



CUMHURİYETİN 100. YILINDA  
**ERZİNCAN**

5

*Editör*

Tahir Erdoğan Şahin

**TARİH-II**

**CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE  
ERZİNCAN**

*Tahir Erdoğan Şahin*

**5. Cilt Yazarları ve Katkıda Bulunanlar**

Prof. Dr. Kenan Ziya Taş, Mustafa Özdemir, Prof. Dr. Orhan Yazıcı-  
Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin – Dr. Nihat Fırat- Meryem İnan Önal-  
Murat Yaşar Şengül

2023

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ  
YAYINI

*Bu çalışma;*

*Erzincan Valiliği - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi işbirliği içerisinde, ilgili kişi, kurum ve kuruluşların katkıları sağlanarak, EBYU/ Yukarı Fırat Havzası Araştırma- Uygulama Koordinatörlüğü tarafından hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında neşredilen bilgi ve dokümanların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmesi ve bilimsel/etik kurallara bağlı kalınması hâlinde alıntı yapılabilir.*

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Hamza Aydoğdu (*Erzincan Valisi*)

Bekir AKSUN (*Belediye Başkanı*)

Prof. Dr. Akın Levent (*EBYU Rektörü*)

Prof. Dr. Ali Demirsoy- Prof. Dr. Esmâ Şimşek- Prof. Dr. Necdet Tozlu

Prof. Dr. Nizamettin Parlak - Prof. Dr. Kenan Ziya Taş- Doç. Dr. Nurettin  
Biol- Dr. Nihat Fırat- Aziz Gün- Yücel Kaplanoğlu-

Uzm. Onur Atabay - Hacı Hasan İçli

ISBN: 978-605-67884-8-2

FOTOĞRAF- BELGE/DOKÜMAN

*Editörün, yazarların, EBYU/Yukarı Fırat Havzası Araştırma - Uygulama Koordinatörlüğü'nün; Erzincan Valiliği, Erzincan Belediyesi, ilgili kurum, kuruluş ve kişilerin arşivleri.*

DİZGİ- TASARIM/GRAFİK- DÜZENLEME

AMC Fikir Sanat Dan. Bil. Hiz. San. ve Tic. LTD. ŞTİ.

Erzincan

## 5. CİLT: İÇİNDEKİLER

### CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERZİNCAN

#### 1. KİTAP

I. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA ERZİNCAN.....	9
II. MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA VE CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE ORTAYA ÇIKAN İÇ AYAKLANMALAR.....	23

#### 2. KİTAP

I. 1923–1939 YILLARI ARASINDA ERZİNCAN VE CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE KAZALARA TOPLU BAKIŞ.....	43
II. ERZİNCAN DEPREMLERİ VE 1939 ERZİNCAN DEPREMİ.....	85
III. 1940 – 1950 YILLARI ARASINDA ERZİNCAN.....	101
IV. 1950 – 1960 DÖNEMİ.....	115
V. 1960 VE SONRASI; SİYASİ, EKONOMİK, TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL KONUM.....	121

#### 3. KİTAP

I. 1980- 1992 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE BAĞLAMINDA ERZİNCAN.....	141
II. 13 MART-1992 DEPREMİ VE SONRASI.....	167
III. KENTİN GENEL KONUMU (1992- 2023) NÜFUS, EĞİTİM, EKONOMİ, BİLİM, SANAT VE KÜLTÜR .....	181
<b>Kaynaklar</b> .....	213

### CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERZİNCAN - MAKALELER

I. OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE ERZİNCAN'DA SOSYAL HAYAT (1916-1919)- <i>Dr. Nihat Fırat</i> .....	219
II. ERZİNCAN'IN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTARILIŞI - <i>Doç. Dr. Kenan Ziya Taş</i> .....	239
III. ERZİNCAN'A BAĞLI KİĞİ VE ÇEVRESİNDE TEHCİR ÖNCESİNDE YAŞANAN ERMENİ OLAYLARI - <i>Prof. Dr. Orhan Yazıcı</i> .....	249
IV. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA REFAHİYE - <i>Mustafa Özdemir</i> .....	259

V. RESMİ TELGRAFLAR DOĞRULTUSUNDA 1939 ERZİNCAN DEPREMİ'NDE KURTARMA, İLK YARDIM VE İSKÂN FAALİYETLERİ - <i>Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin- Meryem İnan Önal</i> .....	343
VI. AFETZEDELERİN DİLİNDEN 1939 ERZİNCAN DEPREMİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER- <i>Doç.Dr. Yusuf Ziya Keskin</i> .....	363
VII. 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBE SÜRECİNİN ERZİNCAN YEREL BASININA YANSIMALARI- <i>Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin- Murat Yaşar Şengül</i> .....	377
VIII. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ SÜRECİNDE ERZİNCAN İLİNDEKİ SOSYO EKONOMİK GELİŞMELERİN YEREL BASINDAKİ YANSIMALARI - <i>Doç.Dr. Yusuf Ziya Keskin- Doç. Dr. Murat Yaşar Şengül</i> .....	391



# CUMHURİYET DÖNEMİNDE ERZİNCAN

Tahir Erdoğan Şahin



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





## 1. KİTAP

### MİLLÎ MÜCADELE, MUSTAFA KEMAL VE ERZİNCAN, MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNİN SİYASİ ÖNDERLERİ VE MİLLETVEKİLLERİ, İÇ AYAKLANMALAR

#### I. MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA ERZİNCAN

Bölgeden Ruslar çekilişinden sonra Ermeni örgütlü güçlerinin başlattığı olayların önemli ölçüde önü alınmıştır. O günün şartlarında, Türk – Ermeni ve Ermeni – Kürt kitleler arasında birlikte yaşamının temel çerçevesi kırılmış, Ermenilerin çoğunluğu yurt dışına çıkarılmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin 1.Dünya Savaşı'nda yenik sayılışı nedeniyle aleyhine imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin (İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Yunanistan) işgaliyle karşı karşıya gelinmiştir.

Başta İngiltere ve ABD olmak üzere, Doğu Anadolu'da bir “Ermenistan” devletinin kurulması yolunda direnmekteydiler. 1919 yılında bugünkü Türkiye sınırları içerisinde hâla yarım milyondan fazla Ermeni bulunuyordu. Ayrıca Erzincan, Erzurum, Dersim, Elaziz, Malatya, Diyarbakir, Mardin ve Hakkari yörelerinde ise ayrı bir devlet olmak için çeşitli kışkırtmalarla azınlıkta da olsalar ayrılıkçı bir Kürt kitlesi vardı. Anadolu'daki bölücü Kürt Teali Cemiyeti'nin lideri de Avrupa'da bulunan Şerif Paşa idi.

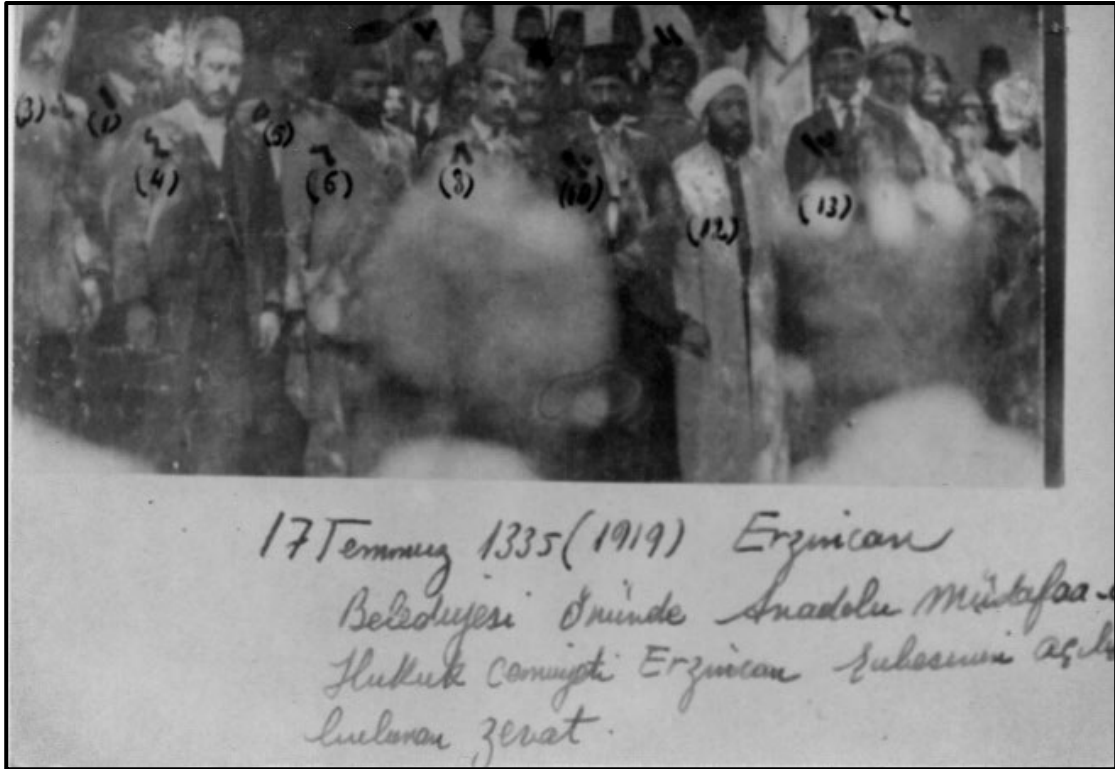
Ülkenin içinde bulunduğu durum karşısında başta sivil ileri gelenler (cemaat önderleri/eşraf) bazı subaylar ile Anadolu'nun pek çok insanı yeniden ve çok daha köklü bir mücadele için kendini hazırlamak zorunda kalmıştır.

1919 Mayıs'ının ilk günlerinde Padişah Vahdettin'in iradesiyle, Damat Ferit Paşa hükümeti, Mustafa Kemal'e önemli yetkiler tanıyan “Müfettişlik Talimatnamesini” vermiştir<sup>1</sup>. Buna göre, askeri hareket açısından iki tümeni olan III. ve dört tümenli olan XV. kolordular Mustafa Kemal'in komutasına tahsis edilmiştir. Müfettişlik sahası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle, Erzincan ve Samsun (Canik) sancaklarını içine almaktaydı. Ayrıca Diyarbakir, Bitlis, Elaziz, Ankara, Kastamonu vilayetlerini ve buralardaki kolordu kumandanlıkları da görevleri arasında Müfettişliğin müracaatlarını dikkate alacaklardır.

<sup>1</sup> Harp Tarihi Vesikalar Dergisi, Sayı: 1, Belge 3 – 4.



Görülüyor ki, ülkenin genel konumu hiç de iç açıcı değildir. Yeni bir atılımda bulunulması ve olumsuz gelişmelerin ortadan kaldırılması için Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun konumu daha elverişlidir. Bağımsızlık yanlısı halk tabanı ve Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in de Milli Mücadele yanlısı olması, Mustafa Kemal'in hareketi bu yöreden başlatmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla Erzincan ve çevresi, Milli Mücadele'nin başlatılması sürecinde önemli olayların oluştuğu yerlerden bir olacaktır.



*Resim 1: Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzincan Şubesi'nin açılış töreni. (17 Temmuz 1335/1919)*

## 1. MUSTAFA KEMAL DOĞU ANADOLU'DA

19 Mayıs'da Samsun'a gelen Mustafa Kemal, bazı makamlara çeşitli telgraflar çektikten sonra Havza'ya, buradan 12 Haziran'da Amasya'ya gider. Burada 21 – 22 Haziran'da "Amasya Kararları" alınır. Daha sonra Tokat'a ve oradan da Sivas'a gelir.

*Sivas – Erzurum Yolculuğu:* 28 Haziran günü Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal ve yanındakiler Hafik ve Zara üzerinden Suşehri'ne, oradan Altköy'ü geçip Refahiye'ye varırlar. Burada o akşam kalarak dinlenirler. 29 – 30 Haziran.

Refahiye'den sabah hareket eden Mustafa Kemal, Erzincan'a ve oradan da Erzurum'a gidecektir. Yollar genellikle ıssızdır. I. Dünya Savaşı'nın olduğu ve bu savaşın bütün yerleşme merkezlerini doğrudan etkilemiş bulunduğu apaçık görülmektedir. Nadir olarak

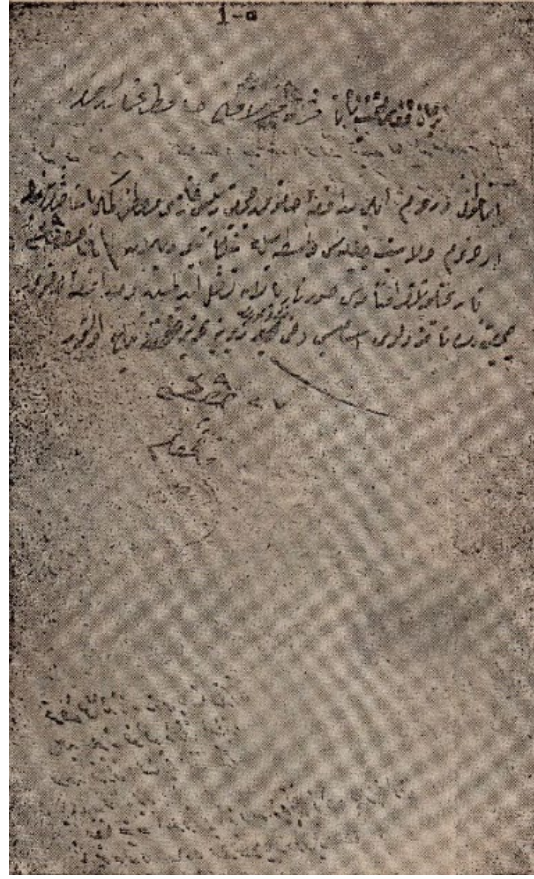
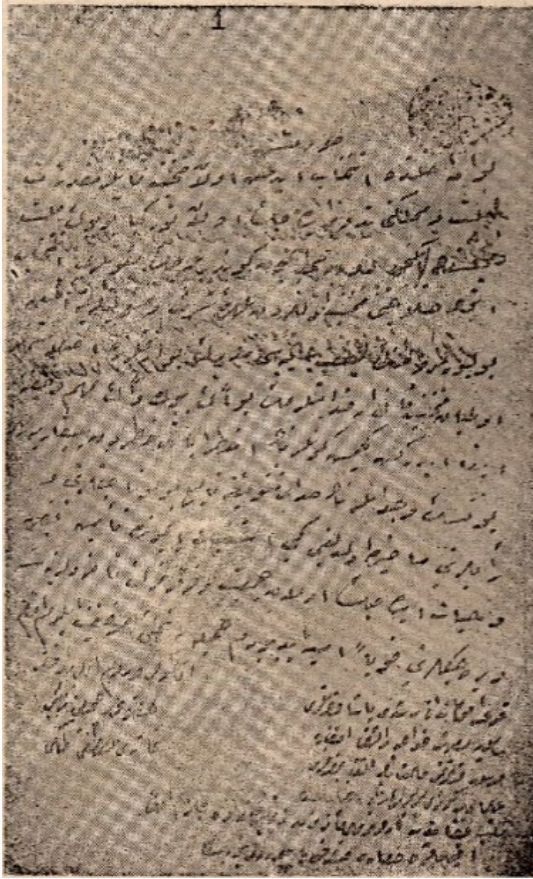




gözükten insan kümeleri, genellikle savaş sırasında yurtlarından ayrıлып başka yerlere gitmek zorunda kalan göçmen kitlelerdir.

Bir ara, yol kenarında, su başında bulunanlardan biriyle, Mustafa Kemal arasında kısa bir konuşma olur:

- Nerelisin ağa?
- Eleşkirt tarafından; Çukurova'dan gelirik...
- Hepiniz bu kadar mı?
- Çohtuk paşa can, çohtuk. Giden de dağlar dereler göçü almazlardı. Bal, lor, davar istemediğin kimi. Ama şimdi at da bu, külfet de bu. İster al, ister sat paşa can...



**Resim 2-3:** Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne gitmeden önce Karakulak ileri gelenlerinden Osman (Yılmaz) Bey'e gönderdiği mektup

Mustafa Kemal, varlığının hemen pek çoğunu yitiren bu ihtiyar aile reisine hiç cevap vermez. Onunla vedalaşıp ayrılırlar. Ta ki, Erzincan'a kadar tek kelime etmez.

Nihayet Çardaklı Boğazı aşılp, 1 Temmuz 1919'da, Rus ve Ermeni istilasından, yangın ve katliamlarından kurtulalı henüz bir üç ay geçen Erzincan'a gelirler. Şehirde halk, Mustafa



Kemal'den yana; O'nu bağına basmanın heyecanını yaşamaktadır. Şehirdeki askeri birlik kumandanlarıyla görüşüp, onlara kısaca ülkenin içinde bulunduğu durumu söyler. Bir gün Erzincan'da kalıp ertesi günü ayrılırlar.

Cibice Boğazı'nı, Kötür Köprüsü'nü geçip Mamahatun'a gelirler. 2 – 3 Temmuz gecesi Mamahatun'da iken, İstanbul'dan 30 Haziran 1919 tarihinde çekilen bir telgraf gelir. Yazıda, Ferid Paşa'nın, O'nu İstanbul'a çağırdıkları yazılıdır<sup>2</sup>. Bu ve benzeri çağrılara uyulmayıp ülkenin geleceği adına verilen kararlardan vazgeçilmeyecektir.

**Erzurum Kongresi:** Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun bazı kentlerinde, işgal ve taksim tehlikelerine, bölücülere karşı "Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adında teşekkül oluşmuştur. Bu teşekküller, özellikle Doğu Anadolu'da kurulmak istenen Ermeni azınlık devletine karşı Türk halkının meşrû haklarını korumak için vücut bulmuşlardır. Bilahare milletçe emperyalistlere karşı Milli duyarlılık ve direnişin itici güçleri olmuşlardır. Merkezi İstanbul'da olan cemiyetin Erzurum'da ve Erzincan'da da şubeleri bulunuyordu.

Erzurum, 10 Temmuz 1919 2 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan "Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"nin Erzurum şubesi, daha faal hareket etmek amacı ile "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ne dönüşmüştür. Kurucuları Erzurum Kongresi üyeleridir. Cemiyet, Sivas Kongresi kararı ile " Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ne katılmıştır. Erzurum'da kuruluş ise anılan cemiyetin şubesini oluşturmuştur. Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul merkez olmak üzere, ilk kuruluşunda Erzurum'dan başka Elaziz, Diyarbakir, Sivas, Bayburt, Bayezid, Hasankale, İspir, Narman, Bitlis, Şebinkarahisar, Van, Hınıs, Tercan, Tortum ve Yusufeli şubeleri vardı. Bunlardan biri de 17 Temmuz 1919 da açılışı yapılan Erzincan şubesidir.

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz günü, cemiyetin Erzurum Şube Reisi Hoca Raif Efendi tarafından açılır. Bu zatın konuşmasından sonra, artık askeri sıfatı olmayan Mustafa Kemal, oy birliğiyle kongre reisliğine seçilir.

Bu kongre, Milli Mücadele Hareketi'nin tarihi dönüm noktasıdır. Ondört gün süren toplantılarda, başta "Milli sınırlar içinde vatan bölünmez, parçalanmaz bir bütün" olduğu esasına bağlı, önemli kararlar ve prensipler kabul edilir. Kongre bitiminde on maddelik bir beyanname hazırlanmıştır.

Çalışma esasları belirlenen kongrenin seçilen temsil heyetinde şu kimseler bulunur:

Mustafa Kemal

Rauf (Eski Bahriye Nazırı – Emekli)

Raif (Eski Erzum Mebusu- Din adamı)

İzzed (Eski Trazon Mebusu)

Şervet (Eski Trazon Mebusu)

<sup>2</sup>Harp Tarihi Vesikalar Dergisi., Sayı: 2, Belge 28.



Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan Nakşibendi Şeyhi)

Bekir Sami (Eski Bayburt Valisi)

Sadullah (Eski Bitlis Mebusu)

Hacı Musa (Mutki Aşireti Reisi)

Ancak bu heyet, daha sonradan toplanmamış ve bir arada çalışmamıştır. Mustafa Kemal'le birlikte Sivas Kongresi'ne katılan Şeyh Fevzi Efendi, Rauf Bey ve Raif Efendi'dir. Bilahare Rauf Bey, İstanbul'da "Meclis-i Mebusan" açılana kadar Mustafa Kemal'le beraber kalmış ve sonra İstanbul'a gitmiştir. Sivas Kongresi'nden sonra Raif Bey Trabzon'a ve Şeyh Fevzi Efendi ise Erzincan'a dönmüştür.

Erzurum Kongresi'ne çeşitli vilayet ve kazalardan 62 kişi katılmış olup, Erzincan ve ilgili kazalarından katılan şahıslar ise şunlardır:

Şeyh Ahmed Fevzi Efendi- Erzincan

Tahir Kemal- Refahiye (Çiftçi)

Talat- Refahiye

Mehmed Şevki\_ Kuruçay Müftü)

Ahmed Mümtaz Erverdi- Tercan (Çiftçi)

**EK 1:** Erzurum Kongresi öncesi Erzurum Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Sivas, Diyarbakir, Mâmüretü'l-azîz, Bitlis, Van ve Erzincan Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti Şube Riyasetleri'ne gönderdiği 30.05.1335 (1919) tarihli yazısı <sup>3</sup>:

*“Ermeniler'in mukaddes ve tarihî vatanımız hakkında talep ve ihtirasları, bütün İslam mevcudiyetinin imhası gayesini istihdaf ediyor. Sadrazam Paşa'nın bu husustaki telifi ve vilayeti şarkîyemizi devletin an'anesine muhalif olarak, Ermenistan namile tevsimi ve Ermeni tefevvuku altında bir muhtariyet verilmesi zannını tevlit ediyor. Şu halde bizim için tasavvur edilen kara ve acı günün arifesinde bulunuyoruz. Fakat aramızda husule gelecek bir ittihadı millînin hakkımızda hazırlanan o akibetleri bir tasavvur mahiyetinde bırakacağına kaniyiz. Binaenaleyh Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin daha ziyade semeredar olmasını temin için bütün vilayeti şarkîye şubelerinin yekdil ve yekavaz olması lazım gelen dakika hulûl etmiştir. Binaenalâzilik Erzurum veyahut münasip görülecek bir mutavassıt bir mevkide merkezi umuminin veyahut bir kısım âzâsının iştirakiyle beraber bütün vilâyat şubelerinden müntehip ikişer ve üçer çattan mürekkep kongremsi bir ictimain akdile şubabatı mesaisinin tevhid ve âti için lâzım gelen hattı hareketin tâyinini münasip görerek merkezi umumîye de bu suretle beyanı mütalâ edilmiş olup, bugün akdedilen azim bir içtimada davilâyatı şarkîyedeki hukuku İslamiyeyi ihmal eden hükümetin teklifini, hükümete karşı protesto etmeğe bitaraf bir heyeti ilmiye tarafından vilâyatı şarkîyemizin ırkî, içtimai, tarihi vaziyeti tedkik edilmeden, hakkımızda verilecek kararı kabul etmeyeceğimizin düveli itilâfiyeye, iblağına ve bu içtima ve metalebemizden siz*

<sup>3</sup> Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1969, s. 39 – 40.



*kardeşlerimizin de haberdar edilmesine karar verilmiştir. Bu husustaki fikir ve noktai nazarlarının bildirdilmesini ehemmiyeti istirham eyleri*

*VII. Şark. Müdf. Mill. Cemiyeti Şubesi - Erzurum*

**Erzurum – Erzincan – Sivas:** Erzurum’da kongre çalışmaları bitmiş, milli meselenin Orta Anadolu’ya bilinçli nüfuzunun temini gayesiyle, Sivas’a hareket edilmiştir. 29 Ağustos’ta Erzurum’dan ayrılan Mustafa Kemal ve yanındakiler, Tercan üzerinden 30 Ağustos’ta Erzincan’a gelirler. Erzurum Kongresi’nin neticesinde, akla gelmesi mümkün bazı menfi şüpheler ortadan kalkmış; Anadolu insanının önündeki mücadele dönemine sağlam bir ruh yapısı içinde girilebileceği Mustafa Kemal tarafından müşahade edilmiştir. Ondan sonraki zamanlar içinde mücadele için gerekli pek çok görüşme ve yazışmalar yapılmıştır.

Bu geziler sırasında daimi olarak, üzerinden geçilen bölgelerin insan gücü, iktisadi amilleri mümkün olduğu kadar öğrenilmeye çalışılıyordu. Bilhassa çevre ileri gelenleriyle fırsat buldukça görüşen Mustafa Kemal, onlarla ülkenin siyasi çözülüşü mevzusunu konuşup, bilahare Milli Mücadele’de hangi yardımları ne biçimde yapacaklarını sormaktan geri kalmıyordu. Müteakip zamanlarda mektuplar da göndererek bu tür ilişkiler canlı tutulmuştur.



*Resim 4: Şeyh Ahmet Fevzi Efendi.*

30 Ağustos günü Ekşisu’ya gelen Mustafa Kemal ve yanındaki heyeti, Erzincan Mutasarrıfı, Ahzı Asker Kalemi Reisi, Erzincan’ın bazı ileri gelen eşrafı karşılarlar. Bir süre burada dinlenip kente gelirler. Kentteki karşılaşma sırasında, halkın yürekten tezahüratı, heyettekilerin moralini hayli yükseltmiştir. Mustafa Kemal’in ilk işi, Şeyh Fevzi Efendi’yle buluşmak olur.

“Gece yarısına kadar yemekte oturuldu. Paşa, yemekte bulunanlara, Milli Mücadele’nin gayesi ve vatanı kurtarmanın çareleri hakkında uzun izahat verdi. Aynı zamanda Sivas’a da telgrafla bazı talimatlar yazdırdı. Mutasarrıfın ziyafetinde bulunan ve ekseriyetini Erzincan eşrafı teşkil eden davetliler, büyük bir inanç ve imanla bir arada Paşa’ya bağlanmışlardı.

- Paşam, son damla kanımızı, Millet’in yolu ve uğrunda akıtacağız... diyor, üst üste teminat veriyorlardı. Paşa, bu gösteriden fevkalade memnundu. Bunun içindir ki, sabahleyin



erkenden yola çıkmak yerine, halk ile temas etmeyi ve şehri dolaşmayı tercih etti.”<sup>4</sup>

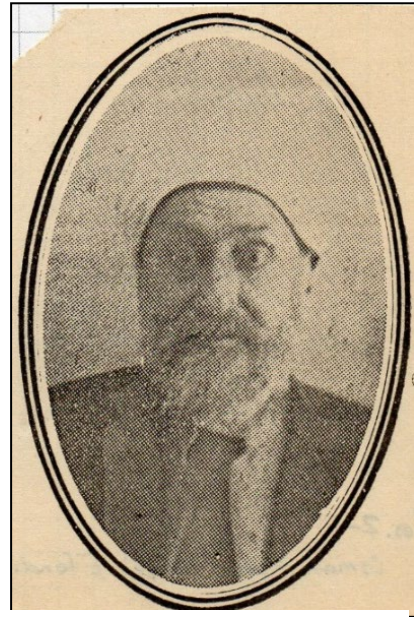
31 Ağustos 1919’da aboratuvar’ın evinde konaklayan Mustafa Kemal, sabah mutasarrıflığa resmi ziyaretini yapmış, oradan Ahz-ı Asker Kalem Reisliği’ne ve Belediye’ye gelmiştir. Bu arada yer yer halkla da fırsat bulup konuşmuş ve genel havadan memnun kalmıştır.

Milli Mücadele’nin yapılmasında kullanmak için Madafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından, çeşitli illerden toplanan paraların, 26.579’u Erzincanlılar tarafından temin edilmiştir. Bu toplam, Mayıs 1920 tarihine aittir. 1919 – 1920 yıllarında bağımsız Mutasarrıflıkları’ndan biri olarak gözüken Erzincan’ın I. Dünya Savaşı’nda olduğu gibi, Milli Mücadele sırasında da önemi büyük olan Erzincan hastanesinin bu yıllardaki yatak sayısı 200’dür.<sup>5</sup> 31 Ağustos 1919 günü, öğleye doğru Mustafa Kemal ve arkadaşları, ayrıca Erzincan Nakşibendî tarikatı postnişini Şeyh Fevzi Efendi, Erzincan’dan ayrılırlar.

**Çardaklı’da Eşkîya Tehlikesi:** Erzincan Ovası’nın kuzeybatısındaki Çardaklı Geçidi, heyetin ileri gelenleri Mustafa Kemal ve yanındakiler Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve Şeyh Fevzi Efendi için (diğerleri şoför ve muhafız askerlerdir) endişe kaynağıdır. Bu mevzuya ilişkin, Mustafa Kemal şöyle anlatır: *“Erzincan’dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan (Çardaklı) Boğazı girişinde, bazı jandarma neferlerinin ve zabitlerinin heyecanlı ve telaşlı bir tarzta otomobillerimizi tevkif ettiklerini gördük, vaziyeti izah ettiler; Dersim Kürtleri, boğazı tutmuşlardır. Tehlike var, geçilmez.*

*Bir zabıt, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış, o kuvvet gelince tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı tard edecek, yolu açacak imiş. Peki, ama bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini, nasıl tutmuş, ne kadar kuvveti var, ne kadar kuvvet gelecek ve ne vakit gelecek: Bu muammalar halledilinceye kadar, geri Erzincan’a dönmek ve kimbilir ne kadar beklemek lazım. Bizim ise, işimiz pek acele idi. Ben Erzurum ile Sivas arasındaki mesafeyi mutad zamanda katedip, muayye günde, Sivas’ta bulunmasam; şurda veya burada, şu veya bu sebeple tevahhuş ettiğim, Sivas’ta ve her tarafta şâyi olursa panik başlayabilir, işler alt üst olabilir.*

*O halde tehlikeyi göze alıp, yola devam etmeliydik. Başka çaremiz de yoktu. Yalnız ufak bir tedbir almayı muvafık buldum. Hafif mitralyözlerle mücehhez fekadark arkadaşlarımızdan bir kaçını (elyevm bir alay komutanı olan Osman Bey, bunların başında idi) bir otomobille, kendi otomobilimizi tekaddüm ettirdik. Sağdan soldan gelecek uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet verilmeyecek, otomobiller sert hareketlerle şose üzerinde yürümeye*



Resim 5: Osman Fevzi Efendi.

<sup>4</sup>Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, I, Ank. 1966, s. 199 vd.

<sup>5</sup>*Türk İstiklal Harbi, VI, -İdari Faaliyetler-* Ankara1975, (Gen. Kur. Hrp. Dai. Bşk. Yay), s. 88.



*devam edecekler, vurulan, ölen olursa onlarla meşgul olunmayacak, tam şose üzerinde ve yanında şoseyi kapayan eşkıyaya temas edilirse, hep otomobilden atlayacağız, hep beraber yolu kapayanlara karşı hücum edeceğiz ve yolu açacağız, kalanlar tekrar kabili istimal otomobillere binerek seran ileri uzaklaşarak yola devam edeceklerdir. İşte verilen emir bu idi, hülasa yürüdük, boğazı geçtik...”<sup>6</sup>*



**Resim 6:** Tefik (Kütükbaş) Bey.

Eşkıyaya rağmen yola devam edilmişinde Heyet-i Temsiliye üyesi Şeyh Fevzi Efendi'nin de rolü olmuştur. Çevresindekilere moral vermek için şu telkinlerde bulunur: “Bu yolda eşkıyanın taarruzu ile ölmek, şüphesiz yine şehid olmaktır. Biz bir gaye-i hak, bir gaye-i vatan ve millet uğruna yola çıkmış bulunuyoruz.”<sup>7</sup> Heyet, 2 Eylül akşamı, Sivas'a varır.

## 2. SİVAS KONGRESİ

4 Eylül 1919 günü, Sivas Lisesi Salonu'nda kongre teşekkül eder. Bu kongreye İstanbul da dahil ancak, 25 kadar murahhas gelmiştir. Oysaki Amasya'da alınan kararlardan sonra vilayetlerle murahhas gönderilmesi konusunda muharebeler yapılmıştır. Bazı yerlerin durumunda çekimsellik ve tereddütler, hala devam etmektedir. Hatta Sivas şehri bile henüz temsilci vermiş değildir. Üstelik, daha Mustafa Kemal Sivas'a gelmeden evvel, yirmibeş kadar delege, kongreye sunulmak üzere özel bir muhtıra hazırlamışlardır.

Mustafa Kemal için esas konu: Erzurum Kongresi'nin nizamnamesini ve esas gayelerini kabul etmek, Vilayeti Şarkîye Müdafai Hukuk Cemiyeti ile Heyeti Temsiliye'yi de, bütün vatani kapsayacak yetkililerle techiz ederek milli bir teşekküle ve merkeze vücut vermektir<sup>8</sup>. Bu kongre süresi içinde, görüş ve davranışları farklı olan fert ve gruplar görülür, Mustafa Kemal'in liderliğine karşı önemli – önemsiz tertipler sezilir.

Mustafa Kemal'in Sivas'ta cereyan eden menfi gelişmelere karşı aldığı tedbirlerin başında, Doğu vilayetlerinin ayrıca temsilcileri olmadığından, Erzurum Kongresi'nden itibaren birlikte oldukları ve en çok güvendiği Şeyh Fevzi Efendi'yi, Rauf Bey'i, Raif Efendi'yi doğu vilayetlerinin temsilcileri olarak kongreye sokmasıdır.

Zorlu gün ve gecelerden sonra, kongre ülkenin selameti hayrına yapılmış, Mustafa Kemal'in reisiğinde alınan kararlar sonunda: çeşitli mücadele cemiyet ve teşekkülleri, bütün

<sup>6</sup> Nutuk- I, S. 60.

<sup>7</sup> M. M. Kansu, *age.*, s. 202.

<sup>8</sup> Ş. S. Aydemir, *Tek Adam- II*, İst. 1968, (2. bsk.), s. 123 vd.



Türkiye'nin tek mukavemet teşkilatı haline getirilmiştir. Seçilen temsil heyeti Türk Milli Mücadelesi'ni yönetecek bir temsil heyeti vasfına sahiptir.

Ondört kişilik Heyet-i Temsiliye üyelerinden biri de Şeyh Fevzi Efendi'dir.

Sivas Kongresi, 12 Eylül'de çalışmalarını bitirmiş olup, Heyet Temsiliyye 22 Aralık 1919 tarihine kadar Sivas'ta çalışmıştır. Bu tarihte Mustafa Kemal, Sivas'tan Ankara'ya gider<sup>9</sup>

İstanbul'da Damat Ferit Paşa'nın dördüncü kez kurduğu kabine, 30 Eylül 1919'da düşmüş, yerine Ali Rıza Paşa kabinesi iktidar olmuştur. Bilahare seçimler yapıldığında Mustafa Kemal, Erzurum mebusu seçilip, arkadaşları da çeşitli yerlerden mebus olmuşlardır. Erzincan mebusu ise Belediye Reisi Halil Bey'dir.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı çeşitli zihniyette kişi ve gruplardan oluşmuştu. Ülkenin içinde bulunduğu durumu değil düzeltmek; meseleleri ülkenin bekası doğrultusundan köklü olarak analizinin yapılması bile mümkün olmamıştır. Bu meclisin, 26 Şubat 1920 günü yapılan ikinci oturumunda ele alınan bir mesele, her yönüyle ciddi bir mesele idi. Daha 1920 yılı Paris Konferansı'nda, Türklük aleyhine yeni bir durum gelişmişti. Şerif Paşa, kandırılarak Ermeni Boğos Nobar Paşa ile işbirliğine teşvik edilir. Kürt – Ermeni işbirliği adı verilen bir karar anlaşması uyarınca, Türkiye toprakları üzerinde bir Ermenistan ve bir de Kürdistan devleti kurulması amaçlanıyordu. Hattızatında bu, Avrupalı güçlerin Türk milli mücadelesini engellemek için ortaya getirmek istedikleri engelin bir icabıdır. Bu haberler üzerine, Doğu Anadolu'nun muhtelif yerlerinden İstanbul'daki iktidara pek çok telgraflar gönderilir. Adı geçen oturumda, bilhassa dikkati çeken, Erzincan halkının sesini duyuran telgraftır:



*Resim 7: Hüseyin (Aksu) Bey.*

“Vatan haini ve din düşmanı Şerif adındaki kişinin, Bogos Nobar ile işbirliği yaparak, Kürtler'in geleceği hakkında açıklamalarda bulunduğunu duyduk. Oysaki Kürtlük ve Türklük bir bütündür. Birbirlerinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki toplum için vatan birdir. Tarihi tank tutarak sayın milletvekillerimize şunu açıklarız ki; Kürtler vatanlarının kurtuluşu uğrunda şimdiye kadar Türklerle ilk savaş safhında (?), kanlarını akıtmışlardır. Bundan böyle de hükümetimizin devamı ve mutluluğu için aynı şekilde davranacaklardır. Osmanlı ve İslam topluluğundan ayrılmak, hiçbir zaman düşünce ve hayallerinden geçmez. Dünyanın sonuna kadar bu topluluk içinde yaşamak kararındadırlar. Bundan ötürü gerek adı geçen “Şerif” ve gerekse onun isteklerine hizmet edecek herhangi bir “herif”in açıkladığımız kararın dışındaki tam bir nefretle red ve kaderimizi hükümetimize

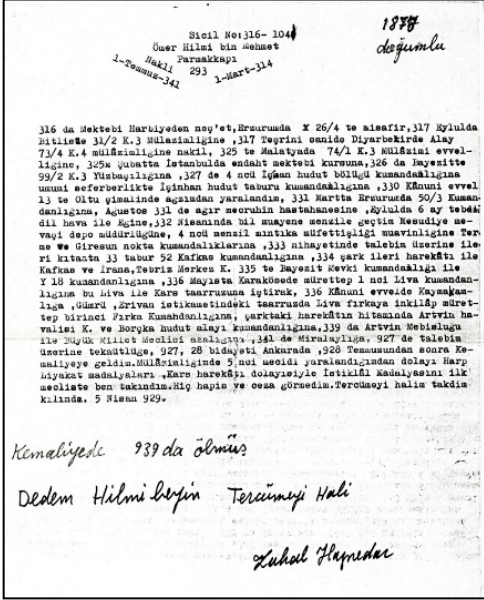
<sup>9</sup> V. C. Aşkun, **Sivas Kongresi**, s. 175.



bağladığımızı ilan ederiz. Gereken yerlere de duyurulmuştur.

### İmzalar

Erzincan Müftüsü Osman Fevzi, Belediye Başkanı Ali Rıza, ulemadan Şeyh Saffet, Şeyh Hacı Fevzi, Müftüzade Hakkı, Eşraftan Çapıkzade Münir, Hacı Mehmed Beyzade Sami, Paşazade Şemsi, Tüccardar Tavşanzade Receb, Hacı Eşbazade Şükrü, Arabzade Ahmed, Ruhzade Halis, Ahaliden Hacızade Veli, Keçel Aşireti Reisi Yusuf, Aşuranlı Aşireti Reisi Yusuf, Demanlı Aşireti Reisi Yusuf, Abbaslı Aşireti Reisi Seyyid Ali, Beradil Aşireti Reisi Çiçek, Relâni Aşireti Reisi Hüseyin, Balabanlı Aşireti Reisi Paşa Bey.”



Resim 8: Emin(Lekili) Bey



Resim 9: Kurtuluş Savaşında önemli katkıları olan mebus, İlk Mecliste harpteki başarılarından dolayı ilk İstiklal Madalyasını takan Miralay Hilmi Gür.





### 3. BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ERZİNCAN MEBUSLARI VE VALİLERİ

Son Meclisi Mebusan'ın dağılışından sonra, lüzumu apaçık görülen yeni bir meclis, merkezi Ankara olmak üzere vücut bulacaktır. Bu amaçla, daha önceki zamanlarda çalışmaları olan Mustafa Kemal, 19 Mart 1920'de vilayetlere, Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanları'na 12 maddelik bir tamim gönderir.

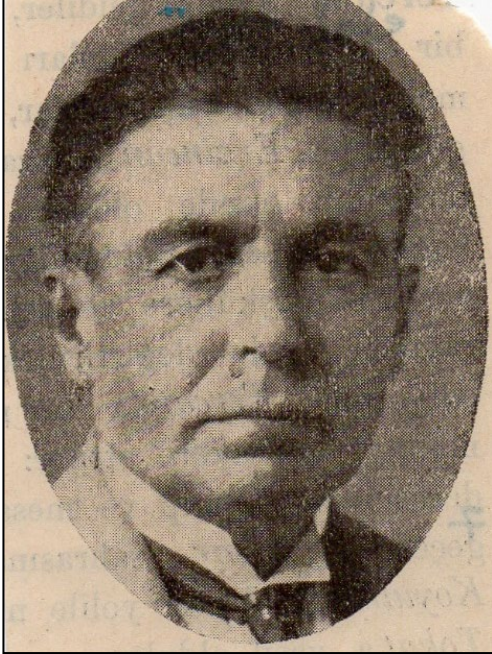
Bu tamimin 4. maddesine göre, her livadan beş kişinin olacağı belirtilmiştir. Buna göre, 23 Nisan 1920'de açılışı yapılan Türkiye'nin 390 kişilik meclisinde Erzincan'ı temsilen seçilen şahıslar, şunlardır: Şeyh Ahmed Fevzi Efendi, Tefvik Bey (İdareci), Hüseyin Bey, Osman Fevzi Efendi.

#### Milli Mücadele Sırasındaki Erzincan Valileri

Erzincan 1918 senesinden itibaren, o zamanki ülke idari statüsünde, müstakil liva durumuna gelmişti. Seyyid Mehmed Eşref Bey, Ali Rıza Bey, Zühdü Bey ve Hüseyin Hüsnü Bey; Milli Mücadele senelerinin hareketli günlerinde Erzincan Valiliği'ni yürüten zatlardır.



Resim 10: Seyyid Mehmed Eşref Bey.



Resim 11: Ali Rıza (Ceylan).

**Seyyid Mehmed Eşref Bey (10 Mart 1918 – 30 Haziran 1920):** Beylerbeyi Bedevî Dergahı Şeyhi Mehmed Said Efendi'nin oğludur. 1877'de Humus'da doğmuş ve Beylerbeyi Rüştüyesi'nde okumuştur. Bir süre memurluk yapıp, çeşitli kazalarda kaymakamlıklarda bulunmuştur. 1913'te Üçüncü Sınıf Mülkiye Müfettişliği'nde ve 1918'de ise Erzincan Mutasarrıflığı'nda bulunmuştur. 1920'de, Birinci Sınıf Mülkiye Müfettişi iken bu görevden ayrılarak, daha başka vilayetlerde valilik yapıp emekli olur.

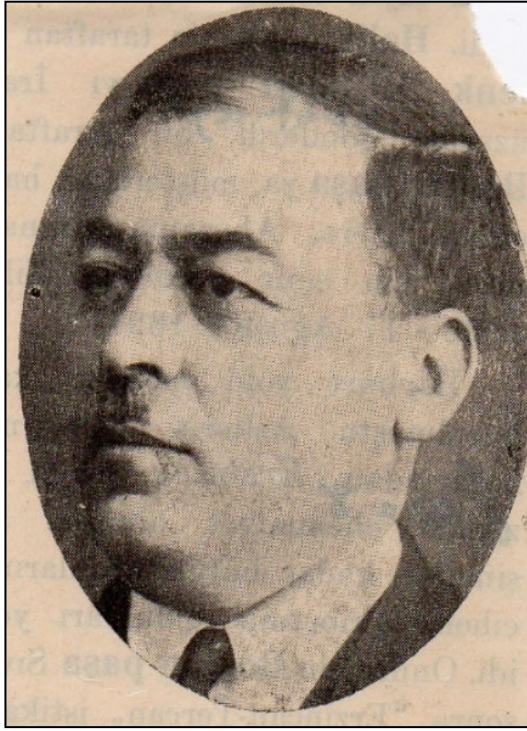
Ali Kemal'nin isteği üzerine gönderdiği yazının bir bölümünde, Erzincan'da bulunduğu dönem hakkındaki düşüncelerini şöyle özetler:



*“Umumi harp gailisinin sonlarına doğru, istirdadını müteakip ilk müstakil mutasarrıfı olarak buhranlı ve Milli Mücadele'nin heyecanlı günlerinde, re'sikârında bulunduğum şirin Erzincan'ın zeki ve çalışkan ve pek munis ve kadirkan halkı ile birlikte yaşadığım acı ve tatlı anıların silinmez hatırasını, vilayet tarihçesine fotoğrafımı ihda vesilesi ile de tekrar yadü tizkâr ederim.”*

**Ali Rıza Ceylan (8 Ağustos 1920 – 28 Haziran 1921):** Maraşlı Ceylanzade Ahmed Nuri Efendi'nin oğludur. 1878'de doğmuş, Elbistan İdâdisi'nde ve Halep İdâdisi'nde okuduktan sonra; 1919'da Rüştîye'yi bitirip, stajını müteakip, çeşitli yerlerde memurluk ve kaymakamlık yapmıştır. Erzincan Mutasarrıfı olan Ali Rıza Bey, statüko değişikliğiyle müstakil liva olan bu kentin valisi addedildi. Daha sonra Tokat Valiliği'nden emekli olup, çeşitli yerlerde de görevler yapmış, 9.9.1948'de vefat etmiştir.

Ali Rıza Bey'in Erzincan Valiliği sırasında, Koçkiri Ayaklanması olmuş, Kemah yakılmış ve Kuruçay soyulmuştu. Devrindeki hadiselerle ilişkin, şunları kaydeder:



**Resim 12:** Mehmed Zühdü (Durukan) Bey.

“Koçkiri ve Dersim asilerinin, Erzincan livasında vuku bulan dehaletleri, hadisenin itfasına memur edilen Merkez Ordusu Kumandanı Nureddin Paşa tarafından kabul edilmemesi ve aramızda zuhuna gelen noktai nazar ihtilafı üzerine vuku bulan istifam, heyeti vekilece kabul buyurulmamış ise de, vaki olan ısrarım üzerine Oltu Mutasarrıflığı'na tahvilim icra ve tebliğ buyurulmuştur.”

**Mehmed Zühdü (Durukan) Bey (19 Kasım 1921 – 4 Ekim 1922):** İzmir Beyt'ül Mal Müdürü Necmeddin Efendi'nin oğludur. Mülkiye'den sonra 1912'de İzmir, 1913'te Manisa maiyet memurluklarına; 1914'te Urla'ya bağlı Gülbahçe Nahiyesi Müdürlüğü'ne gönderilir. 1915'te Seferhisar, 1918'de Ödemiş Kaymakamlığı'na, 1919'da Van Polis Müdürlüğü'ne, 1921'de Mülkiye Müfettişliği'ne ve aynı yıl, Erzincan Valiliği'ne, 1922'de Van, 1923'te Erzurum Valiliği'ne tayin olunur. 1928'de Konya'dan ve

daha sonra Samsun'dan milletvekili seçilir. 1947'de Adana Valisi olmuştur. 1949 yılında emekliye ayrılır<sup>10</sup>. Erzincan'daki vazife yıllarına ithafen şöyle der:

“Milli Mücadele'nin muvaffakiyetle neticelenmesi için, çok fedakarlıklarının ve samimi

<sup>10</sup> Mülkiyeliler, s. 730.



hizmetlerinin, iftiharla şahidi olduğum Erzincan'ın yüksek ruhlu evlatlarını daima, hürmetle hatırlıyorum.”

**Hüseyin Hüsnü (Berker) Bey (27 Aralık 1922 – 22 Kasım 1923):** Mehmed Efendi'nin oğludur. 1881'de Daday'da doğdu. Çalışma hayatını kendisi şöyle özetlemiştir: <sup>11</sup>

“1904'de tayin edildiğim Kastamonu Maiyet Memurluğu'nda, ilaveten idadi Fransızca Muallimliği'nde, Kastamonu Evkaf Muhasebeciliği ve Gerede, Düzce Kaymakam vekilliklerinde bulunduktan ve stajımı ikmal ettikten sonra 1909'da Devrek, aynı Gerede, 1912'de Zara, Merzifon kaymakamlıklarında; 1919 Kastamonu idadisi Fransızca ve Dâr'ül Hilâfe Medresesi Türkçe, Edebiyat muallimliklerine, 1920'de Safranbolu Kaymakamlığı'nda, 1922'de Erzincan Valiliği'nde, 1923'te Gümüşhane Valiliği'nde bulundum. 25.6.1932'de Danıştay üyeliğine seçildim. Bu vazifede iken 13.7.1946 tarihinde yaş haddi dolayısıyla emekliye ayrıldım.

1917'de I. Cihan Harbi'nin mütarekesi esnasında, İstiklal Harbi'ne başladığımız sırada, Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde ve Gençler Birliği'nde çalıştım. Memleketimizin en karanlık ve felaketli günlerinde, o bölgeyi gezerek milli hükümet aleyhindeki hareketleri önlemek için, bütün azim ve kuvvetimle çalıştım.”

“Erzincan'da, 17.12.338 – 22.11.339 tarihine kadar devam eden ilk valilik hayatım, Dersim havalisinin o zamanki vaziyetinden dolayı, asayişte istikrar temini, vilayetin mahrum olduğu hususî idarenin yeniden teşkili, memleketin ilmi ve iktisadî sahalarda inkişafına ait tedbirlerin ittihazı gibi hususatla geçmiştir. Benim için kıymetli bir tecrübe devresi olan bu müddet zarfında, cihan sulhunu milli menfaatlerimize uygun bir surette akdi, Cumhuriyet'in ilanı gibi mühim hadiselerin tatlı hatıralarına vilayetin aziz ve muhterem halkından gördüğüm muhabbet ve samimiyetin kıymetli hatıralarını ilave edecek olursam, bu kısa zamanın bence ebediyen unutulmayacak birçok hatıralarla dolu olduğunu ifade etmiş olurum.”



*Resim 13: Hüseyin Hüsnü (Berker) Bey.*

<sup>11</sup> *Mülkiyeliler*, s. 531 – 532.



#### 4. MUSTAFA KEMAL'İN ERZİNCAN'A GELİŞİ

Mustafa Kemal, Milli Mücadele sırasında Erzurum Kongresi'ne giderken (1 Temmuz 1919) ve dönüşlerinde (30 – 31 Ağustos) Erzincan'a uğramıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da gezileri esnasında Erzincan'a gelmiştir.

29 Eylül 1924: 28 Eylül'de Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal, 29 Eylül Pazartesi sabahı, Suşehri'nden ayrıldıktan sonra, Refahiye'ye gelir.

Erzincan'a 3 saat mesafedeki Han'a geldiklerinde, onları 8. Kolordu Komutanı Asım (Gündüz) Paşa, Erzincan Valisi Faiz Bey, Belediye Başkanı Müftüzadelerden Hakkı (Altınok) ve Halk Fırkası erkânı tarafından karşılanırlar <sup>12</sup>.

Saat 18'de Erzincan'a geldiklerinde, halkın parlak karşılama töreni olmuştur. Arabasından inen Mustafa Kemal, Belediye binasına kadar halkın arasında yürümüştür. Belediyede kısa süren bir dinlenmeden sonra, vilayete ve oradan da Kolordu Komutanlığı'na gitmiştir.

---

<sup>12</sup> F. Kırzioğlu, *Gazi'nin Kuzeydoğu gezileri*, 50. Yıl Armağanı – Erzurum ve Çevresi- I, s. 143 vd.



## II. MİLLİ MÜCADELE SIRASINDA VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN İÇ AYAKLANMALAR

Anadolu tarihinin hemen her döneminde, çeşitli siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik olayların yanı sıra, ülke içerisinde önemli izler bırakan iç isyanlar, kurulmuş veya kuruluş safhasında bulunan herhangi bir devlet düzeni içinde kendini el'an gösteren sosyal patlamalar ve ayaklanmalar, durmaksızın devam edegelmiştir. Bu tür hareketler, vuku buldukları çağ içerisinde, çok değişik nedenlere bağlıdır ve her birinin farklı sonuçları ortaya çıkmıştır.



*Harita 1: Millî Mücadele döneminde çıkan ayaklanma bölgeleri (Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.)*

### **Koçkiri Ayaklanması (Ekim 1920 – 17 Haziran 1921)**

Millî Mücadele sırasında ve müteakip yakın zamanlarda, Anadolu'nun bazı yörelerinde bir çok iç ayaklanma görülmüş olup, bunlardan biri de "Koçkiri Ayaklanması"dır.

**İsyan Bölgesi ve İsyanlılar:** Meydana gelen hadisenin etki sahası kuzeyde Suşehri – Refahiye, doğuda Erzincan, güneyde Kangal, Divriği, Ilıç, batıda ise Sivas ve Hafik'tir.

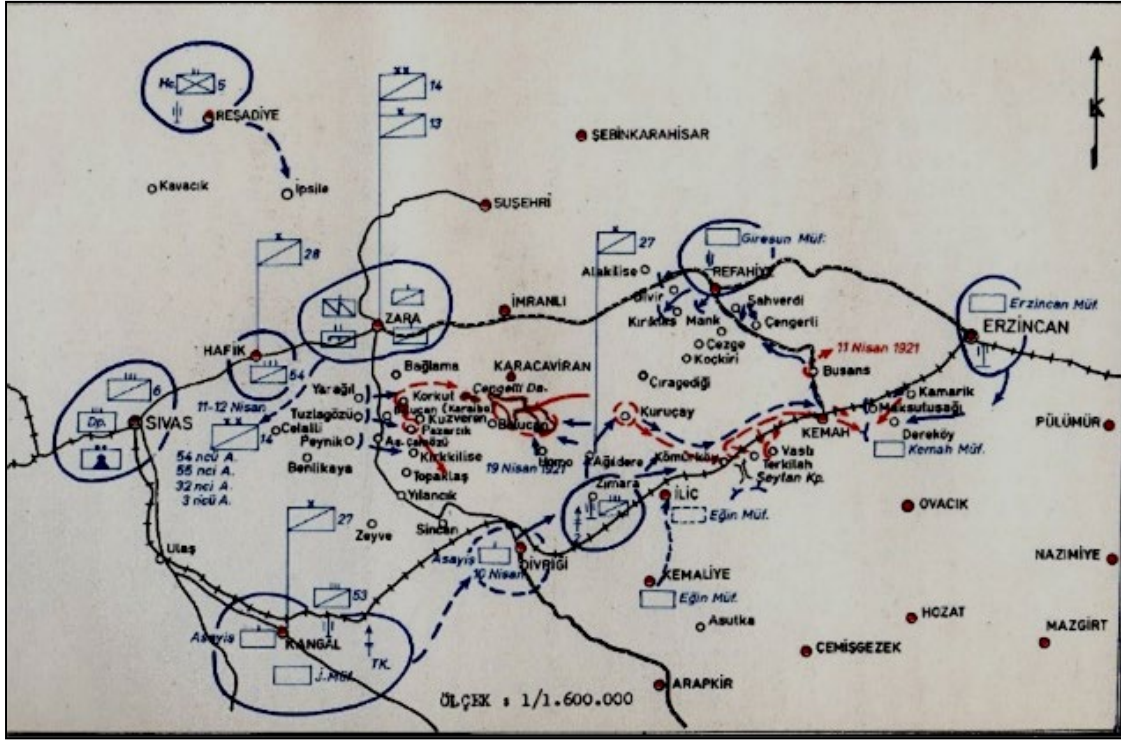
Türkmen aşiretlerinden meydana gelen Koçkiriler alevi olup, Kürtçe de bilmelerine rağmen, o senelerde de büyük bir kısmı Türkçe konuşan zümrelerdir. Aşiretin hemen pek çoğu Hafik, Zara, Ümraniye, Suşehri, Karacaviran, Refahiye, Kangal, Divriği, Ovacık, Ilıç / Kuruçay'la; bunları çevreleyen 135 kadar köyde iskan olunmuşlardı. Bunların 16 köyünde sadece Koçkiri Aşireti'ne mensup aileler oturmaktaydı.



Ayaklanmaya katılan zümrelerin bulunduğu saha yaklaşık iki bin kilometre kadar olup, bu sahada yaşayan nüfus ortalaması ise kırk bin kişi idi.

Aşirete bağlı cemaatler “İbolar”, “Sarular”, “Zazalar”, “Palular” ve “Kerteliler” olup, en güçlüleri ve liderlik mevkiinde olanlar İbolar’dır.

Bu insanlar, buldukları yerlerin tarım ve ziraata ve hayvancılığa müsait olması sebebiyle, başta hayvancılık olmak üzere tarım ve ziraat yapmaktaydılar. Merkezi devlet müesseseleriyle pek uyuşmamakla beraber, devlete karşı uysal ve bağlı, hayatlarının idamesinde öncelikle kendi kendilerine yeterli olmak istemekte ve bu maksatla zaruri ihtiyaçlarını kendileri yapmaktaydılar. Öteden beri silahlarının olması, onların geleneklerinden ve tabii bir hususiyetleriydi. 2500 – 3000 adet civarında muhtelif silahlara sahiptiler.



*Harita/ Kroki 2: Koçkiri Ayaklanması ve bastırılışı-10-21 Nisan 1921. (Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.)*

Ayaklanmanın elebaşları şunlardı:

**Haydar Bey:** II. Abdulhamid’in –paşa-lık verdiği Mustafa Paşa’nın oğludur. Kendisi okumuş tahsilli biriydi ve o senelerde nahiye olan Ümraniye(İmranlı)’nın Nahiye Müdürü idi.

**Alişan Bey:** Haydar Bey’in kardeşi olup, Refahiye Kaymakam vekili idi.

**Alişir / Alişer:** Haydar ve Alişan’ın babaları olan Mustafa Paşa’nın katipliğinde bulunmuş, Koçkiri ve Dersim aşiretleri içinde sayılır bir kimse idi. Ruslar’ın Erzincan’a geldiği sıra,



onların et ihtiyaçlarını temin edeceğini taahhüt edip, bilahare Rus askerlerinden bir ikisini ve hayvanları gasbettiği için Erzincanlı Müslüman kesimin Rus gazabıyla karşı karşıya gelmesine sebep olmuş, daha sonra yaptığı işten vazgeçirilmiş olan kimse buydu. I. Dünya Savaşı sonrasında Koçkiri'ye gelmiş ve Alişan Bey'in yanında katipliğe başlamıştı. Türkçe şiipleri mevcuttur. Bir çoğu Dersim yöresi Türkmenleri'ni isyana teşvik etmeye matuf ifadeler taşır <sup>13</sup>.



*Resim 14: Alişir ve eşi Zarife.*

Ayaklanmanın diğer ileri gelenleri; Hacı Rasim (Alişan'ın kaynatası), İzzed (Mustafa Paşa'nın kardeşi), Mahmud Mustafa Paşa'nın kardeşi), Gülağaoğulları Naki, İzzed ve Hasan Askeri'dir.

Ayaklanmanın ikinci derecede elebaşları; Paşa Bey (Refahiye Şadılı Aşireti Reisi Paşo diye anılır), Mustafa (Zara'nın Panza köyünden Misto diye anılır), Mustafa Ağa (Ovacık'ın Çenpazin Nahiyesi eski müdürü), Deli Esat oğlu Rıfat (Bolican'ın Karaibi köyünden), Kürt Zalim Çavuş (Kangal'a bağlı Büyükköy halkından Bra İbrahim (Dersim'in Koçuşağı Aşiret Reisi), Kasım oğlu Munzur, Azamet, Taki, Beko oğlu Hüseyin, Tahir ve Mahmud (Bu son üç kişi Refahiye'nin Taşdibi köyünden), Karahan Nuri, Seyid Rıza (Ovacıklı), Seyid Abbas, Zeynel, Hasan ve Hüseyin Ağa (Ovacık, Aslanuşağı mensuplarıdır).

**Ayaklanmanın Sebepleri, Hazırlıkları ve İlk Hadiseler:** Bölgenin istismar edilmeye elverişli özelliği, Paris Konferansı'nda "Bağımsız Ermenistan ve Kürdistan" tezini ileri sürenler tarafından yakinen bilinmektedir. Ayrıca Koçkirililer'e komşu olan Dersim – Hozat

yöresinin de toplumsal yapısı, çıkacak olan ayaklanmalarda elverişli addedilen yerlerden gözükiyordu.

Paris'teki Ermeni lideri Bogos Nobar Paşa, Şerif Paşa'yla anlaşarak "Kürt Teali Teavün Cemiyeti" (Kürt Yükseltme ve Yardımlaşma Cem.)'nin kurulmasına ön ayak olur.

Bu cemiyet, 1918'de İstanbul'da kurulmuştur. İstanbul kurucuları: Reis – Seyid

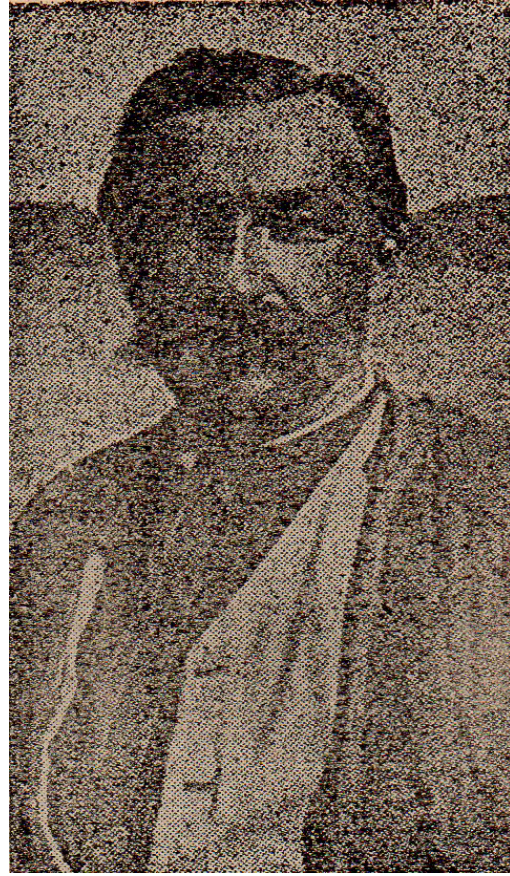
<sup>13</sup> N. Sevgen, *Koçkiri Alişir*, *Res. Tarih Dergisi*, s. 377 vd. Adı geçen eşkıyanın fotoğrafları da bu makalede neşredilmiştir.



Abdulkadir, Reis vekili Emin Ali Bedirhan, Reis Vekili Ferik Fuat Paşa, Umumi Katip Ferik Hamdi Paşa, Muhasebeci Seyid Abdullah, Azalar Mehmed Ali Bedirhan, Süleymaniyeli Mehmed Emin Bey, Hoca Ali Efendi, Arvaslı Şefik, Tercüman Gazetesi Başyazarı Babanzade Şükrü, Babanzade Fuat, Tüccar Fetullah Efendi, Mehmed Şükrü Sekban. Ayrıca cemiyetin kurucuları arasında, Molla Said (Said-i Kürdî – Said-i Nursî) de bulunmuş ve hatta bölücü Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (Kuruluş: 1908)'inde “Kürtçe Nasihat” adı altında yazılar yazılmıştır.

Türkiye’de Kürt İsyanları adı altında yapılan ayaklanmalarla birlikte, Irak’ta da çeşitli ayaklanmaların olması; İngilizler’in meseleyi geniş çapta ele aldıklarını gösterir<sup>14</sup>. 1922 Mart’ında, Londra’da, İngiliz entrika uzmanı ve Türk düşmanlarından olan Albay Lawrance’ın Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal’e: “Sizi, yani Türkler’i yok etmek istedim, başaramadım. Kürdistan’ı kurmak istedim onu da başaramadım. Fakat Arabistan’ı düzenlemeyi becerdim” sözleri, acı gerçekler arasındadır<sup>15</sup>.

Mondoros Mütarekesi’nin imzalanmasından hemen sonra bu cemiyete üye olan Haydar Bey, Ümraniye’de şube açarak diğer aşiret ileri gelenlerini ve Dersim yöresi ağalarını da bu cemiyete kaydeder. Şubenin sekreteri olan Musa oğlu Alişir ise, merkezin bastığı “Jepin” gazetesıyla, sair broşürlerin okunup anlaşılması için propaganda yapmaktadır. Yine, derneğin İstanbul ve Seyid Abdulkadir ile de devamlı muharebesini temine çalışır. Armudan köyünden ayarladığı Mıgırdıç adlı bir Ermeni’nin İstanbul’a talimat götürüp getirmesi, bu çalışmalar zümresindedir.



Resim 15: Zeynel.

Alişir’in isyan hareketinin başlaması ve gelişmesindeki rolü büyüktür. Tabiat olarak fitme ve fesattır da. İlk devrede Şadıllı / Refahiye aşiret reisi Paşa Bey (Paşo) ve O’na tabi on kadar kişiyle Ovacık ve Hozat yörelerine “hilafet ordusu müfettişi” sıfatıyla gidip, çevredeki

<sup>14</sup> İ. E. Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Ank, 1977, s. 44, 49 – ont: 1

<sup>15</sup> Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, 1967, s. 270.





kişilere Türk hükümetine karşı kışkırtıcı propaganda yapar<sup>16</sup>. Oysaki daha evvel bu yörenin insanları da, Meclis-i Mebusan'a telgraflar çekip, Türk hükümetinden ayrılmayacaklarını, Türk – Kürt kardeşliği hakikatine bağlı kalacaklarını bildirmişlerdi.

Alişir, 1920 yılı Ekim ayında etrafına 150 kadar cahil cühela toplayıp Kemah köylerine yağmalarda bulunur. Öte yandan bir kısım kimseler Kangal ve Divriği yörelerine gidip, Hasan Baba Tekkesi'nde Sevr Anlaşması şartlarından faydalanıp, Diyarbakir, Bitlis, Van, Elaziz yörelerinde Kürdistan gayesi için silaha sarılmak zamanı olduğu telkininde bulunurlar.

İmraniye'deki cemiyetin başkanı Haydar Bey'in Divriği Kaymakamlığı'na tayini çıktığı halde oraya gitmeyip, ailesiyle Dersim'e yerleşmesi de, planlarının bir parçasını teşkil eder. Alişir'in eşkıyalığı bastırmak bahanesiyle, kardeşi Alişan'la beraber gönüllü bir Koçkiri aşiret müfrezesi düzenleyip –güya hükümetten yana harekete geçerler. Onunla buluştuğunda, kendi aralarında anlaşırken; hükümete karşı da mesele tatlılığa bağlanır. Bu zamana kadar Alişir, bir jandarma karakolunu basmış, bir başka jandarma müfrezesini yolda yakalayıp ellerinden cephanelerini gasbetmiş bulunuyordu.

Giderek isyan fikri umumileşmiş; Kemah, Kuruçay, Refahiye, Kangal, Karavican yörelerinde isyancıların köy basmaları ve propaganda faaliyetleri artıp, jandarma karakollarının baskına uğraması hız kazanmıştır.



*Resim 16: Alişir'in Zeynel tarafından kesilen başı.*

Yıldızeli'de çıkan ayaklanmanın elebaşılardan olan Zalim Çavuş da isyan kokusu alıp, yöreye gelerek baskın yapanlardandır. Hükümetin almak istediği bazı tedbirler, başlangıçta boşa çıkar.

**İsyanın Genelleşmesi:** Cepheye asker yetiştirmek için, asker kaçaklarının toplanması ve bu arada Zalim Çavuş'un çetesiyile birlikte yakalanması amacıyla, 6. Süvari Alayı, Zara – İmranlı yöresine gönderilir (14 Şubat 1921). Alay komutanı önceleri Zara Kaymakamı ile birlikte çalışır. Köylülere haber gönderilerek Zalim

Çavuş'u ve çetesinin ihbar edilip yakalanması konusu iletilmiş ise de olumlu bir sonuç alınamamıştır. Köylüler, bunu yapmanın geleneklerine aykırı düşüğünü, ancak köyden çıktıkları zaman gittiği yerin bildirileceğini söylemişlerdir. Zalim Çavuş ise, gönderdiği bir haberde, af karşılığında teslim olacağını teklif eder. Ancak gerek köylülerin tavrı ve gerekse

<sup>16</sup> Hadiseler hakk. Ayrıca bkz. Ali Kemali, s. 152 vd.; **Türk İstiklal Harbi, VI**, -İç Ayaklanmalar-, s. 261 vd; "Jepin" Gazetesi için bkz. **Harp Tarihi Arş.**, No: 4/502; **TBMM, Zabıt Ceridesi**, C. 5, s. 348.



Zalim Çavuş'un teklifi, Zara Kaymakamı'nın aptalca ve hatalı bir biçimde terslenmiştir. Hükümet tarafından umutları kırılan eşkıya, son çareyi azgınlığa devam etmekte görür.

On – onbeş kadar asker kaçağını yakalayan Süvari Bölüğü, onları bir müfreze muhafazasında 4 Mart 1921 günü Zara'ya gönderir. Ancak bunlar Ümraniye'nin yedi kilometre batısında bulunan Hacıyazı köyüne vardıklarında, Kızıltepeli Kor Rıfat ve Karamanlı Nuri çetesinin sataşmasıyla yüzyüze gelirler. Alay kumandanı Binbaşı Halis Bey'e: "Murabe edecekseniz, buyurun..." gibisinden haber gönderirler. Kumandan, cevap olarak: "Hükümetin Kürtler hakkında fena bir fikir beslemediğini ve alayın Zara'ya gelmesinin mukarrer olduğunu, yol üzerinden çekilmelerini..." söyler.

Bu çete, bölüğün elinden Delice köyünden Demir Ağa'nın oğlu Mahmud'u kurtarmak için saldırırlar. Askerler, sayıca çok fazla olan asiler karşısında çekilip, güçlkle Zara'ya varabilmişlerdir.

**Ümraniye Baskını:** Çetelerin bu başarısından cesaretlenen Zalim Çavuş, Kor Rıfat ve Karamanlı Nuri, 5 Mart 1921'de Ümraniye'deki Süvari Alay Komutanı'na "Kasabadan derhal çıkarak Zara'ya gitmesi" haberini gönderirler. Kararlarının ciddi olduğunu göstermek için de Yazıfatı köyünü tamamen işgal altında tutup, Zara – Ümraniye telgraf hatlarını kesmişlerdir.

O esnada Mustafa Paşazade Haydar, Türk hükümetine karşı gösterdiği sahte yakınlık bağından istifadeyle hala buranın nahiye müdürüydü ve yakinen bildiği hadiselerin seyrini beklemekteydi.

Kısa bir bekleyişten sonra asiler, 6 Mart 1921'de Ümraniye'ye saldırmış, kasabayı ateşe vermişlerdir. Akşama kadar süren çatışma sonunda Alay Komutanı Binbaşı Halis Bey de şehit olanlar arasındaydı. Ayrıca Jandarma Takım Komutanı Müştak ve alaydan dört er daha şehit olmuşlardır. Bir çok er yaralanmış, geri 90 er ve diğer subaylar esir olmuşlardır.

135 hayvan, 118 eğer takımı, 203 tüfek, 2 mağır makineli ise asilerin ele geçirdiği ganimetlerdir. Bu durumda, 6. Süvari Alayı artık Ordu Teşkilatı'ndan çıkmış bulunuyordu<sup>17</sup>.

Koçkiri aşiret reisi ve Nahiye Müdürü Haydar, bütün gün süren hadiseler sırasında evinde oturmuş, her şey sükut edip asiler kasabaya hakim olunca meydana çıkmıştı. Gelişen hadiseleri büyük bir gizlilik ve ustalıklı yönlendirmesini gayet iyi bilen Haydar, esir edilen subay ve memurları korumak bahanesiyle kendi konağına götürmüş ve bu sayede hükümete karşı elinde rehine insan bulundurmak avantajına sahip olmuştur. Öte yandan Dersim'de bulunan Alişan'a arkadaşı Mithat aracılığıyla bir mektup yazıp; "Her kabileden 50 kişinin Koçkiri'ye yardıma göndermesini" ister. Ancak, Alişan'ın cevabi mektubu hükümet tarafından ele geçirilince, Haydar'ın hainliği de tamamen anlaşılır duruma gelmiştir.

O sırada Haydar'ın isteği üzerine Hozat yörelerinden toplanan 500 kadar asi yola çıkar.

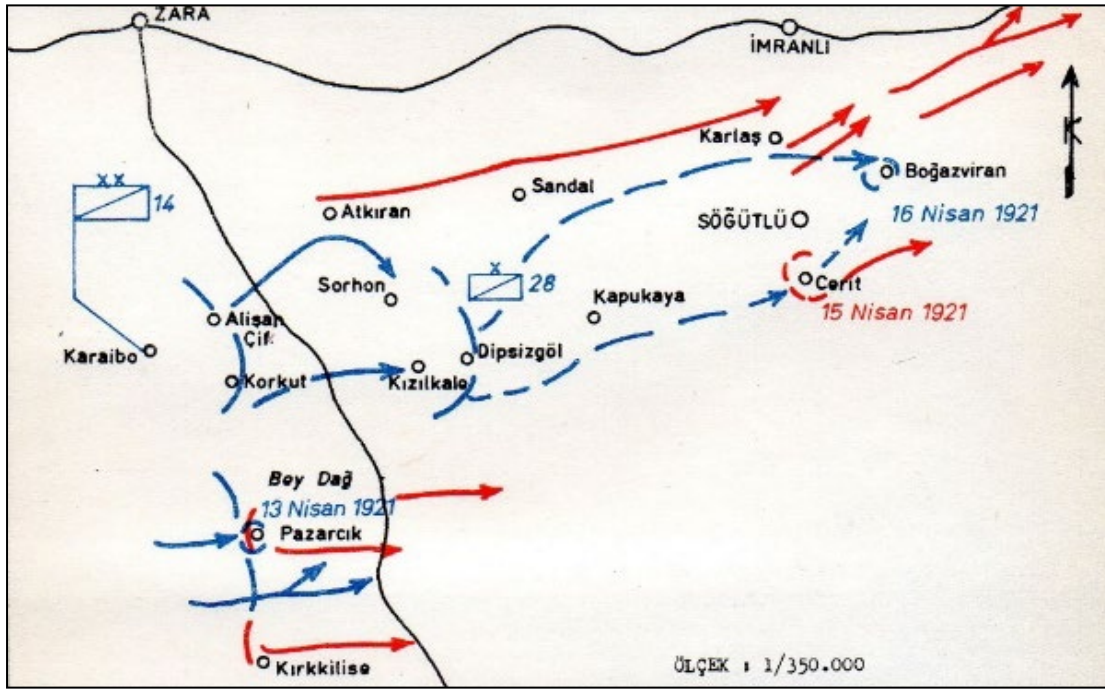
Koçkiri asileri, Zara'nın doğusundaki Kılavuz köyünde karargah kurmuş bulunuyorlardı.

<sup>17</sup> Türk İstiklal Harbi, VI, s. 262 – 263.



Refahiye, Kuruçay yöresinde Koçkiri aşeriten mensup diğer bir grup da Ümraniye'ye doğru hareket etmiştir. 7 Mart'ta bir köydeki 13 kişi bu esnada baltayla katledilir<sup>18</sup>.

8 Mart 1921'de Alışir, Dersim'in Koçuşağı aşireti reisi Bra İbrahim, yanlarında 200 kadar kuvvetle, Kemah'ın Hoğus köyüne; Munzur adlı eşkıya ise 150 kadar adamıyla Üskübürt köyüne gelir. O sıra Hudu köyüne giden Kemah kaymakamı ve jandarma kumandanı ellerine esir düşer.



*Harita/ Kroki 3: Koçkiri Ayaklanması ve bastırılışı. 14. Tümen Harekâtı -13-16 Nisan 1921. (Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.)*

Her iki grup, 9 Mart günü birleşerek Terkiloh ve Babu köylerini, kendilerine merkez ittihaz ederler<sup>19</sup>. Alışir ile Munzur kumandasındaki Ovacık kuvvetleri, Terkiloh'dan Kuruçay'ın Sime köyüne gelerek, müzakere ve nasihat için buraya gelen Kuruçay Kaymakamı Talat Bey'i esir ederler. Biçare Talat Bey, çırılçıplak soyulduktan sonra, Kuruçay'a varan asiler, resmi daireleri yağmalayıp, hükümet memurlarını alıp götürürler.

Refahiye ve Ümraniye'ye sevk olunması ihtimali olan hükümet kuvvetlerini engellemek için 200 kişilik bir çete ise Refahiye – Ümraniye arasındaki Çermik köyüne gelirler.

12 Mart'ta Koçkiri asilerinin bir kısmı, Divriği'nin Hamo Nahiyesi'ne gelerek, ağnam tahsilatı yapan tahsildarları esir etmiş ve çevredeki Sünni, Alevi köyleri isyana teşvik

<sup>18</sup> S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, s. 88.

<sup>19</sup> Ali Kemali, s. 158.



etmişlerdir.

Aynı gün Dersim'den gelen bazı asiler, Fırat üzerindeki Şeytan Köprüsü'nü tamir ederler<sup>20</sup>.

**İsyanın Önlenmesi İçin Yapılan Barışçı Çabalar:** 1 Mart 1921'de Merkez Ordu Komutanlığı tarafından Zara Kazası dahilinde "İdare-i Örfiye" (Sıkı yönetim) ilan olunmuştu. Ancak, hükümet kuvvetlerinin büyük bir gücü, dış kuvvetlerle mücadele içindeydi. Bu sebeple içeride zuhur eden isyan hareketlerinin meşru hesabının ileri bir zamana ertelenmesi gerekiyordu. Bu maksatla ilk iş, bölgenin idari bakımdan bağlı olduğu Sivas Valiliği uyarılır. Sivas Valisi, çeşitli yerlerin ileri gelenlerine telgraflar çekerek asilerin uyarılması ve teskin ettirilmesini rica eder. Sivas Mahkemesi azasından Şefik Bey ve maiyetinde toplanan bazı kimseler, nasihat heyeti oluşturulup, Ümraniye ve Koçkiri reislerine gönderilir.

Dersim ağalarına da Sivas vilayetinden telgraf çekilmiş olup, bu civardan gelen şudur: "Ordu bir müddetten beri bölgemizde Müslümanların ve olmayanların sayıları hakkında soruşturma yapmaktadır. Bu bilginin elde edilmesi, hükümetin belki de Kürtleri vurup yok etmek niyetinde olduğu anlamına alındığından, nefis savunması meşru olduğuna göre Koçkirililer'in müdafası doğrudur."

Şefik Bey'in nasihat heyeti de olumlu bir netice almamıştır. Bundan dolayı hükümet, 10 Mart 1921'de Elaziz vilayeti ile Erzincan Sancağı ve Sivas vilayetinin ve Divriği ile Zara kazalarında İdare-i Örfiye, Sivas'ta bir sıkı yönetim mahkemesi kurulmasına karar verir<sup>21</sup>. 13 Mart'ta Merkez Ordu Komutanı Nureddin Paşa, yapılacak tek işin askerî tedbirlerle şart olduğunu görmüş, buna göre Zara'daki 14 Süvari Tümeni'ne, 13 Süvari Tugayı'na, Kangal'daki 27. Süvari Tugayı'na Refahiye'de Giresun Alay Komutanı'na ve Erzincan mevki komutanlığı aracılığıyla da Kemah müfrezesine tafsilatlı bir talimat gönderir.<sup>22</sup>

54. Süvari Alayı, Sivas'tan Koçhisar'a, 32. Süvari Alayı Tokat'tan Sivas'a Mülazım İhsan Efendi komutasında bir miktar jandarma ile; 100 kişilik Erzincan milis kuvveti buradan Refahiye'ye sevk olunur. 14. Süvari Tümeni ve 27. Süvari Tugayı, Sivas'ta toplanacaktır.

Sivas ve Zara sevkiyatında bulunan erler silahlandırılıp, piyade haline getirilecektir.

Batı cephesine sevk edilmekte olan 5. Kafkas Tümeni'nin 10. Alayı'na (Ankara'ya hareket eden 1. Tabur Sahra ve obüs takımları hariç) iki dağ topu verilir. Alay, ikinci bir emre kadar Yozgat'ta kalacaktır.

5. Hücum Taburu Reşadiye'ye gelecektir.

Osman Ağa (Topal Osman) komutasında, bir piyade taburu ile gönüllü müfrezesi, Giresun'dan Refahiye'ye gelecektir. Kemah milli müfrezesi, Kemah Boğazı'nı ve Fırat

<sup>20</sup> Ali Kemali, s. 159.

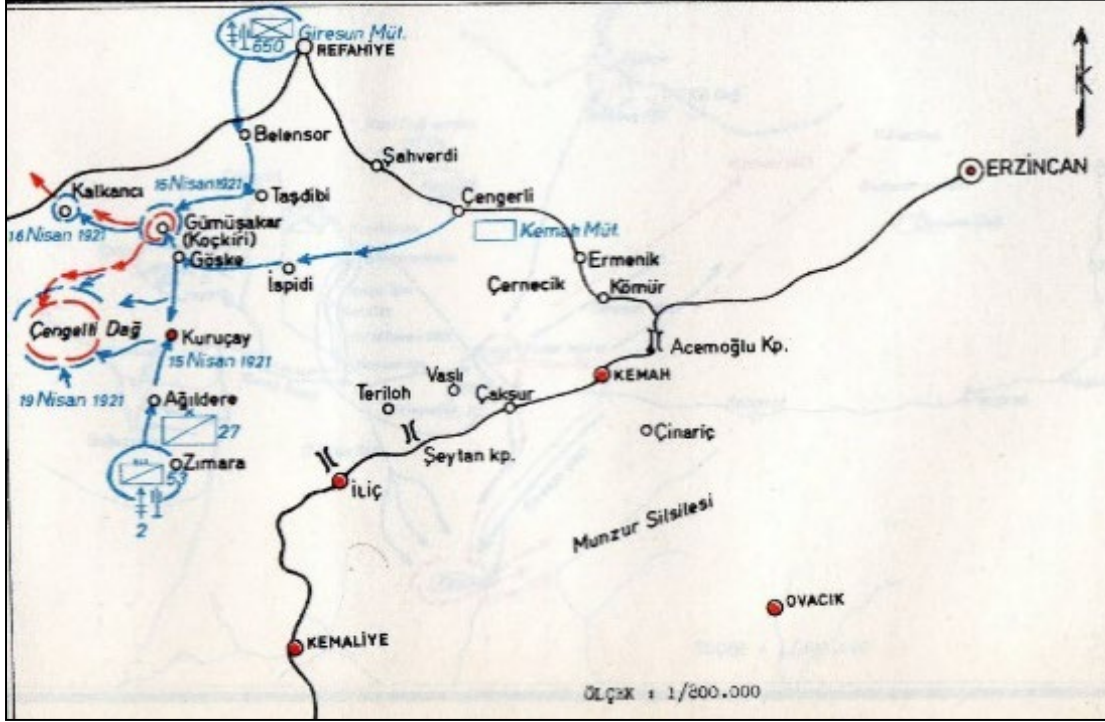
<sup>21</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, C. XIV. s. 317.

<sup>22</sup> Bu talimatın özeti için bkz. İstiklal Harbi, VI, s. 264 – 266.



üzerindeki Acemoğlu Köprüsü'nü tutacaktır.

Eğin milli müfretesi, Fırat üzerindeki Ilıç ve Şeytan Köprüsü'ne konuşlanmıştı. Erzincan müfrezesi, şimdilik yerinde olup, hareketini bilahare düzenleyecekti.



**Harita/ Kroki 4:** Koçkiri Ayaklanmasında Giresun Müfrezesi ile 27. Tugayın Harekâtı -15-19 Nisan 1921. (Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.).

#### Asilerin 15 Mart – 8 Nisan 1921 Tarihleri Arasındaki Hareket ve Mezalimleri

**15 Mart 1921:** Zımara Nahiyesi'nin Dostan – Lordun'u geçerek Zımara'nın doğusundaki Zinkâr ve batısındaki Huz köylerini işgal eden bir çete ile Divriği jandarmaları çatışır. Onlarla başa çıkamayan jandarmaya, Divriği'den 75 neferlik bir müfreme yardıma gönderilir.

**17 Mart 1921:** Refahiye'nin Taşdıbi köyünden Beko oğlu Hüseyin, Tahir ve Mahmut, 200 kadar adamıyla Balansar köyüne varırlar. Bir kısım köylülere, silahlarını toplayıp gelecek eşkıyaya erzak temin etmemelerini tembih edip giderler. Bunun üzerine Refahiye jandarma komutanı, Balansor'a gitmiştir.

**18 Mart 1921:** Karamanlı Nuri'ye bağlı 40 kişilik eşkıya grubu, Zara'ya bağlı Nasıriye köyünde ve diğer başka köylerde yağmada bulunur.

**19 Mart 1921:** Şefik Bey'in heyeti Boğazveren'de Haydar Bey'in nezdinde gönderilir. Bunun üzerine Haydar ve Alişer asileri yağmadan men etmek için bir beyanname neşrederler. Fakat el altında, fitneden de geri kalmazlar.

**21 Mart 1921:** Kemah'ın kuzeyinde, Erkağan ve Müşekrek sırtlarında, asi ileri



gelenlerinden Ateş'e bağlı 200 kadar kişiyle, çevre köyler arasında bir çatışma olur. Fakat halk, sayıca ve silahça yetersiz olduğu için, Kömür sırtlarına çekilmek zorunda kalır.

Aynı gün, Kasımoğlu Munzur'la, Ovacık'tan gelen Beyituşağı aşireti birleşip, Erzincan'ın güneybatısına (Karasu Köprüsü'ne) gelirler. Böylelikle Kemah – Erzincan arasındaki geçidi tutmuş olurlar. Buradan Erzincan Mutasarrıfı'na haber iletip, görüşmek isteğinde olduklarını belirtirler.



**Resim 17:** Nurettin Paşa. (Sakallı Nurettin Paşa diye anılır.).

cephesindeki müfrezeyle taarruz eder.

**26 Mart 1921:** Alişan, Kürdisan bağımsızlığını Avrupa'nın da kabul ettiğine dair bir mektubu Pülümür'e göndermiş, cevap alamadığı gibi, Pülümürlüler orduya bağlı olduklarını bildiren telgraflar çekmiştir.

**26 – 27 Mart 1921:** Bu günün gecesi, Kangal yakınındaki Topardır köyünde jandarma müfrezesi baskına uğramış, hayvan ve silahları alınmıştır.

**27 Mart 1921:** 30 kadar asi, Suşehri'ne bağlı Karaviran ve Karacaviran ile Yoncalı köylerini basıp yağmaladılar.

**29 Mart 1921:** Asiler, Kuruçay'ın köylerini yağmaladılar. Divriği Kaymakamı'nı, Mal

**21 Mart 1921:** 80 kişilik bir çete, Zara – Koyulhisar arasındaki Şarkiye ile Karabayır arasında, postaya saldırmıştır. Aynı gün Seyid Abbas'a bağlı 300 asi, Kemah'ın Hoğus Köyüne gelir.

**23 Mart 1921:** Ovacıklı Seyid Rıza, Aşuranlı aşiretiyle birleşip Erzincan'ı basmak isterse de, başaramaz. Bunlar, civardaki köyleri yağmalamış, nihayet halktan takviye alan Erzincan müfrezesi, onları kovalayıp Karamusa ve Hanzar'a kadar takip eder.

Fırat'ın sol sahiline çekilen asiler, bu çarpışmada bir ölü ve bir yaralı verir. Bir gün sonra ise Kelkit jandarma kumandanı, 34 jandarma ile Erzincan'a gelir.

Aynı gün, gece yarısı Karacaviran, Sorkun, Karahasana, Aktıran köylerinden kimseler, Bulucan nahiyelerini basmış, iki kişinin ölümüne sebep olmuşlardır.

Zeynel'e bağlı 150 kadar asi, Kemah



Müdürü'nü ve bir jandarma teğmeni ve 9 jandarma erini Ağıldere köyüne giderlerken esir ederler.

*30 Mart 1921:* Asiler, Kemah yakınlarına kadar sokulup, Kemah müfrezesi ile silahlı çatışmaya girerler.

*3 Nisan 1921:* Zara'nın yakınındaki köylerle asiler arasında silahlı çatışmalar olur.

*4 Nisan 1921:* Refahiye'nin güneyindeki Divir ve Şahverdi civarındaki keşif kolları, bazı asi topluluklarını dağıtır. Gezge ve civarı Türk köyleri ise asiler tarafından yağma edilir.

*5 Nisan 1921:* Alişir idaresindeki Dersimli asiler ve Alişan'ın yakını Mahmud'a bağlı 600 kişilik güç, Refahiye'ye güneyden hücum ederler. Giresun alayı tarafından karşı taarruza geçilir.

Asiler geri püskürtülür. Şahverdi, Divir, Kırıktaş sırtlarına kadar sürülen asiler, 50 ölü ve 60 kadar yaralı verirler. Ölenlerin içinde, iki de asi ileri geleni vardır. Halktan bir ölü, bir yaralı, askerden ise bir ölü vardır.

Aynı gün, Suşehri ve Avşar halkı ile jandarma müfrezesi, Ümraniye'nin kuzey kesimlerinde 500 kadar Koçkiri asilerinin hücumuna uğrayıp, Avşar'a çekilmek durumunda kalır. Bunun üzerine, 5. Hücum Taburu, Reşadiye üzerinden Suşehri'ne hareket etmesi için emir alır.

*6 Nisan 1921:* Zara'nın güney kısımlarında, 600 kadar asi ile jandarma ve halk arasında çatışma olur. Halktan beş, erlerden üç, asilerden otuz kadar ölü vardır. Asi ileri gelenlerinden Karanamlı Nuri de ölenler arasındadır.

*7 Nisan 1921:* Tuzla Köprüsü'ne kadar gelen 200 asinin taarruzu olmuş, 16 ölü verip çekilmişlerdir. Bu çatışmada, jandarma bölük komutanı ve üç asker yaralanır.

İmranlı hadisesinden sonra, Zara, Koçhisar, Kangal ve Divriği'de de gönüllü hal asayiş bölüğü kurulur. Ayrıca Şebinkarahisar, Suşehri ve Refahiye'de asayiş bölükleri teşkil edilir.

*8 Nisan 1921:* Suşehri ve başka yörelerin köylerinde asilerin baskınları olur. Aynı gün asiler, Büyük Millet Meclisi'ne şu telgrafı çekerler:

**“Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne;**

**Nefsî Zara hariç olmak üzere, ekseriyeti azimesi Kürtlerle meskûn olan Koçkiri Kazası'yla, Divriği, Refahiye, Kuruçay, Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet haline ifrağ ve teşkiliyle yerli Kürtler'den bir valinin tayini, memurini adliye ve mülkiyenin yine vazifeleri başında bulunması.**

Koçkiri Aşiret Reisi :Mehmet Taki

Saadat'tan Alişir

Dersim aşair rüesasından;

İbrahim, Mustafa, Mahmud, Seyyid Han, Munzur.”

Telgrafın sonunda ise *“Eğer mesele böylece halledilmezse, bütün Dersim'den başka Erzincan, Van, Diyarbakir ve Erzurum'a kadar ayaklanma yayılacaktır. İki Müslüman millet*



arasında kan dökülecek, Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir.” Şeklinde tehdit ilavesi de vardır.

**İsyanın Bastırılması:** Artık bu mesele, ülkenin o günkü şartlar içerisinde çözülmesi elzem olan bir noktaya varmıştı. Ne pahasına olursa olsun, yapılan gayri meşru hareketlerinin üzerine gidilip, bir an önce halli gerekmektedir.

**Ordunun Harekat Planı:** Merkez Ordusu'nun Genelkurmay'a sunduğu plan şudur:

“1- 13. Süvari Tugayı, 14. Tümen'in emrine verilmiştir. 14. Tümen, 9 Nisan 1921'de Zara güneyinde Yaragil, Tuzla Gölü, Peynik, Heylikaya hattında toplanacak, ilk önce Beydağı Bölgesi'ni temizleyecektir.

2- Divriği'de bulunan 27. Tugay, Refahiye'deki Giresun müfrezesi, Kemah ve Eğin müfrezeleri ile birlikte bir grup teşkil edecektir. Bu grup, Kuruçay ve Refahiye arasında toplanacak şekilde ileri harekete geçecek ve bu bölgede Doğu Grubu teşkil edecektir.

3- *Bastırma amacı;* Taarruzlar, ayaklanmanın düzenleyicisi ve kışkırtıcıları olan elebaşılara ve onlarla birlik olanlara karşı yöneltilecek, ilişkisi olmayan halkın gönlü alınarak hükümet tarafına geçmeleri sağlanacaktır.

Şimdiye kadar çalışıldığı gibi, bundan sonra da hükümetin asilere karşı bu harekatı yaptığı, bunun dışında hiçbir gizli düşüncesi olmadığı, bütün azınlıklar hakkında eşit işlem yapılacağı ve iyi niyeti bulunduğu halkın kulağına konacak ve anlatılacaktır.

4- Kışkırtıcılar ve karıştırmacılar ile bunların başları yakalandıkça askeri mahkemeye verilecekler, haklarında kanuni hüküm yerine getirilecektir.

5- Silahlar toplanacaktır.

6- Koçkiri aşiretini, artık bir daha baş kaldıramayacak hale sokmak, bu aşireti şimdiye kadar yaşadığı alandan peyderpey uzaklaştırıp dağıtmak gerekecekti. Bu düşüncelerden, hangisinin yapılacağı, bastırma hareketinin sonuçlarına göre ayrıca emredilecektir.

Bilahare birlikler son düzenlerini almışlardır. Merkez Ordusu'nun bu isyanı bastırmak için ayırdığı kuvvetin toplamı 3161 er ve 1351 binek hayvanıdır. Toplam asilerin sayısı ise, silahlı – silahsız 3000 civarındadır. Ordunun elinde 2750 tüfek, 3 makineli tüfek, 18 ağır makineli tüfek, 13 top; asilerin elinde ise 2500 tüfek bulunuyordu.

**Harekatın Birinci Safhası, 11 – 22 Nisan 1921:** Harekatın 1. günü olarak tespit edilen 11 Nisan'da, Merkez Ordusu birlikleriyle beraber harekete geçer.

11 ve 22 Nisan tarihlerinde; 14. Tümen, bütün kuvvetiyle Bey Dağı'nın batı ve kuzeybatısında toplanmış olan asi kuvvetlerine karşı taarruz maksadıyla, Yaragil, Tuzla Gölü, Peynik hakkına yanaşır. 12 Nisan akşamı, bir tugayı ile Aşağı Çamözü, Çuhaali, Pazarcık; diğer Tugayı ile Kuzveran, Karaibo ve Korkut'a varır. Pazarcık'ta toplanmış olan asiler, bu hareket karşısında Kırkilise köyü istikametinde; Karaibo civarındaki asiler ise Korkut üzerinden doğu ve güneydoğuya doğru çekilmişlerdir. 13 Nisan günü Bey Dağı'nın güneybatısındaki bölgeyi asilerden temizleyen Tümen, Korkut ve Karabazan'ın batısında toplanır. Pazarcık köyü direndiği için köy toptan işgal edilmiştir.





27. Tümen, Divriği'den Zımara'ya doğru hareket edip, Fırat üzerindeki Şeytan ve Ilıç köprüleri yakınlarında olan asi güçlerini kontrol çabası içinde olur. Bunlar, asilerin Fırat geçitlerinden geçmemesini sağlayacaktır. 13 Nisan'da, Çaksur mevkiinde 200 kadar asi sıkıştırılır, birçoğu öldürülür. Bir kısmı ise gece geç saate kadar süren kovalam sonunda Acemoğlu Köprüsü'ne kadar gitmeyi başarırlar. Fakat Erzincan müfrezesi, daha önceden köprüyü tutmuş olduğu için asiler, burada 60 kadar kayıp verir. Halktan eşkıyalık yaparak topladıkları hayvanlar ve diğer meblağ alınır. Bu asilerin Şeytan Köprüsü'nden de kaçamamalarının bir diğer sebebi, daha evvelden Eğin müfrezesi ve Kömür Köyü halkının buraları tutmuş olmasıdır.

Harekatın ilk gününde, Brastik Köyü'ndeki asiler üzerine yürüyen Erzincan Müfrezesi, Dereköy asileri üzerine de karşı harekate başlamıştır. 12 Nisan'da Tavginer ve Karni/Garni köylerini asilerden tard ettiği gün; bu müfrezenin rahat hareket etmesini sağlayan ilginç bir durum oluşur. Erzincan civarındaki Abbasuşağı ile Pülümür civarındaki Keçeliuşağı, kendi aralarında çarpışmaktadır.

Öte yandan, isyancıların elinde bulunan Kemah Kaymakamı ve jandarma komutanı, fırsatını bularak kaçıp, 11 Nisan'da Kuruçay'a gelmeyi başarmışlardır. Aynı gün Ovacık'ta esir edilen Teğmen Kamil de, Alişan tarafından serbest bırakılmış, o da Kemah'a dönmüştü.

Refahiye'de bulunan Giresun Müfrezesi ise, Cengerli, Şahverdi, Divir, Kırıktaş hattı boyunca ilerleyip, Cengerli civarında temizlik işine girişmiş ve Pusans yöresinde asilerle çatışıp onları kaçırdıktan sonra Kemah Müfrezesi ile birleşmiştir. Birleşen bu iki müfreme, bilahare taarruzlarına devam edip, 15 Nisan'da Koçkiri'yi alırlar.

Yine aynı tarihte, 14. Tümen sağ kol ile Korkut, Kızılkale ve sol kol ile Karahasan, Boğazveren yönünde ilerleyip, 100 – 150 kadar asiye kaçırmış ve isyana katılan Cerit köylüleri de varlıklarını bırakarak onlarla birlikte gitmişlerdir. Aynı tümen, 16 Nisan akşamı, Haydar ve Alişan'ın konaklarının bulunduğu Boğazveren köyünü işgal edip, Alişan'ın karısı ve çocuklarını yakalar. 17 – 18 Nisan tarihlerinde Kızlar Tepesi, Kızıldağ ve Boğazveren arasında asilerin elebaşlarının yakalanmasına çalışmış, Cefolar'a gelmiştir. Bilahare çevrede asilerin kaldıkları köyler taranıp, onlara ait çeşitli büyük ve küçükbaş hayvanlar toplanarak Zara'ya gönderilir.

27. Süvari Tugayı ise 15 Nisan'da Kuruçay, Çengellidağ yönünde ilerlemekteydi. 19 Nisan'a kadar bu yörede arama ve taramalar yapıp asilerin barındıkları köylere karşı taarruza geçer. Bugünün akşamına kadar süren çatışmalar sonunda pek çok asi temizlenir.

16 Nisan günü, Kalkancı yöresini de temizleyen Giresin Alayı, 17 Nisan günü Kızıltepe'de asilerle çatışmaya girişir. Bu çatışmalar sırasında, 13. Tugay da gelmiş ve iki ateş arasında kalan asilere büyük kayıplar verdirilir. Kalanlar, kuzeydoğu istikametinde kaçarlar. Daha sonra Giresun Alayı, tekrar Kızlar Tepesi, Alakilise taraflarına dağılan isyancıları temizlemeye çalışır. 18 Nisan'da Ağakiro civarında yapılan çatışma sonucu 150 kadar asi öldürülür. Bu esnada Alişir'in evi yıkılmış ve jandarma iken asilere katılan Gazi adındaki elebaşı da öldürülür.



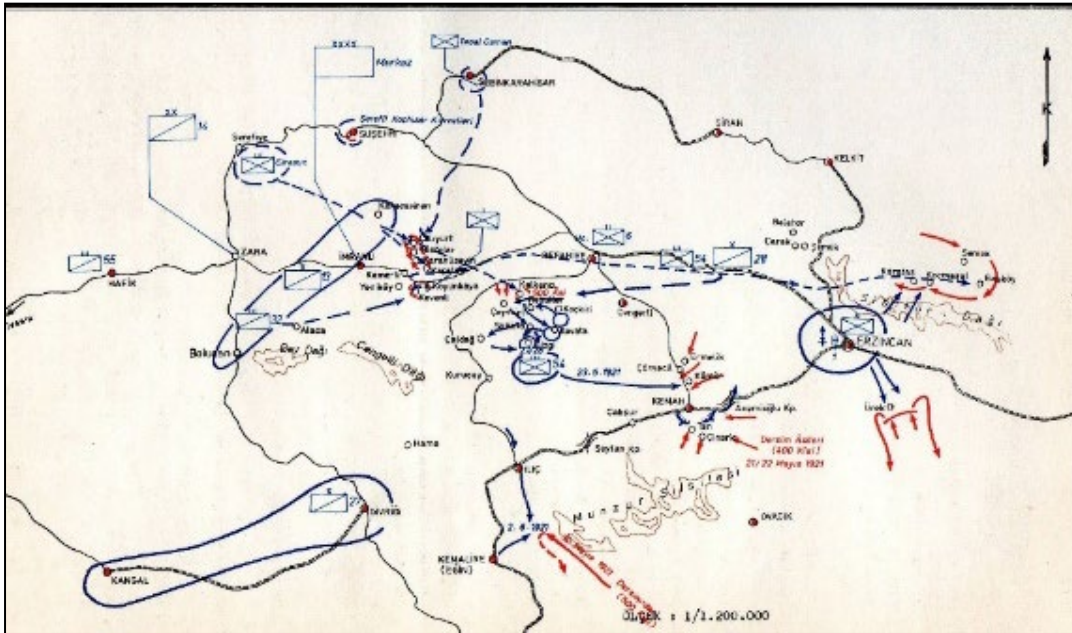
**Harekatın İkinci Safhası, 23 Nisan – 2 Haziran 1921:** 23 Nisan – 27 Mayıs tarihine kadar geçer sürede birlikler buldukları bölgedeki asileri, silah ve cephaneleri ile onlara ait hayvanları toplar

O tarihlerde Erzincan'ın kuzeyinde doğuya doğru kaçmakta olan asi elebaşları ve bağlı güçleri Fırat Köprüleri'nin tutulmuş olduğunu görüp, Dersim'e geçmeleri için Balaban aşireti reisi Muhsin Ağa'ya başvururlarsa da reddedilirler. Bunun üzerine Semek – Başköy üzerinden batıya yönelip, Sipikör Dağı istikametinde giderlerken 50 kadar jandarma ve halk kuvvetiyle karşılaşılır. Meydana gelen çatışmada 6 asi ölür. Çimen Nahiye Müdürü Hayri Bey ise şehit edilenler arasındadır. Takip sırasında üç asi daha yakalanır.

Bu esnada, Hükümet güçleri karşısında aciz kaldığını gören Kürmanlı aşiretinde dört kişi ve Zara'nın kuzeybatısında toplanan 50 kişi, Suşehri'nde bulunan müfrezeye gidip teslim olurlar.

### Çıra Gediği Çarpışması

Koçkiri İsyanı ve ikinci harekatın önemli hadiselerinden biri de Çıragediği çarpışması olur. Bu hadiseye ilişkin olarak, çarpışmaya katılan Giresun Müfrezesi mürettep süvari kuvveti, komutanının verdiği raporda şunlar yazılmıştır:



**Harita/ Kroki 5:** Koçkiri Ayaklanmasında ikinci aşama ve bastırılışı -23 Nisan- 17 Haziran 1921. (Genelkurmay Harp Tarihi Bşk.)

“24 Nisan 1921’de Ümraniye’den hareketle geceyi Koyunkaya köyünde geçirdik. Ertesi sabah Çıragediği istikametinde ilerledik. Burayı aşılıp, Kalkancı’ya vardığımızda solumuza doğru, yarısı atlı, yarısı yaya 20 kişilik bir müfrezenin yürüdüğünü gördük. Önce 5. Hücum Taburu sandık. Fakat bu kuvvet Çıragediği’ne doğru dönerek bize ateş açtı. Ateşlerine



mukabele edip, Ceymurt sırtlarına çekildik. Bir saat süren çatışmada bir şehit verdik. Gerek bize taarruz eden ve gerekse Kalkancı Bölgesi'nde bulunan asiler, 500 kişi kadar oldular. Geceyi Şokova, Resuller köylerinde geçirdik. Akşama kadar 28 Tugay ile Hücum Taburu'ndan hiçbir haber alamadık.

27 Nisan'da 28. Süvari Tugay'ının Kovata köyüne geldiğini haber aldık. Hemen oraya hareket ettik. Fakat Tugay'ın oradan Çıragediği'ne gitmiş olduğunu anlayınca, oraya yöneldik. Tugay, geçidi geçerken gediğin iki tarafında çok şiddetli bir çatışma başladı. Biz de bu muharebeye katıldık. Fakat sol kanatta, Tugay düzensiz bir şekilde çekilmeye başladı. Bizim erler, Tugay'ın çekilişini korumak için, canla başla çalıştılar. Cephemizde gözle gördüğümüz 15 kadar asi ölü ve yaralı yatıyordu. Tugay bu çarpışmada erlerini tamamen elinden çıkarmış, ayrıca 40 – 50 kadar hayvanını yitirmişti.

Geceyi Tugay'ın elinde kalanlarla birlikte, Bizgi'de geçirdik. Bizim bir er şehidimiz ve 14 hayvan kaybımız oldu.”

28 – 29 Nisan gecesi, Tugay'ın 54. alayının 5 subayı ve 40 kadar eri, isyancıların elinden kurtulup perişan bir halde Kuruçay'a gelebilmişlerdir.

“Koçkiri bence hepsinden mühimdir. Yunanlılara karşı durmak için nasıl tedbir alıyor isek orada da aynı surette teşkilat yaptık. Esasen Yunanlılar'a karşı durmak için kuvvetimiz kâfi değildi. Bunlar da ayrıca çıktı başımıza. Koçkiri'de bir ordu merkezi yapıldı. Onun kumandanlığına size önce bahsettiğim Nurettin Paşa'yı kumandan tayin ettiler. O başardı o işi. Sonra Giresun'dan 1200 kişi ile gelen Topal Osman çok yakın dostumdur, büyük gayretleri oldu. O 1200 kişisinin 1000 kişisi sonra orduya; Yunanlılara karşı savaşmak için verilmiştir. 200 kişisi de Atatürk'ün Muhafızı olarak Çankaya'da muhafaza edilmiştir. (Kurtul Altuğ, *Celal Bayar Anlatıyor: Kritik Olayların perde Arkası*. Tercüman Gazetesi, 10 Eylül 1986)



**Resim 18:** Topal Osman.

Osman Ağa'nın (Topal Osman) başında bulunduğu Giresun Müfrezesi, asilerle Çalıyurt'ta karşılaşır. Çarpışma Mistolar, Karahüseyin, Karataş taraflarında devam eder. 200 kadar atlı ve 200 kadar da yaya olan asiler, akşam karanlığından istifade edip, Karataş sırtlarına çekilerek kendilerini



kurtarabilmişlerdir. Bu çatışmada 20 ölü veren asiler, 12 de yaralı vermişlerdir.

30 Nisan 1921 günü Giresun Müfrezesi, taarruz hazırlığı yapıp, bir bölüğünü yan emniyeti için doğuda Kemreli'ye sürer. Taarruz neticesinde asilerin kaçmalarının önlenmesi için de, 13. Süvari Tugayı'na, Yeniköy'e yanaşması için geceyi burada geçirmesi emredilir. 1 Mayıs 1921 gününde yapılacak genel taarruzda Tugay, Karataş sırtlarında bulunan asileri geriden vuracaktı. Fakat asiler, Giresun Müfrezesi'nin ve Tugay'ın taarruz hazırlığı sırasındaki gecikmesinden faydalanarak Kemreli'deki bölüğü sardılar. Bunun üzerine, 13. Tugay'ın 32. Alayı buraya sevk edildi.

Aynı tarihte Fırat Irmağı üzerinde, Kemah ile Şeytan Köprüsü ortalarında bulunan Çakşur'da 24 eşkiya, milli müfrezeler tarafından öldürüldü.

1 Mayıs – 30 Mayıs tarihleri arasında, Ümraniye ve Koçkiri arasında elebaşılardan 21 kişi çarpışmalarda ölmüş, ayrıca 10 elebaşı dahil 123 kişi yakalanmıştır. Bunlardan Mustafa Paşa'nın oğlu ve eski Ümraniye Nahiyeye Müdürü Haydar'la ileri gelen 56 kişi aman dilerler. Bu arada 200 tüfek, bir çok cephane ve pek çok koyun ele geçirilir.

Bu bir ay zarfında, asi artıklarının temizlenmesine çalışılmış, ancak bir iki asi saldırısı vuku bulmuştur. 21 – 22 Mayıs gecesi, Dersim asilerinden 400 kişilik bir grup, Kemah'ın güneyindeki Tan köyü istikametinden saldırırlar. Bu bölgede bulunan 3. Kafkas Tümeni'nin 11. Alayından iki bölük saldırıya karşı durmaya çalışmış, fakat karşı güçlerin üstünlüğü karşısında, geri çekilmek zorunda kalır. O esnada kasaba kenarlarına kadar sarkan asiler, Kemah'ın 25 evini soyup, 3 evini de yakarlar. Bunun üzerine Kemah'ı ve köprüleri korumak amacıyla 23 Mayıs 1921'de 54. Alay, Kemah cihetine sevk edilir.

24 Mayıs 1921'de, Merkez Ordusu Komutanı Nureddin Paşa, Genelkurmay'a bir telgraf çekerek: "Koçkiri ayaklanmasına bastırma hareketinin bitmek üzere olduğunu, şimdiye kadar Fırat Irmağı, Erzincan, Ümraniye arasındaki bölgenin temizlenmiş bulunduğunu, 500 kadar asinin öldürüldüğünü..." bildirir.

Asilerden gelen son büyük saldırı, 30 Mayıs'ta Ilıç Boğazı ve Ilıç Köprüsü'ne Dersim cihetinden 500 kadar gücün yürüyüşe geçmesidir. Bu haberin alınışı üzerine Eğin Asayiş Bölüğü, bir ihtiyat kuvveti ve bir makineli tüfek takımının karşı harekete geçirilmiştir. Çatışmalar vuku bulmuş ve 2 Haziran'da asiler çareyi kaçmakta bulmuşlardır.

Böylelikle, Milli Mücadele'nin Batı Anadolu'da fiilen yapıldığı zamanlara tekabül eden bu üç ayaklanma askeri tedbirlerle önlenmiştir. Şüphesiz bu hareketler son birkaç yılın meyvesi olmamış, son asırların yer yer tezahür eden yeni bir patlaması olarak ortaya çıkmıştır. Hadiselerin çok daha derinden ele alınıp anlaşılması açısından, Anadolu Türkmen kitleleriyle, merkezi idareci pozisyonunda olan iktidar politikalarının birbirlerine karşı olan ilgi ve ilişkilerinin tarihi bir analizinin yapılmasında fayda vardır.

Haziran ayı sonuna kadar isyan elebaşları, diğer ileri gelenler ve fiilen ayaklanmaya katıldıkları anlaşılan 500'den fazla kişi mahkeme edilmek için Sivas'a gönderilir.



O günkü Millet Meclisi üyeleri ve onlardan konuya çok vakıf olan Nureddin Paşa'nın bu tür hadiselerin tekrar edilmemesi için değişik tezleri olmuştur. Biz, ileri sürülenlerin meseleyi bütün boyutlarda ihtiva edecek güçte olduğunu sanmıyoruz. Kaldı ki değişik olarak gelen tekliflerin bir bütün içerisinde ele alınışına dahi gidilmeden önce, bazı milletvekillerinin, Nureddin Paşa'nın o gün için gözüken acil tedbir teklifini müteakip, görevinen alınışını da yadırganacak bir durumdur. Zaten daha sonra ortaya çıkan Şeyh Said ve Dersim isyanları da Nureddin Paşa'nın malum bölgedeki insanların başka bölgelerde iskan teklifini haklı çıkarmıştır. Bu tür tedbirler zaman içerisinde toplumsal bazı reformlarla desteklenilmeye ve olumsuz gelişmelere bahane üreten nedenlere eğilmesi zaman almıştır.

Yukarıda detaylarıyla ele alınan ayaklanma dışında, daha sonraki zamanlarda Erzincan ve yöresini ilgilendiren bu meyanda başka hadiseler de vuku bulur. Fakat bu hadiselerin, Koçkiri İsyanı'na nazaran ele aldığımız çevreyi daha az etkilemiş olması ve ayrıca tahlil edildiklerinde Koçkiri İsyanı'ndan fazla değişik kaynaklı olmadıkları sebebiyle, onlar hakkında teferruat vermek lüzumunu görmedik.

#### **Şeyh Said İsyanı (13 Şubat 1925 – 15 Nisan 1925)**

Yeni Türkiye'nin, yeni Misak-ı Milli hudutlarına fiilen erişmesi ve Cumhuriyet'in yerleştirilmesi amacıyla yapılan çeşitli çalışmalar esnasında ülke, henüz dış tehlikelerden kurtulmuş değildi.

13 Şubat 1925'te ilk kez Piran'da (Şimdiki Bingöl'ün Ergani Kazası'na bağlı Eğil Nahiyesi köylerinden) başlayan Şeyh Said İsyanı'nın arkasında, Doğu Anadolu'da tampon bir devlet kurdurarak Musul ile Türkiye'nin arasını kapatmak isteyen İngiliz entrikası yatmaktadır.

İsyan elebaşısı Şeyh Said, Orta Doğu'nun kuzey yörelerinde daha önce çıkan isyanlara da karışmıştır. Kendisi ve çevresinin, güneydeki Türkiye'yi bölmek isteyen gruplarla ve daha önceden Türkiye'de Kürt devleti kurmak isteyenlerle de (Seyid Abdulkadir gibi) yakın ilişkileri olmuştur.

Bu isyanda kullanılan slogan olarak "Dinin kurtarılması – Şeriatın getirilmesi, Halifeliğin kurdurulması" gibi çevrede etkisini gösterecek sözler kullanılmıştır. Bunları gerçekleştirmek isteyenler; üç – beş gözü açıkla peşlerine taktıkları ve daha başlangıçta bazı köy sakinlerinin malına musallat olmuşlardır(?) Yaklaşık ondört vilayette etkisi tam ve nisbî olarak görülen isyan; Şeyh Said'in Dersim ve Muş beylerini de peşine takmak istemesiyle başlar. Ancak bu iki vilayetten yüz bulamaz. Yapılan bütün hareketler Diyarbakir, Çapakçur, Genç bölgeleri ve bu bölgelerin yakın çevreleriyle sınırlanan daire içinde kalmıştır.



**Resim 19:** Şeyh Said.



O sırada Başbakan, Fethi Bey idi. Gereken tedbirleri alamama gerekçesiyle vazifeden ayrılmış, yerine getirilen İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın planları sonucu, bölgede seferberlik ilan olunmuş, Nisan sonuna doğru isyan bastırılmıştır. Yakalanan Şeyh Said ve diğer elebaşılar, yargılanmak için İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilirler<sup>23</sup>. Bu isyan, 4 Mart 1925'de uygulamaya konulan "Takrir-i Sükûn" kanununun çıkmasına sebep olmuş; 13 Aralık 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla da tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kararı alınmıştır.



*Resim 20:* Fevzi Çakmak

### **Pülümür Hadisesi(20 Ekim 1930 – 12 Kasım 1930)**

Bu hadise, o zamanlar Erzincan'a bağlı Pülümür Kazası'nın Danzig Nahiyesi'nin Aşgirik, Gürk, Dağbey ve Harsı köylerinin asayiş bozucu tavırlara girmesi, çevre köylere karşı baskın yapıp mal talan etmeleri, bazı yakın çevredeki köylüleri Türk birliğinin aleyhine kışkırtmaları ve vergi ile asker vermemek hususunda itaatsizlik etmelerinden doğmuştur.

Hükümet güçleri; yakın geçmişte görülen hadise ve isyanların, yeteri kadar zarar ve ziyana sebep oluşu, bu tip hareketlerin büyük hadiselerin çıkmasına zemin oluşturması kuşkusuyla bu kez vakit geçirmeksizin müdahale etmek zarureti görür.

Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasında en büyük hizmeti veren Fevzi (Çakmak) Paşa, Erzincan'a geldiğinde çevredeki menfi gelişmeler hakkında, tetkik ve mütalaada

bulunmuştur. Gelişmelerin ciddi zararlara sebep olacağı kanaatiyle, hükümet merkezine müracaat edip, tedip kararının gereğini bildirir.

Verilen emir üzerine, III. Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Rüştü Bey, harekâta memur edilir. Adı geçen köylerin halkından bir kısım eşkıya, o sırada Erzincan merkez köylerini de talan edip, Bahik köyünden 600 kadar hayvanı çalmıştır.

24 Ekim Salı günü, Erzincan'dan 622 kişilik bir müfreze, Rüştü Bey'in komutasında Fırat Köprüsü'nü geçip, Mollaköy, Cencige üzerinden Azvat'a kadar ilerler. 26 Ekim'de Danzig'e varılır. Ertesi gün başlayan tedip hareketinin sonunda Dağbey, Harsı köyleri, Ağaateş ve

<sup>23</sup> Harp Tarihi Arş. No: 4/502. TBMM, Zabıt Ceridesi, C. XIV, s. 318 vd.; Türk İstiklal Harbi, VI, s. 270.



Haydar mezraları, Aşgirik Köyünde karşı saldırıya geçenlerle çatışmaya girilir.

O esnada Ağrı çevresindeki bir hareketle meşgul olan 3. Tümen Komutanı Ömer Halis Paşa da, Erzincan'a gelmiş ve 7 Kasım 1930'da Pülümür'e hareket etmiştir. Eşkıyanın barındığı Gürk Köyü'nün 11 – 12 Kasım 1930 tarihlerinde ele geçirişiyile, bu hareket sona ermiştir.<sup>24</sup>

#### **Dersim İsyanı (Mart 1937 – 13 Eylül 1937 – 31 Aralık 1937 – Ocak 1938)**

Doğu'daki isyanların ortaya çıkış sebeplerinin bazılarına değinilmişti. Asırlarca süregelen pek çok hadise ve içtimai birikimler, tabii olarak olumsuz etkisini gösterecektir. Cumhuriyet Dönemi'nde, çağır ereği olarak Türkçülük gerçeğine eğilim gösterilmiş; fakat Doğu'da sadece bu gerçeğin söylenmesi yeterli olamamıştır. Kaldı ki, hadiselerin üzerine gidilirken, ön planda yalnızca askeri tedbirlerin alınmasının tutulması, kesin bir neticeye varılamamasının sebebi olmuştur.

Bölge, herşeyden önce, içtimai rahatsızlıklarla kaynamakta, ağa ve beylerin tavassutundaki kitleler, istenilen yöne sürülmekte, cahil ve yobaz şeyhler, yaraya tuz biber ekmekteydi.

Dersim isyan bölgesinde, Şeyh Rıza adlı birinin tam 230 köyü bulunmaktaydı. Koçkiri Ayaklanması'nın elebaşlarından bir kısmı ve Alışır de onaltı sene (9 Temmuz 1937'ye kadar) onun kanatları altında bulunmuştur.

1935 senesi sonlarında çıkarılan bir kanunla, Dersim'e Tunceli adı verilip, başına ise orduya bağlılığının devamı için Kolordu rütbesinde bir asker vali tayin edilmiştir. Ayrıca bakımdan uzak kalmış yörenin imar çalışmalarına da başlanmıştır. O senelerde güneyden gelen eşkıyalar ve soygun hareketleri de durmak bilmiyordu. 1937 yılı başlarında saldırılar artmış, 15.3.1937'de Diyarbakir – Mardin arasında Karaköprü denilen yerde, büyük bir soygun gerçekleştirilmiştir. Aynı günlerde Dersim'e uygulanan ıslahat programlarına karşı, bilhassa bazı ağaların, dıştan gelen kışkırtmalarla hoşnutsuzluk çıkardığı haber alınmıştır. Bu hadiselerin kışkırtıcı mihraklarından biri de, Hatay Sorunu'ndan gocunan Fransızlar'dır.

Dersim'deki ağa ve beylerin istememesine rağmen hükümet, halkın faydası için



*Resim 21: Ömer Halis Paşa.*

<sup>24</sup> Ali Kemali, s. 167 – 170.



ıslahatların yapılmasında kararlıdır.

1937 Mart ayı içerisinde, Doğu Dersim mıntıkasındaki Yusufkan ve Deneman aşiretleri, nahiyeler arasındaki köprüleri ve telefon hatlarını tahrip ederek fiilen harekete geçerler. Bunlara, Haydaran aşireti ile Seyid Rıza'nın aşireti Yukarı Abbasuşağı da katılır.

Bunun üzerine devlet, sert tedbirlere başvurup, “Sel Seferleri” adlı bir harekâtı başlatarak<sup>25</sup> isyanları bastırır. Üç ay süren harekât süresince 26 asker ölmüş, 46 askere yaralanmıştır.

13 Eylül 1937 tarihinde elebaşları da teslim olduğunda, isyanın ilk safhası sona ermiş olur. İsyancılardan 265 ölü, 20 yaralı vardır. 27 kişi ise yakalanmış, 849 kişi ise çarpışma sırasında teslim olmuştur. Yakalananlardan Seyid Rıza başta olmak üzere 11 kişi, 15 Kasım 1937 tarihinde neticelenen yargılama sonunda asılmıştır. Elebaşılardan Alişir ise, başlarını devamlı belaya sokmasının cezası olarak, kendi adamlarından olan Zeynel tarafından başı kesilerek öldürülmüştür.

Daha sonra çıkan bazı hadiseler, yenilgiden sonra kalan artık bazı grupların, son çırpınışlarından ibarettir. 31 Aralık 1937'de Kalan bölgesinde bulunan Mansuruşağı köyündeki jandarmalara ve Diztaş köyündeki jandarma karakoluna tecavüzler olur. Bunun üzerine, III. Ordu kıtasının katılımıyla, 1938 yılında kat'i edip harekatı yapılır. Koç ve Kalan mıntıkası “yasak bölge” ilan edilir. Sakinleri, batıya nakledilir. O sene içerisinde, Dersim, Koç, Kalan bölgesinin tümü, haydutlardan tamamen temizlenir. 1926, 1936 ve 7 Haziran 1939'da çıkarılan kanunlarla, daima problem olan bölgenin bir kısım nüfusu batıya gönderilmişti.

---

<sup>25</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 14.6.1937 tarihli tutanaklar. İnönü'nün konuşmaları.





## 2. KİTAP

### CUMHURİYET DÖNEMİNDE KAZALARIN KONUMU

1940/50/60 – 1980 DÖNEMLERİ

## I. 1923–1939 YILLARI ARASINDA ERZİNCAN VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE KAZALARA TOPLU BAKIŞ

### 1. GENEL DEĞERLENDİRME

Millî Mücadele sona ermiş, 11 Ağustos 1923'te II. TBMM açılmış ve 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilanıyla ülkede yeni bir idari sistem kurulmuştur. Savaşlar neticesinde ortaya çıkan yaraların sarılması ve toplumun normal hayata döndürülmesi konusunda devletin öncülüğünde yenileştirilmek veya değiştirilmek amacıyla çeşitli müesseselerin halka mal edilmesi gayretleri, Cumhuriyet'in ilk on beş yılının genel kalkınma karakteridir.

Yeni Cumhuriyet hükümeti iktidar olduğu zaman, ülke, uzun yıllar ihmal edilmiş ve savaşlar nedeniyle ekonomisi iyice harap bir konumdaydı. Bu süreçte toplumun kültürel yapısında ve günlük hayat biçiminde belli değişim ve çözümlerin görülmesi doğaldır. Nitekim kuşaklar arası kültürel değer taşıyıcısı konumunda olan pek çok insan I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında hayatını kaybetmiştir.

Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde olmak üzere, bazı yerleşme merkezleri, dışarıda hazırlanıp organize edilerek gelen Ermeni çetelerinin ve onlarla iş birliği yapan bazı Ermenilerin saldırısına uğramıştır. Köyler, kasabalar ve kentler; son yüz yılların ihmali nedeniyle ortaya çıkan kargaşanın, dış saldırı ve tahriklerin yanı sıra içeriden menfaatçi bir takım kimselerin kışkırtmalarıyla olumsuz tavırlara savrulan aşiret niteliği devam eden bir kitle ile karşı karşıya olmuştur. Bu tür dezavantajlara rağmen, Anadolu Türk insanını "Devlet Baba" geleneğine hâlâ sıkı sıkıya bağlıdır.

Halkın, kalkınma planları için üzerine düşeni yapmaya hazır bir tutum ve güçte olması; ülkede doğal zenginlik kaynaklarının yeterliliği ve önceki senelerden kalan pek çok ekonomik, kültürel müessesenin maddi veya manevi miraslarından küçümsenemeyecek birikimlerin bulunması ise yeni idari sistemin avantaj sayabileceği hususlardan en önemlisidir.

**İdari Organizasyon:** Millî Mücadele'nin devam ettiği senelere tekabül eden zamanda Erzincan, Müstakil Liva ve bilahare kendine bağlı 5 kazası olan bir vilayettir. Bunlar; Kemah, Kiğı, Kuruçay, Refahiye ve Pülümür'dür.



4 Teşrinievvel 1930 tarihli resmi kararname ile teşkil edilen Erzincan'ın kaza, nahiye ve köy durumu şöyledir.

**Erzincan Vilayeti 1926**

KAZA	NAHİYE	KÖY SAYISI
Erzincan	Merkez	59
	Başköy	21
	Esesi	16
	Cimin	17
	Cencige	17
Refahiye	Merkez	25
	Cengerli	29
	Zevker	62
	Alakilise	25
Kemah	Merkez	13
	Ermelik	30
	Kamarik	16
	Hoğus	16
Kuruçay	Merkez	12
	Armudan	16
	Kuzkışla	33
Pülümür	Merkez	27
	Danzig	14
	Şeteri	18
	Deşt	15
Kiğı	Merkez	46
	Hösnek	64
	Çan	31
	Cönek	25

Yukarıda verilenlere göre toplam 6 kaza, 20 nahiye ve 700 köy bulunmaktadır. 1938'li yıllarda yapılan değişikliklerden sonra ise Kemah, Refahiye, kaza olarak Eğin'e ve vilayet olarak Malatya'ya bağlı nahiye iken alınan Ilıç, Malatya'dan alınan Eğin, Erzurum'dan



alınan Tercan, Erzincan'ın kazaları olurken; Pülümür ve Kiğı Erzincan'dan alınmıştır. Buna göre, 1939 senesinde 6 kaza (Erzincan, Kemah, Refahiye, Ilıç, Eğin, Tercan), 18 nahiye ve 522'si (1940'da 524) muhtarlık olan 739 (1940'da 752) köy vardır.

## 2. SİYASİ ŞAHSİYETLER (MİLLETVEKİLLERİ VE VALİLER)

### TBMM'ne giren Erzincan Milletvekilleri

*I. Dönem Milletvekilleri:* Daha önce değinilmişti.

*II: Dönem Milletvekilleri / 11 Ağustos 1923:* Abdülhak (Fırat) Bey, Hamdi (Arpağ) Bey (Daha sonra Viyana Büyükelçiliği'ne tayin edilir), Sabit (Sağiroğlu).

*III. Dönem Milletvekilleri / 1 Kasım 1927:* Aziz Samih (İlter), Halet (Sağiroğlu).

*IV. Dönem Milletvekilleri / 4 Mayıs 1931:* Aziz Samih (İlter), Abdülhak (Fırat), Saffet (Arıkan).

*V. Dönem Milletvekilleri / 1 Mart 1935:* Hikmet Işık.

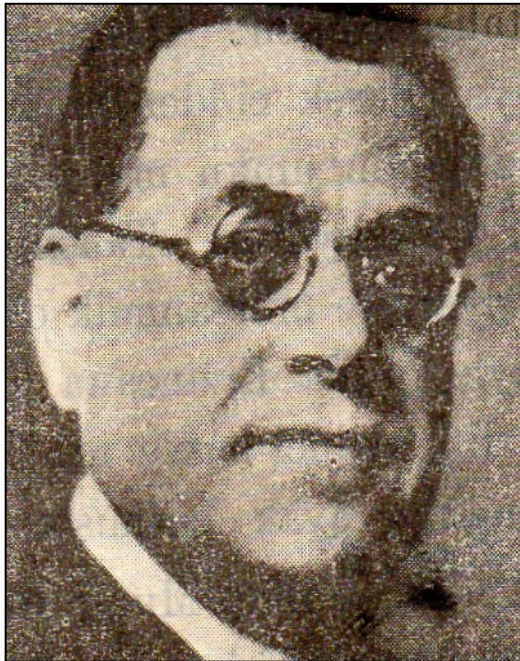


*Resim 1: Abdülhak (Fırat)*

*VI. Dönem Milletvekilleri / 3 Nisan 1939:* İskender Altun, Samim (?) Başataş, Seyfeddin Erdem, Şükrü Sökmensüer.

### Erzincan Valileri

*Hasan Faiz (Ergun)- (19 Şubat 1924 – 20 Mayıs 1926):* 1884'de Karınabat'ta (Bulgaristan) doğdu. Şer'i hakimlerden Ahmed Tayyib Efendi'nin oğludur. Mülkiyeyi bitirdikten sonra çeşitli kazaların kaymakamlıklarında ve mülkiye müfettişliğinde bulunmuştur. Kars



*Resim 2: Hamdi (Arpağ).*

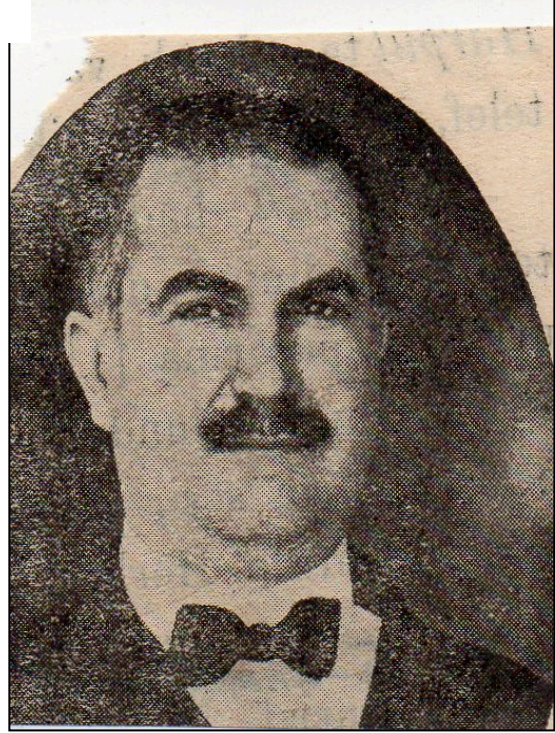


Mutasarrıflığı'ndan sonra Erzincan Valiliği'ne tayin edilir.<sup>1</sup>

Erzincan'daki Gazi Mektebi'nin yapılmasına onun zamanında başlanır. Daha sonra Çorum, Antalya, Diyarbakir, Tokat valiliklerinde bulunmuş, III. Genel Müfettişlik Başmüsavırlığı'ne bakmış ve İstanbul İdare Kurulu üyeliğinden emekliye ayrılmıştır. Erzincan için; *"Erzincan'ın çok samimi muhitleri bende iyi ve unutulmaz intibalar bırakmıştır. Erzincan'ı her zaman tahasse anarım"* demiştir.<sup>2</sup>



Resim 3: Hasan Faiz (Ergun).



Resim 4: Ahmet Cevdet (Ertuğrul)

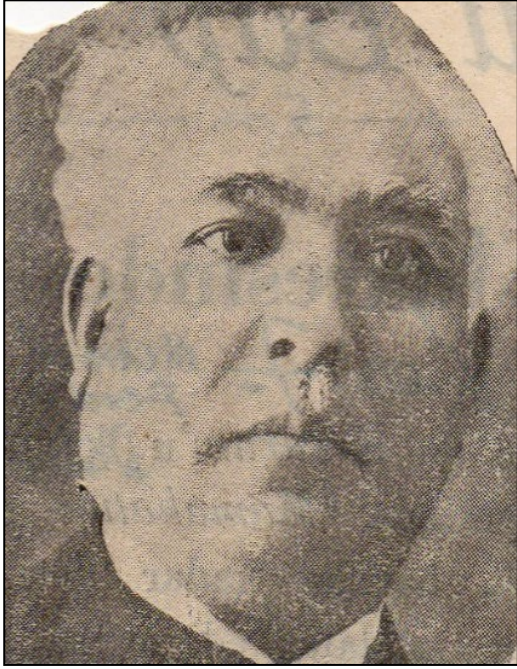
**Ahmet Cevdet (Ertuğrul)** -(1 Temmuz 1926 – 31 Temmuz 1927): 1296'da Turgutlu'da doğmuş olup, babası Malatyalı Hüseyin Ağa'dır. İzmir İdadisi ile Mekteb-i Mülkiye'de mürettep ulum ve fününu tahsil etmiştir.

H. 1319'da Sivas'ta maiyet memuru olarak göreve başlamış, daha sonra çeşitli kazaların kaymakamlığını yapıp, Çorum Valiliği'nden sonra Erzincan Valiliği'ne tayin olmuştur.

Daha sonra Artvin, Kars ve Rize valiliklerinde bulunup emekliye ayrılır. 4 Haziran 1937'de kalp sektesinden vefat etmiştir.

<sup>1</sup> Mülkiyeliler, s. 624.

<sup>2</sup> Ali Kemali, s. 112.



Resim 5: Mehmed Fevzi Mecdi (Daldal)

*ve ceyadeti ve bağlarının kesret ve letafeti itibariyle şarkın incisi mesabesinde. Bu mintikanın ekseriyetini teşkil eden Türk köylerinin saffet ve sadeliği, öz Türk'ün en bariz seciyelerini göstermektedir."*

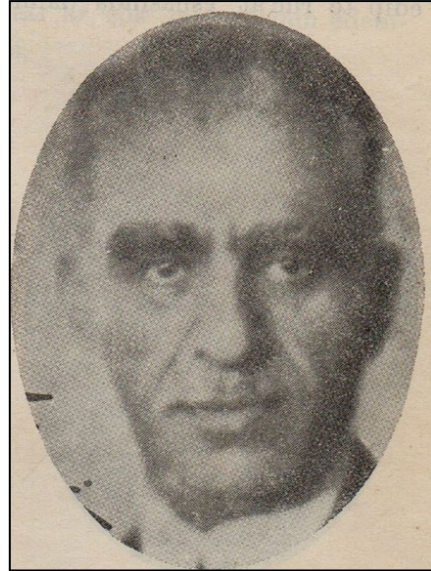
**Ahmed Azmi** - (21 Nisan 1928 – 12 Kasım 1928): 1294'te Kolanya'da doğmuştur. Çeşitli yerlerde memuriyet, muallimlik ve kaymakamlıklar yaptıktan sonra Erzincan Valiliği'ne tayin edilmiş, bilahare Sinop Valiliği'ne gönderilmiştir.

**Hasan Tahsin** - (16 Aralık 1928 – 19 Ağustos 1930): Niğdeli Hacı Hamid Bey'in oğlu olup, 1877'de Bor'da doğmuştur. Edirne İdadisi'ni ve Mülkiye'yi bitirdikten sonra, çeşitli yerlerde memurluk ve kaymakamlıklarda bulunur. Mülkiye Müfettişliği de yapan Hasan Tahsin, Kozan Valiliği, İstanbul Vali Muavinliği yapmıştır. Bu görevlerinden sonra Erzincan Valiliği'ne, daha sonra ordu valiliğine tayin olan Hasan Tahsin, Erzincan için şunu söyler: "15 Aralık 1929 tarihinde Sipikör Dağı'nı aşarken geçirdiğim

**Mehmed Fevzi Mecdi (Daldal)** - (11 Ağustos 1927 – 3 Nisan 1928): Haymana kazasından Daldalzade Musa Mescid Efendi'nin oğlu olup, 1298'de doğmuştur. Ankara İdadisi'nde ve Mülkiye'de okuduktan sonra Ankara maiyet memuru olmuştur. Çeşitli yerlerde kaymakamlıklar yapmış, I. Dönem İstanbul Mebusu olmuştur.

1926'da, III. Ordu Müfettişliği Mülki Müşavirliği'nden sonra Erzincan Valiliği'ne tayin olmuştur.

Daha sonra Erzurum, Afyon ve Isparta Valiliği yapmış, 1939'da Ankara'dan mebus seçilip, iki devre bu vazifede kalmıştır. 10 Kasım 1946'da vefat eden Mehmed Fevzi, Erzincan için şunları söyler: "Sipikör, Munzur, Keşiş ve Karadağ silsileleri arasında ve kendi namını alan ovanın ortasında kurulmuş olan Erzincan şehri, ovanın vüsati, havasının itidal



Resim 6 : Ahmet Azmi.



*mühlik bir tipi felaketinin acılarını, Erzincanlılar'dan gördüğüm hüsnü kabul ve bu munis ve temiz insanlar arasında geçen zamanımın tatlı hatıraları unutturmuştur”.*



*Resim 7: Hasan Tahsin.*



*Resim 8: Eski Erzincan'dan..*



*Resim 9 : Ali Kemal.*

**Ali Kemal** (Aksüt)- (27 Ağustos 1930 – 15 Mayıs 1932): 1884 senesinde Yanya’da doğan Ali Kemal, “Babanur” diye tanınan bir aileye mensup İbrahim Ağa’nın oğludur. Yanya İdadisi’nden sonra Mülkiye’ye girer ve 1908 senesinde iyi derece ile mezun olur.

1930’da Erzincan’a vali olarak tayin edilen Ali Kemal, daha önceden çeşitli yerlerde, memur, muallim ve müdürlüklerde bulunmuştur. Erzincan’dan Bayezid’e ve oradan da Bilecik Valiliği’ne tayin edilir. Bu görevden emekli olup Devlet Deniz Yolları Yazı İşleri Şefliği’nde, Denizbank Tekaüd Sandığı Müdürlüğü’nde, Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlük Tekaüd ve sonra Emekli Sandığı müdürlüklerinde çalışmıştır. Erzincan için hazırladığı eseri sebebiyle, Erzincanlılar ve ilmi araştırma yapanlar tarafından daima yâd edilecektir. Eserin, özellikle 1939 depreminden önce ele alınması ve bu depremden önceki sanat eserlerini fotoğraf ve tanımlarıyla birlikte yayınlamış olması, büyük bir kültür nimeti değerine haizdir. Yazar ve araştırmacı Ali Kemal, aynı zamanda iyi bir



Fransızca çevirmenidir. <sup>3</sup>

***Eserleri:***

1- Her Türk'ün Kanun-u Medeni'den Bilmesi Lazım Gelen Şeyler (Osmanlıca harflerle Konya Matbaası'nda basılmıştır)

2- İlim Üzerine Müesses Terbiye (Osmanlıca harflerle Konya Matbaası'nda basılmıştır)

3- Erzincan Tarihi, İctimai, Etnoğrafi, İdari, İhsai, Tedkikat Tecrübesi (Resimli Ay Matbaası, 1932, İstanbul)

4- Terceme Hakkında Düşünceler ve Tatbikata Ait Bazı Numuneler.

5- Medeni Memleketlerde İstatistik Usulleri.

6- Tepedelenli Ali Paşa (Fransızca'dan tercüme)

7- Muhteşem Süleyman (Fransızca'dan tercüme)

8- Koçi Bey Risalesi, Mukaddimesiyle birlikte.

9- Avrupa Tarihi (Tercüme)

10- Avrupa Siyasi Tarihi (E. Rosiye'den tercüme)

11- Tarih Çiçekleri (Pier Larus'dan tercüme)

12- Mehmed Ali Aynî (Telif)

13- Sultan Aziz'in Avrupa Seyahati (Telif)

14- Fransa'da Montö Pieteler.

15- Bir Garplı Gözüyle Müslümanlık (Tercüme)

16- Allah'ın Kulu ve Resulu Muhammed (Esat Fuad Tugay'dan tercüme, İstanbul, 1960)

Erzincan" adlı eseri için yazdığı önsözün son paragrafında şöyle der: *"Ben bu yolda ilk hatveyi attım. Vatanın bundan sonra yetişecek güzideleri, bu işi takip ve bu eseri ikmal ederlerse, ruhum toprak altında artık beyazlaşmış kemiklerimin bir reşai tefehhurle birbirine çarptığını duyacaktır. Bu da benim için büyük kafi bir mükafattır".* 15 Ağustos 1931. Ali Kemali.

---

<sup>3</sup>Ali Kemali hakk. Bkz. **Sicili Ah. Def.** 196, s. 351; Türk Meşhurları Ans. S. 216; Mülkiyeliler, II, s. 597.

1980 Mart'ında Erzincan Belediyesi'nin isteği üzerine, çeşitli caddelere verilmek üzere bizden bir dizi isim istenmişti. Bu isimler içinde Ali Kemali'yi de tasvip etmek hususunda hüsni kabul gösteren o günkü başkan Adnan Ercan'a ve encümen azalarından Ömer Tuğrul Erbaş'a bu vesileyle teşekkürü bir borç biliyoruz.





**Muhtar Bey** - (13 Nisan 1933 – 6 Aralık 1933): 1924 yılında İstanbul'da doğan A. Muhtar Bey, H. 1315'te Mülkiye'den mezun olmuştur. Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi hülafalığı yapmış, Gördes, Aydonat, Filorina, Zeytin, Tire kaymakamlıklarında bulunmuştur. Bilahare Mülkiye Müfettişliği Şehremanâtî Umurî İktisadiye Müdürlüğü'nde ve Bayezıd Valiliği'nde bulunmuştur. Erzincan'daki valilik müddeti bir yıl olan Muhtar Bey, buradan Çankırı Valiliği'ne tayin olunur.



Resim 10: Muhtar Bey.

**Fahri Özen** (4 Ocak 1934 – 13 Mayıs 1939): Hopa tüccarından Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. 1897'de Arhavi'de doğmuştur. Arhavi Rüştüyesi ile İstanbul İdadisi'nde okumuş, çeşitli memuriyet ve kaymakamlıklarda bulunmuştur. Yaklaşık beş sene Erzincan Valiliği yaptıktan sonra, Malatya Valiliği'ne tayin edilip bu görevden emekliye ayrılmıştır.



Resim 11: Fahri Özen.



Resim 12: Osman Nuri Tekeli.



**O. Nuri Tekeli** (13 Mayıs 1939 – 15 Mayıs 1940): Ispartalı Ömer Faik Efendi'nin oğlu olup, 1893'te doğmuştur. Mülkiye'yi müteakip nahiye müdürlüğü ve I. Dünya Savaşı esnasında yedek subaylık yapmıştır. Çeşitli yerlerde memuriyet ve kaymakamlık görevlerinde çalışmıştır.

Bir sene Erzincan Valiliği'nde kaldıktan sonra Denizli, Diyarbakir, Bilecik, Maraş, Kocaeli, Afyon valiliklerine de tayin edilir. 1949'da İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı'na getirilmiş ve 1950 senesinde bu vazifesinden emekliye ayrılmıştır.



**Resim 13** : Eski Erzincan şehrinde.. Sivas ve Trabzon caddeleri üzerinde kain beş yol ağzı.

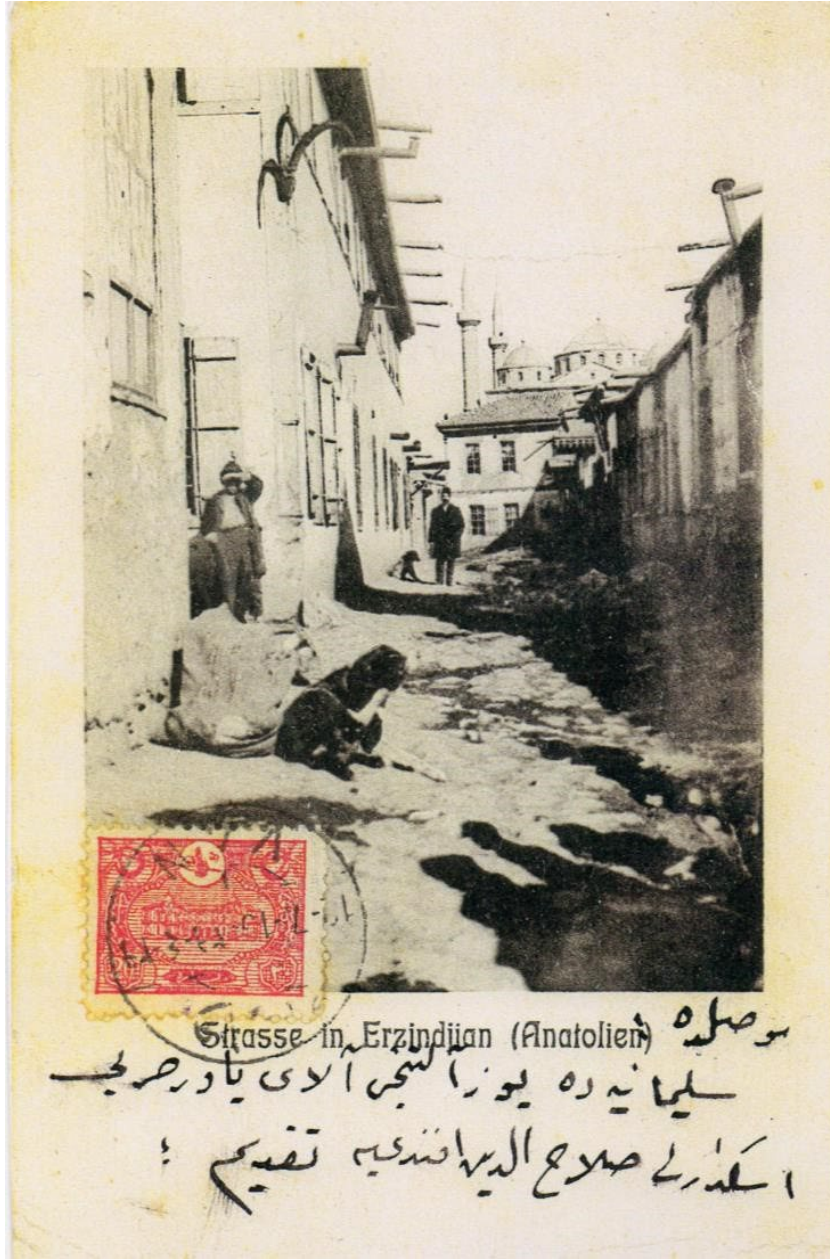
#### 4. NÜFUS, EKONOMİ, EĞİTİM VE KÜLTÜR

**Nüfus:** Cumhuriyet Dönemi'nde ilk ve önemli sayım 1927 senesinde yapılır. Buna göre şehirdeki nüfus sayısı 16.094, merkez kaza 35.685 ve bağlı kazalarla birlikte 135.325'dir. Bu nüfus 13.476 metrekare üzerinde bulunmaktadır. Yoğunluğu 9,7'dir. O seneki Türkiye genel nüfus yoğunluğu ise 18 civarındadır. Ağustos 1931'deki nüfusun durumu ise, şehir ve bağlı kazalarla birlikte 146.017, nüfus yoğunluğu 11'dir. Buna göre, herhangi önemli bir idari statü değişikliği olmaksızın, dört yıllık nüfus artışının 11.514 olduğu görülür.

1935 sayımına göre şehir merkezinin nüfusu 16.144, merkeze bağlı nahiye ve köylerinin 43.868'dir. Bağlı bütün kaza ve köylerle bu rakam, 153.344'tür. Buna göre ise 1931 – 1935 yılları arasındaki artış 11.327'dir. Bu sayı önceki dört yıla yakın bir neticeyi ortaya koymaktadır. Aynı şekilde 1935 senesi nüfus yoğunluğu 22 olmakla, 21 olan Türkiye



nüfus yoğunluğuyla hemen hemen aynı seviyeye varmış bulunuyordu. Erzincan'daki nüfusun dengeli artışı, 1938 yılına kadar devam eder. 1940 senesi nüfusu, 1938 senesine göre değişik seyretmiştir. Bunun sebebi ise vilayet – kaza statüsündeki değişimlerden dolayıdır. Ayrıca Aralık 1939 depremindeki kaybı ise 15.600'e varır.



Resim 14: Eski Erzincan'dan bir sokak.



Harita 1: 1935' de Erzincan'ın idari konumu.



Resim 15: Eski Erzincan kent merkezi- pazar yeri. (Marktplatz in Erzindjlan /Anaolian).



1940 nüfus sayımına göre Erzincan şehir nüfusu, 12.096, merkez kazaya bağlı nahiye ve köylerini 42.406 ve Kemah, Refahiye, Ilıç, eğin, Tercan (Çayırılı ile birlikte) kazaları ve bunlara bağlı köyler de dahil toplam, 103.966154.498 + 54.502 = 154.498'dir. Bu sayının 11.903 km. karelik saha üzerindeki yoğunluğu, 13.3'tür. O seneki Türkiye nüfus yoğunluğu ise 23'tür. (Bu tarihte Erzincan şehir merkezindeki erkek nüfusu: 9.606, kadın nüfusu: 6.486, Toplam: 16.092'dir.)

**23 Teşrinievvel 1927 / Nüfusun Medeni Hali,**

**Yaş Grupları ve Tahsil İtibariyle Durumu**

Evli	Dul	Boşanan	Meçhul
28.182	988	51	13
31.026	7.535	253	8
59.208	8.523	308	21
7-19 yaş	20- 45 yaş	46 – 71 yaş	Meçhul
16.101	19.269	10.118	152
13.768	27.602	8.783	49
29.869	46.871	18.901	201

	Okuma Bilenlerin Sayısı	Okuma Bilmeyenlerin Sayısı
E	6.037	54.274
K	1.069	66.945
<b>Toplam</b>	<b>7.106</b>	<b>125.219</b>

**1927 yılı, Erzincan, Kemah, Refahiye, Kuruçay, Eğin ve Tercan.**

**1927 yılı, Nüfusun Mesleklere Dağılımı:**

Zirai:	38.497	-	% 29,08
Ticari:	964	-	% 0,72
Sınaî:	1.201	-	% 0,96
Serbest:	284	-	% 0,50
Memur:	517	-	% 1
Hâkim:	52		
Ordu:	4.121		
PTT:	24		



Muhtelif:	396		
Çalışan toplam:	46.100	-	% 34,84
Çalışmayan:	86.225	-	% 65,84
Çiftçi nüfusu:	103.030	-	% 76,6
Çiftçi ailesi:	17.996		
Karasaban adedi:	13.688		
Pulluk adedi:	86		

**1927 yılı, Vilayet İtibariyle:**

Gayrimeskûn : 792	Ermeni nüfusu : 54	Mektep : 87
Oturulanev : 25.688	Katolik : 6	Camii : 250
Sair binalar : 9.038	Ortodoks : 1	Resmi Daire : 86
Toplam :35.518	Hıristiyan : 5	Hamam : 9

**1927 yılı, Vilayet İtibariyle Sanat Grupları (İşyeri Sayısı – Çalışan Sayısı)**

*Ziraat, hayvanatı ehliye ve ev mahsulatı sanayi:* İşyeri Sayısı: 138 – Çalışan Sayısı: 214.

*Sanayi nesciye:* İşyeri Sayısı: 22, Çalışan Sayısı: 52

*Sanayi haşebiye ve sair mevaddı nebatıye abora:* İşyeri Sayısı: 42, Çalışan Sayısı: 59

*Sanayi medeniye ve maden işletme, makine abora:* İşyeri Sayısı: 110, Çalışan Sayısı: 195

*Ebniye inşaattı sanayi:* İşyeri Sayısı: 3, Çalışan Sayısı: 17

*Yekûn:* İşyeri Sayısı 319, Çalışan Sayısı: 524

**20 İlkteşrin 1935 yılı, Erzincan, Kemah, Refahiye, Ilıç, Eğin ve Tercan'ın Kadın – Erkek Nüfusu, Yüzölçümleri**

Kaza	E	K	Toplam	Yüzölçümü
Erzincan	30.229	29.783	60.012	2.985 km <sup>2</sup>
Kemah	8.506	9.284	17.790	2.665 km <sup>2</sup>
Refahiye	9.964	11.025	20.989	1.611 km <sup>2</sup>



İlç	6.484	7.812	14.296	1.680 km <sup>2</sup>
EğİN	6.391	8.652	15.043	1.333 km <sup>2</sup>
Tercan	14.695	15.512	30.247	2.268 km <sup>2</sup>
Yekûn	76.269	82.108	154.377	12.532 km <sup>2</sup>

(Bu tarihte Erzincan şehir merkezindeki erkek nüfus: 8.963, kadın nüfus: 7.181, Toplam: 16.144'tür.)

**1935 yılı, çalışan ve çalışmayan nüfusun durumu:**

Çalışan Erkek	Çalışmayan Erkek	Çalışan Kadın	Çalışmayan Kadın
41.665	35.610	31.123	48.949
Yekûn	Faal Nüfus		Çalışmayan Nüfus:
84.516	72.788		84 516

**Tarım, Ziraat, Hayvancılık:** Hemen her asırda ve günümüzde olduğu gibi, Erzincan ve yöresinde temel geçim kaynağı tarım, ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. 1927 tarım sayımına göre Erzincan'da toplam nüfusun % 76,6'sı tarım sahasında çalışmaktadır. Ortalama 6 kişilik ailelerde, aile başına düşen ekili arazinin miktarı 14,5 dönüm, çift koşum hayvanı 1,6, çiftlik hayvanı 12'dir. 260.000 hektar dolayındaki toplam ekili arazinin % 87'si tarıma, % 2'si baklagillere ve ancak binde 6'sı sanayi bitkisine ayrılmıştı.

Tahıl için ayrılan miktardan, Türkiye ortalamasının üstünde, sanayi bitkisi için ayrılan miktar ise bu ortalamanın altındaydı. Aynı şekilde tahıldan elde edilen üretim de Türkiye ortalamasının üzerindedir. Tahıldan elde edilen miktar 16.600 ton, baklagillerden 530 ton ve sanayi bitkisinden 147 tondur. Buğday, 17.400 hektarlık sahaya ekilmiş ve 10.500 ton ürün alınmıştır. 8.000 hektar sahadan, 3.000 ton arpa alınmıştır. Bunları yulaf ve darı ekimi izlemektedir.

64 hektarlık alana ekilen nohuttan, 80 ton ürün elde edilmiştir. Bunu bakla ve fasülye ekimi izlemektedir. 1927 yılında elde edilen patates, 54 tondur. Sanayi bitkisi olan şeker pancarının ekimi ve üretimi ise çok az miktarlardadır. Tarım alanında kullanılan en büyük güç olan koşum hayvanlarının toplamı 28.000 civarındadır. Sığır ve davar sayısının toplamı 217.000 olup, bunun 84.900'ü kıl keçisi, 67.000'i koyun ve 48.300'ü sığırdır. % 90'ı tavuk ola



kümes hayvanlarının ortalama sayısı, 43.000'dir.

1930/1 yıllarında toplam 13.467.000 dönümlük olan arazinin % 60'ı çıplak ve kıraç (8.365.000), % 20'si çalılık (2.685.000), % 5'i taş ve kayalık, % 2,5'i bataklık, % 2'si ziraata elverişli ve % 10 kadarlık bölümü ise meradır. Yine bu yıllarda ziraat yapılan arazi 269.599 dönüm olup, yüzde 40'ı boş ve nadas arazi (108.000 dönüm), yüzde 28'i buğday (76.000 dönüm), yüzde 18'i arpadır (50.000 dönüm). Diğer yüzde 14'lük alan, çeşitli ekim türleri içindir. Bağ ve meyve ağaçlarının kapladığı saha ise 6.650 dönümdür.

1930 – 1931 yılına ait tahıl üretimi şudur (Erzincan merkez kaza): 12.000 dönümlük sahada elde edilen arpa 12.000 ton, 7.000 dönüme ekilen buğdayda 6.500 ton, 850 dönüme ekilen darı 900 ton ve 120 dönüme ekilen mısır ise 250 tondur. Bu yıllarda arpa üretimi buğdaydan fazla yapılmış ve çavdar ise hemen hemen hiç ekilmemiştir.

Aynı yıl, baklagillerden elde edilen üretim; 3.000 dönümlük sahadan 2.000 ton fasulye, 10.000 dönümden 10.000 ton fiğ, 50 dönümden 30 ton mercimek, 200 dönümden 2.000 ton nohut. Sanayi ve diğer bitkilerin durumu ise şudur: En fazla ekilen bitki olan patatesin 1.500 dönümden elde edilen miktarı 4.500 ton, 700 dönümden 1.800 ton soğan, 15 dönümden 40 ton tütün ve 5 dönümden 8 kilo afyon.

1939 – 1940 senelerinde toplam 85.000 ton civarında elde edilen hububatın 60.000 tonu buğday, 21.000 ton civarı arpa, 2.700 ton kadarı çavdar, geri kalan yulaf, mısır, darı ve mahlútdur. Yine 1939 – 1940 senelerinde elde edilen nohut miktarı 500 ton, fasulye 950, mercimek 1, fiğ 450, burçak 60 ton civarındadır.

**1930 – 1931 senelerinde Erzincan merkez kaza itibariyle mevcut olan hayvan sayısını gösterir tablo:**

Sene	Koyun	Kılkeçisi	Sığır
1930	52.264	10.154	16.676
1931	34.315	7.094	16.146

Sene	Tiftik K.	Manda	At	Merkep
1930	66	1.200	1104	2.652
1931	39	1.265	1292	2366

*1931 senesinde elde edilen hayvan ürünleri:*

Kıl 40.000 kilo, yün 10.000 kilo, iç yağı 22.385 til, sadeyağ 274.300 kilo, tereyağı 75.000





kilo, peynir 97.000 kilo ve kaymak 5.250 kilo.

*1931 senesinde elde edilen meyve – ağaç sayısı:*

Armut 9.900 adet, ceviz 16.705 adet, dut 75.350 adet, elma 8.963 adet, erik 4.200 adet, kayısı 10.970 adet, kiraz 2.471 adet, şeftali 5.111 adet, vişne 1.200 adet, zerdali 5.080 adet.

**1929 – 1932 yılı, Erzincan ve Bağlı Yörelerdeki Resme Tabi Hayvanlar:**

Sene	Koyun	Kılkeçisi	Tiftik	Manda
1929	84.770	107.526	646	2.330
1930	162.052	97.674	760	2.206
1931	106.408	112.101	766	2.343
1932	106.036	102.481	1.095	2.736

Sene	Sığır	At	Katır	Eşek
1929	52.126	3.412	629	6.834
1930	50.292	3.413	545	6.435
1931	51.638	4.050	651	6.230
1932	51.315	3.866	705	6.518

**1939–40 yıllarında, hububat fiyatlarının durumu (1 kilo, kuruş olarak)**

Sene	Buğday	Arpa	Mısır	Çavdar
1939	6.25	3.50	5.00	4.50
1940	5.25	3.35	-	4.50

**1939 – 40 yıllarında, hayvan fiyatlarının durumu (tane, kuruş olarak)**

Sene	Öküz	İnek	Manda	Beygir
199	80.00	3.500	125.00	75.00



1940	60.00	3.500	70.00	60.00
------	-------	-------	-------	-------

Sene	Eşek	Koyun	Kıl Keç.	Dişi Man.
1939	20.00	9.00	6.00	90.00
1940	20.00	5.00	4.00	45.00

**Orman:** Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından 1940 ve hatta daha sonraki senelerinde orman alanlarının yüzölçümünde önemli bir değişiklik görülmez. 1927, 1935 ve 1940 senelerindeki kayıtlara öre orman alanı ancak % 33'lük bir orana sahip olup, 30.500 hektardır.

**Sanayi ve Ticaret:** Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzincan'da ve hatta Doğu Anadolu'nun çoğu vilayetlerinde imalat sanayisi yoktu. Devletin sanayi planlaması (I. Sanayi Planı 1933, II. Sanayi Planı 1936) hazırlanırken, Erzincan'ın da dahil olduğu Doğu'nun pek çok yerleşme merkezinde daha ziyade ulaşım ele alınmış ve başta demiryollarının üzerinde durulmuştur. Ayrıca yapılacak imalat sanayi hususunda, Erzincan'ın hükümet tarafından değerlendirilişi, bölgenin tarım alanı olduğu göz önüne alınarak yapılmış ve I. Sanayi Planı'nda, II. Sanayi Planı'na göre kurulması düşünülen iki adet kayısı imalathanesi programa alınmıştır <sup>4</sup>.

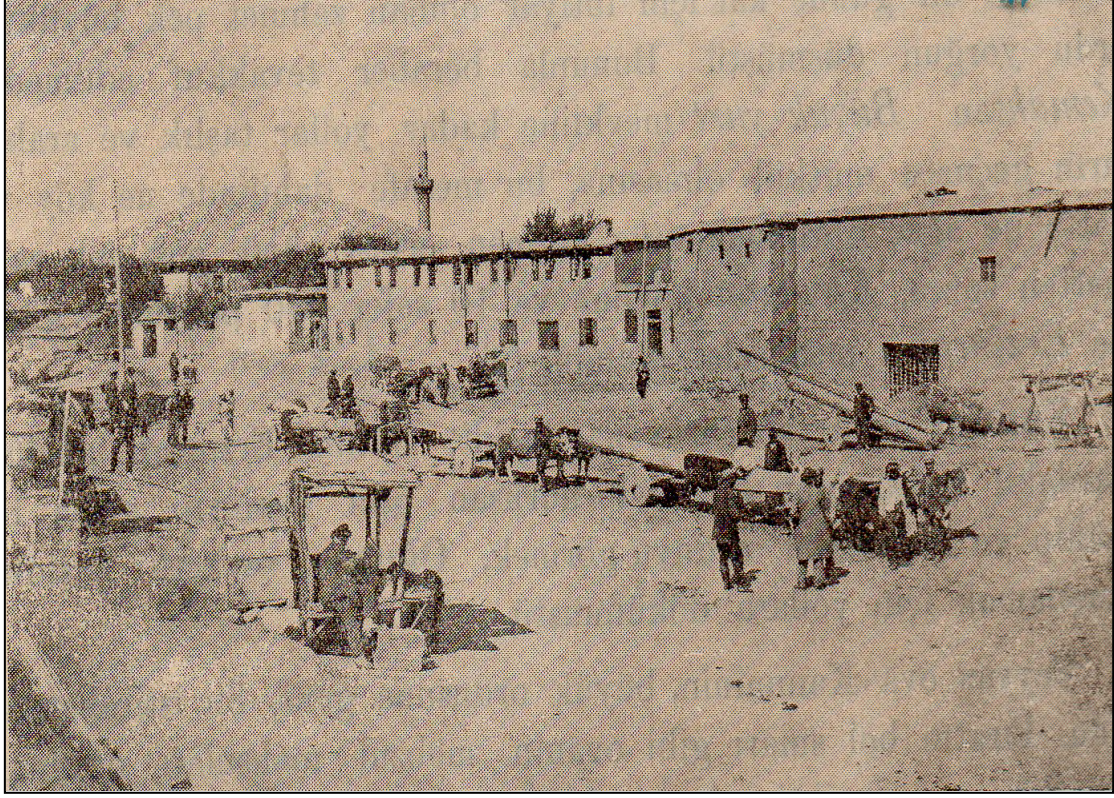
Şehirdeki işletmeler, küçük çapta aile işletmeleri olup, bakırcılık, demircilik, çilingirlik, marangozluk, çubukçuluk, saraçlık, yemenicilik gibi işlere; daha ziyade tarım ve ziraatten elde edilen hammaddelere dayalı zanaat türü başta gelirdi.

1927 sanayi sayımından anlaşıldığına göre, şehirdeki toplam 319 işyerinde 524 kişi çalışmaktadır. Buna göre pek çok işyerinde tek kişi, yalnızca 7 işyerinde 5 – 10 kişi çalışmaktaydı.

<sup>4</sup> Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve T.C.'nin I. Sanayi Planı**, -1933, Ank. 1972.



1930 yıllarında çıkan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan istifade edilerek 10 kişinin çalıştırılabildiği tek işletme, un fabrikasıdır.



*Resim 16: Refahiye'den kağnılarla kerestelik çam getirilişi. (1930'lar)*

Aşağıdaki tabloda işyerlerinin niteliği ve bunların Toplamünde çalışanların sayısı gösterilmiştir.

Sektörler	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı
Maden Çıkarma Sanayi	4	23
Tarıma Has Sanayi	138	214
Dokuma Sanayi	22	52
Ağaç Üretim Sanayi	42	59
Sanayi	3	17
Maden, maden işletme ve makine sanayi	110	195
<b>Toplam</b>	<b>319</b>	<b>524</b>



12 Aralık 1930 Cuma günü yapılan “Yerli Malı Haftası”nda ürünlerinin çeşitlerini sergileyenler, yukarıda bahsedilen sanat ve zanaatın erbabı olmuş, yaptıkları işler bir hayli rağbet görmüştür.

1929 – 30’lu yıllar, hemen bütün dünyada ve Türkiye’de ekonomik buhran ve durgunluğun olduğu senelerdir. Erzincan’daki işletmeciliğin ve ticari hayatın o zamanlarda daha çok kendi kendi bölgesel sayesinde bu buhrandan fazla etkilenmemiştir.

1929, 1930 ve 1931 senelerinde, şehirde bulunan bir adet Ziraat Bankası Şubesi’nin mevduat hesapları da bunu göstermektedir.

Şöyle ki:

1928 – 145.300.00 sermaye (Lr. Krş.),

1929 – 150.100.00 sermaye,

1930 – 152.100.00 sermaye

**1930 Yılında, Erzincan’da Bulunan Muhtelif Sanayi ve Ticaret Erbabı:**

Adet - Mesleği	Adet - Mesleği	Adet - Mesleği
14 Arabacı	14 Hızarcı	7 Saatçı
6 Hazır Elbise	9 Semerci	4 Aşçı
30 Kahveci	8 Saraç	108 Bakkal
35 Kunduracı	145 Seyyar Satıcı	2 Kurukahveci
20 Berber	20 Bakırcı	14 Sebzeci
31 Kasap	1 Şekerci	25 Çilingir
4 Kuyumcu	2 Tarakçı	26 Çaycı
3 Kösele Malz.	24 Terzi	11 Çarıkcı
3 Kebapçı	7 Dellal	2 Çubukçu
3 Lokantacı	15Teneke ve sobacı	3 Dökmeci
11 Leblebici	1 Mücellit	5 Tamirci
7 Avukat	25 Tuhafiyeci	25 Demirci
53 Manifaturacı	8 Udçu	9 Müst. Elbiseci
3 Diş Doktoru	4 Yazıcı	9 Doktor
7 Yağcı	42 Marangoz	3 Dokumacı



10 Nalbant	15 Yemenici	2 Eczacı
2 Otelci	1 Yumurtacı	10 Fırıncı
19 Otomobilci	5 Yorgan ve Hallaç	2 Garaj
4 Hamamcı		

**Tuzlalar:** Erzincan, 1938 yıllarına kadar süregelen idari statüsü içerisinde, sahip olduğu kaza ve bağlı yerlerinde mevcut, üretim yapan 8 kadar tuzlaya sahipti. Bu tuzlardan istifade eden komşu vilayetler de vardı. İçlerinde üretim, gelir ve tuzunun lezzeti açısından en önemlisi Kemah'a bağlı Kömür Tuzlası'dır. Buradan edilen tuz miktarı, tabiat olaylarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Sekiz adet tuzlamanın adı, senelik üretim kapasitesi, senelik geliri ve buradan faydalanan merkezleri gösteren tablo aşağıdadır:

Adı-Bağlı Kazası	Üretim Miktarı (Kilo)	Senelik İrat (Lr.)	Faydalanan Yerler
Ağa-Pülümür	264.775 304.511 188.684 334.745	18.000	Kığı- Pülümür
Kör-Pülümür	71.336 69.874 61.050 67.200	15.300	Erzincan- Dersim
Kömür-Kemah	299.204 630.794 990.221 737.596	53.600	Erzincan Elaziz Malatya
Hıvır- Pülümür	228.488 202.254 147.591 240.860	14.400	Erzincan- Dersim
Güneli- Pülümür	325.925 352.217	15.300	Erzincan- Dersim



	215.927 251.000		
Kurtlar Refahiye	103.248 61.310 59.812 60.000	3.600	Refahiye– Suşehri
Timsi- Kemah	192.300 225.000 218.210 225.000	11.350	Erzincan – Ovacık
Yerhan- Kemah	176.500 152.000 154.000 180.000	1.080	EğİN– Kuruçay
<b>Toplam</b>	<b>1.166.775 1.993.000</b> <b>2.045.496 2.100.401</b>	<b>136.630</b>	

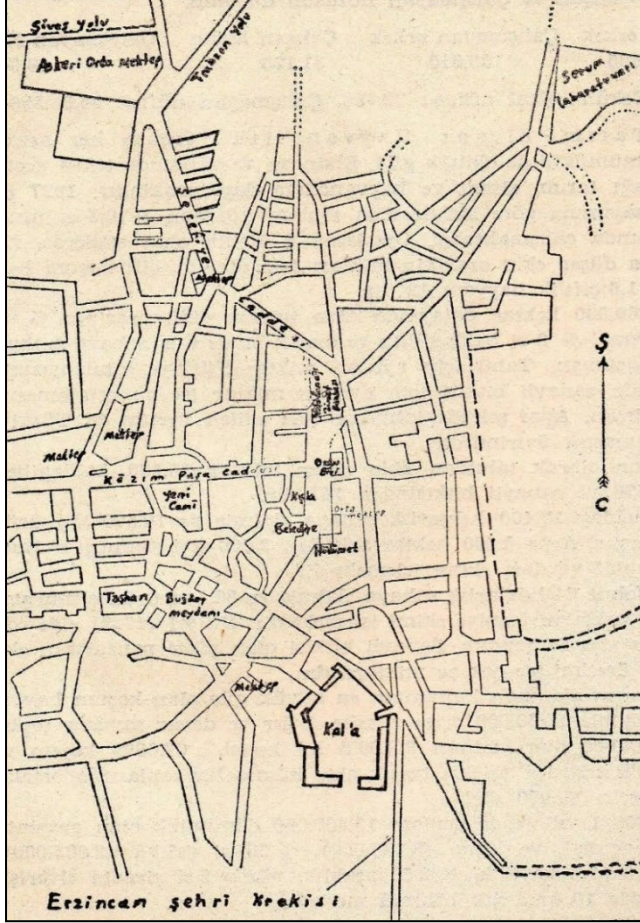
**Tekel maddelerinin miktar ve satışları:** Erzincan, Türkiye genel ortalamasının üzerinde içki ve sigara tüketen illerden biri olduğu; Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu zamana kadar tutulan istatistiklerden anlaşılmaktadır. 1930'larda yerinde tespit ve kaydeden Ali Kemali, bu konuyu teessürle ele almıştır. Sadece 1929 ve 1930 yıllarındaki tek el ürünlerinin satış miktarını göstererek, aradaki aşırı artışa dikkati çeker. Ancak, bu iki seneye ait içki (rakı ve konyak) satışında artış olmadığı gibi, bir miktar düşüş de görülmektedir.

**Sağlık Hizmetleri:** Gerek I. Dünya Savaşı ve gerekse Milli Mücadele Dönemi'nde, Erzincan'ın da birçok vilayet gibi, sağlık hizmetlerinde yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak, Erzincan Hastanesi'nin bu dönemlerde önem bir ihtiyacı yerine getirdiğini bilmekteyiz.

Diğer önemli bir sağlık kuruluşu ise, 1911'de hizmete açılan, 1939 depreminde yıkılan Erzincan Serum Laboratuvarı'dır. Ali Kemali, bu kuruluşu ilişkin şu bilgiyi verir: "Erzincan, ta Kars'tan, Erzurum'dan Kayseri'ye ve diğer garp vilayetlerine sevk edilen sığır hayvanlarının transit merkezidir. Her sene Temmuz'dan başlayarak, ikinci teşrin nihayetine kadar devam eden sevkiyat (1930'da 13.038'dir), sığır vebasının da intişarına sebep olmaktadır. Keyfiyet hükümetin dikkatini celbetmişti. Bu kötü vaziyet ve tehlikenin çaresine bakmak icap ediyordu. Kordor vaz'ı (kanunu) kafi değildi. Serom tatbikatına ihtiyaç vardı. Fakat seromu, uzak yerlerden getirtmek müşkil ve masraflı oluyordu. Nihayet, faydasız muharebelerle (büroksi / yazışma vs.) birçok zaman kaybettikten sonra, bir serom



darülistihzarı açılmasına karar verildi.



Plan/Kroki 1: Erzurum'un 1930'da yapılmış şehir krokisi.

bölgelerle ilişkisi normal seyrini izlemiştir. Doğal yapı ve yeryüzü şekillerinin yol açısından güçlükler sebebi yüzünden özellikle güney vilayet ve kazalarla olan ulaşım imkânı çok sınırlı olmuştur. 1938 senesi tamamlanan demiryolu sayesinde bu ihtiyaç büyük oranda ancak giderilebilmiştir. 1930 yılı resmi kayıtlarında, Erzurum Belediyesi mukayyet motorlu kara taşıtları sadece 19 otomobil ve 21 kamyondu.

Mutasarrıf Esat Rauf Bey'in zamanında idi. Bir komisyon teşkil ve "kasabanın şimalinde Millet Bahçesi namile mevum (bilinen) onaltı dönümlük arazi intihap (bu iş ayrıldı)"; inşaat da üç bir kûsur liraya ihale edildi ve 1911 senesi Ağustos nihayetinde inşaat ikmal edilerek müessese meydana çıktı. Bu darülistihzarın temin ettiği faydalar, saymakla bitecek gibi değildir." demektedir.

**Ulaştırma:** XX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sayısı hızla artış gösteren motorlu kara taşıtları için gereken yol, aynı hızla gelişme gösterememiştir. Bu sebeple şehrin ekonomik ve ticari hayatı, belli bir düzeyde kalmış, gerçek güç ve üretim kaynaklarındaki hasılat da gerileme olmasa da, durma sözkonusu olmuştur. Buna rağmen uzun senelerden beri önemini kaybetmeyen doğu - batı ana karayolu ihtiyaç oranında kullanılıp bu güzergâha yakın yerleşme merkezlerinin uzak vilayet ve



*Resim 17: Erzincan İstasyon binası.*

Kara taşımacılığının yol açısından gelişme durumu, aşağıdaki listelerden daha açık olarak gözlenebilir:

**1928 – 1931 yıllarında yollar ve köprüler:**

Yeni inşa ve temdit edilen

***a- Yolların tülü.***

1928	1929	1930	1931
2	-	-	31

Tamir veya ıslah edilen

1928	1929	1930	1931
2	-	-	209





**b- Köprü adedi**

Yeni inşa Olunan

1928	1929	1930	1931
2	5	14	-

Tamir veya ıslah olunan

1928	1929	1930	1931
14	2	25	-

**c- Yapılan harcamalar**

Devletin yol ve köprü için ödediği meblağ (TL)

1928	1929	1930	1931
13.000	2.000	-	-

Hususi idare bütçesinden ödediği meblağ (TL)

1928	1929	1930	1931
130.000	100.000	77.000	11.000

**1931 – 1941 yılları arasında yollar (km + m)**

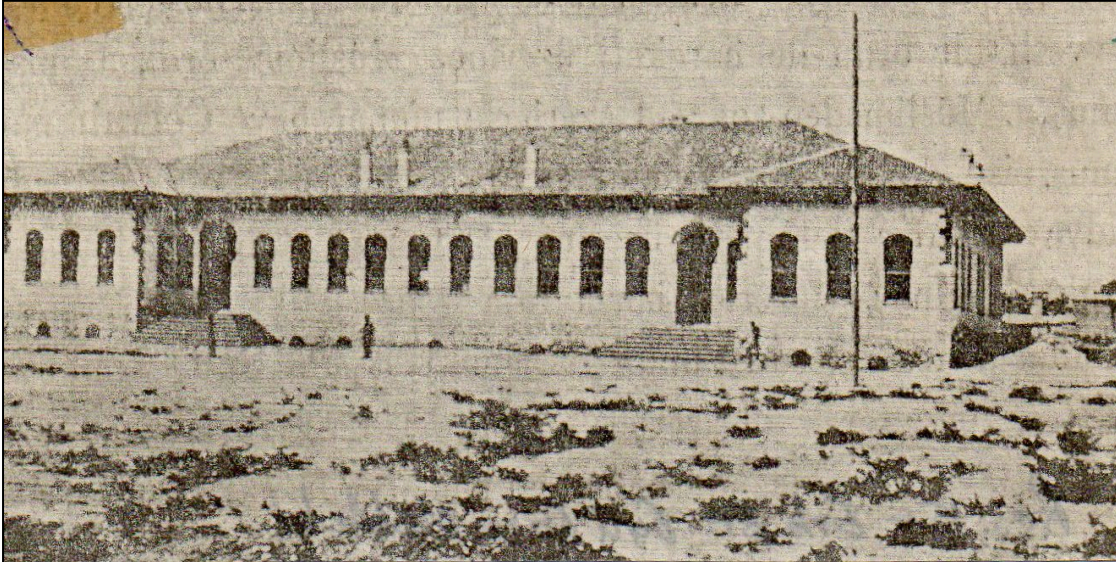
Sene	İyi Şose	Harap Şose	İmalatlı Tevsiye	İmalatsız Tevsiye	Ham Yol
1939	28+ 480	84 +150	201 + 600	150 + 300	121 + 320



1940	35 + 480	140 + 152	310 + 951	133 + 677	83 + 543
1941	45 + 480	140 + 152	333 + 515	133 + 77	83 + 543
<b>Toplam</b>		<b>1939: 545 + 850</b>	<b>1940: 703 + 847</b>		<b>1941: 735 + 847</b>

**Eğitim – Öğretim:** Cumhuriyet döneminin en önemli meselelerinden biri de eğitim – öğretim faaliyetlerinin sonradan getirilen yeni inkılâplar sürecinde yürütülmesi olmuştur.

Halkın daha önceki dönemlerde İslami geleneklere bağlı olarak çocuklarını ikaza gerek görmeksizin mahalli mekteplere gönderme alışkanlığı, üst eğitim kademelerine belli bir talebe nüfusunun hazır olmasını sağlamıştır.



*Resim 18: Erzincan Gazi Paşa Mektebi.*

Çeşitli resmî ve gayri resmî kayıtlar, her şeye rağmen o günkü şartlar içerisinde eğitim ve öğretimin gerçekleştirilmesi için gereken işlerin büyük bir çaba içerisinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. 1927'den itibaren kesintisiz olarak yapılan genel ve maarif istatistiklerinden, eğitim ve öğretimin cemiyet olarak inkişafını kolaylıkla öğrenmek mümkündür.

Ancak burada bütün teferruatlara ve bütün senelere ayrı ayrı yer vermek lüzumunu görmedik. Aşağıdaki kısa açıklama ve listelerden, eğitim konusunda yapılan çabalara ışık tutacağı kanaatindeyiz.



1940 senesinden önceleri Erzincan'da sadece iki orta mektep bulunmaktaydı. Bunlardan biri dersane, talebe ve muallim durumunu 1917'den itibaren bildiğimiz mülki orta mektep, diğeri ise adı geçen niteliklerini 1923'ten itibaren takip edebildiğimiz askeri orta mekteptir.

1929 – 1932 seneleri arasında, Erzincan merkezinde 6 tane ilk mektep vardı. Sakarya Mektebi, (1865'lerde yapılmış ve daha sonra öğretime yeni harflerle hizmet etmiştir). Ziya Gökalp Mektebi ve Cumhuriyet Mektebi (Bunlar bina olarak 1903 / 4 senelerinde yapılmış, bilahare adları, bu şekilde değiştirilmiştir), Gazi Paşa Mektebi (1928'de öğretime başlamıştır), Fırat Mektebi ve İsmet Paşa Mektebi. Yine bu senelerde, Erzincan merkez nahiyeye ve köylerinden 25 tanesi ilk mektebe sahipti. Diğer kazalardaki (Kemah, Refahiye, Kuruçay, Pülümür, Kiğı) ilk mektep sayısı ise ancak 35'tir.



*Resim 19: 3. Ordu Müfettişi İzzettin Çalışlar Paşa'nın Erzincan Askeri Lisesi'ni teftişe geldiğinde çekilmiş bir hatıra. Erzincan-1933.*

**Muallimler:** 1927/28 öğretim yılında 8, 1928/29 öğretim yılında 10, 1929/30 öğretim yılında 11, 1930/31 öğretim yılında 11.

Bu okulun 1938 – 1939 öğretim yılında öğrenci Toplam: 422 ve muallim sayısı: 15 olmuştur. İlk mektepten sonra okunan 6 sınıflı ve sonra Askeri Lise olarak anılan Askerî Orta Mektep'in 1923 ve 1924 öğrenim senesinde 173 talebesi ve 22 muallimi; 1927 – 1928'de 459 talebe ve yine 22 muallimi varken, bu sayının bundan sonraki senelerde düşüş göstermiş olması, 1928'de okulun IX, X. ve XI. Sınıflarının kaldırılmış olmasından doğmuştur. 1930 – 1931 öğrenim senesinde VI, VII. ve VIII. Sınıfları olan Askerî Orta Mektebin 302 talebesi ve 9 muallimi vardı.



1935 senesinde, varılan eğitim – öğretim faaliyetleri sonunda Erzincan (Merkez kaza, Kemah, Refahiye, Kuruçay, Eğin, Tercan)’ın 160.000’e yaklaşan nüfusunun 12.692’si erkek (% 16,4) ve 3.000’i kadın (% 3,8) kesimi okuma – yazma bilen durumuna gelmiş; 64.533 erkek (% 83,6) ve 77.069’u kadın (% 6,2) nüfus ise okuma yazma bilmeyen durumda kalmıştı. Fakat, daha sonraki senelerde bu oran okuma – yazma bilenler açısından çoğalmış, bilmeyenler görece azaltılabılmıştır.



*Resim 20: Erzincan- Kütüphane. (XX. yy. başları)*

1938 – 1939 senelerinde, bugünkü idari statüsü içinde bağlı kaza ve köylerinde toplam okul sayısı 128, muallim sayısı 212 ve talebe sayısı ise 3.254’tür. Bu okulların 127’si ve muallimlerin 197’si ilk mekteplere aittir. Bu yıl içerisinde eğitim faaliyeti devam eden tek sivi orta mektep 1 adet olup, tahsis edilen masrafı 15.841, talebe sayısı 422 ve muallim sayısı 15’tir. Yine aynı yıl kayıtlara geçen Erzincan Orta Meslek Sanat Okulu hakkında başka bir bilginin olmaması, henüz eğitim faaliyetine başlamadan depremde yıkılmış olduğunu gösterir. O yıl, bütün ilk mektepler için harcanan para 104.383 TL’dir.

1938 – 1939 senesinde, eğitim faaliyetleri içerisinde gözüken diğer kurumlar şunlardır: *Erzincan Köy Eğitim Kursu*: 1 dershanesi, 16 muallimi, 129 erkek talebesi vardı. Devlet bütçesinden yapılan masraf tutarı ise 18.389 TL’dir. *Halkevi*; biri Erzincan’da olup 795 kitabı vardı. Depremde yıkılan binalardandır. Diğeri Eğin’de olup 940 kitabı vardı.



*Erzincan Kur'an Kursu:* resmi olarak tanınan 1 adet idi. 1 dershanesi ve 40 erkek talebesi olan bu kuruma devlet bütçesinden tahsis edilen para 480 TL'dir.

*Erzincan Ülkü Biçki – Dikiş Kursu:* 1 dershanesi, 1 muallimi ve 11 kız talebesi olup, masrafı kendi öğrencilerinden karşılanırdı (141 TL).

**Milli Kütüphane:** Erzincan'ın öteden beri önemli 2 kütüphanesi bulunmaktaydı. Bunlardan Hacı Abdullah Efendi Kütüphanesi'nin 1903 tarihinde 221, Hacı Ali Bey Kütüphanesi'nin ise 204 kitabı vardı. Her iki kütüphane, 23 Nisan 1924'te birleştirilmiş ve Milli Kütüphane adı altında 5 Temmuz 1925 tarihinden itibaren Maarif Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmıştır. 1927'de 1264 adet kitabı, 1931'de 2549'a çıkmıştır.

Depremde (1939) yıkılmadan evvel, 5422 kitabı olan kütüphanenin 1 memuru, 1 müstahdemi olup, Devlet bütçesinden yıllık masraf olarak 894 TL ayrılıyordu. Bugünkü Erzincan İl Halk Kütüphanesi'nin Osmanlıca eserlerinin hemen hepsi bu kütüphaneden intikal etmiş, fakat deprem sebebiyle birçoğu heba olmuştur.

**Vakıflar:** Türk toplum hayatında vakfın önem ve niteliği malumdur. Erzincan'da vakıf yapılanması, nüfusa oranla ileri düzeydedir. Ancak, 1939 depreminin yol açtığı zararlardan en fazla etkilenen müesseselerden biri de vakıflar olur.

Ali Kemali Bey tarafından vakfın adı, cinsi (mülhak veya mazbut olduğu), nitelikleri listesi verilmiştir. Bunların önemli bir oranı heba olduğu için isimlerini zikre lüzum görmeyip, hususiyetleri hakkında aşağıdaki listeyi çıkarmakla iktifa ettik:

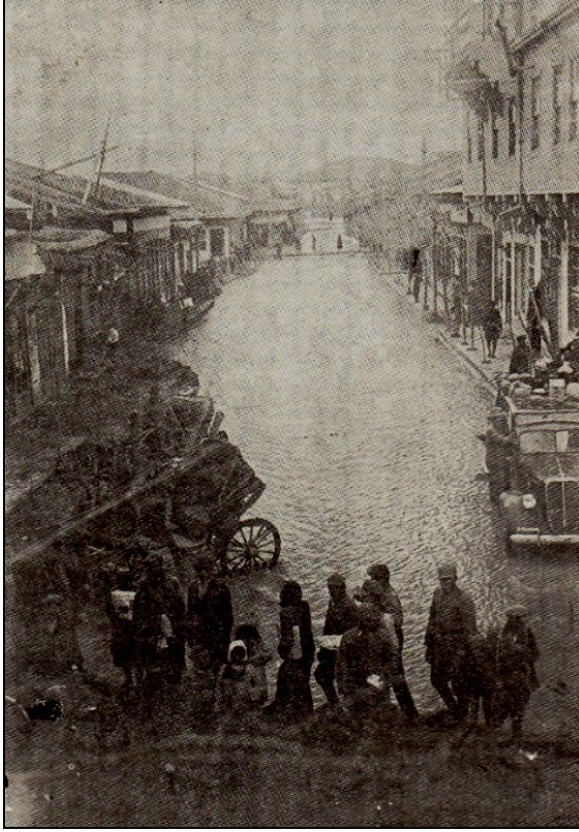
Mülhak: 106	Ev: 49	Değirmen:4
Mazbuz: 95	Dükkan: 101	Bahçe:12
Toplam : 201	Han: 6	Tarla: 2
	Kahve: 3	Hamam: 1
		Su: 23

## 5. ERZİNCAN BELEDİYESİ

Başta belediyeler olmak üzere, “mahalli idareler”, Tanzimat (1839) ve bilahare Islahat Fermanı (1852)'ni müteakip belli bir statüye bağlanmak istenmiş; 1860 – 64 devresinde bilhassa şehirlerin ıslahı konusunda bazı uygulamalar getirilmiştir.

Erzincan Belediyesi, 1864'lerde yapılan girişimler sonrası 1865'te kurulmuştur. Kaynaklarda tesadüf edilen ilk Erzincan Belediye Reisi 1872'de *Servet Bey*'dir. O günkü Belediye teşkilatında 6 aza ve bir kâtip bulunmaktaydı. Servet Bey'den sonra *Mehmed Bey* bu vazifede bulunmuştur.

XIX. Yüzyıl sonlarında XX. Yüzyıl başlarında (bilhassa savaşlar döneminde) Belediye işleri yer yer müşir ve mutasarrıflar tarafından deruhte edilmiştir.



*Resim 21: Eski Erzurum'da yağmurlu bir gün ve sokaklarda su baskını.*

Temmuz 1923'te Erzurum Belediyesi yeniden teşkilatlanmış ve Cumhuriyet döneminin ilk Belediye Reisi *Abdulhak Bey* olmuştur. Fakat onun görev süresi kısa sürmüş, 11.8.1923'de II. Dönem Milletvekili olarak Meclis'e girince, yerine *Hakkı (Altınok) Bey* gelmiştir. Hakkı Bey, Cumhuriyet döneminin en uzun zaman Erzurum Belediye Reisi olarak bulunmuştur (1924 – 1.1.1940). Kendisi 1885'te Erzurum'da doğmuş olup Rüştüye mezunudur. 1925 senesinden itibaren Erzurum Belediyesi varidat, enva ve müfredat durumu; harcamaları, gayri menkul mal değerleri ve personel durumu bilinebilmektedir. Ancak 1939 depremi sebebiyle gerek teşkilat bünyesi ve gerekse gayri menkul mal varlığı tamamen harap olduğu için, şehir merkezinin bu tarihten sonraki gelişmesi, önceki yıllarla olan bağlantısını kaybetmiştir.

**Hakkı Altınok:** 1300 (1883) yılında Erzurum'da doğmuştur. Rüştüye mezunudur. Ticaret taahhüt işlerinde bulunmuş, 1924 yılında Erzurum Belediye Reisliği görevine gelmiştir. 16 yıl bu görevde kalmıştır. 1940 öncesi, yıllık belediye varidat ve gider genel toplamı muvazenede olarak seyrederek. Yani yıllık kazanç ve harcamaları eşit miktardadır. O yıllarda dikkati çeken husus, 1925'ten 1938'e kadar nisbi gelir ve gider artışı gösteren varidat ve harcamaların, 1938 – 1939 senelerinde düşüş göstermiş olmasıdır. Aşağıda örnek olarak ele alınan senelerden bu açıkça görülmektedir.



*Resim 22: Hakkı Altınok (1924- 01.01. 1940).*



Sene	Belediye Sayısı	Varidat Toplamı	Harcamalar Toplamı
1925	6	52.382 TL	52.382
1928	6	72.608 TL	74.608
1937	6	98.037 TL	98.850
1938	6	37.520 TL	32.625
1939	6	17.612 TL	14.167

## 6. VİLAYET ÖZEL İDARELERİ

Gerek hususi idarelerin tahsilat, tahakkuk ve ödeme durumları; personel sayıları ve gerekse devlet tahsilatı miktarları, 1925'ten itibaren her seneye mahsus olarak Dahiliye Vekaleti ve Devlet İstatistik Müdürlüğü'nün neşrettiği yayınlarda belirtilmiştir. Aşağıda, ancak bazı seneler örnek olarak ele alınıp tahakkuk, tahsilat ve harcamalar gösterilmiştir.

### 1925 – 1940 yıllarında, Vilayet Hususi İdareleri

Sene	Tahsilat	Tahakkuk	Yapılan Harcama (TL)
1925	97.000	95.000	70.000
1926	251.000	232.000	210.000
1930	324.000	480.000	214.000
1931	232.000	504.000	208.000
1939	303.344	281.322	268.493
1940	292.511	263.753	228.210

### 1930 – 1940 yıllarında, devlet tahsilatı:

1930: 331.000 TL      1935: 365.000 TL      1939: 466.000 TL  
1933: 373.000 TL      1936: 432.000 TL      1940: 404.000 TL

## 7. CUMHURİYET DÖNEMİNDE BAĞLI KAZALAR

**KEMAH:** Öteden beri Erzincan'a bağlı bulunan bu kaza, Cumhuriyet Dönemi'nde de bu statü içerisinde tutulmuştur. I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele senelerinde diğer bağlı yerlerle birlikte etki alanında kalan Kemah, sonraki yıllarda vuku bulan soygun ve isyanlardan dolayı zarar gören yerlerin başında gelir.



1.Dünya Savaşı başlarında İbrahim Ethem Kadri (Batur) Bey ve daha sonraları Halil Rıfat (Hacışabanoğlu) Bey, Kemah Kaymakamlığı'nı ifa etmişlerdir. Cumhuriyet dönemi içerisinde önem bir yeri olan Kemah Kaymakamı Ahmed Hamdi (Onat), bu kasabada bulunduğu sırada, ilk kez “Türk Ağaç Cemiyeti”ni kurmuş ve bunun memleket çapında genişlemesine hizmet etmiştir. 1894, İstanbul doğumlu olan Ahmed Hamdi, 23 Ocak 1946'da vefat eder.



*Resim 23: Kemah. (1979)*

Kemah'ın zirai kalkınmasında emeği olan bir diğer kaymakam Ahmed Cemil Bey'dir. Ahmed Hamdi Bey'in öncülük ettiği ağaç geleneğini devam ettirmiş, bunun için çeşitli ziraat çiftliklerinden temin ettiği fidanlıklarla Kemah'a güzel bir görüntü ve geçim kaynağı fırsatı vermiştir. Gerek Cemil Bey ve gerekse ondan önce (1940'larda) görev alan Reşat Bey, bu kazanın yol, köprü ve imar işlerinde önemli işlere imza atmışlardır.

Gülabi Bey Camii etrafında bulunan eski mezarlığı, Melik Gazi Türbesi'nin yanına taşıtarak, kasabanın rahat bir plana kavuşmasına yardımcı olan Rıfat Bey'dir. 1946'larda Kaymakamlık yapan Mehmed Hazar Bey de, köylülerin tarım – ziraat çalışmalarında





yardımları olmuştur. <sup>5</sup>

1884'te Belediye teşkilatı kurulan Kemah'ın, imar planı 1948'de yapılır. I. Dünya Savaşı ve sonrasında, belediye reisliği, fahri olarak yürütülür.



*Resim 24: Kemah eşrafından Aziz Erginçanlı.(1979)*



*Resim 25: Kemah ilçe merkezinde bulunan çeşme.*

sürmüş, Kemah'ın içme suyunun gelmesi çalışmalarını başlatmış ve 1952 sonlarında bir suikast sonucu öldürülmüştür) Cumhuriyet Dönemi'nin ilk ve zikre değer belediye başkanlarıdır.

1930'lu yıllarda, 4 nahiyesi (Merkez, Ermenik, Kamarik, Hoğus) ve 79 köyü olan Kemah'ın 1931'de şehir nüfusu 3.118, 2.651 km<sup>2</sup>'lik idari sahadaki toplam nüfusu 23.515'tir.

1935'te şehir nüfusu 2.276, köy nüfusu 15.514'tür (Toplam: 17.790). Bu zaman zarfında, nüfusunda önem bir gerileme görülmektedir. Az olmakla birlikte 1940'ta da bu hal vardır (Toplam: 17.675).

<sup>5</sup> Cumhuriyet Dönemi içerisinde Kemah'ta meydana gelen bazı hadiseler ve yöneticilerin niteliklerine ilişkin bilgileri bize nakletmek lütfunu esirgemeyen Milli Mücadele gazilerinden Aziz Erginçanlı beyefendiye yakın alakalarından dolayı müteşekkirimiz.



Bunun sebebi, bölgede iş olmaması ve isyan – soygun hareketlerinin getireceği kötü neticelerden kaçış olmuştur. 1938 yılından itibaren, yüzölçümü yeni değişikliklerden dolayı 2.354 km<sup>2</sup> olur. 1940'taki nüfusun yoğunluğu % 11,7'dir. 1945'te nüfusunda nisbî bir artış olur (Toplam: 18.096). 1960'ta ancak ki 1930'lu yılların rakamlarına erişilir (23.235). Bu rakam 1970'te 23.609'dur. Bugün yine 4 nahiyesi ve 69 köyü bulunan kazanın, 1980'deki nüfusu 18.538'dir.



*Resim 26: Kemah Tren İstasyonu. (1979)*

Kazada kültür faaliyetleri ve benzeri çalışmalar, yeterli bir seviyeye gelmemiştir. Ferdî olarak üniversite kesiminde tez hazırlamaları esnasında Kemah konulu çalışmalar mevcuttur.

Başta İstanbul olmak üzere, Kemah'a ilişkin kurulan derneklerin de nisbî çalışmaları olmuştur. Bugün orta dereceli üç okulun bulunduğu kazada, 1950 yıllarına doğru bir ortaokul da yapılmıştır. Bu okulun, 1949 – 1950 öğretim yılındaki öğrenci sayısı 38, öğretmen sayısı 2 idi.

Kemah'ın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Müsait alanlarında meyve ve sebze ziraati yapılır. Yine bazı köylerinde, çeşitli el sanatları gelişme yolundadır.

**REFAHIYE:** 1867'de çıkarılan “Teşkil-i Vilayet Nizamnâmesi” gereğince Erzincan, Erzurum'un sancağı ve Refahiye ise bu sancağın nahiyesiydi. Bazı rivayetlere göre de, buranın nahiye oluşu 1277 (1871) yılıdır. H. 1289 (M. 1872) tarihli salnâmede de buranın nahiye olduğu kaydedilir.

Bu durum, 1883'e kadar devam etmiş, bu tarihten sonra kaza addedilmiştir. Anlatılanlara göre, yeni kazanın hükümet konağının temeli atılırken, *Mustafa Efendi* (Çermeli Hoca) da orada bulunuyormuş ve temel atma töreninde dua etmiştir.<sup>6</sup>



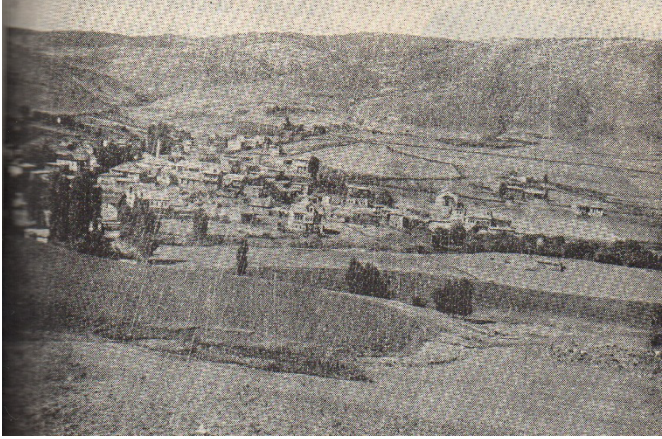
*Resim 27: Kemahlı köylü kadınlar. (1930)*

1872 yılına kadar Gercanis diye anılan kaza, Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey tarafından refah yeri anlamına gelen “Refahiye” adıyla, yeniden adlandırılmıştır. Hasan Zeki, Mehmed Şefik (Işık), Ali Sabri, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kaymakamlarıdır. 1930'lu



yıllarda kazanın 4 nahiyesi (Merkez, Cengerli, Zevker, Alakilise) ve 141 köyü vardı. Toplam nüfusu ise 16.685'ti.

1935 yılında şehir nüfusu 839, köy nüfusu 20.150 (toplam, 20.989) olmuştur. 1940 yılında, az da olsa bir düşüş görülür (Toplam: 20.632). 1945'te nüfusta artış olmuş (23.148), 1980 yılında ise nüfus 25.140'a ulaşmıştır. Refahiye'nin 1938'de yapılan düzenlemelerle 1.744 km<sup>2</sup> yüzölçümü, 5 nahiyesi (merkezle birlikte), 117 köyü olmuştur.



*Resim 28: 1920'li yılların sonlarında Refahiye.*

Kazanın bugün 4 adet orta dereceli okulu bulunmaktadır. Refahiye ortaokulunun 1953 – 54 öğretim yılında, 26 öğrencisi ve 4 öğretmeni bulunuyordu. Kazada Cumhuriyet Dönemi içinde yapılan bazı yapılar, 1930 – 1950 yılları içerisinde imar edilmiştir. Bu yapılar, kesme taştan yapıldığından mimarî bir üslup göstermektedir. Ana cadde üzerinde bugün çeşitli ticarethanelerin açıldığı sekiz – on bina ve kazanın Büyük Cami'si, bu zümredendir.



*Resim 29: 1970'lerde Refahiye'nin görünüşü.*



Temel geçim kaynağını hayvancılık teşkil eder. Tahıldan elde edilen ürün, daha ziyade yetiştiricilerin kendi ihtiyacını karşılamaktadır. Erzincan'a bağlı yerler içerisinde orman alanından en zengin olanıdır. Uzun yıllar ve hala, orman ürünlerinden faydalanışları endüstriyel bir şekilde değil, tabii durumundan çevrenin kışlık ihtiyacı ve ev yapımında ihtiyaç temini şeklinde kullanılmaktadır. Yapılan kesimler, tamamen devlet kontrolünde olmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bağlı ve çevre kentlere, kereste ithali yapılagelmektedir. Son senelerde arıcılık, bir hayli yaygınlaşmıştır. Hayvan ürünlerinin kaynak sağladığı el sanatları (başta kilim, heybe, seccade, çorap, başlık vs.) yörenin geleneksel ürünleridir.

**KURUÇAY / ILIÇ:** Uzun yıllar, kaza merkezi Kuruçay'dır. Buradan Erhami adlı yer, bu statü içinde merkez addedilmek istenmiş, fakat bazı şikayetler vuku bulunca, bugünkü Kuruçay, o zamanlar "Han" adı altında bir mahalle olarak imar edilip merkez yapılmıştır. Yakın senelere kadar halk ağzında "han" diye anılan Kuruçay'ın 1930'larda 43 hanesi, 23 dükkanı, bir hükümet konağı, bir okulu ve bir belediyesi vardı. 1913'te yapılan Hükümet Konağı hâlâ ayakta.



**Resim 30:** Kuruçay Hükümet Binası.

Kuruçay'ın 1930'lardaki nahiye sayısı 3 (merkez, Armudan, Kuzkışla) ve 61 köyü vardı. 1931'de şehir merkezindeki nüfus 432, köy nüfusu 10.218'dir (toplam: 10.650). Kazaların en geri kalanıydı. Temel geçim kaynakları hayvancılık ve tarım olup önem herhangi bir sanat – zanaat hareketi olmamıştır. Dışarıya devamlı iş göçü veren yerlerdendir. 1938'den sonra



kaza merkezi Ilıç olur ve Kuruçay da buraya bağlanır.

Ilıç'ın kaza olmasında, demiryolunun buradan geçmesinin yanı sıra Abdullah Paşa'nın katkısı olmuştur. Dersim İsyanı'nın bastırılmasında bulunan Abdullah (Akdoğan) Paşa, Kuruçay kaymakamıyla görüşüp bir milis kuvveti teşkil ettirir; bilahare O'nun kaymakamlık merkezini Ilıç'a nakletmesini ister. Yine Abdullah Paşa'nın tavassutuyla Ilıç Belediyesi teşkilatı kurulur. İlk Belediye Reisi *Rıfat Şahsuvaroğlu*'dur. <sup>6</sup>

Hükümet konağının yapımı, Erzincan İplik Fabrikası'nın temel atma törenine geldiğinde Ilıç'a uğrayan o günkü Başbakan Şemseddin Günaltay'ın (kendisi Ilıç'ın Urek köyündendir) sayesinde, 1949'da başlamış, 1951'de bitirilmiştir.

Yine adı geçen Başbakan, kazada yaptığı konuşmada buranın bilhassa Sanat Okulu'na ihtiyacı olduğunu belirtmişse ancak açılması mümkün olmamıştır. Ilıç'ın bazı temel ihtiyaçlarının temin edilmesinde Hilmi Fırat adlı şahsın, önemli yardımları olur. Babası Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarından Hacı Halil Paşa'dır. Babasının vasiyeti üzerine Hilmi Fırat, 1959'da bir hastane ve 1960 – 61'de Ilıç Ortaokulu'nu yaptırır. Bu zatın kendi parasıyla yapılan Ilıç Lisesi, annesinin adını taşımaktadır (Seyda Fırat). Hilmi Fırat, 1983 yılında vefat etmiştir.



*Resim 31-32: Yöresel 1920 yılı sonlarında kıyafetleri ile Kuruçay kadınları.*

<sup>6</sup> Ilıç'a ilişkin şifahi bilgilerinden faydalandığımız Hakkı Büroğlu'na ve kazanın araştırılması işinde bize karşı mühim alakalarını esirgemeyen Seyda Fırat Lisesi öğretmenlerine ve Hüseyin Şemet'e, ayrıca Savatlı aşiretinden olan öğrencilerime ilgilerinden dolayı teşekkür borçluyum.



1940'ta kaza merkezinin nüfusu 866, köy nüfusu 14.205 (toplam: 15.071) şeklindedir.

İliç'in toplumsal ve ekonomik yapısında meydana gelen bir değişiklik de, 1962'lerden sonra başlayan Savatlı göçer topluluklarının buraya yerleşmesiyle olmuştur.

1970'te kazanın toplam nüfusu 15.183, 1980'de ise 11.386'dır. Görülmektedir ki, bu kazamız da dışarı çok sayıda gurbetçi göndermektedir. Temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Verimsiz bir araziye sahip olmasından dolayı, tarım ve ziraat gelişmemiştir. Önceki yıllarda Giresun üzerinden deniz yoluyla yapılan iş göçleri, 1938'den sonra demiryollarıyla durmaksızın devam etmiştir.



*Resim 33: Iliç'tan bir görünüş. (1980)*

**EGİN:** 1878'de Mâmuretü'l-azîz'e (Elaziz) bağlıyken, 1926'da Malatya'ya bağlanmıştır. 1938'de ikmal edilen demiryolu açılışından sonra, 11 Mayıs 1938 tarih ve 3383 sayılı yasayla Malatya'dan alınıp, Erzincan'a bağlanır.

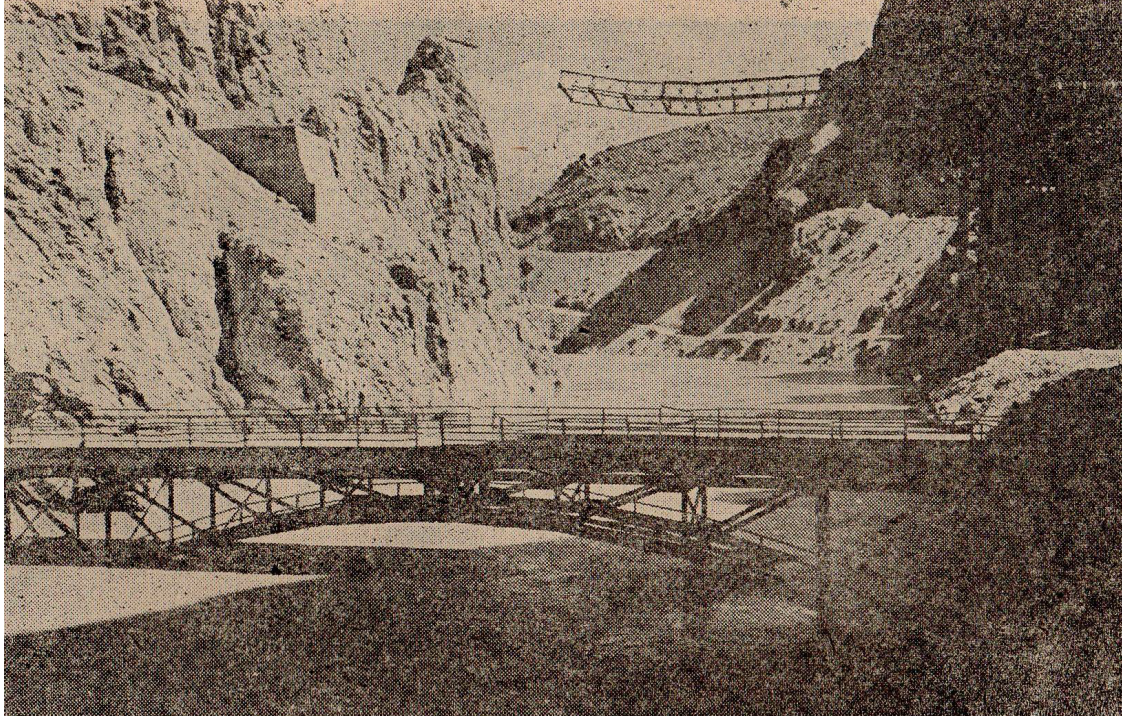
1938'e kadar 5 nahiyesi (Ençiti, Ağın, Paşikli, Abrenk) ve 121 köye sahipken, 1938'den sonra 3 nahiyesi (Merkez, Aşutka, Başvartınik), 61 köyü olmuştur. Yine bu yıllarda 10 mahallesi olan Eğin'in belediye teşkilatı, 1864'te kurulmuştur. Ancak 1940'ta büyük bir yangın felaketi, bu binayı ve pek çok evrakı yok etmiştir. İmar planı 1948'te gerçekleştirilmiştir.

1927'de şehir nüfusu 5.428, köy nüfusu 17.114 (toplam: 21.142) iken; 1935 yılında şehir nüfusu 3.545, köy nüfusu 15.229'e (toplam: 18.774) düşmüştür. 1940'ta, yeni idari



değişikliğın etkisiyle de nüfus toplamı 15.099'a düşer. 1945'te kısmi bir artış olur (toplam: 17.050).

Eğın'deki nüfus azalışına sebep olan başlıca şey, gurbetçiliktir. Ancak Aşutka nahiyesi ve bağı köylerinin elverişli arazisi, bu yöredeki iş göcünü kısabilmiştir. Bugünkü yüzölçümü 1.168 km<sup>2</sup> olan kazanın, 1980'deki nüfus toplamı ancak 9.535'tir.



*Resim 34: Eğın- Eski Şirzi Köprüsü. (1980)*

Eğın'ın gurbetçi yapısı, iş göcünün neticesinde gidenlerin büyük kesiminin asıl kazalarıyla ilgilerinin kopmaması ve bu ilgi sonunda bazı kültürel materyallerin Eğın'de de mevcut kılınması sebebiyle, müsbet faaliyetler vücut bulmuştur.

Bu kazanın toplumsal ve kültürel yapısındaki müsbet gelişmeler, O'nu Doğu Anadolu'nun farklı kazalarından biri kılmıştır. Cumhuriyet dönemi içerisinde istikrarlı bir basın – yayın hayatı mevcut olup, biri İstanbul'da, biri Eğın merkezi yakınında iki ayrı gazete, hala yayınlarını sürdürmektedir.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> 1977 yılında Eğın'deki incelemelerimizde, matbu ve şifahi çalışmaların derlenmesinde pek çok Eğınlı'nın yakın alakaları oldu. Bu zümreden olarak; hükümet memurlarından Mehmed Şenol'a, öğretmen Rifat Çamçığıl'e, kazadaki Diyanet görevlilerine ve buradaki gezilerimde bana yardımlarını unutmayacağım delikanlılardan Hakan Yaşar'a müteşekkirim.



EğİN'de hayvancılık, meyvecilik ve ikinci derecede tarım – ziraat geçimin temel kaynaklarını teşkil eder. El sanatlarının mevcudiyeti uzun seneler öncesine dayanır. Halıcılık ilk kez 1887'de Bekir Efendi'nin Hanımı İsfahanlı Fatma Hanım'ın gayretleriyle köklü bir sanat dalı olur. Bilahare Kabuloğlu adlı biri tarafından geliştirilir. 1915'te "EğİN Halı Dokumacılığı Komandit Şirketi" kurulur. Bu şirket, güzel bir üslup içerisinde yapılmış bina hâla durmaktadır. Dokumacılık ve debbağlık kazada geleneksel olarak sürdürülen el sanatları arasındadır.



*Resim 35: EğİN'in genel görünüşü (1980)*

**TERCAN ve MANS (ÇAYIRLI):** Tarihsel olarak Bayburt ve Mans'la birlikte Tercan siyasal ve kültürel anlamda Erzincan'ın interlantında olmakla birlikte Tercan idari olarak Erzurum' bağlanmıştır. Nihayet, 1936'da Erzincan'a bağlanmıştır. Bu süreçte kazanın Erzincan kesimindeki bir kısım köyleri de alınarak Tercan ve 1954'te Tercan'dan ayrı bir kaza durumuna getirilen Mans'a (Çayırılı) bağlanmıştır.

Erzincan'a bağlanışından sonra Mustafa Şevket (1936 – 1937) ve bilahare Mehmed Cemil Aytimur, buranın kaymakamlığını yapmıştır. Belediye teşkilatı 1912 yılında kurulan kazanın imar planı 1951 yılında gerçekleştirilir.

1927'de 179 köyü bulunan Tercan'ın toplam nüfusu 33.880 iken, 1940'ta şehir merkezi nüfusu 888, köy nüfusu 33.699 olur. 1950'deki toplam nüfus 44.279'dur. 1954'te yapılan yeni idari düzenleme sonunda 67 köyü olan kazanın şehir nüfusu, 1951'te 1.940, köy nüfusu ise





27.779'dur (toplam: 29.719). Yüzölçümü 1.510 km<sup>2</sup> olan kazanın, 1980 yılındaki toplam nüfusunun 28.387 olduğu görülür.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de yakinen etkilenen kazanın kendi seyirindeki normal gelişmesi, 1923'ten sonraki senelerde olmuştur. 1837'de Mercan Kasabası'nda yapılan un fabrikası, bu dönemin önemli sanayi yatırımdır. Kazada, kültürel faaliyetler yeterince gelişmemiştir. Tercan Ortaokulu'nun 1951 – 1952 öğretim yılında 43 öğrencisi ve 3 öğretmeni vardı. Geçimin temel kaynağı, tarım ve hayvancılığa dayanır. Diğer kazalara nisbetle iş göçü daha azdır. Ayrıca diğer yerlere nazaran büyük toprak mülkiyeti sahipliği, kazada hâlâ kendini muhafaza etmiştir. Yine bu kazaya bağlı olarak kurulan Çelik Lastik Ayakkabı İmalathanesi (1954) ve Tuzla Suyu üzerinde kuruluşu tamamlanan Tercan Barajı su depolama oylumu 178 milyar metreküp ve gücü 15 mw olacaktır. Bu baraj sayesinde, 220.000 hektar alanının sulama işi yapılacaktır.



*Resim 36: Mans (Çayırılı) Hükûmet Konağı (1979)*

1954 Haziran ayında kaza olan Çayırılı'nın tarihsel adı Mans'tır. 2 nahiyesi (Merkez, Başköy, Karakulak) ve 62 köyü vardır. 1951 yılında şehir nüfusu 1.140, köy nüfusu 24.880'tür (toplam: 26.324). Bu sayı, 1960 yılında toplam 29.067 ve 1980 sayımında 25.408 olur.



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





## II. ERZİNCAN DEPREMLERİ VE 1939 ERZİNCAN DEPREMİ

### 1. ERZİNCAN'DA MEYDANA GELEN DEPREMLER

Erzincan'a ilişkin bilinen ilk yazılı kayıtlar Hitit anellerinde yer alan ifadelerdir. Bu kayıtlarda "Arziya" olarak ifade edilen kent, Hayaşa Krallığı'nın başkenti olarak özel bir öneme sahiptir. Söz konusu metinlerde Hayaşa hem ülke hem kent olarak da geçmektedir.<sup>8</sup> Hitit kayıtlarında Hayaşa'dan bahsedilirken, "Tanrı Nergal", Huwaşi taşı", "Laha Dağı"yla birlikte Arziya, "Hayaşa şehri harabesi" (uru.du-uru hayaşa) biçiminde de anılır.<sup>9</sup> "Harabe şehir" vurgusu, yaşanan olağan üstü bir vakayı, yani Erzincan'da sürekli yaşanan depreme ilişkindir.

Şimdiye kadar Urfalı Mateos'a dayanılarak ilk Erzincan Depremi, 1045 olarak işaretlenmişti. Ancak, XVI. yüzyılda yazıldığı sanılan bir el yazması, kaynak M. 967 senesinden itibaren, 1045'in de dahil olduğu onaltı kadar depremi kaydetmiştir. Bunların ilk üçü hariç, diğerleri başka kaynaklarla da teyit edilmektedir.<sup>10</sup> Ancak bir kaç ile diğer kaynakların belirttiği tarihler arasında az da olsa kısa zaman farklılıkları var ki, bu da kullanılan takvimlerden kaynaklanmış olabilir. Bu göre pek çoğu şiddetli, bir kısmı yarı şiddetinde olan 40 kadar depremin kronolojisi şudur:

964: Şiddetli sarsıntı olur, zayıat yoktur.

967: Şiddetli sarsıntı sonunda, 1.200 kişi ölür.

1011: Şiddetli sarsıntı sonunda, şehir harap olur.

1036: Sarsıntı neticesinde bir kilise yıkılır, bazı evler hasar görür. İnsan kaybı yoktur.

1045: Erzincan'da vuku bulan depremlerden en şiddetlilerinden biridir. Urfalı

<sup>8</sup> Güngör Karağuz, **Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri**, Konya 2002, s. 149.

<sup>9</sup> **KUB XXXI 43 Öy. 36; 50 Öy. 30.** II. Murşil ile Şeha Irmağı ülkesi Manapa- Tarhunta arasında yapılan antlaşmada ( **CTH 69; A.KUB XIX 49**) Pittiyarik ile Kummani kentleri arasında doğrudan "Harabenin Fırtına Tanrısı" ibaresi geçer. Hitit antlaşma metinlerinin birçoğunda Pittiyarik'in anıldığı yerlerde Arziya kenti geçerken bu kez yalnızca "harabe kent" vurgusu yapılmasından, o dönemde bu alanın Arziya olarak bilinebileceğinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Arziya, "kutsal makân/yer" anlamını taşımaktadır. Arz'ın Ashirand kültürel/siyasal kıtasının halkları arasında kullanılan kadim müşterek kavramlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Arz-Arziya, daha sonra Arzan ve Erzen olarak da söylenmiştir. Buna paralel olarak dönemler içerisinde Erzincan'ın Arzancan-Erzengan biçiminde kullanıldığını biliyoruz. Ayrıca bak. T. E. Şahin, **Erzincan Tarihi-I**, Ankara 2019, s. 37 vd.

<sup>10</sup> Bize gösterilen not'ta yazarı Aragil Matmagir olan "Aragir Tarihi" adlı eserden Erzincan Depremleri'ne ilişkin kayıtlar (s. 583 – 621) 1940'lı yıllarda Sivas'ta bulunan Bekir Kavukçu tarafından Zara'da bulunan Tenekeci Aram ile Demirci Bahad Ustalar'a tercüme ettirilip kardeşi İsmail Kavukçu'ya gönderilir. Osmanlıca harflerle not edilen bu belgeyi bize vermek lütfunu esirgemeyen Bekir Kavukçu beyefendidir.



Mateos'un anlattığına göre (s. 81), depremde meydana gelen büyük yarıklara pek çok ev ve insan düşmüştür. Kapanmayan yarıklardan günlerce insan ve hayvan inilteleri gelmiştir. Bu ve diğer kaynaklardan faydalanarak depremi tarif eden Arakir, şunları yazar: *“Güneş rengini kaybedip, kesif bir ses her tarafı kapladı. Velâkin korkunç gürültüler oldu, devamlı işitildi. Tekmil muazzam ve muhteşem binalar, hasara uğradı; şehir baştanbaşa yıkıldı. Yarım ve çatlaklar hasıl oldu. Hesapsız insan öldü.”*

1165 – 6: Deprem sonucu, hasar oluşur.

1168 – 70: Şiddetli sarsıntı sonucu 12.000 (!) insan ölür.

1235: -

1251: -

1254: Şiddetli sarsıntı olmuşsa da zayıat yoktur. Bu sarsıntıda, kaybın olmaması, şiddetin azlığından değil, on dokuz yıl önceki felaketten sonra kentin, fay hattına tekabül etmeyen bir yere taşınmış olabileceğini akla getirmektedir. Bazı kayıtlardaki 1251 tarihindeki depremle, 1254 tarihli depremin aynı olma ihtimali vardır.

1268 (veya 1271): Şiddetli deprem sonunda, 1.500 kişi ölür. <sup>11</sup>

1281: Şiddetli bir depremdir, ancak zayıat yoktur.

1290<sup>12</sup>

1295: Sarsıntı olmuşsa da, hasar ve zayıat yoktur.

1308: Sarsıntı olmuş, hasar ve zayıat meydana gelmemiştir.

1356: Günde 7 – 8 kez sallantıyla, birkaç gün süren depremlerde, insan kaybı olmamıştır. İnsanların kuşkulanıp, mekanlardan uzak kalması sebebiyle kaybın yaşanmadığı düşünülebilir.

1366: Sarsıntı.

1375: Bir saat süren fasılasız sarsıntı sonunda, özellikle binalar harap olmuş, bu sırada surlar da yıkılmıştır.

1418: Bu deprem için Oruç Bey “Şehir aşağı geçti” tabirini kullanır. Aynı depremin benzeri Bursa’da da vuku bulur.

1457: Bu depremin 1045 veya 1418 depremine eş şiddette olması mümkün. O yıllarda Erzincan’la ilgili yazılan bir kaynakta “..Erzincan şehri tamamen alt üst oldu, şehir sular altında kaldı” denilmektedir. İhtimal ki, şehir Fırat’ın sahiline kurulmuştur. Böylece Fırat,

---

<sup>11</sup> Arakir’de 1268 olarak belirtilen tarih, Abu’l Farac’ın işaret ettiği H. 670 (1271/2) tarihli depremle aynı olmalıdır. Abul Farac’ın kaydına göre, bu tarihte olan deprem Anadolu’nun pek çok yerinde hissedilmiş, 100.000 (?) kadar insan çeşitli şekilde zarar görmüştür. Erzincan’ın da bundan etkilenmiş olabileceği pek mümkün. A. Farac İbn’ül-libri, **Tarih-i Muhtar’üd-düvel**, s. 50.

<sup>12</sup> F. N. Uzluk , **Anadolu Selçuklular Devleti Tarihi. III**, Ankara 1952, s.51.



kentin harabeleri üzerinden yatağını değiştirip geçmiştir.

Bu deprem, diğer kaynaklarda da tashih edilir.<sup>13</sup> O tarihte, Kiğı da yıkılan yerlerdendir.

*1478:* Bu tarihte Amasya'ya bağlı "Sunissa" adlı bir kasaba da yıkılmış olup, Erzincan için "aşağıya geçti" diye tabir edilen şiddetli depremlerdendir.

*1482 (10 Zilkade 887 Cumartesi):* Şiddetli depremlerden olup, 300 kişinin hayatını kaybettiği söylenir.

*1543:* Şehir kısmen yıkılmış, köyler hasar görmüştür.

*1570 (5 Kasım):* Bu depremde 3 – 4 ay kadar sarsıntı olmuş, zayıat olmamıştır.

*1576 (17 Haziran):* Şehirde meydana gelen yıkımda, 1500 kişi ölmüş, depremde yaralanan 500 kişi de kurtarılamayarak hayatını kaybetmiştir.

*1583 (6 Cemaziyelahir 999 Pazartesi):* Şiddetli depremlerdendir. Amasya ve Çorum'da da etkisi görülmüştür.

*1784 (19 Temmuz – 1 Ramazan 1198):* Çok şiddetli depremlerden olup, birçok kişinin hayatını kaybetmesinden başka, pek çok sanat eseri de bu depremde yıkılır.

*1887 (Mayıs):* Onbeş gün süreyle devam eden sağanak yağışlardan sonra (ki Kasım 1983 depreminde de aynı özellikte yağmur yağmıştır), havanın açtığı bir öğle vaktinde deprem meydana gelir. Bazı binalar hasar görür. Küçük sarsıntılar dört ay devam eder.

*1909 (10 Şubat):* Daha çok Suşehri ve Zara yörelerinde hasar olur.

*1930 (10 Aralık Çarşamba):* Refahiye, Kemah, Pülümür ve Kelkit'te hissedilen bu depremin 5 – 6 şiddetinde olduğu sanılır. Daha önce çatlakları olan İzzet Paşa Camii'nin kubbesi bu depremde çökmüştür. Pek çok resmi ve sivil bina da hasar görmüş ve bütün binalar direncini yitirmiştir ki, 1939'da vuku bulan depremdeki aşırı yıkımın kaynağı bu olmalıdır. Oysa 1930'daki depremde sağlam olarak inşa edilen istasyon binası, 1939 depreminde yıkılmamıştır.

*1939 (21 Kasım):* Tercan ve Başköy yörelerinde hasara ve insan ölümüne sebep olan bir depremdir.

## 2. ERZİNCAN 1939 YILI DEPREMİ

*1939 (27 – 28 Aralık):* Çarşambayı perşembeye bağlayan gece saat 02.00'de şiddetli bir sarsıntı olur. 7 – 8 şiddetindeki deprem, Erzincan ve civarındaki 16.000 kişinin hayatına mal olur. Hemen hemen bütün binalar yıkılır.

<sup>13</sup> Bir Ermeni kaynağında 1454 tarihi verilir. Ali Kemali gün olarak da değinmiştir (18 Cemaziyevvel 1457). Erz. Yıllığı'nda ise yanlış olarak 1445 tarihi verilir.



Resim 37 : Erzincan 1939 Depremi'nden..

Yıllar	Deprem yıl aralıkları	Şiddetli	Çok şiddetli
964	3Yıl	+	
967	44		
1011	25		
1036	9		
1045	20- 21	+	+
1165/6	3 – 5		
1168/70	60 – 67	+	
1235	16		
1251	3 – 5		
1254/5	23– 24		
1268	13	+	
1281	6 – 9		



1287 / 90	5 – 8		
1295	13		
1308	48		
1356	10	+	
1366	8 – 9		
1374 / 5	43– 44	+	
1422	35		
1457	29		+
1476	6	+	
1482	61	+	
1543	27		
1570	6		
1576	7	+	
1583	83	+	
1666	3	+	
1784	118	+	
1887	22	+	
1909	21		
1930	9		
1939	27		+
1966	1		
1967	16		
1983	9		
1992	25		+
2017			
2025	?		
2033	?		



*Resim 38: Erzincan 1939 Depremi'nden.*



*Resim 39: Erzincan 1939 Depremi'nden.*





Resim 40: Erzincan 1939 Depremi'nden..



Resim 41: Erzincan 1939 Depremi'nden..



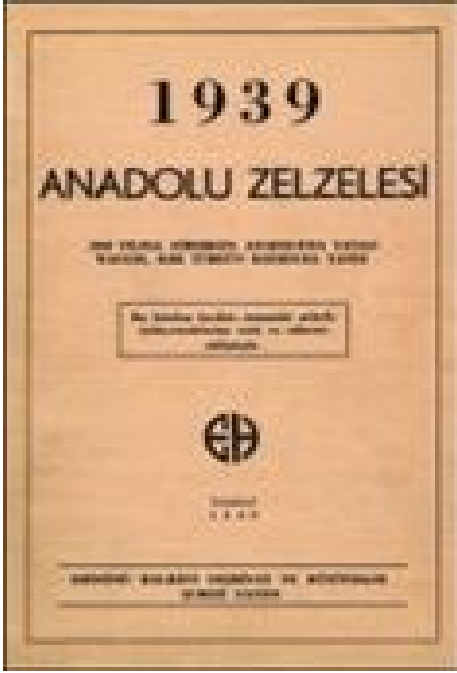
Resim 42: Erzincan 1939 Depremi'nden.. Cumhurbaşkanı İnönü ve bazı bürokratlar Erzincan'da.



### 3. YAŞAYANLARIN 1939 DEPREMİ ANLATIMLARI

1. **Gazeteci-Yazar Şefik Aras O Günleri Şöyle Anlatıyor** : “Kış ortasında aç ve açıkta kalmış, canını, malını, mülkünü kaybetmiş çaresizlik içerisindeki Erzincan insanını kara vagonlara doldurup gurbet ellere götürdüler. Ne var ki; kolay olmuyordu, ana baba yurdundan, toprağa gömdüğü canından ciğerinden ayrı kalmak... Zor geliyordu, felakette Erzincan insanına gurbet elleri.

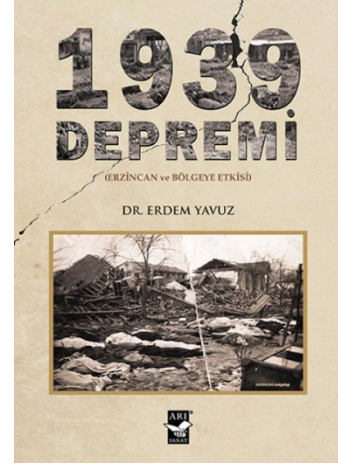
Onun içindir ki, 1941 yazından itibaren Erzincan’a dönüş başladı. Yurdun çeşitli yörel erinde iskan edilen Erzincanlılar yavaş yavaş Erzincan’a dönmekten kendilerini alamadılar. Oysa, Erzincan’da durum hiç de iç açıcı değildi. Dönenlerin başlarını sokacağı, Kızılay pavyonları bile henüz tamamlanmamıştı. O nedenle, önce çadır hayatı başladı. Erzincan insanı tarlalar üzerine kurulmuş çadırlarda hayatlarını idame ettirmek zorundaydı... Binbir zorluk ve sıkıntı ile karşı karşıyaydı. Ardından muvakkat şehir oluştu.



*Resim 43: Erzincan 1939 Depremi sonrasında yazılan makale ve şiirlerin derlendiği ve 1940 yılında neşredilen kitapçık.*



*Resim 44: Erzincan 1939 Depremi'nden.*



*Resim 45: 1939 Depremi'ne ilişkin çalışmalardan biri.*

Muvakkat Şehir dediğimiz ise, felakette insanların kendi imkanları ile yaptığı barakalardan oluşan iskan alanları idi. Varlığını halen sürdüren Taksim Mahallesi, Kızılay



Mahallesi ile, 6 yıl önce yeniden yapılan Çarşı Mahallesi muvakkat şehrin ta kendisiydi. İnsanlar, yolu izi, suyu elektriği olmayan bu semtlerde yıllarca çamurlarla boğuştu.”

Devlet ve millet topyekün bu büyük felakete seferber olsa da yaşanan cankaybının ve tahribatın büyüklüğü, o günün imkansızlıkları ve yaklaşan ikinci dünya savaşı, yaraların sarılmasını uzun süre geciktirecekti.

**2. A. Fikret Ersöz, 2000 (Ayhan Yüksel'in yazısından):** “Deprem gece yarısını geçen bir saatte ve herkesi uykuda yakaladı. Şehirde depremden kurtulanlar ve enkazdan çıkarılanlar genellikle iç çamaşırları ile ve çoğunlukla yalınayak kalmışlardı.

Pijaması olanlar son derece azdı. Yarı çıplak bir durumda, son derece soğuk ve karlı bir ortamda binlerce çaresiz insan vardı, bunlardan bir kısmı da maalesef vefat etti.

Şehirde fırınlar, ticarethaneler, bakkallar, manavlar tamamıyla harap olmuş ve enkaza dönüşmüştü. Sivas-Erzincan demiryolu Erzincan batısında yer yer çökmüş, kesilmiş ve ulaşım tamamen durmuştu. Karayollarında da durum aynı idi. Erzurum'un dışarı ile irtibatı tamamıyla kesilmiş, ulaşım hizmetleri durmuş ve halk yıkıntılar içinde ve enkazın üstünde çaresiz kalmıştır.”

Bu arada çetin kış şartlarına ek olarak büyük bir tehlike daha belirdi. Şehirdeki cesetlerin varlığı, ağır kış şartlarından etkilenen kurt sürülerini de şehirlere yöneltti ve şehirde yer yer kurt sürüleri görülmeye başladı. Bizler de kendi bölgemizde çadırlar ve çevresinde güvenlik tedbiri olarak gece gündüz sıra ile nöbet tutmaya başladık. Ellerimize tüfek verdiler. Tüfeklerin boyu bizim boyumuzu aşıyordu, hatta kullanmayı becerebileceğimizi bile bilmiyorduk ama ne de olsa bizlere güven veriyordu. Allah'tan bizim bölgemizde kurt görülmedi. Depremden sonra uzun bir süre şiddetli ve yıkıcı artçı depremler devam etti. Açık arazide bile bir yere tutunmadan ayakta durabilmek son derece güçtü.”

Deprem sırasında yanmakta olan sobalar savrulurken veya devrilerek yangınlara sebep olmuş ve bu yangınlar yayılmak suretiyle şehri bütünü ile sarmıştır. Şehrin üzerinde metrelerce yükselen alev dalgaları, dışardan şehri girişi ve kurtarma işlemlerini tamamıyla engellemiştir.”

**3. Lütfiye Kaner anlatıyor:** "O yıllarda yeni evli ve 15 yaşında genç bir kadındım. Erzincan'ın Karakilise Köyünde oturuyorduk. Evlerin çoğu kerpiçtendi. Gece yarısı büyük bir sarsıntıyla uyandım. Sarsıntı o kadar şiddetli ve derinden geliyordu ki, insanı alttan yukarı doğru sıçratıyordu. Dengemi kaybetmemek için karyolaya tutundum ve daha sonra altına girdim. Tüm duvarlar yıkılmaya ve çatı çökmeye başladı. Sallanmanın durmasından yararlanıp bir an karyolanın altından başımı çıkarıp baktığımda parlak bir ay ve gökyüzü gördüm.

Yıkıntıların arasında sıkışmış hareket edemiyordum. Saatler sonra yardıma gelenler tarafından kurtarıldım. Köy bir harabeydi. Çılgınlıklar durmak bilmiyordu. Bir günde 80-90 kez sallandık. Daha sonra 42 yakınımı kaybettiğimi öğrendim. Benim için tam bir yıkım



oldu. O günleri hiç unutamadım. Üzerinden yarım asır geçmesine rağmen hala yaşıyorum." Depremden tahminen yarım saat sonra bir yangın çıkmış, binlerce insan enkaz altında can verirken, bir çoğu da yanıp kavrulmuştu.

Şehirdeki bütün elektrik ve telefon hatları kesilmiş ve haberleşme imkansızdı. Deprem, zaman zaman devam etmesine rağmen yakınlarımızı kurtarmaya gittiğimizde, ilk gün mahalle ve sokakları bulamamıştık. Ertesi gün 20 kişilik bir ekiple arama faaliyetlerini sürdürürken, 3. Orduya bağlı birlikler, semt semt kurtarma işlerine devam ediyordu. Onlar, toprak altında inleyen ve feryat edenleri kurtarmaya çalışırken, bizler bu fizahlara kulak asmıyor, kendi akrabalarımızı bir an önce kurtarabilmek için çırpınıyorduk. Geri döndüğümüzde, fizah ederek yalvaranların ebedi uykularına daldıklarına şahit olduk. Attığımız her üç, beş adımda bir, ya bir kola, ya bir bacağa, ya da bir kafaya basmamak için adım atacak yer arıyorduk. Mucize kabilinden kurtulanların, toz ve topraktan yüzleri belirsiz, yarı çıplak titrediklerini gözlerimizle gördük. Lakin konuşmuyorlardı, sanki bize küsmüşlerdi...



*Resim 46: Erzincan 1939 Depremi'nden.*



Akşam eve dönerken, babalarımızın bıyıklarından sarkan buzlara, göz yaşlarının karışması da çok hazin bir manzara teşkil ediyordu. Depremin üçüncü günü kurtarma çalışmaları biraz daha hızlanmıştı. Kurtarılan yaralılar, trenle Sivas'a gönderilirken, maalesef yanlarında refakat edecek kimseleri yoktu. Çıkarılan ölümler, hemen oracıkta, sahibi bulunmayanlar ise enkazdan arta kalan topraklarla üstü örtülmek suretiyle defnediliyordu.

Kurtarma işleminin daha çabuk yürümesi bakımından İmroz Adası'nda bulunan mahkumlarda getirilmişti. 3. Ordu, mahkumlar ve halkın yardımıyla (can kurtarmak maksadıyla) çıkarılan ölümlerin defnedilmesi mümkün olmadığından, kadın, kız, erkek, çocuk yarı çıplak olarak, şehrin muhtelif yerlerine yığılma başlandı. Ölü yığınları o kadar büyüdü ki, enkaz arasında bayağı fark ediliyordu. Bir hafta kadar geçmişti ki, o soğuğa rağmen, kokan ölümler olduğu gibi, parçalanmış kol, bacak ve çok ağır yara almış ölümleri köpekler yemeye başladı.

3. Ordu, köpeklerin vurulmasını emretti. Vurulma olayı günlerce sürdü. Zira köpek boş bir alana çıkmadıkça kurşun atamıyorlardı. Kesin bir gün verilmemekle beraber, depremden tahminen 25-30 gün kadar sonra, şimdiki Terzibaba yolu üzerindeki Şehitlik civarında büyük bir çukur kazılarak bütün ölümler toplu halde buraya defnedildi... 11.11.2010, *Çorum Gazetesi*.



Resim 47-48: Erzincan 1939 Depremi'nden.



**4. Mehmed Soygüder:** “Nasıl oldu bilmiyorum, toprak yığını içinde kaldığımı gördüm. Nefes almakta zorluk çekiyordum. Zaman zaman uykuya daldığımı zannediyordum ve uyanınca da üzerinde bulunan toprağı yarmak için gayret sarfediyordum. Gittikçe nefesim daralıyordu. Son bir hamle yaparak bulunduğum yerde kımıldamak istedim. Bu arada üzerimde birşeyin kıpırdadığını hissettim ve hava almağa başladım. Ondan sonra da zaman zaman "imdat !... İmdat!.." diye bağırdım ve nihayet kurtarıldım”. *3.1.1940, Ömer Köstem – Akşam.*

**5. Basmayın altında insan var!** "Her yer yıkılmış. Toprağın altından korkunç gürültüler geliyor. Bir taraftan da şehir alevler içinde. Enkaz arasında ilerlemeye çalışıyorum. Birden ayaklarımın altından bir ses yükseldi : "Basmayın! Altında insan var ! Allah aşkına bizi kurtarın!"

Bir felaketzede anlatıyor : "Susuzluğumu kar yiyerek gideriyordum. Fakat ya açlık?.. Bir yığın gördüm. Ekmek yığıp ıslanmasın diye üstüne battaniye örtmüşler sandım. Battaniyeyi sıyırdım : İnsan cesetleri, üst üste dizilmiş insan cesetleri !.." *6.1.1940, Peyami Safa - Cumhuriyet.*



*Resim 49: Erzincan 1939 Depremi'nden.*

**6. Nusret Safa Coşkun :** “Yüzbaşı zelzele esnasında karısı ile beraber kendini bahçeye atmış, fakat çocuklarının içeride kaldığını düşününce onları kurtarmak için karısı ile birlikte



tekrar içeriye girmiş... Yüzbaşı ve eşi çocukları alarak dışarı çıkmak isterken bir kalas üzerine düşmüş, hepsi de ölmüşlerdir. Yalnız çocuklardan bir tanesi aradan iki gün geçtikten sonra evin enkazı temizlenirken annesinin kucağında diri olarak bulunmuştur. Zavallı çocuk ölen annesinin kucağında iki gün beklemiş..." 3.1.1940, *Ömer Köstem – Akşam*.

**7. Talihsiz çocuk:** "Ufak bir çocuğu, hayatını kurtarmak için ağaca tırmanırken gördüm. Onu kurtarmak için ilerlerken bir zelzele daha oldu ve zavallı çocuk ağaçla birlikte yerde hasıl olan yarığa saplandı. Bu acıklı sahne bir türlü gözümün önünden gitmiyor." 3.1.1940, *Ömer Köstem – Akşam*.

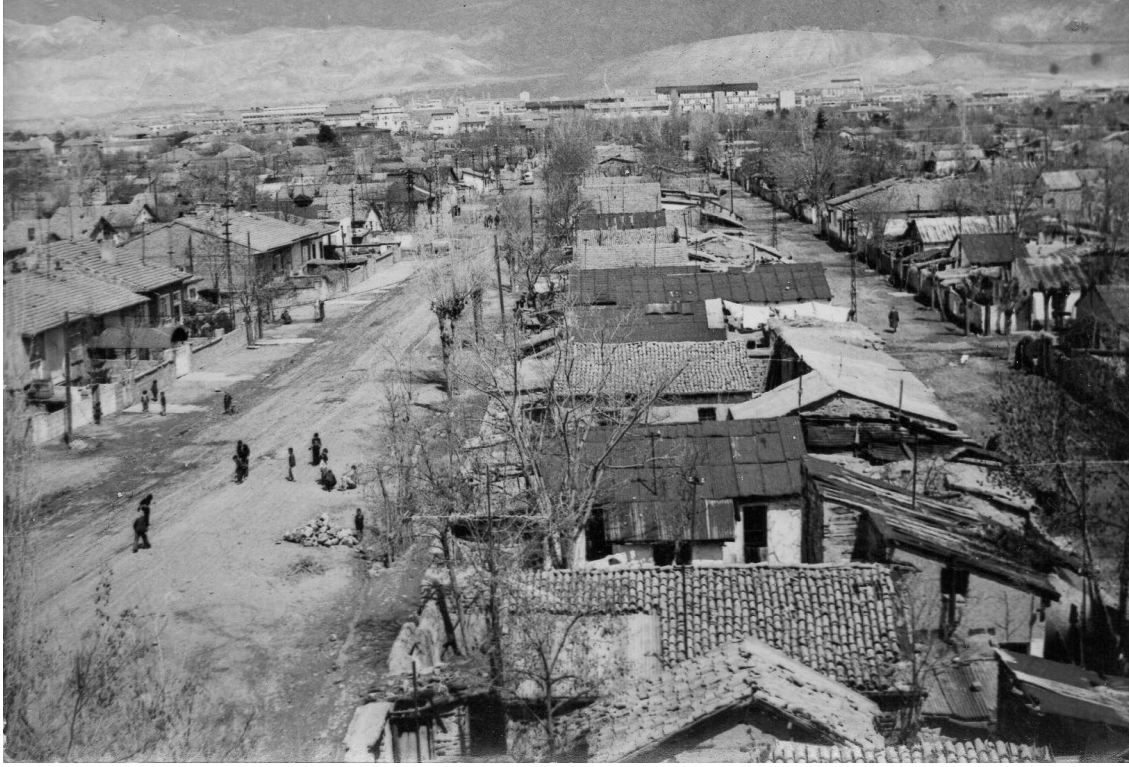
**8. Onuncu yıl Marşını söyleyerek kurtulan çocuk:** "Mahkeme azasından B.Tahsin'in evi çökmüştü. Bütün evler gibi... O ana baba gününde B. Tahsin'in çocuğu nasıl kurtuldu bilir misiniz? On yıl marşını söylemekle... Çocuk enkaz altında kaldıktan sonra bütün kuvvetle 10 yıl marşını söylemiş. Askerler 10 yıl marşını duyunca sesin geldiği yere gitmişler, orasını kazmışlar ve çocuğu dipdiri olarak çıkarmışlardır." 3.1.1940, *Ömer Köstem – Akşam*.

**9. Başka yaralıları düşünen bir ağır yaralı...** İleride çadır hastaneleri dolaşırken, kemikleri bir çok yerlerinden kırılmış, yüzü gözü yara bere içinde, yarı baygın yatan bir yaralı için, doktor : - Zatürresi de var dedi... Reisicumhur yaverlerinden Şükrü, yün yeleşini sırtından çıkarıp hastaya giydirmek istedi. Kapanmış gözlerinin aralandığını gördük. Ağır yaralı vatandaşın bütün kudretini toplamaya çalıştığı belli idi. Bir hırıltı halinde nefes alıyordu. Zorla şunları söyleyebildi :

- Sen çok iyi kalblisin. Bunu bir başkasına versen daha iyi olur. Ben artık kurtulamam, nasıl olsa ölüyorum... 6.1.1940, *Mekki Said Esen-Cumhuriyet*.

**10. Mahpusların yoklaması:** "Akşam karanlığı çöküyor. Az ileride toplanarak, sıraya girmiş adamlar gördük: Erzincan hapishanesinden sağ çıkan mahkumlar! Hepsi açıktalar, sabahtan akşama kadar enkaz arasından insan kurtarmaya çalışıyorlardı. Bugünkü işlerini bitirerek, tam saatinde Savcının karşısında toplanmışlar. Birer birer sayıldı : Tamam !

Bir mahkûm: - Tamam tabii, dedi. Böyle günde eksilen yalnız hapishaneden değil, millet hizmetinden, kardeşine yardımdan, insanlıktan kaçmış olur. Bu ise alçaklıkların en büyüğüdür ve katil de olsa, hiçbirimizin suçu böyle bir cinayetten daha ağır olamaz" 6.1.1940, *Mekki Said Esen – Cumhuriyet*.



Resim 50: Muvakkat Şehir/ Erzincan (1970'ler)

1939 da yaşanan depremden sora pek çok vatandaş, devlet veya kendi imkanıyla Türkiye'nin batı ve güney illerine göç etmiştir. Bunların birçoğu tekrar görü dönmüş, ancak önemli bir nüfus gittikleri yerde daimi olarak ikamet etmiştir.<sup>14</sup> İçişleri Bakanlığı'nın 29.1.1940 tarihli bildirisinde, bu depremde dolayı ölen, yaralanan insan sayısı, yıkılan ve hasar gören bina sayısı şudur:

	Ölen	Yaralanan	Yıkılan bina	Hasarlı bina
Erzincan Merkez	9.189	3.464	6.601	605
Merkez Köyler	4.125	388	5.473	2.019

<sup>14</sup> Deprem ve Erzincan Depremleri hak. geniş bilgi için int. ortamından Dr. Osman Kubilay Gül, *Aralık 1939 Erzincan Depremi'nin Sivas ve İlçelerine Etkileri*; Abdullah Bozdemir, 1939 Erzincan Depremi; Ercan Dolapçı, *1939 Erzincan Depreminde Devlet Ne Yaptı!*; Can Yavuz, *1939 Erzincan Depremi Kurtarma Çalışmalarında Yer Alan Mahkûmların Affı Bağlamında Türkiye'deki Af Uygulaması..makalelerine ve bu makalelerde belirtilen kaynaklara bakılabilir. Ayrıca, Dr. Erdem Yavuz, 1939 Depremi (Erzincan ve Bölgeye Etkisi), 2018.*





Refahiye Merkez	2	1	15	105
Ref. Köyler	2.202	192	2.673	-
Kemah Merkez	-	3	142	571
Kemah Köyler	55	76	548	245
Tercan Köyler	12	16	776	1.098
Pülümür	15	5	15	-
<b>Toplam</b>	<b>15 600</b>	<b>4.125</b>	<b>14.401</b>	<b>4.043</b>

1939 depremiyle birlikte, Erzincan şehri bir kez daha yer değiştirmiş; şehir önce 1 km. kuzeye geçici olarak taşınıp, daha sora bu mahallin de kuzeyine, bugünkü yerine imar olunmuştur.

#### 4. MUVAKKAT (GEÇİCİ) ŞEHİR

Bazı kentler tarih içerisinde farklı anılmışlardır. Erzincan; ilk adı Arziya'dan Arzingam, Erzingân gibi telaffuzu fazla değişime uğramadan adını muhafaza etmiş şehirlerden biridir. Ancak, konumuna ve yaşanan gelişmelere bağlı olarak çeşitli sıfatlarla da anılmıştır. Hayaşa döneminde Hitit belgelerinde Arziya bir ara "Harabe Kent" tir. Bunun depremle olan bağı açıktır. Bir Grek yazarı (Bizans imp.) "Yaygın dış mahalleleri olan kent" diye tanımlar. Bu tanım, ovanın üretim için kullanılması ve deprem riskinin dağ eteklerinde çok daha azalacağına ilişkin akılcı kentleşme olgusuna işaret eder. Selçuklu döneminde "Daru'l-Nasr", Osmanlı Dönemi'nde "Medinetü'l- Erzincan" diye de söylenmiştir.

Şehrin tarihsel geçmişine uygun bireysel sıfatlandırmalar da mümkündür. Tarafımızdan "Yukarı Ülkenin Kadim Cenneti" olarak zikredilmesi, daha önceden gerekçeleriyle belirtilmiş, bu sıfatlandırma bazı kurumlarda ve neşriyat dünyasında kabullenilip kullanılmaya başlanmıştır.

Her büyük deprem ve büyük yıkım karşısında, yıkılan şehrin her hangi bir alanında "geçici yerleşim" kurulması doğaldır. 1939 Depremi sonrası eski kentin hemen kuzeyinde bu tür bir yapılanmaya gidilmiştir. Çoğunluğu kerpiç, eyvanlı, bazı müçtemilatları ve küçük odalardan oluşan konutlar yapılmış ve kırk yılı aşkın bu doku yaşatılmıştır. Muvakkat, yani geçici dokunun oluştuğu ilk yıllarda akılcı olan yaklaşım, kentin kuzeydeki Keşiş Dağı, güneyde Munzur Dağı ya da batıda Karadağ sekilerinde yeniden inşa edilmesidir.

O günkü yetkili, ilgili ve varlıklı zevatın basiretsizliği ve öngörü yoksunluğu ya da akar/rant kaygısı nedeniyle bu gerçekleşmemiş, şehir yine ovaya abandırılmıştır. *Dört tarafı muhkem dağlarla çevrili bir alanda şehri deprem riskinin büyük ve münbit bir ovada konumlandırılması en hafif ifadeyle "körlük"tür, kitlesel bir "akıl tutulması" hâlidir.*



Muvakkat Şehir her ne kadar derme-çatma gibi görünse de Erzincan halkının bahçe ve konut kullanım esasına göre düzeni olan, tek katlılığıyla deprem riskine karşı makul, sıcak ve sevecen bir yapı arz etmekteydi. Bu yapılar, önce oluk kiremit yerine sac örtüsü kullanımı ön plana çıktıkça geleneksel görünümünü kaybetmeye başlamıştır.

Zaman içerisinde yer yer yapılan bazı betonarme yapılarla daha da uyumsuz hale gelmiştir. Yine de bir bütün olarak bakıldığında, Muvakkat Şehrin mütevazı mimari yapısı insan- toplum ilişkilerinde olumlu addedilebilecek bir konumu yansıtmaktaydı. Aşağı Çarşı'nın Mahinur Camii, Altıgen Kırathanesi, Topal Kitapçı ve diğerleri, Elibol Köfteci gibi mekanlar, kentin özgün renkleri olarak ön plandaydılar.



*Resim 51: Muvakkat Şehir/ Erzincan (1970'ler)*



### III. 1940 – 1950 YILLARI ARASINDA ERZİNCAN

Erzincan ve bölge olarak içinde bulunduğu Doğu Anadolu, genel olarak ilerleme gayretleri olan Türkiye'nin, daha az gelişen mıntıkası durumundadır. Ülkenin batısıyla birlikte kalkınma bütünlüğü olmamış, iki bölge arasında derece farklılığı olmuştur <sup>15</sup>. Erzincan'ı, gelişmiş bir Türkiye'de gelişmemiş bir mıntika kenti saymaktan çok; gelişmesini tamamlayamayan bir ülkenin daha az gelişmiş bir kenti saymak gerekir.



*Resim 52: 1970'ler sonunda Erzincan.*

Doğu'nun toplumsal, fiziki ve ekonomik anlamda, bir dengesizlik içinde yer almasının sebebi, batıdaki geniş sanayi faaliyetler, eğitim ve kültür hamleleri karşısında bir nebze unutulmuşluğudur. İkinci derece bir muameleye tabi tutulan ve ihmal edilen Doğu, kendine göre bölge imkânlarını kullanmasına rağmen, bu yeterli olmamıştır.

<sup>15</sup> Bu bölüm, daha önceki bir makalemiz esas alınarak yazıldı (bak. *S. İ. ve S. Açılan Farklılaşmanın Son Yarım Asrı*, **Mengüceli**, C.I, Sayı: 3 – 4)



Avrupa'da sıçrama gösteren Sanayi Devrimi, ülkemizde ancak bir asır sonra taklidi şekilde başlatılmış, Doğu ise bu gelişmenin semeresini daha sonraki yarım yüzyıl içinde tadabilmiştir. Sanayinin kurumları ve sanayi üretiminin oluşumunun doğrudan makineleşmeyle değil, sanayi ürünlerinin gelmesiyle başlaması doğaldır. Daha önemlisi, kalkınmada hangi sektör başat alınırsa alınsın, o sektörün temel kültürünün kazanımı öncelikli bir olgudur. Bu nedenle, sanayileşmede geç kalıp bunu bir an önce ikame etmek isteyen ülkelerde derin ekolojik sorunlar ortaya çıkmıştır.



*Resim 53: Erzincan Belediye binası. 1995 yılına kadar başkanlık ve bazı üniteleri için kullanılmıştır.*

Türkiye ekolojik duyarlılık ve kentsel gelişim açısından oldukça kötü sayılabilecek ülkelerden biridir. XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde bile hâlâ kalkınmanın nitel ve nicel cephesi arasındaki uyum sağlanamamıştır. Aradan geçen bu ortalama zaman süresi içinde, Doğu denildiğinde akla gelen ağalık, beylik, gibi bazı geleneksel özellikler taşıyan yarı feodal yapıların (Doğu toplumlarında katı sınıfların olmaması sebebiyle, Türkiye'nin son üç yüzyılında beliren bu yapının Avrupa tarzı feodal bir karakter taşıdığı söylenemez.) belirginleşmesine sebep teşkil etmiştir. Çeşitli hizmetler açısından belli bir sırayı işgal eden bu yapı, her ne kadar siyasi veya hukuki bir otorite olmasa da, cemaat münasebetlerinde etkili olmaktadır. Bilhassa 1950'lerden sonra bu yapının toplumsal etkinliği körelme



safhasına girmiş, 1970'li yıllara kadarki yirmi yıllık sürede maddi yönden olmasa da, kültürel sahada muhtar – muallim ve imamların nüfuzu daha öne çıkmıştır.

Doğunun kendine has bu karakteristik vasfı, grup dayanışmaları açısından köklü bağlarla birbirini tutan gelenekçi köy cemaatlerinin meydana gelişinde rol oynamıştır.

Zamanla kitleler arasında otorite ve itibar sahibi tipler ortadan kalksa dahi, dayanışmacı ve gelenekçi yapı kendini uzun süre daha koruyacaktır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde göçebelik gibi kendini açık bir biçimde gösteren toplumsal yapı nitelikleri mevcuttur. Daha önceki yüzyıllarda nüfuzun önemli bir kısmı bu hayat tarzını benimsemişken Cumhuriyet Dönemi Erzincan'ın da tam anlamıyla bir göçebeliğin mevcut olmadığı görülmektedir. Ancak, yarı göçebe tarzda hayat süren (yaylacı) köylerin mevcudu fazla olup, bunların dünya görüşünde göçer devirlerden kalan toplumsal davranışlar bir ölçüde muhafaza edilmektedir.

Son yılların en bariz göçebe toplumuna örnek olarak Savatlı (halkın deyimiyle Şafaklı)lar gösterilebilir.

Fakat Savatlılar bile son yıllarda (1960'lerde kısmen, 1970'lerde büyük oranda) göçebelik nispetlerini iyice azaltarak zamanla toprağa bağlanma, ziraat ve çiftçilikle uğraşma temayüllerine girmişlerdir.

Göçebe veya yarı göçebe aşiretler, köylere nazaran daha içine kapanık topluluklardır. Bunlarda akrabalık ve hısımlık bağları görece daha fazla önem arz eder. Bazı köylerdeki ağalar ve yine bazı yerleşme merkezlerinde mistik saygınlığı olan şeyhlerin yanı sıra, aşiretlerde maddi veya manevi nüfuzu az, ama idari otoriteleri olan reisler söz konusudur. Köylerdeki resmi teşkilatların yerine, gayri resmi teşkilatların sahibi olan yarı göçebeler, şehirlerden ilçelere sirayet eden teknik hizmetlerden faydalanmak, eğitime katılmak ve devlete karşı mükellef tutulduğu askerlik gibi hizmetlerde daha düzenli olmak için yerleşik olma temayülleri hız kazanmıştır.

Göçebeliğin son biçimi görüntüsünde olan ve ziyade geçim kaynağı hayvancılık olan köylerimizin bazılarında devam eden yaylacılık, tam göçer hayatın geliştirdiği değişik müessese ve dünya görüşünü muhafaza etmekte kifayetsizdir.

## 1. 1940 – 1950 DÖNEMİ

Erzincan'ı, bu devre içerisinde üç nitelik açısından değerlendirmek mümkündür. Herhangi toplumsal veya ekonomik gelişmeden çok, durgun kaldığı ve hatta gerilemenin sebebi olan depremin sebep olduğu yıkımın yararlarını kapatmak için yapılan çalışmalar önemlidir. Yaklaşık beş yıl Erzincan, bu felaketin getirdiği kötü sonuçları bertaraf etmekle meşguldür. Günümüzde bilhassa yaşlı kesim tarafından hala acıyla hatırlanan bu tabii afet, Erzincan'ın bazı folklor değerleri üzerinde bile etkili olmuştur.

**YENİ ERZİNCAN:** Depremin sonrasında halk, kendi gayretleriyle enkazlardan faydalanarak yeni şehir planı henüz yapılmamışken, belli bir saha üzerinde iskan yerleri



imar eder. Bu mahal, demiryolunun hemen üst kesimindeki arazi üzerindedir. Ancak sonraki seneler içerisinde yer yer yıkılarak daha üstteki yeni şehir alanına kaydırılmıştır.

Yine deprem sonunda halkın plan dışı olarak kurduğu Beybağı ve İstasyon Mahalleleri ise, ancak 1970'li yıllarda tamamen ortadan kaldırılabilmiştir.



*Resim 54: 1980 başlarında Erzincan İl Özel İdaresi binası. Binanın zemin katında "Yenişehir Sineması ve bir kitapçı bulunmaktaydı.*

**YENİ ŞEHİR:** Demiryolu üzerindeki "Muvakkat Şehir" in 1 – 1,5 km. kuzeyinde, Keşiş silsilesinin alt düzlüklerinde planlı ve modern bir biçimde kurulur. Yapılan kurma evlerin önemli miktarı daha çok Avusturya'dan getirtilen tek katlı iki – üç odalı olup, 400 – 600 metrekarelik bahçeleri vardır. Devlet eliyle vatandaşa 1948'de kredili olarak verilen ev sayısı daha sonraki yıllarla birlikte iki bin civarındadır.

Deprem sonunda Erzincan ve Erzincanlılar için yurt içinden ve yurtdışından pek çok yardımlar gönderilmiş, fakat her nedense bu yardımların önem bir bölümü (söylentilere göre) gönderiliş amacının dışında, Ankara'nın bazı semtlerinin yapımında kullanılmıştır. Erzincan'da betonarme evlerinin hızlı biçimde artışı, 1958'de çıkarılan 7116 sayılı kanundan sonradır. 1965'li yıllardan köklü, sağlıklı ve planlı bir biçimde geliştirilmesi yerine, kentin özgün yapılarından olan tek katlı bahçeli evleri yıkıp yerine çok katlı beton binalar yapımına gidilmiştir.



*Resim 55: Sanat Lisesi.*

1975 sayımına göre, Erzincan'da yaşayan yekün 43.915 hane halkının büyük çoğunluğunu 5 – 6 ve daha kalabalık nüfuslu aileler meydana getirmektedir. 9 ve daha yukarı olana ile sayısı, bütün aile sayısının 1'i kadardır. Buna göre, hane halkı sayısı 6,4'tür.



*Resim 56: Boyacılar Cami.*



## 1980 - İdari bölünme, nahiye - köy sayısı ve nüfusları

	Nahiyesi	Bağlı Köy Sayısı	Nüfusu	Nüfusu 1000'i Aşan
Erzincan		57	38.135	9
Merkez	Cencige	16	10.572	2
	Cimin	12	14.22	4
	Esesi	15	4.264	-
	Tanyeri	15	3.788	-
	<b>Toplam</b>	<b>115</b>	<b>70.982</b>	<b>15</b>
	Merkez	34	13.249	3
	Başköy	16	5.177	1
Eğir	Karakulak	12	7.002	1
	<b>Toplam</b>	<b>62</b>	<b>25.408</b>	<b>5</b>
	Merkez	03	4.259	-
	Başvartinik	15	2.756	-
İlç	Aşutka	15	9.535	-
	<b>Toplam</b>	<b>60</b>	<b>16.550</b>	<b>-</b>
	Merkez	26	5.733	-
	Armudan	7	969	-
	Kuruçay	23	4684	-
	<b>Toplam</b>	<b>56</b>	<b>11.386</b>	<b>-</b>





Kemah	Merkez	18	4.074	-
	Alpköy	20	4.176	-
	Ermelik	15	3.171	-
	Oğuz	8	2.143	-
	Y. İhtik	8	2.392	-
	<b>Toplam</b>	<b>69</b>	<b>15.956</b>	-
Refahiye	Merkez	24	3.300	-
	Alakilise	19	2.490	-
	Gengerli	19	3.294	-
	Koçkiri	18	8.266	-
	Zevker	35	7.790	-
	<b>Toplam</b>	<b>115</b>	<b>25.140</b>	-
Tercan	Merkez	72	28.387	-
	<b>Toplam</b>	<b>72</b>	<b>28.287</b>	-

## 2. EĞİTİM VE EKONOMİ POLİTİKALARI

Depremden sonra ilk yapılan resmi binalar, belediye, hükümet konağı, postane ve bir kaç okuldur. İstasyon Binası ise 1938’de yapılmış, yeni ve sağlam olması nedeniyle 1939 yılında meydana gelen depremde yıkılmamıştır.

1840 – 1950 döneminin diğer önemli husus da eğitim faaliyetlerine hız verilmesi ve ayrıca bürokrasinin güçlendirilmiş olmasıdır.

Eğitimin ülke kalkınması açısından büyük öneme sahip olduğu kesindir. Bu amaçla getirilen sistemin ülke şartları açısından niteliği tartışılabilmeyle beraber; kentin çeşitli



mesleleri hakkında etkili olabilen bir kadronun bu zamanda nüvesinin atılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Askeri Lise, Sivil Lise (1947 – 48 senesinde eğitim – öğretim hizmetine başlamıştır), Erkek Sanat Enstitüsü (1945'te bugünkü Atatürk İlkokulu binasında orta kısım öğretime açılmış, 1948 – 1949'da "Sanat Enstitüsü"ne çevrilmiş ve 1955 / 1956 senesinde kendi binasında öğretime devam etmiştir), Kız Enstitüsü (1946'da öğretime açılmış, 1952 / 1953'te bugünkü binasında Kız Sanat Enstitüsü, bilahare bazı bölümler de eklenerek günümüze kadar gelmiştir), Merkez Ortaokulu (1944'te öğretime açılmıştır) bu dönemin yadigârdırlar.

Bürokrasi, tek partili dönem içerisinde bütün ülkede en şaşalı devrini yaşamıştır. Erzincan'da bu kesim, batıdaki yerleşimlere göre daha da baskın olma fırsatını bulmuştur. Bunun sebeplerinden biri de, halk arasında okur – yazar seviyesinin azlığı, toplumun henüz bazı geleneksel kıstaslardan kopmamışlığı ve devlete karşı korkulu bir saygının devam etmiş olmasıdır.

1940 – 1950 döneminin üçüncü ve bilhassa tarım kesiminde vatandaşları doğrudan ilgilendiren nitelik ise, devletin takip ettiği baskıcı politikadır. Sonraki senelere nazaran nüfusun büyük kesiminin tarım sahasında bulunduğu o dönemde, köylüler vergi açısından disiplinli ve zorunlu kaideler içerisinde tutulmuştur. Bu konuda yapılan incelemeler, köy – ağa tipi veya eşraf tavırlı insanlarla, hükümet görevlileri arasında belirli bir işbirliği yapıldığını ortaya koymuştur. Diğer yanda üzerinde durulması gereken ilginç bir mesele de "sırgat komları"dır.

*Sırgat komları*, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına hüküm sürdüğü yıllarda köylünün bir kısım hayvanlarını ve ürünlerini vergiden muaf tutabilmek için kenar – köşede sağladığı alanlara verdiği addır. Köylerde meydana gelen bu hadiselere bağlı olarak, kuytu alanlarda geçici yerleşim birimleri dahi vücut bulur. Bilineği üzere Osmanlı'nın çözülüş dönemlerinde vücut bulan köy hareketlerinde halkın, Yeniçeri ve Sipahi talanlarından kurtulması gaye idi. Sırgat Komları'nda ise, her ne kadar kanun dışı bir talan kesinlikle söz konusu değilse bile, halk yine maddi varlığının elden gitmesi endişesiyle harekete geçmiştir.

Bu dönem savaş tehlikesi karşısında tedbirler alan devletin, bazı ekonomik müeyyideler getirdiği bir dönemdir. Toplumda gözle görülür toplumsal – kültürel gelişmelerin olduğunu söylemek güçtür. Zira XX. Yüzyılın toplumsal hareketliliği daha ziyade büyük ekonomik teşekküllerin geliştirilmesiyle daha açık olarak görülmektedir. Genel olarak Türkiye'yi kapsayan ekonomik kurum ve kuruluşlar ancak 1950 senesinden sonraki çok partili dönemlerde hız kazanmıştır.



### 3. 1939-1950 YILLARI ARASI ERZİNCAN'IN SİYASİ PORTRELERİ MİLLETVEKİLLERİ

#### TBMM VI. Dönem 1939

Milletvekili	Seçildiği Siyasi Parti
Saffet Arıkan	Cumhuriyet Halk Partisi
İskender Artun	Cumhuriyet Halk Partisi
Salih Başotaç	Cumhuriyet Halk Partisi
Safiyüttin Erdem	Cumhuriyet Halk Partisi
Abdülhak Fırat	Cumhuriyet Halk Partisi
Aziz Samih İlter	Cumhuriyet Halk Partisi
Şükrü Sökmen Süer	Cumhuriyet Halk Partisi

#### TBMM VII. Dönem 1943

Milletvekili	Seçildiği Siyasi Parti
Behçet Kemal Çağlar	Cumhuriyet Halk Partisi
Abdülhak Fırat	Cumhuriyet Halk Partisi
Aziz Samih İlter	Cumhuriyet Halk Partisi
Feyzi Kalfagil	Cumhuriyet Halk Partisi
Şükrü Sökmensüer	Cumhuriyet Halk Partisi

#### TBMM VIII. Dönem 1946

Milletvekili	Seçildiği Siyasi Parti
Ziya Ağca	Cumhuriyet Halk Partisi
Saffet Arıkan	Cumhuriyet Halk Partisi
Rauf Bayındır	Cumhuriyet Halk Partisi
Behçet Kemal Çağlar	Cumhuriyet Halk Partisi
Abdülhak Fırat	Cumhuriyet Halk Partisi



Nahit Pekcan	Cumhuriyet Halk Partisi
Sabit Sağıroğlu	Cumhuriyet Halk Partisi

**TBMM IX. Dönem 1950**

Milletvekili	Seçildiği Siyasi Parti
Cemal Gönenc	Cumhuriyet Halk Partisi
Mehmet Sabit Sağıroğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
Şemsettin Günaltay	Cumhuriyet Halk Partisi
Nahit Pekcan	Cumhuriyet Halk Partisi
Ziya Soylu	Cumhuriyet Halk Partisi

**Mehmet Sadık Eti:** Sadık Ahi diye de bilinir. 1895 tarihinde Eğin/Kemaliye’de doğmuştur. Eğin’in Bahçe Mahallesi’ndendirler. Babası Hüseyin Bey annesi Hatice Hanım’dır.

Dört erkek kardeşiler. Ailenin Sarıçiçek Yaylası’nda çiftlikleri vardı. Küçük kardeşleri Kemaliye’de orayla ilgilenirdi. Çoğunluk Malatya da kalmıştır. 1942 yılında Eğin’de belediye başkanlığı yapmıştır. Eğin/Kemaliye Kültür Derneği’nin kurucularındandır (1948). Ankara’da Bahçelievler de oturmuştur. 1957 yılında rahmetli olmuştur.

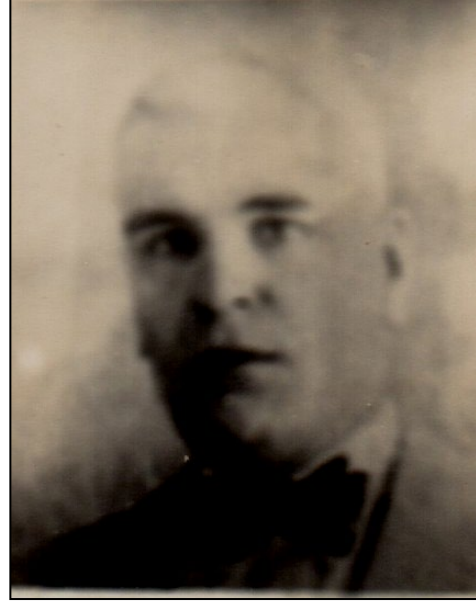
*Türkiye’nin ilk sendikacısı olarak da bilinir;* siyasi kimliği vardır. İmalatı harbiye (silah fabrikası) ustası olarak staj için Almanya’ya gönderilmiştir. Orada Türk işçilerinin kurduğu sendikanın başkanlığında bulunmuştur. Berlin’de spartakist hareketler içinde ve sol görüşlü gençlerle birlikte olmuş ve Kurtuluş Dergisi en önemli yayın organları olmuştur. Yurda döndükten sonra Büyükada’da bir süre kasaplık yapmıştır. Hukuk öğrenimi görmüştür. Malatya’dan CHP’den milletvekili olarak seçilmiştir (1946 -1954). Nazım Hikmet’le ilgili yaşam öykülerinde, birçok paragrafta Nazım Hikmeti Komünist yapan adam diye geçer.



*Resim 57: Mehmet Sadık Eti.*



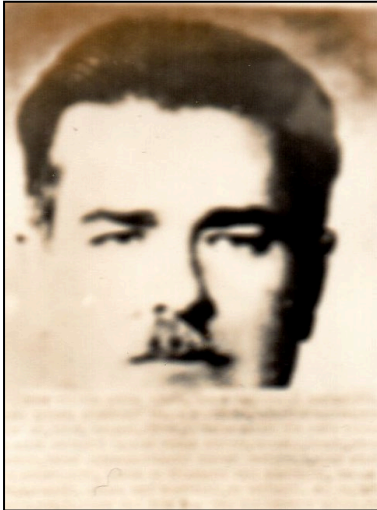
*Resim 58:* Dilaver Argun.



*Resim 59:* Sükûtu Tükel.

#### 4. 1940- 1950; VALİLER

**Sükûtu Tükel** (01.06.1940-30.03.1943) 1940 - 1943 1927 Yılında doğmuş, Askeri Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Orduda hizmete başlamıştır. Binbaşı Tabipliği görevinde iken Maraş Belediye Başkanlığına atanmış, ardından Erzincanda Vali olarak görev yaparken 3 yıl belediye başkanlığına vekalet etmiştir.



**Dilaver Argun** (19.04.1943 – 17.06.1949): 1278 (Rumi) Yılında Ergani'de doğmuştur. İstanbul Mercan İdadisi'ni bitirmiş, 1922 de Mülkiyeden mezun olmuştur. Öğretmenlik ve kaymakamlık görevlerinin ardından, İzmir Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü görevinde iken Van Vali Vekilliğine sonra da Erzincan Valiliğine atanmıştır. Daha sonra 2 yıl Erzincan Belediye Başkanlığı görevini yürütmüştür

**Orhan Sami Güvenç** (15.07.1945- 19.11.1945):



1945 - 1945 1266 (Rumi) Ordu doğumludur. Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra memuriyet hayatı başlamış, bir dizi kaymakamlık görevinde de bulunmuştur. Mülkiye müfettişliği görevinde iken sırası ile Samsun, Diyarbakir ve Ankara Vali Muavinliği görevlerine atanmıştır.

Ardından Muş Valiliği görevine atanan Güvenç, İlimiz valisi iken 5 ay süreyle Belediye Başkanlığı görevini de yürütmüştür.

**M. Recai Türeli** (11.12.1946-04.08.1949) 1928 yılında Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun oldu. İstanbul maiyet memurluğu, Uluborlu, Çapakçur, Silifke, Sarıyer kaymakamlıkları ve mülkiye müfettişliği yaptı. 1936 yılında Bingöl, 1944 ile 1946 yılları arasında Çankırı, 1946 yılında Kahramanmaraş, 1946 ile 1949 yılları arasında Erzincan, 1949 ile 1950 yılları arasında Çorum ve 1950 ile 1951 yılları arasında Manisa valilikleri yapmıştır.

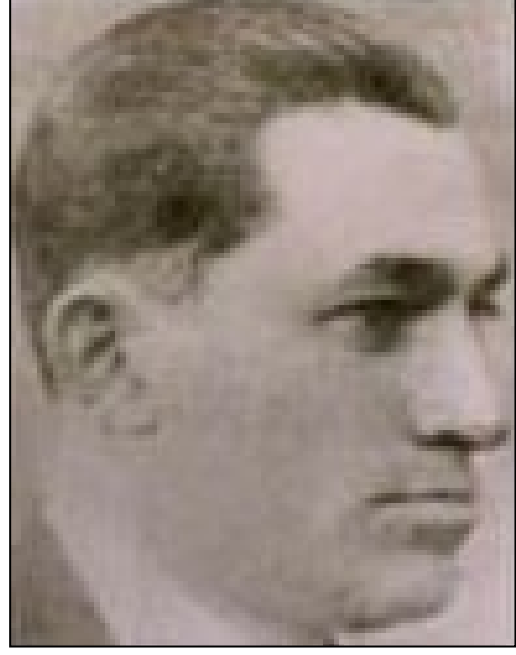
**Ahmet Koçak** (05.08.1949-22.06.1950) 1934 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğünde Birinci Sınıf Tetkik Memuru olarak kamu hizmetine başlamıştır.



*Resim 61: M. Recai Türeli.*



Resim 62: Ahmet Koçak



Resim 63: E. Talat Avşaroğlu (26.07.1950-28.08.1950)

Askerlik sonrası İçişleri Bakanlığı'na geçerek değişik ilçelerde kaymakamlık ve Erzincan ilinde valilik, Mülkiye Müfettişliği ve Danıştay Üyeliği yaptıktan sonra, 1961 yılında İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı'na ve 1963 yılında da İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığına atanmıştır.

Müsteşarlık görevindeyken, 1965 yılında Anayasa Mahkemesince Danıştay 11. Daire Başkanlığına seçilmiş ve 24 Ocak 1974'te Danıştay Genel Kurulunca Anayasa Mahkemesi Asıl Üyeliğine seçilmiştir.

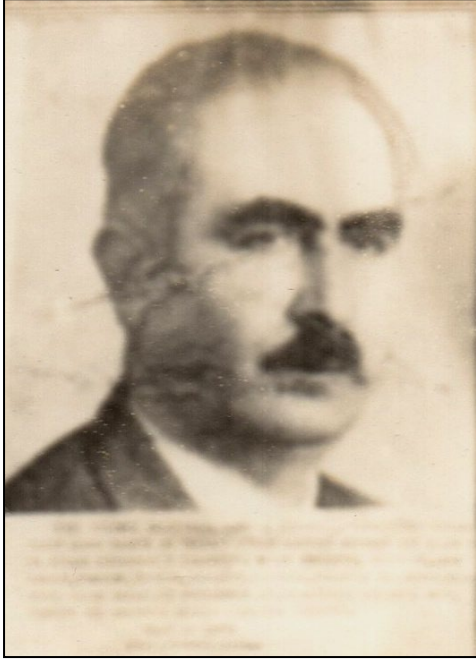
13 Temmuz 1978'de emekliye ayrılmıştır.

#### 5. BELEDİYE BAŞKANLARI

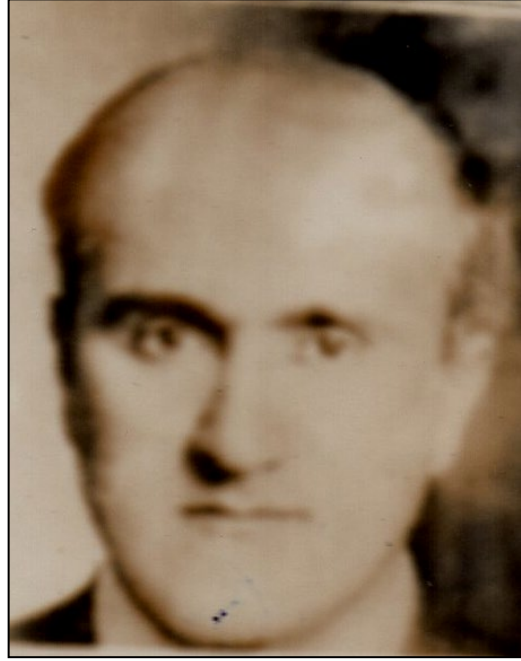
**Rauf Bayındır** (17.12. 1945- 06.02.1948) : 1945 - 1948 1275 (Rumi) Erzincan doğumludur. Halkalı Ziraat Mektebi'nden ziraat mühendisi olarak mezun olmuş, Erzincan, Kars, Samsun,Erzurum, İstanbul ve Ankara'da öğretmenlik ve müdürlük görevlerinde bulunmuştur.

Tarım Bakanlığı Mütihassıs Müşavirliği (Uzman Danışman) görevinde bulunmuş, daha sonra 3,5 yıl süre ile Erzincan Belediye Başkanı olarak hizmet vermiştir.

**Naci Gürkan** (06.02.1948 - 06.09.1950) 1910 yılında Erzincanda doğmuş, 1930 da İstanbul Yüksek Teknik Okulunu bitirdikten sonra Gümüşhane, Erzincan, Erzurum ve Trabzonda kamu görevinde çalışmıştır. Ardında 2 yıl süresince CHP den Erzincan Belediye Başkanı olarak hizmet vermiştir.



*Resim 64: Rauf Bayındır.*



*Resim 65: Naci Gürkan*





## IV. 1950 – 1960 DÖNEMİ

### 1. SİYASİ, EKONOMİK VE KÜLTÜREL GENEL DURUM

Çok partili diye adlandırılan 1950 yılı sonlarında toplumun mesleki faaliyetlerinde, dünya görüşünde ve hayat şartlarındaki gelişmeler müşahhas ekonomik teşekküller kanalıyla gerçekleşme yoluna girdiği, gerek matbu ve gerekse şifahi kaynaklarla da belirlenebilmektedir. Bu dönemde halkın önemli ölçüde refah alanına kayışı ve maddi zenginliklere doğru yol aldığını aynı şekilde tespit etmek mümkündür. Ancak özellikle 1970’li yıllardan sonra, toplumdaki kültür değişimlerinin yozlaşma biçiminde ilerleme kaydetmesi de hakikatin diğer yüzüdür. Bu dönemlerde ekonomik faaliyetlerle atbaşı götürülemeyen milli kültür ve değerler konusunda acze düşen hükümet politikalarını değerlendirmek, Türk insanının fert – aile ve sair çevresini etkileyen menfi sebepleri analiz etmek, başka bir çalışmayı gerektirir. 1950’lerden sonra, vergi yükünün azaltılışı, bürokrasi gücünün geriye sayışı (ancak bürokratik formalite ve kırtasiyecilik her geçen zaman, daha da artarak devam eder), bilhassa tarım kesimi tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Fakat Türkiye genelinde ölçüsü ileri varan plansız girişimler ve eski “duyun-u umumiye”den pek de geri kalmayan bir biçimde dış sermayeye tedbirsiz kapı açılmasının bazı sakıncalı yönlerinin haliyle ortaya çıkması kaçınılmaz olur.

Dönem içerisinde işletmeye açılan önemli kuruluşlar, şunlardır: Şeker Fabrikası (1956),



Bez Fabrikası (1954), Ağır Bakım Tamir Atölyesi. Bunlar devletin sektöründe olanlardır. Özel sektörün önem bir faaliyeti yoktur. Çelik Lastik Ayakkabı İmalathanesi ve Tercan'a bağlı Mercan Un Fabrikası'na ilave edilen Makarna Yapımı Ünitesi (1955), bu sektörün pek de ehemmiyete haiz olmayan iki işletmesidir. Üretimden ziyade kamu yararına esas alınarak faaliyete geçirilen kurumlardan ise Devlet Su İşleri (DSİ) ve Yol – Su – Elektrik (YSE) kurumudur. Bu ekonomik kurum ve işletmelerin toplum hayatında husule gelen bazı değişmelerde etkilerinin olduğu muhakkaktır. Başta, ağırlığı tarım kesiminde olan bir kısım insanlar, sanayi mıntıklarına kayış göstermiş; buna bağlı olarak değişik kültürel normlar kazanmışlardır. Gelişen ekonomik ve toplumsal farklılaşmaların içerisinde ve yeni girdikleri iş hayatı çevresinde değişik tavırlar kazanmışlardır.

Türkiye'de, özellikle Doğu Anadolu'daki sanayi kesiminin fertleri, batı ülkelerinde yapıları net olarak gözükten otomat bir karaktere kanalize olmamışlardır. Fakat şimdilik iş ilişkilerinden etkilenen kısmi yapı değişikliği, ileride tam anlamıyla sanayi toplumu olduğunda bariz değişmelere sebep olacaktır. Bunun yanı sıra sayıca hızlı artış gösteren ticarethaneler ve esnaf kesiminin pazar ekonomisi şartları içerisindeki karakter ve yapılarındaki değişmelerde söz konusudur. Hayatının büyük bir bölümü satış ve mübadelelerle geçen ticaret kesiminde giderek insani pek çok nitelik, yerini adi değer anlayışına terk etmektedir. Sağlıklı kültürel eğitim görmeyen toplumumuzda belli bir maddi güce eren bu kesimin önem bir kesimi, son derece pespaye, bayağı ve faziletten irak bir dünya görüşünün tutsağı hâline gelmiştir. Hayatlarının kendilerince en değerli yanı, anlamsız lüks ve fantezi harcamalarla elde ettikleri zevktir.

Köy hayatından kendini sanayi sektöründeki havaya sokan ve kentin çok farklı hayat tarzı içerisine giren insanlardaki toplumsal – psikolojik değişmenin yanı sıra; köyde kalıp da gelenek ve göreneklerle, dini müeyyidelerini sade hayat tarzları içerisinde yaşatabilmekle, belli bir hayat görüşüne paralel rençberlik mesleğini sürdüren kesimin (köy yerlerinin) de yaşantılarını yeniliklere uydurması çabaları sonunda, yine resmi kültür değişmeleri olacaktır. Günümüzde köylerde ayyuka çıkmış cehaletin ve buna bağlı ahlaki erezyon ve yaygınlaşmış onursuz bireylerin sayısal artışı, bu yıllarda başlayan sürecin bir sonucudur.

Bu yıllardan sonra, hızlı bir yayılma gösteren radyo – basın gibi kitle haberleşme araçları sayesinde, köylü kitleler yeni değer hükümleri kazanacak veya bir müddet bunları tanıma fırsatı bulacaktır. Bunların faydaları yanı sıra olumsuz etkileri de olacaktır. Ayrıca, yayın hayatının doyurucu niteliği (kişiler üzerinde hakim etkisi) ve kentlerdeki yeni tip hayat tarzları köylünün bilhassa genç kuşağının zihninde kendi mesleğinden usanç duymasına vesile olmuştur. Köydeki artan nüfus, buna karşılık hacmi aynı kalıp ve zamanla parçalanmaları mukadder arazinin kifayetsizliği, köylüye kendi işinin dışındaki alanlara olan ilgisini artırmıştır. Böylelikle “göç” hadisesi yavaş yavaş kendini kabul ettiren önemli bir mesele halinde kendini gösterir.

#### 1935 – 1975 Yıllarında, Nüfusun Okur – Yazar Durumu (%)



Yıllar	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Öğretmen
1935	23.3	5.0	13.8
1950	42.9	16.5	29.2
1965	63.6	27.3	45.4
1970	75.3	46.7	61.3

**1979 Erzincan ve Türkiye’de doğum ile ölüm hızları (binde).**

	Erzincan	Türkiye
Genel Doğum Hızı	41.5	42.5
Genel Ölüm Hızı	14.4	13.9
Doğal Artış Hızı	27	28
Artış Hızında Göçlerin payı	10.07	2.8

1955 – 1975 Faal Nüfusun İşteki Yerine Göre Dağılımı (%).

(-): % 0,005’ten küçük. Faal nüfus 1955’de 15 ve daha yukarı, 1975’de 12 den daha yukarı yaşlar için düşünülmüştür.

## 2. MİLLETVEKİLLERİ

### TBMM X. Dönem 1954

Milletvekili	Seçildiği Siyasi Parti
Hüsnü Çanakçı	Demokrat Parti
Sadık Perinçek	Demokrat Parti
Mustafa Rahmi Sanalan	Demokrat Parti
Tevfik Şenocak	Demokrat Parti
Veysel Varol	Demokrat Parti



**TBMM XI. Dönem 1957**

<b>Milletvekili</b>	<b>Seçildiği Siyasi Parti</b>
Rauf Bayındır	Cumhuriyet Halk Partisi
Nusret Safa Coşkun	Cumhuriyet Halk Partisi
Cemal Işık	Cumhuriyet Halk Partisi
Adil Sağıroğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
Hüseyin Şahin	Cumhuriyet Halk Partisi
Naci Yıldırım	Cumhuriyet Halk Partisi



**Resim 66:** M. Said Balioğlu  
(28.08.1950- 1951)



**Resim 67:** İsmail Hakkı Baykal



**Resim 68:** Süleyman Onur  
(31.07.1954- 16.10.1957)

**3. 1950- 1960; VALİLER**



**İsmail Hakkı Baykal** (09. 08. 1951- 11. 05. 1954) (d. 1905, Gümüşhane)- (ö. 29 Ocak 1970), Mülkiye mezunudur. Ankara İli Maiyet Memurluğu, Çerkeş, Şereflikoçhisar, Düzce, Pasinler ve İskenderun Kaymakamlıkları, İstanbul Vali Yardımcılığı ve Emniyet Müdürlüğü, Antalya, Şanlıurfa, Erzincan ve Trabzon Valilikleri, TBMM- X. Dönem Gümüşhane Milletvekilliği yapmıştır.



**Resim 69:** Yakup Yücel  
(15.06.1960-03.09.1960)



**Resim 71:** H. Avni Çırnaz  
(01.03.1959-05.06.1960)



#### 4. BELEDİYE BAŞKANLARI



**Nusret Bayındır** (06.09.1950 - 03.12.1952. 1260 (Rumi) yılında Erzincanda doğmuş, Ziraat Okulu'nu bitirdikten sonra Harp Akademisi'ne öğretmen olarak atanmış, Ziraat Müdürlüğü, Kara Hava Levazım Okulu Öğretmenliği, Ziraat Okulu ve Askeri Lise öğretmenliği görevlerini ifa ettikten sonra 2 yıl süre ile DP den belediye başkanlığı yapmıştır.

**Refik Kurdoğlu** (27. 01. 1953- 28.02.1954) 1270 (Rumi) Erzincan Doğumludur. Rüştüye'yi bitirdikten sonra, Nahiye Vilayet Katipliği ve Müdürlüğü görevlerinde bulunmuş, ardından müteşebbis olarak taahhüt işleri yapmıştır. Daha sonra, iki



dönem DP den belediye başkanlığı görevini ifa etmiştir.

*Resim 72: Nusret Bayındır.*



*Resim 74: Hüsamettin Atabeyli.*



*Resim 73: Refik Kurdoğlu.*

**Hüsamettin Atabeyli:** 16.09.1957) 1338 (Rumi) Erzincan doğumludur. Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra avukatlık yapmıştır. İki yıl süre ile Erzincan Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Refik Kurdoğlu, 06..02.1957 - 27.05.1960 tarihleri arasında ikinci kez Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur.



## V. 1960 VE SONRASI; SİYASİ, EKONOMİK, TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL KONUM

1960 öncesi ekonomik ve buna bağlı diğer gelişmeler, o zamanki iktidarın başlattığı hamlelerin uzantısı şeklinde Erzincan'da da varlık göstermiştir. Ve yine bu zamandaki kalkınma çabalarında, belirli bölge planlamalarının olmayışı, doğunun batıya nazaran çok az oranda katkı aldığını göstermiştir.

1970'li yıllara kadar CHP'nin aldığı oyun yüzdesi kırkın altına düşmemişse, bunun



*Resim 75: Ekşisu Tesisleri (1980)*



sebepleri arasında, diğer kentlere nazaran Erzincan'ın bürokrasi tabanını hâlâ muhafaza etmiş olması yatar. Ayrıca 12 Eylül 1980 senesinden ve üç yıllık geçiş döneminden önceki yıllarda da bu partinin aldığı oy miktarında hız kazanan ideolojik hareketler içerisinde solun bütün kesimlerinin (CHP felsefesini desteklememekle beraber) bu parti tarafından şımartılmış olmasının payı vardır. Planlı dönemin varlığı, 1960'tan sonra başlatılan (Anayasa değişikliğiyle mecburi bir şekilde konulmuştur) kalkınma hareketlerinin daha önceki toplumsal farklılaşmaların aynı şekilde sürmesine ve bunu devamlı kılmaya vesile olmuştur.

Devlet yatırımlarının yanı sıra, özel sektör çalışmaları da bu dönemde hız kazanmış; tuğla ve biriket fabrikaları, meyve suyu imalathanesi, Vagirt/Işıkpınar Süt Mamülleri İşletmesi, 1970 yılı döneminde kurulmuşlardır. Salyangoz Fabrikası, Ersan, Yem Fabrikası,



Doğusan Asbest Boru Fabrikası, Un-San, Kit teşkilatına ait Süt Endüstrisi Kurumu, Tercan Sümerbank Ayakkabı Fabrikası ise 1970 – 1980 yılları sanayi kuruluşlarındandır.

#### **Erzincan Ovası- Sol ve Sağ Sahil Sulama Projeleri ve Diğerleri**

Erzincan Ovası'nda tarımsal ve zirai ürünlerin artışını sağlamak amacıyla 1958 yılında





Erzincan Ovası Sulama Şebekesi proje çalışmaları başlatılmıştır. Ovanın sol sahili projesinde Cencige köyünün suyundan da yararlanılması düşünülmüş, ancak Cencige köylüleri, zamanında “kendilerine verilmiş olan bir fermanı” göstermek suretiyle bu suyun kendi hakları olduğunu ileri sürmüşler, mahkeme kararıyla bunu tescil etmişlerdir. Buna rağmen proje aksatılmamış, doğrudan Fırat'tan alınacak su bir kanalla sol sahili boyunca ve pompaj usulü ile de sulama sağlanılmıştır. Sol Sahil-Şıhlı Sulama Şebekesi, 6642 ha. ile en geniş sulama alanına sahiptir.

Sağ Sahil Projesi'nin ilk ihalesi 1961 programına alınmış, 1963' te şehrin doğusundaki drenaj kanalı inşası kısmen ikmal edilir hâle getirilmiştir. Mertekli regülatöründen alınan su, Karakilise/Altınbaşak regülatöründe ikiye ayrılarak kuzeyden Mezire/Günebakan köyüne, güneyden ise Nörkâh köyüne kadar uzanan iki kanal ile kanallar arasında kalan sahanın nispeten alçak olmasına bağlı olarak, 2462 ha. alan Sağ Sahil Karakilise/Altınbaşak Sulaması için kullanılmaktadır gelmiştir. Altınbaşak regülatöründen ve güneyde devam eden kanal, Ganiefendi Çiftliği yakınında Fırat'ın ikiye ayrılarak oluşturduğu adanın doğu ucunda, Fırat'ın üzerinden boru ile geçirilerek, adanın etrafını dolaşan kanallara ulaştırılmıştır. Adanın kenarları orta kesiminden daha yüksek olduğundan, burada yer alan üç köyün (Güllüce, Mahmutlu, Balıbey) tarım arazileri kolaylıkla sulanmaktadır. Ada Sulaması, 1525 ha. alanı kapsamaktadır.

Cazibeyle sulanan diğer bir kesim ise, Çardaklı Sulaması olarak belirtilen, ovaya batıdan giren Çardaklı Deresi üzerine inşa edilen regülatör sayesinde sulanan alandır. Birbirine oldukça yakın ve bir şerit halinde Celabuzur köyü güneyine kadar uzanan iki kanal ile 2775 ha. alan sulanabilmektedir. Çardaklı Deresi debisinin bazı yıllar çok düşmesi ve hatta kuruması sebebiyle, güneydeki kanal üzerinde 4 adet havuz yapılarak bu açık kapatılmaya çalışılmıştır.<sup>16</sup>

Coğrafi şartları ve iklim özellikleriyle komşu illere göre avantajlı olan Erzincan, üzerinde konumlandığı ovanın sulanmasında uygun yöntemlerin olması gerektiğine de dikkat çekilmiştir.

Bu amaçla; uygun ve yeterli sulama, drenaj, arazi ıslahı ve toprağın muhafazası konularında bazı öneriler de bulunulmuştur. 1973'te hazırlanan “*Erzincan Ovasında Sulama ve Toprak Muhafaza Sorunları*” adlı resmi bir raporda bir dizi tedbir ve zorunluluklar vurgulanmış ve şu sonuca ulaşılmıştır: “Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olan Erzincan'da potansiyel kapasitesi yüksek olan merkez ovasının toprak ve su ile ilgili sorunlarının çözümü hâlinde bölgede verim ve üretim artacak ve daha önemlisi ilin tek sanayi alanı olan tarımsal sanayinin kurulması ve gelişmesi olanağı yaratılmış olacaktır. Bu yapılmadığı takdirde, dere ağızlarında kurumuş olan 19 iskân yeri oturulamayacak hâle gelecek, can ve mal kaybı olacak, sel suları ovadaki tarla arazilerini kullanılamayacak hâle

<sup>16</sup> Selçuk Hayli, *Erzincan Ovasında Tarımın Başlıca Özellikleri*, Fırat Üniv. Sos. Bilm. Dergisi, Fırat Unv. Journal of Social Science C.12, S.2, s. 1-29, Elazığ 2002.



getireceğinden her geçen gün tarım arazileri azalacak, demiryolu ve karayolu sık sık tahrip olacak ve doğu- batı ulaşımı büyük ölçüde aksayacaktır.

Yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü konunun öncelik ve ivedilikle ele alınması ve daha fazla gecikmeye meydan verilmemesi, bölge ekonomisi bakımından son derece zorunlu görülmektedir. Durum gereği için önemle arz olunur. 2. 4. 1973- Erzincan Valiliği.

Erzincan Ovası'nda cazibe sulaması için, eğim şartlarının uygun olmadığı tarım alanlarının sulanması amacıyla pompaj sulama sistemi de uygulanmaktadır. Özellikle Fırat (Karasu) Irmağı'nın sağ sahilinde kalan alanının tamamına yakını, Mertekli regülatöründen başlamak üzere, ovanın kuzeyindeki dağların dik bir eğimle ovaya indikleri sınırdaki birbirini takip eden P-1, P-2 ve P-3 pompaj istasyonları ile çok geniş bir alan sulanmaktadır (Foto 1). P-1 3611 ha., P-2 5245 ha., ve P-3 ise 950 ha. alanı sulamaktadır.

Sol Sahil-Şıhlı cazibe sulamasının, Mollaköy-Fırat Irmağı arasında yer alan üst kuşaktaki 1261 ha. lık tarım arazisi, Mollaköy Pompaj Sulaması kapsamındadır. Pompaj sulamalarının kanal ağı, 20 km.'si P-1, 25 km.si P-2, 12 Km.'si P-3 ve 12.5 km.'si Mollaköy Pompaj Sulamasının olmak üzere, toplam 69.5 km. uzunluğundadır.

Pompaj ve cazibe ile faal olarak sulanabilen 24471 ha. tarım arazisinden başka, 7122 ha. araziye de sulayacak olan ve inşaatı sonraki yıllarda devam ettirilen üç ayrı sulama projesi de mevcuttur. Bunlardan biri, Mertekli Pompaj İstasyonu ile Kabuşlu köyünün güneybatısı arasında uzanan kanal sayesinde, günümüzde kuru tarım arazisi durumundaki yaklaşık 1150 ha. alanı sulayacak olan Cimin Pompaj Sulamasıdır. Diğeri ise, Girlevik ve Mercan Regülatörleri ile bu iki derenin sularını yönlendirerek ovanın güneybatısındaki yaklaşık 1250 ha. alanı sulayacak olan Girlevik - Mercan Sulamasıdır. Erzincan Ovası'nda yapımı devam edenlerin içinde en önemli sulama şebekesi, ovaya batıdan giren Göyne Deresi'nin sularını toplayacak ve yaklaşık 4722 ha. kuru tarım arazisini sulayacak olan ve Çardaklı Sulamasına takviye olabilecek Erzincan Barajı Sulamasıdır.

Mevcut Sulama şebekesi ve devreye gireceklerle birlikte sulanan tarım arazisi 31 593 ha. olacaktır. Bu devlet sulamasının yanında, tarım arazisi niteliğinde olmasına rağmen, topoğrafik şartlar sebebiyle sulama şebekesine dahil edilemeyen, ancak köylülerin yerel ve kendi imkânlarıyla suladıkları alanlar da dahil edildiğinde, alanımızdaki sulanan tarım arazisi oranı % 82'ye çıkmaktadır.<sup>17</sup>

Yapılan bu sulama şebekeleri ağına bağlı olarak tarımsal üretimde ve ürün çeşidinde de artış gerçekleşmiştir. “Eskiden Çardaklı ve Hahk regülatörlerine bağlı olarak meyve bahçeleri ovanın batı kesiminde, Sol Sahil Cazibe Sulaması'na bağlı olarak da meyve bahçeleri, sebze ve şeker pancarı ekim sahaları Fırat ırmağı'nın güney kesimlerinde görülmekte iken, özellikle son yirmi beş yıl içinde pompaj sulamalarının da devreye

<sup>17</sup> Selçuk Hayli, *agm*, s. 5 vd.



girmesiyle, kuru tahıl tarımının hâkim olduğu kuzeyde ve batıda kalan alanlarda sulamaya kavuşturularak, şeker pancarı, sebze ve meyve alanları ve üretimi de artırılmıştır. Nitekim 1970 yılında sadece 42671 ton olan şeker pancarı üretimi, 1993 yılında yaklaşık altı kat artarak 290 500 tona ulaşmıştır. Ayrıca fasulye alanları ve üretimi gelişen sulama şebekesine bağlı olarak çok büyük bir artış göstererek alanımızın karakteristik bir ürünü halini almıştır. Fasulye tarımı için çok elverişli niteliklere sahip olan Mercan ve Girlevik derelerinin suları, Girlevik - Mercan sulamasının devreye girmesiyle, zaten ovanın güneydoğu kesiminde yoğun olarak yapılan fasulye ekim alanlarının gelişmesine yardımcı olacağı ortadadır.

Erzincan Ovası'nda % 56'sı devlet ve % 26'sı halk tarafından gerçekleştirilen sulama faaliyetleri, yetiştirilen ürün çeşitlerinin artırılmasının yanında, köylüye diğer ürünlere göre daha fazla kazanç getiren şeker pancarı ve fasulyenin hâkim duruma gelmesini de temin etmiştir<sup>18</sup>. Kara Saban: 94.731, Kağrı: 6.289, At Arabası: 247, Öküz Arabası: Pulluk: 895.

Yukarıdaki kuruluşların büyük çoğunluğu, tarım kesiminden kente kayan halkın, ilk anda beliren zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasını hedef almışlar ve aynı zamanda, bölge şartları değerlendirilmiş ve kurulma yoluna girilmiştir.



*Resim 77: Ziraat Bankası Dörtüyl Şubesi.*

Erzincan'daki hür teşebbüs sahiplerinin bir kısmının bariz özelliklerinden biri de, şehirdeki yatırımlarını az zamanda çok kar getiren işlere yöneltip, bu kentte doygunluğa erişir erişmez, elindeki büyük sermayeyi, büyük kentlere aktarmalarıdır.

<sup>18</sup> Selçuk Hayli, *agm*, s. 7-8.



Devlet sektörüne ait işyerlerinin Erzincan'daki payı, Türkiye ortalamasından az değildir. Özel sektörde ise durum çok tersinedir. Buna göre, kamu işyerlerinin faaliyetlerinin normal olmalarına karşılık, özel sektör yatırımları yeterli olmayıp, şehrin gelişmesi yönünden ciddi bir fayda sağlamamaktadır. Erzincan'daki vadeli ve vadesiz mevduat yekünü, 1970'li yıllarda Türkiye yekününün %0,9'unu teşkil eder. Bu, 1970 – 1975 döneminde, % 50 oranında artmış ise de, kredi miktarının az olduğu ve kendi kredi imkanlarını dahi dışarıya kanalize ettiğini göstermektedir. Daha açık bir deyimle, Erzincan'da elde edilen kazanç, her sene orta hacimli 6 – 7 fabrikayı, başka illere kaydırmıştır.

#### 1980 Yılı, Toprakların Kullanışlarına Göre Nisbetleri

Orman – Funda	% 10.4
Ekili – Dikili	% 21.4
Tarıma Elverişsiz Alan	% 91.4
Çayır ve Mera	% 59.6



*Resim 78: Keresteciler çarşısı ve bir grup keresteci. (1982)*

#### 1978 – Erzincan'da gayri safi hasılanın sektörlere göre dağılımı

Sektörler	%	Türkiye Yurtİçi Hâsılada Erzincan'ın Payı
-----------	---	---



Tarım	43	0.87
Sanayi	10	0.21
İnşaat	5.6	0.53
Ticaret	8.6	0.31
Ulaşım Haberleşme	7.2	0.40
Devlet Hizmetleri	16.3	0.76
Diğerleri	9.3	-

1950 – 1980 bazı ürünlerin üretim miktarları (ton).

Ürün	1950 ortalaması	1960/62	1970/72	1980/82
<b>Toplam</b>	<b>45.554</b>	<b>95.000</b>	<b>134.593</b>	<b>172.596</b>
Buğday	26.045	59.000	94.085	124.936
Arpa	10.101	20.336	25.599	40.244
Çavdar	6.073	7.730	8.889	7.881
baklagiller	2.505	2.713	5.792	7.714
Fasulye	755	1.669	3.488	5.581
Fiğ	1.272	571	1.785	1.708
Şeker Pancarı	3.277	69.888	75.152	467
Diğerleri	3.077	10.329	14.203	35.017

1950 ve 1951'de, İskan Kanunu'na göre Erzincan'da göçmenlere dağıtılan topraklar. (1952'de yok). 1 dönüm: 100 m<sup>2</sup> dir.

Sene	Toprak Alan Aile	Dağıtılan toprak (Dönüm)
1950	12	625
1951	74	2865

1951 – 1953 Yıllarında, kara taşıtları ve bisikletler.



Sene	Oto mobil	Kamyon	Otobüs	Motosiklet	Bisiket
1951	12	84	11	26	74
1952	12	95	11	34	248
1953	39	124	13	72	338

1970'li yılların sonlarına doğru Erzincan Ovası'nın batı kesimine takım tezgahları fabrikasının temeli atılmışken, bu kuruluşun ilk varlığı birileri tarafından temel parçaları vesile edilip, yatırıma ön ayak olanlar rencide edilmek istenmiş, bilahare bu önem yatırım, Kayseri'ye aktararak, Erzincan bu kuruluştan da mahrum bırakılmıştır.

Devlet, kendi çalışmalarında belirli bir planlamayı gözettiği kadar, özel sektörde gereken teşvik ve kontrolden müstağni kalmıştır. 1960'lı yıllardan bu yana "kalkınalım da nasıl olursa olsun" zihniyeti, özel sektöre köklü üretim yatırımlarından çok, faydası mahdud ve kârının önem miktarı teşebbüse kayan yatırımlar yapma cüretini vermiştir. 1950 – 1985 arasındaki genel değerlendirmeler ve Türkiye, ortalamasıyla mukayesesi neticelerine dayanılarak, Erzincan'daki sanayileşmenin bocalama devresinden çıkmadığı söylenebilir. Türkiye ortalaması 100 kabul edilirse, Erzincan'ın sanayileşme indeksi % 60 - % 65 arasında kalır.

Başka illerden Erzincan'a yatırımların olması mümkün görünmektedir. Öte yandan, Erzincan halkının gelirinin artmasını temin edecek yeterli potansiyel mevcut ve hatta çevre illerden daha da ileridir. Gerekli yatırımların vücut bulması için öncelikle bütün meslek gruplarını ve ticari kesimin asgari müştereklerde birleşerek sağlayacakları tasarruflarla bunu yapabilecekleri mümkün gözükmektedir. Tabi öncelikle kalkınabilmek konusunda, sağlıklı bir zihniyetin teşekkül ettirilmesi şarttır.

Erzincan, henüz tarıma dayalı bir yapı göstermektedir. Köy ve tarım kesimimizin son 20 – 25 sene içerisindeki durumları hakkında bazı mülahazaların özeti şudur: Teknolojinin bazı ürünleri merkezde olduğu gibi, az nispette ve daha sonraları köylere de yansımıştır. Misal olarak, 1983 yılında elektriği dağılımı, köyler açısından önemli bir hıza erişmiştir. Elektriğin herhangi bir köye varması, o köyde bazı küçük iş alanlarının gelişmesine sebep olabileceği gibi, daha önceki bazı zanaatların gelişmesine de yardımcı olacaktır. Ufak çaplı endüstriyel hareketlerle, yeni sanat ve zanaat türleri, halk arasında giderek mekanik iş hayatı tesis eder. Tarım ve sanayinin kucaklaşması halinde, hayat seviyesinde bir yükselme olacaktır. Bunun yanı sıra topyekün ve sağlıklı kalkınabilmek için eğitim faaliyetlerinin de ciddi olarak ele alınabilmesiyle müsbet bir gelecek tablosu ortaya çıkabilecektir.

Erzincan'da merkez kazaya kadar, sair kaza ve köylere sanayi imkanları götürülmüş



değildir. Devletin öncülük ettiği ve bölgeler arası dengesizliği hesap ederek yapmak istediği kalkınmada denge sağlanması amacıyla yaptığı çalışmaları, bir ilin bağlı bütün yerleşme merkezlerini de kale alarak yapması iktiza eder. Bulduğu arazinin imkanları açısından rahat ve teknik gelişmelerden fayda gören köylerimizin sayısı henüz azdır. Bunlar, daha ziyade Erzincan merkez köyleri ve bazı kazaların münbit ovalara sahip, geliri yüksek köyleridir. Geri kalan pek çok köy, sanayi ve kentleşmeyle gelen nimetleri elde etmekten çok, onları yalnızca tanıyabilmişlerdir. Elbetteki bunların insan hayatında önemi inkar edilmez bir yeri vardır. Senelerdir süregelen göç hususunda bu nimetlere duyulan arzu ve iştiyakı gözden ırak edemeyiz. Köylü iş bulabildiyse kendi vilayetine, burada yoksa diğer büyük vilayetlere (İstanbul, İzmir, Bursa vs.) veya bir kolayımı bulabilmişse dış ülkelere kadar “gurbet – iş” yolunu açmıştır. 1955 – 1965 döneminde göçler, hızlı biçimde başlamış ve bu devrede daha ziyade aile reisleri gitmişlerdir.

1965 – 1970’de ise toplu aile göçleri olmuştur. Erzincan merkezine yapılan göçlerde, yakın köylüler, bilhassa yaz dönemi içerisinde köylüyle bağını kaybetmiş değildir. Ayrıca buraya yapılan faal iş gücü göçleriyle kentteki ticari gelişmeler hızını artırmıştır. Zamanla orta tabakanın güçlenmesi yeterli olmamışsa da, sayısı artmıştır diyebiliriz.

Köyden kente inen insanlarımızın toplumsal hayatlarındaki farklılaşma ise normal bir ivme içerisinde olmamış, köydeki katı kalıplar içerisinde, elde edilen değerler değişim içine girmiştir. .... çarpık ve kararsız davranışlar içinde olan bir zümre türemiştir. Bilhassa büyük kentlerde oluşan gece kondu muhitlerinde, bu kesimin tavrı, iyi incelenebilmektedir. Nüfusunda hızla azalma görülen köylerin kalan kesiminde, önceki normal nüfusun sağlandığı dayanışmacı iş gücü kalmamıştır. Bu insanların pek çoğu, geri dönmeyen gurbetçilerin peyleşen evleriyle karşı karşıyadır. Bunlarda da bazı değerler ya kaybolmuş ya da yozlaşmış, ancak yeni şartlar karşısında insani boyutlarını bütünleyecek yeni değerlerini henüz kazanamamışlardır.

## 1.1961- 1980 ERZİNCAN MİLLETVEKİLLERİ

### TBMM XII. Dönem 1961

Milletvekili	Seçildiği Siyasi Parti
Naci Yıldırım	Cumhuriyet Halk Partisi
Zeynel Gündoğan	Cumhuriyet Halk Partisi
Hüsamettin Atabeyli	Yeni Türkiye Partisi
Sadık Perinçek	Yeni Türkiye Partisi



**TBMM XIII. Dönem 1965**

<b>Milletvekili</b>	<b>Seçildiği Siyasi Parti</b>
Sadık Perinçek	Adalet Partisi
Süleyman Hüsamettin Atabeyli	Adalet Partisi
Adil Sağıroğlu	Cumhuriyet Halk Partisi
Nafiz Giray	Yeni Türkiye Partisi

**TBMM XIV. Dönem 1969**

<b>Milletvekili</b>	<b>Seçildiği Siyasi Parti</b>
Hüsamettin Atabeyli	Adalet Partisi
Sadık Perinçek	Adalet Partisi
Hasan Çetinkaya	Cumhuriyet Halk Partisi
Naci Yıldırım	Cumhuriyet Halk Partisi

**TBMM XV. Dönem 1973**

<b>Milletvekili</b>	<b>Seçildiği Siyasi Parti</b>
Hüsamettin Atabeyli	Adalet Partisi
Hasan Çetinkaya	Cumhuriyet Halk Partisi
Nurettin Karsu	Cumhuriyet Halk Partisi

**TBMM XVI. Dönem 1977**

<b>Milletvekili</b>	<b>Seçildiği Siyasi Parti</b>
Timuçin Turan	Adalet Partisi
Lütfi Şahin	Cumhuriyet Halk Partisi
Nurettin Karsu	Cumhuriyet Halk Partisi

**2. 1960- 1963 ERZİNCAN VALİLERİ**





**Sadi Kazım Suer** (1960 – 1961)- 1286 (Rumi) Katarih doğumludur. 1932 de Hukuk Fakültesini bitirmiş, ardından kamu görevine başlamıştır. Daha sonra bir dizi kaymakamlık görevini ifa etmiş ve müteakiben Elaziz, Kırklareli, Bursa, Adana ve İzmir’de vali muavinliği görevlerinde bulunmuştur.

Erzincan’a Vali olarak atanmış ve bir yıl süreyle Belediye Başkanlığı görevine vekalet etmiştir.

**Kemalettin Gazezoğlu** (1961 – 1963)- 1339 (Rumi) Çankırı doğumludur. 1946 da Siyasal Bilgiler Fakültesi’ni bitirmiş, aynı yıl Çankırı’da Maiyet Memuru olarak göreve başlamıştır.



*Resim 79: Kemalettin Gazezoğlu.*



*Resim 80: Sadi Kazım Suer.*

Bir dizi kaymakamlık görevini müteakiben Mülkiye Müfettişliği görevine atanmış, ardından Vali olarak gönderilmiştir.

Bu sırada 2 yıl boyunca Belediye Başkanlığı görevinde de bulunmuştur.

### 3. 1963- 1984; BELEDİYE BAŞKANLARI

**Nedim Muradoğlu-** (1963 – 1969/ 1974-1977) - 1926 Erzincan doğumludur. 1956 yılında Ankara Hukuk Fakültesi’ni bitirmiş, avukat olarak çalışmıştır.



İki dönem belediye başkanlığında görev yapmıştır. Uzak görüşlülüğü, projelerindeki tutarlılık, şehrin kültürüne ve kimliğine verdiği önem nedeniyle N. Muradoğlu, halk arasında “*efsanevi başkan*” olarak anılmaktadır.

Aşağıda, Nedim Muradoğlu’na ilişkin bir anı ve onun Erzincan’ı konu alan bir şiiri yer almaktadır. Mengüceli Dergisi’nde yer alan yazı aşağıda sunulmuştur.

### **Nedim Muradoğlu’yla ilgili;**

#### **BİR HATIRA ve BİR ŞİİR**

Kurtuluş Bayramlarının ayrı bir heyecanı, ayrı bir coşkusu vardır. Yaşı bugün 70 in altında olanlar, o günleri bilemezler ve hatırlamazlar. Ama yine de Kurtuluş Bayramlarında o günleri yaşayan büyüklerimizle beraber sevinirler, gururlanırlar heyecan duyarlar...

Elinde olmadan herkes kendini bu heyecan selinin içinde bulur. Kurtuluş Bayramı törenleri için aylar öncesinden hazırlıklar başlar, yetkililer, ilgililer bayramın en güzel biçimde kutlanması için ellerinden geleni yaparlar...



*Resim 81: Nedim Muradoğlu.*

1968 yılının ocak ayı sonlarıydı. Belediye, Kurtuluş Bayramının en güzel biçimde kutlanması için çeşitli çalışmalar yapıyordu. O gün Belediye Başkanı Sayın Nedim Muradoğlu, Edebiyat öğretmeni arkadaşım Sayın Işık Soybay ile beni belediyeye davet etmişti. Koltuğumuzda şiir antolojileri belediyenin yolunu tuttuk. Arkadaşım da banda Erzincan ile ilgili ve kahramanlık şiirleri okuyacaktık.

Bu bant 13 Şubat günü belediye hoparlöründen bütün şehre yayımlanacaktı. Sayın Muradoğlu’nu bizi bekler bulduk. Hal hatır sormadan sonra çaylarımızı içtik, okuyacağımız şiirleri tespit etmeye başladık. Bu arada Belediye Başkanı önündeki kâğıda bir şeyler yazmaya başlarken, bir yandan da gelip gidenleri dinliyorduk. Daha sonra odacıyı çağırarak odaya kimseyi almamalarını tembihledi.

Biz şiir seçmeye, okuyacağımız bölümleri tespit etmeye çalışırken, o da önündeki kâğıda durup durup bir şeyler yazıyordu. Biraz sonra yanımıza gelerek; “Size bir şiir daha getirdim, bakın bakalım beğenecek misiniz?” dedi. Şiiri okuduk gerçekten güzeldi.

Bu şiiri, kendilerine ait olup olmadığını o zaman sormayı ne hikmetse akıl edemedik. Seçtiğimiz diğer şiirlerle beraber bu şiiri de banda okuduk ve bant bayram günü yayınlandı.



Sayın Muradoğlu'nun kendi el yazısıyla yazdığı şiiri notlarım arasında sakladım. Aradan yıllar geçti, bu güzel şiirin altına imza yoktu. Fakat muhakkak Sayın Muradoğlu'na ait olmalıydı. Bu konuyu daha sonraki yıllarda da kendisine sormak bir türlü kısmet olmadı.

Bu yıl, gene notlarımı karıştırırken bu şiir gene elime geçti. Kurtuluş Bayramını vesile sayarak, bu küçük hatırayla birlikte bu şiiri de sizlere sunmak isterim.

*Bir türkü tutturarak geçtim Yalnızbağ'ından  
Bu gibi sular içtim Karataş Kaynağından  
Dağlar benim ardımda, ben dağların peşinde  
Günlerce gezip tozdum yaylanın güneşinde  
Yoruldum, bir söğüdün altında serinledim  
Dalından kaval yaptım, ben çaldım, ben dinledim.  
Gittikçe kararıyor uzaktan Karayazı  
Bir aşığa rastladım elinde kırık sazı  
İndik sırttan aşığı, geldik Keklikbeli'ne  
Ağam hele vur dedim, şu sazın teline.  
Düğümlendi gönlümde söylenen birkaç mani  
Sazında dile geldi, Aşık Kerem, Sümmani.  
Başı pare pare dumanlı dağlar,  
Duman eğlenir mi kar olmayınca;  
Bana derler gel gönül eğle,  
Gönül eğlenir mi yar olmayınca...  
Nerde çocukluğumu geçirdiğim bahçeler  
Ey çeşmem, kuru çeşmem bana ondan haber ver  
Ey dağların bağrında büyüttüğü Erzincan  
En tatlı uykumda sen gittin çırpınmadan  
Nereye gidiyorum şaşırıdım solu sağı  
Okşayınca alnımı Karasu'yun sazağı  
Gecenin sessizliği içinde sükun buldum  
Horozların sesiyle köy yoluna koyuldum  
Girdim yeşil bağlara her tarafgül içinde  
Bir solmuş gül kopardım kaldım bülbül içinde  
Yine başladı yara sızlayıp kanamaya  
Dökülürken dudaktan unutulmaz bir maya  
Erzincan, etrafın gülünen diken  
Ben de sevdim seni gonca gül iken  
Sineyi sineye dolamış iken  
Felek beni nazlı yardan ayırdı.  
Bir yanda Munzur Dağı Keşiş ile yarışmış  
Çimendağı Spikörle kucaklaşıp karışmış  
Bu dağların bağrında Erzincan hep can bulmuş*



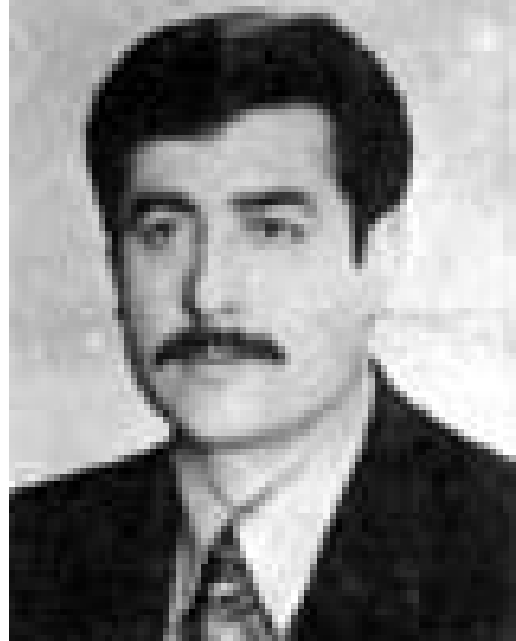
*Munzur'dan bir su inmiş, buz gibi Mercan olmuş  
Ben çok şeyler diyeceğim, diyemiyem meraktan  
Anam babam Erzincan, sen ne hoşsan ıraktan...*

Evet, Erzincan için şüphesiz diyeceği çok şeyler vardır. Bu söylenenlerin unutulmadan yazıya geçirilmiş olması en güzeli... Erzincan üzerinde diyecekleri olanların, diyeceklerini yok olup gitmeden yazmaları gerekir. *Fahri Taş, Mengüceli Dergisi, C.I, S. 8, 1980 Erzincan, s. 40-41.*

**Refik Aras** (1970 - 1973) 1937 Erzincan doğumludur. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ni bitirmiş, uzun yıllar mali müşavirlik görevinde bulunmuştur. CHP den Belediye Başkanı seçilmiş ve 3 yıla yakın bir süre bu görevi ifa etmiştir.

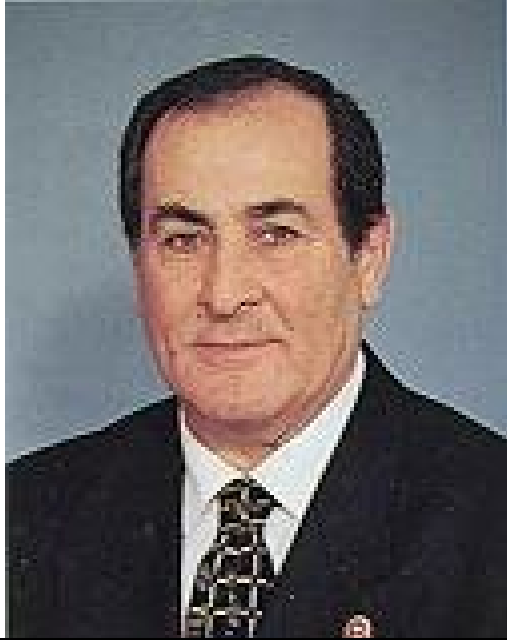
**Adnan Ercan** (1977 - 1980) 1941 Erzincan doğumludur. Askeri Ortaokul, Askeri Lise ve Kara Harp Okulunu bitirdikten sonra Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde mezun olmuştur. İmar İskan Bakanlığı Deprem İcra Heyetinde görev yaptıktan sonra, 1968-1977 yılları arasında Erzincan Belediyesi çeşitli müdürlüklerde ve Başkan Yardımcılığı makamında görev yapmıştır. İki dönem belediye başkanlığı yapan Ercan ilk Başkanlığına MHP den, İkinci Başkanlığına da ANAP dan aday olarak seçilmiştir.

Başkanlık görevinden sonra, 1990-1993 yıllarında Türkiye Gübre Sanayi AŞ de Müşavir ve Genel Müdür Yardımcılığı görevlerinde bulunmuş, 1994-1998 Yılları arasında Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Genel Sekreterliği görevinde çalışmıştır.



*Resim 82: Refik Aras.*

*Resim 83: Adnan Ercan*



**Nusret Çetinkaya-** (1980 - 1984) 1924 Erzincan doğumludur. 1942 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun olmuş, emekli olduktan sonra 12 Eylül Askeri Darbesi sonucu, yönetime el koyan askeri idare tarafından Erzincan Belediye Başkanı olarak atanmıştır. Demokratik hayata geçilmesi sonrası 1984 yılında bu görevi sona ermiştir.

Hayvansal Ürünler	1960'da üretim	(%)	1970'de üretim	(%)	1980'de Üretim	(%)
Süt Toplamı	49.800	1.19	49.690	1.02	50.880	0.92
Koyun sütü	12.077	1.37	12.235	1.44	14.375	1.22
K.Keçi sütü	9.937	1.35	6.100	1.10	6.165	1.07
İnek sütü	22.884	1.02	21.310	0.80	21.340	0.82
Et toplamı	-	-	1.005	0.46	1.715	0.85
Koyun eti	-	-	375	0.46	595	0.89
Sığır eti	-	-	420	0.44	595	0.47
Bal	128	1.36	113	0.76	341	1.35
Yumurta (tane)	9.092.000	0.67	17.575.040	0.92	26.056.000	0.63
Koyun derisi	-	-	30.240	0.38	48.610	0.72



Sığır derisi	-	-	11.290	0.59	17.300	0,79
--------------	---	---	--------	------	--------	------

1960 – 1980 yılları; hayvan ürünleri (ton ve tane olarak) ve Türkiye toplamındaki payı (%).

Meyve	Meyve Ağaçları Toplamı(bin)	Meyve Veren (Bin)	Üretim (Ton)
Elma	347	228	7,3
Armut	363	262	1.3
Badem	21	18	0.6
Kayısı	266	174	1.4
Zerdali	987	680	9.0
Ceviz	42	36	0.6
Dut	401	585	5.0
Üzüm	1	-	5.3
<b>Toplam</b>	<b>2.431</b>	<b>1.683</b>	<b>30.05</b>

1980 yılı; meyve ağaçları sayısı ve üretim miktarları.

Madenler	Toplam rezerv (ton). İdeolojik rezerv(ton) (görünür + ihtimal + mümkün)	
Demir	4.142.000	175.000
Krom	1.528.000	-
Manganez	170.000	-
Asbest	52.000	-
Manyezit	2.109.365	-
Perlit	71.500.000	-
Linyit	15.250.000	6.000.000

1980 yılı, Erzincan Vilayeti'nin madenleri ve rezervleri.

Sene		
------	--	--



1950	12	625
1951	74	2 865

1950 ve 1951'de, İskan Kanunu'na göre Erzincan'da göçmenlere dağıtılan topraklar. (1952'de yok). 1 dönüm: 100 m<sup>2</sup>dir.

Sene	Dağılan Arazi	Topraklandırılan Aile Sayısı	Dağıtım Yapılan Köy	Köy Adına Tahsis (Dnm.)
1950	15.182	500	88 -210	795.94
1951	22.659	200	667 -408	328.59
1952	12.750	650	618 -237	679.99

Çiftçiyi topraklandırma kanuna göre yerli halka yapılan arazi dağılımı.

Sene	Devlet ve il yolu	Devlet Yolu	İl Yolu	10 m.den büyük köprü adedi
1950	742	-	-	13
1951	719	-	-	13
1952	-	337	281	13

1950 – 1952 yıllarında, yol ve köprü durumu.

Sene	Otomobil	Kamyon	Otobüs	Motosiklet	Bisiklet
1951	12	84	11	26	174
1952	12	95	11	34	248
1953	39	124	13	72	338

1951-1953 kara taşıtları ve bisikletler

Seneler	1940	1941	1942	1943
---------	------	------	------	------



Kıymetler toplamı	470	6149	1960	969976
Her muameleye düşen ortalama kıymet	58.5	279.1	140.0	24871.1
İş yeri sayısı	7	22	9	39

1940 – 1943 yılları, Tapu Dairelerinde Ziraat Bankası'na istikraz için yapılan ipotek muameleleri (Erzincan Merkez).

1953 yılının doktor, eczacı, dişçi, hemşire ve sağlık memuru: İhtisash sivil 2, İhtisash askeri 7, İhtisassız sivil kimyager 9, İhtisassız askeri kimyager 16, Kimyager Eczacı sivil 1, Eczacı askeri 16, Sivil dişçi 1, Askeri dişçi 7, Hemşire 55 Sağlık Memuru 55.

Sene	1970	1975	1980
Yatak Sayısı	420	440	450
Yatak Başına Düşen Kişi Sayısı	657	645	646

1970 – 1980 yıllarında, Erzincan hastanelerindeki (askeri hastane hariç) yatak sayısı.

Sene	1970	1975	1980	1970	1975	1980
Uzman ve Pratisyen Doktor	69	83	86	13.843	21.714	27.241
Doktor Başına Düşen Nüfus	4.002	3.418	3.383	2.572	1.858	1.642



Resim 84: Erzincan (1980).





Resim 85: Ali Ertem'in 1950 yılı öncesi "yurt yazıları"nda Eğin. "Bir Yurt Yazısı" adıyla tefrika edilen yazı dizisi "1949-1950 Yunus Nadi Mükafatı" na layık görülmüştür. Ali Ertem Eğin notlarında ilçenin ekonomik, ticari, folklorik ve tarihsel komumuna yer vermiş, o güngü sorunlarına değinmiştir.



Resim 86 Erzincan'da kış. (1982).



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





### 3. KİTAP

1980- 92- 2023 DÖNEMLERİ

## I. 1980- 1992 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE BAĞLAMINDA ERZİNCAN

### 1. 1980 SONRASI TÜRK TOPLUMUNDA FİKRİ-SİYASİ GELİŞMELERİN TEMEL SAİKLERİ ÜZERİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Herhangi bir dönemin niteliği daha sonraki zamanlarda varılan anlayış ve kavrayış zenginlikleri içinde belki çok daha sağlıklı olarak bilinebilir. Bir anlamda, yaşanan yakın geçmiş objektif kalmak kaydıyla daha kapsamlı olarak yorumlamak mümkündür. Hatta hiç bir yorum, yaşanan dönemi, yaşayan insanların doğrudan anlatımları kadar içten hissettiremez. Yaşamaktan duyulan iç derinliğin, duyarlılığın ve bizzâtihi gerçekleşebilirliğin o kendine özgü manidarlığına da erişemez. 1980'ler sonrası on yıla varan bir süreyi, öncesi on yılla birlikte müteala ederek aşağıdaki özet yazıda 1980- 1992 arası Türkiye'sindeki çeşitli yapılanmaların bazı karakteristik noktaları kısaca ele alınmış, bu bağlamda Erzincan'a değinilmiştir.

**Türk Toplumunu Siyasî Gelenek, Tavrı ve Karakteristik Nitelikleri:** Sanayileşmeyle birlikte siyasî ilişkilerin daha önceki niteliği de önemli ölçüde değişmiş, birçok belirleyici unsurlardan biri durumuna gelmiştir. Bir başka ifadeyle; sanayi ve teknolojik gelişmeler sonrası hız kazanan uluslararası iletişimin yoğunluk dönemlerine geçişten sonra, siyasî ilişkiler toplumlar arası "tanıtım" ağırlıklı fonksiyonunu yitirmiş, daha çok diğer belirleyici değerlerle birlikte "etkileşim" fonksiyonlarından biri olmuştur.

Osmanlıda II. Mahmud'la başlayan fiilî yenilik çabaları ve gerekse bu çabaların bir devamı olan T.C. nin siyasî değişim çabaları; dinî, devletçi ve geleneksel kalıplar içerisinde oluşmuştur. Cumhuriyet döneminde halk egemenliği ilkesinin belirgin bir şekilde vurgulanmasının idrak edilmeye başlaması, halkın kendine olan güveninin artması, oligarşik çevrelerde dolaylı ya da dolaysız huzursuzluklara yol açmıştır. Halktaki huzursuzluk ise CHP çizgisinde vurgulanan "halkçılık" ile Türk halkının yüzyıllar içerisinde elde ettiği egemenlik anlayış farklılığından kaynaklanmıştır. Nitekim "halk egemenliği" denmesine rağmen, halkın dinî-kültürel geleneklerine karşı tedbirler alınması bizzat halkçı görüşle çelişmektedir. Halkın 1950 yıllarından itibaren gözle görülür hâle gelen siyasî tavrı yanı sıra 1970'li yıllardan itibaren radikal/milliyetçi, solcu/sosyalist ve İslâmcı hareketlere olan eğilimin hız kazandığı göz önüne alınırsa, halkın, kendine rağmen kendine karşı yapılan uygulamalara (iktidarlara) karşı adeta bir tepkinin doğduğu sonucu çıkarılabilir.



Cumhuriyet Dönemi'nin idarî anlayışının kendinden önceki dönemle kesişim noktası "devletçilik" ilkesidir. Ayrışım çizgisi ise "çağdaşlık" ve "laiklik" ilkeleridir. Bu itibarla halkın devletçi uygulamalara karşı tepki göstermeyip formatlanmış çağdaşlık (batılılaşma) ve ideolojik, devletçi, vesayetçi laiklik uygulamalarına niçin ısınmadığı daha iyi anlaşılmaktadır.

**Arayış ve Ötesi:** Dün-bugün kıyaslamasında Cumhuriyet Türkiye'si, dramatik bir süreç sonunda var olmuş, kendi geçmişinin travmatik külleri üzerinde gelişmeye çalışmıştır. Dün "devlet-i âli" niteliğine sahipken bugünkü devletlerden her hangi biri konumuna düşmüş olmak; değerler üreten ve onu geliştiren bir yapıdan, çözümlüğü sonunda değerler kaosuna düşen ve nisbetleri ölçülemeyen değerler devşiren bir yapıya geçişin mütemediyen sancısını hissetmek anlamına gelmektedir. Bu sancı, sosyal değişim çizgisindeki toplumun kendi değer erozyonuna uğramışlığı karşısında duyduğu çaresizlik olarak da tanımlanabilir.

XIX. yüzyıldan itibaren bilim ve teknoloji seviyesi giderek gelişen batı ülkelerinin ikinci kademedeki üretimi ideoloji olmuştur. XX. yüzyılda bilim-teknoloji yayılmacılığının ileri ülkelerdeki kazançları pekiştirmesi yanı sıra bazı nisbî faydalarına rağmen geri ülkelerde sağlıksız gelişmelere neden olmuştur. Bunun en somut örneği: çarpık kentleşmedir. İşte, tam da bu bağlamda sosyal sancılar geri kalmış toplumların bir kaderiymiş gibi cereyan ederken, bu toplumların çeşitli kesimleri çok farklı platformlarda siyasi-ideolojik tercihler aramaya başlamışlardır. Başta üçüncü dünya ülkeleri olmak üzere, bir çok periferi ülkelerinin siyasî tercihlerinin çeşitliliği, bu yönden hem anlamlı hem de üzerinde özellikle durulmaya değer bir önemdedir. Birçok sosyal araştırmacı, ileri devletler düzeyinde henüz gelemeyen ülkelerin bu konudaki tavrını "model arayışçılığı" şeklinde tanımlamaktadır.

Arayış, fertten cemaate ve topluma kadar hangi katmanda olursa olsun, kimliğinden çok bizzatihî "arayış" olmasından dolayı özgün bir yere, önemli bir sığa sahiptir. Her arayış özünde iyi niyetli bir hedef taşımakta, aksiyoner bir niteliği özümlemektedir. Her ne kadar ülkemizde arayış hareketleri bir-iki yüzyıl gerilere götürülse de, arayış ve tercihlerin belirginleşip yoğunlaştığı zamanlar son otuz-kırk yıl içindedir. 1970-1980 yılları arası, siyasî açıdan hayli yoğun ve birçok farklı eğilimlerin kaynağı olmuş, bir anlamda siyasî kaosun yaşandığı dönemdir.

1980 eşiğine gelindiğinde ise birçok siyasî ve politik tercihler, kültürel değerlere atfedilen farklı tercih ve ideolojik yapılanmalar çok çeşitli ve her biri kendi (uzun ya da kısa zamanda kazandığı) geleneği sonunda belli bir merhaleye gelmiş bulunuyordu. Belirli düzeye erişen tüm fikrî hareketlerin her birinin kendi teorik yapıları uyarınca, belirli metotlarla çoğunluğu temsil etmek peşinde koşmaları doğaldır. Bu noktada en önemli sorun, tercih ve tavırlara uygun demokratik şartların müsait olup olmadığı, onun da ötesinde bu şartların kesintisiz sürüp sürmediğidir.

**Darbelerin "Niçin"i:** Çeşitli ülke ve o ülke halklarını tanıyan insanlarımızın ifade ettiklerine göre, uysal halkların başında Türk halkı gelmektedir. Bunun kısmen doğruluğuna katılmak mümkün. Ancak, buna rağmen yirmi yıl içerisinde arada bir askerî müdahaleler



yapılıyorsa, bunun değerlendirmesini çok yönlü ve değişik perspektiflerden yapmak gerekecektir.

Türkiye'de askerî yapının kendi iç dinamikleri; bu dinamiklerin özündeki Atatürkçü ideoloji ile demokrasi fikrinin bağdaşıp bağdaşmadığı, buna bağlı olarak ordu-bürokrasi arasında mevcut bulunan iş birliğinin temel karakteri yeterince sorgulanmamıştır. Yapılacak bir sorgulama, gerek üst bürokraside ve gerek ordudaki güçlerin normal demokratik düzen içerisinde, yaşanan birçok terör ve eylemler karşısında niçin uzun bir dönem başarılı olamayıp da mutlaka bir muhtıraya ihtiyaç duyduğunu da ortaya koyacaktır.

İkincisi, kapitalistleşme sürecine giren ülkede, kapitalizmin genel ve özel belirleyici karakteristiklerinin analiz edilmesinin gereğidir. Bu tür araştırma ve envanter çalışması, belirli nokta ve zamanlarda ordu-bürokrasi ve kapitalizm üçlüsü arasındaki ilişkilerin niteliğini belirleyecektir. Üçüncü olarak, müdahale ve müdahale dışı zamanlarda meydana gelen gelişmeler üzerinde etkin olan harici güçlerin rolünün anlaşılmasıdır. Bu güçler, her ülkede meydana gelen olumsuz siyasî vakaların dış boyutunu teşkil eder. Türkiye'de etkin olan dış güçlerin başında hiç kuşkusuz ABD vardır. Nitekim bu, müsebbiplerce dile getirilmiş, “bizim çocuklar başardı” ifadesi yeterince duyulmuştur. Soğuk Savaş döneminde Rusya'nın komşu ülkeler üzerindeki ideolojik etkinliği, üst bürokrasi, ordu ve kapitalist kesimlerin dışında kalan bazı siyasi mihrakların, aydınların ve gençlerin üzerinde yoğunlaşmaktadır. Periferi ülkelerin bir kısmında, yani emperyalist karakter taşıyan ileri ülkelerle işbirliğine giren ülkelerde siyasi terör ve bölücülük SSCB'nin inisiyatifi ele geçirmeye yaklaşması amacını taşımaktayken, ordu kullanarak yapılan darbeler ABD etkinliğinin tekrar belirgin biçimde öne çıkması anlamını taşımıştır.

Ülkedeki politik tercih, ideolojik tavır ve fikir hareketlerini başta sistemin temel güçleri olmak üzere belirli gruplarda toplamak mümkündür.

Düzenin fikrî umdelerini ve idari mekanizmalarının fonksiyonel yapı tarzlarını Batı'dan devşirdiğini, hedeflediği uluslararası konumunu da bu doğrultuda yaptığını söyleyebiliriz. Bilhassa 1988 yılı içerisinde çok daha yoğun bir şekilde gündeme getirilen AT'a (AB=Avrupa Birliği), girme gayretleri halkın ilgisizliği ve hatta tereddütlerine rağmen, düzenin kendini garanti altına alınmasından doğuyor izlenimini de birlikte vermiştir. Denilebilir ki, giderek millete yabancılaşmakta olan düzenin karar noktası, Avrupa Topluluğu'na resmen girildiğinde elde edilmiş olacaktır. Bunu yanı sıra düzenin liberal kanatları, kendi liberal çizgilerini savunmak amacıyla, düzenin diğer unsurlarıyla çatışmamak için Atatürkçü ideolojinin kendine muhalif gördüğü "Devletçilik" ilkesini tenkitte, “batıcı” bir tutum alarak davranma gereğini duymuştur. Nitekim düzenin ana güçleri “batıcılıkta” müşterekler.

Hâkim düzenin gerek ülke içi ve gerekse ülke dışı konumlarda tutunmasının en önemli şartlarından birisi de, kuşkusuz tabanını oluşturacak insan kitlesidir. Bu yönünden bakıldığında 1980 sonrası yapılanların neyi amaçladığı daha iyi anlaşılmaktadır. İlk yapılmak istenenlerin birisi -başta üniversite gençliği olmak üzere- gençliği belli bir atmosfer içine sokma girişimiydi. 12 Eylül hareketini müteakip yıllar içinde yoğun bir



gençlik kampları ihdasına gidilerek, onlardaki dini, kültürel ve eşitsizlik karşısındaki tepkisel heyecanlar törpülenmek istenmiş, tâbir caiz ise kozmopolit zihniyete sahip genç üretme amacı güdülmüştür. Ders kitaplarıyla mahdut bilgilerin dışında kalan bilgilere karşı adeta (dolaylı yollardan) engel olunmuş, sanki Atatürk'den başka büyük adam ve Atatürkçülükten başka fikir yokmuş gibi propaganda yapılmıştır. Bu durum, halkın samimi ve çıkarsız Atatürk ilgisi ile icat edilmiş Atatürk propagandası arasında zihnini bulandırmıştır. Toplumsal zihin bunalması tarihsel-toplumsal gerçekliği olan “Türk” gerçeği ile icat edilmeye çalışılan “Türk” olgusunda da kendini göstermiştir.

Gelişmenin temel kaynaklarından sayılan kitap olgusuna karşı, 1980-1989 da olduğu kadar, hiç bir dönemde olumsuz bir tavır alınmamıştır. Halkın çoğunluğundaki ekonomik yetersizlik oranında, matbuat sahasında yapılan zamlar, en büyük -sansür- görevini ifa etmiştir. Zira batı yolunda bir Türkiye için temel felsefe "laiklik" ve "çağdaşlık" bu iki ilkenin kısır döngüsü içinde kozmopolitlik ve cehalet esas olacaktır. Bu iki kavramın bileşenine seksenli yıllar sonlarında bir tür “arabesk zihniyet” adı verilmiştir. Fakat ülkede belirgin bir biçimde duran ekonomik çıkmazlar, güdük demokratikleşme, ileri boyutlara varan ahlâksızlıklar olduğu sürece düzenin gençliği elinde tutması mümkün olmayacağı gibi bir algıya neden olmuştur.

Eylülist zihniyetlerin diğer girişimi siyasî partilileşme sürecinde yaptıklarıdır. Anayasanın partiler hususunda öngördüğü temel ilkeler ve gerekse seçim kanununun kısıtlayıcı niteliği, geleceğe ilişkin bir kısım fikrî-siyasî tercihleri daha doğmadan boğmaya yöneliktir. Ancak, demokratik zeminden uzaklaştırılan hareketlerin ister istemez antidemokratik yollarla faaliyet göstereceği kesindir bu ise düzenin lehine değil, eni sonu aleyhine tezahür edecektir/etmiştir. 12 Eylül geride kalıp, onun siyasî iktidar kanadının belirginleşmesinden sonraki gelişmeler ele alındığında, üst bürokrasi, ordu ve kapitalist üçlüsünden sonucunun bu devreden sonra politik arenada eskiye nazaran daha etkin bir konuma çekildiğini görürüz.

ANAP iktidarına kadar ekonomik olarak belli bir çizgiye erişen burjuvazinin, siyasî yönden de aynı oranda teşkilatlandığı söylenemez. Her ne kadar kapitalist üretim tarzı içinde burjuvazi en önemli egemen güçlerden biri idiye de, siyasî kadroların bazı kısa vadeli çıkışları yer veren burjuvazinin aleyhine olabiliyordu. Fakat ANAP'ın tedrici olmayan özelleştirme çabaları, siyasî nüfuz sahibi olanların kısa sürede ileri ölçülerde sermayedar çevrelere girmesi, ihracata ilişkin gelişmeler tümüyle ele alındığı zaman, 1983 sonrası siyasî yapılanmada kapitalizm ve siyasî kadro işbirliği olgusunun netleşip güçlendiğini ortaya koymaktadır.

1980'li yıllar içerisinde Türkiye'nin kalkınmasına ilişkin olarak ögünçle verilen kalkınma yüzdelerine bakılıp, daha sonra halkın ekonomik durumuyla ilgili gerekçelerle kıyaslandığı zaman, ortaya çıkan tabloda, kalkınma sürecinde elde edilen nimetlerin adı geçen egemen güçlerde takılıp kaldığı anlaşılır. 1990'lar da daha farklı değildir.

1980'lerde "orta sınıf"ın fiili olarak mevcudiyeti görülüyor ve yer yer etkinliği olabilmekteyken, siyasî ve otoriter bir baskıyla depolitize olmuş bu kesimin adı çok edilen



fakat varlığı geriye itilen sığara haiz kılınmıştır. Değişik bir ifadeyle, toplumun ekonomik yönden uçları arasında orta noktada olması gereken orta tabaka, ortanın çok daha altına itilmiş bir hâle gelmiştir. 1990'lar ise "Türkiye'nin kayıp yılları" olarak tarihe geçmiştir.

**Kültürel ve Toplumsal Yapılanmalar İçinde Bireyselleşme ve Fikir Hareketleri:** 12 Eylül sonrası sosyal gelişmeler içerisinde üzerinde durulması gereken en önemli meselelerden biri de kültür hareketlerinin niteliğidir. Kültürel değişimleri gelişme (olumlu) ve yozlaşma (olumsuz) yönleriyle ele alıp tahlil edildiğinde, birer göstergeler silsilesi içerisinde müşahade edilen eğitim, kültür ve sanat hareketlerinin istenilir durumda olmadığı görülür. Başta iktidarın kültür politikası, kültür ve sanat alanındaki yozlaşmada önemli bir etkidir. Turizm ağırlıklı çalışmaların milli kültürü bir hayli geri plana itişinin ortaya çıkardığı yozlaşmanın da ötesinde, toplumun kimlik bunalımına düştüğünün bir dili olan arabesk müzik faaliyetleri yanında devletin en üst kademesindeki şahısların boy göstermesi tüyler ürperticidir. Buna rağmen son kez yapılan düzenlemede kültürün (turizm yanında) ikinci sınıf varlık olma hâline çıkarılması kuşkusuz mâkul bir girişimdir. Hassasiyeti olan insanların süreklî umudu, Türk kültürünü yalnızca "Bakanlık" dairesi biblosu olmaktan kurtulup, tüm icra mekanizmalarında da hissettirilen temel güç hâline getirilebilmesi olmuştur.

Sağlıklı kültür ve sanat faaliyetlerinin gücü ve etkinliği, bir toplumda millî değerlerin gelişim merasından elde edilen gelenek etrafında birleşen örgütlü yapıların varolmasını gerekli kılar. Ne yazık ki 1980 sonrası siyasi yapılanma içinde arzu edilir ölçüde sivil toplum tevekkünü yoktur. Aksine, "cemaat" adı altında bireyleri bazı kişilere ram eden, bireyler üzerinde zihinsel klonlama amaliyesi yapılan dar ya da geniş hücreler ortaya çıkmıştır.

Bireysel derinleşme, sosyal ve kültürel yapı dağınıklığının gerektirdiği bir olgudur. Elbetteki bireysel derinleşme (kişisel yücelme çabaları) hem zorunlu ve hem de her dönem için memnuniyet verici bir olgudur. Ancak, amaçlı bir kitlenin olumlu kültürel disiplinleri dışında kalan bireyselleşme hareketinin yoğunluk kazanması, sonunda gayri memnun çoğunluk oluşturan düzenin kötü işlemekte olan mekanizmalarına daha fazla hayat hakkı tanımış olur. Kaldı ki, eğer ülkede toplum depolitize olma noktasına gelmiş ve bizzat kendi aleyhine yönelen değişimlere karşı tepkisiz bir nitelik kazanmış ise, bunda çıkarıcı/birey merkezci olumsuz katkısı göz ardı edilemez. Salt bireyselleşmenin bir adım ötesi, tek tek bireylerin toplumu aşağı görmesi ve yalnız kendini büyük görmesidir. Bu durumda insan-toplum ilişkilerinde en önemli dokunun tahribat içine düşmemesi imkânsızlaşır.

1980 yılı sonları, başta sol olmak üzere birçok fikir akımlarının sarsıntı içine girme başlangıcını oluşturur. Sarsıntıyı takip eden ilk yıllar içinde sol-sosyalist fikre mensup kimselerin önemli bir kesiminin daha ziyade sanat faaliyetleri adı altında bazı fikirleri canlı tutma çabasına girdiği görülmüştür. Türkiye solu içinde, verileri aynıyla ezberlemenin dışında kalıp, olaylar zincirini düşünen bir kısım aydınlar, öteden beri Rusya'da oluşan bürokratik yozlaşmacılığa karşı 1980 sonrasında daha net tepkiler gösterme fırsatını bulmuştur.

Yeni fırsat süresi içinde sol liberalizm, ya da sivil toplumcu görüşler bu kesimin en



önemli gündem maddelerinden birini teşkil eder. Bir nevi piyasa faziletinin keşfinden duyulan heyecanı yaşama yoluna girmişlerdir. Yine belirtmek gerekir ki, bu döngü içinde de Türk solu asla kendi üretkenliğini gösterememiş, sol adına birçok şablonlar devşirilmesi çabasına girilmiştir. Avrupa'dan esen "Yeni Sol", "İkinci Sol"/sivil toplumcu-liberal sol ile prostreika/glasnost elbiseleriyle vitrinlenen yeni Rus sosyalizmi bir süre daha bu kesimin oyalanacağı ithal fikirler olarak gündemde kalmış, çok sürmeden unutulmuştur.

Solun yeni serüveni içinde Gorbaçov reformlarının 1980 den "12 Eylül'den" sonra olması büyük kesimi şablonist karakter taşıyan bu kitlenin avantajına olmuştur. Zira 12 Eylül öncesi önemli sayıda gençlik kolları olan sol, dünya olaylarını heyecanlı, romantik ve daha da öte paniğe düşmeğe aynı oranda müsait haleti ruhiye içinde değerlendirdikleri; fazlaca ideolojik müfritlikler içinde oldukları malum. 1980 sonrası için aynı şeyi söylemek güç. Sol içinde ilk ve en fazla depresyon geçirenler hiç kuşkusuz Mao'cu kesimlerdir. Bunlar 12 Eylül hışmının da dışında Çin'de meydana gelen değişikliklerden sonra ayrıca ideolojik yara almışlardır. Ve fakat, yıllardan beri tekrarladıkları teorilerinin bir anda dramatik konumlara sürüklenmesi, en belirgin şahsiyetlerinden bir kısmını sansasyonel tavırlara sürüklemiştir. Temelde karşı olmaları gereken düzenin istihbarat kurumlarıyla flört ilişkileri, onlarda Komiser Kolombo hastalığına sebebiyet vermiştir.

Ayrıca, Çin yanlısı kesimlerin başlattığı Birleşik Sosyalist Parti kurma çabaları, bunların sol içinde kaale alınma çırpışdır. Bu mecradan mahrum arayışlar içinde bir süre daha buldukları konumu korumaya çalışacaklardır. Sosyalist düşüncenin ülkemizde diğer sağ, muhafazakâr ve milliyetçi çevrelere göre bir anlamda en büyük avantajlarından birisi, teori ve pratik meselelerde (Doğu bloku ülkelerinden Lâtin Amerika ülkelerine değin) çeşitli ülkelerde yayınlanan eserleri çevirerek kendilerine hazır fikri materyaller sağlamış olmasındadır. Karşı kesim (özellikle millî/yerel çizgide kalmak isteyen çevreler) temel konuları gereği, kendi teorisini kendi üretmek zorundadır. Bunda yetersiz de olsa belli bir mesafe kaydettiklerini söylenebilir.

12 Eylül sonrasında çeşitli radikal İslamcı hareketlerin giderek faal bir yayın hayatına girdikleri görülmektedir. Bu kitlenin en önemli problemi, mevcut toplumun kimliğini tespit etmedeki başarısızlıkları bir yana, ele aldıkları konu ve kavramları bizzat kendi fikri bünyelerinde yeterince hazmedememelerinde yatmaktadır. Bu durumda anlamadıkları, radikalizmin verdiği heyecanın sonunda müşahhas toplum gerçeklerinin doğru olarak tahlil etmedeki başarısızlıklarıdır. Gerek çeşitli İslamî hareketlerin ve gerekse giderek İslamî taban üzerinde gelişmekte olan milliyetçi hareketlerin 1980'lerde bir süre gündemde tuttıkları konu, 163. maddenin kaldırılması ve sonrasında ortaya atılacak İslamî bir partinin bu düzen içerisinde kurulmasının neler getirip neler götüreceğidir. Ancak, hızlanan değişim ve dönüşüm, sağın ya da solun ideallerinde sükût-u hayal yarattığı görülmüştür.

12 Eylül harekâtına müteakip zamanlarda umulmaktaydı ki, genel anlamda sağ ve özel olarak da ülkücü çevreler, fiili mücadeleden çekilmek durumunda olduğu için, fikri sahadaki üretimine hız kazandırır. Ancak, pek de umulduğu gibi olmamış, çeşitli sebeplerle, getirdikleri mevcut fikri kazanımlar dâhil, değişen dünyayı ele alarak bunlar üzerinde





gerekli mütalaalar yapılamamıştır. Yine de 80'li, 90'lı yıllar içinde (temelde İslam olmak kaydıyla) ilkeleri olan derli-toplu bir dünya görüşü oluşturmanın eşğine gelebilmek için çaba sarf ettiklerini görülmüştür. Ancak, bir takım motiflerden arınıp, millileşme müteakibi entellektüel bazda da tutarlı ve genel-geçer prensiplere erişememişliğin getirdiği rahatsızlıklar bu bünyenin temel sancısı olarak devam edegelmiştir. Artık aydınlar ve ülke meseleleri karşısında duyarlı olan gençlik ve hatta 1970 li yılların siyasî, fikri ve ideolojik birikimlerin mevcut bulunduğu insanımızda 1980 sonrasının sisli atmosferi yavaş yavaş kaybolmaktadır.

1990 lı yıllarda birçok fikri sabit, doğmacı, şabloncu ve sloganik tavırların geride kalacağı; birçok put, tağut ve tabuların yıkılıp, geleceği hürriyet bilinci içinde daha bir güvenle bakabilecek hareketler varoluşun eşğindedir. Bu sürecin yaşandığının gerçekliği, 28 Şubat “vesayet odakları dayatma hareketi” sonrasında gelişen toplumsal dirençlerin varlığından anlaşılmıştır.

Gelişmeci ve boyutları açık bir biçimde ortaya konulacak bir yapılanmada gününbirlik ve geçici değerlere değişmez gözüyle bakmanın gereksizliği idrakinde, geçmiş-şimdi ve gelecek konularını sonsuzluğun perspektifinden elde edebileceklerdir. Ülkenin dünya üzerindeki yerinin önemi, Türk toplumunun doğu-batı kültürleri içerisindeki fonksiyonu birçok avantajlar yanı sıra bazı dezavantajları da içinde saklamakta, yeni bir Türkiye için yeni bir sistem ve toplum yapılanmaları adına mücadele edecek insanlarımıza uzun ve yorucu bir hedef göstermektedir. Her şeye rağmen hayatı derin bir duyarlılık ve tevhidî bir anlayış içinde değerlendirmeye muvaffak olmuş, güçlü ve kemalata erişme amacına matuf bir hareketin mensupları, dünya gündeminin odak noktalarına kendi insanî anlayış ve kavramlarını yerleştirdiği günden itibaren birçok zorlukların aşılıp aşılamayacağını zaman gösterecektir.

## 1. 2. YILDIRIM AKBULUT



*Resim 1: Yıldırım Akbulut.*

1989 ve 1991 yılları arasında *Türkiye Cumhuriyeti'nin 47. hükümetin başbakanı. Türkiye Cumhuriyeti'nin 20. başbakanı* oldu.

1935 yılında Erzincan'da doğmuştur. Babasının PTT memuru olması nedeniyle ilkokulu Eskişehir'de, ortaokulu Samsun'da, liseyi ise Erzincan'da okudu. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra Askerlik görevini tamamladı ve Erzincan'da serbest Avukatlık yaparken politikaya atıldı, Adalet Partisi'ne girdi.

12 Eylül 1980 öncesinde, Adalet Partisi Erzincan il başkanlığı yaptı. Adalet Partisi'nin Ekim 1981 de kapatılması üzerine, Mayıs



1983'de Anavatan Partisi (ANAP) kurucuları arasında yer aldı.

1983 yılında ANAP'tan Erzincan milletvekili seçildi. 1984-1987 yılları arası İçişleri Bakanlığı yaptı. 1987 seçimlerinden sonra TBMM Başkanlığı'na seçildi. 9 Kasım 1989'da Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı seçilmesinin ardından başbakanlığa atandı. 9 Kasım 1989'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Hükümetin güvenoyu almasıyla (16 Kasım 1989), Türkiye



Cumhuriyeti'nin 20. başbakanı oldu. **Resim 2: Yıldırım Akbulut ve Turgut Özal.** Türkiye Cumhuriyeti'nin 47.

Hükümetini kurdu. Bir gün sonra, ANAP Olağanüstü Kurultayı'nda, rakibi Hasan Celal Güzel'i yenilgiye uğratarak ANAP'ın ikinci genel başkanı seçildi. 15 Haziran 1991'de yapılan ANAP Kongresi'nde Mesut Yılmaz'a karşı yenilerek genel başkanlık ve başbakanlıktan ayrıldı.



**Resim 3: 225 evler. (1980'ler)**

Milletvekili seçildi.

Yıldırım Akbulut, 2002 yılında ANAP'tan istifa etti ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde Doğru Yol Partisi'nden (DYP) İstanbul milletvekili adayı oldu, ancak DYP'nin barajı geçememesi nedeniyle seçilemedi. Turgut Özal Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı

18 Nisan 1999 seçimlerinin ardından Mayıs ayında yapılan TBMM Başkanlığı seçimlerini kazanıp 2000 yılına kadar TBMM Başkanlığı yaptı. Cumhurbaşkanlığına aday oldu. Ancak 2.turun ardından geri çekildi. 1983 yılında XVII. Dönem Erzincan, 1987 yılında XVIII. Dönem Erzincan, 1991 yılında XIX. Dönem Erzincan ve 1999 yılında XXI. Dönem Ankara



yapmaktadır. Yıldırım Akbulut, Anayasa Mahkemesi eski üyelerinden Samia Akbulut (d.1939) ile evli ve 3 kız çocuğu vardır.

## 2. 1980- 1991 YILLARI ERZİNCAN VALİLERİ



*Resim 4: N. Kemal Güçhan.*



*Resim 5: İbrahim Şahin.*

**N. Kemal Güçhan** (24.06.1981-06.02.1984) 1980 Askeri darbe sonrasında üç yıl Erzincan Valiliği görevinde bulunmuştur. 28 Haziran 2016'da vefat etmiştir.

**İbrahim Şahin** (15. 02. 1984- 22. 06.1985) 1966- 1968 yılları arası Özalp, 1978- 1979 yılları arasında Burhaniye kaymakamlıkları, 1979-1980 yılları arası Siirt, 1981-1984 yılları arasında Mardin, 1984-1985 yılları arasında Erzincan, 1985-1987 yılları arasında Kütahya, 1992-1994 yılları arasında Diyarbakır, 1994-1995 ile 1996-1998 yılları arasında iki kez Giresun valiliği yapmıştır.

*Resim 6: 1983 Erzincan depreminden bir görüntü. Evlere girmekten imtina eden insanlar kendi çabalarıyla yaptıkları basit baraka ve çadırlarda kalmayı yeğlemişlerdir.*



## 3.1983 DEPREMİ

**1983 (18 Kasım- Cuma):** Perşembe gününü Cuma gününe bağlayan gece, saat 02.15'te meydana gelen deprem 5,6 şiddetindedir. Bu depremin olduğu günlerde, 1930'da görülen sağanak yağmurlar, yine 13 gün süreyle devam etmiştir. Pek çok aile, dışarıda ve



geçici barakalar yapıp iki – üç haftalık süreyi buralarda geçirmiştir. Depremın ertesi günü 4 şiddetinde bir sarsıntı daha olmuş, bir ay süreyle yer yer küçük sarsıntılar devam etmiştir. Bu depremden dolayı can kaybı olmamış, ancak başta resmi daireler olmak üzere kolon – bölme aralıklarından ayrılarak hasar görmüştür.

1983, deprem nedeniyle Erzincan'da yeni sorunlarla karşılaşmış ve çok daha radikal çözümlere gerek olduğu anlaşılmıştır. Çeşitli birey, kurum ve kuruluşlar tarafından bu konu üzerinde durularak bazı acil eylem planlarına gerek olduğu vurgulanmıştır. Bu konuya ilişkin oldukça ciddi çalışmaların yapıldığı kurumlardan biri de Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası'dır. Aşağıda 1983 ve 1985 yıllarında düzenlenen raporlar, o günkü Erzincan'ın genel konumunu, yapılması gerekenleri ortaya koyduğu gibi, zaman içerisinde neyin ne kadar gerçekleştirildiğini anlamamız açısından da önem taşımaktadır.



*Resim 7: Çadır dikimi. (1980'ler)*

## **EK 1: ERZİNCAN İLİ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ HAKKINDA ERZİNCAN TİCARET VE SANAYİ ODASI RAPORU (1984)**

### **ERZİNCAN'IN ÇÖZÜM BEKLEYEN MESELELERİ**

Ticaret ve Sanayi Odası ile İl Özel İdaresinin müştereken yürüttüğü Organize Sanayi Bölgesinin başarıya ulaşabilmesi ve yatırımlarının özendirilmesi ve kısa zamanda sanayi



kuruluşlarının vücuda getirilebilmesi için, 'Kalkınmada Öncelikli Yörelere' içinde bulunan Erzincan'ın 1.derecede öncelikli iller arasına alınması şarttır. Erzincan'ı Erzurum, Sivas, Malatya, Diyarbakır gibi büyümüş ve gelişmiş iller arasında mütalaa etmek ne derece doğru bir karardır. Kaldı ki, şehrimiz gerek tarım ve gerekse sanayi alanında gelişmeye müsait bir ildir. Birinci raporumuzda belirttiğimiz sebepler göz önüne alınırsa Erzincan'ın Kars'a, Van'a ve diğer 1.derece öncelikli illere göre bir farklılığı yoktur.

### SANAYİ VE TİCARET

**1-Organize Sanayi Bölgesi:** Organize Sanayi Bölgesi çalışmaları son safhaya yani altyapı projelerinin ihalesi safhasına gelmiştir. Gerek küçük sermayelerin yatırıma kaydırılması, gerekse sanayi yatırımlarını düşünen Erzincanlıların ve diğer yatırımcıların aradığı hazır fabrika arsalarının bir an öce amade olması, kısa zamanda şehrimize büyük canlılık getirecektir. Bu da had safhaya gelen işsizliğin ortadan kaldırılmasına ve büyüyen ekonomimize katkı sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Bilindiği gibi, Organize Sanayi Bölgelerinin gayelerinden biri de, sanayi kuruluşlarının tarım arazilerine yayılmasını önlemektir. Bölgenin seçiminde bu hususa azami dikkat gösterilmiş, ekime elverişli olmayan saha seçilmiştir. Bu bakımdan şehrimiz Organize Sanayi için planlanan kredinin 1985 yılı içinde kullanılmasını temin etmemiz gerekir.



*Resim 8: Semerci. (1980'ler)*



**2-Çimento Fabrikası:** Birinci raporumuzda da ısrarla üzerinde durduğumuz Çimento Fabrikası talebimiz ve ihtiyacımız devam etmektedir. İnşaat Sektöründeki durgunluğa ve şehrimizde inşaatın az oluşuna rağmen, kış aylarında bile çimento bulmakta güçlük çekilmektedir. Hele inşaat mevsiminde bir torba çimento için hemşerilerimiz kapı kapı dolaşmaktadır. Bu da Çimento Fabrikası ihtiyacının en belirgin göstergesidir. Kaldı ki, büyük ölçüde çimento ihracı mümkünken, bölgemizin de Ortadoğu'ya yakınlığı ve bol miktarda hammadde rezervi dururken, bu fabrikanın kurulması, halkımızı ve bizleri üzmektedir. Meseleye ciddi olarak bakıldığında, yöre halkının da iştirakiyle bu fabrikayı kurmak mümkün olacaktır. Esasen şehrimizde bulunan Asbestli Çimento Boru Fabrikasının yıllık ihtiyacı 30.000 ton civarındadır. Yani kurulacak fabrikanın pazarı büyük ölçüde hazırdır.

### 3-ERZİNCAN MAKİNE FABRİKASI

Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan 5 Makine Fabrikasından biri de şehrimizde bulunmaktadır. Yeni yapılan Şeker Fabrikalarının %95'ini yapan bu 5 Makine Fabrikası, gelişen teknolojiye ve büyüyen ihtiyaç açığına cevap verebilmek için büyümüş ve bugün Türkiye'de kendilerini kabul ettirmiş durumdadırlar. Doğuda tek olan bu fabrikada 220 işçi, 20 memur görev yapmakta ve 5000 metrekare toplam kapalı sahada hizmet verilmektedir. Teknik dokümanını şöyle sıralayabiliriz:

**A-Mevcut Atelyeleri:** Tezgahlar Atelyesi, Tesviye Atelyesi, Çelik Konstürüksiyon Atelyesi, Döküm Atelyesi, Model Atelyesi, Bakım-Onarım Elektrik Atelyesi.

**B-İmalat Konuları:** Pik, Bronz, Pirinç, Alüminyum döküm işleri, ısıtma-soğutma düzenli karıştırıcı tekneler, istif transport bantları, bantlı ve çelik taraklı konveyörler, çelik konstriksiyon yapı elemanları (Şiber Ventiller, Düz Ventiller, Geri Tepme Ventilleri, Kondanstoplar v.s.) santrifüj pompaları ve parçaları, çeşitli makine aksamı (Miller, Dişliler v.b.) Şeker Fabrikalarına ait muhtelif makine ve aksamının imalatı ve tamiri, pancar tarımı ile ilgili makinelerin imalatı ve tamiri, pancar kesme makineleri tamiri ve kısmi imalatı, santrifüj tamir ve balansı.

Çok yönlü çalışan Makine Fabrikamız, Doğu'nun talihsizliğine uğrayarak saha olarak hep aynı kalmış, artık doğu bölgesinin, şehrin ve çevredeki Şeker Fabrikalarının ihtiyaçlarına cevap vermekte zorluk çekmektedir.

Şeker Fabrikasının yanına kurulmuş olan Makine Fabrikası, yer darlığı nedeniyle gelişmesi mümkün olamamakta, dolayısıyla hem fabrikanın ve hem de yörenin ihtiyacı olan kalifiye eleman sayısı artmamaktadır.

Anadolu'muzun kalkınan şehirlerinde sanayinin gelişmesine kamu kuruluşları öncülük etmiştir ve etmektedir. Bu nedenle Makine Fabrikasının Şeker Fabrikası sahasında ( en az üç veya dört kapalı iş sahası olarak) yeni bir yere kurulmasını gerekli görmekteyiz. Bu sayede doğu illerimizde kurulmuş ve kurulmakta olan başta Şeker Fabrikamızın yedek parçaları ve yeni ihtiyaçları mahallinde temin edildiği gibi, yöremizde kurulmuş olan



Organize Sanayini de desteklemiş olur. Ayrıca Makine Fabrikasına yapılacak bu yeni düzenlemeyle Erzincan'da asgari 300 ile 500 kişiye yeni bir iş sahası açılacak demektir.

1980 yılından sonraki yılların hepsinde Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü bu eksikliği dikkate alarak, projelerini hazırlayarak Devlet Planlama Teşkilatına sunmuş, fakat Devlet Planlama her ne hikmetse bu yatırımı kabul etmemiştir. Son olarak bu proje 1984 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından reddedilmiştir. Bu projenin Devlet Planlama Teşkilatından mutlaka çıkması gerekmektedir.



*Resim 9: Bisiklet tamir dükkânı. (1980'ler)*

**4-Sümerbank Bez Fabrikasının Tevsii:** Şehrimizde bulunan ikinci büyük devlet kuruluşu Bez Fabrikasıdır. Hali hazırda yaklaşık 1000 kişinin çalıştığı bu fabrikada, Apre-Boya tesisinin kurulması ve basma üretimine geçmesi, öğrendiğimize göre pek zor değil ve büyük bir yatırımı da gerektirmiyor. Bu ilave yapıldığında, pek çok insanın istihdamı da mümkün olacaktır.

**5-Tercan Barajı İnşaatı:** Tercan ilçemizde yapımı 14 yıldır devam eden bir barajımız var. Henüz tam olarak bitirilememiştir. Gerek enerji ihtiyacı gerekse tarımsal yönden yöreye büyük katkıları olacak bu barajın 14 yıl gibi çok çok uzun bir sürede henüz bitirilememiş olması, gelip geçen hükümetlerin konuya bakış açılarının ne derece olumsuz



olduğunu göstermektedir.

**6-Esnaf ve Sanatkârlarımızın Durumu:** Şehrimizde Esnaf ve Kefalet Kooperatifi ve Halk Bankası kanalıyla, Esnaf ve Sanatkarlarımıza verilen kredilerin yetersiz oluşu nedeniyle esnafımız mağdur duruma düşmüştür.

Gönderilen genelgede ortaklara 500 bin ile 1 milyon TL arasında kredi kullandırılabilceği yazıldığı halde, ayda gönderilen 1,5 milyon TL yetersiz kalmaktadır. Durum böyle olunca esnafımız BAĞ-KUR'a olan prim borçlarının altından kalkamamakta ve bir devlet kuruluşu olan BAĞ-KUR'da tahsil edemediği primler yüzünden güç duruma düşmektedir.

#### BAYINDIRLIK VE İSKÂN

**1-Depreme Dayanıklı Prefabrik Ev Fabrikası:** Erzincan'da uygulanan toplu konut sistemi çok yanlış ve hatalıdır. Bilindiği gibi, deprem kuşağında bulunan şehrimizde yapı tarzı diğer illere göre farklı olmalıdır. Sağlam ve deprem tipi evlerin seçilerek toplu konut yönünden acilen değişiklik yapılmalıdır. Bunun için de önerimiz; Belediye-İl Öze İdaresi ve Ticaret Sanayi Odasının öncülüğü ile deprem tipi prefabrik ev fabrikası kurulmalı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığının bu kuruluşa %49 oranında ortaklığı sağlanmalıdır. Hatta Organize Sanayi Bölgesinde ilk kurulacak fabrika bu olmalıdır.



*Resim10: İkinci el/eskici dükkânı. (1980'ler)*





Deprem araştırmasının tavsiyeleri dikkate alınrsa, Erzincan'da yapılan hiçbir binanın malzeme (kum, çakıl)elenmeden, yıkanmadan kullanılmaktadır. Ayrıca toplu konut kredileri diğer illerden daha yüksek ve daha az faizli olmalıdır.

**2-Konut Kooperatiflerinin Durumu:** 18.11.1983 tarihindeki 5,4 şiddetindeki depremden ve bu tarihten günümüze kadar hafif şiddetlerdeki ve fasilalarla olan depremlerden doğan inşaat sektöründeki durgunluk, Yapı Kooperatifleri sayesinde canlanmıştır. Daha evvelki raporumuzda belirttiğimiz gibi, 1983 inşaat sezonunda ödenemeyen konut kredilerinin taksilerinin 1984 yılı başlarında ödenmesi, depremin verdiği güvensizliği azaltmış, inşaat sektörüne canlılık vermiş, halkı inşaat yapımında cesaretlendirmiş, devlet öncülüğünde ve devlet eliyle olması ayrı bir güven vermiştir.

Evvelki yılların inşaat istatistiklerine baktığımızda nüfus oranına göre kooperatifi kurmak ve yaptırmakta şehrimiz Türkiye genelinde ilk sıralarda yerini almaktadır. ( Sosyal Sigortalar konut kredisiyle ev yaptırmakta)

Şehrimizde fazla miktarda kurulu bulunan ve inşaatı devam eden kooperatiflerin genel sorunlarının başında Toplu Konut Yasasıyla verilen kredilerin az oluşu gelmektedir. 1984 inşaat mevsimi sonunda ihaleye verilen kooperatiflerin metrekaresi 50.000 TL civarındadır. Genellikle konutların 90 m<sup>2</sup> civarında olduğu göz önünde bulundurulursa verilen kredinin miktarı ortaya çıkar.

Kötü günlerin sık sık yaşandığı şehrimizde halkın en büyük korkusu olarak görmekteyiz ki, kendi konutlarına güvenmemeden ötürü girememektedirler. Deprem olan ülkelerde uygulanan depreme dayanıklı ev projelerinin devlet eliyle yapımını sağlamak veya prefabrik ev yapımı desteklenmelidir. Kredi dağılımında bu tür inşaatlara özen gösterilmeli ve öncelik verilmelidir.



*Resim11: Deri dabağlama. (1980'ler)*

bu tür inşaatlara özen gösterilmeli ve öncelik



**3-Çarşı-Kızılay-Taksim Mahallelerinin Islahı:** Birinci raporumuzda da üzerinde hassasiyetle durduğumuz bu mesele, Erzincan'ın en büyük ve en acil meselesidir.

Bu üç mahalle 1939 depreminden sonra acele ve alelusul inşa edilmiş, bu mahallelerde oturan hemşerilerimizin durumu içler acısıdır. Yüz metre karelik sahada toprak ve kerpiçten yapılmış evlerde 3-4 aile barınmaktadır. Cumhurbaşkanı Erzincan'ı ziyaretlerinde bu mahalleleri gezmiş ve görmüş olmaları sonucu bizleri müjdeleyerek ıslah işlemi için, yetkililere emir vereceğini söylemişlerdi.

Gerçekten, kısa bir süre sonra bu mahallelerde oturanlar tespit edilmiş ve beyannameler düzenlenerek, bu tespitler resmileştirilmiştir. Şu anda, bu çalışmaların durduğunu üzülenek öğrenmiş bulunuyoruz. Bu evler içinde oturanların hem sıhhatleri hem de gelecekleri açısından çok sakıncalıdır. Zira vuku bulacak küçük bir yangın, birbirine bitişik ve ahşap olan binaların tümüyle yanmasına yol açabilir.

**4-Kömür Ve Demir Tevzi Bürolarının Kurulması Erzincan İçin Büyük İhtiyaçtır:** Kış aylarının uzun ve soğuk geçmesi, daha sonbahar gelmeden hemşerilerimizi yakacak telaşına düşürmektedir. Kömür tahsisi yapıldı, yapılacak, tevzi vilayet yapacak, belediye yapacak, kömür parası şu bankaya yatacak, bu bankaya yatacak, kuyruklar, dedikodular ve nihayet halkımıza bu konuda bıkkınlık gelmiştir. Bu nedenle, tevzi bürosu açılırsa, bu telaş ortadan kalkacaktır.

Demir tevzii de aynı şekilde, Karabük'ten demir, Erzurum'a gider, kendisine demir tahsis edilen, Erzincanlı ikinci bir nakliye ödeyerek Erzurum'dan demir getirir. O da günlerce bekledikten, itilip kakıldıktan sonra... Bu husus hem müteahhit firmaları ve hem de inşaatçıları bıktırmıştır.

#### **5-MTA ve Deprem Yönünden Zemin Araştırılması Yapılmalı:**

Bilindiği gibi, Erzincan 1.derecede deprem kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Zaman zaman büyük küçük yer sarsıntıları hepimizi tedirgin etmekte, günlerce sokaklara dökülmemize sebep olmakta, hatta göçlere yol açmaktadır. Bu deprem kuşağında bulunan en büyük yerleşme bölgesi Erzincan olduğu halde, bugüne kadar hiçbir ciddi zemin araştırması yapılmamıştır.

Gerek yapı tarzlarının seçilmesinde, gerek şehrin gelişme ve genişleme yönünün tespitinde çok ehemmiyetli olan zemin araştırmasının şart olduğunu biliyoruz. Fay zomlarının tespiti ancak uzun süre sondaj çalışmalarıyla tespit edilebilir. Bu görüşü, Deprem Araştırma Enstitüsü ile MTA'nın da paylaşacağı inancındayız. Hâlbuki biz toprağımızın 10 metre altını bile bilemiyoruz. Öyle ise bu çalışmalar bugüne dek niçin yapılmamış? Yüzbinlerce insan niçin kaderine terk edilmiş? Bunu anlamak mümkün değildir. Günümüz Türkiye'sinde bu işi yapacak kuruluşlarımız da teknik elemanlarımız da mevcuttur. Sadece biraz ilgi gerekiyor.

**6-Kum Eleme Ve Yıkama Tesisi:** Bilindiği gibi, inşaatlarda kullanılacak malzeme, binanın sağlamlığı yönünden çok önemlidir. Şehrimiz inşaatlarında kullanılan kum-çakıl Karasu'dan, Özel İdare'nin şahıslara kiraladığı yerlerden alınmaktadır. Çok milli ve



Bayındırlık ölçülerine uymayan bu malzemeden yapılacak binaların sıhhatli olması düşünülemez. Hele deprem şartlarına uyması hiç mümkün değildir. Bu nedenle, İl Özel İdaresi ile Belediye'nin müştereken öyle bir tesis kurmaları için gerekli destek sağlanmalı ve en kısa zamanda bu tesis kurulmalıdır.

**7-Afet Merkezi Kurulması:** Erzincan ili ve çevresi Doğu Anadolu deprem kuşağının en hareketli yörelerinden biridir. Bilhassa Erzincan Ovası'nda Orta Anadolu'dan ve Karadeniz'den gelen 2 deprem kuşağı kesişmektedir. Bu itibarla Erzincan ve Doğu Anadolu her zaman depremlerle karşı karşıya kalabilecek yörelerdendir. Bayındırlık ve İskân Bakanlığının doğuda meydana gelecek bir deprem için Erzincan'da bir Afet ve Depolama Merkezi kurulmasında şehrimiz ve bölgemiz için büyük yararlar vardır.

#### ULAŞTIRMA

**1-Havaalanı Meselesi:** Havaalanının bir an önce bitirilmesi, dolayısıyla uçak seferlerinin başlaması, ticari hayata büyük canlılık getirecektir.

Şu anda yapım çalışmaları devam etmekte olan havaalanına küçük uçakların inmesi mümkündür. THY Bilet Satış Bürosunun kurulması ve bu uçakların inmesinin temini acil ihtiyacımız arasındadır.

**2-Ptt Hizmetleri ve Telefon Santrali:** Şehrimizde telefon ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Artan ihtiyaç doğrultusunda telefon talebi de yığılmaktadır.

1985 yılında 6000'lik bir santralin şehrimize tahsis edildiğini, yani programına alındığını büyük bir memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz. Bu santral kurulduğunda şehrimizin ihtiyacı büyük ölçüde karşılanmış olacaktır.

Temennimiz, hiçbir değişiklik olmadan 1985 yılında santralin kurulmasıdır. Ancak, mevcut kadro hali hazır ihtiyacı karşılayamamaktadır. 1970 yılından bu yana PTT'mize kadro verilmemiştir. Halen 03'e cevap verilememekte uzun süre beklemelere yol açmaktadır. Eksik kadroların acilen tamamlanması, hizmet akışını kolaylaştıracaktır.

**3-THY Bürosunun Açılması:** Şehrimizde daha evvel var olan THY Bürosu kaldırılmıştır. Kaldırılış sebebi ise ekonomik değil, politiktir. Erzincanlı THY ile yolculuk etmek için 2-3 Erzurum'da beklemek zorundadır. Ya da Erzurum'da adam bulup bilet ayırtmak zorunda kalmaktadır.

**4-Petrol Bayilerinin Durumu:** Şehrimiz petrol bayileri akaryakıtlarını Trabzon'un Yomra ilçesinden almaktadır. Yomra Trabzon arası kilometre başına 2 TL nakliye ücretini Erzincanlı petrol bayileri ceplerinden ödemektedirler. Aslında Bakanlığın düz yola verdiği nakliye ücreti, kilometre başına 402 kuruştur. Erzincan Trabzon arası Türkiye'nin en sarp yolu olduğu için çok ucuz kalmakta ve nakliyeciler bu fiyata Erzincan'a akaryakıt taşımamaktadırlar.

**5-Erzincan – Kemah – İliç - Kemaliye Yolu:** 12 yıldır bir türlü bitirilemeyen bir devlet yatırımımız da Erzincan – Kemah – İliç – Kemaliye yollarıdır. Erzincan şehrinin bilhassa kışın altı ay İliç ve Kemaliye ile karayolu bağlantısı yapılamamaktadır. Zamanın



Cumhurbaşkanlarından biri olan Sayın Fahri Korutürk'ün ilçesi olan Kemah'a yapılan bir yolun 10 yıldan fazla bir zamanda bile yapılamamış olmasından dolayı üzgün olduğumuz aşikardır.

#### TARIM

**1-Süt Fabrikasının Üretimini Arttırılması:** Günlük üretim kapasitesi 20 ton olan fabrika, 800-1000 kg kapasiteyle çalışmaktadır. Bu durum ise maliyeti kötü şekilde etkilemektedir. Buna sebep ise süt taban fiyatlarının düşük olmasından doğmaktadır. Piyasa fiyatı ile taban fiyat arasında 40-50 liralık bir fark mevcuttur. Bu arada yem fiyatlarına yapılan periyodik zamlar ise üreticinin masraflarını arttırdığı için fabrikaya rağbet etmemektedir. Bu konudaki önerimiz: Taban fiyatların daha gerçekçi tespiti veya Erzincan'a mahsus bir fiyat uygulaması yapılırsa, fabrikanın tam kapasiteyle olmasa bile daha iyi bir kapasiteyle çalışması mümkün olacağı kanaatini taşımaktayız. Yine Süt Fabrikasının kapasitesinin daha da arttırılmasında etken olabilecek bir hususta; Erzincan merkez ilçesi ve kazalarında köylerin yerleşim yoğunlukları dikkate alınarak, 'Süt Toplama Merkezlerinin' çoğaltılmasında büyük yararlar olacağı inancındayız.

**2-Soğuk Hava Deposu:** İlimizde üretim miktarları büyük boyutlara ulaşan meyve ve tulum peyniri üretiminin depolamasına büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır. Birinci raporumuzda bu husus dile getirilmişti.

**3-Mera ve Tarım Arazilerinin Korunması:** İlimizdeki büyük ve küçükbaş hayvan sayısının artması sebebiyle meralarımız yeterli olmamaktadır. Örnek olarak 500 hayvanın otlatılacağı merada 1000-1500 hayvan otlatılmakta, bu ise meralarımızın tahribine yol açmaktadır. Mevcut mera ve ıslah kanununun günümüz şartlarına uydurulması gerekmektedir. Tarım arazilerinin iskâna tahsisi ise ayrı bir problem doğurmakta ve ekilebilir arazi miktarını azaltmaktadır. Bu ise üretimi kötü yönde etkilemektedir. Bu hususta 1980 yılında İmar Kanununun EK: 7-8 kapsamına, Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile sokulmuş ise: yürütmeye başıboşluklar yüzünden verimli tarım arazileri yok olmaktadır.

**4-Toprak Tahlil Laboratuvarı:** Topraksu Müdürlüğümüzce Erzincan'da yapılması planlanan ve her türlü alet ve malzemeleri Genel Müdürlükte mevcut bulunan bu laboratuvarın; kurulacağı binanın inşaat işi üç defa ihaleye çıkarılmasına rağmen, talipli çıkmadığından ihale yapılamamıştır. Dolayısı ile bu işe ayrılan ödenek tenkis edilmiştir. Daha rasyonel bir tarım yapabilmek için böyle bir teşkilatın, Erzincan çiftçisinin hizmetine hiç değilse 1985 yılında sokulabilmesi için gerekli işlemlerin yapılması gerekmektedir.

#### 5-Sağ Sahil Sulaması İnşaatı:

İkinci kısmı ihale edilen bu yatırım, müteahhit firmanın yoğun çalışması sayesinde hızlı bir şekilde devam etmektedir. Şu anda herhangi bir şikâyetin olduğunu zannetmiyoruz.

#### EĞİTİM - KÜLTÜR - SPOR

**1-Erzincan Anadolu Lisesi:** Erzincan'da bir Anadolu Lisesinin açılması kaçınılmaz bir gerçektir. Günümüzde üniversitelere öğrenci yerleştirmedeki güçlük, her ana-babanın



uykusunu kaçırmaktadır. Bu bakımdan Erzincanlılara da diğer illerin imkânını sağlamak elbette zaruridir.

**2-Öğrenci Yurdu Meselesi:** Şehrimizde Eğitim Yüksek Okulu ve Meslek Yüksek Okulunun öğrencileri ev bulamamaktadır. Yakın gelecekte bu millete hizmet verecek bu çocukların sokaklarda kalmalarına hiç kimsenin gönlü razı olamaz. Bu bakımdan yurt sorununun acilen halledilmesi gerekir.

**3-Fakülteler Açılmalıdır:** Günümüzde yükseköğrenim illere dağılmakta ve o yörenin insanına yükseköğrenim yapma imkânı sağlanmaktadır. Atatürk Üniversitesi'nin şehrimize yakınlığı dikkate alınır, birkaç fakültenin Erzincan'da açılması kolay görünmektedir. Ziraat Fakültesi'nin bir bölümü, Veteriner Fakültesi ve İşletme Fakültelerinin açılması için her türlü imkâna sahibiz. Eski Ziraat Meslek Lisesinin yeri atıl olarak beklemektedir. Çok geniş arazisi ve hizmet binalarıyla Ziraat Fakültesine çok elverişlidir.

İlimizde, Temel Eğitim Yatılı Bölge Okulu olarak açılan okul, şu anda onarılmaktadır. Halen, tedrisat yapılmıyor. İl merkezinde Temel Eğitim Yatılı Bölge Okulunun gereğine herkes gibi biz de inanmıyoruz. İşte bu binaların Veteriner ve İşletme Fakülteleri için ideal olduğuna, bunun üniversiteye devrinde bir sakınca olacağını sanmıyoruz. Fakir ve çocuğuna üniversite öğrenimi yaptırmak isteyen Erzincanlıya bu çok görülmemeli ve büyük şehirde çocuk okutma müşkülüyle karşı karşıya bırakılmamalıdır.

#### **4-Modern Kaplıca - Erzincan Müzesi Maden Suyu Tesisleri:**

Erzincan Ekşisu tesisleri civarında yapılan sondaj çalışmaları sonucunda en az 45 derecelik sıcak suyun çıkma ihtimali yüksektir. Bilhassa Ekşisu tesisleri de kendi başına turistik tesis durumundadır. Burada yapılacak olan modern kaplıcanın şehir turizmine büyük katkıları olacaktır. Erzincan Belediyesi'nin bu husustaki teşebbüslerine yardımcı olunmalıdır. Ayrıca yıllardır kurulması istenen Erzincan Müzesi konusunda da geç kalınmaktadır.

**5-Öğretmen Eksiklikleri:** Geçtiğimiz yıllarda Erzincan'dan il dışına yüzlerce öğretmen tayin edilmiştir. Tayin edilenlerin yerine ilimize ataması yapılan öğretmenlerin çoğu ise çeşitli yollarla tayinlerini durdurarak ilimize gelmemişlerdir. Öğretmen eksikliğine kısa zamanda mutlaka çözüm bulunmalıdır.

#### **SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM**

**1-İçme Suyu Meselemiz:** Şehrimizde, içme suyu olarak kullandığımız su, gerek sertlik derecesinin yüksek oluşu, gerekse açılmış kuyuların çok fazla enerji kullanımı gerektirmesi, buna rağmen şehrin ihtiyacına yetmemesi nedeniyle, çevrede bulunan kaynak sularının cazibeyle şehre getirilmesi suretiyle, ancak bu sorunun hallolacağı inancındayız.

**2-Hava Kirliliği Ve Kok Tahsisi:** Hava kirliliğine maruz bulunan şehrimize geçen yıl kok kömürü tahsisi yapılmıştı. Geçen süre için hava kirliliği artmıştır. Yapılan kok kömürü tahsisinin devam edeceği inancı içindeyiz.



**3-Sağlık Tesisleri:** Şehrimizde bir adet Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı 120 yataklı Sigorta Hastanesi, bir adet de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Devlet Hastanesi bulunmaktadır.

Sosyal Sigortalar Hastanesi yönetim kadrolarının, doktorların ve diğer hizmet kadrolarının eksikliğinden ötürü hizmeti götürememekte, büyük sıkıntılar çekilmektedir. Hastanenin Başhekim ve Müdürlük kadrosu vekâleten yürütülmekte, Başhemşire ise istifa etmiştir.

Doktor kadrolarında eksiklik; Göz, Kulak – Burun – Boğaz, Bevliye, Cildiye, Asabiye, Röntgen, Bakteriyoloji, Narkoz uzun süredir boşluğunu muhafaza etmektedir. İlgililer bazı kadroların askerde olmasını belirtmeleri, doğunun verdiği talihsizlik olacak ki, gelmektense asker olmayı tercih etmelerine sebep teşkil etmektedir. Sigortalı eş ve çocuklarına hizmet veren hastanede tüm kadrolarda fazla sayıda noksanlıkların olması, hizmeti büyük ölçüde etkilemektedir. Noksan teknik eleman ve hizmetli kadroları: Pansumancı 2, Sterilizetörcü 2, Alçı Teknisyeni 2, Ebe 3, Bahçıvan 2, Ahçı 2, Hasta bakıcı 15, Hademe 10, Memur 5, Şoför 1. Sigortalı işçilerimize hizmet veren kurum binası, daha evvel ayrı bir binada hizmet verirken, 1981 yılında Sigorta Hastanesinin üçüncü katına taşınmış ve ihtiyaca cevap veremeyen yatak sayısını 1/3 azalttığı gibi, mesai saatlerinde kurumdaki çalışmalar aşağı katta yatan hastaları büyük ölçüde rahatsız etmektedir.

**4-Kan Bankası:** Devlet Hastanemiz, diğer hastanemizden biraz daha iyidir. Bu hastanemiz bünyesinde kurulacak B tipi bir Kan Bankası, büyük ihtiyaca cevap vermiş olacaktır. Şehrimizin en yakın olduğu il Erzurum'dur. 3 saatlik bir yol olması dikkate alınacak olursa Kan Bankasının acilliği kendiliğinden ortaya çıkar.

Hastanede doktor sayısı ihtiyaca cevap vermemesine rağmen yine de iyidir. Asıl ihtiyaçlar personel ve malzeme ihtiyaçlarıdır. Bu hastane aynı zamanda Sigorta Hastanesinde bulunmayan servislerin de hizmetini karşıladığından ihtiyaç duyulan personel, araç ve gerecin tedariki şarttır.

#### İSTİHDAM

**1-İşsizlik Meselesi Ve Devlet Yatırımları:** İlimiz ve ilçelerinde işsizlik had safhadadır. İlçelerimiz ve köylerimizde tarıma elverişli münbit ve geniş arazilerin olmayışı hemşerilerimizi büyük şehirlere göçe zorlamaktadır. Çok düşük ücretle zor geçinen bu insanlar perişan olmakta, köyünde onları n yardımını bekleyen yakınlarına da yardım edememektedirler. Kredi faizlerinin yüksek oluşu ve tasarruf mevduatına ödenen yüksek faiz, özel teşebbüsü yeni yatırımlardan caydırıcı olmaktadır.

Yukarıdaki nedenler dikkate alındığında şehrimizde devlet yatırımlarının zarureti ortaya çıkmaktadır. Şehrimizde tarım ve hayvancılığa dayalı sanayinin yanında diğer sanayi kollarında yatırım, gerek Ortadoğu'ya yakınlığı ve gerekse potansiyel yönünden kolay ve rantabldır. Ayrıca madence zengin olan yöremizde gerekli araştırma ve inceleme yapılmalı ve işletilmelidir.



Gerek devlet ve gerekse özel teşebbüs yatırımlarına esas teşkil edecek araştırma ve fizibilite DPT tarafından ciddi çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmalıdır.

**2-T.E.K. Bölge Müdürlüğü Erzincan'da Kurulmalı:** Şehrimizde bir tane bile Bölge Müdürlüğü yoktur. Her türlü hizmet Sivas ve Erzurum'da bulunan Bölge Müdürlükleri kanalı ile yapılmakta, bu yüzden de Erzincanlı büyük küçük her işi için Sivas'a veya Erzurum'a taşınmaktadır.

Tunceli ve Gümüşhane'yi kapsamına alacak, T.E.K. Bölge Müdürlüğü Erzincan'da kurulursa hiç olmazsa bu yönden rahat ederiz.

**3-Gümrük Memurluğu:** Yıllardan beri Gümrük ve Tekel Bakanlığında 'Erzincan Gümrük Memuru' kadrosu bulunmasına rağmen atama yapılmamıştır.

Memur yokluğu nedeniyle yurt dışından kesin dönüşlerin arttığı bu günlerde görevliye olan ihtiyaç had safhaya varmıştır. Gümrük Memurluğu yerine Gümrük Müdürlüğü kadrosu ihdas edilmelidir. Gümrük Müdürlüğü kurulamıyorsa, Gümrük Memuru ataması yapılmalıdır.

## YARIM KALAN YATIRIMLAR

### KONUT KOOPERATİFLERİN DURUMU

Şehrimiz yaşayanlarının tedirginliklerini gidermek, şehrimize eski canlılığını kazandırmak, işsizliğe çözüm bulmak ve halkı yatırımlara teşvik için en önce bu hareketin devlet öncülüğünde ve devlet eliyle yapılması gerekmektedir. Yapılan masrafların büyük halk kitlelerine hitap etmesi için Erzincan'da kurulu bulunan Yapı Kooperatiflerine kredi dağılımında öncelik sağlamak ve hazır kurulu bulunan Yapı Kooperatifi Üyelerinin tezdelen ev sahibi olmalarını sağlamakla mümkündür.

İlimizde Yapı Kooperatiflerinin durumu aşağıdaki tabloda açıkça belirlenmiştir.

Hazır Kurulmuş Bulunan Yapı Kooperatifi Sayısı	: 104
Kredilendirilen Kooperatif Sayısı	: 33
Kredilendirilen Kooperatif Ortak Sayısı	: 1334
Açılan Krediler Toplamı	: 1.775.703.782 TL.
Açılan Kredilerden Ödenen Meblağ	: 1.332.887.724 TL.
Açılan Krediden Ödenmeyen Meblağ	: 442.816.058 TL.

Dünya inşaat sektöründe görülen Prefabrik Ev yapımının sağlamlığı ve depreme dayanıklılığı göz önünde bulundurularak bahse konu konut yapımı için Bayındırlık ve İskân Bakanlığınca konut kredisinin bu tip inşaatlara da verilmesi gerekmektedir.

**Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası:** Cumhuriyet döneminde alınan "Kalkınma Planları" kararlarıyla beraber, ticaret hayatının canlanması ve bu sürecin sistematik bir şekilde gelişmesi ve sürdürülmesi amacıyla 1923 yılında kurulmuştur.



1939, 1983 ve 1992 yıllarında yaşanan deprem felaketlerinden sonra arşiv kayıtlarının büyük ölçüde tahrip olması nedeniyle eski faaliyetlere ve Oda Başkanlarının bilgilerinin tamamına ulaşılamamaktadır. Üye sayısı her geçen gün artan, tarihin ve coğrafyanın ilimize yüklediği “Sürekli Öğren, Geliş ve Değiş” sloganını temel hizmet prensibi haline getiren Oda üyelerinin ihtiyaç ve beklentilerini karşılama noktasında önemli bir rol üstlenmiştir. İş dünyasına danışmanlık yapan, topluma yeni bilgiler kazandıran, deneyimler katan, yeni projelere imza atan, dinamik ve üye odaklı bir kurumdur. ISO 9001:2008 Kalite Yönetim Sistemi kapsamında hizmet veren Oda, 2010 yılında Türkiye’deki 385 Oda ve Borsa’dan Akreditasyon Belgesi almaya hak kazanan 85 Oda ve Borsa’nın arasına girmiştir.

**Muzaffer Çakır:** 1945 yılında Erzincan Refahiye Pınaryolu (Divir) Köyü’nde doğdu. İlk ve Orta Okulu Refahiye’de bitirdi. Erzincan Ticaret Lisesi’ni birincilikle bitirdi. İstanbul



*Resim 12: Muzaffer Çakır.*

İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (İTİA)’nden 1970 yılında mezun oldu. 1973 yılında ticari hayata başladı. 1975 yılında aile şirketini kurarak, çeşitli iş kollarında faaliyet gösterdi. 1973 Yerel Seçimleri’nde Erzincan Belediyesi Meclis Üyeliği’ne seçildi (4 yıl Encümen Azalığı). 1979 yılında Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Üyesi ve 1984 yılında Yönetim Kurulu Başkanı seçildi ve bu görevi 2000 yılına kadar sürdürdü. 1973-1980 yılları arasında Mali Müşavirlik yaptı.

1973-1974 yıllarında Ticaret Lisesi’nde dışardan İstatistik ve Muhasebe dersleri verdi. Erzincan Anadolu Lisesi ve Erzincan Üniversite Vakfı kurucuları arasında yer aldı.

Doğu Anadolu Projesi (DAP)’nin hazırlanmasında, Atatürk Üniversitesi ve Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası ve Erzurum

Ticaret ve Sanayi Odası ile birlikte çalışmalar yaptı. Bu projeye destek için Erzincan Kalkınma Vakfı’nı kurdu. Ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan Erzincan’ın kalkınması için birçok proje hazırladı.

1990-2000 yılları arasında, Erzincan Organize Sanayi Bölgesi (OSB)’nin yapımını, İl Özel İdaresi ve Erzincan TSO ortaklığında proje safhasından altyapı ve dahili elektrik şebekesinin tamamlanmasına kadar Müteşebbis Heyet 2. Başkanı olarak fiilen takip etmiş, Yatırımcının ve Erzincan’ın hizmetine sunmuştur.

Doğusan A.Ş., Doğu Halk Holding A.Ş. gibi şirketlerde uzun yıllar Yönetim Kurulu Üyeliği yaptı. Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Üniversite Vakfı, Erzincan Kalkınma Vakfı ve Şehir Derneği gibi birçok vakıf, dernek ve kooperatifte yönetici ve denetçi olarak Erzincan’a hizmet etmeye çalışmıştır.





## 1983 SONRASININ DİĞER SORUNLARI

### İŞSİZLİĞİN GİDERİLMESİ

1980'li yıllarda Erzincan'da işsizliğin giderek arttığı dönemin rapor ve kayıtlarından anlaşılmaktadır. Piyasadaki durgunluk, birçok meslek dalında faaliyet gösteren esnafın dükkânlarını kapatmasına, yeni iş aramasına sebep teşkil etmiştir. Gerek daha önce kurulmuş tesislerin çalışmaya açılmaması ve gerekse yeni yatırımların olmayışı, işsizliği artıran nedenler arasındadır.

### EK 2: TİCARET VE SANAYİ ODASI 1985 YILI RAPORU



**Resim 13:** Cengiz Türker:

Erzincan'da halkın görece fakir oluşu ve halk şirketlerinin başarılı olamayışı nedeniyle, yeni yatırımların özel kesim tarafından yapılması zor görülmüştür. ETSO, teşvik ve cesaret vermesi açısından, devlet yatırımların rasyonel olanlarının seçilerek şehre kazandırılmasını ve bu konuda gereğinin yapılması talebinde bulunmuştur. 1985 tarihli raporda, mevcut konum, gereklilikler ve taleplerin neler olduğu aşağıda verilmiştir.

1948 yılında Erzincan da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Erzincan da yaptı. 1971 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. 11 yıl Endüstri Meslek Lisesinde öğretmenlik ve idarecilik yaptı.1981 yılında istifa ederek ticarete atıldı. 1999-2005 yılları arasında Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı yaptı. Zübeyir Gündüzalp Vakfı, Erzincan Üniversite Vakfı ve Erzincan Kalkınma Vakfı kurucu üyeliğini yaptı. Evli ve 3 çocuk babası.

**Resim 14:** Süleyman Sarak; 01.03.1955 tarihinde Refahiye'de doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Erzincan'da tamamladı. Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden mezun oldu. Erzincan'da çeşitli sivil toplum kuruluşlarında görev yapan Sarak, Erzincan Belediyesi Meclis Üyeliği, Erzincan Spor Yönetim Kurulu Üyeliği, Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası Meclis Başkanlığı ve Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerinde bulundu. Evli ve 2 çocuk babası olup odun kömür sektöründe faaliyet gösteren firması bulunmaktadır.

### SAĞLIK TESİSLERİ

Şehrimizde bir adet Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Devlet Hastanesi, bir adet de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı 120 yataklı





Sigorta Hastanesi bulunmaktadır.

Sosyal Sigortalar Hastanesinde Dâhiliye, Hariciye, Çocuk, Diş branşlarında doktorlar bulunmakta; Göz, Ortopedi, Kulak – Burun, Boğaz, Nisaiye, Bevliye, Cildiye, Asabiye, Röntgen, Bakteriyoloji branşları yıllardır boşluğunu muhafaza etmektedir. Ayrıca iki ebe kadrosu bulunmasına rağmen yıllardır kadrolar boş durmaktadır.

Sosyal Sigortalı işçilere hizmet veren kurum binası, daha evvel ayrı bir binada hizmet verirken, 1981 yılında hastanenin 3. Katına taşınmış ve ihtiyaca cevap vermeyen yatak sayısını iyice azalttığı gibi, mesai saatlerinde kurumdaki çalışmalar aşağı katta yatan hastaları rahatsız etmektedir. Aynı hastanemizde jeneratör ve ambulans eskimiş olması, ihtiyaca cevap verememektedir. Ayrıca personel açığının fazlalığını da dikkate alırsak, hastanemiz sigortalı eş ve çocuklarına hizmet verememektedir. Devlet hastanemizde de durum farklı değildir. Acil serviste devamlı aksaklıklar olmakta, hastalarımız saatlerce doktor beklemek durumunda kalmaktadır.

#### ÇİMENTO FABRİKASI

Şehrimizin yıllardır talep ettiği fakat bir türlü kavuşamadığı bir konudur. Şehrimizin Güneydoğusu ( Erzincan – Kemah ) ile Doğusu ( Refahiye ) çimento hammaddesi yönünden çok zengindir.

Daha önce tahliller yapılmış, rezervler tespit edilmiş, fakat ne hikmetse planlamadan geçmemiştir. Yıllardır her türlü devlet yatırımlarından mahrum ( komşu illere göre ) kalmış ilimize bu fabrikanın çok görülmemesi gerekir.

#### FAKÜLTE AÇILMASI

Erzincan, ülke çapında değerli insanlar yetiştirmiş bir ilimizdir. Okumayı ve okuyanı seven ve kültürlü insan yetiştirmeyi arzulayan ailelerle doludur. Çocuğuna üniversite tahsili yaptırmak isteyen fakir halkımız, Ankara – İstanbul gibi uzak ve büyük illerde çocuğuna bu tahsil imkânını verememektedir. Hiç olmazsa; hemşerilerimizden bu imkân esirgenmemeli, Atatürk Üniversitesi'ne bağlı bir fakülte veya bir fakültenin bölümleri açılmalıdır.

Daha önce Tarım Meslek Lisesi, geniş bir arazi üzerinde tedrisat görüyordu. Bu okul kapatıldı. Bunun yerine, Ziraat Fakültesi'nin Bağ - Bahçe Bölümü açılabilir. Bu yerin adı geçen bölüm için çok uygun olduğu tespit edilmiştir.

#### SÜT ENDÜSTRİ KURUMU'NUN ERZİNCAN'DAKİ FABRİKASININ DURUMU

Biz yeni yatırımlar talep ederken, mevcut yatırımların da verimli olarak çalışmasını da bekliyoruz. Erzincan'da yıllardır faaliyet gösteren bu fabrika, yanlış uygulamalar yüzünden bilançolarını hep zararla kapatmıştır.

Süt hayvancılığının gelişmesine çok elverişli olan şehrimiz, bu fabrikanın fiyat politikası yüzünden gelişmemiş, tersine üreticinin büyük zararlara uğramasına sebep olmuştur.



Bugün evlerimizde 80 -100 TL arasında bir litre süt alırken, bu fabrika halen 40 TL'ye süt temin etmek istemektedir. Günde bir ton süt zor temin eden bu fabrika, elbette sabit giderlerini bile karşılayamamaktadır.

Şehrimizde süt hayvancılığını teşvik bakımından, bir süre piyasa fiyatıyla süt alması arzumuzdur. Böylece; fabrikanın üretimi artacak, zarar da etmeyecektir.

#### MERA MESELELERİ

İlimizdeki mevcut meralar, kapasitelerinin çok üzerinde bir hayvan topluluğu tarafından otlatılmaktadır. Bunu önleyebilmek için, meraların hayvan kapasiteleri tespit edilerek o miktarda hayvanın otlatılması temin edilmelidir.

#### TARIM ARAZİLERİNİN KORUNMASI

Erzincan'da tarım arazilerinin kötü bir şekilde, iskâna terkedildiği aşikârdır. Bu durumu dikkate alan Odamız. 1980 yılında hükümetle temasa geçerek, tarı arazilerinin korunması için Erzincan İlinin İmar Kanununun EK: 7- 8 maddesi kapsamı içine alınmasını temin etmiştir. Ancak, ilk yıllarda yapılan sıkı uygulama, son yıllarda önemsenmez bir hale getirilmiştir.

Dünyada gıda maddesi ithal etmeyen 7 ülkeden biri olan Türkiye'mizin durum böyle devam ettiği müddetçe tarım arazilerini kaybedeceğini düşünürsek, dışarıdan gıda maddesi ithal eden bir ülke durumuna düşeceği ve bu durumun dış ödemeler dengesini negatif bir yönde etkileyeceği muhakkaktır.

Durumun bu şekilde dikkate alınarak uygulamanın daha dikkatli bir şekilde sürdürülmesini beklemekteyiz.

#### T.M. OFİSİ'NİN DEPOLAMA SORUNU

Erzincan'ımız hayvancılık potansiyeli açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa kış aylarında yapılan besicilik, besi yapan çiftçilerimizin kış aylarında ihtiyaç duydukları yemlik arpa ve buğdayın uzaklardan temin etmektedirler.

Erzincan T.M.O.'sunun şu andaki depolama tesisleri yetersiz bulunmaktadır. Programda bulunan depolama tesislerinin biran önce yapılması, yöremiz çiftçilerine umulanın üzerinde bir fayda temin edecektir.

#### TOPRAK TAHSİL LABORATUVARI

Erzincan'da mevcut toprağın bugüne kadar önemli bir şekilde tahlili yapılmamıştır. Toprak tahlil edildiği takdirde, çiftçi hangi toprağa hangi cins gübrenin atılacağını bilerek yapacaktır.

Doğu Anadolu'da sadece Erzurum'da böyle bir tahlil laboratuvarı bulunmaktadır. Toprağını tahlil ettirmek isteyen çiftçimiz, Erzurum'a gitmekte ve büyük bir maddi külfete girmektedir.



*Resim 15: Metin İlyas Aksoy.*

### 1.3. ERZİNCAN'IN UNUTMADIĞI, SEVGİ VE SAYGIYLA ANILAN BİR VALİ; METİN İLYAS AKSOY

24.06.1985-19.08.1991 tarihleri arasında Erzincan valisi. 1963 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmiş, DSİ İdari İşler Daire Reisliği Zat İşleri Müdürlüğünde memuriyet hayatına atılmıştır. Ankara'da kaymakam adaylığı yapan M. İ Aksoy, Dereli, Espiye, Şenkaya, Iğın Kaymakamlıkları, Mülkiye Müfettişliği, Teftiş Kurulu Başkanlığı, 1985 - 1991 yılları arasında Erzincan Valiliği görevini ifa etmiştir. Halkın sevgi ve saygısını kazanan "babacan" bürokratlardandır. Şehrin güvenliği başta olmak üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda önemli hizmetleri olmuş, samimi ve sıcak yaklaşımıyla halk üzerinde olumlu bir izlenim bırakmıştır..

1991 - 1992 yılları arasında Kayseri, 1992 - 1997 yılları arasında Merkez valilikleri, 1997 - 1998 yılları arasında İçişleri Bakanlığı Müsteşarlığı, 1998 - 2000 yılları arasında Samsun, 2000 - 2003 yılları arasında tekrar merkez valilikleri yapmıştır.

16 Temmuz 2003 tarihinde kendi isteği ile emekli olmuştur. 2004 yılından bu yana da Kamu Görevlileri Etik Kurulu üyeliği görevini yürütmektedir.



*Resim 16: Yavuz Selim Mahallesi'nde 15.10.1992 tarihinde eğitim ve öğretime açılan okullardan birine "Metin İlyas Aksoy İlköğretim Okulu" adı verilmiştir.*



## II. 13 MART-1992 DEPREMİ VE SONRASI

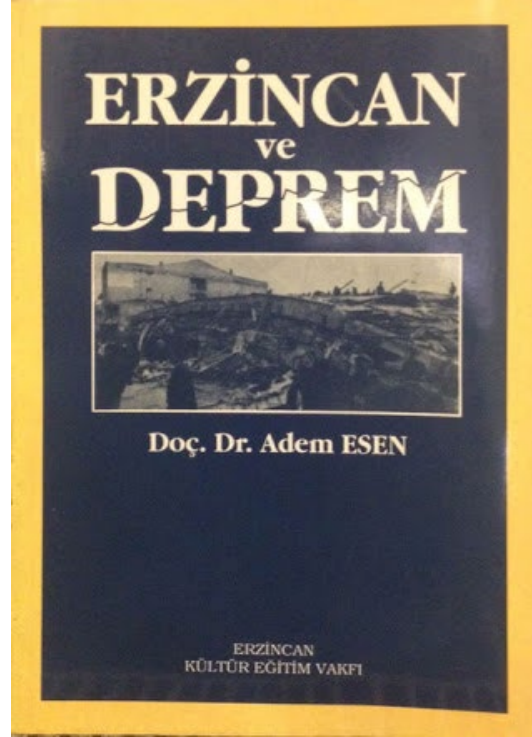
### 1. 13 MART-1992 DEPREMİ

Erzincan deprem aralıkları açısından bakıldığında 1983 depremi 25 yıl aralığına, 9- 10 yıl sonrası daha büyük bir sarsıntı öncesine tekabül etmektedir. Nitekim 1930 depremi ve takip eden 1939 depremi de 9- 10 yıl aralığıyla gerçekleşmiştir. Zaman aralığı esasına dayalı olarak 1992 yılı öngörümüz birçok kimseyle paylaşılmıştır. Ancak, uyarılarımız dikkate alınmadıktan başka, ova içine abanmış kentte rant ve nüfus kaygısıyla 6 kat bina yapımının yasal düzenlenmesine gidilmiştir. Bu duyarsızlık 1992 depreminde yüzlerce insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Yıkım ve ölümlerin bir diğer nedeni ise 1983 depreminde pek çok binanın direncini yitirmesine karşın binaların yeterince onarılmamış olmasıdır.

Yerel saatle 19.18'de Erzincan'da can ve mal kaybına yol açan bir deprem olmuştur. Resmi kayıtlara göre depremde 653 kişi ölmüş, büyük maddi zarara ve göçlere neden olmuş, 8057 bina hasar görmüş ya da yıkılmıştır. Richter ölçeğine göre depremin büyüklüğü 6,9 dur.



**Resim 17:** Erzincan Kız Meslek Lisesi yıkıntılarını altında kalan kızı için ağlayan babalardan biri.



**Resim 18:** Erzincan'da yaşanan depremlere ilişkin yapılan çalışmalardan biri.



# Kader değil, cinayet

Erzincan'ı yıkan deprem Tokyo'da olsaydı, kimsenin burnu bile kanamayacaktı. Uzmanlar, facianın göz göre göre geldiğini söylediler...



**"BABAMI KURTARIN"** Fevzipaşa Caddesindeki üç katlı Şehir Kulübü, tümüyle çökmüş. Fatih Şahin, robotlaştığı hemşerileri arasında, "Babaaa, babaaa... Bu babamın inittisi... Geliyorum baba, kurtaracağım seni" diye bağıranak dolayyor, öğretmen babası Fikret Şahin'i kurtarmaya çalışıyor (küçük resim). Erken atıldan çıkarılarak sedyeye konan ağır yaralı babasına sarılmak isteyen Fatih'e, Mehmetçik engel oluyor, hessas olmalı diyecek. Fatih'in çığlıklar, diğer yerindekilerin gösterisi yapıyor.

- Erzincan'da, özellikle kamu kuruluşlarına ait çok katlı betonarme binaların yıkıldığını belirten uzmanlar, inşaat ihalelerindeki kayırmaların facianın cinayete dönüştürdüğünü öne sürdüler...
- Demirel de, Erzincan depremi hakkında bilgi verirken, "Hatalar var. Şehir bile olmaz denilen yere, 2 katlı bina dururken, 5 katlı, 8 katlı binalar yapmanın ne lüzumu var?" şeklinde konuştu.
- Emlak Bankası'nın eski Ataköy İnşaat Müdürü Gınel Soylu ise, "hale alabilmek için yüzde 30-35 fiyat kesim müabihidin, iyi bina yapılabileceği mümkün değil. Yüksek katlı bina yapılacaksa daha dayanıklı teknoloji kullanılmıyord" dedi.
- Jeofizik Mühendisleri Odası'na açıklamasında da, 6.3 şiddetindeki depremin Japonya'da hasarsız atlatıldığı belirtilerek, "Asıl sorun, karlı ve zemin koşulları inşaatçıların yapmış binalardır" denildi. ● Yazın 26. sayfa

► Diğer fotoğraflar 2. sayfamızda

Resim 19: 1992 depreminden..

"Deprem olgusu Erzincan'ın sosyal ve ekonomik kalkınmasında önemli bir engeldir.Çünkü az gelişmiş bölgelerin kalkınmasını öngören politikaların başarı şanslarını; bu bölgelerdeki kaynak yetersizliği, terör olayları, ekonominin genel yapısından kaynaklanan durgunluk , enflosyon ve bürokratik engeller yanı sıra tabii afetler de engellemektedir. Son depremin (1992) Erzincan'daki doğrudan maddi kaybı 3.5 trilyon TL, dolaylı kaybı da bu kadardır.



Resim 20: 1992 depreminden..



Resim 21: 1992 depreminden ..



Yaptığımız araştırmaya göre Erzincan'da depremden etkilenen 211 yerleşim yerinin deprem öncesi nüfusu 211 239 iken, deprem sonrası 181 023 olmuştur. Dolayısıyla yaklaşık 30 000 kişilik bir azalma olmuştur". A. Esen, *Erzincan ve Deprem*, İstanbul 1994, s. 148.

# Felaket üstüne felaket

Güneydoğu'da çığır, Zonguldak'ta ise grizunun yüzlerce kurban almasından sonra dün de deprem Erzincan'da vurdu

## Facia bölgesine ilk ulaşan Hürriyet ekibi bildiriyor

# Enkaz altından 'İmdat' sesleri...

**30 SANİYE SÜRDÜ**  
Dün akşam saat 19.20'de meydana gelen ve 30 saniye süren 6.3 büyüklüğünde bir deprem, Erzincan'da büyük hasara yol açtı. Kurbanları 216 kişi olduğu ve 64 hasar gördü. Binlerce kişi, enkaz altında kaldı.

**CEHENNEM GİBİ**  
Depremden bir hafta önce bir atamanın, enkazda kalanları bulmaya çalışırken, "Çölyüce kurtları bir cehennem gibiydi. Enkaz içinde sağa-sola koşarken binlerce insan, çölyüce gelen imdat çağlarını karşısında çaresiz kaldı."  
● Yazın 23. sayfa

**Amatör telsizcinin feryadı**  
**'En az 5 bin ölü var'**  
İstanbul'daki bir amatör telsizci, Erzincan ve Sivas yöresinde, bölgedeki bir amatör telsizciye ulaşınca, duyulamaz bir sesle, "Burada en az 5 bin ölü var, her taraftan çığlıklar yükseliyor ve kırılmaktadır" diyecekti...  
● Yazın 23. sayfa

- Deprem haberini alır almaz Erzurum'dan yola çıkıp, Erzincan'a ulaşan Hürriyet Haber Ajansı ekibi, gördükleri karşısında dehşete düşüyordu. Arkadaşımız Cemal Çelebi, gördüklerini şöyle anlattı:
- "Burada felaket. Deprem, Erzincanlıları teravah namazında yakaladı. İhanetlerin altındaki meşitlerde namaz kılanlar, enkaz altında kaldı. Her yerden inilti, imdat sesleri yükseliyor."
- Devlet Hastanesi'nde ölümler adeta üst üste atılmış. Türk doktorlar bir tablo. Devlet Hastanesi'nin bahçesine yataklar kurularak hastaneler bir hastane görünümünde. Yurttaşlar kan vermeye çağırılıyor. Sarımsak araklarla sünyör. Herkes tedirgin. Takiciler, otomobiller, hastanelere, Erzurum'a yarıları taşıyor."
- "Öğrendiğiniz dehalet verici haberlerden biri de, Erzincan Emriyet Müdürü'nün eşi ile iki çocuğuna mezar olmuştur..."  
● Yazın 23. sayfa

Resim 22: 1992 depreminden..



Resim 23: 1992 depreminden..



## 2. 1992 SONRASINDA ERZİNCAN;

### *DEPREMLE OLUŞAN SORUNLARIN GİDERİLMESİ ÇABALARI VE ACİL EYLEM PLANLARI İÇİN HAZIRLANAN RAPORLAR*

Erzincan'ın, Anadolu tarihinde hemen her dönemde özel bir kent, özgün bir mekân olduğunu nesnel kanıtlara dayalı olarak bilmek mümkündür. Antik Çağ yazarlarından biri “yaygın dış mahallelerle ünlü olan kent” derken, kuşkusuz dağların eteklerinden ovaya bakan Arziya'nın (Arzingan/Erzincan) o muhteşem görüntüsünün büyüü içinde kalmıştır. Birinci ciltten itibaren bu çalışmanın içeriğine bakıldığında, Erzincan adına yapılan sitayişlerin abartılı olmadığı ve fakat yetersizliği söylenebilir.<sup>1</sup>

Erzincan'ın tarihsel kimliğinden kaynaklanan özgünlüğüne ilişkin çok şeyler sıralanabilir. Yaşanılan çok sayıda ve bazıları şiddetli depremlere rağmen, bulunduğu konumda her seferinde kendi küllerinden yeniden doğmuş, kültürel ve toplumsal yapısıyla kendine özgü varlığını devam ettirebilmiştir. 1992'de yaşanan deprem sonrası çabalar bu yeniden doğuşun basamaklarını teşkil etmiştir.

**Deprem Öncesi Saatlerde Ankara'da Bir Toplantı:** XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta deprem olmak üzere çeşitli nedenlerle Erzincan'dan başta illere göçler olmuştur. Gurbetteki Erzincanlıların nüfusu bugünkü Erzincan'ın birkaç katıdır. Göç alan illerden biri olan Ankara'da “Erzincan İli Kültür ve Eğitim Derneği”nin Necatibey caddesinde bulunan yönetim binasında bir araya gelmiş, Erzincan için neler yapılacağı üzerinde 13 Mart 1992 yılında bir grup Erzincanlı bir araya gelmiş, Erzincan için neler yapılacağı konusu üzerinde bazı görüşler beyan etmişlerdir. Bu kişiler arasında bulunanlar şunlardır:

Bekir Ekinci, Eyüp Aktepe, Refik Veyisoğlu, Fahri Taş, Hıfzı Toz, Tahir Erdoğan Şahin, Nedim Küçük, Abdurrahman Küçük, Mukim Sağır, Lütfü Şehsuvaroğlu, Alaattin Aktaş, Hüseyin Ağca, Şakir Karartı, M. Tahir Yazar, Güven Yorgancı, Orhan Çelik ...

Toplantıda dile getirilenler henüz kayda geçmeden TRT normal yayın akışını durdurmuş ve saat 19 civarında “Erzincan'da büyük bir depremin vuku bulduğunu, o dakikalarda kentten haber alınmadığını” duyurmuştur. Adı geçen gruptan bazı kimseler o gece yola çıkmış, sabah erken saatlerde Erzincan'a gitmiştir. Gidenlerin birçoğu belli bir süre yıkıntılar içerisinde kalan Erzincan'da bir süre kalıp tekrar dönmüşlerdir.

1. Depremden bir iki saat öncesinde toplanan ve Ankara'da yaşayan grup, başkaca Erzincanlılarla yine Ankara'da adı geçen dernekte toplantılar yapıp yıkılan kent için neler yapılacağı hususunda çalışmalarını devam ettirmiştir. Böylece 1992 Depremi sonrası Erzincan için acilen neler yapılabileceğinin ilk raporu bu grup tarafından ilgili makamlara iletilmiştir. Sonradan ve çeşitli kurumlar tarafından düzenlenen çeşitli raporlar bu ilk rapordan hareketle tazammum ettirilmişlerdir.

<sup>1</sup> Erzincan'ı tarihsel olarak özel ve özgün kılan hususlar hakkında daha geniş bilgi için bak. Tahir Erdoğan Şahin, *Ashirand'ın “Arziya”sından Geleceğin Erzincan'ına*, **Erzincan Dergisi**, S. 2, 2015, s. 15- 20.





2. Deprem sonrası neler yapılabileceği konusunda öneriler sunulan bu rapor yanı sıra aynı günlerde deprem alanında yapılan inceleme raporları da vardır. Bunların ilki Prof. Dr. Çetin Yılmaz tarafından yayımlanmıştır.

3. Deprem ve deprem sonrasında nasıl bir politika izleneceği konusunda “Erzincan” başlıklı bir rapor o günkü devlet bakanlarından İbrahim Tez tarafından bakanlar kuruluna sunulmuştur.

4. Depremin olumsuz sonuçları ile ilgili alınması gereken tedbirler ve öneriler hakkında dönemin başbakanı Süleyman Demirel’e sunulan bir raporda Erdoğan Boynukalın, Muammer Göksu, Talip Kaban, M. Semih Yıldız, Yusuf Sürmen imzaları bulunmaktadır.

5. Erzincan Ticaret ve Sanayi Odası ile Esnaf Odaları birliğinin ortaklaşa hazırladığı bir raporda; esnaf, tüccar, sanayici ve iş adamlarının yaralarının sarılması için neler yapılabileceği konusunda bazı düşünceler belirtilmiştir. Söz konusu rapor Muzaffer Çakır ile Necati Polat imzalarıyla yayımlanmıştır.

#### EK 1: ERZİNCAN DEPREMİNİN ARDINDAN- *Lütfü Şehsuvaroğlu*



*Resim 24: Lütfü Şehsuvaroğlu .*

Şimdi Erzincanlının sükûtu feryattan beter değil de nedir? İhmal, suistmal, mevzuat tikanıklığı vb. daha birçok tedbirsizlikler sonucu yerle yeksan oluveren koca binaların enkazı arasında bir nefes, bir çığlık duyabilmek.. Tanıdık tanımadık bir insan sesini saatlerce, günlerce beklemek..

Erzincan’ın, Erzincanlının feryat gibi sükûtunu gördük. Yüreğimizde hissettik. Bir seneyi aşkın zamandır bazı Erzincanlı bilim adamlarıyla birlikte Doğu Anadolu Projesi içinde Erzincan’ın yeri ve neler yapılabileceği hususunda çalışmalarını yürütürken, bir yandan da TV için “Erzincan’da bir kuş var” belgeselinin senaryosunu tamamlamaya çalışıyorduk. Bu güzel, şirin, yeni kent daha da mamur olmayı bekliyordu.

4000 yılı aşkın bir tarihi geçmişe sahip Erzincan sayısız sarsıntı geçirmiş, kimi zaman yerle bir olmuş ama her defasında yeniden toparlanmayı bilmişti. Erzincan Tarihi’nin yazarı sevgili dostum Tahir Erdoğan Şahin’in 1983 depreminden sonra gelecek için korkuları durulmamıştı. Sanki Erzincan her sarsıntıda dışarıda, çadırda sabahlamayı adet edinmiş; feryat gibi sükûtuna bir yankı bulamayacağını kabullenmiş gibiydi. Biz de 1992 ve 2017 yıllarından bahseden Tahir Erdoğan Şahin’e “bırak nostradamus’luğu” diye takılmıştık.

Şimdi deprem sonrasında neler yapabiliriz diye Erzincanlılar olarak bir araya



geldiğimizde bir yandan her şeye adeta sıfırdan başlamak durumunda olduğumuzu görüyor, bir yandan da önceki projeleri görüşleri hatırlıyor ve Ankara'daki derneğimizde feryattan beter sükût içinde buruk bir acıyı paylaşıyoruz.

Ömrümüz, dünyamız memleketimiz hep inişleri çıkışları yaşamıyor mu? Türk Edebiyatı'nda ya da Doğu Edebiyat dergilerinde meşhur şairlerimizle otururken şu şiiri okumuş; Erzincanlı, toprağı gibi sarsıntılı olur demiştim.

Portakal bahçesi görmedim ki ben

Ne anlarım sizin şiirinizden

Zelzeleler diyarıdır benim memleketim

Böyle bir kurup bir yıkıyorsam içinde ne varsa

İçimdeki meddü cezirden (Eylül Seneleri, 1985, s. 20)

13 Şubat 1992 Kurtuluş Günü kutlamaları için Erzincan'dan davet almıştık. O gün vesilesiyle Erzincan'da düzenlenen panele konuşmacı olarak çağrılmıştım. Ankara'dan benim dışımdaki konuşmacılara: Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, Prof. Dr. Eyüp Aktepe, eğitimci emekli albay Hüseyin Ağca, Ankara Radyoevi eski müdürlerinden Fahri Taş ve tarihçi Tahir Erdoğan Şahin idi. Bir hafta öncesinden program yaptık. Hem dinmeyen hasretimizi serinletecek, hem de bu vesileyle Doğu Anadolu'nun kalkınmasında yeni bir projenin birkaç yönünü hemşehrilerimizle paylaşmış olacaktık.

Bu arada iki ciltlik Erzincan Tarihi'nin yazarı Tahir Erdoğan Şahin" Erzincan'ın Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerde önemli bir merkez olabileceğini" belirtmiş; Erzincan tarihindeki Ermeni mezaliminden örneklere geçmiştik. Hepimizin ailesinde 1900'lü yıllardan nesilden nesile anlatılan tarihi gerçekler vardı. En büyük isyanı ve katliamı eskiden büyük bir kaza ama şimdilerde artık küçük bir köy olan Kuruçay'da başlatmışlardı. Konu böyle tarihten bugünün sosyo- ekonomik gerçeklerine, göçlere dek uzamıştı.(Şahin, T. E., Erzincan Tarihi, C. II, 1985).

Kalkınma hamleleri, Erzincan'ın tarihi, Azerbaycan ve Karabağ'daki Ermeni vahşeti üzerinde o gün sohbet ettiğimizi hatırlıyorum da tam bir ay sonrasında bütün bu arkadaşların birbirlerine kayıpları hakkında bile soru sormayıp topyekûn bir beldenin hüznünü yaşayacaklarını kim tahayyül edebilirdi diye düşünüyorum.

Rahatsızlığım nedeniyle gidemediğim panel yapılmış ve Erzincan için daha umutlu geleceklerin mesajı verilmişti. Tam bir ay sonra bu güzel şehrin büyük bir yara alacağını kim bilebilirdi?

Şimdi Erzincan'da yaraların sarılma zamanı. Yaraları sararken, onu kaba ellerle deşelemek daha büyük bir yaraya sebebiyet verebilir.

Birçok kuruluş çalışmalarını hızlandırdığı gibi, yurt içinden ve dışından önemli miktarlarda yardımlar da yaraların daha kısa zamanda sarılabileceğinin işaretini veriyor.

Ülkemiz 1992 yılında birçok doğal afetle karşılaştı. Çığ, grizu, deprem. Doğal afetler ve onların dışında coğrafyamızda yaşanan sıcak atmosfer.. Bütün bunlar olağanüstü günler için



afetler ya da kriz dönemleri için özel bazı birimlerin kurulması gereğini gerçeğini bize bir kere daha hatırlatıyor.

Erzincan depreminden sonra Tarım ve Köy İşleri Bakanımız Necmettin Cevheri de bölgede incelemeler yaptı. Bakanlığımız deprem sonrası çiftçilerin uğradığı kayıpların karşılanması ve sonrasında bölgede neler yapılması gerektiği yolunda faaliyet başladı.

Ahırları yıkılan hayvan yetiştiricilerinin hayvanları satın alındı ve zararlarının karşılanması yoluna gidildi. Önemli bir adım da Erzincan'daki süt üreticilerinin desteklenmesi ve hayvancılığın geliştirilmesi amacıyla bölgedeki peynir ve tereyağı fabrikasına yapılacak yatırım. Aynı zamanda çiftçilerimize kredili hayvan satışları yanında kooperatifçiliğin geliştirilmesi için de teşvik düşünülmelidir.

Deprem sonrası evlerini terk eden insanları ilk şok halini atlattıktan sonraki günlerde sordukları soru kulaklarımdan çıkmıyor. Erzincan toparlanabilir mi?

Tarihin en Eskişehirlerinden olan Erzincan'a şimdi yapılacak ne varsa; kalıcı, sistemle ve süratle yapılmalı. Mesele budur. Erzincanlının onurunu kırmadan bugüne kadar yapılan ivedi yardım kampanyaları artık yerini kalıcı programlara bırakmalıdır. Erzincanlının beklediği; TV'den de aktarıldığı gibi çalışacağı, yeniden imar edeceği Erzincan'ı kurmaktır.

Türkiye kısa zamanda bu yarayı sarabileceğini gösterecek ve artık ihaleyi ucuza kapatma gibi bir mantık yerini, depreme dayanabilen binaların yapılabilmesinin zor olmayacağını göstererek "insan en kutsal emanettir" mantığı esas olacaktır.



*Resim 25: Fahri Taş.*

## **EK 2: 13 Mart 1992; ANKARA- ERZİNCAN VE DEPREM- *Fahri Taş***

13 Mart 1992günü, Ankara'da yaşayan hemşehrilerimizle mütevazı bir iftar yemeğinde buluşmak üzere sözleşmiştik.. Erzincan İli Kültür ve Dayanışma Derneği'nin Necati Bey Caddesindeki dernek binasında buluşacaktık.. Bu buluşmaya tam kırk kişi davet edilmişti.Bunlar arasında çeşitli kurumlarda görev yapan arkadaşlarımız, gazateciler yanı sıra o gün tesadiüfen Ankara'da olan, Rzincan'da olan arkadaşlarımız da vardı. Amacımız, Ankara'da oturan Erzincanlılar olarak, Erzincani için hangi konularda neler tapabileceğimizi tartışmak ve bunu rapor haline getirebilmektir. Ancak bu kısmet olmadı çünkü o akşam saat 19 16 da hepimizi acılara boğan o deprem oldu.

O gün aziz arkadaşım ve dostum Sevgili Mukim Sağır da Ankarada'ydı.. Onu da iftara



götürdüm.İftardan sonra arkadaşlar sohbet ederken, ben Mukim Bey'i Ankara Radyosu'ndaki TSM Konserne götürdüm. Konser saat 20 00 de başlayacaktı. Canlı yayının başlamasına iki dakika kala Genel Müdür Yardımcımız Nevzat Avcı bey, yerine otururken :” Fahri senin memleket gene sallanmış” dedi. Ne zaman olmuş, nereden öğrendiniz sorularını soramadım. Sadece şuanda televizyon alt yazı ile geçiyor, diyebildi. Çünkü yayın başlamıştı. Mecburen konserin ilk yarısını dinledikten sonra ayrıldık ve evlerimize, telefon başına koştuk. Durum karanlıktı. Ve sabah Tahir Erdoğan Şahi'le' Erzincan'ın yolunu tuttuk.. Bundan sonrasını anlatmaya gerek yok, çünkü herkes az çok bir şeyler yaşadı.

O akşam toplantıya davet edilen hemşehrilerimin listesi şöyle idi. Ancak katılamayan arkadaşlarımız da olmuştu.

Abdullah Dünder, Abdurrahman Küçük, Tahir Erdoğan Şahin, Adnan Öksüz, Ahmet Akartepe, Ahmet Kara, Ahmet Küçükgoze, Alaaddin Aktaş, Ali Çilli, Refik Veyioğlu, Ali Nihat Erhan, Bekir Sevilir, Beşir İnanç, Cemal Kargı, Doğan Karaçay, Durmuş Musal, Enver Yeniçeri, Ercan Akman, Erol Özdemir, Eyüp Aktepe, Fahri Taş, Faruk Pilatin, Hıfzı Toz, Kenan Önen, Kenan Ziya Taş, Lütfü Şehsuvaroğlu, Mehmet Alkan, Metin Uçar, Muzaffer Akartepe, Nahit Bingöl, Nedim Küçük, Nihat Çınar, Özcan İnanç, Sami Dadağlıoğlu, Selahattin Ayvaz, Seit Aydoğan, Şakir Karartı, Teoman Muştı, Vasfi Sanalan, Yusuf Demirel..

Depremi ilk şoku atlatıldıktan sonra, arkadaşlarımız boş durmadılar iki hafta içerisinde bir araya gelen arkadaşlarımızla “neler yapabiliriz” konusunu yine tartıştık.. Prof. Dr. Eyüp Aktepe ile birlikte hazırladığımız bir rapor taslağını o günlerde Devlet Bakanı olan Deprem işleriyle görevlendirilen Sayın Erman Şahin'i ziyaret ederek ona sunduk.

**2011 Depreminde Refahiye ve Kemah:**22 Eylül 2011 Perşembe günü sabah 06.22'de merkez üssü Refahiye'nin Cengerli köyünde meydana gelen 5.6 büyüklüğündeki deprem, Cengerli ve güneyinde bulunan Kemah'a bağlı Kardere, Bozoğlak, Gediktepe, Karacalar ve Gülbahçe köyleri başta olmak üzere bölgede korku ve paniğe sebep olmuştur. Depremi artçıları bir süre daha bölgede devam etmiştir.

#### ERZİNCAN VALİSİ; RECEP YAZICIOĞLU

1991-1999 yılları arasında Erzincan valisi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni tamamladıktan sonra 1968'de Aydın'a maiyet memuru olarak atandı. 1971- 1984 yılları arasında Kalkandere, Bahçe, Hamur, Ayvacık, Kırıkhan, Alaca, Akçakoca ilçelerinde kaymakamlık görevinde bulundu. 1975 yılında da asteğmen olarak Kara Kuvvetleri Komutanlığında askerlik görevini tamamladı.

1984 yılında 36 yaşında *en genç vali* olarak Tokat Valiliği'ne atanan Recep Yazıcıoğlu 14 Ağustos 1989'da Aydın Valisi olarak göreve başladı. 19 Ağustos 1991 tarihinde Erzincan Valiliği'ne, 26 Eylül 1999'da Merkez Valiliği'ne, 30 Ocak 2003'te de Denizli Valiliği' ne getirildi.



02 Eylül 2003'te Eskişehir-Ankara Yolu üzerindeki Temelli Mahallesi yakınlarında geçirdiği trafik kazası sonucunda olaydan 2 gün sonra bitkisel hayata girerek 8 Eylül 2003 tarihinde hayatını kaybetti. Cenazesi Aydın'ın Söke ilçesinde 10 Eylül 2003'te toprağa verildi.

*Resim 26: Recep Yazıcıoğlu.*

#### BELEDİYE BAŞKANI; TALİP KABAN

(1989 – 1999) : 1955 Yılında Erzincan ili Tercan İlçesinde doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini Erzincan'da tamamladıktan sonra Karadeniz Teknik Üniversitesinden mezun olmuştur.

1978 yılında Erzincan Belediyesi- İçme Suyu Müdürlüğünde makine mühendisi olarak göreve başlamıştır. 1989 Yerel Seçimlerinden MHP den belediye başkanı adayı olmuş ve iki dönem (1989-1994, 1994-1999) boyunca bu görevinde kalmıştır.

1992 Depreminde kentin yeniden imarı yönündeki çalışmaları ve bu yıllarda terör hadiseleri sırasında sergilediği sağduyulu yönetimi ile halkın beğenisini kazanmıştır.

*Resim 27: Talip Kaban.*





**EK 3: 22 EYLÜL-PERŞEMBE 2011; KEMAH- REFAHİYE DEPREMİ.**

Yerel saat ile 06: 22 'de büyüklüğü  $M_l=5.6$  olan şiddetlice bir deprem meydana gelmiştir. Depremin dış merkezi Cengerli-Refahiye ilçesi olup, yörede vatandaşlar tarafından kuvvetlice hissedilmiş ve panik yaşanmasına neden olmuştur. Cengerli ve güneyinde bulunan Kemah'a bağlı Kardere, Bozoğlak, Gediktepe, Karacalar ve Gülbahçe köyleri başta olmak üzere bölgede korku ve paniğe sebep olmuştur. Depremin artçıları bir süre daha bölgede devam etmiştir.

Erzincan Ovası'nın sık sık depremlere maruz kalışını jeologlar ve tektonikçiler, çeşitli sebeplere bağlamaktadırlar.<sup>6</sup> Bunlardan bazılarının hülasası şudur:

a) Erzincan Ovası, çok tehlikeli deprem kuşağı olan "Tonal Hattı" üzerindeki "hufre"dir. Ve depremler fay ve hufrelerin harekete geçmesi ile meydana gelmektedir. Ancak, bu teorinin kurucusu Salaman Calvi, 1939 Erzincan depremini, Stehepinsky Ovası'nın 35 kilometre kuzedoğusunda tespit ettiği çok uzak bir hadiseye bağlamaktadır.

b) Bölgedeki depremler, "dağ silsilelerinin teşekkülü esnasında meydana gelen tektonik – mihaniki hadiseler" bağlanmakta ve 1939 depreminin "B 230 K yönünde, Kelkit Çayı vadisinden gelen bir diklokasyonun ek yerinden doğduğu" neticesinde varılmaktadır. Ovadaki 1938 – 1948 seneleri arasında meydana gelen hareketler sonunda "kuzey kompartmanlarının güneye nazaran izafi olarak doğuya doğru hareket ettiği" iddia edilmekte ve depremlerin sebebinin "Orta Anadolu blakonun, aralıklarla yavaş yavaş yükselmesinde ve kaymasında" ilişkisi aranmaktadır.

c) Erzincan'ın, Anadolu'nun büyük deprem kuşağı üzerinde bulunmasının yanı sıra, çok kırıklı ve tektonik bakımdan çok hareketli bir yerde bulunmaktadır. Bölgelerdeki depremler "orojenik strüktürlerle, krotejenik ve dilokasyon hatlarının birlikte bulunması yüzünden" sık ve şiddetli olmaktadır. Bir kısım görülebilen ve faal olan bir kısmı alüvyonlar altında bulunan faylar, bu depremlerin sebepleri arasındadır. Bu fayların bir kısmı, volkan püskürmelerine sebep olan faylarla, bu volkanların lav akıntılarını ve çakıllarını yükselten faylardır. 1939 depreminin, Ekşisu bölgesinden çıkan suyu bulandırmış olması da bu görüşün ispat materyallerinden biridir.

d) Dördüncü jeolojik zamanda oluşan Erzincan Ovası, bu zaman zarfında beliren akarsuların getirdiği alüvyonlarla bugünkü halini almıştır. Ovada önceki zamanın çöküntüleri hala sürmektedir. Kırık hatlar arasında kalan ova tabanının henüz oturmadığı iddia edilir. Diğer bir deyişle, Erzincan Ovası'nda yer alan çöküntü, faylar arası (graben) bir çöküntüdür.

Yine bilim adamlarına göre, Miyosen devri denizinin çekilişiyle Erzincan Ovası, Anadolu'yla birlikte yer kabuğunun yükselme hareketine uymuş, bu hareket esnasında kuzey ve güney yamaçlarında kırılmalar vuku bulmuştur; fay hatları meydana gelmiştir. Bu hatların yükselişinde, Erzincan Ovası geri kalıp, çökmeye başlamış ve 1750 metrelik çöküntüden sonra, söz konusu ova ortaya çıkmıştır.

Bu iddia ve görüşler zümresinden olarak, bütün yerkürenin magma üzerinde büyük



plakalardan oluştuğu ve Erzincan Ovası'nın da bu plakaların eklem yerlerinden esnek birinin üzerinde bulunduğu söylenebilmektedir.<sup>2</sup> Devamlı hareket eden plamaların birbirine teması esnasında, yerkürenin ekleme tekabül eden satırlarında sarsıntılar meydana gelmektedir. Bu sayede, daha önceden volkanik püskürmelerle dışa çıkan magma “aktif fay hattı” da diyebileceğimiz bu eklem aralıklarında sıkışan enerjisini sarf etmektedir. Bu teoride esas alınan konulardan biri de depremlerin kronolojik seyridir. Ancak, deprem aralıklarında görülen bazı uyumsuzluklar, bütün plakaların değişik yönde ve değişik zamanlarda, farklı hareket edip; iki bitişik plaka hareketini de etkilemesine ve ayrıca giderek soğuma gösteren magmanın bu niteliğine yorumlanabilir. Bu açıklamadan yola çıkarak, belli bir zamanlamanın hesabı için bütün Türkiye deprem hareketlerinin belli bir kronolojik akışının ele alınmasından daha uyumlu bir hesap çıkarılabilir. Aşağıdaki zaman aralıkları cetveline 1983 (18 Kasım Cuma) Erzincan Depremi de eklenmiştir.

Gerek 1930, 1939 ve gerekse 1983 depremi sonrasında pek çok yalan yanlış dedikodular ve depremin hemen öncesinde olduğu söylenen olağanüstü gariplikler derlenmeye kalkılsa, herhalde akıl dışı hadiseler edebiyat tarihinde kendine has bir yer kaplayacaktır.

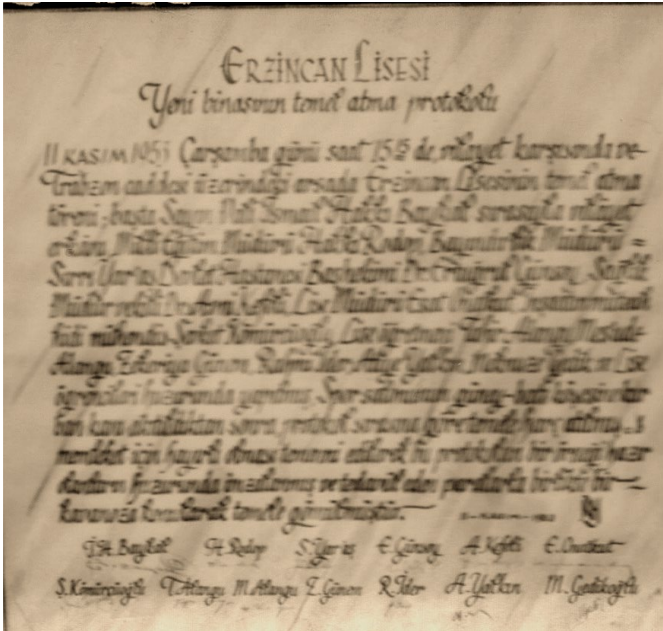


**Resim 28:** Kız Endüstri Meslek Lisesi.

<sup>2</sup> Kani Alp, *Erzincan Depremleri*, **Mengüceli**, Sayı: 1, s. 18; Erdoğan Akkan, *Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri*, **Tarih Coğr. Der.**, 21; İ. H. Akyol, *Erzincan Zلزesi ve Son Feyezanlar Dolayısıyla*, **Ülkü Mec.** XV. Sayı: 84 – 85; H. Saraçoğlu, **Doğu Anadolu**, İstanbul 1956, s. 326 vd.



Resim 29: Sanat Endüstri Meslek Lisesi.



Resim 30: Erzincan Lisesi temel atma protokol metni.

## ERZİNCAN LİSESİ

### Yeni Binanın Temel Atma Protokolü

11 Kasım 1953 Çarçamba günü saat 15'de vilayet karşısında ve Trabzon Caddesi üzerindeki arsada Erzincan Lisesi'nin temel atma töreni; Başta Sayın Vali İsmail Hakkı Baykal, sırasıyla vilayet erkânı, Milli Eğitim Müdürü Hakkı Rodop, Bayındırlık Müdürü Sırrı Yar'as,, Devlet Hastanesi Başhekimi Dr. Ertuğrul Günsoy, Sağlık Müdür Vekili Dr. Avni Kefeli, Lise Müdürü Esat Onatkut, inşaatın müteahhidi mühendis Şevket Kömürçüoğlu,, Lise öğretmeni Tahir Alangu, Mes'ude Alangu, Zekeriya Günem, Rahmi





*İder, Atiye Yalkın, Meknuze Gedik ve lise öğrencileri huzurunda yapılmış, Spor Salonu'nun güney batı köşesine kurban kanı akıtıldıktan sonra protokol sırasına göre temele harç atılmış,, memleket için hayırlı olması temenni edilerek, bu protokolün bir örneği imzalanmış ve tedavül eden paralarla birlikte, bir kavanoza konularak temele gömülmüştür. 11 Kasım 1953.*



**Resim 31:** *Erzincan Lisesi. Batı ve giriş cephesi.*



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





### III. KENTİN GENEL KONUMU (1992- 2023) NÜFUS, EĞİTİM, EKONOMİ, BİLİM, SANAT VE KÜLTÜR

#### 1. XXI. YÜZYIL BAŞLARINDA KENTİN GENEL KONUMU

**NÜFUS YAPISI** : 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzincan'ın nüfusu 315.806 kişidir. Bu nüfusun, 171.621'i şehirlerde, 144.185'i ise kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Şehirleşme oranı % 54,34 ve nüfus yoğunluğu 27 kişi/km<sup>2</sup>'dir. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Erzincan'ın nüfus artış hızı ‰ 5,38'dir. Bu oran, ‰ 13,92 olan Doğu Anadolu Bölgesi ve ‰ 18,34 olan Türkiye ortalamasının çok altındadır. Ayrıca, nüfus büyüklüğüne göre sıralandığında 43. sırada yer almaktadır.



**Resim 32:** Kalecik köyünden (güneydoğudan) Erzincan Ovası'nın güney bölümü. (Fot. İlhan Kesikkaya)

İlçeler ölçeğinde nüfus büyüklüğü ele alındığında, Merkez ilçe ilk sırada yer almaktadır. Merkez ilçeyi Cimin (Üzümlü), Tercan, Mans (Çayırılı) ve Refahiye ilçeleri izlemektedir.

İlde inşa edilen yeni yapılar, şehrin mevcut konumuna göre deprem koşullarına uygun olarak yürütülmektedir. Ancak, bu inşa sürecinde kente özgü bahçeli evler yıkıma uğrattılırken, şehri var eden "ova"nın geleceği heba edilmektedir. Kumsal arazi üzerinde lokal sağlamlığı olan binaların sürekli depremlerle deformasyona uğrayacağı düşünülmemiştir.

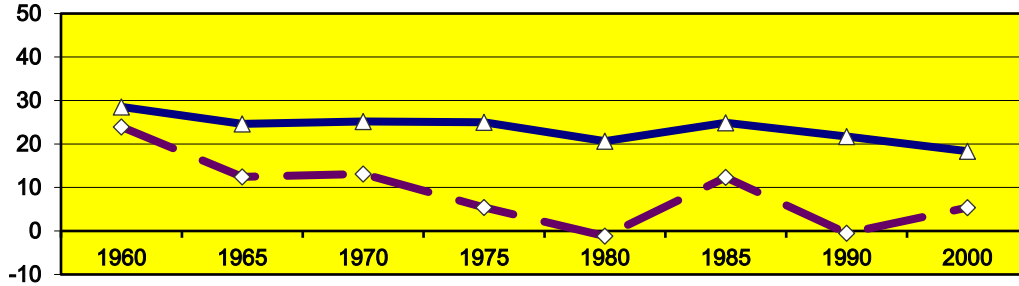


gibi, düz satıh üzerinde sıralanan konutların güneşten yeterince yararlanmadığı göz ardı edilegelmiştir.

Erzincan'da, yıllar itibariyle gerek kırsal alandan il merkezine, gerekse ilden başka illere önemli oranda göç olmaktadır. Göçler, genellikle kırsal kesimden diğer illere de söz konusu olmakla birlikte, genellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlere yönelik olarak gerçekleşmektedir. 1992 yılı depremi sonrasında hızlanan göçlerle birlikte; toprak sahibi olamama, tarımda faal nüfus payının genişlemesi, ekilebilir ve sulanabilir alanın azlığı nedeniyle tarımda istenilen gelişme sağlanamamıştır. Başta hayvancılıktaki gelişmenin düşüş göstermesi, geçim zorluğu, işsizlik, sanayide de gerekli atılımların yapılamaması ve beraberinde milli gelirden alınan payın düşük kalması göçün nedenleri olarak sayılabilir.

Nüfus Artış Hızı	Türkiye	D. Anadolu	Erzincan
<b>Toplam nüfus</b>	<b>67.844.903</b>	<b>6.147.603</b>	<b>315.806</b>
Nüfus artış hızı, 1990-2000 (‰)	18,34	13,92	5,38
Nüfus yoğunluğu (kişi / km <sup>2</sup> )	88	43	27
Şehir nüfusu	44.109.336	3.267.692	<b>171.621</b>
Köy nüfusu	23.735.567	2.879.911	<b>144.185</b>
İl ve ilçe merkezi nüfusu (%)	65,01	53,15	54,34
Bucak ve köy nüfusu (%)	34,99	46,85	45,66
<b>İlçe sayısı</b>	<b>847</b>	<b>110</b>	<b>8</b>
<b>Bucak ve köy sayısı</b>	<b>37.227</b>	<b>6.195</b>	<b>562</b>
Bucak sayısı	680	141	16
Köy sayısı	36.557	6.054	546

İlçe, bucak ve köy sayıları (1Eylül 1996 itibariyle). Kaynak: 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı-Erzincan, DİE. Not: 10 Bucakın bucak merkezi olmayıp, bucak ve köyler toplamına dahil edilmemiştir.



### Sayım Yıllarına Göre Yıllık Nüfus Artış Hızı

Yukarıda verilen tabloda görüldüğü gibi, ilin nüfus artış hızı, 1960-2000 yılları arasında yapılan bütün sayımlarda, Türkiye nüfus artış hızının altında gerçekleşmiştir.

**ULAŞIM:** Erzincan, il sınırları içerisinde geçen E-80 kara yolu ile uluslararası yük taşımacılığında önemli bir konuma sahip olmuştur. İlde ulaşım kara yolu, demir yolu ve hava yolu ile sağlanmaktadır. Erzincan'dan, Haydarpaşa yönüne giden posta treni, İzmir-Diyarbakır ve Van bağlantılarını, ayrıca, Erzincan-Sivas üzerinden, Samsun-Zonguldak bağlantılarını temin etmektedir. Erzincan hava alanı sivil ve askeri hava trafiğine hizmet vermek üzere 1988 yılında, hava alanı terminal binası da 1993 yılında hizmete girmiştir. Halen Ankara'dan, İstanbul-İzmir-Antalya bağlantılı olarak tarifeli seferler yapılmaktadır. Erzincan, doğu-batı yönünde E-80 kara yoluyla Erzurum ve Sivas illerine, kuzeyde standart kara yolu ile Karadeniz'e, güneyde ise Pülümür-Tunceli üzerinden güney illerine bağlantılıdır. İlde devam eden Kemah-İliç kara yolu projesi tamamlandığında ilin, doğu-batı yönünde uluslararası E-80 kara yoluna alternatif bir hat oluşacaktır. Türkiye'nin kuzey demir yolu hattını oluşturan Haydarpaşa-Kars bağlantısı Erzincan'dan geçmektedir.

**ENERJİ:** Enerji ihtiyacını ulusal enerji sisteminden sağlamakta olan Erzincan'da elektriği olmayan yerleşim yeri bulunmamaktadır. Ancak, özellikle köy yerleşimlerinde sık sık görülen elektrik kesintileri, verilen hizmetin yeterince sağlıklı olmadığını, gerekli donanım eksikliğini ve vasıflı elemanların azlığına işaret etmektedir. Hat kayıpları başta olmak üzere diğer sebeplerle büyük oranlara yükselmiş enerji kayıpları, yapılan iyileştirme çalışmaları ve alınan tedbirlerle azaltılmaya çalışılmaktadır. Dağıtım hatlarının yanında öncelikle iletim hatlarında bakım ve onarım çalışmaları yapılmak suretiyle bu oranı % 10'lara kadar çekmek için iyileştirme çalışmalarına devam edilmektedir. Erzincan'da kullanılan elektrik enerjisinin kullanım yerlerine göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Çizelgede görüldüğü gibi tüketilen enerjinin % 12'si sanayi tesislerinde kullanılmaktadır.

Kullanılan Birimler	Türkiye	Erzincan
Resmi daireler	4.107.936	26.643
Sanayi işletmeleri	48.841.696	18.669



Tarımsal sulama	-	22.903
Meskenler	23.887.560	51.146
Ticarethaneler	9.339.384	7.255
Sokak aydınlatma	-	15.750
Diğerleri	12.119.137	12.191
<b>Toplam (MWh)</b>	<b>98.295.712</b>	<b>154.557</b>

**Elektri Enerjisinin Kullanım Yerlerine Göre Dağılımı (2000) . Kaynak: TEDAŞ Müessese Müdürlüğü, 2001, Erzincan.**

**EĞİTİM:** Erzincan, eğitim düzeyi gelişmiş illerden biridir. Okur-yazarlık oranı % 80,79'dur. Erzincan; eğitim kurumlarının sahip oldukları idari ve teknik imkânlar bakımından görece iyi durumdadır.



*Resim 33: Cumhuriyet Ortaokulu (1986)*

İlde; okul öncesi, ilk öğretim ve liseler olmak üzere toplam 324 okulda, 2.418 öğretmen hizmet vermekte 41.328 öğrenci öğrenim görmektedir. Erzincan'da, Atatürk Üniversitesi'ne bağlı olarak açılan Erzincan Hukuk Fakültesi ve Eğitim Fakültesini diğer fakültelerinin açılışı ve ilçelerde de meslek yüksek okullarının kurulması izlemiştir. Atatürk Üniversitesi'nden ayrılışıyla birlikte gelişme gösteren kurumda, kurucu rektör Erdoğan



Büyükkasap'tan sonra niteliksiz bir kadrolaşmanın olduğu, bilim dışı zihniyete sahip ilkel-dinci kimselerin de kurumda yuvalandıkları izlenmiştir. 15 Temmuz 2015 sonrasında yargı ve emniyet güçleri sayesinde yapılan temizlikle bir nebze akademik hüviyetine kavuşan kurum, 2018 yılı itibariyle geçmiş/çürüyen sekiz yılın kaybını telafi etme sürecine girmiş bulunmaktadır.

Aşağıdaki tablolarda görüldüğü gibi *yüksek öğrenim hariç* ildeki okullaşma oranları bölge ortalamasına görece iyi konumdadır.

	Okul öncesi	İlköğretim	Liseler	TOPLAM
Okul	54	239	31	324
Öğretmen	68	1.628	722	2.418
Öğrenci	1.020	32.034	8.274	41.328

**Eğitim Kurumları, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları (1999/2000) Kaynak: Milli Eğitim Müdürlüğü, 2001- Erzincan.**

Eğitim Kurumları	Türkiye	D. Anadolu	Erzincan
İlk okul	89,35	74,64	83,22
Orta okul	53,44	34,98	45,91
Lise	36,69	24,27	31,37
Yüksek öğrenim	8,51	4,56	3,07

**Okullaşma Oranları (1994-95) Kaynak: Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 2002, Erzincan- DİE.**

**Aziz Gün** :İl Millî Eğitim Müdürü. 01 Ocak 1972 tarihinde Pertek'te doğdu. İlköğrenimini Kemah Oğuz Köyü İlkokulu'nda; orta öğrenimini Erzincan Kazım Karabekir Lisesi'nde; yüksek öğrenimini ise Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 18 Kasım 1992 tarihinde Erzincan Sümer Ortaokulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak göreve başladı.

Sırasıyla Erzincan İmam-Hatip Lisesi ve Sabahat Hanım Anadolu Lisesi'nde "müdür yardımcısı"; Erzincan Ulular Lisesi, Erzincan Anadolu Lisesi, Erzincan Hürriyet Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi ve Erzincan Anadolu Öğretmen Lisesi'nde "okul müdürü" olarak görev yaptı. 14/01/2013-24/01/2014 tarihleri arasında Erzincan İl Millî Eğitim Müdürlüğü İnsan Kaynakları Hizmetleri Birimi Şube Müdürlüğü görevini üstlendi. 24/01/2014 tarihinde Erzincan İl Millî Eğitim Müdürü olarak atandı. Halen bu görevini sürdürmektedir.

2014'te göreve geldiğinde "Eğitim Şehri Erzincan" sloganıyla ildeki diğer paydaşların da katılımıyla önemli bir eğitim çalışmayı gerçekleştiren A. Gün, şehrin eğitimde



yapılacakları planlayarak okul öncesinden ortaöğretime kadar, akademik başarıdan bilimsel, teknolojik gelişmeleri ele almıştır.

Görev süresi içerisinde Erzincan’da eğitim için gerekli fiziki yapılanma büyük ölçüde bitirilmiş, Türkiye’nin tekli eğitime geçen nadir illerinden biri olmuş, Okul öncesinde 3,4 ve 5 yaş kategorilerinde okullaşma oranında Türkiye’nin zirvesine çıkmış, her bireyin öğrenim hayatı içerisinde mutlaka iyi bir yabancı dil eğitimi alması gerektiği politikasından hareketle de “Erken Yaşta Dil Eğitimi” projesini hayata geçirmiştir. İlkokullarımızda “yaparak-yaşayarak öğrenme” felsefesini benimseyerek öğrencilerimizi dört duvarın dışına çıkarıp sanatsal, sportif ve kültürel birçok proje ve faaliyete imza atılırken ortaokullar



*Resim 34:Aziz Gün.*

düzeyinde dört yıl öncesinde Türkiye genelinde 57. Sırada bulunan il Liselere Geçiş Sınavı’nda beşinciliği elde etmiş, yine dört yıl öncesinde 71. sırada olan liselerde ise üniversite sınavlarında ilk 20’ye girmeyi başarmıştır. Yine bu süreçte TÜBİTAK Ortaokul Öğrencileri ve Lise Öğrencileri Yarışmalarında rekor katılımlarla sayısız başarılar elde edilmiş, Türkiye ortalaması 5,8; Avrupa ortalaması 9,5 olan “Hayat Boyu Öğrenme”de ise ilimiz %13,4’lük bir oranla da nüfusa göre Halk Eğitim Merkezi Kurslarına katılımda ülke ortalaması üzerinde yer almıştır. Yine okul sporlarında son üç yılda elde edilen Türkiye ikincilikleri, hedeflenen Türkiye birinciliğinin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Her yıl düzenli olarak yapılan “Eğitimde Yenilikçilik, ERASMUS+,ETwinning ve SODES” hizmet içi eğitimleriyle de hem öğretmenlerimiz zinde ve güncel tutuyor hem de projelerde arzulanan sonuçlar elde ediliyor.Nitekim geçtiğimiz yıl “Eğitimde Yenilikçilik Ödülleri”nde kendi bölgesinde bütün ödüllerde birinci olarak 3 dalda ödül alan ilimiz, özellikle geçen yıl ve bu yıl okul ve öğretmenlerimizin aldığı “eTwinning Uluslararası Kalite Ödülleri” ile de adından söz ettirmiştir.

“21. yüzyıl eğitimin odak noktası Erzincan” sloganıyla gerçekleştirilen “Eğitimde Nitelik Çalıştayı” ile eğitimde yeni hamleler yapılmaya çalışılmaktadır.

Ensar Vakfı Değerler Eğitim Merkezi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı Yazım Komisyonu Üyeliği, Okul Müdürleri ve Değerler Eğitimi Çalıştayı Koordinatörü (İYC İstanbul Şubesi Mart 2010), Eğitim Yöneticiliği Hazırlık Kitabı Müdürlük- Müdür Yardımcılığı, Soru Bankası, Cep Kitabı (Serdivan Çalıştayı Genel Koordinatörü), Millî Eğitim Bakanlığı Görevde Yükselme Sınavı Şube Müdürlüğü Hazırlık





Seti, Konu Anlatımı, Soru Bankası, Cep Kitabı - 2013 (Genel Koordinatör), Eğitim Yöneticileri Zirvesi Koordinasyon Kurulu Üyeliği- İstanbul 2014, YSÖP ( Yetiştirici Sınıf Öğretim Programı)” Uygulama Koordinatörü, Öğretmen ve eğitim yöneticilerinin mesleki gelişimini artırmaya yönelik “Mesleki Gelişim Akademisi”, Okul - Aile İşbirliğini artıran ve veli eğitimlerinin yapıldığı “Veli Eğitimi Akademisi”, Öğrencileri rol model alacakları, alanında uzman kişilerle biraraya getiren “ İlham Veren Buluşmalar”, Özel eğitimi güçlendirmek amacıyla İzmir Kalkınma Ajansı Destekli “Özel Eğitimde Mesleki ve Teknik Eğitimin Kalitesinin Geliştirilmesi “ ile “Geleceğin Özel Çocuklarının Eğitimi”, öğrencilerin sosyal sorumluluk bilincini geliştirmeye yönelik “ İyilik Gönüllüleri”, Okul –Aile işbirliğini arttırmak, devamsızlık ve okul terkleri gibi sorunlarını önlemeye yönelik “Misafim Öğretmenim” projelerini hayata geçirmiştir.

Arapça ve İngilizce bilen Ö. Yahşi, 2006 MEB aylıkla ödüllendirme, kaymaklık ve valilik makamlarından alınmış 7 adet takdir ve 5 adet teşekkür, 5 adet başarı belgesi, 1 adet üstün başarı belgesi sahibidir.

Çeşitli il ve ilçelerde idari görevler almış, bazı kurumlarda koordinatör ve danışman olarak çalışmıştır. Hâlen İzmir İl Milli Eğitim Müdürü olarak görev yapmaktadır.

**SAĞLIK:** Erzincan, Türkiye ortalamalarının altında bir sağlık standardına sahiptir. Bir diğer ifadeyle, sağlık imkânlarından yararlanma bakımından yetersizdir. Erzincan’da mütehassıs hekim başına düşen nüfus 5.602 kişi, pratisyen hekim başına düşen nüfus 1.880 kişi ve diş hekimi başına düşen nüfus 15.562 kişidir.

Diğer sağlık personeli başına düşen nüfus açısından birlikte, il verilerinin bölge ortalamasına göre genelde daha iyi, fakat Türkiye ortalamasına göre yetersiz olduğu görülmektedir.

	Türkiye	D. Anadolu	Erzincan
<b>Hastane sayısı</b>	<b>1.253</b>	<b>114</b>	<b>10</b>
Kamu (1)	901	103	9
Özel	237	4	-
SSK	115	7	1
<b>Yatak sayısı</b>	<b>175.266</b>	<b>11.896</b>	<b>741</b>
Kamu (1)	136.309	10.593	621
Özel	12.678	147	-
SSK	26.279	1.156	120
<b>Sağlık merkezi</b>	<b>151</b>	<b>23</b>	<b>-</b>
Tedavi edilen	1.271.005	225.541	-



**Osman Nuri Yıldız:** Erzincan'da doğan (28.02. 1970) O. N. Yıldız, ilk ve orta öğrenimini Erzincan'da, yüksek öğrenimini 1994'te Atatürk Ün. Diş Hekimliği Fakültesinde yaptı.



*Resim 35: Osman Nuri Yıldız.*

1998 yılında Erzincan'da serbest diş hekimi olarak çalışmaya başladı. Ayrıca Erzincan Devlet Hastanesi diş hekimliği görevinde bulundu. 2013 yılı itibaren serbest hekim olarak hizmet vermektedir. İmplantoloji ve estetik dişçilik konusunda uzmanlaşan O. N. Yıldız, profesyonel yüzücü ve dağcı olarak da etkinliklerde bulunmaktadır.

**TARIM:** Erzincan ilinin ekonomisi tarım ağırlıklıdır. İl tarımında ağırlık bitkisel üretimde ve pazara yöneliktir. Hayvancılık bitkisel üretimden sonra gelmektedir. Tarımsal üretim açısından ikili bir yapı gösteren Erzincan'da, zengin ova bölgelerinde bitkisel üretim çeşitlilik göstermektedir. Ovaları çevreleyen

dağlık ve sulama olanaklarından yoksun olan yörelerde kuru tarım hakim olmakta ve bu yörelerde yer alan geniş çayır ve meralar, hayvancılığın ön plana geçmesine neden olmaktadır.

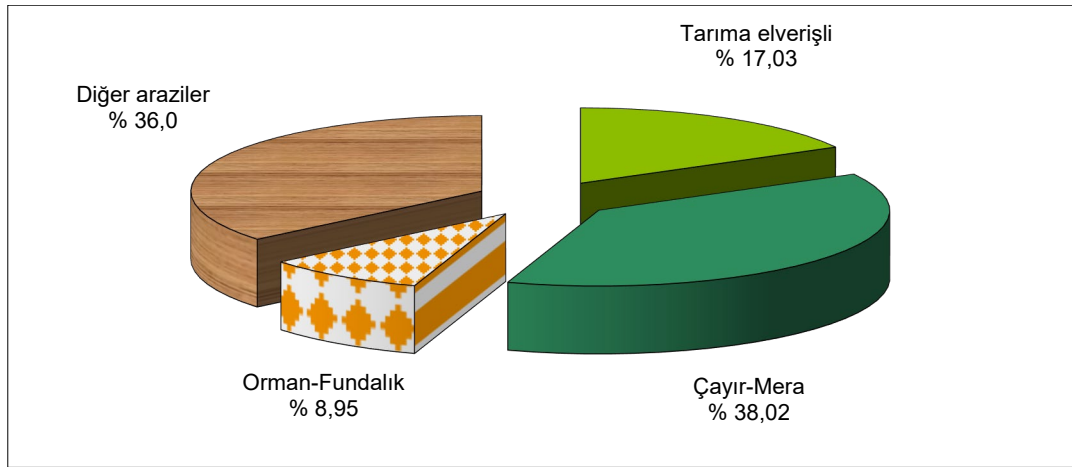
İlde ekilen bitkiler arasında buğday, şeker pancarı, kuru soğan, domates, patates, kuru fasulye, üzüm, elma, zerdali, dut, bal, süt, yumurta ve tulum peyniri ilin başlıca ürünleridir. İlin tarım ve hayvancılığına çoğunlukla küçük ve orta işletmeler egemendir. Tarım, Erzincan ekonomisinde ilk sıralarda yer almaktadır. 1.190.300 hektarlık toplam arazinin 202.704 hektarı tarımda kullanılmaktadır.

Arazi Kullanım Şekli		106.534	8,95
Tarıma elverişli arazi	428.500	36,00	17,03
	<b>1.190.300</b>	<b>100,0</b>	
		36,00	



		100,0	
		36,00	
Çayır-Mera			100,0
Orman-Fundalık			100,0

**Arazi Kullanım Şekline Göre Dağılım Kaynak : Tarım İl Müdürlüğü, 2001, Erzincan.**



**Arazi Kullanım Şekline Göre Dağılım.**

**Arazinin Kullanımı:** Toplam arazinin % 17,03'ünü meydana getiren 202.704 hektar arazi, tarıma elverişli arazi olup, bu arazilerin de % 53,4'ü tarla arazisi olarak kullanılmaktadır. İl arazisi içerisinde çayır-mera arazisi 452.562 hektar ile % 38,02'lik bir orana ve orman-fundalık arazisi 106.534 hektar ile % 8,95'lik bir orana sahiptir. Tarım alanlarının kullanım şekline göre dağılımları Çizelge 11 ve Şekil 4'te verilmiştir.

**Sulama:** Erzincan'da toplam tarım alanı 202.704 hektardır. Bu alanın % 68,08'i sulanabilir arazilerden oluşmaktadır. Sulanabilir 138. 000 ha tarım alanının halen 96.700 hektarında sulama yapılmaktadır.

Sulama, DSİ ve Köy Hizmetleri tarafından inşa edilen gölet ve barajlardan, sondaj kuyularından, dere ile ırmaklardan elde edilen sularla gerçekleştirilmektedir. Erzincan'da inşa halinde olan projelerin tamamlanması ve etüt aşamasındaki projelerin de hayata geçirilmesi sonucunda sulanabilen arazi miktarında, ürün çeşitlerinde ve veriminde artışlar olacağı gibi, sağlayacağı katma değer yanında işsizliğin de azalabileceği düşünülmektedir.



Proje Adı	Başlama ve Bitiş Tarihi	Proje Tutarı	2001 Yılı Harcaması	2002 Yılı Ödeneği
		(Milyar TL )		
Erzincan-Çardaklı Sulama Projesi(DAP)	1990-2003	88.09 3	61.290	1.500
Erzincan II. Merhale Projesi (DAP)	1964-2003	257.5 75	236.958	1.400
Erzincan-Sivas Kırsal Kalkınma Projesi	1993-2007	5.900	752	125
<i>Toplam</i>		<b>351.568</b>	<b>299.000</b>	<b>3.025</b>

**Erzincan İli Tarımsal Yatırım Projeleri Kaynak: 2002 Yılı Yatırım Programı, DPT.**

**Tarımsal Üretim** Erzincan'da tarımsal üretim, tahıllar, endüstriyel bitkiler, meyvesi yenen sebzeler, yumuşak, taş çekirdekli ve üzüksü meyveler ağırlıklıdır.

Erzincan tarımı, 1950'lerde traktörün yaygınlaşmasını takiben yapısal bir değişiklik yaşamış ve son yıllarda da tarımsal mekanizasyon ve kimyasal gübre kullanımı oldukça gelişmiştir. İlde tarım bakımından Erzincan Ovası, Cimin ilçesi ve çevre yerleşimlerde (Piteriç, Keleriç, Pişkidağ, Göller) bağ ve bahçelik yaygındır. Ovanın batında (Til, Hahk, Şoha, Esesi vs.) ve güneyinde (Kiğ, Zetkiğ, Mollaköy, vs.) bostan ürünleri ve tarım ön plandadır. Yüksek kesimlerde ise kuru tarım egemendir. Bitkisel üretimin önemli dallarından biri olan sebzeçilik ve meyvecilik ise aile işletmeciliği şeklinde ve küçük arazilerde yapılmaktadır.

Tarım alanlarında; tahıllar, endüstriyel bitkiler, meyvesi yenen sebzeler, üzüksü, yumuşak ve taş çekirdekli meyveler üretimi ilk sırayı almaktadır. Pazarlanma oranlarına göre de, aynı ürün guruplarının genelde ilk sırayı aldığı görülmektedir.

Türkiye üretimindeki payına baktığımızda; fasulye % 5,24, zerdali % 21,99 ve dut % 11,66 oranla önemli paya sahiptir. Tarım açısından birçok çeşitlilik özelliğine sahip olan ilin, bu üretim değerlerine göre tarıma dayalı sanayi açısından önemli bir potansiyel arz etmektedir.



	Alan ( Ha )	%
<b>Tarım arazisi</b>	<b>202.704</b>	<b>100,0</b>
Sulanabilir arazi	138.000	68,08
Sulanan arazi	96.700	47,71
Devlet yatırımlı sulamalar	69.800	34,43
Halk sulamaları	26.900	13,27

**Sulama yapılan Arazi Alanları. Kaynak : Tarım İl Müdürlüğü, 2001, Erzincan.**

**Murat Şahin:** Refahiye İlçesi Sağlık (Kürt) köyü nüfusuna kayıtlıdır. 10 ocak 1973 tarihinde Oğuzeli – Gaziantep’ te doğdu. İlk, Orta Öğretimini İstanbul İli Beykoz’da Lise öğrenimini ise Refahiye’de tamamladı. 1990 yılında kazandığı Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesini 1996 yılında bitirdi.

1996 – 1998 yılları arasında Refahiye İlçesi Merişerif köyü ve Refahiye Gürsel İlkokulunda öğretmenlik yaptı.

1998 – 2010 yılları arasında ise Refahiye İlçe Tarım Müdürlüğünde Veteriner Hekim ve İlçe Müdürlüğü görevlerinde bulundu.

2010 yılında girdiği görevde yükselme sınavında başarılı olarak önce Amasya İli Suluova İlçesinde daha sonra İzmir İli Bayındır İlçesinde Tarım İlçe Müdürlüklerini yürüttü.

2013 Yılında Erzincan İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünde Koordinasyon ve Tarımsal Veriler Şube Müdürlüğü yaptı. 18 Temmuz 2018 Yılında Erzincan Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürü olarak görevlendirildi. Halen Erzincan Tarım ve Orman İl Müdürü olarak görev yapmaktadır. Görev yaptığı yıllarda Avusturya, Fransa, Slovakya ve Uruguay’ da görevi ile ilgili programlara iştirak etti. 2009– 2010 - 2012 - 2013 yıllarında Takdirname ile ödüllendirildi.



*Resim 36: Murat Şahin*

#### **Katıldığı Eğitimler**

Pedagojik Formasyon, Liderlik ve Takım Çalışması, Organizasyonel Yeniden Yapılanma, Toplam Kalite Yönetimi, Proje Döngü Yönetimi, AB Fonlarında Faydalanma



Semineri, Hayvan ve Hayvansal Ürünler İthalat Prosedürleri, Gıda Kontrolörlüğü, HACCP Temel Prensipleri, Mevzuat ve Tetkik eğitimleri gibi birçok programa katılarak mesleği hakkında çalışmalarda bulundu.

**Uyguladığı ve Katıldığı Projeler:** Refahiye 'de 2007 - 2010 Organik Çilek Üretimi Projesini başlatarak Refahiye Çileği markasını oluşturdu. Refahiye köylerinde Simental (Sarı-Beyaz) ırkın yaygınlaşması için geliştirdiği projelerle Kültür ırkı dönüşümünü hızlandırdı. Refahiye'de yem bitkisi ekimini 2000' lerde 3.000 dekarlık 50.000 dekarlara, ulaştırmak için yoğun çaba sarfetti. Refahiye'de ilk kez balyalama tekniklerini öğretmek tüm yem bitkilerini balyalanmasını sağladı ve İlçe Tarım Müdürlüğü yeni bir hizmet binasına kavuşmasına öncülük etti.

2013 yılında İzmir Bayındır' da 46.000 dekar alanda Türkiye'nin en büyük alanlı Organik Zeytin Üretimi projesini Hayata geçirdi. Ayrıca İzmir' de Çiğ Süt Hijyenini Yaygınlaştırılması projesinde katkı sağladı.

**Erzincan' da İl Müdürlüğü sırasında ise;** Erzincan ovası ve ilçelerinde 119 bin dekar alanda Arazi Toplulaştırma Projesi uygulanmasına öncülük etti. Proje hali hazırda devam etmekte olup bittiğinde Erzincan'da arazi parça parça olması sona ermiş olacaktır. Hazırladığı Tarıma Dayalı İhtisas (Besi) Organize Sanayi Bölgesi Kurulması Projesi Bakanlıkça kabul edildi. Uygulama aşamasında olan proje bittiğinde Erzincan Türkiye'de Besi hayvanı üreten illerden biri olacaktır.

Et Süt Kurumu bünyesindeki Kanatlı Kombinasyonuna ek olarak Kırmızı Et Kombinasyonunun' da kurulması için gerekli onayları alarak ilimizin Türkiye et merkezlerinden olmasını hedeflemektedir.

2018 yılında iki adet Damızlık Düve Merkezini Erzincan ili olarak başlatıp, Türkiye'deki Damızlık Hayvan üretim Merkezlerinden biri olmasına öncülük etti. Hijyenik Süt için Küçük ve Ortaboy İşletmelere Süt Toplama Tankı Projesi ile 100 adet süt tankı kazandı. Hazırlanmış olduğu Tarıma Dayalı İhtisas (Sera) Organize Sanayi Bölgesi Kurulması Projesi hali hazırda Bakanlıkta onaylanma aşamasında bulunmakta, hayata geçtiğinde yaklaşık 1.500 dekar sera alanı ile Erzincan Sebze üretiminde bölgenin lideri konumuna ulaşacaktır.

Ahıska Türklerine Örtü Altı Plastik sera Projesini tamamlayarak uygulamaya geçirdi. Yaklaşık 250.000 dekar alanda mera ıslah projeleri geliştirilerek kullanıma açıldı. 2018 yılında İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca Kalite Yönetim Belgesi alan ilk 10 il içine girerek Bakandan Teşekkür plaketi almaya hak kazandı.

**HAYVANCILIK:** Erzincan'da hayvancılık daha çok küçükbaş hayvan yetiştiriciliği şeklinde yapılmaktadır.

Erzincan doğal otlaklar bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Munzur Dağı üzerinde bulunan geniş otlaklar ve yaylalar bitki örtüsü bakımından zengin olduklarından özellikle küçükbaş hayvancılık için uygun alanları oluşturur. İlde hayvancılık daha çok koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine dayanmaktadır.



**Hayvan Potansiyeli ve Canlı Hayvan Ticareti:** İl alanının % 38'i çayır-meralardan oluşmaktadır. Ancak ilde mera ve otlaklar yeteri kadar verimli olmadığından ahır hayvancılığı hakim durumdadır. Hayvancılığın yaygın olduğu başlıca ilçeler, Merkez, Tercan, Çayırılı ve Refahiye'dir. Erzincan'ın sahip olduğu hayvan potansiyeli çizelgede verilmiştir. Erzincan ili hayvan varlığı içinde koyun, sığır ve tavuk potansiyelinin yüksek olduğu görülmektedir.



*Resim 37: Koyun sürüsü.*

İlde besicilik geçmiş yıllara nazaran gerilemiş olup, alt yapısı hazır olan besicilik faaliyetleri, hayvancılığın teşvik edilmesi ile birlikte tekrar gelişme gösterebilecektir. Ayrıca son yıllarda tavukçulukta da önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

İlde, damızlık sığır potansiyelinin tam kullanımının sağlanması, sığır yetiştiriciliği sektöründe kârlılığın artırılması, ülke şartlarına uygun bir sığır yetiştiriciliği bilgi sisteminin oluşturulması, yetiştirici birliklerinin kurulması ve damızlık taleplerinin yurt içinden karşılanması önem taşıyan konular arasında yer almaktadır.

**Hayvansal Ürünler Üretimi:** Erzincan'da üretilen hayvansal ürünler içinde et ve süt ilk sırayı almaktadır. Tarım sektörünün arzulan düzeyeye getirilmesi için bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürüten veya sadece birini yapan üreticilerin işletme ve yatırım sermayesi eksikliklerinin giderilmesi zorunlu bulunmaktadır. Böylece, mevcut üretim kaynaklarından daha etkin yararlanmak suretiyle, tarımsal üretimin il ve ülke ekonomisine katkısı daha da artırılabacaktır.

Türkiye genelinde ekstansif bir yapı gösteren hayvancılık işletmeleri çağdaş gelişme ve ihtisaslaşmanın gereği olarak giderek ensantif bir yapı kazanmaktadır. Hayvansal ürünlerde



verim ortalamasını, ıslah çalışmalarına, entansif üretim anlayışının hakim olduğu üretimde ihtisaslaşma ve yem bitkileri üretimine verilecek önem ölçüsünde yükseltmek mümkündür.

Erzincan'da yıllık süt üretiminin yaklaşık 126.000 ton, kırmızı et üretiminin 2.250 ton, deri üretimi 60.000 adet, beyaz et üretimi 675 ton, yumurta üretiminin 2.600 ton ve bal üretiminin 1.600 ton olduğu görülmektedir.

İl için önemli bir hayvansal ürün olan süt üretimi önemli bir yer tutmakta ve süt üretimine dayalı olarak Erzincan tulum peyniri ülke çapında isim yapmış durumdadır.

### **EK: ERZİNCAN'DA HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN DÜNÜ-BUGÜNÜ**

*- Prof. Dr. Nazir Dumanlı*

Türkiye'de çok partili dönemden itibaren başlayan sanayileşme hamleleri ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan metropollere göç 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında büyük ivme kazanmış, 40-50 yıllık dönem içerisinde tarım toplumundan ve köy yaşamından şehir hayatına geçiş süreci yaşanmıştır. Bu değişimin sonucu olarak tarım sektörünün GSYH içindeki payı 2000'li yılların başında %10'lar düzeyinden, 2015 yılında %7.5'e, sektördeki istihdam oranı da %45'lerden, 2014 yılında %21.1'lere gerilemiştir.

Bütün bu gerilemelere karşın tarımın Türk ekonomisinin önemli sektörlerinden biri olduğu gerçeğini vurgulamak gerekir. Tarım 60.9 milyar dolarlık katma değeri ile ekonomiye büyük katkı sağlamakta, kendi katma değerinin yanı sıra gıda sanayi, tekstil ve konfeksiyon sanayi başta olmak üzere diğer sektörlerle hammadde temin etmekte, ulaştırma ve finans sektörlerine de büyük katkı yaptığı göz önüne alınırsa tarımın ekonomideki ağırlığının yüzde 7.4'ün çok çok üzerinde olduğu aşikar olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarımın önemli bir ayağını oluşturan hayvancılık sektöründe de önemli yapısal değişiklikler yaşanmış, sektör; küçük aile işletmeciliğinden, entegre hayvancılık tesislere sahip büyük işletmelerin ağırlık kazandığı modern bir yapıya dönüşmüştür.

Bu süreçte hayvan varlıkları yönünden çok büyük dalgalanmalar yaşanmış, sığır, koyun ve keçi varlığında 1980 yılından 2009 yılına kadar sürekli bir düşüş yaşamış, 2009 yılından sonra hayvan varlıklarında hissedilir artışlar meydana geldiği saptanmıştır. Sığır varlığının 1980 yılında 15 milyondan, 2009 yılında 10.7 milyona düştüğü, 2015 yılında ise 13.9 milyona yükseldiği; koyun varlığının 50 milyondan 2009 yılında 21.8 milyona gerilediği ve 2015 yılında 31.5 milyona çıktığı; kıl keçisi varlığının ise 15 milyondan 2009'da 4.9 milyona düştüğü ve 2015 yılında 10.4 milyona yükseldiği görülmüştür. Tavukçuluk sektöründeki duruma gelince; toplam tavuk varlığının 56 milyondan yumurtacı ve broyler ırklarda sırası ile 2009 yılında 66.5 ve 163.5 milyon, 2015 yılında ise 98.5 ve 213.6 milyona çıktığı görülmüştür.

Hayvancılık sektöründe 2009 ve 2015 yılları arasında sayısal verilerdeki artışın yanında özellikle sığır yetiştiriciliğinde kültür ırkı ve melezlerin oranının ve buna paralel olarak





birim hayvandan elde edilen et ve süt miktarının da önemli ölçüde artış gösterdiği tespit edilmiştir.

Toplam sığır varlığı içerisinde yerli ırkların oranı 1980 yılında %82 iken, 2009'da %24.2'ye, 2015 yılında ise %13.4'e gerilemiş, kültür ırkı ve melezlerindeki artışa paralel olarak süt üretimi 1980 yılında 5.5 milyon tondan 2009'da 12.5 ve 2015 yılına ise 18.6 milyon tona yükselmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen sığır başına yıllık ortalama süt verimi 2015 yılı itibarı ile 3.058 kg olup, bu miktarın AB ülkelerindeki 2014 ortalamasının (5836 kg) çok gerisinde olduğunu göstermektedir. Hayvancılık sektörü için büyük önem arz eden toplam arazi içerisinde çayır ve meraların oranı Türkiye genelinde %19, Doğu Anadolu'da %39 ve Erzincan'da %43'tür. Ayrıca yem bitkileri ekim alanlarının toplam tarla ziraati içindeki payı Türkiye genelinde %4-5, bölgede %7.7 ve Erzincan'da %6.8'dir. Bu veriler kaba yem kaynakları açısından Türkiye geneline göre bölgenin ve Erzincan'ın potansiyelinin daha iyi olduğunu göstermektedir.

Erzincan'da 2009-2015 yılları arasında sığır koyun ve keçi varlıklarının sırası ile %13.8 (81.884'ten, 93.144'e), %77.9 (240.046'dan, 427.102'e) ve %62.8 (26.481'den, 42.944) oranlarında arttığı ortaya çıkmış, yumurta tavuğu sayısının 2009'da 286.350'den 2015'te 448.022'ye çıktığı saptanmış, 118.530 olan broyler üretiminin bir darboğaz yaşadığı ve 2015 yılı itibarı ile üretimin tamamen durduğu ortaya çıkmış, çok sayıda broiler tesisinin atıl olarak beklediği ilde, 2016 yılında saatte 8 bin adet kapasiteli, günlük 37 bin 500 adet, yıllık 9 milyon 375 bin adet canlı tavuk satın alabilecek kapasiteye sahip tavuk kombinesi'nin kurulması sektörün tekrar ayağa kalkmasına, atıl vaziyette bekleyen 54 kümesin 33-34'ünde üretimin başlamasına vesile olmuştur. Faaliyete geçirilen bu alt yapı sayesinde önümüzdeki yıllarda broyler üretimi sadece Erzincan'ın değil, aynı zamanda bölgenin de büyük ölçüde ihtiyacını karşılayacak düzeye ulaşacaktır.

İlde arıcılık her zaman önemli bir üretim alanı olmuş, kovan sayısı 2009 yılında 72.033'den 2015 yılında 90.391'e; üretilen bal miktarı ise 1.280.000 kg'dan, 1.459.650 kg'a çıkmıştır. 2015 yılında kovan başına üretilen bal miktarı (16.1 kg), Türkiye ortalamasının (13.9 kg) üzerindedir. Bu sektörün pazarlama konusundaki darboğazları aşıldığı takdirde, il için daha önemli gelir ve istihdam alanı yaratılmış olacaktır. Toplam sığır varlığı içerisinde yerli ırkların oranı 2009 yılında %17.9'a, 2015 yılında %8.5'e gerilemiş; hayvan başına süt verimi 2721kg'dan 2972 kg'a yükselmiştir. İlde hayvan başına süt verimi (2721 kg/inek) Türkiye ortalamasına (3.058 kg/inek) yakın, kültür ve melezlerinin oranı ise Türkiye ortalamasının üzerindedir.

İslah çalışmalarında son yıllarda Tarım Bakanlığı desteği ile yürütülen suni tohumlama çalışmalarının önemli katkısı vardır. Tarım İl Müdürlüğü kayıtlarına göre 2009 yılı içerisinde gerçekleştirilen suni tohumlama sayısı 6400'den, 2015 yılında yaklaşık 21.000'e çıkmıştır. Bu sayılar ıslah çalışmalarının başarısı için önemli olup daha da artarak devam etmelidir. Son dönemlerde tabii tohumlama amacı ile damızlık boğa desteğine de başlanmıştır.



Sığır üretiminde elde edilen bu başarıda tür kompozisyonunda kültür ve melezlerinin yüksek oranlara çıkmış olmasının yanında, ildeki var olan çayır ve meralara paralel olarak, bitkisel üretimde yem bitkileri için ayrılan payın ve yem bitkisi üretiminde ortaya çıkan artışın da rol oynadığı aşikardır. İlde üretilen kuru ot (yonca, korunga, fiğ), silajlık mısır ve arpa miktarları sırası ile 2009 yılında 130.000, 1.750 ve 46.640 tondan, 2015 yılında 291.216, 71.970 ve 70 995 tona çıkmıştır.

Erzincan'da; bitkisel üretim deseninin çeşitliliği, büyük baş hayvancılıkta entegre tesislerin mevcudiyeti, çayır ve mera alanlarının genişliği, küçükbaş hayvancılığın ilin tamamında yapılabiliyor olması, geniş ve zengin flora ve safa sahip mera alanlarının bulunması, tarıma elverişli olduğu halde kullanılmayan çok geniş tarım arazilerinin varlığı, tulum peyniri, ve Erzincan balı gibi ülke genelinde tanınmış yerel hayvansal ürünlerin bulunması, tavukçuluk alanında oldukça ileri düzeyde yatırımların mevcut olması gibi faktörler hayvancılık sektörünün gelişmesinde ve sektörün daha da ileri gitmesinde önemli rolü olacak potansiyellerdir.

Bütün bu potansiyellere ilave olarak hükümet tarafından sağlanan hayvancılığı geliştirme ve üretime yönelik destekler (buzağı desteği, malak desteği, anaç koyun ve keçi desteği, tiftik keçi yetiştiriciliği ve tiftik üretiminin desteklenmesi, çiğ süt desteklenmesi, arı kovan desteklemesi, ipek böceği yetiştiriciliğinin desteklenmesi, besilik erkek sığır desteklemesi, çoban (sürü yetiştiricisi) istihdam desteği, hayvan hastalığı tazminatı desteklemeleri, atık desteği, hastalıktan arı işletme desteklemeleri, programlı aşı ve küpe uygulamaları, hayvan genetik kaynaklarının yerinde korunması ve geliştirilmesi) ve aşağıda sıralanan hayvancılık kredileri de bu sektör için önemli ve teşvik edici unsur olarak değerlendirilmelidir.

Hayvancılık kredileri;

Hayvansal ürün (ham derinin) işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması,

Kırsal kalkınma destekleri kapsamında genç çiftçi projelerinin desteklenmesi; (Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, arı ve arı ürünleri, kanatlı ve ipekböceği yetiştiriciliği)

IPARD kapsamında verilen AB hibe destekleri; (süt, kırmızı et, kanatlı eti ve yumurta üreten tarımsal işletmeler),

Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması ile ilgili fiziki varlıklara yönelik yatırımlar (Süt ve süt ürünlerinin, kırmızı et ve et ürünlerinin, kanatlı eti ve et ürünlerinin ve su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması)

Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme (Arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanması),

Tarımsal krediler (Damızlık süt sığırı yetiştiriciliği, etçi ve kombine sığır yetiştiriciliği, düve yetiştiriciliği, büyükbaş hayvan küçükbaş hayvan yetiştiriciliği-besiciliği, arıcılık kanatlı sektörü damızlık yetiştiriciliği, hindi besiciliği, su ürünleri yetiştiriciliği, su ürünleri avcılığına yönelik destek ve hibe kredileri).

Erzincan İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü kaynakları incelendiğinde hayvansal üretim desteklemeleri kapsamında 2016 yılı içerisinde 5.856.928 TL'si anaç koyun ve keçi



desteği, 500.968 TL'si halk elinde ıslah projesi desteği, 1.650.000 TL'si besilik erkek sığır desteği, 220.000 TL'si anaç sığır manda desteği, 1.218.739 TL'si buzağı desteği, 768.788 TL'si çiğ süt desteklemesi, 815.010 TL'si arıcılık desteklemeleri, 243.000 TL'si su ürünleri desteği ve 7.843.331 TL'si de anaç sığır desteği olmak üzere üreticilere toplam 19.116.764 TL destek verildiği, yine 2016 yılı içerisinde hibe olarak 12 adet hayvancılık işletmesine 3,2 Milyon TL, 90 adet boğa ve 42 adet koç için 0,6 milyon TL ödendiği ve 3.8 milyon TL hibe ile toplamda 10 milyon TL yatırım gerçekleştirildiği görölmektedir.

İlde var olan potansiyellere ilaveten yukarıda kaydedilen teşvikler ve hayvancılık sektörü için sunulan destek kredileri rasyonel bir şekilde kullanılmaya devam ettiği takdirde, son yıllarda önemli gelişmeler kaydeden hayvancılık sektöründe çok daha büyük atılımlar gerçekleşecek, hem Erzincan ve hem de Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır.

(\*): Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi Öğretim Üyesi (ndumanli@firat.edu.tr)

#### **Kaynaklar**

1. **Resmi Gazete**, 24 Haziran 2016 - sayı 29752
2. TUİK-2016
3. Dumanlı, N., *Erzincan'da hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu ve Öneriler*, **Tandırbaşı**, Kurtuluş Özel Sayısı, 2011.
4. *Erzincan İli Tarımsal Yatırım Rehberi*, T.C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı *Tarımsal Yatırımcı Danışma Ofisi*

**ORMANCILIK:** Erzincan orman varlığı bakımından fakir bir ilimizdir. Toplam ormanlık saha 106.534 hektardır.

Orman varlığı, il yüzölçümün yaklaşık olarak % 9'una, Türkiye orman varlığının da % 0,5'ine karşılık gelmektedir. Orman varlığının 20.816 hektarı normal kuru ve baltalık, 85.718 hektarı bozuk kuru ve baltalık niteliğindedir. Bu değerlerle birlikte, Erzincan orman varlığının % 31'i kuru ve % 69'u baltalık vasfındadır. Ormanlık alanlar daha çok Refahiye ve Kemah ilçelerinde yoğunlaşmıştır.

Erozyon, ilde önemli bir problemdir. Erozyon önlemeye yönelik ağaçlandırma çalışmaları yapılmasına rağmen henüz yeterli düzeye ulaşamamıştır. Erzincan'da orman varlığı ile ilgili bilgiler Türkiye değerleri ile birlikte Çizelge 17'de ve orman ürünleri üretim değerleri Çizelge 18'de verilmiştir.

**MADENCİLİK :** Erzincan yer altı kaynakları bakımından zengin bir ilimizdir. İl sınırları içerisinde asbest, bakır, demir, krom, manganez, manyezit, mermer, perlit ve linyit rezervleri bulunmaktadır.

Madenciliğin Erzincan ili ekonomisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. İlde üretilen 1,5 milyon ton krom rezervi en önemli maden olup, Türkiye krom rezervinin de % 4'ünü oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra İliç ve Tercan ilçelerindeki manganez rezervi, Türkiye toplam manganez rezervinin % 9,5'ini, Kemaliye, Refahiye ve Çayırılı ilçelerindeki linyit rezervi,



Türkiye linyit rezervinin % 0,3'ünü, Refahiye ve Çayırılı yöresindeki manyezit rezervi ise, Türkiye manyezit rezervinin % 20'sini oluşturmaktadır.

Erzincan Mollaköy Perlit İşletmesi (100.000 ton üretim kapasitesi) Türkiye'de perlit üretimi yapan 3 büyük kuruluştan birini oluşturmaktadır. Ayrıca Kemah ilçesinde yılda 1.500 ton tuz işleyen ve mevsimlik olarak çalışan Tekel Tuz İşletmesi, Merkez-Böğert ve Ekşisu yörelerinde kaplıca suyu ve Merkez-Horhor yöresinde de maden suyu kaynakları bulunmaktadır.

İlçe	Tesis sayısı	Oda sayısı	Yatak sayısı
Merkez	13	269	588
Mans (Çayırılı)	1	4	11
Eğir (Kemaliye)	2	30	70
Refahiye	4	25	74
Tercan	2	23	51
İliç	1	9	18
Kemah	2	19	31
Karakulak	1	5	10
<b>Toplam</b>	<b>26</b>	<b>384</b>	<b>853</b>

**Belediye Belgeli Tesisler. Kaynak: Turizm Müdürlüğü, 1999, Erzincan.**

**SANAYİ:** Cumhuriyetin ilk yıllarında ilde faaliyette olan işletmeler genelde küçük ölçekli aile işletmeleri düzeyinde olup, bu işletmelerin çoğunluğu metal işleme (bakırcılık gibi) ve tarıma dayalı sanayi dallarında yer almaktadır. 1937 yılında Tercan ilçesinde (Mercean beldesi) kurulan un fabrikası ile birlikte, 1954 yılında Sümerbank iplik fabrikasının açılması ticaret, istihdam ve ilin sosyal yönden gelişmesine önemli bir etken olmuştur.

1956 yılında açılan Şeker fabrikası bölgede pancar üretiminin yaygınlaşmasını ve dolayısıyla gelişmenin bir ölçüde kırsal kesime yayılmasını sağlamıştır. Özel sektörde, Çelik Lastik ve Çiftlik Meyve Suları İmalathanesi ile Ağaoglu Tuğla Fabrikası ilin ilk yapılan tesisleri arasında yer almaktadır. Erzincan'ın deprem bölgesi olması, 1970'li yıllarda ki enerji sorunu ve genel olarak bölgenin az gelişmiş olması sanayileşmede önemli engeller oluşturmuştur. Bu yıllarda az sayıda bazı tesisler kurulmuş ise de bir kısmı 1980'li yılların başında önemli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Et ve süt hayvancılığı ve hayvansal ürünler üretimi ile ilgili olarak 1974 yılında kurulan, 1978 yılında kısmen ve 1980 yılında tüm birimleri ile faaliyete geçen Ersan, özel



sektörde et ve et ürünleri ile ilgili en büyük tesislerinden biri olmasına rağmen, halihazırda faaliyetini durdurmuş bulunmaktadır.

Erzincan'ın sanayi yapısı incelendiğinde, yatırımların il genelinde daha çok orman ürünleri, mobilya, metal eşya, makine ve teçhizat, dokuma, giyim eşyası, deri, gıda, içki ve tütün sanayi alanlarında olduğu görülmektedir.

İldeki mevcut tarımsal ve hayvansal potansiyelin, yer altı ve yer üstü ekonomik değerlerin, turizm potansiyelinin, üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde ekonomik gelişmeye dinamizm kazandıracak projeler vasıtasıyla değerlendirilmeleri gerekmektedir. Erzincan'da sanayi sektörünün bugünkü durumu aşağıda belirtilmiştir.

**SANAYİ ALT YAPISI:** Sanayinin sağlıklı ve çevreye zarar vermeksizin gelişmesi açısından sanayinin alt yapısını oluşturan küçük sanayi sitesi (KSS) ve organize sanayi bölgeleri (OSB) yatırımları oldukça büyük öneme sahiptir. Bu tür bölgeler işletmelere sağlamış oldukları dışsal faydalar ile sanayinin gelişmesinde önemli işlevler yerine getirmektedir. Herhangi bir sınırlamaya tâbi olmaksızın ilin değişik kesimlerinde yer alan küçük ve orta ölçekli işletmeleri bir araya getiren KSS ve orta ölçekli işletmeleri bir araya getiren OSB yatırımları ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

**Küçük Sanayi Siteleri:** Küçük sanayi siteleri, küçük ve orta ölçekli sanayici ve sanat erbabının alt yapısı mevcut, eğitim ve sosyal tesisleri bulunan sağlıklı işyerlerinde çalışmalarını temin etmek üzere Bakanlığımız kredi desteği ile veya doğrudan müteşebbislerin öz kaynaklarıyla yapılmaktadır.

Erzincan'da toplam 223 işyeri kapasiteli Merkez, Merkez (Marangozlar) ve Refahiye KSS olmak üzere toplam 3 KSS faaliyettedir.

Merkez(İmalatçılar) ve İmalatçılar(Deprem Hasar Onarımı) KSS olmak üzere, toplam 2 KSS'nin inşaatları ise devam etmektedir.

Parsel dağılımı	Parsel sayısı	Yüzölçümü ( m <sup>2</sup> )	%
Sanayi parselleri	256	3.110.458	83,4
Aritma tesisi	1	43.262	1,16
Yönetim merkezi	1	38.556	1,03
Eğitim ünitesi ve sosyal tesisler	6	24.084	0,65
Çarşı grubu	3	7.000	0,19
Yeşil alan	1	9.949	0,27
Park ve spor tesisleri	4	100.025	2,68
Şalt sahası	1	41.340	1,11
Su deposu	1	20.000	0,54



Yollar+ Tır park+ Oto park		334.378	8,97
<b>Toplam</b>	<b>274</b>	<b>3.729.054</b>	<b>100,0</b>

**Erzincan OSB Parsel Dağılımı Kaynak : Erzincan OSB Müdürlüğü, 2002**

**Organize Sanayi Bölgeleri:** Ülkemizde sanayinin gelişmesine katkı sağlayan Organize Sanayi Bölgeleri uygulamalarına, plânlı kalkınma dönemine girildikten sonra 1962 yılında geri kalmış bölgelerin kalkınmalarını teşvik ederek sanayi yatırımlarını bu bölgelere çekmek amacıyla başlanmıştır.



*Resim 38: Sanayi esnaflarımızdan Mehmet Özendi.*

OSB'ler, sanayinin gelişmesine katkı sağlaması, sanayinin ihtiyaç duyulduğu alanlarda uygun alt yapı ve çevre imkânlarının yaratılması, kentsel gelişmeyi yönlendirebilecek yerel girişimci ve ortaklıklar tarafından orta ölçekli sanayi imalâthanelerinin kuruluşu geliştirilmelerinin sağlanması ve son yıllarda artan kırsal ve kentsel göçün önüne geçilerek yoğun işsizlik potansiyeline istihdam alanları yaratılması amacıyla plânlanmaktadır.

Erzincan OSB, Erzincan-Sivas Devlet kara yolu yönünde, yapılacak çevre yolu ile bağlantılı, şehir merkezine 8,5 km, hava alanına 18,5 km, demir yolu istasyonuna 7 km mesafede ve Çardaklı Çayının doğusunda 373 hektar alan üzerine kurulmuştur. OSB'nin kurulma çalışmaları 1981 yılında başlamış olup, projenin gerçekleştirilmesi 1990 yılı yatırım programına alınması ile mümkün olmuştur. Erzincan OSB'de 2001 yılı sonu itibarıyla, 28 yatırımcıya arsa tahsisi yapılmıştır. Bu yatırımcılardan 13'ü tesisini üretime açmış, 6 yatırım inşaat halinde ve 9 yatırım ise proje safhasındadır.



**SANAYİ YATIRIMLARI** : Erzincan'da çoğunluğu gıda, toprak ve metal sanayinde faaliyette olan toplam 49 sanayi tesisi bulunmaktadır. Erzincan'da mevcut sanayi yatırımları; gıda, toprak, metal, tekstil, deri, madencilik ve mobilya diğer sanayi kollarında faaliyet göstermektedir.



*Resim 39: Erzincan Eski Sanayi mahallinden bir görünüm. (Fot. M. Özendi)*

**Sanayinin Meydana Getirdiği Katma Değer:** Erzincan'da, imalât sanayinde üretilen ürünlerinin toplam değeri, 1997 yılı için 9.184.865 milyon TL'dir. Aynı yıl için, ildeki sanayi tesislerinin meydana getirdiği katma değer ise 3.390.910 milyon TL'dir.

Katma değer, herhangi bir işletmenin veya herhangi bir sektörün, bir ham maddeyi alıp işleyerek veya ürüne dönüştürerek hasıl ettiği artı değer veya meydana getirdiği değer artışı olarak tanımlanabilir. Yani basit olarak, vergi ve amortismanlar ihmal edildiğinde gelirler ile giderler arasındaki fark olarak da ifade edilebilir. Sanayi sektörünün meydana getirdiği katma değer dağılımı Çizelge 29'da verilmiştir. Erzincan'da 1997 yılında özel sektöre ait imalât sanayince oluşturulan katma değer, 3.950.215 milyon TL'dir. Katma değer oluşturmada, kamu sektörünün özel sektörden daha fazla olduğu görülmektedir. Katma değeri oluşturmada, ildeki sıralamada gıda sanayi ilk sırada yer alırken, tekstil ve metal sanayi sektörleri bu sektörleri izlemektedir.

İmalât sanayinde 1,59 katlık katma değer meydana getirildiği görülür (Toplam üretim giderleri/Üretim değeri). Katma değer bu oranda artırılmasına bağlı olarak, yılın belirli bir döneminde çalışan ve sadece söz konusu bu dönem için geçici istihdam sağlayan ve kaynak israfına yol açan küçük sermayeli münferit işletmeler yerine, yıl boyunca çalışan, sürekli



istihdam sağlayan ve yüksek katma değer oluşturabilen güçlü sermayeli daha verimli işletmeler ortaya çıkabileceği tahmin edilmektedir.

### **YATIRIMLARA SAĞLANAN DESTEKLER**

Herhangi bir yörede yatırımcıların kafasında yatırım fikirlerinin gelişmesi ve yatırıma yönelmeleriyle başlayan yatırım sürecinde, gerek yatırımların gerçekleştirilmesi öncesinde, gerekse yatırım dönemi içerisinde, kamu veya kamu yararına çalışan kuruluşlar tarafından, yatırımcılara sunulmakta olan değişik desteklerle yatırımın kolaylıkla gerçekleştirilmesine ve yörenin gelişmesine yardımcı olunmaya çalışılmaktadır.

#### **Teşvikler ve Banka Kredileri**

Genel Teşvik Belgeli Yatırımlarda Devlet Yardımları (Genel Teşvikler)

Genel Teşvik Belgeli Yatırımlarda Devlet Yardımları (Fon Kaynaklı Krediler)

KOBİ Teşvik Belgeli Yatırımlarda Devlet Yardımları (Genel Teşvikler)

KOBİ Teşvik Belgeli Yatırımlarda Devlet Yardımları (Fon Kaynaklı Krediler)

Bölgesel Gelişme ile KSS ve OSB'lere Yönelik Teşvikler

Banka Kredileri

#### **Hizmet Destekleri**

- a) Yatırımcıyı Yönlendirme Hizmetleri
- b) Teknoloji Geliştirme ve Destekleme Hizmetleri
- c) Proje Hizmetleri
- d) Girişimciliği Geliştirme Hizmetleri
- e) Bölgesel Kalkınma Hizmetleri
- f) Eğitim Hizmetleri
- g) Tanıtım Hizmetleri
- h) Kredi Garanti Hizmetleri

### **3) İhracatı Geliştirme Hizmetleri ve Pazar Araştırmaları**

Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Destekleme ve Geliştirme İdaresi (KOSGEB), İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME) ile diğer kamu kuruluşları tarafından sağlanmakta olan başta teşvikler ve banka kredileri olmak üzere, hizmet destekleri ve ihracatı geliştirme ve pazar araştırmaları olarak üç ayrı grupta sıralanan desteklerle ilgili ayrıntılı bilgiler “Yatırımcılara Sağlanan Destekler” başlığı ile Ek A’da verilmiştir.

#### **Erzincan’ın Yararlanabileceği Teşvikler**

Erzincan, ülkemizde genel ve KOBİ teşvikleri kapsamında uygulanmakta olan devlet desteklerin tamamından yararlanabilmektedir.

Genel teşvikler kapsamında;



“Kalkınmada Öncelikli İller” kapsamında yer aldığı için:

Genel teşvikler kapsamında;

Yatırım indirimi uygulaması

Diğer yörelere göre daha düşük öz kaynak ile yatırım yapabilme (büyük ölçekli işletmeler için; sadece % 20 oranında öz kaynak kullanma)

Düşük yatırım teşvik başvuru ücreti ödeme (160 milyon TL yerine 80 milyon TL)

23.06.1999 tarihine kadar teşviğe bağlanan yatırımlar için, ödenen KDV + 10 puan üzerinden, 01.08.1998 tarihinden sonra teşviğe bağlanan yatırımlar için KDV geri ödeme uygulamasından yararlanma,

“İşletme Döneminde İndirimli Enerji Desteği Kapsamındaki İller” arasında yer aldığı için:

Yatırımlar, üç yıl süreyle elektrik enerjisinden % 25-50 oranlarında indirimli olarak yararlanabilmektedir.

Söz konusu indirimler yıllara göre aşağıda belirtildiği şekilde uygulanmaktadır:

1. işletme yılında: % 50
2. işletme yılında: % 40
3. işletme yılında: % 25



**Resim 40:** Refahiye ilçesinde inşaat malzemeleri satış mağazası. İş yeri (Pınar Ticaret) sahibi İlhan Mızrak, Serhat Şanlı ve diğer çalışanları.



### Erzincan'a Verilen Genel ve KOBİ Teşvikleri

Yatırımlara uygulanan genel teşvik tedbirleri kapsamında, 1999 yılında Erzincan'da 11 işletmeye yatırım teşviki verilmiştir. Yatırım teşviki alan işletmelerden 6'sı imalât sanayi, 3'ü hizmetler, 1'i tarım ve 1'si enerji sektöründe faaliyet göstermektedir. Teşvik alan işletmelerin toplam yatırım tutarları ise 11.434.147 milyon TL'dir. Erzincan'da teşvik alan işletmelerin, Türkiye genelinde teşvik alan işletmelerin ancak % 0,23'üne karşılık gelmektedir.

Küçük ve orta boy işletmeleri (KOBİ) teşvik etmek amacıyla, Hazine Müsteşarlığınca verilen KOBİ teşvikleri kapsamında, Erzincan'da 1999, 2000 ve 2001 yıllarında teşvik belgesi almış işletmelerin sayısı toplam 12'dir.

TİCARET: Ticaret sektörü, üretim sektörleri ile hizmet sektörleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerin, tüketicilere arz edildiği bir sektör olmakla birlikte, oluşturduğu katma değer ve sermaye birikimi yoluyla yeni yatırımlar için de kaynak oluşturan bir sektördür. Bu sebeple canlı bir ticari hayat ve oluşturulan katma değer, ilin sanayileşmesinin de bir göstergesi olmaktadır. Ayrıca ticaret sektörü, gerek sanayileşme ve kentleşme olgularıyla iki yönlü bağlantısı, gerekse yarattığı gelir ve istihdam bakımından il ekonomisinde önemli olan sektörlerden biridir.

**Ticari Durum:** Erzincan ekonomisinde ticaret ilk sırada yer almaktadır. Ticaretin il GSYİH'sı içindeki payı % 11,6, Erzincan GSYİH'sına katkısı 35,261 milyar TL'dir.

İlde ticari faaliyetler merkez ilçede yoğunlaşmıştır. Ticaretin önemli bir bölümünü tarım ve hayvancılık ürünleri oluşturmakta, bunlara ek olarak küçük ve orta boy çeşitli işletmeler ile sanayi kuruluşlarının ürünleri ve büyük illerden getirilen ürünlerin pazarlanması şeklinde sürdürülmektedir.

Erzincan ilinden diğer illere; meyve, sebze, kuru bakliyat, et ve et ürünleri, bal, un, tulum peyniri, şeker, iplik, ham bez, karma yem, asbestli çimento boru ve eklentileri, renkli çatı örgü elemanları, el yapımı bakır eşya, halı, hazır giyim eşyası, ayakkabı, tuğla, krom cevheri, mermer, emaye soba ve boru mamulleri pazarlanmaktadır. İlden doğrudan ve diğer iller aracılığıyla dolaylı olarak ihraç edilen ürünler arasında; şeker, tulum peyniri, bakır eşya ve hazır giyim eşyaları sayılabilir. İl ticaret hasılasının % 91'ini toptan ve perakende ticaret ve % 9'unu otel, lokanta hizmetleri oluşturmaktadır. Erzincan'da ticaret hayatına etki eden başlıca kuruluşlar; Erzincan Ticaret Borsası, Ticaret ve Sanayi Odası, 507 Sayılı Kanuna göre kurulmuş Erzincan Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği bünyesinde faaliyet gösteren 22 adet meslek odası ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 196 kooperatiften oluşmaktadır. İl genelinde 404 şirket mevcut olup, bunların 92'si anonim şirket ve 312'si limitet şirkettir.

### MEVDUAT VE KREDİLER

Erzincan, döviz tevdiatı % 53,4 ve tasarruf mevduatı % 38,3 gibi bir oranla en yüksek değerde yer almaktadır. 2000 yılı itibarıyla toplam banka mevduatları 65.366 milyar TL'dir. Banka kredilerinin sektörel dağılımında tarım sektörü en fazla kredi kullanan sektör olarak öne çıkmaktadır.



İldeki banka mevduatlarının, Doğu Anadolu Bölgesi mevduatı içindeki payı % 8 ve Türkiye'deki toplam mevduat içindeki payı ise ‰ 1,1 gibi düşük değerlerdedir. Toplam banka mevduatının sektörel dağılımında, döviz tevdiatı % 53,1'lik bir oranla diğer mevduatlar içerisinde ilk sırayı almaktadır. 2000 yılı içerisinde Erzincan'da 33.190 milyar TL banka kredisi verilmiştir. Bu kredilerin büyük çoğunluğunu tarım sektörü ve ihtisas dışı krediler meydana getirmektedir

**İLİN SOSYO EKONOMİSİ:** Erzincan'da, tarım ve hayvancılık sektörü ağırlıklı bir sosyo-ekonomik yapı görülmektedir. İlin sosyo-ekonomisinde devlet hizmetleri sektörü ikinci sırada, ulaştırma ve haberleşme sektörü üçüncü, ticaret sektörü dördüncü ve sanayi beşinci sırada yer almaktadır. 2000 yılı Türkiye GSYİH'sı içerisinde ‰ 2,4'lük bir paya sahiptir.

#### İLİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SEVİYESİ

1996 yılında DPT tarafından yapılan "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" araştırması sonuçlarına göre Erzincan, - 0,369077 puan ile sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 47. sırada yer almaktadır. İllerin 5 gelişmişlik düzeyine ayrıldığı bu araştırmaya göre, 17 ilin yer aldığı 4. derece gelişmiş iller grubunda da 5. sırada yer almaktadır. İllerin kişi başına düşen GSYİH sıralamasına göre, Erzincan kişi başına 1.530 \$ ile GSYİH'dan 81 il içerisinde 60.sırada yer almaktadır.

**MİLLİ GELİRDEN ALINAN PAY :** Çizelge 35'te 2000 yılı cari fiyatlarıyla, Türkiye GSYİH'sının 124.583.458 milyar TL, Erzincan GSYİH'sının 303.041 milyar TL olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu değerlere göre, Erzincan'ın Türkiye GSYH'sı içerisindeki payı ‰ 2,4 olarak gerçekleşmiştir. Erzincan GSYİH'sı içerisinde, tarım sektörü % 35,1 ile en fazla GSYİH oluşturan sektör konumunda iken, devlet hizmetleri sektörü % 22,7 ile ikinci, ulaştırma ve haberleşme sektörü % 15,7 ile üçüncü, ticaret sektörü % 11,6 ile dördüncü, sanayi sektörü % 7,5 ile beşinci sırada yer almakta ve inşaat sanayi % 2,4 ile bu sektörleri izlemektedir.

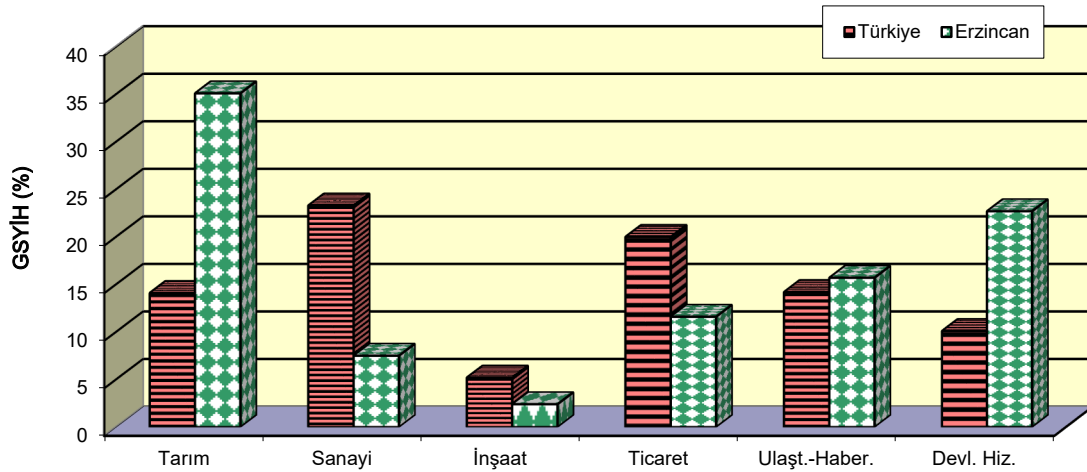
Sektörler		Cari fiyatlarla A: Değer (Milyar TL)	
		Türkiye	Erzincan
Tarım	A	17.540.631	106.249
	B	14,1	35,1
Sanayi	A	29.027.781	22.873
	B	23,3	7,5
İnşaat sanayi	A	6.483.105	7.407
	B	5,2	2,4
Ticaret	A	24.906.512	35.261



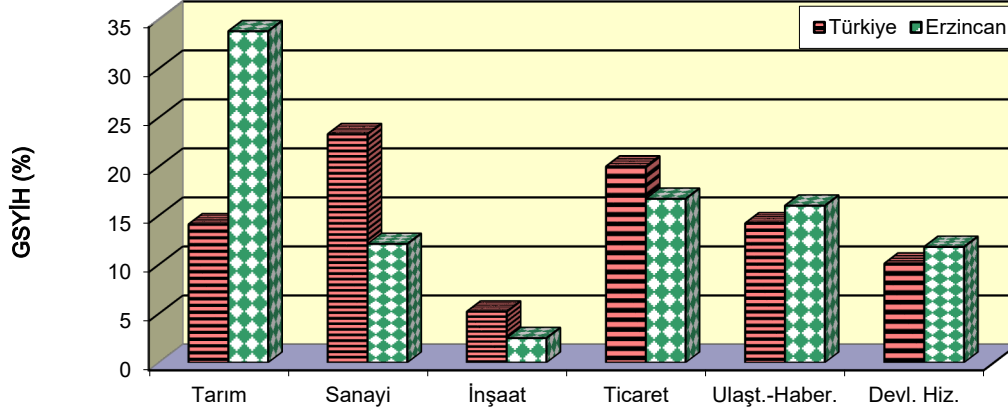
	B	20,0	11,6
Ulaştırma ve haberleşme	A	17.645.564	47.451
	B	14,2	15,7
Mali kuruluşlar	A	4.698.024	5.495
	B	3,8	1,8
Serbest meslek ve hizmetler	A	4.430.360	2.296
	B	3,6	0,8
Devlet hizmetleri	A	12.633.650	68.798
	B	10,1	22,7
<b>GSYİH (Alıcı fiyatlarıyla)</b>	<b>A</b>	<b>124.583.458</b>	<b>303.041</b>
	<b>B</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>

#### Cari Fiyatlarla İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYİH (2000)

2000 yılı sabit fiyatlarla Erzincan GSYİH'sı içerisinde, tarım sektörü % 33,8 ile en fazla GSYİH oluşturan sektör konumunda iken, ticaret sektörü % 16,7 ile ikinci, ulaştırma ve haberleşme sektörü % 16 ile üçüncü, sanayi sektörü % 12,1 ile dördüncü, devlet hizmetleri % 11,8 ile beşinci sırada yer almakta ve inşaat sanayi % 2,5 ile bu sektörleri izlemektedir.



#### Cari Fiyatlarla İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYİH



### Sabit Fiyatlarla İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYİH

GSYİH'nın ilçeler itibariyle dağılımında, Türkiye için de geçerli olan merkez ilçenin en yüksek payı alma olgusu Erzincan'da daha da baskın bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Merkez ilçe, il GSYİH'sının % 66,70'ini oluştururken, sırasıyla % 13,40 ile Tercan, % 5,13 ile Refahiye ve % 4 ile Üzümlü ilçeleri takip etmektedir. Diğer ilçelerinin payları ise % 4'ün altındadır.

### İSTİHDAM

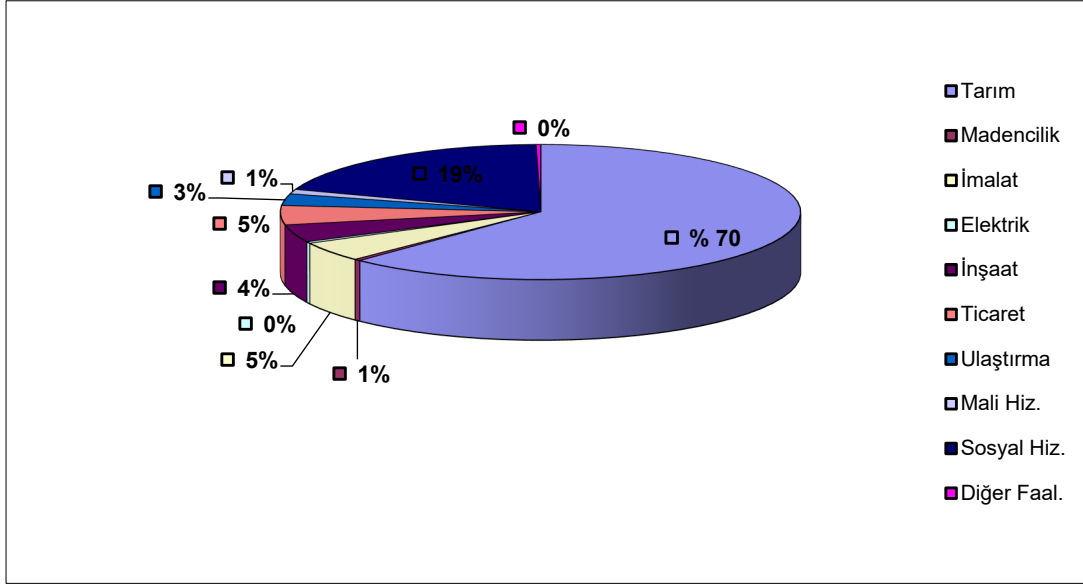
1990 genel nüfus sayımına göre 299.251 olan il nüfusunun, 135.263'ü iktisaden faal olup herhangi bir işte çalışmaktadır. Bu değer, toplam nüfusun % 45,2'sini meydana getirmektedir.

Erzincan'da iktisaden faal nüfus tarım sektörü ile devlet hizmetleri sektöründe yoğunlaşmıştır. İktisaden faal nüfusun % 62,2'si tarım sektöründe, % 19,3'ü de devlet hizmetleri sektöründe faaliyet göstermektedir.

**YATIRIM ORTAMI:** Bir ildeki yatırım ortamını, doğal kaynaklar, tarım ve hayvan potansiyeli, teknik ve sosyal alt yapı, sanayi ve ticaret, kurum ve kuruluşlar, ilin sahip olduğu maddi kaynaklar ile beşeri potansiyeli oluşturmaktadır.

İlin ekonomik olarak gelişimi, beşeri ve maddi kaynaklarının yeterliliğinin yanında, gelişimi etkileyen iç ve dış faktörlere de bağlıdır. Gelişme bir süreç olduğu için, önceki gelişmişlik seviyesi de gelişme sürecini olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir.

Gelişmeyi olumsuz yönden etkileyen faktörlerin etkilerinin giderilmesi ve olumlu faktörlerden ise en fazla fayda sağlanacak şekilde yararlanması, il yöneticilerinin, hizmet sunucularının, üreticilerin ve meslek kuruluşlarının bilgi ve bilinç seviyelerinin yüksekliğine, mevcut sosyo-ekonomik durumu ve devletin sağladığı desteklerin yeterliliğine bağlıdır. Bu açıdan yatırım ortamının iyi tahlil edilmesi, artı ve eksilerinin iyi bilinmesi gerekmektedir.



İktisaden Faal Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımları

Erzincan'da yatırım yapmayı plânlayan yatırımcıları bekleyen yatırım ortamının özellikleri, avantaj ve dezavantajları ile yatırım ortamını iyileştirmek için alınması gereken önlemler, başlıklar halinde bu bölümde ele alınmıştır. Yatırım ortamı irdelenirken, coğrafi ve demografik yapıdan tarım ve sanayiye, alt yapıdan gelir seviyesine kadar yatırımları doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen mevcut durumla ilgili bütün faktörler ortaya konularak, yatırım ortamını iyileştirmek için alt yapı tedbirleri ve alınması gerekli diğer önlemler belirtilmiştir.

2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Erzincan'ın nüfusu 315.806 kişidir. Bu nüfusun, 171.621'i şehirlerde, 144.185'i ise kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Şehirleşme oranı % 54,34 ve nüfus yoğunluğu 27 kişi/km<sup>2</sup>'dir. Nüfus büyüklüğü ilçeler ölçeğinde ele alındığında, Merkez ilçe ilk sırada yer almaktadır. Merkez ilçeyi Üzümlü, Tercan, Çayırlı ve Refahiye ilçeleri izlemektedir.

2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Erzincan'ın nüfus artış hızı ‰ 5,38'dir. Bu oran, ‰ 13,92 olan Doğu Anadolu Bölgesi ve ‰ 18,34 olan Türkiye ortalamasının çok altındadır. Ayrıca, nüfus büyüklüğüne göre sıralandığında 43. sırada yer almaktadır.

Erzincan'da, yıllar itibariyle gerek kırsal alandan il merkezine, gerekse ilden başka illere önemli oranda göç olmaktadır. Özellikle 1992 yılı deprem sonrası önem kazanan bu göç olgusuyla birlikte; toprak sahibi olamama, tarımda faal nüfus payının genişlemesi, ekilebilir ve sulanabilir alanın azlığı nedeniyle tarımda istenilen gelişmenin sağlanamayışı, hayvancılıktaki gelişmenin düşüş göstermesi, geçim zorluğu, işsizlik, sanayide de gerekli atılımların yapılamaması ve beraberinde milli gelirden alınan payın düşük kalması göçün nedenleri olarak sayılabilir.



Kırsal alanlardaki yoğunluk il genelinde ortalamanın üstündedir. İlde yeni yapılar, şehir düzenine göre yapılaşmakta ve deprem koşullarına uygun olarak inşa edilmektedir.

İktisaden faal nüfus, toplam nüfusun % 45,2'sini meydana getirmektedir. Erzincan'da iktisaden faal nüfus tarım sektörü ile devlet hizmetleri sektöründe yoğunlaşmıştır. İktisaden faal nüfusun % 62,2'si tarım sektöründe, % 19,3'ü de devlet hizmetleri sektöründe faaliyet göstermektedir.

### **ALT YAPI İMKÂN LARI**

İlde ulaşım, demir yolu, kara yolu ve hava yolu ile sağlanmaktadır. Erzincan, il sınırları içerisinde geçen E-80 kara yolu ile, uluslar arası yük taşımacılığında önemli bir konuma sahiptir.

Erzincan, doğu-batı yönünde uluslar arası kara yoluyla Erzurum ve Sivas illerine, kuzeyde standart kara yolu ile Karadeniz'e, güneyde ise Pülümür-Tunceli üzerinden güney illerine bağlantılıdır. İlde devam eden Kemah-İliç kara yolu projesi tamamlandığında ilin, doğu-batı yönünde uluslar arası E-80 kara yoluna alternatif bir hat oluşacaktır. Türkiye'nin kuzey demir yolu hattını oluşturan Haydarpaşa-Kars bağlantısı Erzincan'dan geçmektedir. İl hudutları içerisinde demir yolu uzunluğu 243 km'dir. Erzincan'dan, Haydarpaşa yönüne giden posta treni, İzmir-Diyarbakır ve Van bağlantılarını, ayrıca Erzincan-Sivas üzerinden, Samsun-Zonguldak bağlantılarını temin etmektedir. Erzincan, bütün yerleşim birimleri ile her türlü telefon haberleşmesine açıktır. Erzincan ili, haberleşme alanında Türkiye geneline oranla gelişmiş bir ilimizdir. İldeki bütün köylere otomatik santrali telefon hizmeti götürülmüştür. İl genelinde otomatik santral kapasitesi 65.000'dir. İl genelinde telefon hatlarının yaklaşık büyük çoğunluğu yer altı hatlarından oluşmaktadır. Şehir merkezleri, sanayi çarşıları ve iş merkezlerinin bulunduğu tüm yöreler yer altı tesisleri ile ikmal edilmiş durumda olup, havaî hatlar ise genelde küçük yerleşim birimleri, köyler ve kenar mahalleler kullanılmaktadır. Erzincan, enerji ihtiyacını ulusal enerji sisteminden sağlamaktadır. İlde elektriği olmayan yerleşim yeri bulunmamaktadır. Elektrik enerjisinin % 12'si sanayi tesislerinde kullanılmaktadır.

Hat kayıpları başta olmak üzere diğer sebeplerle büyük oranlara yükselmiş enerji kayıpları, yapılan iyileştirme çalışmaları ve alınan tedbirlerle azaltılmaya çalışılmaktadır. Dağıtım hatlarının yanında öncelikle iletim hatlarında bakım ve onarım çalışmaları yapılmak suretiyle bu oranı % 10'lara çekmek için iyileştirme çalışmalarına devam edilmektedir. Erzincan, eğitim kurumlarının sahip oldukları idari ve teknik imkânlar bakımından, eğitim düzeyi gelişmiş illerden biridir. İlde okur-yazar oranı son yıllarda gerçekleştirilen kurslarla okur-yazarlık oranı % 80,79'a ulaşmıştır. İlde; okul öncesi, ilk öğretim ve liseler olmak üzere toplam 324 okulda 2.418 öğretmen hizmet vermekte, 41.328 öğrenci öğrenim görmektedir. Erzincan'da, yüksek öğrenim kurumu olarak Atatürk Üniversitesi'ne bağlı, Erzincan Hukuk Fakültesi ve Eğitim Fakültesi bulunmaktadır. Bu fakültelerle birlikte 3'ü Merkez ilçede, diğerleri Refahiye, Kemaliye ve Tercan ilçelerinde olmak üzere toplam 6 meslek yüksek okulu bulunmaktadır. Sağlık sektöründe Erzincan, Türkiye ortalamalarının altında bir sağlık standardına sahiptir.



**ERZİNCAN METEOROLOJİ MÜDÜRLÜĞÜ** : Rasat Süresi : 1928-2016, Enlem : 39° 44”  
-Boylam : 39° 30” Rakım : 1218,22 metre.

Meteoroloji Müdürlükleri : o Erzincan Meydan Meteoroloji Müdürlüğü, Erzincan Meteoroloji Müdürlüğü.

**Erzincan İlinde Kurulu Gözlem Sistemleri:** 10 adet Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu bulunmaktadır. Çayırılı, Ergen Kayak Merkezi, Erzincan, İliç, Kemah, Kemaliye, Otlukbeli, Refahiye, Tercan, Üzümlü. o 1 adet uçuculuk faaliyetlerine destek için kullanılan Otomatik Meteoroloji Gözlem Sistemi, Erzincan Havaalanı

### **2003 Yılından İtibaren 31 Aralık 2015 Tarihine Kadar Yapılanlar**

İl genelindeki bütün istasyonların bilişim alt yapısı modernize edilmiştir. ADSL internet imkanı sağlanmıştır. 2008 yılında Erzincan Havaalanına Otomatik Meteorolojik Bilgi Ölçüm ve Raporlama Sistemi kurulmuştur. 10 adet Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu (Çayırılı, Ergen Kayak Merkezi, Erzincan, İliç, Kemah, Kemaliye, Otlukbeli, Refahiye, Tercan, Üzümlü) kurulmuştur. Erzincan Meteoroloji İstasyon Müdürlüğü 01.10.2009 tarihinden itibaren hava tahminine yönelik sinoptik rasatlara başlamıştır. Erzincan Meydan Meteoroloji Müdürlüğü 01.01.2010 tarihinden itibaren A sınıfı meydan statüsüne geçmiştir. Uçuculuk faaliyetleri için 9 saatlik Meydan tahmini ve 2 saatlik iniş tahmini yapmaya başlamıştır. Türkiye dönüşüm çalışmaları ve e-devlet uygulamaları kapsamında il genelindeki istasyonlara Evrak Bilişim Yönetim Sistemi (EBYS) kurulmuştur.

Meydan Meteoroloji Müdürlüğünün AWOS (Otomatik Meteorolojik Bilgi Ölçüm ve Raporlama Sistemi sistemi) bünyesindeki bilgisayarlar yenilenmiştir. Meydan Meteoroloji Müdürlüğü AWOS sistemine ikinci Silyometre (Bulut taban yüksekliği ölçümü) cihazı eklenmiştir.

**2016 Yılı ve Sonrası Eylem Planı** : İl genelinde kurulu bulunan ve kurulacak olan elektronik gözlem sistemlerinin periyodik bakımlarının düzenli olarak yapılması, sistemlerin en yüksek verimlilikle çalıştırılması sağlanacaktır.

200 Adet Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu Alımı Projesi kapsamında yüksek kotlar hedef alınarak 4 yere Otomatik Meteoroloji Gözlem İstasyonu (Kemah/Fırat-22, Kemah/Fırat-7, İliç, Tercan) kurulumu yapılacaktır.

### **Erzincan’da Kaydedilen Uç ve Ortalama Değerler (veri aralığı 1928-2013)**

En yüksek sıcaklık (°C) : 40,6 30.07.2000

En düşük sıcaklık(°C) : -32.5 16.01.1950

En çok yağış (kg/m<sup>2</sup>) : 110.5 14.12.1951

En hızlı rüzgar (km/saat) : 142.2 17.03.1970

En yüksek kar (cm) : 74 14.02.1950

Uzun yıllar ortalama sıcaklığı : 10,8°C

Ortalama nispi nemi : % 60,3





Ortalama güneşlenme süresi : 6,7 saat,

Ortalama rüzgar hızı : 1,6 m/sn,

Ortalama yıllık toplam yağışı : 357,2 mm

Erzincan, bilinen sınıflandırma metotlarına göre yarı kurak, kışları soğuk, yazları sıcak, su fazlası olmayan ve kara tesirine yakın bir iklime sahiptir.



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





### KAYNAKLAR

- Ahmet Refik; **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul. 1930.
- Akderin, Furkan; **Latince Sözlük**, Ankara 2012
- Akkan, Erdoğan; *Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri*, **T. Coğrafya Dergisi**, S. 21.
- Aksın, Ahmet; **XIX. Yüzyılda Eğin**, İstanbul 2003.
- Aksın, Ahmet- Karakaş, Erdal; *Nüfus İcmal Defterine Göre 19. Yüzyılda Arabgir*, **OTAM**, C. 13, 2002, s. 91-126.
- Anıkan, Zeki, *Eğin Kasabasının Tarihsel Gelişimi*, **OTAM**, C. 12, S.Ç 12, s. 1-64.
- Akyol, İ. H.; *Erzincan Zelzelesi ve Son Feyezanlar Dolayısıyla*, **Ülkü Mec.** XV. Sayı: 84 – 85.
- Ali Kemali, **Erzincan**, İstanbul 1932.
- Alp, Kani; *Erzincan Depremleri*, **Mengüceli**, S.I.
- Anbarcıoğlu, M.; *Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşteri Mesnevileri*. **Bellekten**, 47 (188), 1983.
- Aydın,Nafiz; **Büyük Sümerce Sözlük**, Ankara 2013.
- BA- Tapu Def.** 60.
- BOA**; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MAD.5152/418. , 21 Safer 1314, No:54. MAD.d.5152: 448.
- Bayhan, Şakir; **Boşnakça- Türkçe Sözlük**, Ankara 2015.
- Caferoğlu, Ahmet; **Türk Kavimleri**, Ankara 1983.
- Cumhuriyet'in 75. Yılında **Refahiye Tarihi**, 1998.
- Çakar, Enver; **17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri**, Elazığ 2006.
- Çakar, Enver- Füsün Kara; *17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avârız-Hane Defterine Göre)*, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 15, S. 2 , Elazığ 2005, s. 385-412
- Demir, Selçuk - Çakır, İbrahim Etem; *Tercan Kazâsı*, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 50.
- Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**, (Haz. M. Ergin), İstanbul 1976.
- Eröz, Mehmet; **Yörükler**, İstanbul 1991.
- Erzincan İl Yıllığı 1973**
- Erzincan İl Yıllığı 1967**
- Uzluk , F. N.; **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi. III**, Ankara 1952.
- Fırat, M. Şerif; **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1970.
- Fraylıç-Müh. Raulig; **Türkmen Aşiretleri**, (Çev. H. Âdem; Haz. H. Babacan- . Avşar), Ankara 2008; Aynı eser: (Haz. A. Cin- H. Kortel- H. Eroğlu), İstanbul 2008.
- Gökalp Ziya; **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler**, Ankara 1968.
- Gökyay, O. Şaik; **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul 1970.
- Gregory Abu'l Farac (Bar Hebraeus), **Abû'l Farac Tarihi I-II**, Ankara 1950.



- Gumilöv L. N.; **Eski Türkler**, (çev.D. A Batur), İstanbul 1999.
- Gül, A. - Başbüyük,A.; **Bir Tarih Coğrafya İncelemesi** (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası), Konya 2011.
- Gül, Abdulkadir; **1642-1643 Tarihli Avârız Defterlerine Göre Erzincan Şehri, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi** 11/1, 2009. **Erzincan Kazasının Yerleşme Özellikleri (XVI-XX yüzyıllar arası)**, EÜSBED, VI/1, 2013.
- Gümüsoğlu, Dursun; **Eskikonak**, İstanbul 2004.
- Günaltay, Şemseddin, **Yakın Şark**- II-IV, Ankara 1951.
- Gündüz, Tufan; **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, İstanbul 2015.
- H. 982 (M.1574/1575) tarihli ve TKG. KK. Ttd. 178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Sivas, (Haz. Mustafa Engin- Murat Alandağlı), Ankara 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf; **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)**, İstanbul 2011.
- Haydar Çelebi, **Haydar Çelebi Ruznamesi**, Haz. Yavuz Senemoğlu, İstanbul Tarihsiz.
- Hayli, Selçuk; **Erzincan Ovasında Tarımın Başlıca Özellikleri**, **Fırat Üniv. Sos. Bilim. Dergisi**, Fırat Üniv. Journal of Social Science C.12, S.2, s. 1-29, Elazığ 2002. **Az Bilinen Bir Yerleşme Tipi "Palangalar" ve Erzincan Ovasında Palanga Yerleşmesi Örnekleri**, **Türk Coğrafya Dergisi**, S.58/ 43-52, İstanbul.
- Hayreni, Hovsep; **Yukarı Fırat Ermenileri**, İstanbul 2015.
- Heyet, **Erzincan Üzümlü (Cimin)**, Erzincan, Tarihsiz.
- Heyet, **Kuruçay'dan Karasuya İliç**, İstanbul 2001.
- Honigmann, Ernst; **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, (çev. F. Işıltan), İstanbul 1970.
- Honigmann, E.; **Urfâ keilinschriftlich nachweisbar?**, in Z. A., N. F., v. 1930.
- <http://www.aydinpost.com/iste-cumhuriyetin-yikilmayan-devleti--26029yy.htm?interstitial=true>
- [http://www.dieweltdertuerken.de/index.php/ZfWT/article/viewFile/233/ok\\_gul](http://www.dieweltdertuerken.de/index.php/ZfWT/article/viewFile/233/ok_gul)
- <http://www.kardere.com/default.aspx?pid=50646&nid=69392>
- <http://www.kutuphaneci.org.tr/tarihce-ve-genel-bilgi#sthash.ad2RQB6r.dpuf>
- İçli, Ahmet; **Türk Dilinde Yazılmış Mensur Mihr ü Mâh Hikâyesi**, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 4/3 2015.
- İnan , Abdulkadir; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968.
- İnan, Afet; **Devletçilik İlkesi ve T.C.'nin I. Sanayi Planı**, -1933, Ank. 1972.
- İnbaşı, Mehmet; **Bayburt Sancağı** (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre), e-dergi.atauni.edu.tr.
- Kabaağaç, Sina- Alova, Erdal; **Latince/Türkçe Sözlük**, İstanbul 1995.
- Kara, Muzaffer Ayhan; **Kuruçay'dan Şişli'ye**, İstanbul 2004.
- Karakaya-Stump Ayfer; **Sinemilliler: Bir Alevi Ocağı ve Aşireti**,
- Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lûgati't- Türk Dizini**, - (haz. Besim Atalay), Ankara 1991.
- Kılıç, Ümit- Gül, Abdulkadir; **Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış**, **History Studies**, Volume 3 / 1, 2011.



- Kırzioğlu, F.; **Kürtlerin Türklüğü**,
- Konukçu, Enver *Üzümlü Tarihi, Erzincan Üzümlü (Cimin)*,
- Kop K. K. (Sevengil); **Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu**, Haz. H. K. Türközü, Ankara 1982, s. 152.
- Mintzuri, Hagop; **Armudan/Fırat'ın Öte Yanı**, (çev. S. Kuyumcuyan), İstanbul 1996.
- Miroğlu, İsmet **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, Ankara 1990.
- Miroğlu, İsmet; **XVI. yüzyılda Bayburt Sancağı**, İstanbul 1975.
- Musalı, Namiq; **XIX. Yüzyılın İkinci Onyılında Hacı Zeynel Abidin Şirvanî'nin Anadolu'ya Seyahati, CEİPO; 19: Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları, C.I**, İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Yayını, 2014
- Orhonlu, Cengiz.; **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü**, İstanbul 1963.
- Orkun , H. Namık; **Eski Türk Yazıtları**, İst. 1940.
- Osmanlı Yer Adları II**, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Ögel, B. **Türk Kültür Tarihine Giriş, I- V**,
- Özdemir, Ali Rıza; **Kayıp Türkler**, Ankara 2016. \_\_, Bir Ana İki Oğul/ **Göller Köyü**, Ankara 2012.
- Özdemir, Mustafa, **Cengerli**, Tarihi, Toplumsal ve Kültürel Bir Araştırma, İstanbul 2002. \_\_, **Refahiye Tarihi**, İstanbul 2007.
- Özgüç, Nimet; **Samsat: Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhium**, Ankara 2009.
- Öztürk, Mustafa; **XVI. yüzyılda Kilis, Urfa, Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler- Oymaklar**, Elazığ 2004.
- Pakalın, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993.
- Parlak, Nizamettin; **Erzincan - Çayırılı Bölükova (Kısmısor) Köyü /Tarihi ve Kültürü**, Erzincan 2018.
- Procopius, **De Aedificiis, III,15**.
- Ramsay, W. M.; **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**,(çev. M. Pektaş), İstanbul 1961.
- Rışvanoğlu, Mahmud; **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İstanbul 1975.
- Sakaoğlu, Saim; **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara 2003.
- Saraçoğlu, H.; **Doğu Anadolu**, İstanbul 1956.
- Saygı, Cemile Ebru **17. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazası-** (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Ün., Kayseri 2009.
- Sevengil K. Kop; **Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu**, (Haz. H. K. Türközü), Ankara 1982.
- Sicili Ah. Def. 196**, s. 351;
- Sümer, Faruk; **Safevî Devletinin Kuruluşunda Türkmenlerin Rolü**, Ankara 1992. \_\_, **Oğuzlar**, İstanbul 1980. \_\_, *Mengüçikler* mad. **İA**.
- Şahin, İlhan; **Osmanlı Döneminde Konar- Göçerler**, İstanbul 2006.
- Şahin, Tahir Erdoğan **Hayaşa Bölgesi Tarihi I**, Ankara 2013. \_\_, **Erzincan Keleriç Köyü ve Akkoyunlu Halveti Şeyhi Pir Muhammed Bahaeddin**, Ankara 2017. \_\_, **Erzincan Tarihi I**, Erzincan 1985. \_\_, *Ashirand'ın "Arziya"sından Geleceğin Erzincan'ına*, **Erzincan Dergisi**, S. 2, 2015, s. 15- 20. - *Siyasi*



- İçtimai Açından Farklılaşmanın Son Yarım Asrı, Mengüceli*, C.I, Sayı: 3 – 4)
- Şimşek, Esmâ; **Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, Ankara 2001.
- Tezcan, Mahmut; *Sosyolojik Yönden Köy (Tanımı ve Özellikleri)*, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 3, S. 3, Ankara 1970.
- Toğan, Z. V.; **Umumi Türk Tarihine -Giriş-**, İstanbul 1970.
- Tombul, Metin; **Örneklerle Açıklamalı Erzincan Sözlüğü**, Erzincan 2007.
- Topkapı Kütüp., III. Ahmed Kit., 3592. sh. 87 a-b.**
- Tuncel, Harun; *Mezra Kavramı ve Türkiye’de Mezralar*, **Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, S. 4, Ankara 1996.
- Tunçdilek, Necdet; **Türkiye İskân Coğrafyası Kır İskânı**, İstanbul 1967.
- Türk Meşhurları Ans. S. 216.**
- Türkay, Cevdet; **Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul 1979.
- Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi- I, II, III**, İstanbul 1941 – 1947.
- Umar, Bilge **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, İstanbul 1993.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı; **Osmanlı Tarihi- III**, Ankara 1972.
- Ünal, Ahmet; **Hititçe- Türkçe/ Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük**, Ankara 2016.
- Yalman, Ali Rıza; **Cenupta Türkmen Oymakları- I-II**, (Haz. S. Emir), Ankara 1977.
- Yavuz, E.; **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara 1968.
- Yıldırım, Nimet; **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul 2006.



XX. YÜZYIL BAŞLARINDA VE  
CUMHURİYET  
DÖNEMİ'NDE ERZİNCAN  
MAKALELER

Prof. Dr. Kenan Ziya Taş- Prof. Dr. Orhan Yazıcı - Mustafa  
Özdemir- Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin - Murat Yaşar Şengül-  
Meryem İnan Önal- Dr. Nihat Fırat



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN







I  
OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE  
ERZİNCAN'DA SOSYAL HAYAT  
(1916-1919)

Dr. Nihat Fırat

**Öz:** Bu çalışma, 1916-1919 yıllarına ait kayıtları içeren Erzincan C-55 nolu Şer'iyye Sicili ışığında Osmanlı Devleti'nin son döneminde Erzincan'da sosyal hayatla ilgili bazı konulara değinmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Erzincan'da aile yaşantısı, miras taksimi, Müslüman toplum ile gayr-ı müslim kesimler arasındaki ilişkiler ve asayiş sorunları gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca sicil kayıtlarıyla, bu dönemde Erzincan'da görev alan muhtar, a'za, imam ve diğer devlet görevlilerini tespit etme imkânı bulunmaktadır. Defterimizde yüz kızartıcı veya toplum düzenini bozan suçları konu edinen belgeler bulunmamıştır. Bu durum dönemin toplum yapısı hakkında, genel ahlak ve toplum düzenine uyulduğu sonucunu çıkarmamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmanın Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki Erzincan'ın sosyal ve kültürel hayatını ortaya çıkarmada katkı sağlayacağını ummaktayız.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Tarihi, Erzincan, Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı, Sosyal Hayat.

**Social Life in Erzincan at the Last Period of Ottomans (1916-1919)**

**Abstract:** The This study aims to deal with some issues related to social life in Erzincan in the last period of the Ottoman Empire in the light of Erzincan C-55 numbered Sharia Registry, which contains records belonging to the years 1916-1919. In this framework, issues such as family life in Erzincan at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, relations between the Muslim community and non-Muslims and the division of inheritance as well as security issues were discussed. There are no documents in our book that deal with the crimes that disgrace or disrupt the social order. This situation helps us to conclude about the social structure of the period that general morality and social order were obeyed. We hope that this study will contribute to revealing the social and cultural life of Erzincan in the last period of the Ottoman Empire.

**Keywords:** Islamic History, Erzincan, Sharia Registry, Ottoman, Social Life.



### الحياة الاجتماعية في العهد العثماني الأخير في مدينة ارزنجان ( ١٩١٦ - ١٩١٩ )

**الملخص:** هذه الدراسة تهدف إلى التطرق لبعض الموضوعات المتعلقة بالحياة الاجتماعية في العهد العثماني الأخير في مدينة ارزنجان على ضوء السجلات الشرعية الشاملة ما بين ١٩١٦ - ١٩١٩ للهجرة. وقد ارتكزت الدراسة على بعض العناوين في هذا الإطار مثل الحياة الزوجية والحياة التجارية والتقسيمات الإرثية والمعاملات بين المسلمين و غير المسلمين بالإضافة إلى المشكلات الأمنية ما بين أواخر القرن التاسع عشر و أوائل القرن العشرين في مدينة ارزنجان. بالإضافة إلى ذلك ، من خلال هذه الدراسة ، سيكون من الممكن التعرف على الإمام و المختار والمسؤولين الآخرين في ارزنجان. نأمل أن تساهم هذه الدراسة في الكشف عن الحياة الاجتماعية والثقافية والقضايا المتعلقة بها لمدينة ارزنجان في العهد العثماني الأخير.

**الكلمات المفتاحية:** تاريخ الاسلام, ارزنجان, السجلات الشرعية, العثمانيون, الحياة الاجتماعية.

## GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin yargı organı ve o dönemin sosyal ve kültürel hayatı ile ilgili başvurabileceğimiz en önemli kaynak Şer'î Mahkemelerdir. Devletin farklı zamanlardaki hukuki, askeri, ekonomik, dini ve idâri müesseseleri hakkında birçok önemli bilgi, bu mahkemelerin defterlerinde bulunmaktadır. Bu mahkeme kayıtları; halk arasındaki her türlü uyuşmazlığın çözülerek kayda alındığı ve günümüzde noter huzurunda yapılan akd, vekâlet gibi işlemleri de içermekte ve Osmanlı toplumsal hayatında aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanla ilgili ana kaynak niteliği taşımaktadır. <sup>1</sup>

Bu çalışmaya kaynaklık eden sicil, hicrî 1334-1337 (1916-1919) yıllarını kapsayan, Erzincan Şer'iyye Sicilinin ilk bölümüdür. Defter halen Ankara Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Erzincan C-55 numaralı defterimizin incelediğimiz bölümünde toplam 137 mahkeme kaydı bulunmaktadır. Bu belgelerden ikisi Temyiz Mahkemesinin dava ile ilgili verdiği karar olup, Temyiz Mahkemesi kararları hariç defterimizde 135 dava bulunmaktadır. Çalışmamız esnasında Şer'iyye Sicilinden kaynak göstermede davaların defterdeki sırası esas alınmıştır. Defterde kullanılan yazı stilinden defterin tamamının, bir kâtip tarafından yazılmamış olduğu anlaşılmaktadır.

Sicildeki kayıtlarda miras ve aile hukuku ile ilgili olanların ön planda olduğu görülmektedir. Defterimizde dava sayıları sayı bakımından sıraladığımızda; verâset, vesâyet, vekâlet, mehir ve nafaka, talak, tecdîd-i nikâh, kayyım nasbı, vakıf-tevliyet, alacak davası, mal satış izni, harcama izin talebi, hizmet kiralama, velâyet ve isbât-ı rüşd davaları bulunmaktadır. Ayrıca bunlara Müslüman ve gayr-ı müslimler arasındaki davalar da ilave edilmelidir.

## 1916-1919 Arası Erzincan'da Sosyo-Kültürel Hayat

### 1. Aile Hukuku

Aile Hukuku bağlamında defterimizde; mehir ve nafaka ile ilgili 10 dava, talakla ilgili 3 dava ve nikâhla ilgili 1 dava olmak üzere toplam 14 dava bulunmaktadır.

#### 1.1. Nikâh

Defterimizde kadı'nın nikâh akdini tescil ettiği sadece bir kayıt vardır. Buradan hareketle incelediğimiz dönemde bu işi daha çok imamların nikâhları kıyarak, tescil ettiğini söyleyebiliriz. Defterimizde geçen kayıta; Ermeni asıllı (mühtedi) Hâdiye Hatun asıl dini

<sup>1</sup> Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1988), 11-12.



din-i aslına (Hıristiyanlığa) geçmesi (irtidât etmesi) sebebiyle nikâhlarının fesh olduğunu söylemiş ve yeniden belli bir mehir belirlenerek ve din-i aslında kalarak tekrar yeni bir nikâh akdi tescil edilmiştir.<sup>2</sup>

## 1.2. Nikâhın Tarafllara Getirdiği Hak ve Yükümlülükler

Nikâh akdinin tarafllara yüklediği bir takım vazife ve haklar vardır. Bunların bir kısmı ahlâki bir kısmı da hukukidir. Burada daha çok mâlî hukuki yönü ağır basan mehir ve nafaka üzerinde durulacaktır.

### 1.2.1. Mehir

Mehir, evlenecek olan erkeğin eşine verdiği veya taahhüt ettiği para yahut maldır. Mehir kadının malıdır ve eşi razı olmadıkça kocasının onda bir tasarrufu söz konusu olamaz.<sup>3</sup> Mehir, kadın için ekonomik yönden katkı sağlarken, erkek için keyfi bir şekilde boşanmayı engellemeye yönelik rol üstlenmektedir.

Fakat incelediğimiz defterde bir belge hariç nikâh akitlerinin direkt olarak yer almaması sebebiyle mehir miktarlarını ancak boşanma ve kadının ölen eşinin mirasından mehrini almak için açtığı dava kayıtlarından tespit edebiliyoruz.<sup>4</sup>

Sicilde mehir miktarına konu olan davalarda bahsi geçen miktarlar şu şekildedir. Mehr-i mu'accel olarak; bin beş yüz kuruş kıymetinde üç beş birlik Osmanlı altını ve yine beher arşın otuzdan cem'an altıyüz kuruşun kıymetinde yirmi arşın stalyon ve yine beher arşını on dokuz kuruş kıymetinde cem'an iki yüz altmış altı kuruş kıymetinde on dört arşın Avrupa karı ipekli çarşaflık kumaş ve yine altıyüz kuruşun kıymetinde pembe renkli ipekli dikilmiş kutn elbisesi ve yine yüz yirmi kuruş kıymetinde üç parçadan ibaret bir kat hamam takımı Bursa havlusı ve üçbin yüz otuz kuruşluk eşya, mehr-i müeccel olarak 1051 kuruş<sup>5</sup>; diğer davalarda da mehr-i müeccel olarak iki bin yedi yüz elli bir kuruş<sup>6</sup>, iki bin beş yüz bir kuruş<sup>7</sup>, bin elli bir kuruş<sup>8</sup>, dört bin kuruş<sup>9</sup>, bin beş yüz elli bir kuruş<sup>10</sup>, bin sekiz yüz elli bir kuruş<sup>11</sup>, dört bin kuruş gümüş akçe<sup>12</sup>, iki bin yedi yüz elli bir kuruş<sup>13</sup>, bin iki yüz elli bir kuruş<sup>14</sup>, dokuz yüz elli bir kuruş<sup>15</sup> ve üç yüz elli bir kuruş<sup>16</sup> kayıtlarına rastlanmaktadır.

<sup>2</sup> C 55 Nolu Erzincan Şer'iyye Sicili - Ankara Milli Kütüphane Arşivi (E.Ş.S.) (ts.), d. 126.

<sup>3</sup> Saffet Köse, "Talip Türkan editörlüğündeki komisyon tarafından hazırlanan İslam Aile Hukuk El Kitabı" (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 317.

<sup>4</sup> "E.Ş.S." belge:1, 9, 10, 41, 61, 63, 64, 65, 105, 130, 135, 137.

<sup>5</sup> "E.Ş.S." belge:1.

<sup>6</sup> "E.Ş.S." b. 65.

<sup>7</sup> "E.Ş.S." b. 65.

<sup>8</sup> "E.Ş.S." b. 41.

<sup>9</sup> "E.Ş.S." b. 19.

<sup>10</sup> "E.Ş.S." b. 61.

<sup>11</sup> "E.Ş.S." b. 62.

<sup>12</sup> "E.Ş.S." b. 63.

<sup>13</sup> "E.Ş.S." b. 65.

<sup>14</sup> "E.Ş.S." b. 101.

<sup>15</sup> "E.Ş.S." b. 105.

<sup>16</sup> "E.Ş.S." b. 137.



Mehir miktarının tespitinde kadınların yaşı, güzelliği, sosyal statüleri gibi hususların etkili olduğu söylenilebilir.

Mehir hususunun annenin vefatı halinde de mirasa konu edildiği görülmektedir. Defterimizin 16 numaralı belgesine göre; önceki evliliğinden iki kızı olan Sündüs Hatun, Dursun Efendi ile evlenir. Bir süre sonra Sündüs Hatun vefat eder ve mirası paylaşılır. Fakat iki kızı Müşfika ve Fatıma mahkemeye başvurarak annesinin hayatta iken Dursun Efendi'den mehr-i müeccelini almadığını ve bu mehr-i müeccelden hisselerini talep ederler. Kadı da vefat eden Sündüs Hatun'un mehrini mirasa dâhil edip, kızlarının hisselerinin verilmesi yönünde karar vermiştir.

Eşin vefatı halinde kadının mehir bedelinin mirastan talep edildiğine dair defterimizde birkaç kayıt bulunmaktadır.<sup>17</sup> Defterimizin 65 numaralı belgesine göre; Ahmet bin İsmail vefat etmiştir. Mirasa konu olacak eşi Behice Hatun'dan başka yakını yoktur. Eşi Behice Hatun mirasın 1/4'ünü alacağı, mirasın diğer 3/4 'ünün ise Beytü'l-Mâl'a kalacağı belli olunca, Behice Hatun eşinin terekesinden hayatta iken eşinden alamadığı mehri müeccelini talep eder. Kadı da şahitlerle durumun tespitinden sonra Behice Hatun'un mehr-i müecceli olan iki bin yedi yüz elli bir kuruşun kendisine verilmesi yönünde karar verir.

### 1.2.2. Nafaka

Koca, evlilik süresince eşinin ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Buna evlilik nafakası denir. Defterimizde evini terkeden Şevket Ağa'nın eşine günlük 50 kuruştan nafaka takdiri örnek gösterilebilir.<sup>18</sup>

Evliliğin sona ermesi durumunda kadının yeniden evlenebilmek için beklemek zorunda olduğu süre zarfında ihtiyaçları koca tarafından karşılanır. Buna iddet nafakası adı verilir. Defterimizde 61 nolu belgede kadına iddet süresince günlük 100 kuruş nafaka takdiri bulunmaktadır. Osmanlı Hukuk Sisteminde günümüzde olduğu gibi eşi tarafından boşanan kadına hayat boyu (evlenmediği müddetçe) sağlanan bir nafaka mükellefiyeti bulunmamaktadır.

Anne veya babasının vefatında mahkeme tarafından tayin edilen vasi, Eytam Sandığı'na müracaat ederek çocuğun zorunlu giderleri için o günün şartlarına göre "nafaka ve kisve beha" adı altında mahkemece belirlenecek bir para istemektedir. Defterimizde bu konuya örnek verecek olursak; 68. davada yetim kalan Hüseyin ve Feride'ye vasî olarak İshak Efendi tayin olur. İshak Efendi ise bunların çeşitli ihtiyaçları için Eytam Sandığı'ndan bir ücret bağlanmasını talep eder. Netice itibariyle her birine günlük 25 kuruştan 50 kuruş bağlanmasına ve bu paraları harcama konusunda İshak Efendi'ye izin verilmesine karar verilir.

### 1.2.3. Talak (Boşanma)

Taraflar arasında nikâh akdinin bozulmasını ifade eder. Talâk; erkeğin irade beyanı, anlaşarak veya mahkeme kararıyla gerçekleşir.

<sup>17</sup> "E.Ş.S." b. 9, 63, 65.

<sup>18</sup> "E.Ş.S." b. 41.



Bununla ilgili 19 ve 101 numaralı belgeler olmak üzere iki belge vardır. 19 numaralı belge şu şekildedir.

“...zevce-i menkûhe-i medhûl bihâsı olup meyânemizde hüsn-ü mu‘âşeret kâbil olamadığından hüsn-ü rıza ve tayyib-i ihtiyarımla mehr-i müeccelim meblağ-ı mezkûr dört bin kuruş ile nafaka-i ‘iddet-i mu‘ayyenem ve müennes süknâm üzerine zevcim mezbûrdan muhâlefe-i şer‘iyye-i sahîha ile hul‘ olduğumda ol dahi hul‘-i mezkûru kabul edüp ol vechile zevcim mezbûru hukuk-ı zevciyyetden müte‘allika kâffe-i da‘avi ve ‘amme-i metâlibten ibrâyı ‘amm-ı sahih-i şer‘-i ile ibrâ etmemle ol dahi beni hukûk-ı mezkûrenin ibrayı meşrûh ile ibra etmekle yekdiğerimizden kat‘-ı ‘alâka eyledik dedikde zevc-i mezbûr Mukîm dahi mukirre-i mezbûreyi bi’l-cümle kelimât-ı meşrûhâsında tasdik etmeğın ma vaka‘a bi’t-taleb ketb olundu.”

Mahkemeye intikal eden kayıtlarda en önemli boşanma sebebi şiddetli geçimsizliktir. Sicilde karı-koca arasındaki şiddetli geçimsizlik “adem-i mu‘âşeret”, “adem-i hissi muaşeret” ve “hüsn-ü muaşeret ve imtizâç kabil olamayıp” şeklinde ifade edilmektedir.

Defterimizdeki 62. numaralı belgede; Nafia Hatun geçimsizlik sebebiyle kocası Abbas Ağa’dan boşanmak ister. Abbas Ağa bu geçimsizliğin kayınvalidesinden kaynaklandığını ifade eder. Her iki taraftan hakem tayin edilir. Hakemler geçimsizliğin sebebinin her iki taraf olduğunu söyler. Boşanmaları yönünde fikir bildirir. Karar duruşmasına Abbas Ağa katılmaz. Nafia Hatun mehr, nafaka vb. bir hak talep etmez. Kadı da boşanmalarına karar verir. Ayrıca 101 nolu davada da Sultan Hatun’un geçimsizlik sebebiyle mehr-i müeccel ve nafaka hakkından vazgeçerek Hasan Ağa’dan boşanması buna örnektir.

#### 1.2.4. Te‘addüd-i Zevcât (Erkeğin Birden Fazla Eş ile Evlenmesi)

İslam Hukukunda, erkeğin birden fazla kadınla evlenebilmesi anlamına gelmektedir.

Defterimizde bu durumu sadece 61 ve 71. davada görmekteyiz. 61. davada; Muhabbet Hatun kocası Şükrü Efendi’nin başkasıyla evlendiğini, kendine bakmadığını, ayrı bir mesken istediğini belirtmiştir. 71. dava ise verâsetle ilgilidir.

Defterimizde çok eşliliğin görülmesi ile ilgili sadece iki belgenin olması da gösteriyor ki; o zaman diliminde her ne kadar erkeğin birden fazla eşle evlenmesi mümkün ise de Erzincan’da bu durum yaygın değildir. Günümüzde de Erzincan’da Güneydoğu illerine kıyasla ikinci evliliğin hoş karşılanmaması, geçmişten gelen bir anlayışla da açıklanabilir.

1930’lu yıllarda Erzincan Valiliği yapan Ali Kemali Beğ 1932 tarihli Erzincan adlı kitabında Erzincan’da Te‘addüd-ü Zevcât ile ilgili şu ifadelerde bulunuyor.

“Evliya Çelebi’nin güzelliklerini medhettiği Erzincan kadınları, kıskançtır da. Kıskançlıklarını kocalarına karşı büyük bir hassasiyetle ibraz ederler. Bu hal teaddüdü zevcat adetinin, başka yerlerde olduğu gibi, alabildiğine teessüs etmesine mani olmuştur. Birden ziyade kadınla evlenenler yok değildi. Fakat bu evlenmeler ancak birinci kadının rızası ile yahut büyük mühim mazeretler sebebi ile mümkün olabiliyordu. Bu mazeretler, kadının çocuk getirmemesi, kör olması, senelerce yatakta hasta yatması, ev idaresini bilmemesi... gibi şeylerdi. Bazı evler vardı ki misafiri, konuğu çok ve adama ihtiyacı o



*nisbette ziyade idi, işe adam bulmak icab ediyordu. Bu türlü evlerin sahipleri, yine ilk kadınlarının rızasını alarak, defaatle evleniyorlardı. İlk kadının çirkin olması, geçimsizlik yapması, hatta ahlaksız olması izdivaç rabitasına halel vermediği gibi, teaddüdü zevcata da vesile teşkil etmezdi. Evlilik rabitaları çok sağlam ve kavî idi.”<sup>19</sup>*

## 2. Miras (Tereke) ve Paylaşımı

Miras, ölen kimsenin mal varlığının akıbetini düzenleyen kuralların bütünüdür.<sup>20</sup> Kişi ölmeden malı mirasa konu olmaz. Kişinin hayatta iken malını çocukları arasında bölüştürmesi mîras dağılımı şeklinde değil, bağış olarak değerlendirilir. İslam Hukukuna göre; anne ve baba hiçbir zaman mirastan mahrum olmaz ve ölenin kızları yanında amcası da mirastan pay alabilir. Mûris mirasçılar bakımından üçte bir oranında tasarruf nisabına sahiptir.<sup>21</sup>

Defterimizde ağırlıklı olarak (135 davadan 43 tanesi verâset davası olup; bu da davaların %31,8'ine denk gelmektedir.) verâset davaları bulunmaktadır. Verâset davalarını incelediğimiz zaman mirasın bölüştürülmesi sırasında İslam Hukuku esaslarına uygun bir şekilde hüküm verildiği görülmektedir.<sup>22</sup>

Defterde bulunan verâset davalarında genelde miras üzerindeki hisse oranlarının tesbiti şeklindedir. Ayrıca ölen kimselerin alacaklarının vârisler tarafından talebi veya “Tekâlif-i Harbiyye” ait den mûrisin alacağı ya da ölen kimsenin maaş vb. alacağının tahsili ve taksimi ile ilgili olduğu görülmektedir. Özellikle ölen askerî memurların müterâkim maaşları olup, bunların tahsil ve taksimini içeren verâset belgeleri bulunmaktadır. Bunlarda dikkat çeken bir husus ise mahiyeti anlaşılacakla birlikte alınacak olan paradan “*ma'a tevkîfât*” ifadesiyle bir takım kesintiler yapıldığı görülmektedir.

*“...Fahriye ve sadr-ı kebîr oğlu gâib ‘ani’l-beled Musa Kazım Efendi’ye münhasıra olup başka varisi ve terekesine müstehakk-ı âharı olmayup müteveffiyeye-i mezbûre hayatında müterâkim ma’âşâtından Erzincan Mal Sandığına alacak hakkı olan ma’a tevkîfât altı bin yedi yüz otuz beş kuruşu kable’l-ahz ve’l-istîfa ber vechi muharrer vefat etmekle meblağ-ı mezkûr...”<sup>23</sup>*

## 3. Vâsi ve Kayyım Tayini

Defterimizde Verâset davalarından sonra en fazla belge vesâyet ile ilgilidir. Bu da 135 belgeden 36’sına (%26,6) tekâbül etmektedir. Vasî tayin edilirken bazı kalıp ifadeler bulunmaktadır. Vasi olacakların bir takım özelliklere sahip olmaları gereklidir.

Bu durum vasîler için sicilde “*emanetle ma’ruf istikametle mevsuf ve her vechile umûr-u vesayet uhdesinden gelmeye muktedir*” şeklinde geçmekte ve vasîliğin şartları da

<sup>19</sup> Ali Kemali, *Erzincan* (Resimli Ay Matbaası, 1932), 311.

<sup>20</sup> Hamza Aktan, “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 143.

<sup>21</sup> Aktan, “Miras”, 144.

<sup>22</sup> “E.Ş.S.” belge:2, 4, 6, 7, 8, 12, 13, 16, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 43, 47, 48, 51, 52, 54, 55, 66, 71, 72, 75, 78, 82, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 99, 103, 107, 113, 116, 120, 122, 124, 131.

<sup>23</sup> “E.Ş.S.” b. 33.



dolaylı olarak ortaya konmaktadır. Kendilerine vâsi tayin edilen çocuklar “*vakt-i rüşd ve sedâdlarına değîn*”<sup>24</sup> vasî idaresindedirler.

Defterimizde 69. davada Na‘lbant-zâde Halis Efendi ibn Kamil “*ben el-yevm yirmi yaşımı mütecâviz olup âkil ve bâliğ ve bulûğuma rüşdüm munazzam olup umûrumu bi’z-zât ru’yete kâdir ve i’ânet-i vasîden müsteğnî olmamla yedinde mahfûz olan malımı vasî-i mezbûr Şükrü Efendi’den bi’l-asâle taleb ederim*” diyerek önceden kendisine vasî tayin edilen Şükrü Efendi’den sahip olduğu malların iadesini talep etmiş, şahitlerin beyanıyla mahkeme bu yönde karar vermiştir.

Kayım tayini; "hakim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukuki tasarrufta bulunmak üzere tayin edilen kimse" anlamında kullanılmıştır.<sup>25</sup> Defterimizde kayıym tayini ile ilgili 5 belge bulunmaktadır.

Bu belgelerde kayıp kişilerin mallarını idare etmek için kayıym nasb ve tayin olunduğu geçmektedir. Buna örnek olarak;

“...Medine-i Erzincan’ın Çölhasa Karyesi ahalisinden ve bidâyet-i harbde Kafkas cephesine sevk olunan seksen altıncı alay ikinci tabur efrâdından iken Sarıkamış Muharebesinde gaybûbet eden Niyaz oğlu Salih bin Ömer’in hali tebeyyün edinceye değîn emvâlini ahz ve kabza ve hukukunu muhafazaya bir kayıym nasbı ehem ve elzem olup mefkût-u mezbûrun eniştesi karye-i mezkûre ahalisinden Hacı oğlu İshak Bey ibn Abdurrahman emânetle ma’rûf istikâmetle mevsûf ve her vechile umûr-u vesâyet ‘uhdesinden gelmeğe muktedir idüğü karye-i mezkûre hey’et-i ihtiyâriyesinden mu’tâ ve musaddak bir kıt’a ‘ilm-u haber mûndericâtı ve karye-i mezkûre ahalisinden Mehmed Efendi ibn Kahraman ve Zahit Ağa bin Mustafa nâm-ı kimesnelerin huzûr-u şer’de ‘ala tarîki’ş-şehâde ihbârlarıyla lede’ş-şer’-i’l-enver zâhir ve mütehakkık olmağın mücebince mefkûd-u mezbûr Salih’in hali tebeyyün edinceye değîn bi’l-cümle emvâlini ahz ve kabz ve hıfza mezbûr İshak Bey kıbel-i şer’-i şerîfden kayıym nasb ve ta’yîn olundukda olduğu ber vech-i muharrer hizmet-i mezkûreyi kabul ve merâsimini icrâya kemâ yenbeği ta’ahhüd ve iltizâm etmeğın ma vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.”<sup>26</sup> verilebilir.

#### 4. Vakıflar ve Önemi

Vakıf; “bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeyle ebediyen tahsisi” demektir. Bir vakfın nasıl yönetilip işletileceği, vakfedilen maldan kimlerin hangi esas ve ölçüler içinde yararlanacağı vakfedenin iradesiyle belirlenir.<sup>27</sup>

Bu hizmetlerden bir kaçı; fakirlere, dullara, öksüzlere, borçlulara para yardımı yapmak; öğrencilere elbise ve yemek vermek, evlenecek kızlara cehiz hazırlamak, çalışamayacak

<sup>24</sup> “E.Ş.S.” b. 20.

<sup>25</sup> İsmail Özmel, “Kayıym”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 107.

<sup>26</sup> “E.Ş.S.” b. 53.

<sup>27</sup> Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 475-478.



derecede yaşlanan kayıkçı ve hamalların bakımını yapmak, oyuncağı olmayan çocuklara oyuncak temini vb. gibi çok farklı ihtiyaçlara cevap veren vakıflar bulunmaktadır.<sup>28</sup>

Defterimizde vakıflarla ilgili 3 belge bulunmaktadır. Bu kayıtlardan Karaağaç Mahallesinden Perdâl-zâde Hacı İsmail'in Geçit Vadisinde pazar günleri kuşluk sonu ve her sene Rebî'ül Evvelin on ikinci gecesi mevlid-i şerif okunması ve yemek verilmesine yönelik dört dükkanı vakfettiği, daha önce Dervişzâde Mehmed Efendi'nin mütevellisi olduğunu ve onun vefatıyla oğlu Hacı Hafız Süleyman Efendinin görevlendirildiği<sup>29</sup>; Erzincan'ın Niğdeli Mahallesinde el-Hâc Abdullah Efendi cami'i şerif ve medrese ve kütüphanesi vakfının bulunduğu, buradaki görevlinin günlük üç akçe ile ücretlendirildiği, buraya Mutasarıf-zâde Muhyiddin Efendi ibn el-Hâc Mehmed Efendi'nin oğlu Müftü-zâde Abdurrahman Efendi ibn Muhyiddin bin Hacı Mehmed'in görevlendirildiği<sup>30</sup>, Erzincan Kasabası su yollarının ta'mîr ve onarımı, mevlid-i nebevi kira'ati ve bir baş kurban kesilerek fakirlere yemek verilmesine yönelik Satılmış-zâde Hacı Mehmed Ağanın hayatında vakf eylediği Geçit Vadisinden akan sudan üç kuşluk ve Vaskird Vadisinden akan sudan Pazartesi gündüzü ve Vaskird Karyesindeki bir değirmenini vakf eylediği ve oğlu Süleyman Efendinin vakıf idaresinde görevlendirildiği<sup>31</sup> anlaşılmaktadır.

Bu belgelerde vakıf işlerini yürüten kişinin vefat etmesi halinde oğlunun vakıf işlerinin aksadığından bahsederek görev alma isteğini mahkemeye bildirmiş, mahkeme de bu minvalde karar vermiştir.<sup>32</sup>

### 5. Köy, Mahalle ve Sülâle Adları

Şer'iyye Sicili'nde zikredilen kişiler; aile (sülâle) adları, isimleri ve baba adları ile kaydedilmişlerdir. Bu durum hangi bölgede hangi sülâlenin yaşadığı hususunda bilgi sahibi olmamızı sağlamakta, ayrıca aileler arasında evlilik bağlarının ne şekilde oluştuğu konusunda bir fikir edinmemize imkan vermektedir.<sup>33</sup> Defterimizde sülâle adlarıyla ilgili; İlyaszade, Şeyhzade, Hacı Mehmed Beyzâde, Hocasade, Kırtılzade, Timurcuzâde, Durduzade, Emirhanzâde, Çörekçizade, Kömürçüzâde, Köseoğlu, Feyzoğlu, Çavuşoğlu, Şoraklıoğlu, Tatoğlu, Çerioğlu, Sultanoğlu, Hancıoğlu, Câbioğlu, Bektaşoğlu, Munzuroğlu, Demircioğlu, Badoğlu, Ferhadıoğlu, Muradoğlu, Kumuroğlu, Kavasoğlu, Karşlıoğlu, Abuşoğlu, Balakoğlu, Kocakurtoğlu, Kabadayıoğlu, Serhoşoğlu, Yemlikoğlu, Etmekçioğlu, Mirzaoğlu, Çolakoğlu, İpekoğlu, Çilingiroğlu, Semercioğlu, Senetçioğlu, Mumcuoğlu, Konakoğlu, Hânoğlu, Melikoğlu, ve Siracoğlu isimleri geçmektedir.

**Tablo 1.** Defterde Adı Geçen Kaza, Nahiye, Mahalle ve Köyler

<sup>28</sup> Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999), 294.

<sup>29</sup> "E.Ş.S." b. 5.

<sup>30</sup> "E.Ş.S." b. 80.

<sup>31</sup> "E.Ş.S." b. 115.

<sup>32</sup> "E.Ş.S." b. 5.

<sup>33</sup> Nebi Gümüş - Ümit Erkan, "Osmanlı'nın Son Döneminde Rize'de Sosyal Hayat (1911-1913)", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (01 Aralık 2012), s. 41.





<b>Kaza ve Nahiyeler</b>			
1	Mama Hatun Kazası	3	Kıştım Nahiyesi
2	Kemah Kazası	4	Selepur Nahiyesi
<b>Mahalleler</b>			
1	Aktaş Mahallesi	21	Mecidiye-i Sağır Mahallesi
2	Ali Efendi Mahallesi	22	Molla Güzel Mahallesi
3	Bey Bağı Mahallesi	23	Molla Mehmed Mahallesi
4	Cemaleddin Mahallesi	24	Molla Seydi Mahallesi
5	Çeribaşı Mahallesinde	25	Nebderli Mahallesi
6	Dânâ Mahallesi	26	Niğdeli Mahallesi
7	Eskişehir Mahallesi	27	Odabaşı Mahallesi
8	Fazlı Mahallesi	28	Ömer Efendi Mahallesi
9	Fethullah Mahallesi	29	Örenşehir Mahallesi
10	Gazioğlu Mahallesi	30	Reşadiye Mahallesi
11	Gerek Gerek Mahallesi	31	Rum Mahallesi
12	Gürâbi Mahallesi	32	Salıca Mahallesi
13	Hafızlı Mahallesi	33	Salihye Mahallesi
14	Halilullah Mahallesi	34	Selami Mahallesi
15	Hancı Mahallesi	35	Seydi Bey Mahallesi
16	Hasan Efendi Mahallesi	36	Şaban Ağa Mahallesi
17	HocaHayrettin Mahallesi	37	Şerefiye Mahallesi
18	Karaağaç Mahallesi	38	Şeyh Çelebi Mahallesi
19	Kerimoğlu Mahallesi	39	Taşçı Mahallesi
20	Kurşunlu Mahallesi	40	Yeni Mahallesi
<b>Karyeler</b>			
1	Ahmediye Karyesi	21	Köşünkar-1 Kebîr Karyesi



2	Aşağı Ula Karyesi	22	Köşünkâr-1 Sağır Karyesi
3	Balı Beyi Karyesi	23	Mığısı Karyesi
4	Biteriç Karyesi	24	Molla Kondi Karyesi
5	Caferli Karyesi	25	Pişkidağ Karyesi
6	Celabuzur Karyesi	26	Rum Ekrek Karyesi
7	Cencige Karyesi	27	Sansa Karyesi
8	Cırzını Karyesi	28	Sılbûs Karyesi
9	Cimin Karyesi	29	Sipyatağı Karyesi
10	Çölhasa Karyesi	30	Sürbahan Karyesi
11	Denizdamı Karyesi	31	Şıhlı Karyesi
12	Hah Karyesi	32	Şuha Karyesinden
13	Hanzar Karyesi	33	Tahzûri Ekrek Karyesi
14	Haşhaşı Karyesi	34	Tılhas Karyesi
15	Hılır Karyesi	35	Til Karyesi
16	Hozonsu Karyesi	36	Veğavir Karyesi
17	Keleriç Karyesi	37	Vakf-Bırastık Karyesi
18	Kertak Karyesi	38	Vasketil Karyesi
19	Kismikor Karyesi	39	Yalnızbâğ Karyesi
20	Kiy Karyesi	40	

#### 6. Mahalle-Köy İmam ve Muhtarları

İncelediğimiz defterde imam ve muhtarların şahitlerin tezkiyesinde bulunması görevini yürüttüklerini, ayrıca kişi ve bilgi doğrulamasında (bilirkişi) kadıya yardımcı olduklarını görmekteyiz. Defterde adı geçen imam ve muhtarların ad ve görev yerleri şu şekildedir.

**Tablo 2.** İmam ve Muhtar İsimleri

	Mahalleler	İmamı	Muhtarı
--	------------	-------	---------



1	Çeri	el-Hâc Hafız Osman Efendi ibn Hasan	Keçeci el-Hâc Süleyman Ağa ibn Abdullah
2	Dânâ	el-Hac Şakir Efendi ibn Ali	Mustafa Ağa ibn Halil
3	Gazioğlu	Abdullah Efendi	Ahmed Ağa ibn Halil
4	Halil Efendi	Hoca Mevlüt Efendi ibn Feyzullah	
5	Halilullah	Mevlüt Efendi ibn Hacı Feyzullah	Hasan Ağa ibn Mehmed
6	Hasan Efendi	Hafız Hamdi Efendi ibn Mustafa	Ahmed Hulusi Efendi ibn Süleyman
7	Kerimoğlu	Yusuf Ziya Efendi ibn Abdurrezzak	Mahmud Ağa ibn Hacı Dursun
8	Kurşunlu (15Ekim 1918)	Dursun Efendi ibn Ali	Mahmud Ağa ibn Osman
9	Kurşunlu (11 Mart 1919)	Hafız Yusuf Efendi ibn İsmail	Mahmud Efendi ibn Osman
10	Mecidiye-i Sağîre	Hafız Mahmud Efendi ibn Mehmed	Mahmud Efendi ibn Ali
11	Selami	Abdulhalim Efendi ibn Mehmed	Ali Efendi ibn Kamil
12	Şaban Ağa	Mehmed Efendi ibn İbrahim	Nuri Efendi ibn Ali
13	Taşçı	Hafız Salih Efendi ibn Hacı Ahmed	Mahmud Ağa ibn Mehmed
	<b>Karyeler</b>	<b>İmamı</b>	<b>Muhtarı</b>
1	Cırzını Karyesi	Kadir Efendi	Ziya Ağa ibn İshak (A'za)
2	Köşünkar-ı Sağîr	Hasan Efendi ibn Dursun	Tevhid Ağa ibn Ali
3	Molla Kondi	Hakkı Efendi ibn Mehmed	Yaşar Bey ibn Hacı Abdullah
4	Rum Ekrek	Abdullah Efendi ibn Mustafa	Hüseyin Ağa ibn Emin (A'zâ)
5	Şıhlı	Hacı Hafız Osman Efendi bin Mehmed	Ahmed Ağa ibn Ahmed
6	Tahzûri Ekrek	Mehmed Efendi ibn Süleyman	İbrahim Ağa ibn Halil



## 7. Defterde İsmi Geçen İdâreci ve Memurlar

Tablo 3. Askeri Görevliler

	Görevli Adı	Görevi
1	Abdulfettah-oğullarından Ebûbekir bin Yûsuf	Kemah Jandarma Bölüğü eski süvâri neferi
2	Ahmed Mevlüt Efendi ibn Yusuf	'Atık Dördüncü Orduyu Hümâyuna mensup elli ikinci alayın ikinci taburunun sekizinci bölüğü mülâzım-ı evvelliğinden mütekâ'id
3	Alay Kâtibi Mehmed Efendi	
4	Ali Çavuşoğlu İsmail bin İbrahim	Askeri Şâhâne efrâdından
5	Arif Efendi	Dersaadet-i Jandarma Dairesi Muhasebe Kalemi kısım-ı evvel mümeyyizi
6	Çilingir oğlu Mustafa Efendi ibn Şerif bin Hasan'ın	'Asâkir-i Şâhaneye mensup yüz birinci alayın ikinci taburun tüfenkçisi
7	Çizmecioğlu Kadir bin Azîz'	'Asâkir-i Şâhaneye mensup Topçu yirmi dokuzuncu alayın ikinci taburu dördüncü bölüğünde na'lbend neferi
8	Çörekçioğlu Mahmud bin Tayfur	Asâkir-i Şâhâne efrâdından
9	Emin oğlu Halis	'Asâkir-i Şâhâneye mensup Erzincan Jandarma Taburu efrâdından
10	Hacıoğullarından Mehmed oğlu İsmail	'Asâkir-i Şâhaneye mensup yedinci alayın birinci taburunda Topçu bölüğü efrâdından
11	Hacıoğullarından Mehmed oğlu İsmail	'Asâkir-i Şâhaneye mensup yedinci alayın birinci taburunda Topçu bölüğü efrâdından
12	İsmail Efendi	Yüzbaşılıktan mütekâ'id
13	Kasım Efendi	Kemah Kazası Merkez Jandarma Dairesi neferâtından



14	Kolağası Dilâverzâde Hacı Edhem Efendi bin Emin	Mütakâ'idini askeriyeden
15	Mahmud Efendi bin Halid Efendi	On birinci kolordu idare üçüncü şubesi birinci sınıf ketebesinden
16	Mehmed oğlu Bektaş Çavuş	'Asâkir-i Şâhaneye mensup dokuzuncu Kafkas Fırkasının yirmi dokuzuncu alayı kumandanı Reşat Beyin emîr çavuşu
17	Miralay Mehmed Arif Bey	
18	Muhsin oğlu Şükrü bin Arif	'Asakir-i Şahâneye mensup Topçu yirmi dokuzuncu alayın ikinci taburu efrâdından
19	Mustafa bin Tahir bin Şerif	'Asâkiri Şahaneye mensup Topçu yirmi dokuzuncu alayın ikinci taburu efrâdından
20	Mustafa Efendi ibn Süleyman	Erzincan Merkez Bölüğü Jandarma Ser Çavuşu
21	Mülâzım Ahmed Ağa	Mülâzım
22	Mülâzım İsmail Ağa ibn Halil bin Abdullah	Dördüncü Ordu-yu Hümâyuna mensup Topçu yirmi altıncı alayın altıncı bölüğü mütakâ'idin-i askeriyeden
23	Mülâzım-ı Evvel İbrahim Efendi	Erzincan Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye mu'allimlerinden
24	Niyaz oğlu Salih bin Ömer	Kafkas cephesine sevk olunan seksen altıncı alay ikinci tabur efrâdından
25	Nuri Efendi ibn İbrahim Edhem	Mülâzım-ı Evvel
26	Pamukçuzâde Halid Efendi ibn Ahmed ibn Hacı Mehmed	Askeri depo çavuşluğundan mütakâ'id
27	Ser-çavuş Abdullah Efendi ibn Mikdad	Başçavuş
28	Yoklamacı Mehmed Efendi ibn İbrahim	Mütakaidin-i askeriyeden



29	Yoklamacızâde Hamid Efendi ibn Ahmed bin Hacı Mehmed	Müttekâ'îdîn-i askeriyeden
30	Yüzbaşı Halit Efendi	Asker-i Şâhâneye mensup Kastamonu Jandarma Mektebi Müdürü
31	Yüzbaşı Hasan Ağa	Yüzbaşı
32	Yüzbaşı Mehmed	Yüzbaşı
33	Yüzbaşı Mustafa Efendi	Yüzbaşı
34	Yüzbaşı Rüşdü Bey ibn Ahmed	Erzincan Askeri Merkez Hastanesi Eczacısı
35	Yüzbaşı Sıtkı Efendi ibn Tayyar bin Hacı Mehmed	Erbaa Kazasında Ahz-i Asker Şubesi riyâsetinde müstahdem

**Tablo 4.** Defterde Adı Geçen Diğer Görevliler

	Görevli Adı	Görevi
1	Fevzi Efendi	Erzincan Kadısı
2	Bilal Efendi	Erzincan Kadısı
3	Tâhir Efendi	Erzincan Kadısı
4	Sabri Efendi	Erzincan Kadısı
5	Hafız Ömer Lütfi Efendi ibn Bekir Sıtkı Efendi	Mahkeme-i Şer'iyeye Baş Katibi
6	Mehmed Nabi Bey	Livâ Muhasebecisi ve Beytü'l-mal Me'muru
7	Vasıf Efendi	Muhasebe Başkâtibi
8	Hafız Ömer Efendi bin İbrahim	Muhasebe-i Livâ Ketebesinden
9	Mehmed Emin Efendi	Erzincan Eytâm Müdürü
10	İzzet Bey	Erzincan Posta ve Telgraf Müdürü
11	Abdurrahman Efendi ibn Muhyiddin	Evkâf Tahsildarı
12	Rifat Efendi ibn Mehmed	Erzincan Aramaz Merkez Hastahane Kâtibi
13	Hacı Tahir Efendi	Erzincan Nüfus Kalemî Ketebesinden



14	Mehmed Efendi ibnü'l-Hâc Rıza Bey	Emlak-ı Emîriye Katibi
15	el-Hac Hafız Ahmed Efendi	Mahkeme-i Şer'îye Katibi
16	Hafız Mehmed Emin Efendi	Mahkeme-i Şer'îye Katibi
17	Semerci-oğullarından Hafız Veysi Efendi ibn Osman	Mal Tahsildarları
18	Hafız Mehmed Halis Efendi ibn Ahmed Ağa	Erzincan Evkâf Memuru
19	Hafız Nazmi Efendi	Telgraf Müvezzi'i
20	Mehmed Onbaşı ibn Abdulkadir bin Mehmed	Belediye Odacısı
21	Abbas Ağa ibn İbrahim	Belediye Çavuşu
22	Yunus Cemil Efendi ibn İbrahim	Belediye A'zası
23	Tabib Refik Bey	Tabip

#### 8. Gayr-ı Müslimlerin Durumu

İncelediğimiz tarihe en yakın olarak Erzincan'da 1914 Yılı Resmi İstatistiklerine göre Müslüman, Ermeni, Rum, Protestan ve Süryanilerin nüfusunun sayı ve oranları kaynaklarımızda mevcuttur.<sup>34</sup> Burada Rum, Protestan ve Süryanilerin sayılarının çok az olduğu görülecektir.

Defterimizdeki kayıtlar incelendiğimizde Erzincan'da Müslüman ve gayr-ı müslimlerin aynı mahallelerde yaşadıkları görülmektedir. Gayr-ı müslimlerin de Osmanlı mahkemelerine başvurması bu ilişkilerin siciller aracılığıyla incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Erzincan C 55 nolu defterde (1916-1919 arası) verâset konulu 3 adet gayr-ı müslim (Ermeni vatandaşların açtıkları) dava bulunmakta, başka 2 davada da birer gayr-ı müslim vatandaşın ismi geçmektedir. 86 numaralı belgede "*Teb'a-i Devlet-i 'Aliyyenin Rum milletinden*" 2 kişinin şahitliğine başvurulmuştur. Ayrıca 75 numaralı veraset davasında ise Ermeni katliamına değinilmektedir.

Davalarda başlangıçta müştekinin ikameti ve hangi milletten olduğu belirtilerek davaya geçilir. "*Medine-i Erzincan'ın Gerek Gerek Mahallesinde sâkine zât-ı tarif-i şer' ile mu'arrefe Teb'â-ı Devlet-i 'Aliyyenin Ermeni milletinden sahibe-i arzuhâl Yugaper Hatun*

<sup>34</sup> T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918* (Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005), 629.



*veledet-i Makos Erzincan Livâ Mahkemesinde meclis-i şer'î şerîf-i lâzîmü'l-tevkîrde derûn-i arzuhâlde mezkûrû'l-ism olup kîbel-i şer'den husûmeti re'y olunan...*<sup>35</sup> diye başlamaktadır.

Bu davalarda özet olarak; 72 numaralı kayıтта; Vahan Efendi, kendisine babasından miras kalan tarlanın Dursun Ağa'nın tasarrufunda olduğunu söyler. Verâset iddiasını iki Müslümanın şahitliği ile isbat eder. Mahallenin imam ve muhtarı da şahitleri tezkiye edince, Kadı da Vahan Efendi lehinde karar verir.

86 numaralı kayıтта; Yugaper Hatun amcasından miras olarak kalan ev için davacı olur. Lehinde iki gayr-ı müslim vatandaş şahitlik eder. Kadı, evi kullanan Mustafa Usta'dan alınarak Yugaper Hatun'a iade edilmesi yönünde karar verir.

120 numaralı kayıтта yine miras davasıyla ilgilidir. Kadı burada da iki gayr-ı müslimin şahitliği ile davacı Pars Hatun lehine karar verir.

126 numaralı tecdid-i nikah davasında aslen Kayserili olan Ermeni bir kadının Müslüman olarak Hadiye ismini aldığı, 4 yıl evli kaldıktan sonra asıl dini olan hıristiyanlığı döndüğü ve bu sebepten nikahlarının geçersiz olduğu; kadının asıl dininde kalarak ve yeniden mehir belirlenerek nikahının yenilendiği anlatılmaktadır. Bu davadan müslümanların Ermeni gayr-ı müslim kadınlarla evlenebildikleri görülmektedir.

67 numaralı davada ise; Suna bint-i Ali kocası Mahmut bin Hüseyin hayatta ve Mıgısi Karyesinde otururken 1917 yılında Ermenilerin köye baskın yaparak köy hayvanlarını yağmaladıklarını, yağmalanan mallar arasında şuan Hüseyin Ağa'nın elinde olan 1 baş siyah ineğinin de olduğunu iddia ederek mahkemeden bu ineğin kendisine iadesini talep etmiştir. Hüseyin Ağa ise kendisinin ineği Keşişoğlu Asrod nâmlı bir Ermeniden satın aldığını ve Asrod'a da Suna'nın ölen kocası Mahmud'un sattığını şahitlerle ifade etmesi neticesinde dava düşmüştür. Bu davada dikkat çeken husus yağma iddiasının mahkeme tarafından direkt reddedilmemesi ve ineğin durumunun incelenmesi yani Erzincan'ın Rus işgali esnasında Ermenilerin yağma gibi faaliyetleri yapabildikleridir. Fakat köy imamı ve azasının tezkiye ettiği şahitlerin beyanıyla bu ineğin yağmaya konu olmadığı belirlenmiştir.

75 numaralı veraset davasında Ahmet Efendi babası Hacı Müştak Efendinin vefat ettiğini, sonrasında mirasçılar arasında bulunan babaannesi Nimet Hanım, kardeşi Ahmet Efendi ve kızkardeşi Rabia Hanım'ın Ermenilerin gerçekleştirdiği katliamda şehit olduğunu bildirerek (*ba'dehu ümmü mezbûre Nimet ve ibn mezbûr Abdullah ve bint-i mezbûre Rabia Ermenilerin ikâ' ettikleri katli'âmda şehid olup*) mirasın annesi diğer Nimet Hanım, kendisi, erkek kardeşi Bekir Efendi ve kızkardeşi Sıdika Hanım arasında pay edilmesini talep etmiş, bu talep şahitlerin ifadeleriyle mahkeme tarafından uygun bulunmuştur. Dava tarihi 3 Ekim 1918 dir. Katliamın tarihi tam olarak metinde bulunmamaktadır. Fakat katliamın varlığı mahkeme kayıtlarına bu şekilde yansımıştır.

Bu belgelere dayanarak gayr-ı müslimlerin verâsetle ilgili olarak şer'î mahkemelere başvurdukları ve gayr-ı müslim şahit ve onları tezkiye eden kişilerin gayr-ı müslim olma durumunda da kabul gördükleri anlaşılmaktadır. İslam hukukuna göre genel kabul, gayr-ı

<sup>35</sup> "E.Ş.S." b. 86.





müslimin Müslüman aleyhinde yaptığı şahitliğin geçersiz sayılmasıdır. Buna rağmen, Mahkeme tarafından; zaruret halinde bazı alimlerin bu şahitliği kabul etmesi görüşünün benimsenmesi, tüm vatandaşların kanun önünde eşitlik prensibine göre değerlendirildiğini göstermektedir. Bu üç davada da kadı mahkemeye başvuran gayr-ı müslim lehine karar vermiştir. Bu da gösteriyor ki Rusların bölgeyi terketmesi ve Ermeni mezâliminden hemen sonra bile, gayr-ı müslimler haklarını rahatça arayabiliyor ve kanun önünde eşitlik prensibine göre muamele görüyorlardı. Bu davalar haricinde başka bir davanın olmaması da müslüman ve gayr-ı müslimler arasında münasebetlerin iyi olduğunu göstermektedir.

Belgelerde dikkat çeken bir diğer konu da; Müslümanlar için “oğlu” manasına gelen “bin ve ibn” ile “kızı” manasına gelen “ibnet-i” ifadeleri kullanılırken, gayr-ı müslimlerin oğulları için “veled-i”, kızları için ise “veledet-i” kelimelerinin kullanılmasıdır.

Ayrıca kişilerin yaşadıkları yerler ifade edilirken, “ikâmet eden” anlamında, Müslümanlar için “sakinlerinden” tabiri kullanılırken, gayr-ı müslimler için ise “mütemekkinlerinden” ifadesi kullanılmaktadır.

Farklı tabirlere bir diğer örnek de Müslümanların bulunduğu davalarda mahkeme için; “meclis-i şer’i şerîf-i enver” tabiri kullanılırken gayr-ı müslimler için mahkeme, “meclis-i şer’i hatîr vâcibü’t-tevkîr” tabiri ile ifade edilmiştir. Bu durum gayr-ı müslimlerin her ne kadar vatandaş olarak kabul edilse bile onlara farklı vesilelerle devlet otoritesinin hatırlatılması gerektiği düşüncesiyle açıklanabilir.<sup>36</sup>

Belgelerden yine anlaşılıyor ki; Erzincan’da bulunan Rum Ekrek Mahallesi, Taşçı Mahallesi, Şeyh Çelebi Mahallesi, Gerek Gerek Mahallesi ve Yeni Mahalle’de Ermeni aileler bulunmaktadır.

1919 tarihli davalarda ismi geçen Tebe’a-ı Ermeniyyeden birçok vatandaşın olması, 27 Mayıs 1915 Sevk ve İskan Kanunu (Tehcir Kanunu), Erzincan’ın Ruslar tarafından işgali ve 13 Şubat 1918’de kurtarılmasının ardından bölgede Ermeni vatandaşların varlıklarını devam ettirdiklerini göstermektedir. Sonrasında da bölgede etnik bir göç dalgasının yaşanmamış olması da halen Ermeni vatandaşların bölgede varlıklarını devam ettiklerini varsaymamıza neden olmaktadır.

### 9. Kullanılan İsimler

İslam dinine göre çocuğun anne baba üzerinde hakları vardır. Bu haklardan biri de çocuklara güzel isimlerin konmasıdır. Defterimize göre o dönemde Erzincan’da isim belirlemede Allah’ın sıfatları (Abdurrahman gibi), peygamber adları, sahabe isimleri ve kâmil insanların isimlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Dikkati çeken husus kadınların annesine değil de babasına izâfetle tanımlanmalarıdır. Ayrıca erkeklerde kullanılan “el-hâcc”, “hâfız” gibi unvanlar kadınlar için kullanılmamıştır. Hâlbuki kadınlar arasından da bu özelliklere sahip olanların mevcudiyeti muhtemeldir.

<sup>36</sup> Nihat Fırat, *Erzincan C 55 Nolu Şer’iyye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi (1916-1919)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Erzincan Üniversitesi, 2017), 70.



Ancak genel ahlak ve kültürel anlayış gereği bu tür unvanların kullanılmadığını söyleyebiliriz.

Abdullah, Mehmed, Yûsuf, Osmân, Ali, Ömer, Süleymân, Mustafa, Mahmûd, Ahmed, Emîn, İbrâhîm, İsmâîl, Hasan, Hüseyin, Sâlih, Abdurrahmân, Ârif sıklıkla kullanılan erkek isimleridir. Hadîce, Saliha, Â'îşe, Fâtıma, Emîne, Nimet sıklıkla kullanılan kız isimleridir. Belgelerde çift isim kullanıldığı da olmuştur. Bu isimlerin Ahmed Mevlüt, Ömer Lütfi, Mehmed Nabi, Mehmed Halis, Yunus Cemil olduğu görülmüştür.

Kullanılan isimler incelendiğinde, ad koymada günümüzle benzerlik gösterdiği görülmektedir.

#### 10. Defterde Adı Geçen Esnaf Grupları

Defterde adı geçen esnaf grupları ise şunlardır:

Kasap Esnafı, Çilingir Esnafı, Leblebici Esnâfı, Fırıncı esnâfı, Na'lbant Esnafı, Terzi Esnafı, Bakkal Esnâfı, Rençber Esnafı, Dülger Esnâfı. Bunların dışında defterde bazı kimseler birtakım meslek adlarıyla birlikte zikredilmiştir. Bu durum, ilgili kimselerin atfedilen mesleği icra ettiklerini kesin bir şekilde ortaya koymamakla birlikte dönemin meslek ve meşgûliyet alanları hakkında ipuçları vermektedir. İfade ettiğimiz meslek grupları şunlardır: Berber, demirci, çıracı, çoban, çaycı, değirmenci, yemenici, çörekçi kuşçu, semerci, kavukçu, keçeci, fındıkçı, katırcı, çizmeci, çarıkcı, mesci, papuşçu, mumcu, senetçi, bekmezci, ekmekçi, kuyumcu, 'attâr, kömürcü, pamukçu, hamal ...

#### SONUÇ

Osmanlı Devleti mahkemelerinde İslam Hukuku uygulanmıştır. İncelediğimiz bu defterde "İslam Hukukunun belirleyiciliği" daha net anlaşılmaktadır. Bu durum, İslam Hukukunun pratik hayattaki uygulamalarını kavramamıza ve teorik yönünü daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Öncelikle defterde kayıtlı olan belgelerdeki konuların dönemin siyasi olaylarından etkilendiğini söylemek mümkündür. I. Dünya Savaşında Erzincan halkı da savaşın olumsuz tesirlerinden etkilenmiş ve çok sayıda ölüm olmuştur. Tekâlif-i Harbiye Kapsamında verilen mallar, vârisler tarafından talep edilmekte, şehîden vefat edenlerin miras taksimi belgelerde görülmektedir. Erzincan da savaşın olumsuz tesirleriyle çok sayıda ölümün olması ilgili deftere de yansımış ve belgelerin üçte birini verâset davaları oluşturmuştur.

Belgelerde ikinci önceliğe sahip olanlar aile kurumuyla ilgili olanlardır. Bu konuyla ilgili belgelerden aile kurumunun oluşması ve işleyişi hakkında elde ettiğimiz sonuçlara göre Osmanlı toplumunda esas olan ailenin korunması ve devamlılığının sağlanmasıdır. Ayrıca kadın ve çocukların haklarının hukuki koruma altına alındığı da gözlemlenmektedir. Kadının birçok hakka sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Vefat eden kişinin çocuklarından reşit olmayanlar varsa reşit olana değin, babası veya annesinden mîras kalan mallarının idaresine, o kişinin ailesinden veya mahallesinden uygun birisi vasî olarak tayin edilmiştir.



Aile kurumunun oluşması ve işleyişi hakkında elde ettiğimiz sonuçlara göre Osmanlı toplumunda esas olan ailenin korunması ve devamlılığının sağlanmasıdır. Ayrıca kadın ve çocukların haklarının hukuki koruma altına alındığı da gözlemlenmektedir.

Defterimizde Kadı'nın nikah akdini tescil ettiği sadece bir kayıt vardır. Buradan hareketle incelediğimiz dönemde nikah işini daha çok imamların yaparak, tescil ettiğini söyleyebiliriz. Kadı'nın nikah akdi konusunda imama yetki vermesi, bu uygulamanın günümüzde yanlış bir şekilde anlaşılmasına sebep olmuştur.

Defterimizde çok eşliliğin görülmesi ile ilgili sadece iki belgenin olması da gösteriyor ki; her ne kadar erkeğin birden fazla eşle evlenmesi mümkün ise de ilgili tarihlerde Erzincan'da bu durum hoş karşılanmamış ve yaygınlaşmamıştır.

Mahkeme kayıtları Erzincan'da incelenen zamanın devlet görevlileri hakkında bize bilgi vermiş, mahkemeye intikal eden davalarda ilgili kişilerin yaşadığı yerlerin imam ve muhtarları tam olarak tespit edilebilmiştir. Ayrıca şahitlerin mesleklerinin de zikredilmesi dönemin meslek gruplarını tesbit edebilmemize fırsat vermiştir. Devlet görevlilerinin bu çalışmayla tespit edilmesiyle araştırmamız, bu konuda yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak vazifesi görecektir.

Erzincan'da müslümanlar ile gayr-ı müslim tebaadan olan Ermenilerin bir arada yaşadıkları görülmüştür. Gayr-ı müslimlerle Müslümanlar arasında alacak-verecek içerikli 3 dava dışında önemli bir olayın olmaması, dini kimliği farklı olan insanların bir arada mutlu ve huzurlu yaşadıklarını göstermektedir. Gayr-ı müslimler şer'i hukuka göre işleyen Osmanlı mahkemelerinde kendi haklarını sonuna kadar arayabilmişlerdir.

Fakat gayr-ı müslim davalarında farklı tabirlerin kullanılması (Müslümanların bulunduğu davalarda mahkeme için; meclis-i şer'i şerîf-i enver tabiri kullanılırken gayr-ı müslimler için mahkeme, meclis-i şer'-i hatîr vâcibü't-tevkîr tabiri kullanılması gibi) gayr-ı müslimlerin her ne kadar vatandaş olarak kabul edilse bile onlara farklı vesilelerle devlet otoritesinin hatırlatılması gerektiği düşüncesiyle açıklanabilir.

Belgelerden yine anlaşılıyor ki; Erzincan'da bulunan Rum Ekrek Mahallesi, Taşçı Mahallesi, Şeyh Çelebi Mahallesi, Gerek Gerek Mahallesi ve Yeni Mahalle'de Ermeni aileler bulunmaktadır. Sonrasında da bölgede etnik bir göç dalgasının yaşanmamış olması da halen Ermeni vatandaşların bölgede varlıklarını devam ettiklerini varsaymamıza neden olmaktadır.

Defterde vakıf ve tevliyet konusuyla ilgili 3 kayıt bulunmaktadır. Bu belgelerden vakıfların hangi amaçla kurulduğu, bu amaç için nelerin vakfedildiğini ve o zaman dilimindeki vakıf yöneticilerini belirleme imkanı bulmaktayız.

Defterimizde yüz kızartıcı veya toplum düzenini bozan suçları konu edinen belgeler bulunmamaktadır. Bu durum dönemin toplum yapısı hakkında, genel ahlak ve toplum düzenine uyulduğu sonucunu çıkarmamıza yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmanın Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki Erzincan'ın sosyal ve kültürel hayatını ortaya çıkarmada katkı sağlayacağını ummaktayız.



### KAYNAKÇA

- Acar, H. İbrahim. "Tefrik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Akgündüz, Ahmet. *Şer'iyye Sicilleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1988.
- Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Apaydın, Yunus. "Nikâh Akdinin Mahiyeti ve İmam Nikahı Uygulaması". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2000).
- Apaydın, Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Atar, Fahrettin. "Nikah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Bardakoğlu, Ali. "Vesâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Fırat, Nihat. *Erzincan C 55 Nolu Şer'iyye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi (1916-1919)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Erzincan Üniversitesi, 2017.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Gümüş, Nebi - Erkan, Ümit. "Osmanlı'nın Son Döneminde Rize'de Sosyal Hayat (1911-1913)". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (01 Aralık 2012), 27-53.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999.
- Kemali, Ali. *Erzincan*. Resimli Ay Matbaası, 1932.
- Köse, Saffet. "*Talip Türkan editörlüğündeki komisyon tarafından hazırlanan İslam Aile Hukuk El Kitabı*". Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Özmel, İsmail. "Kayyım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı. *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*. I Cilt. Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2005.
- E.Ş.S., *C 55 Nolu Erzincan Şer'iyye Sicili* - Ankara Milli Kütüphane Arşivi (ts.).



## II ERZİNCAN'IN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTARILIŞI

Doç.Dr. Kenan Ziya Taş\*

Erzincan bulunduğu coğrafyadan aldığı özellikleri dolayısıyla, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri bir yerleşim yeri olmuştur. Tarih boyunca Aziris, Eriza, Ezirgan, Erzingan gibi değişik şekildeki adlandırılmalarla anılan Erzincan, tarihin kaba ve genel hatları itibarı ile sırasıyla Urartu, Med, Pers, Helen, Roma-Bizans hakimiyetinde kalmıştır. Hz. Osman zamanında (651-653) İslâm Devleti'nin hakimiyeti Erzincan'a uzanmış, bu dönemden sonra Emevi ve Abbasi dönemlerinde Erzincan yöresi Bizans, Arap, Ermeni ve Gürcüler arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. 11.Yüzyıl başından itibaren müslüman Türklerin akınlarına sahne olan Erzincan, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra kesin olarak Türk hakimiyetine girmiştir.<sup>1</sup> Bu esnada büyük çaplı Türk boylarının muhaceretine maruz kalan Anadolu'dan Erzincan da nasibini almış, Kayı, Kınık, Salur, Bayat, Kargin, Çavuldur, Karaevli, Alayundlu gibi Oğuz boylarının iskân sahası olmuştur.<sup>2</sup>

Büyük Selçuklu Devleti'nin bir vassalı olarak, bölgenin fatihi olan Alparslan'ın komutanlarından Mengücek Gazi'nin adına izafeten Mengücek Devleti olarak anılan devletin merkezliğini yapan Erzincan havalisi özellikle Mengücekli hükümdarı Melik Fahrüddin

---

<sup>1</sup> Konuya giriş mahiyetinde çok özet olarak verilen bu bilgiler için atıf sayfalarını göstermeye ihtiyacı duymamış sadece eser adları verilmekle iktifa edilmiştir. Besim Darkot, *Erzincan*, İA, C.4, s.338-340; İsmet Miroğlu, *Erzincan*, TDV İA, C.11, s.318-321; Ali Kemali, Erzincan, *Coğrafi, İçtimai, Etnografî, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul, 1932 (Aynı kitabın sadeleştirilmiş metni Ali Kemali, *Erzincan Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnografî, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, İstanbul, 1992 Kaynak Yayınları); Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan, 1985, 2 Cilt

<sup>2</sup> F.Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1980, s.213-214.



Behramşah zamanında bir ilim, sanat ve ticaret merkezi olmuştur. <sup>3</sup>

1228'de I.Alaeddin Keykubad zamanında Anadolu Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiş ve 1243'te Anadolu tarihinin dönüm noktalarından biri olan Moğollarla (İlhanlılar) Selçuklular arasındaki Köseadağ Savaşı Erzincan civarında vukubulmuştur. İlhanlıların dağılmasından sonra 1327-1381 tarihleri arasında Eratnalılar<sup>4</sup>, 1379-1403 tarihleri arasında da Mutahharten<sup>5</sup> Erzincan'da hakim olmuştur. Bu dönemde Erzincan, Timurlular ile Osmanlılar arasında bir tampon bölge olmuştur. 1402 Ankara savaşından sonra Anadolu'daki Osmanlı hakimiyeti büyük ölçüde parçalanırken Erzincan da bundan etkilenmiş ve Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında mücadelenin yoğunlaşma alanlarından birini teşkil etmiştir ve şehir bundan çok olumsuz etkilenmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan zamanında Erzincan'daki Akkoyunlu hakimiyeti istikrar kazanmış Hatta bu durumu yine Anadolu tarihinin dönüm noktasını teşkil eden savaşlardan birini teşkil eden ve Erzincan civarında cereyan eden Otlukbeli Savaşı da (Fatih-Uzun Hasan 11 Ağustos 1473) değiştirmemişti. Akkoyunlu Devleti'nin yerine Safeviler hakim olunca Erzincan bu sefer Safevilerin elinde kalmıştır. Nihayet bu durum Yavuzla Şah İsmail arasında cereyan eden Çaldıran savaşı neticesinde (1514) değişmiş Bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile beraber Erzincan da Osmanlı hakimiyetine girmiştir.<sup>6</sup>

Bundan sonra Erzurum Beylerbeyliği'nin Kemah Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olarak idari yapıda yerini almış, 1867 Vilayet Nizamnamesi ile yine Erzurum vilayetine bağlı müstakil bir sancak haline gelmiştir.<sup>7</sup>

16. ve 17.Yüzyıllarda şehrin nüfusu 10.000 civarında idi.<sup>8</sup> Şehrin nüfusu uzun süre artmamıştır. Bunda da en büyük etken, neredeyse belirli periyotlarla şehrin maruz kaldığı depremler<sup>9</sup> ile Osmanlı İran harplerinde ordunun hareket sahası içinde kalmasıdır.

19. Yüzyılın sonunda, 1882 tarihli vilayet salnamesine göre Erzincan Sancağının nüfusu 59.507 dir. Bunun 46.325'i müslim, 905'i rum ve 12.277si ermenidir. Erzincan sancak

<sup>3</sup> O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s.60-65.

<sup>4</sup> Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara, 1994.

<sup>5</sup> Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara, 1985.

<sup>6</sup> Bu bahisler de genel bir özet hükmünde olduğu için verilen eserlerin asıl konuları olmak durumu dolayısıyla burada da atıf sayfalarının verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara, 1984; J.E. Woods, *Akkoyunlular*, İstanbul, 1993; F.Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976; *Anadolu Birliğinin Sağlanmasında Otlukbeli Savaşının Yeri ve Önemi Paneli Otlukbeli-Erzincan 11 ağustos 1996*, Haz. Enver Konukçu, Ankara, 199; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969.

<sup>7</sup> İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı Erzincan Kazası*, Ankara, 1990.

<sup>8</sup> İ.Miroğlu, *Erzincan*, s.28-29; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1986, C.1-2, s.674-675.

<sup>9</sup> *Deprem ve Erzincan*, Haz. F.Çuhadaroğlu, Ruhi Kara, Engin Ustaoglu, İstanbul, 1992, Erzincan Valiliği.



merkezinde nüfus 16.839 dur ve bunun 5280'i ermenidir.<sup>10</sup>

Konu / Konferans başlığımızın belirttiği bir dönemin arefesinde Erzincan'da beşeri ve idari durum / manzara budur. Erzincan ve yöresinde cereyan eden ve milli mücadelenin ana unsurlarından birini teşkil edecek olan Ermeni olaylarının da ortaya çıktığı zemin ve şartlar böyledir.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zaafılar ve özellikle Fransız İhtilali sonunda yayılan fikirlerin etkisiyle Balkanların ayrı ayrı milletler ve devletler olarak Osmanlı Devleti'nden kopması doğuda Ermenileri de harekete geçiren en önemli sebeplerden biri olmuştur. 1878 Berlin Antlaşmasından sonra Rusya'nın Ermenilere müdahale imkânını kazanması olayları şiddetlendiren faktörlerden biridir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Büyük Batılı Devletler ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmesi üzerinde anlaşmalarından sonra, tasfiyeye siyasi zemin hazırlamak üzere uğraştıkları en başta gelen konu ise Ermeniler olmuştur.<sup>11</sup> Diğer taraftan bu konun nasıl yönlendirildiğine dair 20.yüzyılın başında yapılmış kısa ve çarpıcı bir tesbiti sadece bir örnek olmak delayısıyla veriyorum. *"Ermeni meselesini, bir taraftan Hazar Denizi civarında bolşeviklere diğer taraftan Mavera-i Kafkasya'da Türklere karşı deruhde eden İngilizlerdir. Zira İngilizler, Irak'taki işgallerini Kuzeye ve Doğuya karşı genişleterek Bakü petrollerine sahip çıkmak ve Asya'da Hint İmparatorluğu etrafında mümkün olduğu kadar rvasi bir emniyet saha ve mıntıkası ihdas eylemek ehemmiyetini taşımaktaydı."*<sup>12</sup>

Ermeni olaylarının yoğunlaştığı alanların en başında gelen yerlerden biri de Erzincan idi.<sup>13</sup> Erzincan'da ise Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu olduğu yer ise Armıdan nahiyesi idi.<sup>14</sup> Dolayısı ile yöredeki ilk Ermeni olayları da burada baş göstermiştir. Çete faaliyetleri şeklinde başlayan olayların failleri ve elebaşları başlangıçta yakalanıp cezalandırılmışsa da olayların önü alınamamış huzur ve can güvenliği ortadan kalkmıştır. Nihayet 21 Ekim 1895'te şehrin buğday pazarında Ermenilerin giriştiği provakatif bir eylemle ortaya çıkan gelişmeler batı devletlerinin bölgedeki konsolosları tarafından Türkler aleyhine olarak dünya kamu oyuna duyurulmuştur. Bu konudaki şu tesbit ise çok çarpıcıdır. *Çarpıtılmış*

<sup>10</sup> Hüseyin Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, Ankara, ty (1997?), s.13; Muzaffer Çetin, *Erzurum Vilayet Salnamelerinde Erzincan Sancağı*, Atatürk Üniv. Fen-Edb. Fakültesi Tarih Blm. Bitirme Tezi, Erzurum, 1985.

<sup>11</sup> Bu konuda başlangıçta Türkiye'de yapılan çalışmalar az sayıda olmakla beraber gelişen olaylar karşısında Türkiye'deki çalışmalara da hız verilmiş, sayıları gittikçe çoğalmış ve araştırmalar yoğunluk kazanmış ve bu konuda araştırma merkezleri ve enstitüler oluşturulmuştur. Bu yüzden Ermeniler konusunda müracaat eserleri çoğaldığından herhangi bir bibliyografya verilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Sadece bir örnek olmak bakımından, şu kitapta hem eserlere hem de internet üzerindeki ilgili sitlere ve adreslere ulaşmak için listeler bulmak mümkündür. Ş.Kantarcı, K.Kasım, İ.Kaya, S.Laçiner, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ankara, 2002.

<sup>12</sup> Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, C.II, İstanbul, 1928, s.381-882

<sup>13</sup> Nurcan Yavuz, *İşgal ve Mezalimde Erzincan*, Ankara, ty (1995?).

<sup>14</sup> Aynı tarihlere tesadüf eden dönemin Armıdan'ını anlatan yazılar için bkz.Hagop Demirciyan (Mintzuri), *Armıdan Fırat'ın Öteyanı*, (Çev. S.Kuyumcuyan), İstanbul, 1998.



*gerçekler konusunda hiç kimse sefaret ve bakanlıklardaki tercüman pozisyonlarını kullanarak büyük güçleri hikayelerine inandıran ve bunların yardım örgütlerini misyonlarının ve ruhani liderlerinin içinde buldukları durumun doğruluğu hususunda fikirlerini çelen Osmanlı hıristiyanlarını geçemez. Bir çok saf batılı gazeteci bunların kopardığı gürültü patırtının tuzağına düşerek kurguladıkları hikâyelerini yaymalarına yardımcı olmuşlardır. Bugün Boğaziçi Üniversitesi olarak bilinen Amerikan Robert Koleji'nin ilk başkanı Dr. Cyrus Hamlin'e göre, 1870'lerde Londra'da işlevi Türklere önyargı ile yaklaşan bütün haberleri dağıtmak olan bir propoganda bürosu kurulmuştur. Hamlin, bir müddet sonra bu tek taraflı ve güvenilirlikten uzak bilgilerin her halkın üzerinde üstesinden gelinmesi son derece zor olan nefret ve düşmanlık yaratabileceğini ifade ediyordu. Hamlin, "Ne zaman doğudan haberler veren bir gazeteyi elime alsam, Allahım bana bunlara inanmayacak, iradeyi bahşet, diye yalvarıyordum demektedir."<sup>15</sup>*

Ermenilerin siyasi emellerini gerçekleştirmek üzere kurulmuş olan Taşnak ve Hınçak cemiyetlerinin temsilcileri vasıtasıyla diğer yerlerde olduğu gibi, yöredeki olaylara uzak yakın bütün Ermeniler Türklere karşı harekete geçmek üzere teşvik edildiler.

Osmanlı Devleti'nin bu kritik noktada gerekmediği ve arzu etmediği halde Birinci Dünya Savaşına girmek zorunda kalması olaylara hız kazandırmıştır. Rusya ile karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti, ordunun uğradığı Sarıkamış felaketinden sonra doğudaki işgallere karşı bir şey yapamaz hale gelmişti. Bu işgallere öncülük etme ve gönüllü kuvvetler olarak yardım şeklinde başlayan Ermeni faaliyetleri, bununla kalmamış, Türk ve Müslüman halkı katliama tâbi tutarak, kalanları da saldıkları korku ve dehşetle yerlerinden ederek, bölgedeki Ermeni varlığını üstün hale getirecek bir sonuca doğru hızla ilerlemektedirken bu gidişin önünü alabilmek için devlet tedbir alma yoluna gitmişti. Dahiliye nazırı Talat Paşa, durumun nezaketi karşısında geçici bir kanun çıkmadan ve meclis-i vükela kararı olmadan bütün sorumluluğu üzerine alarak Ermeni Tehciri'ni başlattı. Van, Bitlis ve Erzurum bölgelerinde bulunan Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmalarını ilgili valilerden 3. ve 4. Ordu komutanlarıyla işbirliği yaparak derhal icraya koymalarını istedi.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermenileri öldürdükleri iddialarıyla yaptıkları baskılar sonucu tehcirin sorumluluğunu daha fazla tek başına taşıyamayacağını anlayan Talât Paşa'nın sadarete verdiği tezkire üzerine bir gün sonra 13 Şaban 1333 (27 Mayıs 1915) tarihinde "*Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat*" çıkarıldı ve yürürlüğe kondu.<sup>16</sup>

Bu süreç içerisinde Erzincan'da meydana gelen gelişmelere baktığımızda, Erzurum,

<sup>15</sup> Salahi Sonyel, *Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi*, Osmanlı, C.2, Ankara, 1999, s.144.

<sup>16</sup> *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, Ankara, 1995, s.8.





Gümüşhane ve Bayburt'un Rusların işğine girmesinden sonra 25 Temmuz 1916'da Erzincan'da Ruslar tarafından işgal edildi.<sup>17</sup> Halkın düşman korkusu ile göç ettiği Erzincan'da yaklaşık 4000 kadar nüfus kalmıştır.<sup>18</sup> Bu esnada Rus işgal kuvvetlerinin komutanlığına Albay Morel adlı Ermeni asıllı birisinin tayin edilmiş olması, işgal ordularının niyetini ortaya koyan bir gösterge olmasının yanında Erzincanlı Ermeni asıllı askerlerin ve komitecilerin Erzincan'daki zulümlerini artırmaları ile sonuçlandı.<sup>19</sup>

Rusların işgal sırasında yürüttüğü politikalar, onların geçici bir işgal niyetinde olduklarını gösteriyordu. Ancak Rusya'da uzun zamanlar süren sosyal çalkantıların şiddeti, Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz tesirleri ile daha da artmış ve sonuçta Çarlık yerine Bolşevik rejimi kurulmuştu. Rusya'daki rejim değişikliği tabii olarakorduya da yansdı. Diğer yerlerde olduğu gibi Kafkas cephesindeki Rus ordusunda bulunan askerler kitle halinde cepheyi terk ediyorlardı. Bu yüzden Osmanlı Doğu cephesinde ufak tefek çarpışmalar dışında bir ilerleme olmayınca 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi adıyla bilinen anlaşma imzalandı. Bu mütarekeye Osmanlı Devleti adına III.Ordu Kurmay Başkanı Miralay (Albay) Ömer Lütfi Bey, Rusya Adına Maver-i Kafkas Konfederasyonu Kurmay Başkanı Genaral Major Vişinsky katılmışlardır.<sup>20</sup>

İmzalanan Erzincan Mütarekesi ile Doğu Anadolu Rus işgalinden Resmen ve fiilen kurtuluyordu. Ruslar bugünkü hudutlarına çekilirken geride bıraktıkları mühimmat ve cephaneleri de tamamen Ermenilerin kontrolüne geçiyordu. Biraz önce işaret ettiğimiz Rus üniformalı Ermeni subay Albay Morel, Ermenilerden düzenli birlikler oluşturmaya çalışırken, Ermeni faaliyetlerini asıl yürüten Marad /Murad\* adlı bir çete reisiydi.<sup>21</sup>

Ermeniler bir fert bırakmamak üzere Erzincan, halkını imhaya kararlıydılar. Erzincanlı bir Ermeni komitacısı olan Dikran Papazyan'ın şu itirafı başka bir şahide gerek kalmayacak kadar açıktır. "Üçbeş gün kadar daha geçmiş olsa idi komitecilerin almış oldukları tertibat sayesinde Erzincan'ı tamamen ateşler içinde bırakacaktık. Yakıp yıkacak bütün

<sup>17</sup> İşgal yıllarını tasviri için bkz. Rifat Erdal, "1.Dünya Savaşında Erzincan'da Düşmanla Çarpışan Bir Yedek Subayın Hatıraları", 13 Şubat 1983 tarihli Türkiye Gazetesi'nin Erzincan İlavesi, s.2-3 (Yazının aslı, Rifat Erdal, "Bir Yedek Subayın 1.Dünya Harbi Hatıraları", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı 88 (Eylül 1971), s.76-77, Sayı 89 (Ekim 1971), s.73-74.

<sup>18</sup> H.Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, s.27.

<sup>19</sup> Burada girilen mezalime ait teferruat diğer konuşmanın konusu olduğu için sadece bu kadarının belirtmesi ile yetinildi.

<sup>20</sup> N.Fahri Taş, *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Ankara, 1995, s.29; Bu mütarekeyi imzalayan heyet ve fotoğrafları için bkz. N.Yavuz, *İşgal ve Mezalim'de Erzincan*, s.515.

\* Araştırmalarda Murad şeklinde okunan bu ermeni adının, bu şekilde okunup ve yaygın kabul görmesi muhtemelen Ermeni tarihinin şahsiyetlerinden birinin ismi olan Marad adının da Osmanlı alfabesinde aynı şekilde yazılmasından kaynaklanıyor.

<sup>21</sup> Erzincan'daki Ermenilerin çete faaliyetleri ve bunların arşiv belgeleri için bkz. Nurcan Yavuz, *İşgal ve Mezalimde Erzincan*, s.227-263.



müslümanları ve askerleri öldürecektik. Fakat buna vakit bulamadık.<sup>22</sup>

Bu durumun farkında olan yetkililer, katliâmın önünü alabilmek için gerekli tedbirleri almaya başladı. Yerli milisler, Ermeni çeteleri ile mücadele ederek asıl kurtarma harekâtını gerçekleştirmek üzere vazifeyi üzerine alan 3.Ordu'da gerekli techizat ve iaşeyi temin ettikten sonra harekete geçmek üzere hazırlanmaya başladı. Hazırlıklar mümkün mertebe ikmâl edildikten sonra Doğu cephesi komutanı Kâzım Karabekir ile aynı gün Batı Dersim komutanı Binbaşı Halit Bey'in emrindeki kuvvetler harekete geçirildi. Tam analımla kuşatılan Albay Morel ve bağlı kuvvetler çekilmek zorunda kaldılar. Türk kuvvetleri Erzincan'a 13 Şubat 1918 Çarşamba günü öğleden sonra girdiler.<sup>23</sup> Kâzım Karabekir karşılaştığı manzarayı şöyle anlatır: “Yirmi bin Türkü bağrında taşıyan Erzincan kasbasında bir avuç insan kalmıştı. Eğer askeri dairenin içinde ve yanındaki müşirlik konağında yakılmak üzere hapsedilen insanları kurtarmak nasip olmasaydı belki de kasabada tek bir kimse göremeyecektik. Bütün kuyular şehit edilmiş insan cesetleriyle doluydu. Bir hayliyerlerde de binalar içinde yakılmışlardı. Askeri daireyi de havaya uçurmak için tertibat alınmıştı. Büyük bir sepet içine doldurulmuş olan bombaları büyük salonun yanındaki ufak odada hazırlanmış bulduk. Garbi Dersim Müfrezesi Kumandanı Kaymakam Halid Bey ile odaları dolaşırken bunları gördük. Kasabadaki askeri daire ve müseseler şehrin güney tarafında ve yakınındaki askeri tabakhane olduğu gibi elimize geçmişti. Baskın sayesinde büyük yangınlara da meydan verilmediğinden kasabada sağlam olarak ele geçirilmişti. Fakat insan sayısı azdı.”<sup>24</sup>

O sırada 3.Ordu kumandanı olan Vehip Paşa Erzincan'ın kurtuluşu sırasındaki müşahedlerini şöyle naklediyor: “Bugün Erzincan'a geldim. Çardaklı boğazından Erzincan'a kadar olan bütün köyler hatta bir kulübe bile sağlam kalmamak şartıyla tahrib edilmiş gördüm. Bahçelerin ağaçları kesilmiş, köylülerden bir fert sağ kalmamıştır. Ermenilerin Erzincan'da yaptıkları fecâyii tarih-i âlem bugüne kadar kaydetmemiştir. Üç günden beri Ermeniler tarafından öldürülüp meydanda kalan islâm cenazeleri toplattırılmaktadır. Şehit edilen bu bîgünah ve masum halk arasında memeden kesilmemiş çocuklar, doksan yaşını aşmış ihtiyarlar, parçalanmış kadınlar vardır.”<sup>25</sup>

Daha sonra Kâzım Karabekir, bölgeyi 1919 yılında ziyarete gelen ABD'li askeri heyet

<sup>22</sup> Burada Erzincan'da işgal yıllarında veya biraz öncesi veya sonrasında ortaya çıkan Ermeni olayları ve Ermenilerin yöre halkına uyduladıkları mezalimi anlatan mahalli romanlara dikkat çekmek istiyorum. Bunların edebi değeri ile ilgili değerlendirmeleri işin erbabına bırakırsak, bu eserlerde anlatılan konular hadiseleri ya bizzat yaşanan şahitler tarafından veya ikinci ağızlardan takib etmek mümkündür. Burada dikkatli bir kritikten geçirdikten sonra tarihi kaynak olarak kullanılabilir bilgiler bulunması şüphesizdir. Bundan da öte bu eserler dönemin sosyo-psikolojisini gösteren önemli ipuçlarıdır. Dolayısıyla bu dönem tarihleri için görülmesi ve incelenmesi gereken kitaplardır. Bunlardan Erzincan için olana şu örnekler verilebilir:; Ahmet Dumlu, *Oyalı Yazma*, Erzincan, 1980; Ahmet Dumlu, *Meysun Ana*, Erzincan, 1990.

<sup>23</sup> H.Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, s.43.

<sup>24</sup> Kâzım Karabekir, *Doğunun Kurtuluşu*, Erzurum, 1990, s.74, 76,

<sup>25</sup> N.Yavuz, *İşgal ve Mezalimde Erzincan*, s.418.



başkanı James G.Harbord'a, Erzincan'ın kurtuluşunda meydana gelen olayı şöyle anlatmıştır: “Ocak 1918 ayı içersinde cepheden Rusların çekildiği ve sadece mütareke heyetine memur Rus subayları ile Ermeni birliklerinin kaldıkları anlaşılıyordu. Her yandan gelen haberler, kurtulup kaçan insanlar Ermenilerin korkunç bir islâm kırgınına başladıklarını, yağma ve ırza dokunmaların dayanılmaz bir çabuklukla ilerlediğini bildiriyordu. Özellikle Erzincan kırgınının çok korkunç olduğu isbat ediliyordu. Benim kumandamdaki I.Kafkas Kolordusu Erzincan-Ezurum doğrultusunda harekete geçti.Hareket 12 Şubat 1918'de başladı. Hareket, aşırı kar ve soğuktan dolayı güçlükle yürütülüyordu. Kolordunun Erzincan ovasına inmesi için her iki tümen de boğazlardan geçecekti. Ermeniler buraları tuttuğundan, gece yürüyüşü ile 13 Şubat'ta Erzincan ovasına indik. Akşama doğru Erzincan'ı kurtardık. Karşı koyma pek azdı. 14 Şubat'ta kolordu karargâhı da Erzincan'a yerleşti.”<sup>26</sup>

Bu esnada Erzincan, *memâlik-i meşgûle* yani işgal edilmiş memleket statüsünde idi. Aralık 1917'de imzalanan Erzincan mütarekesi ile Rus işgali son bulmuştu. Şubat 1918'de Ermeni tasallutundan da kurtulan Erzincan'daki sosyal hayatı canlandırmak için Topçu Yüzbaşı Recep Bey (Peker), Kâzım Karabekir tarafından görevlendirilmiştir. Daha sonra dahiliye nezareti, *memâlik-i müstahlise*'den yani kurtarılmış memleketlerden olan Erzincan'ın müstakil mutasarrıflık veya livâlık statüsünü devam ettirmiştir. 1919'da Erzincan mutasarrıflığının idare merkezi Erzincan olup kazaları ise Kemah, Refahiye, Kuruçay ve Pülümür'dü.<sup>27</sup>

13 Şubat 1918 Tarihi itibariyle düşmandan temizlenmiş kurtulmuştu. Ancak Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin yenilmesi ile beraber imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 24. Maddeleri<sup>28</sup>, dökülen kanları, katlanılan fedakârlıkları boşa çıkaracak hükümler ihtiva ediyordu.

Bu anlaşma ile beraber ortaya çıkan işgallere karşı koymak ve vatani kurtarmak maksadıyla başlatılan Milli Mücadele, Erzincan'da da makes buldu. Milli Mücadele'yi yürütme vasıtalarının başında gelen ve Redd-i İlhak veya Müdafaa-yı Hukuk cemiyetleri adını alan teşkilatlanma Erzincan'da da gerçekleşti.

Bilindiği üzere 2 Aralık 1918'de merkezi İstanbul olmak üzere kurulan Vilâyât-ı Şarkiyye ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Doğu vilâyetlerinin müslüman ve Türk memleketi olduğunu isbat ve kabul ettirmek yolunda faaliyetler yürütüyordu. Bu cemiyetin

<sup>26</sup> H.Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, s.49-51.

<sup>27</sup> H.Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, s.110.

<sup>28</sup> Madde 7: *Müttefikler, kendi emniyetlerini tehditte görünce sevkelseyşi her bir yeri işgale hakları olacaktır.* (Müttefikler güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi stratejik noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.)

Madde 24: *Bir Ermenistan vilayetinde karışıklık olduğunda, müttefikler bu vilayetin bir kısmını işgale salâhiyettardır.* (Vilâyât-ı Sitte'de karışıklık çıkması halinde bu vilâyetlerden herhangi bir kısmının işgali hakkını itilâf devletleri muhafaza ederler.), M.Cemil Bilsel, *Lozan*, I.cilt, İstanbul, 1998, s.202-203.



10 Mart 1919'da Erzurum şubesi, 30 Mayıs 1919'da da Erzurum şubesine bağlı olarak Erzincan şubesi açılmıştı.<sup>29</sup> Devrin tabiriyle ulemâ, esnaf ve tüccardan pek çok ileri gelen Erzincanlı'nın oluşturduğu bu cemiyet, işgallere karşı olduklarını göstermek maksadıyla, mitingler tertip etmişler ve protesto telgrafları çekmişlerdir.<sup>30</sup> Ayrıca daha da önemli olarak bu cemiyet ve mensupları Erzurum ve Sivas'ta tertip edilen kongrelere delege seçerek göndermişler ve alınan kararlara iştirak etmişlerdir. Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği Cemiyet adını Erzincan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şeklinde değiştirmişti. 5 Mayıs 1920 tarihinde Batı cephesine katkıda bulunmak amacıyla 26.579 kuruş göndererek milli görevlerinden birisini de yerine getirmişti. Cepheye gönüllü göndermek üzere faaliyetlerde bulunmuştu.

Cemiyetin bu faaliyetlerinin yanısıra Sivas Kongresi esnasında Sivas valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım ve arkadaşları tarafından kurulan (9 aralık 1919) Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin bir şubesi de 14 Şubat 1920'de Erzincan'da kurulmuştur. Ayşe Tefvik Hanım başkanlığında şehrin ileri gelen ailelerinin hanımlarının oluşturduğu bu cemiyet, ordunun ihtiyacı olan yiyecek, giyecek ve para toplanıp gönderilmesi yoluyla Milli Mücadele'ye katkı sağlamışlardır.

Türk devletinin ve milletinin var olma mücadelesine Erzincan bu katkıları yaparken, bütün bu faaliyetlerin baş mimarı, sevk ve idarecisi Mustafa Kemal ile olan irtibatı da bu çerçevede şekillenmiştir. 9.Ordu Müfettişi görevi ile Samsun'a çıkan ve Milli Mücadele'yi buradan başlatan Mustafa Kemal, üstlendiği vazife dolayısıyla, Erzincan'daki mülki idareciler ile çeşitli yazışmalar ve temaslar gerçekleştirmiştir. Erzincan Vilâyet-i Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin faaliyetleri ile ilgilenmiştir. Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas Kongrelerinin hazırlık safhasında da iki kere Erzincan'a gelmiştir.<sup>31</sup> İlki Erzurum'a giderken 1 Temmuz 1919 tarihindedir. Bu sırada Mustafa Kemal'in görevinden azledildiğine dair ulaşan bilgilere Erzincan mutasarrıfı Eşref Bey itibar etmemiştir. İkinci gelişi ise Erzurum'dan Sivas'a geçtiği esnadaki 30 Ağustos 1919 tarihine tesadüf eder. Özellikle bu defasında gördüğü ilgi ve halkın kendisine vermiş olduğu destek karşısında sonderece memnun kalmıştır. Dolayısıyla uğurlama merasimi çok daha gösterişli olmuştur. Ertesi gün Erzincan'dan ayrılan Mustafa Kemal, Erzurum'da heyet-i temsiliye üyesi seçilen Erzincan temsilcisi Şeyh Fevzi Efendi'nin de bulunduğu grupla Sivas'a hareket etmiştir. Şeyh Fevzi Efendi ise yol üzerinde bulunan Çardaklı Deresi'nde yollarının kesileceği ve kendilerine zarar verileceği haberinin ulaşması üzerine Kemah'ki Sağıroğlu Haled Bey ile

<sup>29</sup> Bu cemiyetin nasıl kurulduğu üyelerini kimlerden oluştuğuna dair bkz. H.Bulut, *Milli Mücadele'de Erzincan*, s.83-85.

<sup>30</sup> H.Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, s.89-93.

<sup>31</sup> Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadelenin bitmesi ve Cumhuriyet'in ilân edilmesinden sonra bir kere daha Cumhurbaşkanı sıfatıyla 29 Eylül 1924 tarihinde Erzincan'a gelmiş bu gelişinde de Erzincanlılar tarafından büyük coşku ve sevinçle karşılanmıştır. T.E.Şhin, *Erzincan Tarihi*, C.2, s.440.



irtibata geçerek yolun açık tutulmasını sağlamıştır.<sup>32</sup>

Erzincan, daha sonra Mustafa Kemal'in 19 Mart 1920 tarihinde müstakil livâlara ve kordulu kumandanlıklarına gönderdiği bir tamimle, kendisini 23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil etmek üzere, Şeyh Ahmed Fevzi Efendi, Emin Bey, Hüseyin Bey, Osman Fevzi Efendi ve Tefvik Bey'den oluşan beş kişiyi seçerek göndermiştir.<sup>33</sup>

Sonuç olarak Erzincan veya Erzincan halkı arşiv kayıtlarına göre çeşitli rütbe ve kademelere mensup toplam 747 kişi resmen İstiklâl Savaşı'na katılmıştır. Bunlardan 195'i şehit düşerken, diğerleri ataları ile beraber gazi ünvanını paylaşma şerefine erişmişlerdir. Öte taraftan geride kalanlar zaten içinde buldukları fakr u zarurete rağmen topladıkları para ve diğer eşyayı göndererek üzerine düşeni yerine getirmiş, bu dar ve zor zamanlarda vatanına ve milletine borcunu ödemiştir.

---

<sup>32</sup> H.Bulut, *Milli Mücadelede Erzincan*, s.128-129, 147-148,

<sup>33</sup> T.E.Şahin, *Erzincan Tarihi*, C. 2, s.437.



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





### III

## ERZİNCAN'A BAĞLI KIĞI VE ÇEVRESİNDE TEHCİR ÖNCESİNDE YAŞANAN ERMENİ OLAYLARI\*

Prof. Dr. Orhan Yazıcı\*\*

Kiğı, günümüzde Bingöl iline bağlı bir ilçe ve ilçe merkezi kasabadır. Erzurum, Erzincan, Tunceli ve Elâzığ vilayetlerinin ortasında yer alması ve yüksek dağlarla derin vadileri barındırması sebebiyle tarih boyunca önemli bir geçiş güzergâhı olmuştur. Kaza merkezinde Peri (Seleng/Salang) Suyu'na hâkim bir mevkide sarp kaya üzerine inşa edilmiş olan ve Urartular döneminden kaldığı tahmin edilen bir kalenin mevcudiyeti bölgenin oldukça eski zamanlardan beri iskân edildiğini göstermektedir.<sup>1</sup>

Kiğı ve çevresi, sırasıyla Pers, Selevkos ve Roma hâkimiyetlerinden sonra 395 yılında Bizans yönetimine girmiştir. Bizans döneminde “Koloberd” adıyla anılan Kiğı, Şebinkarahisar, Erzincan, Erzurum hattını Malatya ve Diyarbakır'a bağlayan yolların düğüm noktasında yer alması sebebiyle bir tahkim noktası olarak görülmüştür.<sup>2</sup> Hz. Ömer zamanında Anadolu'ya sevk edilen Halid b. Velid komutasındaki İslâm orduları tarafından 640 yılında fethedilen Kiğı<sup>3</sup>, bu tarihten itibaren Bizans ile Müslüman Araplar arasında bir sınır bölgesi

\* Bu makale, 16-18 Ekim 2019 tarihinde Iğdır Üniversitesi'nde düzenlenen “I. Uluslararası 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu”nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

\*\* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kampüs/MALATYA E-Posta: orhan.yazici@inonu.edu.tr

<sup>1</sup> Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1984, s.15 vd.

<sup>2</sup> Ernst Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, İstanbul 1970, s.17; Bilge Umar, Bizans döneminde “Koloberd” adıyla belgelerde geçen Kiğı'nın anlamını ve kökenini belirleyemediğini söylemektedir. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.439.

<sup>3</sup> Halid B. Velid, komutası altındaki 300 kişilik bir kuvvetle Maden ve Palu tarafını ele geçirdikten sonra Kiğı'nın 15 km. doğusunda bulunan Azakpert'i ele geçirmiş ardından da Kiğı üzerine yürüyüp kale komutanı



ve mücadele alanı olmuştur.<sup>4</sup> Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle birlikte Kiğı ilk defa Türk hâkimiyetiyle tanışmıştır. Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar ile birlikte Mengücek beyliğinin sınırları içerisinde kalan ve bu beyliğe bağlı olan Kiğı, Alaeddin Keykubâd devrinde Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına dâhil edilmiştir.<sup>5</sup>

Kösedağ savaşıdan sonra bir dönem Moğolların eline geçen Kiğı ve çevresinde XIV. yüzyılda Karakoyunlu hâkimiyeti görülmektedir. 1468 yılında ise Uzun Hasan tarafından zapt edilen bölgede Akkoyunlu hâkimiyetini görüyoruz.<sup>6</sup> Bu dönemde Kiğı'da Akkoyunlu beylerinden Pir Ali Bey'in yaptırdığı bir câmi mevcuttur. Aynı câminin tamir kitabesinde ise yine Akkoyunlu beylerinden Pilten Bey'in adı zikredilmektedir.<sup>7</sup>

XVI. yüzyılın hemen başlarında Tebriz'de kurulan Safevî Devleti'nin nüfûz sahası içerisine giren Kiğı ve çevresi, 1515 yılında Bayburd, Kemah ve Erzincan ile birlikte Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu tarihten itibaren sancak statüsüne kavuşan Kiğı, Diyarbakir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın tasarrufuna verilmiştir.<sup>8</sup> Kiğı Sancağı ile ilgili ilk tahrir bütün Diyarbakir Eyaleti ile birlikte 1518 (h.924) yılında yapılmıştır.<sup>9</sup> Bu tahrire göre Kiğı sancağının batısında Çemişgezek Sancağı, kuzeyinde Erzurum Eyaleti, güneydoğusunda Çapakçur Sancağı, güneyinde ise Palu Sancağı bulunmaktaydı.<sup>10</sup> Bu dönemde Kiğı Sancağı, Kiğı, Küçük, Belde, Günlü, Andiris, Sancak, Karlık, Kurti ve Koçakmaz nahiyeleri olmak üzere 9 nahiyeye ve 144 köyden oluşmaktaydı.<sup>11</sup> Tahririn ekinde yer alan Kiğı Kanunnamesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey tarafından bu bölgede vaz' olunan esasları teşkil etmekteydi.<sup>12</sup>

1518 yılı tahririne göre Kiğı sancağının tamamında; 907 hane Müslim ve 667 hane Gayrimüslim ikamet etmekteydi. Bu tahrire göre Kiğı kasabasında Gayrimüslim nüfus, Müslüman nüfusa göre fazlaydı. Ancak köylerde ve mezralarda Müslüman nüfus Gayrimüslimlere oranla oldukça yüksekti.<sup>13</sup> Aynı tahrir defterinde adı geçen Karavenk, Keçili

---

Talon'u mağlup ederek şehri teslim almıştı. Bkz. Ali Kemali, *Erzincan*, İstanbul 2013, s. 384 vd.

<sup>4</sup> M. Sadık Yiğitbaş, *Kiğı*, İstanbul 1950, s.32.

<sup>5</sup> Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi I*, Ankara 1990, s.152.

<sup>6</sup> İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s.191 vd.

<sup>7</sup> M. Sadık Yiğitbaş, a.g.e., s.47.

<sup>8</sup> İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1988, s.271.

<sup>9</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Tapu-Tahrir Defterleri tasnifinde 64 numarada kayıtlı olan Mufassal Tahrir Defteri, bütün Diyarbakir eyaletini havidir. Bu defterin 715-754. sayfaları bütünüyle Kiğı Sancağı'na ait olup 715-716. sayfalarında ise Kiğı Sancağı Kanunnâmesi yer almaktadır. Bkz. Behset Karaca, *1518 (H.924) Tarihli Tahrir Defterine Göre Kiğı Sancağı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1991, s.9 vd.

<sup>10</sup> Behset Karaca, a.g.e., s.19 vd.

<sup>11</sup> Bkz. Behset Karaca, a.g.e., s.23 vd.

<sup>12</sup> Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, XXII, s.31.

<sup>13</sup> Behset Karaca, a.g.e., s.29.





(Kiçili), Kazı, Şamani, Danaboran, Ahmedbey, Akreis, Alagöz, Alakilise, Altun Hüseyin, Aliyar, Başaçuk, Başkend, Bardakçı, Çan, Çerme, Canık, Değirmenderesi, Demirtaş, Dinarbey, Elmalu, Ekberpınarı, Kara Hasan, Karapınar, Keklik, Kızıl Kilise, Kızıl Savak, Kuyucak, Şeyh Eba Bekr, Çavlu, İnak, Elbeyi, Akbinek, Temuran gibi Türkçe yer adları Kiği ve çevresinde Türk iskânının oldukça yoğun ve eski olduğunu göstermektedir.<sup>14</sup>

Yine 1518 tarihli tahrir defterinde Gayrimüslim ahali için Erâmine tabirinin kullanılmış olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu dönemde Kiği ve çevresinde meskûn Gayrimüslim ahalinin ekseriyetini, Ermenilerin oluşturduğu anlaşılmaktadır.<sup>15</sup> Bu tahrir defterinde ismi geçen Ermenilerin pek çoğunda; Bahadır, Murad, Budak, Bayram, Şah Emir ve Hızır gibi Türkçe adlar öne çıkmaktadır. Bu durum Kiği ve çevresindeki Ermeni ahalinin uzunca bir zamandan beri Türk kültürünün tesirinde kaldıkları fikrini güçlendirmektedir.<sup>16</sup>

Osmanlı idaresi altında sancak statüsüyle yeniden yapılandırılan Kiği ve çevresinde sağlanan huzurlu ortam sebebiyle 1530-1553 yılları arasında köy ve mezra sayısı birlikte nüfusun da hızla arttığını görüyoruz. 1553 yılı 126 numaralı Mufassal Defteri'ne göre bu dönemde Kiği sancağında toplam köy sayısı 214'e ulaşmıştır. Bu köylerin 151'i Müslim, 27'si Gayrimüslim, 15'i ise karışıktır. 21 köyün nüfusunun dini durumu ise belirsizdir. Aynı dönemde başta Kiği kasaba olmak üzere sancağın tamamında Müslüman nüfusla birlikte Gayrimüslim nüfusta da ciddi bir artış söz konusudur. 1518 tahririnde 667 hane olan Gayrimüslim nüfusu, 1553 tarihinde 2065 haneye ulaşmıştır. Bu artışta huzurlu ortam sebebiyle dışarıdan alınan göçün, önemli rolü görülmektedir.<sup>17</sup>

XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde oldukça sakin bir dönem geçiren Kiği ve havalisinde özellikle Anadolu'da yaşanan Celâlî ayaklanmalarının yarattığı otorite boşluğu sebebiyle bir takım eşkıyalık hareketlerine şahit olunmaktadır.<sup>18</sup> Buna rağmen gerek kasabada ve gerekse nahiyelerde Gayrimüslim ahali ile Müslim ahali arasında bir çekişme bulunmamaktadır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında yoğunlaşan İran seferleri, Kiği ve havalisini de etkilemiştir. Bu dönemde sık sık sancak ve alay beylerinin değiştiğine şahit olduğumuz Kiği bölgesinde ciddi otorite boşlukları oluşmuştur. Osmanlı kaynaklarına yansıdığı kadarıyla bölgede eşkıyalık hareketlerinin önemli ölçüde arttığını görüyoruz. Özellikle bu dönemde Yazıcıoğlu İbrahim Bey, oğulları ve kardeşleri hakkında oldukça fazla şikâyet mevcuttur. Bu hususta dikkati çeken olaylardan birisi Yazıcıoğlu Hasan Bey ve adamlarının 1747-48 yılında şekavette buldukları ve Kuzucan köylerinden birinde üç Ermeni'yi öldürüp mallarına el koydukları görülmektedir. Bu konuda Dersaadet'ten, Kiği

<sup>14</sup> Behset Karaca, a.g.e., s.31 vd.

<sup>15</sup> Behset Karaca, a.g.e., s.86 vd.

<sup>16</sup> Bkz. Behset Karaca, a.g.e., s.34.

<sup>17</sup> Bkz. Yunus Koç, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiği Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.16, (2004), s.134,143.

<sup>18</sup> Yaşar Baş, "Kiği Sancak Beyleri, Eşkıyalık ve Sosyal Düzeni Sağlama Çabaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.102, S. 202, (2013), s.68 vd.



Sancak Beyi'ne gönderilen emirde; şâkîlerin cezalandırılması, el konulan malların iadesi ve bölgede huzurun sağlanması istenmiştir.<sup>19</sup> Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ortalarında Kiğı ve çevresinde meydana gelen eşkıyalık olayları karşısında etnik ve dinî kimliğine bakılmaksızın suçluların cezalandırılması ve mağdurlara haklarının iadesine azami gayret göstermiştir.

XVIII ve XIX. yüzyılda Kiğı ve çevresinde dört Ermeni manastırının faal olduğu bilinmektedir. Bunlar; Haküstün Köyü'nde bulunan Surp Garabed, Hösnek Köyü'nde Surp Giragos, Arek köyünde Surp Asdvadzadzin ve Sivgelik Köyü'nde Surp Pırgiç manastırlarıydı. Ayrıca Kiğı kasaba merkezinde Ermeni cemaatinin ibadet ve ayinleri Surp Sarkis kilisesinde yapıyordu. Öte yandan Ermenilerin meskûn oldukları köylerin neredeyse tamamına yakınında irili ufaklı kiliseler mevcuttu.<sup>20</sup> XIX. yüzyılın başlarından itibaren Gregoryan mezhebindeki Ermenilerin bir kısmı 1834 yılından itibaren Protestanlığı seçmiş ve kiliselerini ayırmışlardı.<sup>21</sup> Bu dönemde Kiğı kasaba ile Temuran Köyü'nde Ermeni cemaatinin 1/5 Protestanlığa geçmişti. Bunda en önemli etken özellikle Harput Misyoner okullarının temsilcilerinin Kiğı bölgesindeki Ermeni cemaati üzerindeki telkin ve teşvikleri olmuştu.<sup>22</sup>

Tanzimat'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında olduğu gibi Kiğı ve çevresinde de yeni eğitim kurumları tesis edilmiş, bu hususta Gayrimüslimlerin kurduğu okullar öne çıkmıştır. Misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucunda Kiğı kasabada kız ve erkek mektepleri tesis edilmiş, ayrıca bir de yetimhane kurulmuştu.<sup>23</sup> Ayrıca Hupus ve Temuran gibi büyük köylerde Ermeni cemaati için okullar açılmıştı. Bu okulların giderleri bölge ahali ile İstanbul ve Amerika'ya göç eden Kiğılı Ermenilerin kurmuş oldukları derneklerden karşılanmaktaydı.<sup>24</sup> Ermeni cemaatinin bu faaliyetleriyle ilgili ne Osmanlı hükümetinin ne de bölgenin Müslüman Türk ahalisinin bir tepkisi olmamıştı.

Bütün bu olumlu ortama rağmen 1895 yılından itibaren Kiğı ve çevresinde Ermeni ahali arasında bir hareketlenmenin olduğu aşikârdır. Özellikle Harput misyoner okullarının gayr-i hukuki faaliyetleri, Kiğı'daki Ermenileri Osmanlı idaresine karşı harekete geçirdiği görülmektedir. 1895 yılından sonra Ermeniler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı başlayan isyan hareketlerinde Ermenilerin dini müesseselerinden olan Murâhasa vekâletinin de etkili

<sup>19</sup> Yaşar Baş, a.g.m., s.78.

<sup>20</sup> Robert Tatoyan, [https://www.academia.edu/38243287/Kiğı\\_Manastır\\_ve\\_Kiliseler](https://www.academia.edu/38243287/Kiğı_Manastır_ve_Kiliseler), s.6 vd.

<sup>21</sup> Ermenilerin Misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Katolik ve Protestanlık mezhebine geçişleriyle ilgili Ermeni Patrikliği'nin şikâyetler üzerine Osmanlı Devleti mezhep değişikliğini 1834-1844 yılları arasında on yıl süre ile yasaklamıştır. Ancak daha sonra Avrupalı devletlerin baskısıyla bu yasak kaldırılmış, pek çok Ermeni, mezheplerini değiştirmişlerdir. Bkz. Abdullah Saydam, "Osmanlı Düzeninin Çökmesinin Ayrılıkçı Hareketlere Olan Etkisi: Ermeni Milleti Örneği", *Hoşgöründen Ayrılığa Ermeniler I*, (2009), s.70 vd.

<sup>22</sup> Robert Tatoyan, [https://www.academia.edu/38243287/Kiğı\\_Manastır\\_ve\\_Kiliseler](https://www.academia.edu/38243287/Kiğı_Manastır_ve_Kiliseler), s.6.

<sup>23</sup> Robert Tatoyan, [https://www.academia.edu/36799452/Kiğı\\_-\\_Okullar](https://www.academia.edu/36799452/Kiğı_-_Okullar), s.10.

<sup>24</sup> Robert Tatoyan, [https://www.academia.edu/36799452/Kiğı\\_-\\_Okullar](https://www.academia.edu/36799452/Kiğı_-_Okullar), s.2.



olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı belgelerine yansıdığına göre bu yıllarda Kiğı Murahasa vekilliği görevini yürüten Arastikis Efendi'nin Kudüs Murahasa vekili ile ciddi bağlantılarının olduğu, Kudüs'te basılan ve Ermeni ahaliyi isyana teşvik eden muzır neşriyatın bu şahıs tarafından dağıtıldığı tespit edilmiştir.<sup>25</sup> Kiğı'daki Ermeniler arasındaki hareketlenmelerden şüphelenen ahalinin şikâyetleri üzerine bölgeye askerî kuvvetler sevk edilmiş ve olayların büyümemesi için tedbirler alınmıştır.<sup>26</sup> Bu arada Ermenilerin taşkınlıklarına karşı harekete geçen Pülümür'deki aşiret reisleri tarafından toplanan 400 kişilik kuvvetin Kiğı'daki Ermeni mahallesini basmaya geldiği ve Osmanlı kolluk kuvvetlerinin Çalçesme mevkiinde bu kuvvetleri dağıttığına dair belge de oldukça dikkat çekicidir.<sup>27</sup> Bu belge bize Osmanlı idaresinin her şeye rağmen Ermeni ahaliyi korumak üzere canla başla mücadele ettiğini göstermektedir.

Aynı dönemde Kiğı ve çevresinde Ermenilerin hareketlendiğine dair istihbarat bilgileri de mevcuttur. Bu konuda Türkiye'nin Marsilya Başkonsolos Vekili Nissim Efendi'nin Paris Büyükelçisi Münir Bey'e gönderdiği 3 Şubat 1902 tarihli bir istihbarat raporu dikkat çekicidir. Bu rapora göre Nissim Efendi, *"Ermenilerle ilgili araştırmalarımın devamı niteliğinde olan sonuçları ekselansınıza ulaştırmaktan şeref duymaktayım. Güvenilir olduğuna inandığım kaynaklara göre, Sivas vilayetine bağlı Kiğı kazası ciddi olaylara sahne olacaktır. Bu kazada tertiplenen büyük ayaklanma, Erzurum'a kadar da yayılacaktır. İki yüz elli Batum ve Kars Ermeni militanı, büyük bir kısmı Bitlis'te saklanan yirmi bin bombanın hazırlanmasıyla bu harekete faal bir şekilde iştirak edeceklerdir. İsyanın tarihi kesinleşmemiştir, ancak bana teyit edildiğine göre; Ermeniler, bu projelerini, Kiğı kaymakamından hoşnut olmayan Ermenileri cesaretlendirerek içinde bulunduğumuz şubat ayının sonunu geçmeyecek bir sürede gerçekleştirmeyi hesaplamaktadır. Bana intikal eden, üzerinde durulmaya değer bütün bilgileri, ekselansınızın yüksek dikkatine sunacağımı ifade etmek isterim"* demektedir.<sup>28</sup> Paris Büyükelçisi Münir Bey, bu raporu 8 Şubat 1902 tarihinde Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'ya göndermiş ve bu hususta tedbir alınmasını istemiştir.<sup>29</sup> Bu olay Kiğı ve çevresinde yaşayan Ermeni ahaliyi Osmanlı Devleti aleyhinde kıskırtanların dış bağlantılı olduklarını göstermektedir. Ancak alınan tedbirlerle büyük olayların önüne geçilmiştir.

XX. yüzyılın başlarında Kiğı ve çevresinde yaşayan Ermenilerin sosyal ve dinî durumlarını açıklayan ve resmî kayıtlara yansıyan birkaç olay da mevcuttur. Bunlardan ilki 18 Kanûn-ı Sâni 1326 (31 Ocak 1911) tarihli Dâhiliye Nezareti tarafından Meclis-i Mebusan'a gönderilen açıklamadır. Bu yazıdan anlaşıldığına göre İstanbul'da yayımlanan Azadamard Gazetesi'nde çıkan habere göre Kiğı'lı Ermeni bir kadının İslâm dinini kabule zorlandığı ve

<sup>25</sup> Bkz. M. Mahfuz Söylemez, "Erzurum Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı'nın Son Döneminde Kiğı Kazası", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (Eylül 2007), s.28 vd.

<sup>26</sup> Bkz. BOA, Y.MTV.127-69.

<sup>27</sup> BOA, Y.A.HUS, 338-72.

<sup>28</sup> BOA. HR. SYS. 2794/6.

<sup>29</sup> BOA, HR.SYS.2794/6.



hükümetin buna göz yumduğu ifade edilmiştir. Erzurum Vilayeti nezdinde yapılan tahkikat neticesinde Ayşe adındaki kadın, gönül rızasıyla bir Müslüman ile evlenip İslâm dinini kabul ettiğini söylemiştir. Ancak Ermeni cemaatinin baskıları sebebiyle korktuğunu beyan etmiş, bunun üzerine kocasına teslim edilerek emniyet ve iaşe konusunda zorluk çekmemesi için Kiğı Kaymakamlığı'na yardımda bulunulması hususunda emir verildiği beyan edilmiştir.<sup>30</sup> Bu belgeden Kiğı'da kendi rızasıyla Müslüman bir erkekle evlenen Ermeni asıllı bir kadının Ermeni cemaatinden baskı gördüğü, olayın ise İstanbul'daki Ermeni basınına tam aksiyale yansıtıldığı anlaşılmaktadır.

1 Temmuz 1326 (14 Temmuz 1910) tarihli Dâhiliye Nezareti'ne, Kiğı Hınçakyan Cemiyeti adına çekilen bir telgrafnâmede, Kiğı Kaymakamı ve Mahkeme Reisi Vekili'nin, Paravon Efendi adındaki Ermeni'ye zulmettikleri şikâyeti yer almaktadır.<sup>31</sup> Dâhiliye Nezareti tarafından Erzurum Vilayeti Tahrirât Kalemi'nden olayın soruşturulması istenmiştir. Erzurum Valisi adına Maarif Müdürü tarafından yaptırılan soruşturma sonucunda Amerikyan Paravon Efendi'nin Kiğı ahalisini birbirine karşı kıskırttığı ve büyük bir isyan tertibi içerisinde olduğu o sebeple dava vekilliğinden men edildiği söylenmektedir.<sup>32</sup> Görüldüğü üzere 1910 yılında Kiğı'da Hınçakyan Cemiyeti faal olup, üyelerinden Dava vekili Amerikyan Paravon'un bir takım menfi faaliyetler içerisinde olması sebebiyle vekâletten men edildiği belgelere yansımıştır.

Bu olumsuz faaliyetlere rağmen aynı yıllarda 30 Teşrin-i evvel 1328 (13 Kasım 1912) tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir dilekçede; Kiğı'nın Abvank (Çiçektepe) Köyü'nde Ermeni cemaatinin hizmetine sunulmak üzere ahşap bir kilise inşâsı için izin istenmiş, 4 Teşrin-i Sâni 1328 (17 Kasım 1912) tarihli İrâde-i Seniyye ile adı geçen köyde evsaffları belirlenmiş bir kilisenin inşâsına izin verilmiştir.<sup>33</sup> Bu belgeden anlaşıldığı üzere Kiğı'nın Abvank köyünde meskûn Ermeni cemaatinin kilise inşâsı için yaptığı başvuruya Osmanlı hükümeti olumlu cevap vererek Erzurum vilayetine bu işin tamamlanması için emir göndermiştir. Görüldüğü üzere Tehcir'den kısa bir süre önce yani 1912 yılında dâhi Osmanlı Devleti'nin Ermeni cemaatine bakışında bir problem bulunmamaktadır. XX. yüzyılın hemen başlarında Osmanlı Arşivi'ne giren yukarıdaki örnek belgelerden anlaşıldığı üzere Kiğı'da her vilayette ve kaza merkezinde olduğu gibi bir takım şikâyetler, izin müracaatları vb. olaylar meydana gelmiş, devlete intikal eden müracaatlar kovuşturmaya mevzu edilmiş ve olayların halli için gerekli olan her türlü çaba sarf edilmiştir.

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermeniler arasında başlayan hareketlenmelerden Kiğı ve havalisi de

<sup>30</sup> Bkz. BOA, DH.İD.116/7-4, Evrak 1057.

<sup>31</sup> BOA, DH.MUİ. 113/69-3.

<sup>32</sup> BOA, DH.MUİ.113/69-4.

<sup>33</sup> BOA, DH.İD.162-1/43-3; BOA, DH.İD.162-1/43-2; BOA, DH.İD, 162-1/43-1.



etkilenmiştir. Yaklaşık kırk yıldan beri Rusların işgalinde olan Kars ve Ardahan'a sınır vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin tıpkı Balkan halkları gibi bağımsız bir devlet kurma yolundaki hedeflerine ulaşmak için bu savaş büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Milliyetçilik akımlarından etkilenen ve İttihat ve Terakki iktidarının sağlamış olduğu ılımlı ortamdan istifade eden Ermeniler, Ruslar ve diğer Avrupalı devletlerin de teşvikiyle harekete geçmiş ve pek çok yerde milis gücü oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu hususta özellikle Taşnak ve Hınçak partilerinin öncülüğünde başlayan Ermenilerin teşkilatlanması ve silahlanmasıyla ilgili şikâyetlerden birisi 21 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan bir şifrede Erzincan, Kiğı ve Tercan'da kilise ve bazı Ermenilerin evlerinde bombalar bulunduğuyla ilgilidir. Kiğı Kaymakamlığı'nın Kiğı'da yapılan aramalar sonucunda mayınların ele geçirildiği bildirilmiştir.<sup>34</sup>

Bu dönemde Kiğı'da bulunan Hınçak komitesi üyelerinden Başkâtip K. Postacıyan ve Reis Vahan Zeytunliyan namına İstanbul'daki Hınçak komitesine çekilen telgrafta ise; *"Silah meselesi bizi en ziyade işgal eden bir meseledir. Bütün daire-i idaremizde bulunan Hınçak çetesi etrafından pek cüzî miktarı silahlıdır. Bana kalırsa yalnız fikren komitacılık fiiliyat olmadıkça hiçbir işe yaramaz"* diyerek Kiğı ve havalisindeki Ermeni komitacıların silahlanıp mücadeleye girişmeleri istenmiştir.<sup>35</sup> Aynı dönemde Osmanlı belgelerine yansıyan şu bilgi oldukça önemlidir; Kirkor adındaki bir Ermeni çeteci, Kiğı Kaymakam vekili ile ihale memuruna suikast için gelmiş, ancak alınan tedbirlerle yakalanmıştır.<sup>36</sup>

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Rusların Doğu Anadolu istikametinde Ermeni çetelelerinin de desteğiyle ilerlemeleri ve pek çok yerde katliamlar yapmaları, Osmanlı hükümetini harekete geçirmiştir. Osmanlı Devleti, 24 Nisan 1915 tarihinde çıkardığı bir genelgeyle Ermeni komite merkezlerini kapatarak elebaşlarını tutuklamıştır. Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni komitelerini kapatması ve bir kısım komitacıyı tutuklaması olayları önlemeye yetmemiştir. Ermeni terör olayları ve isyanlarına bağlı olarak alınan tedbirler giderek artırılmış, isyana kalkışan ve Ruslarla iş birliği yapan bölgeler başta olmak üzere "sevk" ve "iskân" uygulaması başlatılmıştır.<sup>37</sup>

Tehcir Kanunu ile Vilâyet-i Sitte adıyla meşhur Erzurum, Erzincan, Sivas, Elâzığ, Van ve Diyarbakır vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin güney vilayetlerine sevkini esas alan bu kanun derhal uygulamaya konulmuştur. Erzurum vilayetine bağlı Kiğı ve havalisinde yaşayan Ermenilerin tehciri de bu kanun çerçevesinde olmuştur.<sup>38</sup> Ermenilerin savaşın

<sup>34</sup> *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1921)*, Ankara 2007, s.171 vd'dan naklen DH. ŞFR, 54/84.

<sup>35</sup> *Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekâtı İhtilâliyesi*, İstanbul 1332, s.28.

<sup>36</sup> BOA, Y.PRK.ASK, 129/23.

<sup>37</sup> *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 6 vd.

<sup>38</sup> Geniş bilgi için bkz. M. Hakkı Ertan, "19. YY.da Kiğı ve (Göynük) Karlıova Havzasında Ermeni Meselesi ve Bu Meselenin Tehcir ve Soykırım Kavramları Açısından Değerlendirilmesi", *II. Bingöl Sempozyumu (Bingöl-2008)*, Ekim 2014, s.283.



ikinci yılında önemli bir kargaşa çıkaracakları ve isyan hareketini bütün vilayet ve kazalara yayacakları bilgisi sebebiyle her yerde tedbirler artırılmıştır. Bu hususta İttihat ve Terakki Partisi adına Erzurum'da faaliyette bulunan ve aslen Kiğı'lı olan Mithat Turanlı'nın girişimleriyle Kiğı'da bir milis gücü oluşturulmuş, milis gücü komutanlığına ise Ziya Bey getirilmiştir. Bu sırada Erzurum'dan da yüz kişilik bir askerî kuvvet Kiğı'ya ulaşmış, tehcir emri uygulamaya konulmuştur. Kaymakam vekili Mithat Bey tarafından Ermenilerin ileri gelenlerinden Rahip Bisak hükümet konağına çağrılarak 24 saat zarfında Kiğı'daki Ermenilerin toplanarak Palu'ya nakledilecekleri bildirilmiştir. Ertesi gün belirlenen saatte toplanan Ermeni kafilesi, Ziya Bey'in komutasındaki askerî birliğin muhafazasında Palu'ya hareket etmiştir. Peri Suyu üzerinde yer alan Selenk Köprüsü civarındaki birkaç elim hadise dışında toplanan Kiğı'lı Ermenilerin Palu'ya sevki gerçekleştirilmiştir. Böylece Kiğı ve çevresinde büyük olaylar yaşanmadan tehcir işlemi tamamlanmıştır.<sup>39</sup>

Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermeni çetecilerin giriştikleri faaliyetler karşısında çıkarılan tehcir kanunu ile sevk ve iskâna tabii tutulan Ermenilerin can güvenliği ile her türlü iâşe ve ibâdelerinin karşılanıp mallarının korunması için mümkün olan bütün önlemler alınmış, bu kurallara uymayan veya ihmalleri görülen resmî görevliler sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Vilâyet-i Sitte içerisinde yer alan Erzurum vilayetine bağlı Kiğı kazası ve çevresinde yaşayan Ermeniler de sevke tâbi tutulmuş, Ziya Bey komutasındaki jandarmanın refakatinde toplanan Ermeniler sâlimen Palu'ya sevk edilmişlerdir.

Ermeni tehcirinin hemen akabinde Rusların 18 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'u işgal etmeleri neticesinde Kiğı ve çevresi de Ermeni çetelerin destekledikleri Rus ordusu tarafından tehdit edilmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Kiğı ve çevresinde Kuvâ-yı Millîye ruhuyla bir milis teşkilatı kurulmuştur. Kiğı eşrafından Musurum'lu Yazıcıoğlu Kahraman Sabri Bey'in komutasında, 1916-1917 yılları boyunca Ruslara ve Ermeni çetecilere karşı büyük bir mukavemet gösteren Kiğı milis teşkilatı, kasaba ve havalisinin düşman işgaline düşmesini engellemiştir.<sup>40</sup> Mondros Mütârekesi'nden sonra bütün Anadolu'da olduğu gibi Kiğı'da da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturulmuş ve bu cemiyette başta; Zeynelzade Mustafa Efendi, Küçük Ağa, Yazıcıoğlu İbrahim Bey ve Osman Beyler olmak üzere Kiğı eşrafından pek çok zât yer almak suretiyle Kiğı'nın müdafaasında önemli roller üstlenmişlerdir.<sup>41</sup>

Sonuç olarak; Kiğı ve çevresinde eski dönemlerden beri meskûn olan Ermeniler ile XI. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Türkler arasında birlikte yaşama kültürü gelişmiş, bu durum XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Özellikle Osmanlı arşiv belgelerine

<sup>39</sup> M. Sadık Yiğitbaş, a.g.e., s.150.

<sup>40</sup> Ruslara karşı giriştiği harpte bir gözünü kaybeden Kahraman Sabri Bey'e Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından takdirname gönderilmiştir. Bkz. M. Sadık Yiğitbaş, a.g.e., s.168 vd.

<sup>41</sup> Nuri Köstüklü, Kiğı Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetine Ait Bazı Belgeler, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/004-Nuri-Kostuklu.pdf>, s.144.



yansıyan birkaç istisna hariç Kiğı ve çevresinde Türkler ile Ermeniler arasında büyük anlaşmazlıkların yaşandığına dair bir bilgi mevcut değildir. Aksine Osmanlı Devleti'nin emniyetli hayatı içerisinde Ermenilerin gayet huzurlu bir dönem geçirdiklerine dair belgeler oldukça fazladır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakip Doğu Anadolu'nun diğer vilayetlerinde olduğu gibi Kiğı ve çevresinde de huzursuzluklar artmış ve nihayetinde çıkarılan Tehcir Kanunu ile bölgede yaşayan Ermeniler tehcire tabi tutulmuşlardır.

### BİBLİYOGRAFYA

Ali Kemali, *Erzincan*, İstanbul 2013.

Baş, Yaşar, "Kiğı Sancak Beyleri, Eşkiyalık ve Sosyal Düzeni Sağlama Çabaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.102, S. 202, (2013), s.55-88.

BOA, DH.İD.116/7-4, Evrak 1057.

BOA, DH.İD.162-1/43-3.

BOA, DH.İD.162-1/43-2

BOA, DH.İD, 162-1/43-1.

BOA, DH.MUİ. 113/69-3.

BOA, DH.MUİ.113/69-4.

BOA, HR.SYS.2794/6.

BOA, Y.A.HUS, 338-72.

BOA, Y.MTV.127-69.

BOA, Y.PRK.ASK, 129/23.

BOA. HR. SYS. 2794/6.

*Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekâtı İhtilâliyesi*, İstanbul 1332.

Ertan, M. Hakkı, "19. YY.da Kiğı ve (Göynük) Karlıova Havzasında Ermeni Meselesi ve Bu Meselelerin Tehcir ve Soykırım Kavramları Açısından Değerlendirilmesi", *II. Bingöl Sempozyumu (Bingöl-2008)*, Ekim 2014, s.277-289.

Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1984.

Göyünç, Nejat, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, XXII, s.23-34.

Honigman, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, İstanbul 1970.

Karaca, Behset, *1518 (H.924) Tarihli Tahrir Defterine Göre Kiğı Sancağı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 1991.

Koç, Yunus, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.16, (2004), s.129-156.

Köstüklü, Nuri, "Kiğı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine Ait Bazı Belgeler", <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/004-Nuri-Kostuklu.pdf>, s.142-197.

*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1921)*, Ankara 2007.

Saydam, Abdullah, "Osmanlı Düzeninin Çökmesinin Ayrılıkçı Hareketlere Olan Etkisi: Ermeni Milleti Örneği", *Hosgörüden Ayrılığa Ermeniler I*, (2009), s.59-97.



- Sevim, Ali-Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi I*, Ankara 1990.
- Söylemez, M. Mahfuz, “Erzurum Vilayet Salnamelerine Göre Osmanlı’nın Son Döneminde Kiğı Kazası”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, I/1, (Eylül 2007), s.21-39.
- Tatoyan, Robert, <https://www.academia.edu/36799452/Kiğı-Okullar>, s.1-48.
- Tatoyan, Robert, [https://www.academia.edu/38243287/Kiğı Manastır ve Kiliseler](https://www.academia.edu/38243287/Kiğı_Manastır_ve_Kiliseler), s.1-36.
- Umar, Bilge, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1984.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1988.
- Yiğitbaş, M. Sadık, *Kiğı*, İstanbul 1950.





## IV BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MİLLİ MÜCADELE SIRASINDA REFAHİYE

Mustafa Özdemir

**GİRİŞ:** *Birinci Dünya Savaşı*'nda, Osmanlı İmparatorluğunun mücadele ettiği cephelelerden birisi de Kafkas cephesi idi. Bu cephede III. Ordumuz görev yapıyordu. Kafkas cephesinde dört yıl boyunca devam eden savaş, geniş bir alana yayılmıştı. Savaş alanı, doğuda Hazar denizi; kuzeyde Kafkas Dağları ve Karadeniz; güneyde Van Gölü'nün güney kesimleri; batıda ise Samsun, Sivas, Malatya ve Fırat nehri ile çevrili bölgeyi kapsamaktaydı. Bu alanı yaklaşık altı yüz bin km<sup>2</sup> kadardı.<sup>1</sup> Ortalama yüksekliği bin beş yüz ile iki bin metre arasında değişen bölge, gerek Osmanlı öncesi ve gerekse Osmanlı sonrası önemli ticaret yollarının kesiştiği bir alandı. Dolayısıyla bu yollar bölgenin en önemli gelir kaynaklarından birini teşkil ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılında toplam nüfusu yaklaşık yirmi beş milyondur. Bu nüfusun on altı milyonu bugünkü *Türkiye Cumhuriyeti* sınırları içinde yaşıyordu. 3. Ordunun iaişe bölgesi o zamanki idarî taksimata göre Bitlis (437 479), Diyarbakır (619 825), Erzurum (815 432), Mamuretülaziz -Elazığ- (538 227), Musul, Sivas (1169443), Trabzon (1122 947), Van (259 141) vilayetleri ile Refahiye ilçesinin de içinde bulunduğu Erzincan ve Canik-Samsun (393 302) sancaklarından ibaretti. Adı geçen yerlerin Musul hariç toplam nüfusu 5 355 803 kişi idi.<sup>2</sup>

Görüldüğü gibi çok büyük bir alan sahip olmasına karşılık bölgede az nüfus barınıyordu. En yoğun nüfuslu kentlerin bile merkez nüfusu elli bini geçmiyordu. Savaş öncesinde

<sup>1</sup> Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, Ankara 1993, s. 15.

<sup>2</sup> Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 226, 227.



nüfusun büyük bölümünü kırsal alanlarda yaşayan ve tarımla uğraşan insanlar oluşturuyordu. Bu insanların ilkel usullerle ve zor şartlarda yapmaya çalıştıkları tarımsal faaliyetlerden elde ettikleri gelir, kendi geçimlerini sağlamaya bile yetmiyordu. Oysaki 150 000 mevcudu olan 3. Ordu'nun erzak ve her türlü iâşesinin sağlanması gerekiyordu. Ne var ki, 1914 yılının Ağustos ayında “*Seferberlik*” ilan edildiği zaman 3. Ordu iâşe bölgesinde Erzincan'da su gücüyle çalışan bir un fabrikasından başka da bir şey yoktu.<sup>3</sup>

Lojistik desteğin sağlanabilmesi için cephe gerisinde hizmetlerin aksamadan yürütülmesini sağlayacak kurumlara ihtiyaç vardı. Bu amaçla Hükümet, *Tekâlif-i Harbiye Kanunu*’nu çıkardı ve bu kanun çerçevesinde görev yapacak olan “*Levazimat-ı Umumiye Dairesi*”ni kurdu. Bu daire, iâşe bölgesindeki yiyecek maddelerinin temininden ve temin edilen erzakın menzil bölgelerine sevk edilmesinden sorumluydu.

### 1. Üçüncü Ordu'nun Menzil Bölgesi

Birinci Dünya Savaşı'nda, askerî idarecilerin emrinde olmak kaydıyla lojistik destek sağlamak amacıyla her ordu için bir menzil bölgesi teşkil edildi. Bu bölgeler çeşitli lojistik malzemelerin cepheye ulaştırılması ve cepheden geriye nakledilmesi gereken malzeme ve personelin sevki gibi hizmetlerin yürütüldüğü bir alan olması bakımından hayatî bir öneme haizdi. Bu alanın sınırları ordunun ağırlık merkezine ve askerî harekâtın durumuna göre değişebilmekteydi. 3. Ordunun menzil bölgesi, Seferberlik ilân edildiği zaman Keskim, İspir, Erzurum, Kiğı, Kulp, Sason, Siirt, Şırnak, Şemdinan hattının doğusunda kalan bölge iken, Ruslar karşısında alınan yenilgiler neticesinde harekât bölgesi ile menzil bölgesi arasındaki sınır kuzeyden güneye doğru Giresun, Alucra, Altköy, Kemah olarak belirlendi.

### 2. Üçüncü Ordu'nun İkmal Yolları

Seferberlik ilan edildiği zaman 3. Ordu'ya lojistik destek sağlamak için 3. Ordu harekât bölgesinde demir yolu yoktu. Yurt içindeki *İstanbul-İzmit-Eskişehir- Konya-Ulukışla* demir yoluyla gelen insan ve malzeme, *Sivas*'tan itibaren kara yoluyla sevk edilecekti. O sırada lojistik destek sağlamak için yararlanılması gereken en önemli yol *Sivas-Suşehri-Re-fahiye-Erzincan-Kars* kara yoluydu. Bu yol, o zaman bölgenin belkemiği konumundaydı. Bu yoldan başka önemli bir ikici yol ise *Trabzon-Erzurum-Tebriz* kara yoluydu. Bu yol hem ticarî, hem de askerî amaçlar için kullanılıyordu.

3. Ordu bölgesinde deniz taşımacılığı ise çok sınırlıydı. İâşe bölgesinin sahil kesimlerindeki bölgelerden temin edilen yiyecek maddeleri Trabzon limanına taşınarak oradan da kara yoluyla Erzurum'a nakledilmekteydi. Bunun dışında yiyecek naklinde kullanılan Van Gölü'nde kırk tonluk, yetmiş seksen yelkenli gemi bulunuyordu.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdarî Faaliyet ve Lojistik*, c. X, Ankara 1985, s. 13; Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara 1999, s. 7, 11.

<sup>4</sup> Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdarî Faaliyet ve Lojistik*, c. X, Ankara 1985, s. 25, 26.



### 3. Taşıma Araçları

3. Ordu bölgesinde nakliye genellikle kara taşımacılığıyla yapılıyordu. Kara yollarının bozuk olması nedeniyle bu yollarda motorlu araçlar pek görev yapamıyordu. Nakliye işleri daha ziyade at arabaları, faytonlar, kağnılar ve mekkâreler gibi araçlar (at, eşek, katır ve deve gibi yük hayvanları) ile yapılıyordu.

Motorlu araçlar ise ilk olarak Seferberlik sırasında getirilmişti. Bu araçlar 3. Ordu'nun elinde yok denecek kadar azdı. Savaş başladığı sıra 3. Ordu'da sadece altı motorlu araç vardı; bunların ikisi ise çalışmaz durumdaydı. 1916 yılında yirmi motorlu araca ulaşan 3. Ordu'ya, Seferberlik süresince her biri dört ton kapasiteli yetmiş seksen kadar yük otomobili ancak gönderilebilmişti. Burada şunu da belirtmek lâzım: Taşıma araçlarının yetersiz olduğu durumlarda orduda yiyecek sıkıntısı çekilmemesi için cephe gerisindeki insanların da sırtlarıyla cepheye yiyecek götürdükleri görülmekteydi.<sup>5</sup>

### 4. Üçüncü Ordu'ya İaşe Sevki İçin Yapılan Girişimler

Birinci Dünya Savaşı sırasında Refahiye, düşman işgaline uğramadı, ancak bu savaş sırasında bölge insanı her türlü fedakârlığı yapmış, mallarıyla, canlarıyla, vatan savunmasına katılmışlardır. Diğer yandan Refahiye'nin 3. Ordu'nun menzil bölgesinde yer alması ve önemli ikmal yolu üzerinde bulunması Refahiye'yi önemli kılmaktadır. Dolayısıyla Kafkas Cephesinde savaşan 3. Ordu'ya iaşe temini, temin edilen her türlü erzakın depolanması ve bu erzakın cepheye sevk edilmesinde Refahiye insanı önemli görevler üstlenmiştir. 1914 yılı Aralık ayında Rus ordusunu ülkeden çıkarmak için başlatılan harekât ne yazık ki 3. Ordu'nun yenilgisiyle sonuçlandı. Bunun neticesinde 3. Ordu, 1916 yılı Ocak-Ağustos aylarında *Van Gölü- Horasan- Arhavi* hattından 275 km kadar daha gerileyerek Erzincan'dan da batıda bulunan

*Tirebolu-Kemah* hattına çekilmek zorunda kaldı.<sup>6</sup>

Cephedeki bu gelişmelere bağlı olarak 3. Ordu'nun sevkıyat plânında önemli değişiklikler yapıldı. *Levazımat-ı Umumiye Dairesinin* 22 Şubat 1916 tarihli emri doğrultusunda Sivas vilâyeti sevkıyatının bundan böyle Refahiye'ye, Mamuretülaziz sevkıyatının da Kemah'a yapılmasına başlandı. Daha ileride bulunan ambarlara yapılan sevkıyat ise durduruldu. İleri hatlara yapılan sevkıyatın durdurulmasının sebebi, muhtemel bir yenilgi neticesinde erzakın düşman eline geçmesini önlemektir. Sevkıyatın durdurulması neticesinde ileriki hatlarda bulunan erzak hızla tüketildiği için bir müddet sonra erzakın, Erzincan ve Kemah'a kadar tekrar nakledilmesine karar verildi, ancak bu karar uygulanamadı. Buna karşılık Mart ayı içerisinde Sivas vilâyetinden Refahiye'ye günlük 2,5 ton, Erzincan'a ise 150 kg erzak gönderilebilmişti. Erzincan'daki depolarda bulunan yedek erzak da hızla tüketildiği için Erzincan'dan yiyecek ihtiyacını karşılayan birliklere yiyecek gönderme imkânı kalmamıştı.

<sup>5</sup> Tuncay Ögün, *age*, s. 133, 134, 142, 143.

<sup>6</sup> Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, II, Ankara 1993, s. 705.



Dâhiliye Nezareti bu sıkıntının giderilmesi için Sivas ve Mamuretülaziz'den gönderilen erzakın artırılması için talimat verdi. Diğer yandan Ordu Komutanlığı emri gereğince, Şiran, Refahiye, Havza ve Niksar ambarlarına günlük yüz kırk bin kıyye\* erzak taşınması gerekiyordu. 2 Aralık 1914 tarihine kadar Havza ve Niksar ambarlarında toplam on iki milyon kıyye erzak depolanmıştı. Bu erzak deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da kara yoluyla Erzincan ve Erzurum'a götürülmesi için Sivas'a götürülmekteydi. Seyfebeli ve Karabayır geçitleri kapanmadan Suşehri ve Refahiye'ye erzakın taşınması gerekiyordu. Kışın yaklaşması göz önünde bulundurularak 1914 yılı Kasım ayında çok zor şartlar altında Refahiye ambarlarına günde 150 000 kıyye erzak gönderilmekteydi.

Bu sırada Sivas Valisi Muammer Bey, Dahiliye Nezaretine müracaat ederek, Suşehri ve Refahiye'deki ambarlardan Erzincan'a erzak sevkiyatının yapılmasının çok zor olduğunu, Ankara, Konya ve Kayseri'den veya uygun görülecek herhangi bir yerden çok miktarda taşıma aracı gönderilmesi gerektiğini bildirdi. Ancak, vilayetlerdeki araçlar kendi bölgelerindeki birliklere erzak nakli yapacağından Vali Muammer Bey, isteğine olumlu cevap alamadı. Bu durum karşısında erzak sevkiyatı için kendi bölgesindeki imkânlarını zorlamaktan başka çare kalmamıştı. Netice olarak 6 Aralık 1914 gününden itibaren Erzurum'a erzak sevkiyatına başlandı. Bundan başka Bayburt, Erzincan ve Melikşerif'e de erzak sevk edilmekteydi. 23 Aralık 1914 gününe kadar oluşturulan kabilelerle Erzurum'a 65 668 kıyye, Erzincan'a 31700 kıyye Melikşerif'e 36 656 kıyye ve Bayburt'a da 3 506 kıyye bulgur ve buğday gönderildi.<sup>7</sup>

Sivas vilâyeti menzil ambarlarına ortalama önceleri 81 ton, daha sonraları ise 50 ton erzak sevk etmekle mükellefti. Aşağıda belirtileceği üzere Erzak sevkini Sivas vilâyeti büyük ölçüde

yerine getirmiştir. Buna göre:

25 Temmuz 1915 günü *Erzincan*'a 20 966 kg;

15-22 Eylül 1915 günleri *Samsun, Zara, Hafik, Refahiye, Erzincan, ve Bayburt*'a 181 093 kg;

23-30 Eylül 1915 günü *Hafik, Zara, Suşehri, Refahiye, Erzincan ve Bayburt*'a 390 075 kg;

1-7 Ekim 1915 günü *Niksar, Sivas, Yıldızeli, Zara, Hafik, Suşehri, Refahiye, Erzincan ve Bayburt*'a 496 396 kg;

15-21 Ekim 1915 günü *Refahiye, Erzincan ve Bayburt*'a 557 186 kg; 22-28 Ekim 1915 günü *Erzincan, Refahiye ve Bayburt*'a 772 621kg;

29 Ekim- 4 Kasım 1915 günü *Ünye, Çarşamba, Samsun, Refahiye, Melikşerif, Erzincan, Şiran ve Bayburt*'a 455 468 kg;

4-11 Kasım 1915 günü *Ünye, Çarşamba, Samsun, Refahiye, Melikşerif, Erzincan ve Şiran*'a 928 947 kg;

12-18 Kasım 1915 günü *Ünye, Samsun, Refahiye, Melikşerif, Erzincan ve Şiran*'a 574 409 kg;

2-9 Aralık 1915 günü *Çarşamba, Refahiye, Erzincan ve Şiran*'a 421 311 kg; 10-16 Aralık 1915 günü

*Ünye, Çarşamba, Refahiye ve Erzincan*'a 552 805 kg;

17-21 Aralık 1915 günü *Refahiye, Erzincan ve Şiran*'a 363 018 kg;

22-28 Aralık 1915 günü *Ünye, Samsun, Refahiye, Erzincan ve Şiran*'a 453327 kg;

<sup>7</sup> BOA, DH-İ UM, 1334.4.22, Dosya No: 82-2, Belge No: 1-59



29 Aralık 1915-5 Ocak 1916 günü *Samsun, Refahiye, Erzincan* ve *Şiran*'a 478 151 kg;

6-13 Ocak 1916 günü *Samsun, Refahiye* ve *Erzincan*'a 345 276 kg;

14-21 Ocak 1916 günü *Samsun, Refahiye, Erzincan* ve *Şiran*'a 310 096 kg; 3-6 Mart 1916 günü *Refahiye* ve *Erzincan*'a 114 987 kg;

7-13 Mart 1916 günü *Samsun, Suşehri, Refahiye, Erzincan* ve *Şiran*'a 123 359 kg erzak gönderilmiştir.<sup>8</sup>

### 5. Üçüncü Ordu Menzil Hatları ve Refahiye

İaşe başta olmak üzere ordu için cephe gerisinden sağlanan her türlü lojistik destek menzil hatları kanalıyla sağlanıyordu. Mülkî idareler tarafından yurt içinden temin edilen ve menzil ambarlarında toplanan erzak, menzil kolları kanalıyla savaş alanı sınırları içinde bulunan menzil dağıtım ambarlarına ulaştırılıyordu. Seferberliğin ilanında 3. Ordu'nun en önemli menzil hattı *Trabzon-Erzurum* güzergâhıydı. Trabzon limanının Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından *Ulu-kışla-Sivas-Erzurum* menzil hattı devreye sokulacaktı. 1915 yılı Ocak ayında Ulukışla'dan Erzurum'a kadar bir menzil hattının yapılması için çalışmalara başlandı. Bu hattın faaliyete geçirilebilmesi için Adana, Ankara, Konya ve Sivas vilâyetlerindeki taşıma araçlarından yararlanılacak ve bu hat üzerinde nakliye kolları oluşturulacaktı. Bu çalışmaların yürütülebilmesi ve bu hattın faaliyete geçirilebilmesi amacıyla Ulukışla, Niğde, Develi, Sultanhan, Şarkışla, Sivas, Zara ve Refahiye'de birer nokta komutanlığı kuruldu.<sup>9</sup>

Rusların 1916 yılının Ocak ayında başlayıp aynı yılın Ağustos ayına kadar sürdürdükleri saldırılar neticesinde 3. Ordu *Kemah-Tirebolu* hattına geri çekildi. Yeterli sayıda asker mevcudunun olmaması ve hat boyunun da çok uzun olması nedeniyle böyle bir yola başvuruldu ve yaklaşık olarak bu hatta da iki yıl süreyle savunma yapıldı.<sup>10</sup> Ordunun geri çekilmesi neticesinde güvenlik nedeniyle menzil bölgesi sınırlarının da değişmesi gerekiyordu. Cephe gerisindeki bu organizasyon değişiklikleri tam ve zamanında yapılamazsa ordu aç kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Uzak kesimlerden gerekli erzak orduya yetiştirilemediğinden yakın bölgelerden erzak teminine gidildi. 3.Ordu Menzil Müfettişliğinin 10 Ekim 1916 tarihinde ordunun sağ cenahındaki *Altköy, Nezgep* ambarlarının durumunun biraz iyi olduğu, buna karşılık sol cenahdaki *Ortaköy, Karayakup* ve *Alucra* ambarlarından erzak dağıtımını yapılmayacağını açıkladı. Buna bağlı olarak cephenin aldığı yeni duruma göre menzil ile harekât bölgesi arasındaki sınır *Giresun-Alucra-Altköy-Kemah* olarak belirlendi. Bu yeni düzenlemeye paralel olarak menzil hatlarında da yeni

<sup>8</sup> BOA, *DH-İ UM*, Dosya No: E-10, Belge No: 151; 1333. Za. 23, Dosya No: E-11, Belge No: 7; 1333. Za. 9, Dosya No: E-11, Belge No: 9; 1333. Za. 30, Dosya No: E-11, Belge No: 35; 1333. Za. 62, Dosya No: E-11, Belge No: 62; 1333. Z. 72, Dosya No: E-11, Belge No: 72; 1333. Z. 94, Dosya No: E-11, Belge No: 94; 1333. Z. 119, Dosya No: E-11, Belge No: 119; 1333. M. 6, Dosya No: E-12, Belge No: 6; 1334. 2.10, Dosya No: E-12, Belge No: 61; 1334. 5.11, Dosya No: E-12, Belge No: 62; 1334. Ca. 9, Dosya No: E-13, Belge No: 21; 1334. Ra. 16, Dosya No: E-15, Belge No: 19; Tuncay Ögün, *age*, s.186-189.

<sup>9</sup> Tuncay Ögün, *age*, s. 230, 231.

<sup>10</sup> Genelkurmay Başkanlığı, *age*, s. 705.



değişiklikler yapıldı. Buna göre 2. Menzil Hattı; *Altköy-Suşehri-Zara* ve *Altköy-Ümraniye-Zara*'ya kadar uzatılarak, *Zara* ile *Altköy* arasındaki bütün menzil kurumları ile *Zara*'daki taşıma araçları bu hatta devredildi. Ayrıca *Zara-Refahiye-Suşehri-Karayakup* ve *Altköy*; ayrıca *Zara-Ümraniye-Altköy* hattından günlük 350 ton erzak sevk edilecekti.<sup>11</sup>

### 1. RUS İSTİLÂSİ SIRASINDA REFAHİYE

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Ruslar Kafkas Cephesinden, 1 Kasım 1914 tarihinden itibaren sınırı geçmeye başladılar. Başlangıçta cephedeki Rus ordusu 100 piyade taburu, 117 süvari bölüğü, 256 top, 15 istihkâm bölüğünden oluşuyordu. Buna karşılık Türk kuvvetleri ise 100 piyade taburu, aşiret kuvvetleri hariç 28 süvari bölüğü, 160 top ve 8 istihkâm bölüğünden ibaretti.<sup>12</sup>

*Kafkas Cephesi*'ni savunmakla görevli 3. Ordu'nun aldığı yenilgiler neticesinde Ruslar; 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'u, 3 Mart'ta Bitlis'i, 18 Nisan'da Trabzon'u, 15 Temmuz'da Bayburt'u, 20 Temmuz'da da Gümüşhane'yi ele geçirdiler. Batıya doğru ilerlemesine devam eden Rus ordu birliklerinden 4. Türkistan Avcı Tümeni'nin 13. Piyade Alayı ile 39. Piyade Tümeni'nin 154. Piyade Alayı, 25 Temmuz 1916 günü saat 15.00'te Erzincan'ı işgal ettiler. Vehip Paşa komutasındaki 2. Ordu kuvvetleri ise Rusların işgalinden az önce Erzincan'dan ayrılmıştı. Refahiye'yi karargâh yapan Vehip Paşa 3. Ordu'nun Kemah-Kelkit-Harşit Deresi (Gümüşhane'nin 22 km güneyi) hattında tutunmasını sağladı. 26 Temmuz 1916'da Ruslar, Erzincan Ovası'na açılan *Kemah Boğazı* ile *Çardaklı Boğazı*'nı ele geçirmek için saldırılarına devam ediyorlardı.<sup>13</sup> Yapılan çok şiddetli çarpışmaların neticesinde on yedi bin askerimiz esir düşmüş, bir o kadarı da yaralanmış ve şehit olmuştu.<sup>14</sup> Ancak Vehip Paşa, her ne pahasına olursa olsun bu iki stratejik noktayı Ruslara vermemek için olağanüstü gayret sarf ediyordu. Bu amaçla Türk kuvvetleri 31 Ağustos 1916 günü karşı taarruza geçti. Yapılan Karadağ-Çimendağ Muharebelerinde Rusların ilerlemeleri durduruldu; ancak 30. Tümen'i sevk ve idare eden Bahattin Bey, Refahiye ve Erzincan arasındaki *Çardaklı Boğazı*'nın kuzeybatısında bulunan Karadağ'a yapılan taarruzda düşman mevzilerine iki km mesafede bulunan Tatlıtepe'deki gözetleme yerinde, yanında bulunan 3. Tabur Komutanı Yüzbaşı Nafiz Bey ile birlikte bir şarapnel parçasının isabet etmesi neticesinde şehit oldular. 42 yaşında şehit olan Albay Bahattin Bey'e, şahadetinden sonra tuğgenerallik (mirliva) rütbesi verildi.<sup>15</sup> Askerler üzerinde moral çöküntüsüne sebep olur düşüncesiyle Bahattin Paşa'nın şehit olması ordudan gizlendi ve yerine 32. Piyade Tümen Komutanı Mürsel Bey atandı.<sup>16</sup>

<sup>11</sup> Tuncay Öğün, *age*, s. 251.

<sup>12</sup> Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul 1973, s. 217.

<sup>13</sup> Enver Konukçu, *Büyük Güçler ve Ermeni Kıskaçındaki Erzincan'ın Bayrağımıza Kavuşması*, Ankara 2001, s. 80.

<sup>14</sup> Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 295.

<sup>15</sup> *Harp Mecmuası* (Haz: Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır), İstanbul 2004, s. 311, 313; Hüseyin Bulut, "Şehit Bahattin Paşa" adlı makale, *Tarih, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 176, Tarih: Ağustos 2001

<sup>16</sup> Enver Konukçu, *age*, s. 80, 81.



Bu iki şehitle ilgili olarak Şehit Bahattin Paşa'nın kızı *Muallâ Sobay Hanımefendi*, babası hakkında şu bilgileri vermektedir:

“.....*Babam şehit olduğu takdirde Refahiye Ulu Camii'nin avlusuna gömülmeyi de vasiyet etmiş. Onunla birlikte yatan Nafiz Bey'i pek çoğu onun emir subayı sanmaktadır. Hâlbuki Nafiz Bey, onun samimi arkadaşı olup, cepheye giderken ona kendi eşi ve çocuğunu emanet etmiştir. Nafiz Bey de üç kız evlat sahibidir. Ancak, Bahattin Paşa'nın hasretine dayanamayıp, daha sonra cepheye gitmiş ve Bahattin Paşa'yı şehit eden şarapnelin bir parçası ile o da göbeğinden aynı anda yaralanmış ve gün farkıyla şehit olmuştur.*

*Çardaklı Boğazı mevkiinde bulunan Yerhan'daki çeşmeyi babam yaptırmış, çeşmenin üzerinde bulunan büyükçe eşatun renkli taşlardaki kurşun izleri, babama kızıp da öfkesini yenemeyen Rusların sıkığı kurşunlardır.” Söylentilere göre babam şehit olunca, Sivas'ta bulunan Ermeniler yas tutmuşlar, hatta kendisine ait iki atın, babam şehit olduğu sıralarda yemeden içmeden kesildiği ve gözlerinden yaşlar geldiği de rivayet edilmektedir.”<sup>17</sup>*

Vasiyeti doğrultusunda *Bahattin Bey* ile *Yüzbaşı Nafiz Bey*'in cenazeleri 1 Eylül 1916 günü 3. Ordu Komutanı *Mirliva Vehip Paşa*'nın da bulunduğu askerî bir merasimle *Refahiye Merkez Camii*'nin avlusuna defnedildi (Resim:1). Bu merasimden bir gün sonra 3. Ordu Karargâhı 23 Temmuz 1916'dan beri bulunduğu Refahiye'den güvenlik nedeniyle *Suşehri*'ne nakledildi. 13 Eylül 1916'da 3. Ordu'da Kafkas Teşkilâtı kurulunca buna bağlı olarak 1. Kafkas Kolordusu Karargâhı da Refahiye'de teşkil edildi. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen *Yusuf İzzet Paşa* ise o yıl içinde *Bahattin Bey* ile *Nafiz Bey*'in kabirlerini yaptırdı. Ayrıca Refahiye'yi Erzincan-Sivas karayoluna bağlayan yolun *Koroğlu Deresi* üzerindeki köprüye “*Bahattin Paşa Köprüsü*” adı verilmiş ve köprü'nün kuzey tarafına da küçük bir de anıt yaptırılmıştır (Resim: 2)

Bu arada Osmanlı Orduları Başkomutan Vekili *Enver Paşa* da 3. Ordu Komutanı *Vehip Paşa* ile temasa geçip, ardında da 1917 yılı içinde cepheye kısa bir ziyarette bulundu. Önce *Altköy*'e gelen *Enver Paşa*, daha sonra *Melikşerif* te bulunan 9. Kafkas Tümeni Karargâhı'na giderek, buradaki subay ve askerlerle yakından ilgilenmiş ve gösterdikleri başarılarından dolayı bazı subayları gümüş madalya ile taltif etmiştir. *Enver Paşa*'nın cepheyi ziyareti sırasında yanında

yaveri *Kurmay Yarbay Kâzım Bey* de (Orgeneral *Kâzım Orbay*) bulunmaktaydı.<sup>18</sup>

O sırada Rusya'da, 16 Mart 1917'de Çarlık rejimini ortadan kaldıran Bolşevikler yönetimi ele geçirdiler ve bunun neticesinde de *Kerensky*, Kafkas Orduları Başkomutanı *Grandük Nikola'yı* azlederek yerine General *Yüdeniç*'i atadı. *Yüdeniç*, görevi devraldığı zaman Rusya'da meydana gelen karışıklıkların orduya yansımış olduğunu gördü ve bütün gücüyle orduda disiplini sağlamaya çalışarak Sivas'a kadar ileri harekâta devam etmek istiyordu; ancak bu isteğinde başarılı olamayınca görevinden istifa etti. Yerine ise 2. Türkistan Kolordusu

<sup>17</sup> Hüseyin Bulut, *agm*, s. 50.

<sup>18</sup> Enver Konukçu, *age*, s. 81.



Komutanı *Perjevalski* getirildi. Rus ordusunda yapılan bu değişiklikler, ordudaki karışıklıkların önünü alamadığı gibi, savaştan usanan askerler, bazı subayları öldürecek kadar ileri gittiler. Hatta öldürülmekten korkan çok sayıda



Rus subayı Türk kuvvetlerine sığındı ve Rus ordusundaki çözüme ve başıbozukluk her geçen gün artarak devam etti.<sup>19</sup>

Rus ordusunda bu gelişmeler yaşanırken, Türk ordusunda da bazı hareketlilikler gözleniyordu *Enver Paşa*'nın cepheyi ziyaret etmesinin ardından Doğu Cephesi'nde bazı yeni

*Resim 1: Bahaddin Paşa ve Nafiz Bey'in kabirleri. (Refahiye Merkez Camii bahçesinde) (Foto: Resim 2: Bahattin Paşa Anıtı (Refahiye) (Foto: M. Özdemir 2007)*

<sup>19</sup> Fahri Belen, *age*, s. 315.





düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemeyle 3. Ordu ile 2. Ordu, 8 Mart 1917 tarihinde *Ahmet İzzet*

*Paşa*'nın emrine verilerek *Kafkas Ordular Grubu Komutanlığı* kuruldu. *Ahmet İzzet Paşa*'nın emrine girmek istemeyen 3. Ordu komutanı *Vehip Paşa* rapor alarak ayrılınca, *Fevzi Paşa* (Fevzi Çakmak) vekâleten 3. Ordu komutanlığına; 16. Kolordu Komutanı *Mustafa Kemal Paşa* da 2. Ordu Komutanlığına getirildiler. Orduda yapılan bu yeni düzenleme fazla uzun sürmedi.

Meydana gelen gelişmeler karşısında 8 Temmuz 1917 tarihinde ordu emir ve kademe komutasında yeni düzenlemelere gidildi. Yeni düzenleme ile *Fevzi Paşa* 2. Ordu Komutanlığına; *Mustafa Kemal Paşa* da Yıldırım Orduları grubundan 7. Ordu Komutanlığına atandı. *Vehip Paşa* ise tekrar 3. Ordu Komutanlığına getirildi. *Vehip Paşa* komutasındaki 3. Ordu *Tirebolu-Şiran-Kemah-Kiği-Pülümür-Bitlis-Muş* hattında bulunuyordu. Van-Bayazıt arasında (sağ cenahta) 4. Kolordu; Erzincan'ın batısında 1. Kolordu(ortada); Şiran'dan Tirebolu'ya kadar olan hatta da 2. Kolordu (sol cenahta) bulunuyordu.<sup>20</sup>

Rusya'da ihtilâl sonucu Çarlığın devrilmesi ve Rusya'nın içine düştüğü siyasî ve sosyal çalkantılar etkisini orduda gösterdiğini az önce belirtmiştik. Bolşevik İhtilâli ile belirlenen Rusya'nın yeni politikaları Kafkaslarda barış yapma imkânını ortaya çıkarmıştı. Cephelede durumu çok kötüleşen Rusya, mütareke yapmak zorunda kaldı. Almanya'nın da mütareke yapılmasına sıcak bakması neticesinde 15 Aralık 1917'de *Brest-Litovsk* şehrinde bir tarafta Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti; diğer tarafta da Rusya arasın da mütareke yapıldı. Öte yandan Türk-Rus Kafkas Cephesi'nde 18 Aralık 1917'de *Erzincan Mütarekesi* imzalandı. Bu mütarekeye göre Trabzon'dan başlayıp Van Başkale'ye kadar olan hat taraşarca ihlâl edilmeyeceti. Ancak Erzincan Mütarekesi'nin ardından Rus ordusunun bölgeden çekilmeye başlamasıyla bölgede, Ermeni çeteleri sivil halkı acımasızca katletmeye başladılar.<sup>21</sup> Bu durum karşısında *Enver Paşa*, 17 Aralık 1917'de 3. Ordu Komutanı *Vehip Paşa*'ya gönderdiği telgrafta işgal altındaki bölgelerde Ermeni çetelerin Müslüman ahaliye karşı zulüm ve katliam yaptığından bu konuda gerekli tedbirleri almaları için Rus ordusu komutanlığına müracaatta bulunmasını istedi. Bunun üzerine *Vehip Paşa*, Ermenilerin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaptıkları katliamlarla ilgili bilgileri 29 Ocak 1919'da Rus Orduları Başkomutanı General *Perjovalsk*' ye ileterek Ermenilerin insanlık dışı bu hareketlerinin önlenmesini istedi. Bütün bu uyarılara rağmen Rus generali *Odişelidze* de *Vehip Paşa*'nın, katliamlarla ilgili verdiği bilgileri abartılı bulduğunu bildiriyordu. Arkasından da 6 Şubat'ta da gönderdiği bir telgrafta yapılanları kabulleniyor ve Erzincan'da yapılan katliamların faillerinin şiddetle cezalandırılacağı bildiriliyordu.<sup>22</sup>

<sup>20</sup> *Fahi Belen*, s. 347.

<sup>21</sup> Nâsır Yüceer, "1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askerî ve Siyasî Yardımı" adlı makale, *Türkler*, c. 13, Ankara 2002, s. 409.

<sup>22</sup> Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'da Ermeni Politikaları* adlı makale, Sakarya 2006.



Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermenilerin insanlık dışı hareketleri devam ederken *Vehip Paşa*, daha önce çok isabetli bir girişimde bulunarak *Kâzım Karabekir Paşa*'nın 3. Ordu 1. Kafkas Kolordusu Komutanlığına atanmasını sağladı. Bu göreve getirilmesinin nedenlerini *Kâzım Karabekir Paşa* şöyle anlatmaktadır:

“*Vehip Paşa*, benim bir aylık zorlu seyahatimi günü gününe takip ettiğini söyledi ve beni bu kadar zahmetli yolculuğa sevk etmesinin sebebini şöyle anlattı:

*Birinci Kafkas Kolordusu*'nun başına senden münasip bir arkadaş bulamadım. Bu da şu iki düşüncemden ileri geldi:

1. *Manastır*'da Bulgar ve Yunan çeteleriyle hayli müsademeler yaptın; bunlardan kazandığın tecrübelerden Ermenilerin gerilla harbini karşılırsın.

2. *Erzurum*'u, Ruslar pek çok tahkim etmişlerdir. Kat kat siperleri ve kat kat tel örgüleri var. *Edirne*'de, *Çanakkale*'de, *Kütül-Âmara*'da yaptığın kale muharebelerindeki dolgun tecrübe-lerinden istifade edersin.

İşte bu düşüncelerle asıl istilâ hattı ve ana caddesi boyunca hareket edecek ve *Erzincan*'la *Erzurum*'u kurtaracak olan 1. *Kafkas Kolordusu*'nu senin kumandana verdim. *Manastır*'da seni tanıdığım gibi *Çanakkale*'de *Kerevizdere*'de de daha iyi gördüm. Haydi bakalım. İşte meydan!

Kumandanın bu iltifatlarına ve teveccühüne teşekkür ettim; birer hamlede *Erzincan* ve *Erzurum*'u kurtaracağımızı ve Ermenilerin gerilla yapmalarına imkân bırakmayacağımı anlattım.”<sup>23</sup>



**Resim 3:** Kâzım Karabekir Paşa'nın karargâh olarak kullandığı konut.  
(Foto: M. Özdemir 2007)

<sup>23</sup> Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare ettik' Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu-3*, İstanbul. 2000, s. 80.



### 1. Kâzım Karabekir'in Refahiye'ye Gelişi

*Kâzım Karabekir Paşa*, yeni görevi olan 3. Ordu 1. Kafkas Kolordusu komutanlığına tayin edildiği zaman Diyarbakır'dan hareket edip 500 km yol katederek Refahiye'nin Belensor köyüne geldi. Burada kendisini 9. Tümen Komutanı Albay Rüştü Bey karşıladı. 28 Ocak 1918 günü de birlikte Refahiye'ye vardılar. Onun, Refahiye ile ilgili gözlemleri ise şöyledir: “*Burası İsviçre köylerine benziyor. Çam ormanları ve dik damlarıyla medenî bir çehresi var. Burası da Erzincan vilâyetinin bir kaza merkezi. Ufak, fakat zarif bir kasabacık.*”<sup>24</sup>

*Kâzım Karabekir Paşa*, ilk iş olarak iki katlı bir evde bulunan karargâh merkezine giderek kolordu komutanlığı görevine başladı (Resim: 3). Bir müddet dinlendikten sonra 30 Ocak 1918'de kolordunun düzenlemesini yaptı ve bazı konularda gerekli bilgileri aldı. O sırada Refahiye'de bulunan Rus heyeti ile görüşmeler yaptı. Rus heyetinde bir yüzbaşı, bir mülazım ve iki telgraf memuru vardı. Bitkin ve umutsuz hâllerini gören *Kâzım Karabekir Paşa*, askerî dehasını kullanarak onlardan, Rus ordusu hakkında öğrenilmesi gereken bilgileri öğrendi. 3 Şubat 1918 günü soğuk bir kış gününde Albay *Rüşdi Bey*'le beraber askerî birlikleri teftiş etti ve teftiş sırasında askerlere hitaben şu konuşmayı yaptı:

*“Sevgili evlâtlarım!*

*Size zaferler müjdelemeye geldim. Yakında zaferden zafere koşacağız. Memleketimizi tamamı ile kurtaracağız. Daha ötelede bizi bekleyen kardeşlerimizin de imdadına koşacağız. Ben Çanakkale'de ve Irak'ta da kumandanlık ettim. Oralarda, gerçi çok üstün kuvvetlerin çok dehşetli ateşlerine askerlerim göğüs gerdi. Çok da kan verdik. Fakat onlar sizin gibi karlar ve buzlar içinde dağ başlarında açlıktan inlemediler. Çok açlık çektiğiniz iyi beslenmediğinizi görüyorum. Düşman ateşinden şehit olanlar arasına donarak, aç kalarak karışan arkadaşlarınızın olduğunu anlıyorum. Demek sizler daha güç şartlar altında çarpıştınız Fakat ıstırap günleriniz bitti. Size ilk ziyafeti pek yakında, Erzincan'da vereceğimi vaat ediyorum. Ondan sonra da istihkakınız kadar değil, istediğiniz kadar yemek vereceğim. Ordudan, size elbise ve kaput bulursam, almak için, uzun kış yolculuğu yaptığımı düşünmeyerek hemen Suşehri'nde Ordu Karargâhına gideceğim.*

*Sevgili Subaylarım! Sevgili Askerlerim!*

*Hepinizin yüksek alınınızdan öperim; şehitlerimizin ruhu şad olsun.”*<sup>25</sup>

*Kâzım Karabekir Paşa*, 5 Şubat 1918'de Refahiye'den Suşehri'ne 3. Ordu Karargâhına gitti. Orada *Vehîp Paşa* ile görüştü. Erzincan harekâtının nasıl yapılacağı konusunda fikir alışverişinde bulunduktan sonra ertesi gün de tekrar Refahiye'ye geri döndü. Harekât başlamadan önce daha evvel de belirtildiği üzere sağ cenahta Van-Bayazıt istikametinde *Ali İhsan Paşa*'nın komuta edeceği 4. Kolordu; ortada, Erzincan-Erzurum-Sarıkamış istika-

<sup>24</sup> Kâzım Karabekir, *age*, s. 64.

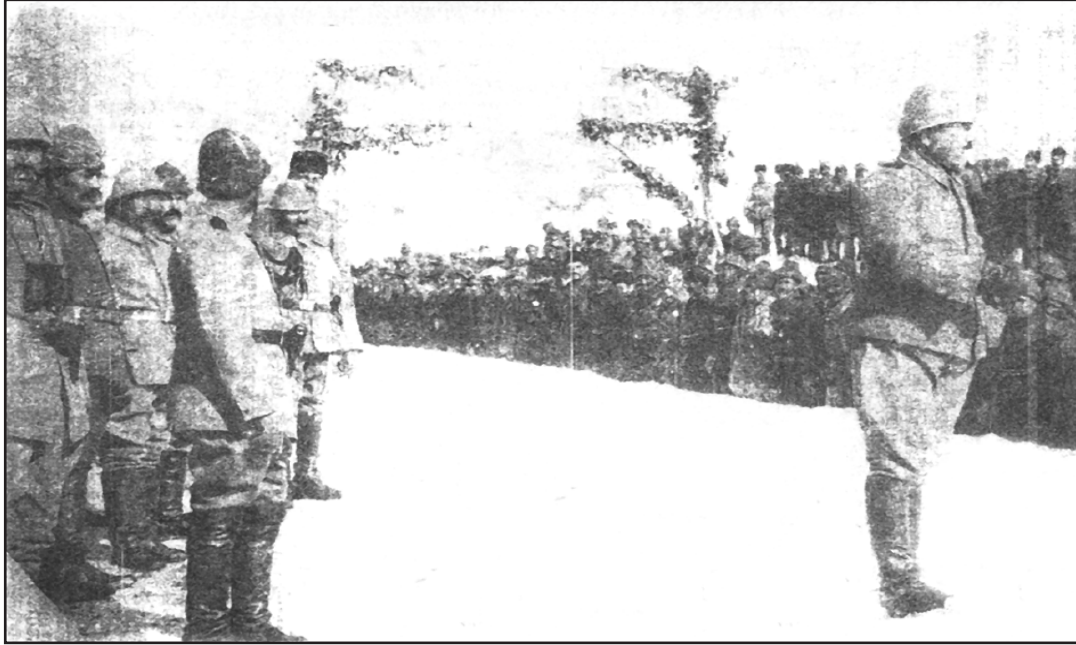
<sup>25</sup> Kâzım Karabekir, *age*, s. 78



metinde *Kâzım Karabekir Paşa*'nın komuta edeceği 1. Kafkas Kolordusu; sol cemahta, Bayburt-Trabzon istikametinde *Yakup Şevki Paşa*'nın komuta edeceği 2. Kafkas Kolordusu yer alacak şekilde harekât nizamı aldı. Bu üç kolorduya komuta edecek *Vehip Paşa*'nın karargâhı da Suşehri'nde bulunuyordu.

*Kâzım Karabekir Paşa*'nın komuta edeceği 1. Kafkas Kolordusu; 9. Tümen, 10. Tümen ve 36. Tümeden müteşekkildi. 36. Tümen Kemah mıntıkasında, 9. Tümen Erzincan-Refahiye yolunun her iki yanında, 10. Tümen ise 9. Tümenin arkasında ihtiyatta yer alacak şekilde konuşlandırıldı. Kolordunun diğer kıtaları ise Refahiye'ye yakın köylere yerleştirildi.<sup>26</sup>

Tümenler: Üçer alay, alaylar üçer tabur ve makineli tüfek bölüğü, birer kuvvetli cebel taburu, birer seri ateşli cebel taburu, birer istihkâm bölüğü, birer sıhhiye bölüğü, birere sey-



yar hastahane, birer telgraf taburu ve birer ekmekçi müfrezesinden müteşekkildi. Kolordu kıtaları: Bir avcı taburu, bir makineli tüfek bölüğü, bir seri cebel topçu taburu, bir istihkâm bölüğü, bir telgraf takımı, bir seyyar hastahane, bir ekmekçi müfrezesinden oluşmaktaydı.<sup>27</sup>

**Resim 4:** *Kâzım Karabekir Paşa*'nın askerlere hitabı. (Refahiye – Şubat 1918) (Kaynak: Enver Konukçu, *Büyük Güçler ve Ermeni Kışkıracısındaki Erzincan'ın Albayrağımıza Kavuşması*, Ankara 2001, s. 143.)

### 1.1. Erzincan Harekâtı'nın Başlaması

<sup>26</sup> *age*, s. 74

<sup>27</sup> *age*, s. 74.



Harekât başlamadan önce *Koca Araplar* ve *Ilgar Çayırı*'nda on günlük iaşenin bulunulması gerekiyordu. Bütün taşıma vasıtaları bu iş için görevlendirildi ve bu sayede kısa zamanda *Ilgar Çayırı*'nda yeterli erzak biriktirildi. Sıra, yapılan harekât plânının uygulanmasına gelmişti. Yapılan plâna göre *Sansa* ve *Çardaklı Boğazları* Erzincan'a ilerleyişin geçiş noktaları olacak ve 13 Şubat 1918'de Erzincan, Ermenilerden kurtarılacaktı. Saldırıyı yapacak olan 36. Tümen Kemah'ta, bu tümeden 108. Alay *Şekerlik* civarında, 9. Tümeden 28. Alay ile 29. Alay da *Kaçak-Ekecik-Melikşerif-Dökemezrası* köylerinde bulunuyordu. 1. Kafkas Kolordu- sunun başıbozuk kuvvetleri ise Batı ve Doğu Dersim adı altında toplanmıştı. *Kedek*'te bulunan 9. Tümenin bir taburu *Zazalar*'dan takviye alacak *Çardaklı Boğazı*'nın kuzeyindeki *Esbaha Çayırı* ve *Ahmetli*'ye sevk olunacaktı.

11 Şubat 1918'de *Kâzım Karabekir*, karargâhını Refahiye'den Kemah'a nakletti. Dört saatte *Elmalı* köyüne kadar faytonla giden *Kâzım Karabekir*, oradan da atlarla saat 1.5'ta hareket ederek saat beşte 36. Tümenin karargâhına ulaştı. 12 Şubat'ta ileri harekâtı başlatan *Kâzım Karabekir*, gerekli yerleri ziyaret ettikten sonra Kemah'tan ayrılarak Erzincan'a doğru yola çıktı. Yol boyunca 36. Tümen'i fırsat buldukça gözden geçirdi. Kemah'la Erzincan arasındaki *Koca Araplar* köyüne geldi ve geceyi burada geçirdi. Buradakendisine gelen raporları inceledi. Gelen raporlara göre 36. Tümen'in hareket müfrezesi sabahleyin *Kömür* köyünden hareket etmiş ve öğlen vakti *Koca Araplar* köprüsünden geçerek Kemah Boğazı'nın Erzincan'a açılan kısmını gece tutmuş olacak. Bu hareket müfrezesini mevcudu 2400 askerden ibaretti. Ayrıca müfrezede 550 de binek ve yük hayvanı vardı. 9. Tümen'in hareket müfrezesi ise *Ilgar Çayırı*'ndan hareket etmiş ve öğlenden sonra Erzincan Ovası'nın başladığı noktada bulunan *Yerhan*'a gelmişti. Geceyi iki tabur piyade, bir cebel takımı *Yerhan*'da; iki tabur piyade, bir sıhhiye müfrezesi *Kıranhan*'da; bir tabur piyade, iki müfrezesinin mevcudu ise 4000 askerden ibaretti. Bu müfrezede ayrıca 1100 yük ve makineli tüfek, bir kuvvetli cebel bataryası, bir seri cebel takımı *Kıranhan*'ın 5 km batısında, diğer kıtalar ise *Ilgar Çayırı*'nda geçirecekler. 9. Tümen'in hareket binek hayvanı vardı. Bu arada alınan raporlardan Erzincan'da 3500 Ermeni'nin bulunduğu ve çok sayıda top ve makineli tüfeğe sahip oldukları anlaşıldı.

13 Şubat 1918 günü sabahı alınan raporlara göre 36. Tümenin hareket müfrezesi *Kemah Boğazı*'nı, 9. Tümen'in öncü kuvvetleri de *Yalnızbağlar*'ı tutmuştu. Aynı gün yapılan karşılıklı büyük ve küçük çarpışmalar neticesinde Türk kuvvetleri ileri harekâtlarına devam ederek Erzincan'a girdiler. Askerlerimiz karşısında tutunamayan Ermeniler Erzincan'ı terk etmek zorunda kaldılar ve 1916 yılı Temmuz ayında Rusların işgaline uğrayan Erzincan, 13 Şubat 1918 Çarşamba günü düşmandan temizlenerek kurtarıldı.<sup>28</sup>

Rusların çekilişinden ve Ermenilerin de Türk kuvvetleri tarafından Erzincan'dan çıkarılmasının ardından Erzincan'ı ziyaret eden *Ahmet Refik*, izlenimlerini şöyle anlatıyor:

<sup>28</sup> Kâzım Karabekir, *age*, s. 74, 90.



“Rusların çekilmesini müteakip, Ermenilerin en çok zulüm ettikleri yerlerden biri de Erzincan. Vaktiyle 20,000 nüfusu olan kasabada şimdi üç dört bin kişi bile yok. Rusların istilâsından sonra kasabada, kalanlar ise fakir ve aciz halk. Bunların da yedi yüze yakın kısmı Ermeniler tarafından kesilmiş, öldürülmüş, yakılmış ve kuyulara atılmış. Kasaba, Osmanlı ordusu tarafından şubat ayında kurtarılmış. Ölülerin toplanması hâlâ devam ediyor. Bu korkunç kan ve sefalet manzarası karşısında, karlı dağlar, bahara hazırlanan ovalar, henüz çiçeklenen ağaçlar, sessiz ve cansız. Fırat yine sedasız mütevazı ve vakur şekilde yoluna devam ediyor, kuşlar gene harabeler ortasında melül mahzun düşünüyor. Talihsiz Erzincanlıların yanık, dokunaklı kürdî makamlarda söyledikleri türküler, şimdi hakikaten yerini bulmuş. Bugün o türküler söylendiği, o hazin nağmeler yurtlarına dönen felâketzedelerin dilinden işitildiği zaman üzülmemek elde değil.

**“Vardım ki yurdundan ayak göçürmüş  
Leylâ gitmiş ıssız kalmış otağı  
Camlar şikest olmuş, meyller dökülmüş  
Sâkiler meclisten kesmiş ayağı”**

Gerçekten Erzincan’da bütün otağlar ıssız kalmış. Bütün camlar kırılmış. Bütün bahçeler perişan ve gönüller dilhun.”<sup>2935</sup>

## 1.2. Batı Bölgelerine Göç (Muhacirlik)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus kuvvetlerinin 1 Kasım 1914 tarihinde Kafkas sınırından geçerek ileri harekâtlarına devam ettiler ve 16 Temmuz 1916’da da Erzincan’ı işgal ettiler. Rusların işgalleri sırasında Refahiye ve Refahiye’ye bağlı köyler işgale uğramamış; ancak Rus istilâsının ve Ermeni çetelerinin yaptığı katliamlar karşısında halkın dehşete düşmesi, istilâcıların *Kemah-Kelkit-Harşit Çayı* hattının batısına doğru ilerleme amacıyla olmaları ve ayrıca mevcut hükûmetin halkın güvenliğini sağlayamayacağını belirtmesi, yöre halkını endişeye düşürdü. Korumasız ve savunmasız durumda olan halk da yerlerini, yurtlarını terk ederek cephe gerisindeki Batı ve Orta Anadolu’daki (*İstanbul-Ankara-Tokat-Yozgat-Sivas-Amasya*) illere göç etmek mecburiyetinde kaldılar.

Ne var ki, cephe gerisindeki güvenli bölgelere gitmekle sorunlar bitmiş olmuyordu. İskân ve beslenme sorunları ile karşı karşıya kalan mülteciler çok zor şartlar altında yaşıyorlardı. Zaten göçler sırasında önemli ölçüde nüfus kaybına uğranılmıştı. Hastaların, yaşlıların ve ço-cukların birçoğu yollarda ve gidilen yerlerde öldüler. Yapılan incelemelerden, iskân ve beslenme sorunlarının kısa zamanda hâlledilemeyeceği anlaşılıyordu. Mültecilerin durumunu inceleyen bir raporda şu görüşlere yer verilmişti:

“.....Mültecilere ne kadar yardım edersek edelim, yaptığımız şey derin bir yaranın sadece kanını durduraktan ibaret kalacaktır. Bu insanların yaralarını iyileştirmek için en

<sup>29</sup> Ahmet Reşk, *Kafkas Yollarında, İki Komite İki Kıtâl*, (Haz: Osman Selim Kocahasanoglu), İstanbul 1998, s. 54, 55.



azından çeyrek asırlık bir zaman geçmesini beklemek gerekecektir...”<sup>30</sup>

Bölge insanının “*Muhacirlik*” diye adlandırdıkları ve halk takviminde “*Muhacirlikten önce -Muhacirlikten sonra*” şeklinde belirleyici rol oynayan bu mecburi göç hareketinin acı hatıraları, o günleri yaşayanlar tarafından bugün bile hâlâ o günlerdeki tazeliği ile anlatılmaktadır. İki yılı aşkın bir süre Orta ve Batı bölgelerimizin çeşitli yörelerinde ikamet eden Refahiyeliler, Rus kuvvetlerinin Bolşevik İhtilâli neticesinde bölgeden çekilmelerinin ardından 1918 yılı baharında yurtlarına geri dönmek istediler. Ancak mültecilerin yurtlarına geri dönebilmeleri için *Vilayat-ı Müstahlasa* (Van-Bitlis-Erzurum-Trabzon vilâyetleri ve Erzincan sancağı) mülkî amirlerinin *Dâhiliye Nezaretine* başvurmaları ve Nezaretin de uygun görmesi hâlinde geri dönüşe başlanabilecekti. Ayrıca, memleketlerine kendi isteği ile dönmek isteyenler dışında, şimdilik hiç kimse rızası olmadan geri gönderilmeyecek ve bu gibi kimseler yurtlarına dönünceye kadar hükûmetten yardım almaya devam edeceklerdir. Yurtlarına dönmelerinde bir mahsur görülmeyen mültecilerin geri dönebilmeleri için beş yol belirlendi:

1. *İzmit- Eskişehir-Konya-Karapınar-Adana-Mardin-Eskişehir-Ankara* demiryolu hatları.
2. *Ulukışla-Niğde-Kayseri-Şarkışla-Sivas-Suşehri-Erzincan* yolu.
3. *Yozgat-Çorum-Merzifon - Samsun* yolu, ya da *Yozgat - Akdağmadeni-Yenihan-Sivas* veya *Yenihan-Tokat* yolu.
4. Deniz sevkıyatı için *İstanbul* (Tuzla)-*Ereğli-Zonguldak-İnebolu-Sinop Samsun-Trabzon* iskeleleri.
5. *Urfa-Siverek-Diyarbakır - Ergani - Elaziz-Aravgir-Malatya-Kangal- Kemah* veya *Kangal-Sivas-Amasya-Samsun* yolu.

Refahiye’ye geri dönecek olanlar da bu yollardan kendilerine en uygun olanı seçerek yurtlarına geri dönebilecekler ve geri dönüşleri sırasında yol boyunca kurulan iâşe merkezlerinden gerekli yiyecek maddelerini alabileceklerdi.<sup>3137</sup>

Ancak Refahiyelilerin, acele edip yurtlarına bir an önce geri dönmek istemeleri ve tedbirsiz davranmaları neticesinde açlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar. Hatta çok sayıda mülteci geri dönüşleri sırasında ve yurtlarına döndükleri sırada açlık nedeniyle öldüler. O sırada hükûmet tarafından Erzincan’a imdat heyeti gönderildi. İstanbul’dan Trabzon’a deniz yoluyla

ulaşan *Saffet Bey* başkanlığındaki imdat heyeti 50 tona yaklaşan ilaç, zahire, giyecek ve bazı gerekli malzemeleri Erzincan’a ulaştırdı. Bu malzemeler din, mezhep ve ırk ayrımı yapmadan herkese dağıtılmıştır. Dağıtım işlemi 1919 yılı Ekim ayının sonlarına doğru tamamlanmıştır.<sup>38</sup> Arkasından da Kemah, Refahiye, Pülümür, Kuruçay kaza ve nahiyelerine gidilerek 35 000 kişiye çamaşır, Amerikan bezi ve 2000 çift çarık yardımı yapılmıştır. Ayrıca gerek görülen yerlerde çiçek aşısı yapılmış ve bedava kinin dağıtılmıştır.<sup>32</sup>

<sup>30</sup> Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayât-ı Şarkîye Mültecileri*, Ankara 2004, s.43,44.

<sup>31</sup> *age*, s. 64, 65.

<sup>32</sup> Erzincan’da Hilâl-i Ahmer, İleri, 27 Teşrinievvel 1919.



Her ne yapılırsa yapılsın, o günlerde ülke çok sıkıntılı günler geçirdiğinden devletin, imkânları ölçüsünde yaptığı yardımlar doğal olarak yetersiz kalmaktaydı.

Çoğu zaman insanlar kendi kaderleriyle baş başa bırakılıyordu ve netice ölümle sonuçlanıyordu. Kısacası “*Muhacirlik*”; aç, hasta, yaşlı, yorgun ve umutsuz insanların sefalet içinde yapmış oldukları yolculuğun ve iki yıldan fazla süren gurbet hayatının hazin öyküsünün adıdır.

## 2. ERZURUM KONGRESİ VE REFAHİYE

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları Osmanlı Devleti'nin en buhranlı yılları oldu. Çeşitli sebeplerden dolayı siyasî ve askerî gücünü yitiren devlet, ülkenin bütünlüğünü bozmaya ve ülkenin varlığını ortadan kaldırmaya yönelik olaylar karşısında net bir tavır alamıyordu. Durum böyle olunca işgaller karşısında halk, tavrını, mitingler yoluyla ortaya koymaya çalışıyor ve ayrıca gerekli yerlere protesto telgrafarı gönderiyordu. Yapılan mitinglerin bir başka amacı ise, milletimizi yok etmek için yapılan hain plânlardan ve bu yolda meydana gelen gelişmelerden halkımızı haberdar ederek millî ruhun ve heyecanın oluşmasını sağlamaktı. Yapılan bu çalışmalar önemli ölçüde amacına ulaşmıştır. Durdukça daha da büyüyen bu tehlike karşısında Türk milleti, teşkilâtlanarak bir dayanışma içine girmiş ve ardından da işgale uğrayan her bölgede direniş örgütleri kurulmuştur.<sup>33</sup>

Lokal mitingler, gösteriler ve toplantılar büyük güçler karşısında zayıf kaldığından, işgal güçleriyle mücadele edebilmek için daha büyük örgütlenmeye ihtiyaç vardı. Bu amaç doğrultusunda *Süleyman Nazif*'in önderliğinde İstanbul Divanyolu'nda Kasım 1918 tarihinde Vilayât-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu. *Cevat Dursunoğlu* da memleketi Erzurum'a giderek orada Cemiyet'in bir şubesini açtı. Erzurum şubesi de 17 Haziran 1919'da Erzurum'da bir toplantı yaptı ve yapılan toplantıda bölgenin genelini ilgilendirecek bir kongrenin yapılması kararı alındı.

*Vilayât-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin* Erzurum şubesinin toplantıları ulemanın, askerlerin, aydınların, memurların ve şehrin ileri gelenlerinin katılımıyla devam ediyordu. Toplantılarda çok sert tartışmalar yapılıyordu. Alınan kararların bazıları Cemiyet'i, ileride İstanbul Hükümetiyle karşı karşıya getirip açıktan açığa mücadeleye sokacağı gibi, İtilaf devletlerinin kuşkulananmasından ve bunu bahane ederek Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 24. Maddesini<sup>34</sup> uygulayacaklarından çekiniliyordu. Bu yüzden toplantılardan net bir karar çıkmıyordu. O sırada *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinden Barutçuzade Hacı Ahmet* imzasıyla gelen bir telgraf durumu biraz değiştirdi. Söz konusu telgrafta şu ifadeler yer almıştı:

“*Doğu vilâyetlerini savunmak üzere, coğrafi konumu daha uygun olan*

<sup>33</sup> Mehmet Şahingöz, Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler, Türkler, c. 15, Ankara 2002, s. 726 vd.

<sup>34</sup> Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 24. maddesi şöyleydi:

“Vilayat-ı Site, topraklarında olay patlak vermesi durumunda, İtilaf Devletleri, bu vilâyetlerin herhangi bir bölümünü işgal edebilecekler.”





*Erzurum'da bir kongre toplamak yerinde olur. Siz de uygun görürseniz 'girişimci heyet' olarak gününü belirleyin ve diğer vilâyetlerle haberleşerek sonucu bize bildirin."*

Trabzon'dan gelen bu telgraf, Doğu Anadolu Bölgesi'ni ilgilendirecek bir kongrenin yapılmasına doğru ilerlemede önemli bir moral ve motivasyon sağladı. Buna 3

Mayıs 1919'da Erzurum'a gelen *Kâzım Karabekir* de yapılacak olan kongreye açıktan destek verince çalışmalar daha da hızlandırıldı.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan *Mustafa Kemal Paşa*, Mayıs ayının 25. Günü *Kâzım Karabekir Paşa*'ya çektiği telgrafta Cemiyet'in desteklenmesini istedi. *Kâzım Karabekir Paşa* da Cemiyet yetkililerine telgraşa ilgili bilgi verdikten sonra yetkililere başarılar dileyerek *Mustafa Kemal Paşa*'nın da Samsun'dan harekete geçtiğini söyledi.<sup>35</sup>

*Mustafa Kemal Paşa*; Amasya, Tokat, Sivas, Hafik, Zara, Suşehri, Altköy güzergâhıyla 29 Haziran 1919' da Refahiye'ye geldi. 29-30 Haziran gecesini *Küçükzade Hüseyin Bey*'in evinde geçirdi (Resim: 5).

30 Haziran 1919 günü Erzincan'a hareket eden *Mustafa Kemal Paşa*, *Çardaklı Boğazı*'na geldiği zaman yola büyük bir taşın düşmesi nedeniyle yolun kapanmış olduğunu gördü. Arabanın geçmesine imkân yoktu. Yanlarında bulunan tek bir kazma ile arabanın geçebileceği kadar dar bir geçit açtılar. Yolun açılması uzun zaman aldığı için karanlık basmıştı. Sel sularının bozduğu yolda gece ilerlemek imkânsız olduğu için bütün tehlikeleri göze alarak geceyi orada geçirmek zorunda kaldılar.<sup>36</sup> Günün ilk ışıklarıyla birlikte de yolculuğa devam edildi. Yollar ve çevre ıpsızdı. Yeni bitmiş olan Dünya Savaşı, yerleşim yerlerini insansız bırakmıştı. Sadece yollarda tek tük, aç, sefil, umutsuz, yorgun argın ve vasıtasız insanlar göze çarpıyordu. Bunlar savaş zulmünden kaçıp cephe gerisindeki güvenli yerlere sığınan ve şimdi de yurtlarına dönmeye çalışan savaş mağdurlarıydılar.<sup>37</sup>

Nihayet *Mustafa Kemal* ve arkadaşları çetin ve yorucu bir yolculuktan sonra 1919' un

**Resim 5:** Atatürk'ün, Refahiye'de misafir kaldığı konut.  
(Ev, köklü bir onarım geçirmiştir.)  
(Foto: M. Özdemir 2007)

<sup>35</sup> Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, İstanbul 2000, s.56, 66.

<sup>36</sup> 44. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 183.

<sup>37</sup> Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 86.



1 Temmuz günü Erzincan'a ulaştılar ve halkın sevgi gösterileriyle karşılandılar. Geceyi Erzincan'da geçiren *Mustafa Kemal*, 3 Temmuz 1919 ikindi vakti Erzurum'un Ilıca yöresine indi. Burada kendisini *Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyetinden* bir heyet ile 15. Kolordu Komutanı *Kâzım Karabekir Paşa* ve maiyeti karşıladılar.<sup>38</sup>

*Mustafa Kemal Paşa*'nın, böyle bir karşılanmaya ihtiyacı vardı. Çünkü durum pek iç açıcı değildi. Yolda gelirken durakladığı bir yerde Harbiye Nezaretinden ve Saray'dan gönderilen bir telgrafta istifa edip hemen İstanbul'a dönmesi isteniyordu. İngilizlerin, giriştiği faaliyetlerden fazlasıyla kuşkulandıkları kendisine bildiriliyor ve barış imzalayıp durumun açıklığa kavuşmasına kadar başka bir görevi kabul etmesi isteniyordu. Ancak, *Mustafa Kemal* bu istekleri kabul etmemişti.

### 1. Mustafa Kemal'in Ordudan Ayrılması

*Mustafa Kemal*, istifa isteklerini reddedince Baş Mabeyinci nazik bir ifadeyle illa da istifa etmesi gerektiğini vurguluyordu. *Padişah*'ın *Mustafa Kemal*'i çok sevdiğini ve bu sevgiyi kendisinin bile kıskandığını söylüyor ve İstanbul'a dönecek olursa geleceğinin güven altına alınacağını belirtiyordu. Eğer İstanbul'a dönmek istemezse izinli olarak Anadolu'nun herhangi bir yerinde ikamet etmesinde bir mahsur olmadığını bildiriyor ve ayrıca *Padişah*'ın arzusunun da bu yolda olduğunu söylemeyi ihmal etmiyordu. Bütün bu isteklerden sonra *Mustafa Kemal*, nazikçe *Padişah*'a olan saygısını ve bağlılığını bir kere daha ifade ederek görevini bırakmaya razı olmadığını bildirdi.

Ne var ki, görevinden atılacağı gün gibi ortadaydı. *Rauf*(Orbay) *Bey* ve *Kâzım Karabekir*, durumun daha kötüye gitmesini önlemek için hem görevinden, hem de ordudan ayrılması gerektiğini söylediler. Eğer böyle yaparsa bu hareket, halkın üzerinde daha olumlu etki yapacaktı. Ama *Mustafa Kemal* karar vermede zorlanıyordu. Çünkü amaçlarını gerçekleştirebilmek için resmî bir görevde olmanın önemini çok iyi biliyordu. Diğer yandan askerlikteki rütbesi, çocukluğundan beri onun hayallerini süslüyor ve onun için her şeyi ifade ediyordu. *Silik bir ailenin çocuğu olmaktan doğan güvensizlik duygusunu bu sayede yenebilmiş, yaşamı bu sayede bir anlam kazanmıştı. Şimdi sınırları bozulmaya başlamıştı. Ruhsal bir çöküntü içindeydi. Rütbesi elinden gittikten sonra, çevresindekilerin kendini hâlâ sayıp saymayacağı, tutup tutmayacağı düşüncesi onu tedirgin ediyordu. Kendi benliğine olan güveni birdenbire gevşemiş gibiydi.*"<sup>39</sup>

Ama nihayet en doğru kararın arkadaşlarının isteği doğrultusunda istifa etmek olduğunu düşündü. Biri *Padişah*'a, biri de Harbiye Nezaretine iki telgraf çekerek hem kendine verilen görevden ve hem de ordudaki görevinden istifa ettiğini bildirdi (7-8 Temmuz gecesi 1919).

<sup>38</sup> C. Dursunoğlu, *age*, s. 87, 88; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c. 2, Ankara 1978, s. 29 48. *İA*, Atatürk maddesi, c. 1, s. 736, 737; Hamza Eroğlu, *age*, s.186.

<sup>39</sup> . Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. 1, Ankara 1997, s. 36, 38; Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev.Necdet Sander) İstanbul 1994, s. 215.



Zaten o sırada İstanbul'dan gelen bir telgrafta da iki işinden de alındığı bildiriliyordu. *Mustafa Kemal*, istifa ettiğini Erzurum halkına duyurarak bundan sonra ülkenin tam bağımsız olması ve ülkeden yabancı güçlerin atılması için bir vatandaş olarak çalışmalarını sürdüreceğini söylüyordu. *Rauf Bey* ise daha temkinli bir dil kullanarak Hilâfet ve Saltanatın güvenliği tamamen elde edilinceye kadar onun yanında savaşılacağını açıklıyordu.

*Mustafa Kemal*, kendisinin çok sevdiği askerlik görevinden ayrılmasına üzüldüğü gibi bu gelişmelerin ardından yakın arkadaşlarının da kendisini terk edeceği endişesini taşıyordu. O zaman yapmayı plânladığı işlerin hepsi daha başlamadan akamete uğrayacaktı. Tam bunları düşünürken yakın arkadaşlarından ve Karargâhının Kurmay Başkanı Albay *Kâzım* (Dirik) *Bey*, koltuğunun altındaki dosyalarla içeri girerek: “*Paşam, askerlikten istifa ettiğinize göre bundan sonra benim göreve devam etmeme imkân kalmadı, evrakı kime teslim etmemi buyurursunuz.*”<sup>40</sup> *Mustafa Kemal*'in yüzü bembeyaz oldu. *Kâzım Bey*'in bu davranışı onu çok üzmüştü. Hüzün dolu gözlerle *Rauf Bey*'e bakarak: “*Ya! Öyle mi Beyefendi*” diyebilirdi. “*Dosyaları Hüsrev Bey'e devredebilirsiniz.*” Sonra da çıkıp gidebileceğini söyledi.<sup>41</sup>

*Kâzım Bey*, çalımı adımlarla, rap rap yürüyerek odadan çıkıp gitti. *Mustafa Kemal*, üzüntülü bir hâlde *Rauf Bey*'e dönerek, ‘*Görüyor musun Rauf, hakkım yok muymuş' Mevki ve rütbe sahibi olmanın ne kadar önemli olduğunu gösteriyor ... Kendisini uzun zamandan beri gayet yakından tanımışım. Hiç bu kadar endişeye kapıldığını görmemişim.*’

*Rauf* (Orbay) *Bey*, onun üzülmemesi için yatıştırıcı sözler söyledi: “*Ordudan ayrılmış olmanız, halkın şahsınıza duyduğu saygıyı ve sevgiyi asla azaltmayacaktır. Aslında, mücadele-mize başlamadan önce bu gibi zayıf unsurların temizlenmiş olması hiç şüphesiz davamızın başarıya ulaşmasında bize yardımcı olacaktır.*” dedi.

*Mustafa Kemal*, *Rauf Bey*'in sözlerine hak vermekle beraber, bu istifanın örnek teşkil ederek başka istifaların olmasından endişe ediyordu. O sırada hiç âdeti olmayan bir umutsuzluk içinde belki de o ana kadar hiç söylemediği sözleri söylüyordu: “*Seninle bana, yapılacak bir tek iş kalıyor. O da ayaklar altında ezilmemek için güvenilir bir yere çekilip saklanmak.*”

Ancak *Mustafa Kemal*'in bu düşüncelerine *Rauf Bey* katılmadı: Ona göre ordudan istifası, halkın nazarında *Mustafa Kemal*'in itibarını daha da artıracaktır. Ayrıca, *Kâzım Karabekir Paşa*, kendilerine önderlik edecek tek kişinin *Mustafa Kemal* olduğunu söylüyor ve kendisine eskiden olduğundan daha çok sevgi ve saygı gösterdiğini söyledi. Ama *Mustafa Kemal*, derin umutsuzluğa kapılmış ve bu duyguyu bir türlü üzerinden atamıyordu. *Rauf Bey*'e: “*İnşallah öyledir.*” cevabını verdi. Sonra birden patlayarak: ‘*Allah'ın şu belası Amerikan mandası mıdır, nedir, varsın bir an önce kabul edilsin de ülke bu karışıklıktan kurtulsun!*’ dedi.<sup>42</sup>

Bu moral çöküntüsü içinde yaveri içeri girerek *Kâzım Karabekir Paşa*'nın geldiğini ve kendisini görmek istediğini söyledi. O sırada *Mustafa Kemal*'in davranışlarındaki değişiklik

<sup>40</sup> Dr. Selâhattin Tansel, *age*, s. 40, 41; Falih Rıfki Atay, *age*, s. 185.

<sup>41</sup> Falih Rıfki Atay, *age*, s. 185; Lord Kinross, *age*, s. 216, 217; Şevket Süreyya Aydemir, *age*, c. 2, s. 102.

<sup>42</sup> Lord Kinross, *age*, s. 217; Şevket Süreyya Aydemir, *age*, c. 2, s. 102.



ve gözlerinde beliren endişeli bakışlar gözden kaçmıyordu. Kendisinin istifasıyla boşalan görev yerinin *Harbiye Nezareti* tarafından *Kâzım Karabekir Paşa*'ya teklif edildiğini biliyor ve bu görevin *Kâzım Karabekir Paşa* tarafından kabul edilmesinden çekiniyordu. Üzüntüyle karışık bir gülümsemeyle *Rauf Bey*'e: “*Görüyor musun Rauf, hakkım varmış*” dedi ve yavere *Paşa*'yı içeri almasını söyledi.

*Kâzım Karabekir Paşa*, içeri girince hiç kimsenin beklemediği bir şekilde kendisinden daha üst bir rütbeye sahip komutanın huzuruna çıkmış gibi hazır ol vaziyeti alarak, resmî şekilde selâmladı ve sonra: “*Size maiyetimizdeki subay ve erlerin saygılarını iletmeye geldim. Geçmişte olduğu gibi, şimdi de saygıdeğer komutanımızsınız. Size makam arabanızı ve süvari muhafız kıtanızı getirdim. Hepimiz emrindeyiz, Paşam.*”<sup>43</sup>

*Mustafa Kemal*, bir an heyecandan olduğu yerde sendeledi. Bir rüyadan uyanır gibi gözlerini ovuşturdu. Sonra gidip *Kâzım Paşa*'yı kucakladı, iki yanaklarından öptü, üst üste teşekkür etti.

İstifası duyulduktan sonra *Mustafa Kemal*, *Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Erzurum Şubesi Heyeti Temsilîye Başkanlığına* seçilmiş, *Rauf Bey* de başkan yardımcısı olmuştu. Ne var ki, kongre Doğu illerindeki esnaf, tüccar, avukat, hoca, Laz reisleri ve Kürt aşiret reisleri gibi karma bir topluluktan oluşuyordu ve kongrenin görevinin bölge içi sorunlarla ilgilenmek olduğunu düşünüyorlardı. Dolayısıyla *Mustafa Kemal*'i adından ve yaptığı görev revlerden tanısalar bile, içlerinden biri olmadığı için ona kuşkuyla bakıyorlardı. Bu noktada *Kâzım Karabekir Paşa*'nın devreye girmesi etkisini gösterdi. *Kâzım Karabekir*, şüphesi olanlara, *Mustafa Kemal*'in milliyetçilik ülküsüne her şeyini feda etmekle güvenlerine hak kazandığını söyledi ve Kongreye temsilci olarak almakla kalmamalı hatta kongreye başkan seçilmeliydi.

Bu gelişmelerden sonra *Mustafa Kemal*, *Rauf Bey*'le kendisinin Erzurum' dan delege seçilmesini istiyordu. Hâlbuki Erzurum'da delege seçimleri yapılmıştı. Bunun üzerine delege seçilen Emekli Binbaşı *Kâzım Bey*'le, *Dursun Beyzade Cevat Bey*, temsilcilikten istifa ettiler ve yerlerini, *Mustafa Kemal* ve *Rauf Bey*'e bıraktılar.<sup>58</sup> Nihayet Kongre on beş gün gecikmeyle 23 Temmuz 1919'da açıldı ve *Mustafa Kemal* oy birliği ile kongre başkanlığına seçildi.

Daha ziyade Doğu Anadolu'nun kaderini görüşmek için toplanan Erzurum Kongresi, aldığı kararların ülkenin bütününe ilgilendirmesi bakımından önemlidir. Millî Mücadele'ye başlamada ve *Kuvay-ı Millîye* ruhunun oluşmasında önemli etkileri olan Erzurum Kongresi, Millî Mücadele'nin esasprogramını hazırlamıştır. Ayrıca, “*Erzurum Kongresi, maddî varlığı ve gücü itibarıyla değilse de temsil ettiği veya getirdiği fikir ve prensipleriyle, sağladığı yetkiler bakımından millî mücadele hareketinin, tarihî bir hareket noktasıdır.*” Bu bakımdan tarih, bu kongreyi, ender görülen bir eser olarak kaydedecektir.<sup>44</sup>

<sup>43</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000, s.125; Lord Kınross, *age*, s. 218.

<sup>44</sup> 57. *Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz*, c. 1, İstanbul 1995, s. 226; *Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk*, s. 55; *Cevat Dursunoğlu, age*, s. 96, 97; *Hamza Eroğlu, Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, s. 189. 60. Ş. Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal*, c. 2, İstanbul 1981, s. 107, 108; *Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk*, İstanbul 2002, s. 58.



İşte böyle millî uyanışın belki de en önemli adımı olan Erzurum Kongresi'nin yapılmasında ve aldığı kararlarda Refahiyelilerin de önemli katkıları olmuştur. Kongre'ye *Başgercanis* (Günyüzü) köyünden olup Kuruçay ve Refahiye'de müftülük yapan ve daha sonra bu iki ilçede millî uyanışı örgütlemek için görevlendirilen ve Kuruçay'ı temsilen *Mehmet Şevki Bey*; Refahiye'yi temsilen de *Taha Kemal Bey* katılmıştır. Ayrıca, Refahiye'yi temsilen Kongre'ye katılanlar arasında *Talat* isminde bir kişinin daha adı zikredilmiş, ancak bu kişi ile ilgili Kongre belge ve tutanakları arasında kongreye katıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

## 2. Kongre Günlüğü

### *Telgrafname*

*Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti Aliyyesine*

*Kuruçay'dan, henüz cevap alınmamıştır. Diğer üç kaza (Refahiye, Kemaah, Pülümür) ile Merkez'den üç murahhasın, Temmuz'un beşinci Cumartesi günü hareket ettirileceği, maruzdur. 3.7. 1335 (1919) <sup>45</sup>*

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye  
Cemiyeti Erzincan Şube Reisi Müftü  
**Osman Fevzi**

### **I. İçtima: 23 Temmuz 1919 Çarşamba**

Kongrenin birinci gününde açılış yapılıyor ve görüşülmesi gereken maddeler belirleniyor. Onuncu madde de iki reis vekili seçimi yapılıyor. Bu seçimde *Mehmet Şevki Efendi* ye 1 oy, Erzincan Mümessili *Hacı Fevzi Efendi*'ye ise 2 oy veriliyor.

### **II. İçtima: 4 Temmuz 1919 Perşembe**

İkinci içtimada önce görüşülmesi gereken konular belirlenmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü maddelerde “*Program Encümeni*” azası adaylarının seçim ve sayımı yapılmıştır. Bu oylamada Refahiye Mümessili *Kemal Bey*, 14 oy; Kuruçay Mümessili *Mehmet Şevki Efendi* ise 12 oy almışlardır.

Yine bu içtimanın birinci celsesinde “*Tedkik-i İtimad Encümeni*” için Erzincan'ı temsilen *Mehmet Şevki Efendi* seçilmiştir.

### **III. İçtima: 26 Temmuz 1919 Cumartesi**

Bu içtimada dokuz kişilik Nizamname Encümeni için seçim yapılmış *Mehmet Şevki Efendi* 4 oy almış; ancak dokuz kişi arasına girememiştir.

### **V. İçtima: 28 Temmuz 1919 Pazartesi**

Müftü *Mehmet Şevki Efendi*'nin Dersim sancağına bir “*Nasihah Heyeti*” nin gönderilmesini isteyen takriri okundu. Takrir aynen şöyleydi:

<sup>45</sup> F. Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, c. 1, Ankara 1993, s. 167.



### Bismillah

*Hâtiri âcîzide kaldığına göre, dün bazı rüfekaayı kirâm tarafından Makaamı Riyaset'e takdim kılınan bir takrirden, Van ve Bitlis taraşarına birer Heyeti Nasiha'nın gönderilmesi teklif olunmuştur. Halbuki, Elaziz vilâyetinin bu hususta meskûtünan h kalmasını, muvafık göremiyorum. Çünkü, bu Vilâyet muhitinde yaşayan Dersimlilerin, burada bir mümessili bulunması lüzumunu takdir etmeyecek, rüfekaayı muhterem miyanında bir zat, tasavvur edemiyorum. Binaenaleyh, tertip edilecek heyetler miyanında, bir Heyeti Nasiha'nın da, mezkûr (Elaziz vilâyetinin) Dersim sancağına izam buyurulmasını rica ederim. 28.8.1335 (1919) <sup>46</sup>*

**Mehmet Şevki** Kuruçay Mümessili

### Müftü

Aynı içtimada bölgedeki halkın düşman saldırıları karşısında cephe gerisindeki güvenli bölgelere muhaceret edip edemeyeceği görüşüldü. Konu üzerinde söz alan *Mehmet Şevki Efen-di*: “Biz buraya din ve vatanımızı kurtarmak için geldik. Kumandanımız, Kumandanı Millîmiz olacaktır. Bu şekil ile düşünenler (?) tebligat icra edilmedikçe muhaceret memnurdur. Yalnız (Encümen) memnû'îyyetini tamamıyla kabul etmiyor. Çünkü gelecek düşman medeni değildir. (Rum ve Ermeni' dir) İkinci bir kayıt daha koyuyor. Bu kayıtlar kâfi gelmiyor mu? Binaenaleyh, bir kayıt daha koyuyor ki, bu da şuradan şuraya hicret edilebilecektir. Sual sorulmayı men edecek bir şey denilmemiştir. Mamafih biz(i) bu gibi bir şey bulmayacaktır.”

### VIII. İçtima: 2 Ağustos 1919 Cumartesi

Sekizinci içtimaya Refahiye ve Kuruçay mümessillerinin, “Mahremdir” kaydıyla verdikleri ve *Mustafa Kemal Paşa* ile *Hüseyin Rauf*(Orbay) *Bey'* in Heyet- i Temsiliye'de bulunmalarını istedikleri takririn okunmasıyla başlandı. Takrirden şu ifadeler yer verilmişti:

### Bismillah

Huzur-u Samileri'ne  
(Mustafa Kemal Paşa)

### Mahremdir

*Maruzat-ı acizanemizdir,*

*Kongremiz tarafından intihabı mevzuibahs olan Heyet-i Temsiliye'de Zat-ı Samileri'yle Rauf Beyefendi'nin de bulunması suretiyle, teşkiline taraftarız. Bu babdaki kanaat ve hissiyatımızın, rey muvafakatı Samileri'nin rayeganiyle tatbik buyurulmasını, halisane arz ve istirham eyleriz.*

Ferman. 2.8.1335 (1919)

Refahiye Mümessili  
**Taha Kemal**

Kuruçay Mümessili Müftü  
**Mehmet Şevki Daileri**

### XI. İçtima: 5 Ağustos 1919 Salı

<sup>46</sup> age, c. 2, s. 22, 32, 33, 47, 109.



Bu içtimada “*İkinci Nizamname Encümeni*” seçimleri yapıldı. Kırk mümessilin katıldığı seçimlerde *Mehmet Şevki Efendi*ye 11 oy verildi.<sup>47</sup>

### XIII. İçtima: 7 Ağustos 1919 Perşembe

Bu içtima Erzurum Kongresi'nin son içtimasıdır. Bu içtimada 45 mümessilin imzasıyla on maddelik beyannamesi yayınlandı. Ayrıca kongreye katılan vilâyetler ve sancaklar, Heyet-i Temsiliye için kendi bölgelerinin adaylarını gösterdiler.

Kongreye verilen dilekçe ve aday listesi şöyleydi:

#### **Bismillah**

*Erzurum Kongresi Riyaseti Aliyyesine*

Erzincan Müftüsü *Osman Fevzi Efendi* (Kelkit mümessili)

Şeyh Hacı *Ahmet Fevzi Efendi* (Erzincan sancağı mümessili)

*Erzincan sancağı namına, Heyet-i Temsiliye azalığına, balada isimleri muharrer zevat, namzet gösterildiği arz olunur. 7.8. 1335 (1919)*

1. Erzincan mümessili *Ahmet Fevzi*
2. Kuruçay mümessili *Mehmet Şevki*
3. Refahiye mümessili *Taha Kemalettin*
4. Pülümür mümessili *Abbas Ali*

Kongreye katılıp da Heyet-i Temsiliye için aday gösterilenlerin içinden dokuz kişi seçilmiştir. Bu dokuz kişinin arasında Erzincan mümessili *Şeyh Ahmet Fevzi Efendi* de vardır.<sup>48</sup>

### 3. I. İNÖNÜ, II. İNÖNÜ VE SAKARYA MEYDAN SAVAŞLARI SIRASINDA REFAHİYE

Doğu Cephesi'nde savaşın sona ermesinden sonra *Millî Savunma Bakanlığı* doğudaki 3. Ordu'ya ait ve Ruslardan geriye kalan silâhların *Batı Cephesi*'ne gönderilmesi için çalışmalar başlattı ve birtakım yeni kararlar aldı. Bu çalışmaların neticelerinden biri de yurt içi menzil teşkilâtlarının yeniden düzenlenmesi idi. 17 Şubat 1921'de yürürlüğe giren yeni düzenlemeye göre doğrudan Millî Savunma Bakanlığına bağlı merkezi Sivas'ta bulunmak üzere *Sivas Menzil Müfettişliği* ile merkezi Kayseri'de bulunan *Kayseri Bölge Müfettişliği* kuruldu.

#### 1. Sivas Menzil Müfettişliği:

- Sivas-Alucra;
- Sivas-Refahiye;
- Sivas-Kayseri;
- Sivas-Malatya arasındaki yollar üzerinde görev yapacak.

Ayrıca, *Sivas Menzil Müfettişliğine* bağlı menzil noktaları ve ambarlar *Alucra, Refahiye, Suşehri, Zara, Koçhisar, Sivas, Şarkışla* ve *Sultanhamam*' da tesis edildi. Yine buralarda nokta komutanlıkları ve *Sivas, Alucra, Refahiye* 'de silâh ve donatım deposu kuruldu. Diğer yandan menzil müfettişlikleri emrinde bulunan mühimmat depoları bir araya getirildi. Buna göre

<sup>47</sup> Fahrettin Kırzioğlu, *age*, c. 2, s. 112. 143. 200.

<sup>48</sup> Fahrettin Kırzioğlu, *age*, c. 2, s. 253, 256; Mazhar Müfit Kansu, *age*, c. 2, s. 112,



Elcezire' ye bağlı olan *Malatya* ve *Zara*, *Suşehri*, *Refahiye*, *Alucra*, *Giresun* mühimmat depoları *Sivas Menzil Müfettişliği* emrine verildi.

## 2. Doğu Cephesinden Batı'ya Götürülen Silâhlar

Doğu Cephesi Komutanlığı elinde bulunan fazla silâh ve cephaneyi Batı'ya nakletmek için Genelkurmay Başkanlığı emir verdi. Sayımı ve dökümü yapılan malzemelerin gerekli yerlere ulaştırılabilmesi için en uygun olan güzergâhlar tespit edildi. Buna göre üç yol belirlendi:

Birinci yol : *Erzurum-Erzincan-Refahiye*.

İkinci yol : *Erzurum-Karabıyık\* -Bayburt-Kelkit-Şiran-Alucra-Şebinkarahisar-Suşehri*.

Üçüncü yol: *Erzurum-Bayburt-Gümüşhane-Trabzon* idi.<sup>49</sup>

Ne var ki, Millî Savunma Bakanlığı bölgenin iklim ve coğrafi özelliklerini göz önünde bulundurarak 17 Şubat 1921 tarihli bir rapor yayınladı. Bu raporda, *Batı'ya* yollamak üzere Doğu Cephesi ambarlarında hazırlanan silâh ve cephanenin gönderilmesine çalışılmakta; ancak kış mevsiminin girmiş olması ve hava şartlarının elverişsiz olması nedeniyle *Erzincan-Refahiye* arasındaki *Çardaklı*; *Bayburt-Şiran* arasındaki *Cebelihoroz*

\*Karabıyık, Aşkale'ye bağlı bir köy.

geçitlerinden nakliye yapılamayacağı ve eğer böyle bir faaliyete teşebbüs edilirse nakliye yapan hayvanların telef olacağı açıklanıyordu. Bu yüzden 17 Mart 1921 tarihinde yayınlanan bir diğer raporda ise *Batı'ya* nakledilmesi gereken silâh ve cephanenin *Çardaklı* yolunun kapalı olmasından dolayı *Kemah* yolu ile *Refahiye'ye* gönderileceği belirtildi.<sup>74</sup>

Bu silâh ve cephanenin nakledilmesinden *Trabzon'a* ve *Refahiye'ye* kadar olan kara yolu sevkıyatından *Doğu Cephesi Nakliyat Müfettişliği*; *Refahiye'den* *Giresun'a* kadar olan sevkıyattan ise *Sivas Menzil Müfettişliği* sorumlu idi.<sup>75</sup>

Bu sırada batıya göç eden yöre insanı, Rusların bölgeden çekilmesinin ardından peyderpey kent, kasaba ve köylerine dönmeye başlamıştı. Dolayısıyla bölgede önemli ölçüde yiyecek sıkıntısı çekiliyordu. Bu durumu göz önünde bulunduran *Doğu Cephesi Komutanlığı* Nisan 1921 tarihli Taşıma Düzeni doğrultusunda 15. Ulaştırma Taburu 165 araba ile 41,5 ton *Bayburt'tan* *Karabıyık'a*; 70 kağnı ile 17,5 ton *Tercan'dan* *Karabıyık'a*; 40 at arabası ile 10 ton *Erzincan'dan* *Tercan'a*; 30 mekkâre ile 2,5 ton *Refahiye'den* *Erzincan'a*; 50 kağnı ile 12,5 ton *Şiran'dan* *Bayburt'a* erzak nakledecek ve bu taşıma araçları geri dönüşlerinde ise *Batı'ya* sevk edilmek üzere bölgede bulunan silâh ve cephaneyi taşıyacaklardı.

*Kars'tan* itibaren yol üzerinde bulunan silâh ve cephaneyi trenle *Karabıyık'a*, oradan devlete ve halka ait taşıma araçlarıyla *Bayburt'a*, *Bayburt'tan* *Trabzon'a* ve halka ait taşıma araçlarıyla *Şiran'dan* *Suşehri'ne* taşınacak. Ayrıca, halka ait araçlarla *Karabıyık'tan* batı doğrultusunda *Erzincan-Refahiye* üzerinden *Sivas'a* nakledilecektir.

Bu silâh ve cephanenin nakledilmesinden yaklaşık beş ay sonra *Doğu Cephesi birliklerine* ait olan 1500 sandık Osmanlı mavzer cephanesi, 7000 atım Osmanlı sahra top mermisi, 4000

<sup>49</sup> . Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, İdarî Faaliyetler*, c. VII, s. 243- 246.





kudretli ve 600 atım 105 milimetrelük uzun top mermisi Batı'ya gönderilmek üzere hazırlanmıştı. Millî Savunma Bakanlığının 5 Eylül 1921 tarihli emirleri gereğince bu malzemeler en kısa yollardan Hasankale'den yola çıkarılarak Refahiye'ye, Refahiye'den de Sivas'a gönderilecekti.<sup>50</sup>

#### 4. KOÇKİRİ AYAKLANMASI (1920-1921)

Millî Mücadele yıllarında ırkçı- ayrılıkçı amaçlar güden Koçkiri Ayaklanması, Refahiye ve yöre halkı üzerinde derin izler bırakmıştır. İsyân bölgesi içinde kalan korumasız halk, çok sayıda can kaybı vermiş ve o günlerin acı hatıralarını bir türlü unutamamışlardır. Halk arasında '*Kürt Vurgunu*' diye adlandırılan bu talihsiz olay, bölgenin halk takviminde belirleyici bir nokta olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *Kürtçülük* akımları daha sistemli bir şekilde gelişmeye başladı. İstanbul'da kurulan ve ayrılıkçı amaçlar taşıyan bu dernekler, Anadolu'da da şubeler açtılar. Ortadoğu'da çıkarları olan bazı ülkeler ise bu fırsatı kaçırmak istemediler ve kendilerini *Kürt* diye nitelendiren bu insanları, yeni bir etnik kimlik kazandırmak bahanesiyle kışkırttılar.<sup>51</sup> Yapılan "*böl, parçala, yut*" tarzındaki bilinçli propagandalar neticesinde Kürtler arasında kültürel ve siyasî bilinçlenme artmış ve ayrılmaya yönelik temayüller yayılmaya

başlamıştı. Bu sinsi propagandaların neticelerinden biri de *Koçkiri Ayaklanması*'dır. Ne yazık ki, Türk milletinin o buhranlı günlerinde ordumuz, ülke topraklarını işgal eden düşmanlarla mücadele ederken ayrılıkçı amaçlar taşıyan Koçkiri Ayaklanması, ülke savunmasını zora sokmuş ve dolayısıyla boş yere kardeş kanı akmasına sebep olmuştur.

İsyanı çıkaran Koçkiri Aşireti; *İbolar, Palular, Kerteliler, Zazalar, Sarular* adlı beş boydan oluşuyordu<sup>79</sup> ve bu aşiret Orta Asya kökenli Türkmenlerdi.<sup>80</sup> Nitekim "*Tanrıdağları'nda Koçungar bölgesinde yaşayan bir kolları da vardır ve bu kol Karlukların bir boyudur.*"<sup>81</sup> *Koçkiri*/ *Koçkiri* adı ise Türkçe olup bu adın; Akkoyunlu, Karakoyunlu vb. adlarda olduğu gibi sahip olunan sürülere göre verilmiş Türk aşiret adlarından biridir. On altı köyde ikamet eden bu insanlar, hem Kürtçenin bir lehçesi olan *Kurmançça* hem de Türkçe konuşuyorlar. İkamet ettikleri yerleşim yerlerinin adları Türkçe olduğu gibi çoğu da Türkmen soyadı taşımaktadırlar.

Ancak, Koçkiri Aşireti mensupları, zaman içerisinde kendilerine "Kürt" denmelerini kabullenmişler ve kendilerini bu kimlikle ifade eder olmuşlar. Türkolog

*Irene Melikoff*'un belirttiği gibi; "*Bu boylara verilen Kürt adı, Alevi Kürtler bulunmakla birlikte, onların tümünün Kürt kökenli olması gerektiğini göstermez.*"

"*Alevilere takılan 'Kürt' lâkabı, ancak sosyal bir değer taşır, belli bir yaşam biçimini gösterir.*"

<sup>50</sup> Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, İdarî Faaliyetler*, c. VII. 75. age, s. 260.

<sup>51</sup> Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyân Bir Paşa*, Ankara 2000, s.128.



Koçkiri Aşireti mensuplarının, Orta Asya yolculuklarının durak noktası olan ve vatan edindikleri Anadolu'ya gelinceye kadar tarihî süreç içerisinde coğrafi şartlar ve karşılıklı insan ilişkileri bu insanları etkilemiş ve toplumsal hayatlarında önemli değişmelerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu uzun ve çetin yolculuk sırasında, İran kültürünün içerisinde süzülüp gelen aşiret mensupları, bazı kültürel değerlerini korumuş, bazılarını değiştirmiş ve bazılarını da muhtemelen unuttuğu olmalıdır. Belki de unuttukları veya değiştirdikleri kültür değerlerinin başında dilleri gelmektedir.<sup>84</sup> Neticede, Refahiye'nin köylerinde yaşayan tüm Aleviler, Anadolu Türk Kültürünü içselleştirmiş; örf, âdet, gelenek ve hayat tarzlarını bu kültür çerçevesi içerisinde sürdürmektedirler.

Ne yazık ki dış mihrakların ve içerideki bazı maceraperestlerin kışkırtmaları sonucunda ülkenin en çok birlik ve beraberlik içinde olması gerektiği bir sırada böyle bir isyan çıkarmaları sadece düşmanlarımızın işine yaradı. İsyanın geriye ise, o günlerde yaşanan olayların, hafızalardan silinmeyen acı hatıraları kaldı.

İsyan; Refahiye, Kemah, Kuruçay, İmranlı, Suşehri, Hafik, Zara, Divriği, Kangal, Ovacık kazaları ile Hamo ve Zımara bucaklarına ve bu yörelerdeki yüz otuz beş köye yayılmıştı. 2000 km<sup>2</sup> lik alanı kapsayan isyan bölgesinde yaklaşık 40000 nüfus yaşıyordu.

İsyanın elebaşları *Mustafa Paşa*'nın oğulları İmranlı Nahiye Müdürü *Haydar Bey*, Refahiye Kaymakam Vekili *Alişan Bey* ile daha önce *Mustafa Paşa*'nın kâtipliğini yapmış olan *Alişir* idi.

İsyanın diğer ileri gelen elebaşları ise *Haydar* ve *Alişan Beylerin* kayınbabaları *Hacı Rasim*, *Mustafa Paşa*'nın kardeşleri *Mahmut* ve

*İzzet*, Koçkiri Aşireti Başkanları *Mehmet İzzet*, *Hasan Askerî*, *Kâzım*; Refahiye Şadıllı Aşireti Reisi *Paşa* (Paşa); Zara'nın Panza köyünden *Mısto*; Ovacık'ın Çarpazın nahiyesi Eski Müdürü *Mustafa Ağa*; Bolican'ın Karaibo köyünden *Deli Esat oğlu Rifat*; Kangal Büyükköylü 'Zalim Çavuş' lakaplı *Hüseyin Ağa*; Dersim Koçuşağı Aşireti Reisi *Bra İbrahim*, *Kasım oğlu Munzur*, *Azamet*, *Taki*; Refahiye'nin Taşdibi köyünden *Hüseyin*, *Tahir* ve *Mahmut*; Ovacıklı *Seyyit Rıza*, *Seyyit Akbaş*, *Zeynel*, *Hasan*; Karamanlı *Nuri* ve *Hüseyin Ağa*'dır.<sup>86</sup>

*Mondros Mütarekesi* (30 Ekim 1918)'nden sonra 10 Ağustos 1920'de imzalanan *Sevr Anlaşması*'nda Fırat Nehri'nin doğusunda özerk bir Kürt devletinin kurulmasını öngören bir maddenin bulunması, bölgedeki ayrılıkçı güçleri cesaretlendirdi. Ardından 1920 yılı başlarında toplanan *Paris Barış Konferansı*'nda Bağımsız Ermenistan ve Kürt tezlerini savunmak için orada bulunan *Ermeni Bogos Nubar* ile *Kürt Şerif Paşa*, aralarında anlaşarak *Kürt Teâli ve Teâvün Cemiyeti* (Kürt Yükselme ve Yardımlaşma Derneği)'ni kurdular. Derneğin üyesi olan *Mustafa Paşa*'nın oğlu *Haydar Bey*, bu *Cemiyet*'in İmranlı'da bir şubesini açtı. Bölgedeki diğer aşiret reislerini de bu *Cemiyet*'e üye kaydediyordu. Ayrıca bu *Cemiyet*, "Jepin" adlı bir gazete çıkarmaya başladı. *Cemiyet*'in sekreterliğini ise *Musa oğlu Alişir* yürütüyordu. Bu kişi, *Cemiyet*'e gelen sempatanlarına gazeteyi okuyarak onların bilinçlenmesi sağlamaya çalıştığı gibi taraftarlarının sayısını artırmak için de gayret gösteriyordu.<sup>87</sup>

O sırada *Mustafa Kemal Paşa* tarafından toplanan ilk meclise, Koçkirili *Alişan Bey* ve Dersim ileri gelenlerinden *Meço Ağa*, *Diyap Ağa*, *Ahmet Ramiz Bey*, *Mustafa Bey* ve *Hasan*



*Hayri Beyler* çağırıldılar ve bu kişiler Dersim mebusları olarak *Meclis'e* katıldılar. Fakat *Alişan Bey Meclis'e* mebus olarak katılma isteğini kabul etmedi. *Mustafa Kemal Paşa'nın* amacı, Dersim'de çıkabilecek muhtemel bir ayrılıkçı hareketin önüne geçmekti. Bunda da bir ölçüde başarılı olundu. Ancak, *Mustafa Kemal Paşa'nın* amacı, Dersim ve Koçkirili Aşiret Reisleri tarafından anlaşılınca Ankara'nın *Kürdistan'a* muhtariyet vermesi şartıyla Meclis'i destekleyeceklerini söyler oldular; Diğer yandan Dersim mebuslarının Ankara ile işbirliği içinde olduklarını belirten ve İtilaf devletlerine de gönderilen bildiriye reddettiklerini söyleyen Aşiret Reisleri, bunların hiçbirinin Kürdistanı bağlamadığını da açıkladılar.<sup>88</sup>

Bu gelişmelerden sonra *Alişan Bey*, *Haydar Bey* ve *Gülağazade Taki Bey*, toplanarak bir durum değerlendirmesi yaptılar. İmranlı'nın Kapukaya köyünden *Muhyiddin oğlu Fevzi'ye* üç yüz lira vererek *Kürt Teâli ve Teâvün Cemiyeti* kurucularından bir zamanlar *Ayan Meclisi* üyeliği yapmış olan *Seyyid Abdülkadir*'den talimat almak için İstanbul'a gönderdiler. Gelen talimatın ayrılıkçıları, Kuruçay'ın Armudan köyünden *Mıgırdıç* adlı bir Ermeni haberdar etti. Ermenilerin olaya karışması ise Koçkiri Ayaklanması'na farklı bir boyut kazandırmıştır.<sup>89</sup> Nitekim İsyân'ın bastırılmasından sonra Sivas'ta kurulan *Divan-ı Harb-i Örfi* tarafından 21-29 Ekim 1921 tarihinde yapılan soruşturmalarda azınlıkların, aşiretlerle devlet arasındaki münasebetleri değerlendirildi. Yıkıcı faaliyetleri kışkırtanın ve İmranlı'da meydana gelen

olayların *Papaz Hizerin*'in tezgâhladığı ortaya çıktı. Bu *Papaz*: “*Ankara Hükûmeti'nin her yerde tespit yaparak Kürtleri ortadan kaldırmak istediği ve İngilizlerin bu imha etme hareketine karşı çıktığını...*” söyleyerek “*Kürtleri öldürmek için bahar mevsiminin gelmesini beklediklerini...*”<sup>90</sup> etrafa yayıyordu. Azınlıkların, bu ve benzeri propagandaları *Koçkiri Ayaklanması'nın* çıkmasında etkili olmuştur.

İstanbul'dan alınan haberden sonra ayrılıkçılar, çalışmalarını daha da hızlandırdılar. Ayrıca soygun, korkutma ve yıldırma hareketlerinde de bir artış gözleniyordu. Nitekim 25 Temmuz 1920'de Refahiye Şadıllı Aşireti Reisi *Paşo* üç yüz kadar adamıyla eşkıyalığa başladı. Bu asi, Refahiye'den Kuruçay'a gönderilen yirmi altı sandık cephaneyi gasp ettiği gibi cephaneyi götürmekte olan on iki jandarmayı da esir aldı. Daha sonra da Refahiye'yi işgal ederek kendisini yüzbaşı rütbesiyle *Kürt Kuvvetleri Komutanı* ilân etti.<sup>91</sup>

Bu durumdan çekinen hükûmet, bu tür olayların önüne geçebilmek amacıyla *Haydar Bey*'i İmranlı nahiye müdürlüğüne, kardeşi *Alişan Bey*'i de Refahiye kaymakam vekilliğine atadı; ancak bunlara rağmen ayrılıkçılar, bölücü çalışmalarını aralıksız sürdürüyorlardı

Ovacık kazasının Çarpazın nahiyesi Eski Müdürü *Mustafa Ağa*, Kemah köylerinde yaptığı propagandalarda asker toplamak *Padişah*'in emri olmadığını belirterek, Dersimliler gibi Kemahlıların da asker vermemelerini halktan istiyor ve Ankara Hükûmeti'nin Alevîleri keseceğini de sözlerine ilave ediyordu.<sup>92</sup>

O sırada Refahiye Şadıllı Aşireti Reisi *Paşo* da aynı çalışmaların içindeydi. Hozat ve Ovacık dolaylarında “*Hilafet Ordusu Müfettiş*” unvanı takınarak halkı Türk Hükûmeti'ne karşı ayaklandırmaya çalışıyordu. Başına topladığı aşiretlerin ileri gelenleriyle birlikte “*Kürdistan'a muhtariyet verildiğinden aşiretler derhal teşkilatlanmalıdır. Aşiret reislerinden Ankara'ya bir he-yet göndererek Avrupa'nın Kürtlere tanıdığı muhtariyeti Ankara*



*Hükûmeti'ne onaylat-tırmalıyız. Eğer hükûmet bu teklifimizi kabul etmezse o hükûmet aleyhine isyan edileceği...*" şeklinde konferanslar veriyordu<sup>93</sup>

Sonuçta etkili olan bu propagandalar Dersim, Ovacık, Erzincan, Zara, Kangal, Refahiye, Divriği ve İmranlı bölgelerinde yaşayan Alevî halkı da her an *Hükûmet*'e karşı isyan edebilecek bir duruma getirmişti.

Bu propagandaların ardından *Alişir*, 1920 yılının Ekim ayında çevresine topladığı yüz elli kadar ayrılıkçı ile Kemah'ın köylerini yağmalamaya başladı. Önceleri bu soygunlar, adı birer haydutluk olayıymış gibi gösterilmeye çalışıldı ve hatta Dersim'de, *Kürtlük-Türklük* diye bir ayrımın olmadığı bile söylendi.<sup>94</sup>

Ayrılıkçılar, her ne kadar devletten yana olduklarını söylüyorlarsa da korumasız bir durumda olan köy ve kasabalara saldırılarını sürdürüyorlardı. Nitekim Bolican nahiyesinin Kara-İbo köyünden *Deli Esat Oğlu Rifat*, yirmi adamıyla Günlü Çiftliği'ne saldırarak birçok insanın ölümüne sebep olmuş ve çiftlikteki bütün malları da yağmalamıştı.<sup>52</sup>

Saldırıları, bölgenin güvenliğini iyice tehdit eder hâle gelince Erzincan Mutasarrıfı; Kemah, Kuruçay, Refahiye ve Pülümür Kaymakamlıklarını saldırılara karşı uyardı. Ayrıca, Kemah kaymakamı aracılığı ile bu saldırıları hem organize eden hem de yöneten *Alişir*'e gönderdiği yazıda, bu tür eylemlerden vazgeçmesini ve vazgeçtiği takdirde de affı için hükûmet nezdinde girişimde bulunacağını bildirdi. Ancak bu tekliften olumlu bir sonuç alınamadı. Erzincan Mutasarrıfı, bu sefer de Refahiye Kaymakamı *Alişan Bey*'den, *Alişir*'in tutuklanması için gerekenin yapılmasını istedi. *Alişan Bey* de kardeşi *Haydar Bey* ile birlikte sözde gönüllü Koçkiri Müfrezesi'yle güya hükûmet adına *Alişir*'in üzerine hareket ettiler. *Alişir* ile anlaşarak haydutluk hareketlerini önlemiş gibi göründüler. O sırada hükûmetin bu ayrılıkçılarla mücadele edecek kuvveti olmadığından, yapılan bu anlaşmadan hükûmet yetkilileri memnunmuş gibi göründüler.

Diğer yandan *Paşo*, Dersim'in Topuzlu Aşireti reislerinden *Süleyman* ile birlikte Kemah'ın Parya köyüne gelerek köy ihtiyar heyetini tehdit ettiler ve orada bulunan üç jandarmanın da silâhlarını alarak köyden ayrıldılar. 20 Ekim'de de Dersim aşiretlerinden *Bezgar Aşireti*'ne mensup ayrılıkçılar Kuruçay'ın Kemhu yöresinde, Giresun'dan Eğin'e gitmekte olan yolcu kaşlesinin ticaret mallarını ve kişisel eşyalarını gasbettiler. Bu olaylar yaşanırken *Alişan Bey*, Refahiye kaymakam vekili olduğu sırada yüz kişilik bir kuvvetle Kuruçay-Kemah üzerinden Dersim'e geçerek orada Hozat ve Çemişgezek aşiretleriyle toplantılar yaptı. Hozat Toplantısı'nda, "*Kürt ulusal kurtuluşunda birliğin sağlandığını, Kürdistan'ın bağımsızlığını açıklamaya hazır olduklarını ve 45 bin kişilik(?) bir kuvvetin hazır bekletildiğini ve bütün Kürdistan'ın bu harekete katılacağını beklediğini...*" vurgulandıktan sonra amaçlarını gerçekleştirmek için Dersimlilerin seyyidlik âdetlerine uygun olarak

*Murtaza (Hz. Ali)'nin Zülfikârı*" ve parçalayarak niyaz makamında yedikleri elma üzerine yemin edildi.<sup>97</sup> *Hozat Toplantısı*'nda bir de Ankara'ya tehdit mektubu gönderildi.

<sup>52</sup> . age, s. 260. *Türk İstiklal Harbi*, c. VI, s. 261. Dr. Nuri Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul 2004, s.138, 143. Nazmi Sevgen, *Tarih Dünyası Dergisi*, Sayı: 9, 15 Ağustos 1951; Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyen Bir Paşa*, Ankara 2000, s. 131.



Mektupta; Kürdista'nın özerkliğinin Ankara Hükûmeti'nin tanınması, Elazığ, Erzincan, Malatya ve Sivas'ta bulunan Kürt tutukluların serbest bırakılması, isyan bölgesindeki görevli Türk memurların çekilmesi ve Koçkiri'ye gönderilen askerî birliğin durdurulması isteniyordu. *Baytar Nuri*'nin babası *İbrahim Ağa*'nın hazırladığı bu mektubu Abbasan Aşireti Başkanı *Meço Ağa*, Dersim Mutasarrıfı *Rıza Bey*'e vererek, Mutasarrıf'a hitaben “*Bu isteğimize 24 saat zarfında cevap gemediği takdirde, bu parmaklarımızla gözlerinizi oyarım.*” tehdidinde bulundu. Mutasarrıf *Rıza Bey* de Elazığ'a giderek durumu Ankara Hükûmeti'ne bildirdi.

Uygun durumdan cesaret alan ayrılıkçılar, toplu bir isyan için zemin hazırlama girişiminde bulundular. *Kürt Teali Cemiyeti* tarafından Kangal ilçesinin Yellice nahiyesine bağlı *Hüseyin Abdal Tekkesi*nde bir toplantı düzenlendi. *Baytar Nuri*'nin başkanlığında yapılan toplantıya Kurmeşan, Canbegan Aşiretleri ile diğer aşiretler katıldılar. Bu toplantıda alınan kararların en önemli maddesi, Sevr Anlaşması'nın Kürtlerle ilgili olarak alınan hükümlerin savunulması ve Bitlis, Dersim, Diyarbakır, Elazığ, Koçkiri ve Van yörelerini kapsayan bölgede bağımsız bir Kürdistan Devleti kurulması idi. *Mustafa Kemal*, “*Teşkilat-ı Mahsus*” kanalıyla olayı öğrendiği zaman durumu Sivas Valisi *Reşit Paşa*'ya bildirerek *Nuri Dersimî*'yi 20 Aralık 1920'de Div-riği de tutuklatır ve *Nuri Dersimî* kısa bir süre hapiste tutulur.

Bu olaylar karşısında Ankara Hükûmeti Dersim ve çevresinde nüfuzlu olan bazı aşiret reislerini BMM'ye girmesini sağlayarak bölgedeki yasal olmayan olayları bu yolla önlemeyi düşündü. Bu amaçla Abbasan Aşireti Reisi *Meço Ağa* ve Dersim'in sayılı aşiret reislerinden *Diyap Ağa* meclise çağrıldı. Ayrıca, bunların yanında olayları önlemede hükûmetin aldığı en önemli tedbir hiç şüphesiz *Merkez Ordusu*'nun kurulması ve başına da *Birinci Dünya Savaşı*'nın seçkin komutanlarından *Nurettin Paşa*'nın getirilmesi idi.<sup>53</sup>

### 1. Ayaklanmanın Başlaması

Kışın girmesi sebebiyle ayrılıkçılar, ayaklanmak için baharın gelmesini beklediler. Diğer yandan da 1921 yılı başlarında sağa sola baskınlar düzenlemekten geri durmadılar. Bu yüzden isyan tasarlanan tarihten daha önce başlamış oldu. Şadillü Aşireti reislerinden *Zalim Çavuş* 20-30 adamıyla Karacaviran nahiyesine bağlı köylere baskınlar düzenleyerek kadınlara ve çocuklara işkence yapmaya başladı. Ayrıca, Karacaviran'a bağlı Kapukaya köyünde, Koçkirili aşiretlerin de katıldığı bir çarpışmada bir askeri şehit ettiler ve on dört askeri de esir

<sup>53</sup> 79. Ali Kemali, *Erzincan, Tarihi, Coğrafi, İctimî, Etnoğrafi, İdarî, İhsai Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul 1932, s. 151; Haz. Em. Gen. Hamdi Ertuna, *Türk İstiklâl Harbi*, c. VI, Ankara 1974, s. 260. Şadillü V. *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyânlar*, Ankara 1980, s. 35 vd. Şükrü Kaya Seferoğlu, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri, Kürtler*, Ankara 1982, s. 67. . Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev: Turan Alptekin), İstanbul 1994, s.104. *T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı* (Raporu), *Dersim*, İstanbul 2000, s. 36, 38. *Türk İstiklâl Harbi*, c. VI, s. 259. Dr. Nuri Dersimî, *age*, s. 139, 140. Kenan Esengin, *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul 1998 s. 221, 222.



aldılar. Daha sonra silâhları alındıktan sonra askerleri serbest bıraktılar.

Bu olay üzerine hem *Zalim Çavuş'u* yakalamak hem de asker kaçaklarını toplamak için 6. Süvari Alayı Zara'ya gelerek ilçe kaymakamı ile çalışmalara başladı. Bütün köylere haber gönderilerek kendilerine sığınan eşkıyaları hükûmete teslim etmeleri köylülerden istendi. Ancak, geleneklerine ters düştüğünden köylüler bu isteği kabul etmediler. Sadece ayrılıkçılar, köylerinden ayrıldıktan sonra gittikleri yerleri haber vereceklerini yetkililere bildirdiler. Bu arada 6. Süvari Alayı bölgede on ile on bir asker kaçağını yakalayarak bir müfreze gözetiminde 4 Mart 1921 günü Zara'ya sevk ederken tutuklular içinde bulunan Delice köyünden *Demir Ağa'nın* oğlu *Mahmut'u* kurtarmak için Karamanlı *Nuri* ile Kızıltepelili *Kör Rifat* yönetimin- deki ayrılıkçılar müfrezeye baskın düzenlediler. Silâh seslerini duyan Karacaviran nahiyesinin çeteleri de diğer köyleri tuttular. Türkeşlik köyüne sığınan müfrezenin

İmranlı'ya dönmesi de engellendi. Sayıları 300-400'e ulaşan ayrılıkçılar, tutukluları kurtardıktan sonra askerlerin silâhlarını ve atlarını da aldılar. Bu çatışmadan sonra *Karamanlı Nuri* ile *Kör Rifat* 5 Mart 1921'de İmranlı'daki 6. Süvari Alay Komutanına "*Kasabadan derhal çekilerek Zara'ya gitmeleri...*" haberini gönderdiler. Kararlarında ciddî olduklarını göstermek için de telgraf tellerini kestiler ve bin kadar ayrılıkçı ile İmranlı yakınındaki Yazıfatı köyünü işgal ettiler. Bu sırada Koçkiri Aşireti Reisi *Haydar Bey* de olanları sessizce izliyor ve hükûmetten yanaymış gibi bir tavır sergileyerek nahiye müdürlüğü görevini sürdürüyordu. *Nurettin Paşa*, 5 Mart 1921 günü, olayların daha genişlememesi ve İmranlı'da toplanan 300 kadar ayrılıkçıyı ortadan kaldırmak için 6. Süvari Alayı'nı topçu ve jandarma birlikleri ile takviye edilmesini istedi. Ancak, şartlar uygun olmadığı için Süvari Alayı'na herhangi bir yardımda bulunulamadı. 6. Süvari Alayı da elindeki imkânlarla bulunduğu nahiyeyi korumak için savunma düzeni aldı.

6 Mart sabahı *Kızıltepelili Kör Rifat*, *Alaçamlı Mahmut*, *Dilsizköylü Ali*, *Leso*, *Alişan'ın* oğlu *İzzet* ve Karamanlı *Nuri* yönetimindeki ayrılıkçılar İmranlı'ya karşı saldırıya geçtiler. Akşama kadar süren çarpışmada halktan *Hocazade Rıza*, *Şükrü Efendi*, *Kasap Şakir*, Belediye Reisi *Hafız Süleyman*; 6. Süvari Alayı'ndan Alay Komutanı *Halis Bey*, Jandarma Takım Komutanı *Müştak* ve dört er şehit oldu. Erlerin birçoğu da yaralanmıştı. Askerlerin cephaneleri tükenince ayrılıkçılar İmranlı'ya girerek Alay Emir Subayı Teğmen *Rasim'i*, Ağırılık Komutanı Teğmen *Mahmut Nedim'i*, Birinci Bölük Komutanı Yüzbaşı *Ömer LütŞyi*, İkinci Bölük Komutanı Yüzbaşı *Mustafa'yı*, İkinci Bölük Takım Komutanı Asteğmen *Necat'i*yi, Alay Kâtibi *Rahmi*'yi ve doksan da eri esir aldılar. Ayrıca, 6. Süvari Alayı'na ait 135 hayvan, 118 eğer takımı, 203 tüfek ve 2 de makinalı tüfek ayrılıkçıların eline geçti.<sup>54</sup> 7 Mart 1921'de de askerlerin, köylerinden ayrılıp gittiklerini haber vermedikleri için Türkeşlik köyü halkından on üç kişiyi balta ile doğradılar ve aynı gün on Türk köyünü de yağmaladılar.

İmranlı sokaklarında bu çarpışmalar devam ederken, Bucak Müdürü *Haydar Bey* evinden

<sup>54</sup> Mustafa Balcıoğlu, *age*, s. 140, 141; Baki Öz, *Belgelerle Koçgiri Olayı*, İstanbul 1999, s. 135, 136



dışarı çıkmamış ve el altından ayrılıkçılara yapmaları gereken talimatları da gizliden gizliye vermişti. İmranlı tamamen ayrılıkçıların eline geçtikten sonra ortaya çıkan *Haydar Bey*, esir edilen subay ve erleri güya korumak bahanesiyle konağına götürüp misafir etmişti. Asıl amacı ise gerektiği zaman bu esirleri hükûmete karşı koz olarak kullanmaktı. Diğer yandan Dersim’de bulunan *Alişan Bey*’e bir mektup göndererek her aşiretten elli kişinin Koçkiri’ye yardıma gönderilmesini istemişti. *Alişan Bey*’in bu mektuba verdiği cevap hükûmet yetkililerinin eline geçince ta başından beri isyan hareketinin içinde olan ve sinsice hükûmet aleyhindeki faaliyetlerini sürdüren *Haydar Bey*’in gerçek yüzü, tam anlamıyla ortaya çıkmış oldu.

## 2. Olayları Barışçı Yollardan Çözme Girişimleri

Ayaklanmanın barışçı yollardan halledilmesi için ilk girişimi Sivas valisi yaptı. Vali tarafından bölgenin ileri gelenlerine ve din adamlarına telgraşar çekilerek olaylara karışan aşiretlerin uyarılması istendi. Hozat’taki aşiret başkanları ve şeyhler valiye verdikleri cevapta “*Hükûmetin, Kürtleri yok etmek istediği ve bu yüzden Kürtlerin nefis müdafaası yaptıklarını ve bunun da normal karşılanması gerektiğini.*” bildirdiler. Bu girişimden bir sonuç alamayan vali, ülkenin bu nazik zamanında hem gereksiz yere kan akıtmamak ve hem de ayaklanmanın önüne geç- bilmek amacıyla ayrılıkçıların çok saygı duydukları danıştay eski üyelerinden *Şeşk Bey*’i bir heyetle, görüşmeler yapmak üzere Zara’ya gönderdi. Bu heyet 15 Mart’ta *Haydar Bey*’in Boğazviran’daki konağına geldi. Müzakereye ayrılıkçı liderlerinden *Azamet, Alişan oğlu Mahmut, Ali Ağazade Mahmut, Taki, Ali, Karaibozade Rıza*, Dersim Seydan Aşireti’nden *Mehmet Ağa*, Maksut Aşireti Reisi *Munzur, Mustafa Ağa, Yusuf Ağa* ve *Topallıade İbrahim* katıldılar. İlk başta *Haydar Bey* ve diğer aşiret reisleri uzlaşmadan yanaymış gibi göründülerse de bunun bir zaman kazanma taktiği olduğu anlaşıldı. Böylece bu girişimden de olumlu bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine 10 Mart 1921’de Vekiller Heyeti tarafından Elazığ vilâye-tinde, Erzincan sancağında, Sivas’ın Divriği ve Zara kazalarında sıkıyönetimin ilânına ve Sivas’ta da bir sıkıyönetim mahkemesi kurulmasına karar verildi. Olayların, belirtilen yerlerin dışına sıçraması hâlinde oralarda da sıkı yönetim geçerli olacaktı.<sup>55</sup>

8 Mart 1921’de *Alişir* ile Dersim’in Koçuşağı Aşireti Reisi *Bra İbrahim* 200 kadar ayrılıkçı ile Kemah’ın Hoğus köyünü, *Munzur* ise 150 kadar adamı ile aynı kazanın Üskübürt köyüne geldiler. O sırada Hudu köyüne inceleme yapmaya giden Kemah kaymakamı ve jandarma komutanını esir ettiler. Bu gruplar birleşerek 9 Mart’ta Kemah’ın Terkiloh ve Babu köylerini işgal ederek bu köyleri kendilerine merkez yaptılar.

12 Mart 1921’de Koçkirili ayrılıkçılar, Zara’nın 18 km güneydoğusundaki Kılağuz köyü halkını boşaltarak bu köye yerleşip askerî hareketlere karşı koymak amacıyla hazırlıklara başladılar.

14 Mart 1921’de Koçkirilileri desteklemek amacıyla *Alişir, Bra İbrahim* ve *Munzur* yönetiminde 500 ayrılıkçı Ovacık’tan İmranlı’ya geldiler. Bu ayrılıkçılar topluluğu İmranlı’ya

<sup>55</sup> *Türk İstiklal Harbi*, c. VI, s. 263, 264; M. Balcıoğlu, *age*, s. 143, 144.



giderlerken Kemah Kaymakamı *Mustafa Bey*'i, Jandarma Komutanı *Remzî*'yi, Kuruçay Kadısı *İbrahim*'i, Mal Müdürü *Hacı Müslüm*'ü ve Kuruçay ileri gelenlerinden *Hüsnü, Mahmut* ve *Mustafa Beyleri* tutuklayarak *Haydar Bey*'in yanına götürdüler.

14 Mart 1921'de göreve başlayan *Nurettin Paşa*, Zara'daki 14. Süvari Tümeni'ne, Koçhisar' daki 13. Süvari Tugayı'na, Kangal'daki 27. Süvari Tugayı'na ve Refahiye'deki Giresun Alayı'na birer bildiri gönderdi. Bildiride özet olarak şu konular vurgulanıyordu:

*“Bu harekâtın amacının vatandaşlar olmayıp, onları kışkırtan ve onların zararlarına sebep olanlara ve bu isyana katılanlara karşı yapılacağı, suçsuz olanların mallarının, canlarının ve namuslarının korunacağı yöre halkına duyurulacak ve halk bu konuda ikna edilecektir. Ayrıca, tahrikçilerden teslim olmaları ve yağmaladıkları her türlü malları kırk sekiz saat içinde teslim etmeleri istenecek, bu süre içinde bu isteğe uymayanlar ise ayrılıkçı ilan edilecek ve gerekenler yapılacaktır. Ayrıca, harekât sırasında görevliler, kişi haklarına çok önem verecekler ve kimseye kötü muamele yapmayacaklardır. Herkesin kalbinin kazanılmasına gayret göstereceklerdir.*

*Bu talimatlara aykırı hareket eden görevliler ise cezalandırılacaktır.”*<sup>56</sup>

Bu bildiri halka duyurulduğu ve verilen süre de uzatıldığı hâlde olumlu bir sonuç alınamadı, aksine Refahiye, Zara, Kemah ve Suşehri ilçelerinde saldırılar ve soygunlar daha da arttı.

17 Mart 1921'de Refahiye'nin Taşdibi köyünden *Beko oğlu Hüseyin, Tahir* ve *Mahmut* 200 kadar ayrılıkçı ile Belensor köyüne gelerek köylülerin ellerindeki silâhları aldılar. Kendilerinden sonra köye gelecek olan yandaşlarına her türlü erzak yardımının yapılmasını köylülere tembih edip gittiler.<sup>57</sup>

19 Mart 1921'de Giresun Jandarma Komutanlığı'ndan kovulan Yüzbaşı *Sadık*'ın yönlendirilmesi ile Türk köylerine saldırılar devam etti. Ayrıca Karamanlı *Nuri* 40 kadar ayrılıkçı ile Zara'nın Nasiriye köyüne saldırarak köylülerin hayvanlarını ve eşyalarını gasbetti.<sup>58</sup>

21 Mart 1921'de Kemah'ın kuzeyinde Eşkîya Ateş komutasındaki 300 kadar ayrılıkçı ile o civardaki köylüler arasında Erkağan ile Müşekrek sırtlarında bir çarpışma oldu. Köylüler, silâhlarının azlığı yüzünden Kömür sırtlarına çekilmek zounda kaldılar. Aynı gün *Kasımoğlu Munzur* 200 kadar ayrılıkçı ile Kemah-Erzincan arasındaki boğazı tuttuktan sonra Erzincan mutasarrıfına haber göndererek görüşmek istediklerini bildirdiler.

22 Mart 1921'de 81 kişilik ayrılıkçı Zara-Koyulhisar yolu üzerinde bulunan Şarkıye ile Karabayır köyleri arasında postaya saldırdılar ve Şarkıye köyünün bir kısmını da tahrip ettiler.<sup>59</sup>

<sup>56</sup> *Türk İstiklal Harbi*, c. VI, s. 264.

<sup>57</sup> Tahir Erdoğan Şahin, *age*, s. 459.

<sup>58</sup> Mustafa Balcıoğlu, *age*, s. 148.

<sup>59</sup> Tahir Erdoğan Şahin, *age*, s.459.





23 Mart 1921’de Ovacıklı *Seyyid Rıza* ile Aşuranlı Aşireti birleşerek Erzincan’ın güneybatısındaki bütün köyleri yağmaladılar. Bunun üzerine toplanan Erzincan halkı jandarmalarla birlikte ayrılıkçıları Hanzar ve Karamusa köyelerine kadar takip ettiler ve yapılan çarpışmalarda ayrılıkçıların biri öldürüldü, biri de yaralandı.

23 Mart 1921’de Kuruçay ilçesinde 13 Mart 1921’de esir ettikleri hükümet memurlarını serbest bıraktılar. Ancak, Kuruçay kaymakamı ile halktan bazılarını İmranlı Nahiyesi Müdürü *Haydar Bey*’in yanında alıkodular.

23 Mart 1921’de Karacaviran, Sorkun, Karahasan ve Atkıran köyleri ile Bolucan bucak merkezini yağmaladılar ve iki kişiyi de şehit ettiler.

23 Mart 1921’de Zeynel kumandasındaki 150 kişilik bir ayrılıkçı grubu Kemah tarafında bir müfrezeye saldırdılar.

26 Mart 1921’de *Alişan Bey* “*Bağımsız Kürdistan*” kurulmasını Avrupa devletlerinin kabul ettiğini bir mektupla Pülümür aşiretlerine duyurdu ise de Pülümürlüler, *Alişan Bey*’in bu telgrafını pek önemsemediler, sadece cevap olarak orduya bağlılıklarını bildiren telgraşar çektiler. Aynı gün ayrılıkçılar, Suşehri’ne bağlı Karacaviran ve Yoncalı köylerini yağmaladılar.

29 Mart 1921’de halkı uyarmak için gittiği Ağıldere köyünde Divriği Kaymakam Vekili *Ramiz Bey* ile yanında götürdüğü Mal Müdürü *Bekir Bey*’i, Teğmen *Kemal*’i ve jandarmaları esir ettiler. Diğer yandan Kuruçay’ın birçok köyünü de yağmaladılar.

30 Mart 1921’de İzzet ve *Zalim Çavuş* yönetimindeki 300 kadar ayrılıkçı, Divriği’nin Sincan nahiyesini basarak 25 askeri esir ettiler. *Munzur* yönetimindeki bir başka isyancı grubu da Kemah’ın Kömürköy’ü yağmaladılar.

31 Mart 1921’de 400 kadar Koçkirili ayrılıkçı Yarağıl ve Tuzlagözü köyelerine saldırdılar. Aynı gün Hafık yakınındaki Pir Hüseyin köyünde toplanan ve çevre köyleri tehdit eden 1000 kadar ayrılıkçının üzerine 27. Süvari Tugayı gönderildi.

2 Nisan 1921’de Zara’nın güneyindeki Tuzlagözü, Yarağıl ve Peynik köyelerine saldıran ayrılıkçıları köylüler geri püskürttüler. Ayrılıkçılar, Kaplan köyüne de baskın düzenledilerse de başarılı olamadılar.

4 Nisan 1921’de Refahiye’nin Divir ve Şahverdi köyleri yörelerindeki ayrılıkçılar toplulukları, keşif kolları tarafından dağıtıldı. Aynı gün Koçkirililer, Divriği’nin Tavor köyünü basarak köy halkını zorla ilçe merkezine göç ettirdiler.<sup>60</sup>

5 Nisan 1921’de Dersimli ve Koçkirililerden oluşan 600 kişilik bir ayrılıkçı grubu *Alişan*’ın akrabalarından *Mahmut* yönetiminde Refahiye’ye saldırdılar. Giresun Alayı tarafından karşı taarruza geçilerek ayrılıkçılar geri püskürtüldü. Şahverdi, Divir ve Kırıktaş sırtlarına kadar sürülen ayrılıkçılar 50 ölü, 60 kadar da yaralı verdiler. Ayrılıkçı liderlerinin ikisi de ölümler arasındaydı. Halkın moralini yükseltmek için ayrılıkçı liderlerin cesetleri Refahiye’ye getirilerek halka gösterildi. Bu çatışmada halktan bir kişi şehit olmuş ve biri asker olmak üzere iki kişi de yaralanmıştı.

6 Nisan 1921’de Zara’ya bağlı Yarağıl, Peynik ve Tuzlagözü köyleri yöresinde 600 kadar

<sup>60</sup> *Türk İstiklal Harbi*, c. VI, s. 268.



ayrılıkçı ile jandarmalar arasında çarpışmalar oldu. Bu çarpışmada

30 ayrılıkçı öldürüldü ve bir o kadarı da yaralandı. Koçkiri İsyanı'nın önemli liderlerinden *Karamanlı Nuri* de ölümler arasındaydı.

7 Nisan 1921'de 200 kadar ayrılıkçı Tuzlagözü köyüne saldırdılar, ancak 16 ölü vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu çatışmada jandarma bölük komutanı ile üç de jandarma yaralandı.

8 Nisan 1921'de ayrılıkçı liderlerinden Koçkiri Aşireti Başkanı *Mehmet Naki*, Saadat'tan *Alişir*<sup>\*</sup>, Dersim aşiretleri adına, aşiret başkanlarından *Mansur, Mahmut, İbrahim, Mustafa* ve *Seyithan*, BMM'ye bir telgraf çekerek Refahiye, Koçkiri, Divriği, Kuruçay ve Kemah kazaları bir vilâyet hâline getirilerek başına bir Kürt vali ve yardımcılığına da bir Türk'ün getirilmesini istediler. Buna ilaveten telgrafın sonuna da şöyle bir tehdit ekemişlerdi: “*Eğer sorun böyle çözümlenmezse Dersim'den başka Erzincan, Erzurum, Van ve Diyarbakır yörelerinde de ayaklanma yayılacaktır. İki Müslüman millet arasında kan dökülecek, Müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir.*”<sup>61</sup> Ancak, Ankara Hükûmeti bu telgrafi dikkate almadığından cevap verme gereği duymadı.

### 3. Ayaklanmanın Bastırılması

*Koçkiri Ayaklanması*'ni barışçı yollardan sona erdirmek amacıyla hükûmet tarafından yapılan uyarılar ve nasihat heyetlerinin girişimleri bir sonuç vermeyince, *Genelkurmay* tarafından isyanı bastırma kararı alındı. İsyanı bastırmakla görevlendirilen *Merkez Ordusu Komutanlığı* bölgenin durumuna göre elindeki kuvvetleri şöyle konuşlandırmayı kararlaştırdı:

14. Süvari Tümeni Zara'da, 13. Süvari Tugayı Koçhisar'da, 27. Süvari Tugayı Kangal'da, Giresunlu *Osman Ağa* (Topal Osman) komutasındaki Gönüllü Müfreze ve Piyade Taburu Refahiye'de, Kemah Müfrezesi Kemah Boğazı ve Acemoğlu Köprüsü'nde, Eğin Müfrezesi İliç ve Şeytan Köprüsü'nde, Erzincan Müfrezesi ise Erzincan'ın çıkışlarında bulundurulacaktır. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen kuvvetlerin yerleri belirlendikten sonra *Merkez Ordusu Komutanlığı* isyanın nasıl bastırılacağı konusunda bir plân hazırladı. *Genelkurmay*'a sunulan plân şöyleydi:

1. 13. Süvari Tugayı, 14. Süvari Tümeni emrine verilmiştir. 14. Tümen, 9 Nisan 1921'de Zara'nın güneyinde Tuzlagözü, Yarağıl, Peynik, Benlikaya hattında toplanacak ve ilk önce Bey Dağı bölgesini temizleyecektir.

2. Divriği'de bulunan 27. Tugay, Refahiye'deki Giresun Müfrezesi, Kemah ve Eğin Müfrezeleri ile birlikte Kuruçay ve Refahiye arasında toplanıp Doğu Grubu'nu oluşturacaktır. Bu amaçla Kemah Müfrezesi, Giresun Müfrezesi ile birleşerek Göske bölgesindeki ayrılıkçıları

<sup>61</sup> *Türk İstiklal Harbi*, c. VI, s. 269, 270. \*Sâdât/seyyid'in çoğulu. Peygamberimizin torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere **Seyyid** deniyordu. Alişir, Seyyid olmadığı hâlde bu sıfatı kullanmıştır. (Nazmi Sevgen, *Tarih Dünyası*, Sayı: 9, 15 Ağustos 1950, s. 380.)



temizleyecek ve Kuruçay'ın üzerine yürüyeceklerdir. Divriği'den Kuruçay'a hareket edecek olan 27. Tugay da bu bölgede Giresun ve Kemah kuvvetleri ile birleşecektir.

3. Erzincan'daki kuvvet, yerinde kalacaktır. Erzincan'nın korunması ve Kemah ile Erzincan arasındaki birkaç ayrılıkçı köyün temizlenmesini bu kuvvet yerine getirecektir.<sup>119</sup>

Merkez Ordusu Komutanlığı, bastırma harekâtına başlamadan önce 3 Nisan'da harekâtın nasıl yapılacağı konusunda birliklerine şu emri verdi:

*-Erzincan-Eğîn arasındaki Fırat nehri üzerinde bulunan köprüler tutularak Dersim ile ulaşım kesilecektir.*

*-Refahiye, Zara, Koçhisar ve Divriği'deki kuvvetler, Koçkiri Aşireti'nin bulunduğu bölgeye doğru birbirlerine kavuşacak şekilde hareket edeceklerdir. Şimdiden keşif ve hazırlıklar yapılacaktır.*

*-Bastırmanın amacı, ayaklanmanın düzenleyicisi ve kışkırtıcıları olan elebaşılara ve onlarla birlikte olanlara yöneltilecek, isyanla ilişkili olmayan halkın hükûmete taraftar olması sağlanacaktır.*

*-Kışkırtıcılar ve karıştırmacılar, yakalandıkça askerî mahkemeye verilecekler ve haklarında kanunî işlem yapılacaktır.*

*-Silâhlar toplanacaktır.*

*-Koçkiri Aşireti'ni bir daha baş kaldıramayacak hâle getirmek veya aşireti bulunduğu yerden başka yerlere dağıtmak gerekecektir. Bu düşüncelerin hangisinin uygulanacağı harekâttan sonra belirlenecektir.*

*- 27. Tugay'ın Divriği'ye gelmesinden sonra, askerî harekât başlayacak ve tarafımdan yöne-tilecektir.<sup>62</sup>*

**Harekâtın I. günü** (1 Nisan 1921) (Kroki 1: 10/21 Nisan)

14.Tümen, Bey Dağı'nın batı ve kuzeybatısında toplanmış bulunan ayrılıkçılara taarruz etmek üzere Yarağıl, Tuzlagözü, Peynik hattına yanaştı. 27. Tugay, Divriği'den Zimara'ya, Kemah Müfrezesi de Cengerli'ye doğru harekete geçti. Ayrılıkçıların, Pusans köyünden müfre-zeye ateş açmaları sonucu meydana gelen çar pışmada 3 ayrılıkçı öldürüldü<sup>121</sup> ve yapılan baskın sonucu köy ayrılıkçılardan temizlendi. Refahiye'deki Giresun Müfrezesi Cengerli, Şahverdi, Divir, Kırıktaş hattına yanaştı. Eğîn Müfrezesi de Fırat üzerindeki İliç Köprüsü'nü tuttu. O sırada ayrılıkçıların elinde esir bulunan Kemah Kaymakamı ile Kemah Jandarma Komutanı kaçarak Kuruçay'a geldiler. Ovacık' ta esir bulunan Teğmen

<sup>62</sup> Türk İstiklal Harbi, c. VI, s . 270.





kaldılar.<sup>1</sup>

**Harekâtın V. günü** (15 Nisan 1921) (Kroki 3: 15/19Nisan 1921)

14. Tümen, Korkut-Kızılkale ile Boğazviran-Karahasan-Sorkun istikametine doğru ilerlerken 100-150 kadar ayrılıkçının doğuya doğru kaçtığı görüldü. Cerit köylüleri de hayvanlarını alıp bu isyancılara katılarak köylerini terkettiler. O gün 14. Tümen'in eline bol miktarda zahire ile 400'den fazla koyun geçti.

**Kroki 2:** Koçkiri Ayaklanması'nın bastırılması sırasında 14. Tümen'i harekâtı. 13-16 Nisan 1921)

Aynı gün Cengerli'de bulunan Kemah Müfrezesi İspidi-Göske istikametinde, Refahiye'de bulunan Giresun

Alayı ise Belensor-Taşdibi istikametinde taarruza geçtiler. Her iki müfrezeleri harekâtlarına devam ederek Koçkiri'yi aldılar. Orada bulunan ayrılıkçılar batı ve kuzeybatı istikametlerinde dağlara doğru kaçtılar.<sup>64</sup>

**Harekâtın VI. günü (16 Nisan 1921)**

*Haydar Bey*'in ve *Alişan Bey*'in konaklarının bulunduğu Boğazviran köyü 14. Tümen tarafından işgal edildi. *Haydar Bey* de 2000 kişilik bir kuvvetle Dersim'e kaçmak için hareket etti. Kaçanların, içinde *Alişan Bey*'in eşi *Şadmend Hanım*'ın da bulunduğu bir kabile yakalandı.

*Şadmend Hanım*'ın heybesinde bulunan 300 mecidiyeye de el kondu.

**Harekâtın VIII.günü** (18 Nisan 1921)

14. Tümen; Kızılartepesi, Kızıldağ, Boğazviran arasındaki bölgede arama tarama çalışmaları yaptı. Yapılan aramalarda 855 koyun ele geçirilerek Zara'ya gönderildi. Giresun Alayı ise Agakiro yöresinde ayrılıkçılarla çarpışmaya tutuştu. Bu çarpışmada isyancılar 150 ölü verdiler, çok miktarda zahire ve 60 tane de tüfek ele geçirildi. Bugün Koçkiri direnişinin en önemli dayanaklarından biri de ortadan kaldırıldı. Söz konusu hareket Ginyan Aşireti Reisi *Murat Paşa*'dan geldi. Koçkiri' de bulunan *Ağa Hacı* ile Yılanlı Dağlarında gizli bir görüşme yapan *Murat Paşa*, saf değiştirerek hükûmet güçlerinin yanına geçti. Bu görüşmeden sonra Beypınarı nahiyesine gelen *Murat Paşa* ; *Seyyit Aziz*, *Zalim Çavuş* ve kardeşi *Mehmet*'i cephane ve erzak dağıtmak bahanesiyle konağına çağırdı. Ayrılıkçı liderleri konağa gelmez tutuklandılar. *Murat Paşa*, tutukluları 200'e yakın muhafız eşliğinde Kangal'a götürerek hükûmet yetkililerine teslim etti. Sivas Sıkıyönetim Mahkemesine sevk edilen *Zalim*

<sup>64</sup> *Türk İstiklal Harbi*, c. VI, s. 273, 274. 124. 274, 275.



Çavuş ve kardeşi *Mehmet* yargılandıktan sonra 20 Nisan’ da idam edildiler. Dersimliler üzerindeki nüfuzu düşünülerek *Seyyit Aziz*’in cezası ertelendi.<sup>65</sup>

**Harekâtın IX. Günü** (19 Nisan 1921) (Kroki 4: 16/18 Nisan 1921)

14. Tümen; Cafolar, İngürük ve Kapımahmut yörelerinde arama tarama çalışmaları yaptı. *Alişan* ve *Haydar Beylere* ait 796 koyun ve 76 sığır ele geçirilerek Zara’ya gönderildi. 45 gün aradan sonra İmranlı tekrar ordu kuvvetlerinin eline geçti. Telgrafhane haberleşmeye açılarak



**Kroki 3:** Koçkiri Ayaklanması’nda Giresun Müfrezesi ile 27. Tugay’ın harekâtı. (15-19 Nisan 1921)

İmranlı’nın dış dünya ile bağlantısı yeniden sağlandı. Aynı gün 27. Süvari Tugayı, Çengellidağ yöresinde taarruzunu sürdürdü. Yapılan çarpışmalar sonunda bölge ayrılıkçılardan temizlendi. Ele geçirilen 650 hayvan ve 142 parça halı sahiplerine iade edilmek üzere Kemah ve Kuruçay’a gönderildi.

**Harekâtın XIII. günü** (23.5.1921)(Kroki 5: 23 Nisan/17 Haziran 1921) Erzincan’ın kuzeyinden doğuya doğru kaçmakta olan ayrılıkçılar, Fırat üzerindeki kö-

prülerin ordu birlikleri tarafından tutulmuş olduklarını gördükleri zaman Dersim’e geçebilmek için Kureyşan ve Balaban Aşiretleri reislerinden yardım istediler. İstekleri reddedince geri dönmek zorunda kaldılar. Sipikör Dağı yöresinde bulunan Karataş’ta 100 kadar jandarma ve halk kuvvetiyle karşılaştılar. Burada yapılan çatışmada 6 ayrılıkçı öldürülürken 23 er de şehit oldu. Çimen Nahiyesi Müdürü *Hayri Efendi* de şehit olanlar arasındaydı. O sırada Kürmanlı Aşireti ağalarından 4 kişi ve Zara’nın kuzeybatısında toplanan 50 kadar ayrılıkçı, Suşehri’ndeki ordu birliklerine teslim oldular.<sup>66</sup>

**Harekâtın XVII. günü** (27 Nisan 1921)

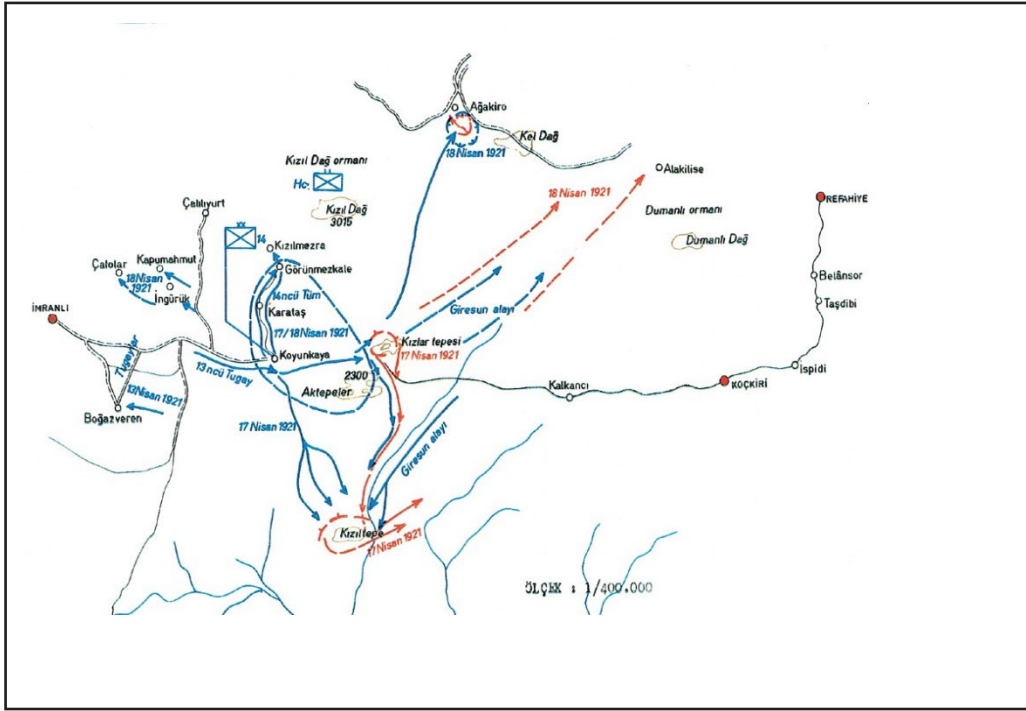
*Haydar Bey*, Koçkiri’ye doğru geri çekilirken ayrılıkçılar ile hükümet kuvvetleri arasındaki çarpışmalar devam ediyordu. Çıragediği yöresinde meydana gelen çarpışmalarda ayrılıkçılar, 28. Süvari Tugayı’na büyük kayıplar verdirdiler. Giresun Alayı’na bağlı bir

<sup>65</sup> 125. Mustafa Balcıoğlu, *age*, s. 162, 163.

<sup>66</sup> *Türk İstiklal Harbi*, c. VI, 275, 276.



müfrezenin yardım etmesine rağmen 5 subay ve 77 er şehit oldu, birçok er de yaralandı. Ayrıca, 23 piyade tüfeği ve 2 makinalı tüfek de ayrılıkçıların eline geçti.<sup>67</sup>



**Kroki 4:** 4. Tümen ile Giresun Müfrezesi'nin Harekâtı  
(16-18 Nisan 1921)

#### **Harekâtın XIX . günü** (29 Nisan 1921)

Giresun Müfrezesi, İmranlı'ya bağlı Çalıyurt köyü yöresinde ayrılıkçılarla çatışmaya girdi. Çatışma Mistolar, Karahüseyin ve Karataş yörelerinde de devam etti.

400 kadar olduğu tahmin edilen ayrılıkçılar akşamın karanlığından yararlanarak Karataş sırtlarına doğru kaçtılar. Bu çarpışmada 20 ölü ve 12 yaralı verdiler. Yaralılar arasında, ayrılıkçı liderlerden *Naki*'nin oğlu da vardı.

<sup>67</sup> Tahir Erdoğan Şahin, c. 2, s. 469.







bitmek üzere olduğunu, şimdiye kadar Fırat nehri, Erzincan, İmranlı arasındaki bölgenin temizlenmiş bulunduğunu, 500 kadar da ayrılıkçının öldürüldüğünü bildirdi.

Merkez Ordusu'nun, isyanı bastırmada gösterdiği başarılı harekât, sonuçlarını haziran ayı içinde belirgin bir şekilde gösterdi. Nitekim, isyanın elebaşlarından Filik Ali birkaç arkadaşıyla 12 Haziran'da; *Misto, İzzet Bey, Mahmut Bey ve Alişan Bey* 17 Haziran'da teslim oldular.

Böylece, ırk ve mezhep ayrılıklarına dayandırılarak dış güçlerin tahrikleri ve teşvikleri ile başlatılan Koçkiri Ayaklanması, Merkez Ordusu'nun aldığı akılcı tedbirler sonunda 17 Haziran 1921'de etkisiz hâle getirildi.<sup>68</sup>

### **Pusans /Yazıdığı Köyü Yakınındaki Çatışma**

O günlerdeki haberleşme imkânlarının çok kısıtlı olmasından veya daha başka sebeplerden dolayı Koçkiri Ayaklanması sırasında meydana gelen önemli olaylardan bazıları devletin resmî belgelerinde ve diğer özel belgelerde yer almamıştır. Söz konusu olan olaylardan birisi de Cengerli Müfrezesi'nin Pusans köyünde ayrılıkçılarla yapmış olduğu çatışmadır.

Maalesef, konu ile ilgili yazılı bir belge bulunmadığından olayın gününü tam olarak tesbit edemedik. Ancak, görgü tanıkları olayın, Koçkiri Ayaklanması'nın bitme aşamasında meydana geldiğinde hemfikirdirler. Bu duruma göre olayın, 22 Nisan 1921'den sonra meydana geldiği anlaşılmaktadır. Merkez Ordusu, tenkil harekâtına başlamasından sonra Koçkirili ve onlara yardıma gelen Dersimli ayrılıkçılar dağılma sürecine girmişler ve geri çekilerek Kuruçay ile Kemah arasındaki Fırat üzerinde bulunan geçitlerden birkaç sefer Dersim'e geçme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Ancak, bu geçitler daha önce Merkez Ordusu ve o bölgede bulunan müfrezeler tarafından tutulmuş olduğundan, ayrılıkçıların bu girişimleri her seferinde geri püskürtülmüştür. Onlar da geri dönmek zorunda kalmışlardır. İşte, Cengerli Müfrezesi ile ayrılıkçılar arasındaki çarpışma böyle bir geri dönüş sırasında meydana gelmiştir.

Yaklaşık 150-200 kadar ayrılıkçının Kemah'ın kuzeyindeki Kigarı köyü yakınından Cengerli istikametine doğru ilerlediğini haber alan Conur köyünden *Karahaliloğlu Hamdi*, Cengerli nahiyesi müdürünü haberdar etmiştir. Ayrılıkçıların, Koçkiri tarafına geçmelerini engellemek için, birlikte hareket etme konusunda aralarında anlaşmışlar, buluşma yeri olarak da Pusans köyü tespit edilmiştir. Nahiye müdürü de hemen harekete geçerek jandarmalarla birlikte çevre köylerden topladığı kişilerle 34 kişilik bir müfrezeye oluşturmuş ve Pusans köyüne doğru harekete geçmiştir. Ancak ayrılıkçıların, kendilerinden daha önce Pusans köyüne gel-diklerinden haberi olmayan Cengerli Müfrezesi hiçbir tedbir almadan Pusans köyünün yakınına kadar sokulmuşlar ve durumdan haberdar olan ayrılıkçılar da Müfrezeye'yi çember içine alarak yaylım ateşine tutmuşlardır. Cengerli nahiye merkezinden *Velioğlu Şaban, Cansızoğlu Şaban* ve o sırada Cengerli nahiyesinde askerlik yapmakta olan Erzincanlı jandarma Hakkı'nın sağ olarak kurtulduğu bu çatışmada 31 kişi hayatını kaybetmiştir.

Çatışmada öldürülenlerin adları şöyledir:

<sup>68</sup> Mustafa Balcıoğlu, age, s. 168, 171



Cengerli nahiye merkezinden *Davutoğlu Rıza Efendi, Şeyhoğlu Muharrem Efendi, Sipahioğlu İzzet Usta, Cansızoğlu Yusuf Ağa ve Bektaşoğlu Nazif Ağa*; Pusans köyünden olup o sırada Cengerli’de ikamet etmekte olan *Mahmut Efendi* ve *?...Ağa*, Cengerli Nahiyesi Müdürü *Halit ? Bey*, nahiye müdürünün oğlu *Adil Bey* ve diğer oğlu; Karakol Komutanı *Nazım Çavuş* ve 6? jandarma; Haçır köyünden *Zaimoğlu Haydar Efendi*; Mülk köyünden *Mecit Efendi*; Dikke Köyünden *Aziz ve Karabey Efendiler*; Keçegöz köyünden *Ali, Şerif ve Gülbeyi Efendiler*; Mank köyünden *Cano, Ethem ve Arif Efendiler*; Esirgâh köyünden *Ali Bey ve Zamir Efendi*; Kersen Köyünden *Kâmil ve Seyit Efendiler*.

İnceleme ve araştırma yapmadan bilinçsiz ve plânsızca Cengerli nahiye müdürü *Halit (?) Bey*’in girişimi ile başlatılan bu amaçsız hareket, ne yazık ki felâketle sonuçlanmıştır. Görgü tanıklarının ifadelerine ve olayın oluş biçimine bakıldığı zaman, bu çatışmada ayrılıkçılardan ölen veya yaralanan olmadığı tahmin edilmektedir.

## 5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA ŞEHİT DÜŞEN REFAHİYELİLER (Resmî Kayıtlarda)

I. Dünya Savaşı’nda en çok zarar gören ülkelerden biri de hiç şüphesiz *Osmanlı Devleti* idi. Bu savaşın sonunda Anadolu’nun dışında topraklarının tamamını kaybetmiş ve askerî, eko-nomik ve sosyal yönden çöküntüye uğramıştı. İnsan kaybı ise had safhada idi. Gerek asker sayı-sı ve gerekse teçhizat bakımından üstün düşman kuvvetleriyle birden fazla cephede savaşması zaten az nüfuslu bir ülke olan Anadolu’da savaşacak insan bırakmamıştı. Şehit olanların sayısı yüz binlerle ifade ediliyordu.

Refahiye ve köylerinde *I. Dünya Savaşı*’nda şehit düşenlerin sayısını o günün şartlarından kaynaklanan sebeplerden dolayı tam olarak tespit etmek oldukça zordur. Yokluklar içinde ya-pılan savaşta şehitlerimizin birçoğunun kimliğini tespit etme imkânı olmamış, birçoğunun nerede şehit olduğu bilinmemiş ve birçoğu da baş ayak kaybolmuş ve hiçbir haber alınamamıştır.

Millî Savunma Bakanlığı 1998 yılında I. Dünya Savaşı’nda şehit düşenlerin adlarını yayınladı. Resmî kayıtlarda şehitlerin sayısı 104.647 olarak belirtilmiş. Kimlik tespiti yapılamayanlar, kaybolanlar, hastalıktan ölenler ve esir düşenler bu rakama dâhil değildir. Durum böyle olunca I. Dünya Savaşı’nda şehit olanların sayısı bu rakamla sınırlı olmayıp bu rakamın çok üstündedir. Bir örnek verecek olursak, Cengerli köyünde yapmış olduğumuz araştırmada I. Dünya Savaşı’na 15 kişi katılmış ve katılanlardan sadece 3 kişi geri dönebilmiştir. Diğer 12 kişi ise savaştıkları cephelerde şehit olmuşlardır. Ancak, bu kişilerin hiçbirisinin adı Bakanlığın hazırladığı “*Şehitlerimiz*” adlı kitapta yer almamıştır. Netice olarak söylemek istediğimiz husus, şehitler listesi incelenirken bu bilgiler göz önünde bulundurulmalıdır. Kitapta yer alan 81 şehidimizin adları şöyledir:<sup>69</sup>

<sup>69</sup> 132. Mustafa Özdemir, *Cengerli, Tarihi, Toplumsal ve Kültürel Bir Araştırma*, İstanbul 2002, s. 95



<i>Adı</i>	<i>Baba</i>	<i>Savaş</i>	<i>Cephe</i>	<i>Lakap</i>	<i>Sınıfı</i>	<i>Rütbe</i>	<i>Doğum</i>	<i>İlçe</i>	<i>Bucak</i>	<i>Köy</i>	<i>Ölüm</i>	<i>Ölüm Yeri</i>
Adil	Halil	I. Dünya	Çanakkale	-	Piyade	Er	0	Refahiye	-	-	16.3.1915	Arburmu







Hasan Tabsin	Hasan	Hasan	Hasan	Hamdi	Halil	Hakkı	Eyüp	<i>Adı</i>
Salih	Süleyman	Hüseyin	Ahmet	Vahit	İbrahim	Derebey	İkbal	<i>Baba Adı</i>
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	<i>Savaş</i>
Irak	Şark (Kafkas)	Çanakkale	Şark (Kafkas)	Şark (Kafkas)	Şark (Kafkas)	Çanakkale	Çanakkale	<i>Cephe</i>
-	-	Kaful Oğullarından	-	-	-	-	Sadıllah Oğullarından	<i>Lakap</i>
İhtiyat	Süvari	Piyade	-	-	-	Piyade	Piyade	<i>Sınıfı</i>
Yedek Subay	Er	Er	Er	Er	Çavuş	Er	Er	<i>Rütbe</i>
0	1310	1301	0	1285	1307	1297	1294	<i>Doğum Yılı</i>
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	<i>İlçe</i>
-	-	Cengelli	-	-	-	Merkez	Cengelli	<i>Bucak</i>
-	-	Diştaş	-	-	-	Avşarözü	Keçegöz	<i>Köy</i>
9.12.1916	13.5.1915	29.5.1915	26.4.1916	18.6.1914	15.10.1914	29.2.1915	28.8.1915	<i>Ölüm Tarihi</i>
Refahiye Muharebesi	Malazgirt Civarında	Kanlıtepe'de	Kolanlı köyünde	Meydan Harbi'nde	Ardos'ta	Haydarpaşa Hastahanesi	Bahriye Merkez Hastahanesi	<i>Ölüm Yeri</i>



İskender	İbrahim	İbrahim	Hüseyin	Hüseyin	Hüseyin	Himmet	Hayri	Hayri	Adı
Hasan	Yusuf	İsmail	Salih	İsmail	Mustafa	Halil	Emrullah	Baba Adı	
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	Savaş	
Sark (Kafkas)	Çanakkale	Filistin	Sark (Kafkas)	Çanakkale	Filistin	Çanakkale	Sark (Kafkas)	Cephe	
Habip Oğullarından	-	-	-	Terek Oğullarından	-	-	Bekir Oğullarından	Lakap	
-	Piyade	-	-	-	-	Piyade	-	Sıfı	
Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Rütbe	
1308	1308	1308	1285	1307	1312	0	1313	Doğum Yılı	
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	İlçe	
-	Cengerli	Merkez	-	Gümüşakar	-	-	-	Bucak	
-	Diştaş	Kaçakköy	-	Ağbağ	-	-	-	Köy	
22.10.1914	29.4.1915	26.4.1916	18.6.1916	1.3.1915	7.9.1917	18.2.1915	26.4.1916	Ölüm Tarihi	
Alınbulak Muharebesi	Meydan Harbi'nde	Kollan Karyesinde	Meydan Harbi'nde	Gülhane Hastahanesi	Meydan Harbi'nde	Kanlıtepe Sark Sirtlarında	Gödere'nin Simal Sirtlarında	Ölüm Yeri	



Mehmet	Ahmet	Lütüş	İzzet	İsmail	İsmail	İsmail	İsmail	İsmail	Adı
Ahmet	Ali	Hüseyin	Süleyman	Mustafa	Eyüp	Bekir	Hasan	Baba Adı	
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	Savaş	
Şark (Kafkas)	Çanakkale	Çanakkale	Çanakkale	-	Çanakkale	Şark (Kafkas)	Arabistan	Cephe	
Abuş Oğullarından	-	-	-	Bayram Oğullarından	-	Talip Oğullarından	-	Lakap	
-	-	Piyade	Piyade	-	Piyade	-	-	Sıfı	
Er	-	Er	Er	Er	Er	Er	Çavuş	Rütbe	
1311	1300	1299	1300	1313	0	1298	1308	Doğum Yılı	
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	İlçe	
Merkez	-	-	Çatalçam	-	-	-	Akarsu	Bucak	
Sağlık	-	-	Bakacak	-	-	-	Sarhan	Köy	
26.4.1916	25.8.1915	19.2.1915	17.3.1915	26.2.1916	1 2.2.1915	27.11.1615	27.4.1616	Ölüm Tarihi	
2350 Numaralı	Anafartalar	Arıburmu	Haydarpaşa	2350 Rakımlı	Kanlıtepe'de	Hilal-i Ahmer Erzurum	Taifte	Ölüm Yeri	





Musa	Muharrem	Mehmet Çavuş	Mehmet	Mehmet	Mehmet	Mehmet	Mehmet	Mehmet	Mehmet	Mehmet	Adı
Mustafa	Salih	Hüseyin	Yusuf	Osman	Mustafa	Mahmut	Hüseyin	Baba Adı			
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	Savaş			
Çanakkale	Çanakkale	Çanakkale	Çanakkale	Çanakkale	Sark (Kafkas)	Sark (Kafkas)	Sark (Kafkas)	Cephe			
-	-	Şah Mehmet	Karaali Oğullarından	-	-	Cebrail Oğullarından	Hacı Cemal Oğullarından	Lakap			
-	Piyade	-	-	Piyade	-	Depo	-	Sınıfı			
Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Rütbe			
1298	1294	1303	1308	1307	1310	1308	1285	Doğum Yılı			
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	İlçe			
Merkez	-	Merkez	-	-	Akarsu	-	Çatalçam	Bucak			
Kırktaş	-	Kalkancı	-	-	-	-	Yaylabeli	Köy			
23.6.1915	1.6.1915	1.11.1915	1.3.1915	11.3.1915	29.2.1915	14.4.1915	19.6.1916	Ölüm Tarihi			
-	Şehit Muhtarbey Namine	Hilal-i Ahmer Tıp Fakültesi	Merkeztepe Muharebesi	Mtürefte Menzil	Meydan Harbi'nde	Karalısar Şarkı	Yeniköy Şark	Ölüm Yeri			



Ömer	Ömer	Osman	Osman	Nebil	Müslim	Mustafa	Mustafa	Adı
Şerif	Mehmet	Emir Hasan	Bekir	Mustafa	Ali	Osman	Mehmet	<i>Baba Adı</i>
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	<i>Savaş</i>
Irak	Şark (Kafkas)	Galiçya	Çanakkale	-	Çanakkale	Çanakkale	Çanakkale	<i>Cephe</i>
-	-	-	-	Akgöl Oğullarından	-	-	-	<i>Lakap</i>
Piyade	-	Piyade	Piyade	-	Piyade	-	Piyade	<i>Sınıfı</i>
Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	<i>Rütbe</i>
1311	0	1302	1298	1307	1309	1305	1291	<i>Doğum Yılı</i>
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	<i>İlçe</i>
Akarsu	-	-	-	-	-	Merkez	-	<i>Bucak</i>
Oğlanyusuf	-	-	-	-	-	Altköy	-	<i>Köy</i>
4.3.1916	0.10.1914	18.7.1916	6.3.1915	21.9.1915	21.4.1915	19.2.1915	21.9.1915	<i>Ölüm Tarihi</i>
18.Kolordu 2.Seyyar Hastahanesi	Meydan Harbi	Galiçya'da	Merkeztepe de	Meydan Harbi	Saddülbahir Muharebesi	Kanlısirt'ta	Anafartalar Muharebesi	<i>Ölüm Yeri</i>



Selim	Rüştü	Rıza	Rıfat	Recep	Paşa	Ömer Lütfü	Ömer	Adı
Turgay	İbrahim	Aziz	Yusuf	Mehmet	Mehmet	Kamil	Mustafa	<i>Baba Adı</i>
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	<i>Savaş</i>
Irak	Irak	Şark (Kafkas)	Çanakkale	Irak	Şark (Kafkas)	-	Şark (Kafkas)	<i>Cephe</i>
Naçar Oğullarından	-	Veli Oğullarından	-	Kebir	Mustafa Oğullarından	-	Sakallı Oğullarından	<i>Lakap</i>
Piyade	Piyade	-	Piyade	Piyade	-	-	-	<i>Sınıfı</i>
Er	Er	Er	Er	Er	Er	Tegmen	Onbaşı	<i>Rütbe</i>
1293	1311	1315	1298	1311	1310	0	1311	<i>Doğum Yılı</i>
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	<i>İlçe</i>
-	Çatalçam	-	Akarsu	Merkez	-	-	-	<i>Bucak</i>
-	Kıran-tepe	-	-	Altköy	-	-	-	<i>Köy</i>
26.4.1916	9.2.1916	20.6.1916	20.4.1915	8.2.1916	21.3.1916	2.4.1911	7.11.1915	<i>Ölüm Tarihi</i>
2350 Rakımlı Tepe'da	Felahiye Muharebesi	10.Kolordu 2.Seyyar Hastanesi	Kervizdere	Felahiye Muharebesi	2350 Rakımlı Tepe'de	-	Karabıyık Muharebesi	<i>Ölüm Yeri</i>



Şevket	Şerif	Şerif	Şakir	Şaban	Şaban	Şaban	Şaban	Süleyman	Süleyman	Adı
İzzet	İsmail	Arif	Hasan	Mustafa	Veli	Mustafa	Mustafa	Hasan	Hasan	Baba Adı
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	Savaş
Çanakkale	Irak	Çanakkale	Şark (Kafkas)	Şark (Kafkas)	Şark (Kafkas)	Çanakkale	Çanakkale	Çanakkale	Filistin	Cephe
-	İbrahim Oğullarından	-	Türkmen Oğullarından	-	-	-	-	-	-	Lakap
Piyade	-	Piyade	-	Piyade	Piyade	Piyade	Piyade	-	-	Sınıfı
Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Er	Rütbe
1307	1314	1309	1306	1299	1299	1296	1308	0	0	Doğum Yılı
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	İlçe
-	Çatalçam	-	Çatalçam	Akarsu	Akarsu	Merkez	Çatalçam	-	-	Bucak
-	Çatköy	-	Çukurçimen	-	-	Günyüzü	Gölköy	-	-	Köy
26.2.1915	26.6.1916	22.4.1915	10.5.1916	22.4.1915	22.4.1915	28.4.1915	26.8.1316	-	-	Ölüm Tarihi
Hilal-i Ahmer Kadırga Has	2350 Rakımı Tepe	Kirte Harbi'nde	Göller Köyünün Batısında	Bitlis Baraniye Sirtlarında	TriyandaŞl Çiftliğinde	Galatasaray Harp Hastanesi	Biru Abbas	Biru Abbas	Biru Abbas	Ölüm Yeri



Yusuf	Yusuf	Yusuf	Yemin	Şükrü	Şükrü	Şükrü	Şükrü	Şükrü	Adı
Osman	Mustafa	Hasan	Ayvaz	Tinnur	Mehmet	Hüseyin	Ahmet	Baba Adı	
I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	I.Dünya	Savaş	
Şark (Kafkas)	Şark (Kafkas)	Şark (Kafkas)	Çanakkale	Şark (Kafkas)	Şark (Kafkas)	Çanakkale	Çanakkale	Cephe	
Miri Oğullarından	Kır Oğullarından	Karaca Oğullarından	-	Ali Oğullarından	-	-	Kelali Oğullarından	Lakap	
-	-	-	Piyade	-	-	Nizamiye	Nizamiye	Sınıfı	
Er	Er	Er	Er	Onbaşı	Onbaşı	Er	Er	Rütbe	
1286	0	1292	0	1298	1302	1308	1301	Doğum Yılı	
Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	Refahiye	İlçe	
-	-	-	-	Akarsu	-	Cengerli	Merkez	Bucak	
-	-	-	-	Ortagöz	-	Diştaş	Ulucak	Köy	
1.5.1916	1.6.1915	18.7.1916	20.4.1915	24.4.1915	25.4.1916	6.3.1915	6.3.1915	Ölüm Tarihi	
Meydan Harbi	Alagöz Harbi'nde	Çukurlar Köyü Tepesi Muharebesi	Arıburnu Muharebesi	Karadağ Harbi	Mustafa Kolu Şark Surlarında	Merkeztepe	Merkeztepe	Ölüm Yeri	



## 6. REFAHIYE’NİN CUMHURİYET ÖNCESİ ETNİK YAPISI VE İNANÇ COĞRAFYASI

Geçmiş dönemlerde doğu-batı/ batı-doğu istikametinde yapılan göçlerin, seferlerin ve akınların geçiş yolu üzerinde bulunması, Refahiye ve yöresinde yaşayan köy ve kasaba sakinleri yerleşik hayatlarını koruyamamışlar ve güvenlik bakımından yerlerini sürekli değiştirmek zorunda kalmışlardır. Nitekim bölgenin etnik yapısının, Türklerin Anadolu’ya gelmesinden önce birçok kereler değiştiğini söyleyebiliriz.

Refahiye ve yöresinin Cumhuriyet öncesindeki etnik yapısı incelendiği zaman bölgede *Türkler*, *Türkleşmiş Moğollar*, az sayıda *Rum* ve *Ermeniler* gibi etnik grupların yaşadığı görülmektedir. Bir yanı sıra meydan vermemek için burada şunu belirtmekte yarar vardır: Böyle bir sınışıandırmada belirleyici olan unsurun inancın olmasıdır. Çünkü Anadolu’daki Müslümanlar, *Türk*; Ortodoks Hristiyanlar, *Rum*; Gregoryenler ise *Ermeni* olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak, “*Ermeni*” kavramı için farklı bir durum söz konusudur: O da bu kavram bazen ırk bazen de mezhep anlamında kullanılmış olmasıdır. Oysaki özellikle Doğu Anadolu’daki Rum diye adlandırılan Hristiyanların çok çeşitli ırkların karışmasından meydana geldiğini daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Az sayıda olsa da böyle bir durum Türkler içi de söz konusudur. Müslüman Türkler Anadolu’ya geldikleri zaman çok sayıda Ortodoks Hristiyan ve Gregoryen Ermeni Müslüman olmuş ve dolayısıyla bunlar da Türk sayılmışlardır. Ancak biz yine de Cumhuriyet öncesinde Refahiye ve yöresinin inanç coğrafyasına ve bu yöredeki köy ve kasabalarda yaşayanların etnik yapıları ile ilgili kısa bilgi vermeyi uygun gördük.

### 1. Türkler

Anadolu’nun ve dolayısıyla Refahiye’nin etnik yapısının Türkler lehine değişmesi hiç şüphesiz Malazgirt Savaşı’ndan önce başlamıştır. Daha Malazgirt Savaşı yapılmadan önce 1048’de Erzurum, 1057’de Malatya, 1059’da Sivas, 1064’te Kars, 1067’de Kayseri-Niksar ve Konya şehirleri fethedilmişti. Bütün bu fetihlere rağmen Anadolu, Türk göçmenleri için güvenli bir yer değildi. Çünkü göçmen Türkmenlerin, her türlü silâhla donatılmış Bizans Ordularına karşı koyacak güçleri yoktu. Diğer yandan Bizans saldırıları karşısında sıkışıkça geri çekilmek zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden Türkmenlerin Anadolu’yu yurt edinebilmeleri için himayeye ihtiyaçları vardı. İşte tam bu noktada Türkmenlerin imdadına *Alpaslan* yetişti. 26 Ağustos 1071 yılı Cuma günü Malazgirt Ovası’nda yapılan savaşta Bizanslılar, Türkler karşısında yenilgiye uğradılar. Dolayısıyla Anadolu’nun kapıları Türklere tamamen açıldı. Bu savaştan sonra ise Anadolu’ya Türk göçleri hızla artarak devam etti. Bu karmaşa ortamında Hristiyanların önemli bir bölümü batı bölgelerine göç ettiler. Bu sırada Bizans İmparatoru *Mihael*, danışmanlarının sözlerine kanarak sarayından daha dışarı çıkmamıştır. Halkına acıdığı için de adamlar göndererek Pont bölgesinde kalan diğer yerli halkı batı bölgelerine naklettirdi. Bizanslılar Doğu ve Orta Anadolu’dan Batı bölgelere doğru göç ederken Ermeniler de Türkmen toplulukları önünde Orta ve Güney Anadolu’da Kilikya ve Suriye taraşarına doğru çekildiler. Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki birçok köy, kasaba ve kent tamamen boşaldı. Türkler de hiçbir zorlukla karşılaşmadan bu bölgelere gelip yerleştiler.



Orta Asya'dan Anadolu'ya Türkmen göçleri durmamış peyderpey devam ediyordu. Ancak XIII. yüzyılın ortalarında Orta Asya'dan Moğol zulmünden kaçarak Anadolu'ya yoğun bir göç dalgası daha geldi. Gelen üçüncü göç dalgası önceki göçlerin yoğunluğundaydı. Bu göçlerin neticesinde Anadolu'nun etnik yapısı Türkler lehine tamamen değişmiş ve Türk nüfusu yerli nüfustan daha baskın bir duruma gelmişti.<sup>70</sup> Böyle bir etnik yapının vücuda gelmesinde gerek Büyük Selçuklu Devleti ve gerekse Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Hristiyan halkın, batı bölgelerine göç etmelerinin yanında bazı Hristiyanların, din değiştirerek Müslüman olmaları da etkili olmuş ve bu süreci hızlandırmıştır. Zaten Türklerin Anadolu'ya gelişleriyle Hristiyanlığın yerli halk üzerinde etkisi azalmış ve birbirinden kopuk ve habersiz durumda olan Hristiyanların, Müslümanlaşmasını kolaylaştırmıştır. Önce Müslüman olan halk, belli bir süreç sonunda da kültürel ve etnik açıdan Türkleşmişlerdi. XV. yüzyılda ise Anadolu'da herkes Türkleşmiş ve herkes Türkçe konuşmaya başlamıştı. Hristiyanlar bile *Greğe*'yi artık daha anlamaz olmuşlardı.<sup>71</sup>

Türkmen oymaklarının yerleşik hayata geçmeleri, Anadolu'nun diğer yörelerinde olduğu gibi Refahiye'de de farklı biçimlerde olmuştur. O sırada az nüfuslu bir ülke olan Anadolu'nun ziraat ve hayvancılık yapmaya elverişli boş bölgelerinde sakinlerini, sadece Türkmenlerin oluşturduğu köy ve kasabalar kurulmaya başlandı. Türkmen gruplar Hristiyanların oturduğu kentlerde oturmayı tercih etmemişler, kırsal kesimlerde yurt tutmayı tercih etmişlerdir. Böyle bir tercihin temelinde muhtemelen din faktörü yatmaktadır. Türk oymaklarının bir bölümü de Hristiyanların meskun bulunduğu köy, kasaba ve kentlere yerleşerek Hristiyanlarla birlikte yaşamaya başladılar.<sup>72</sup>

Tahrirlerden anlaşıldığına göre Ağcakaya, Ahurcuk, Alakilise, Altkendi, Anbus, Armutlu, Aşud, Badrik, Biçer, Belensor, Bulahkendi, Cengerli, Cilans, Çat, Çavuş, Dikke, Divir, Ekrek, Ekecik, Eğercikendi, Güneybengi, Hacıkendi (Nefs-i Gercanis nahiyesi), Hacıkendi (Dikenli nahiyesi), Haçır, Haçirge, Hanzar, Haydarlı, Horun, İlgazi, İsamusa, Kadıkendi, Karasu, Kayı, Keçegöz, Koğankışlak, Kovata, Köçevi, Köst, Kurtlar, Kürdler, Laleli, Maksudmoğri, Mendemin, Mülk (Vadivank nahiyesi), Mülk (Orçul nahiyesi), Nefs-i Gercanis, Oğlanyusuf, Onculos, Perçem, Poladahuru, Puladkendi, Pulur, Pusans, Saip, Salur, Siptiğin, Taşhalil, Terkütah, Tuzla ve Tülü köyleri Türkmenler tarafından yeni kurulan köylerdir.

Alacahan, Buğdaçor, Çatak, Erzensi, Gelbular, Gölüksür, Gülan, Horopul, Karur, Koçkiri, Mavzir, Mondulos, Obruk, Ofuz, Sevkar köylerinde ise Müslümanlarla, Hristiyanlar birlikte yaşıyorlardı. Ancak 1314 (1896) yılında yapılan nüfus sayımında Çakmaklı, Horopul, Mendemebaşı ve Mondlus-ı Ulya köylerinde ise sadece Hristiyanlar ikamet ediyorlardı.<sup>73</sup>

<sup>70</sup> Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. XXIII ve s. 7, 27, 37, 41.

<sup>71</sup> Claude Cahen, s. 149, 159, 214, 318.

<sup>72</sup> *age*, s. 160.

<sup>73</sup> 4. BOA, 168, 540 no'lu ve TKKA, 41 no'lu *Tahrir Defterleri*.



Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Doğu-Batı doğrultusunda yapılan seferlerde orduların geçiş yolu üzerinde bulunması, bölge halkı açısından bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Bu yüzden yerleşik hayata geçen halk çoğu zaman ikamet ettiği mekânları boşaltarak başka bölgelere göç etmek mecburiyetinde kaldılar ve muhtemelen boşalanyerlere başka göçmenler gelip yerleştiler. Onun için bölge nüfusu ve bölge sakinleri, olayların seyrine göre sürekli değişim göstermiştir. Bu yüzden istikrarlı ve durağan bir yerleşme olmadığı gibi bölge sürekli nüfus kaybına da uğramıştır.

Elimizde yeterli bilgi olmadığından Refahiye'ye bağlı köy ve kasabaların kuruluş tarihleri hakkında kesin ve net bir bilgi veremiyoruz. Şu kadarını söyleyebiliriz: Kemah'ta Mengüçük Beyliği'nin kuruluş tarihinden itibaren Türk oymakları yerleşik hayata geçmeye başlayarak yeni köy ve kasabalar vücuda getirmeye başladılar. Refahiye'de "Kayı", "Salur" adında köylerin mevcudiyeti ve tahrir kayıtlarında da çok sayıda "Eymir", "Eymirli" şahıs isimlerinin bulunması, Refahiye ve yöresine başta bu Türk boylarına mensup oymakların yerleştiğini göstermektedir. Ayrıca "Cengerli" köyü sakinlerinin de "Avşar" boyuna mensup olduğu BOA, belgelerinde kayıtlıdır.<sup>74</sup> Bunlardan başka diğer Türk oymaklarına mensup Türkmenlerin kurmuş olduğu başka köylerin bulunması da muhtemeldir.

İnanç açısından azınlık durumunda olan Ortodoks Hristiyanları ve Gregoryen Ermenileri dışarıda tutarsak XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Refahiye ve yöresinde gelip yerleşen Türklerin geneli Sünnî idiler. Ancak, Moğol zulmünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmen grupları, göçebe hayat tarzlarının doğurduğu olumsuzluklar ve o günlerin şartlarından kaynaklanan bazı nedenlerden dolayı medrese eğitiminden uzak kaldılar ve bu yüzden dinin emirlerinin bazılarını yerine getiremediler. Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Erdebil Tekkesi müritlerinin Anadolu'da yaptığı Safevî yanlısı propagandalar neticesinde Türkmenler arasında inanç farklılaşmasını doğurdu ve "Anadolu Aleviliği" dediğimiz mezhep ortaya çıktı. Ne hazindir ki, aynı ırkın mensupları olan; ancak Sünnî-Alevi farklılaşmasını fırsat bilen iç ve dış düşmanlar, yaptıkları aleyhteki propagandalar neticesinde bu iki kardeş ulusu zaman zaman karşı karşıya getirmiştir; ancak yapılan toplumsal sınıflandırmaların ve ayrımların hepsi suni olduğundan bu birlikteliği bozarak başarıya ulaşma şansları asla yoktur, olmayacaktır da.

Cumhuriyet öncesi Refahiye'ye bağlı 90 köyün 64'ünde Sünnîlerin, 26' sında Alevîlerin yaşadığı görülmektedir. 22 Alevi köyü ile 6 Sünnî köyü ise Cumhuriyet'in ilanından sonra Refahiye'ye bağlanmıştır.

## 2. Moğollar

Anadolu'nun tarihi açısından önemli olaylardan biri de Moğolların Anadolu'yu istila etmeleridir. Bu istilalarla beraber çok sayıda Moğol kabileleri nin gelip Anadolu'ya yerleşmeleri neticesinde bölgede askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel yönden önemli değişimler oldu. Önce bu değişimlere neden olan ve Anadolu'ya gelip yerleşen Moğol nüfusuna bir göz

<sup>74</sup> Mustafa Özdemir, *Cengerli, Tarihî, Toplumsal ve Kültürel Bir Araştırma*, İstanbul 2002, s. 85, 87.





atalım:

İran, Irak, Kafkasya ve Anadolu'ya hakim olan Moğollar ilk olarak *Celaleddin Harezşah*'ı takip için *Curmağun Noyan* komutasında 30-40 bin kişilik bir kuvvetle batıya yöneldiler. Moğol ordularının farklı bir özelliği, daha geri dönmek üzere ve gidilen yerde kalıcı olmak amacıyla aileleri ve bütün ağırlıklarıyla birlikte yola çıkmış olmalarıdır. Dolayısıyla orduyla birlikte toplam Moğol nüfusunun yaklaşık 150.000-200.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. 1253 yılında ise *Mengü Kaan*, doğu ve batı ordularından her 10 kişiden 2'sini yani Moğol ordusunun 1/5'ini *Hülagü* komutasında batıya gönderdi.<sup>75</sup> İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelen ve 200.000 çadır halkından oluşan bu orduda, aileleriyle birlikte yaklaşık 1.000.000'u bulan nüfus vardı. Burada şunu belirtmeliyiz: Bu gelen 200.000 çadır halkının tamamı Moğol değildi; muhtemelen gelenlerin çoğunluğunu Türk kabileleri oluşturuyordu.<sup>76</sup> Daha sonraki yıllarda İlhanlılar Döneminde Anadolu'ya Moğol göçleri gelmeye devam etti. Bazı kaynaklarda ise XIV. yüzyıl sonlarında

Anadolu'da Moğol nüfusunun 40.000-100.000 çadır halkı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çok kalabalık olduklarını ifade etmek için *Faruk Sümer, İbn Arabşah*'ın Moğollar için "on sekiz bin âlem" sözünü kullandığını kaydetmektedir. Netice itibarıyla XV. yüzyılda Anadolu'daki Moğol nüfusunun hissedilir derecede kalabalık olduğu görülmektedir. Anadolu'nun o sırada az nüfuslu bir ülke olduğu göz önüne alınca, yüzdeliğe vurulduğu zaman Anadolu'daki Moğol nüfusunun oldukça yüksek bir oran olarak ortaya çıkacağı muhakkaktır.

Anadolu'ya gelen kalabalık Moğol nüfusunun Anadolu'da önemli değişmelere sebep olduğu bilinmektedir. Bu değişmeleri genel hatlarıyla ortaya koyacak olursak, Selçuklular Döneminde Anadolu, askerî, siyasî, sosyal ve ekonomik bakımdan büyük bir gelişme içindeydi. Moğolların istilası ise, gelişmekte olan bu medeniyetin durdurulmasının ve mahvolmasının tek sebebi oldu. Çünkü Moğol orduları uğradıkları yerleri yakıp yıkıyorlar ve her ne varsa talan ediyorlardı. Belki de bu orduların başarısındaki en büyük etmenin, yağmacılığın onlar için bir amaç olması ve elde edilen ganimetlerden hisselerine düşen payın daha çok olması arzusuydu. Moğolların bu yıkımı neticesinde Doğu ve Güney Doğu bölgeleri hiçbir zaman o önceki gelişmişlik durumlarını bir daha yakalayamadılar. Ancak bu istilanın Anadolu'nun Türkleşmesinde katkılarının olduğu da aşîkârdır. Moğol istilası sırasında Sir Derya, Harizm, Mâverau'nnehr, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan Türkmen toplulukları, bu istilanın önünden kaçarak Anadolu'ya geldiler. Ayrıca Moğollar gelirlerken çok sayıda Türkmen oymaklarını da beraberlerinde Anadolu'ya getirdiler. Hiç şüphesiz Anadolu'ya gelen Türkmen oymaklarının, Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli katkıları oldu. Ayrıca

<sup>75</sup> Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, s.113 vd. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-f Cihan Güşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara 1999, s. 187; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev: Cemal Köprülü), Ankara 1987, s. 44. Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1, 2. Gregory Abûl-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), c. II, Ankara 1999, s.

<sup>76</sup> M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankaras 2003, s. 73, 74.



Moğol kabilelerinin Müslümanlaşmasını ve Türkleşmesini de sağladılar. Her ne kadar yüksek kademelerdeki memur ve komutanlar Moğol olsalar bile, Türklerin Moğollaşması diye bir olay cereyan etmemiş, aksine bir gelişme meydana gelerek Moğollar Türkleşmişlerdir. O sırada Moğolların, Uygur alfabesini kullanıyor olmaları ve Uygurca konuşmaları inanç farklılaşmasında ve etnik yapılarının değişme sinde etkili olmuştur.

Diğer yandan Moğollar, Anadolu'ya gelirken yanlarında Uygur Türklerine mensup aydınlar zümresini ve birtakım meslek erbabını da beraberlerinde getirdiler. Bunun neticesinde Anadolu'da hakim olan Fars kültürünün yerini Orta Asya Türk kültürü aldı.<sup>77</sup> Moğolların, Anadolu'daki faaliyetleri sırasında Erzincan ve çevresi

Moğol ordularının hem kışlak ve hem de uğrak yerlerinden birisiydi. Ayrıca Erzincan'dan Trabzon'a kadar olan bölgede bir Moğol kabilesi olan Sulduz kökenli Çobanlılar yaşıyordu.<sup>78</sup> Moğol kabilelerinin Refahiye ve yöresinin Türkleşmesinde etkili olduğu gibi bölgeye yerleşen

Moğol ailelerin bölgenin ilk sakinleriyle kaynaşıp Türkleştiği de muhakkaktır. Refahiye ve yöresinde Türkleşen Moğolların bulunduğunu söylemek, tarihî verilere aykırı düşmemektedir. Moğol kökenli birtakım kültür öğelerinin *Dartar-Tartar/Tatar, Toktemür/Tokdemir, Çobanlı / Çobanlı...* vb. isimlerin varlığı Refahiye ve yöresinde kullanılıyor olması bu tespiti güçlendirmektedir.

### 3. Rumlar

Gerek tarih öncesinde ve gerekse tarihî dönemlerde Refahiye'nin içinde yer aldığı Doğu Karadeniz Bölgesi, coğrafi konumu itibarıyla doğubatı doğrultusunda yapılan akınların ve göçlerin güzergahı olması nedeniyle sayısız istilalara uğradılar. Zaman zaman yöneticisiz kalan yerli kavimler, dışarıdan gelen yabancı milletlerin egemenlikleri altına girmek zorunda kaldılar. Bölgede sürekli nüfus hareketliliği yaşandı. Neticede de bölgeye çok çeşitli kavimler gelip yerleştiler. İstilacı kavimlerin etkileri geçici olmamış, istila ettikleri bölgelere yerleşerek bölgenin nüfusunu yoğunlaştırdıkları gibi kültürlerini de yerli kavimlere öğreterek kalıcı etkiler bırakmışlardır. Bu durumu Pont Devleti'nde bariz bir şekilde görmek mümkündür: Milletler mozaikçi olan bu devlette, Mitridatlar Döneminde 22 dilin konuşulduğu, bazı kaynaklarda ise 25 dilin konuşulduğu rivayet edilmektedir.

Pont bölgesi, İÖ, 1700-1200'de Hititlerin bir bölümünü oluşturuyordu. 500 yıl süren Hitit egemenliği sırasında Erzincan, Gümüşhane, Trabzon ve Rize yörelerinde Asya kökenli kavimler oturuyordu. Hititler devrinden itibaren kültür ve medeniyet bakımından ileri düzeye ulaşmış olan Pont bölgesindeki yerli kavimlerin oturdukları yerler şöyleydi: Yeşilirmak havzasında *Kapadokyalılar*; Çoruh Irmağı'na kadar olan bölgede *Pariyadres, Skidise* kabileleri

<sup>77</sup> Ebu Bekrî Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 42; Faruk Sümer, 12. *age*, s. 115. Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 272.

<sup>78</sup> Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, s. 183 vd.



ve *Mosklar*; Karadeniz'in güney kıyılarında ise *Halibler*, *Haldiler*, *Kolhlar*, *Tibarenler*, *Mossinekler*, *Makronlar*, *Skidisler*, *Behirler*, *Bizerler* ve *Driller* yaşıyorlardı.

İÖ, 520 yılında İran'ın 19. eyaleti olan *Pont Satraplığı* içinde kalan bölge, İran tarafından görevlendirilen satraplar tarafından yönetiliyordu. Valilere *Şatrapa* (Khşatrapa) deniyordu. Yunan dilinde "*Satrap*" şeklini alan bu kelime "*Tacın Koruyucusu*" anlamına geliyordu. Hükümdar ailesinden ya da İran'ın altı büyük ailesinden atanan Satraplar, hükümdarların vekili sayılırlardı ve yetkileri ise sınırsızdı. Satraplık, sonraları Mitridat hanedanının eline geçti. *Mitridat Ktistes*, İÖ, 301 yılında bağımsızlığını ilan ederek Pont Devleti'ni kurdu. Pont Devleti, bağımsızlığını uzun süre koruyamadı. Daha sonraki yıllarda çeşitli devletlerin egemenliği altında varlığını sürdürebildi. Sonraki yıllarda "Trabzon Pontus Rum İmparatorluğu" adı ile anılan bu devleti *Fatih Sultan Mehmet*, 26 Ekim 1461 tarihinde ülkesine ilhak etti.



**Resim 6:** Kadıköy Kilisesi

Pont Devleti'nin kurulduğu sırada bölgede kesif bir nüfus barınıyordu. Bu devlet kurulmada önce İÖ, 676 yılında Kafkasya'dan gelen ve Pont bölgesini istila edip 115 yıl egemenlikleri altında tutan Kimmerler zamanında Karadeniz kıyılarında *Helenler* tarafından ticaret kolonileri kurulmaya başlanmıştı.<sup>79</sup> "...tüccar ruhlu ve müteşebbis insanlar olan Helenlerin iktisadî alandaki faaliyetleri, yerli halkın bu kolonilerde toplanmalarına yol açmış, zamanla bütün bu insanlar, politika bakımından Helen sayılmışlardır. Anadolu'nun bu şehirlerde toplanan yerli halkının da Helen sayılmalarında bunların tüccar kolonistlerin dilini ve yazısını almaları birinci derecede amil olmuştur."<sup>80</sup> Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Helen Kültürü tesiri altında kalmanın dışında bölge insanının, Yunanlılıkla hiçbir ilgisi yoktur. Hristiyanlığın, Anadolu'da İS, I. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamasına paralel olarak, *Pont İmparatorluğu*'nda da yayılmaya başlamış ve 324 yılında *Büyük Constantinus*'un Hristiyanlığı kabul etmesinin ardından bölge insanının tamamına yakını bu dinin mensubu

<sup>79</sup> Muammer Gül, *age*, s. 184, 197. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark*, II. Bölüm, c. IV, s. 466. Sait Paşa, *Mir'atül İber*, c. 2, İstanbul 1304 (1887), s. 199; Ksenophon, *Anabasis*, (Çev: Hayrullah Örs), İstanbul 1944, s. 187, 188, 190; Herodotos, *Herodot Tarihi*, (Çev: Müntekim Ökmen, Yunanca aslıyla karşılaştıran ve sunan: Azra Erhat), İstanbul 1983, s. 182. Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Millî Devleti, Pontus*, s. 43, 44. Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, İstanbul 2005, s.184. 22.

<sup>80</sup> . Ş. Günaltay, *Yakın Şark*, IV, I. Bölüm, s. 249. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 37, 42. Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 150. BOA. 922 tarihli ve 60 no'lu *Tahrir Defteri*, s. 91, 122.



olmuşlardır. Anadolu'nun, Türklerin eline geçmesinden sonra bölgedeki Hristiyan halkın önemli bir bölümü batı bölgelerine göç etmiş, bir bölümü Müslümanlığı seçmiş, diğer bölümü ise yerlerinde kalmayı tercih ederek inançlarını korumuşlardır. Ayrıca, Malazgirt Savaşı öncesi ve sonrasında yaşanan göç karmaşası içerisinde Müslümanlığı tam olarak içselleştiremeyen bazı Türk grupları da Hristiyanlığı kabul ederek bölge halkının bir bölümünü oluşturmuşlardır.

1514 tarihinde Refahiye ve yöresi *Osmanlı Devleti* yönetimine geçtikten sonra az önce belirtildiği üzere 1516-1518 tarihleri arasında yapılan tahrirde Gercanis'e tâbi Puladahuru (Hüseyinşeyh/Avşarözü)'nda 1 zaviye şeyhi ve Orçul'a tâbi Buğdaçor (Damlaca) köyünde 8 hane 3 mücerred Müslüman, ayrıca Orçul'a tâbi Sevkar/ Zevker (Çatalçam)'de 7 hane Hristiyan, 35 tımar sahibi toplam 358 nüfus yaşıyordu. Nüfus durumundan da anlaşılacağı üzere savaşlar ve anarşik olaylardan dolayı köyler boşalmış, bölge sakinleri konar göçer hayat tarzını seçmek mecburiyetinde kalmışlardı. Mesela, XVII. asırda yaşamış Kemahlı *Rahip Gri-gor*, 1595-1640 yılları arasında yaşanan Celâlî İsyanları sırasında her tarafın harap olduğunu ve bölge halkının boşaldığını ifade etmiş ve bu insanların, hayatlarını devam ettirebilmeleri için İstanbul başta olmak üzere Rumeli'ye iltica ettiklerini ifade etmiştir.

Bölgede asayişin sağlanmasının ardından köyler tekrar şenlenmeye başlamış ve 1530, 1568, 1592 yıllarında yapılan tahrirlerde nüfusun belirgin bir şekilde arttığı görülmüştür. Ne var ki, bölge nüfusuyla ilgili belgelerde farklı rakamlar verilmiştir; ama belgelerin hepsinde de ortak olan bir yan Hristiyanların, Müslüman nüfusa göre küçük bir azınlık durumunda olmasıdır.

5152 no'lu ve 1052 (1642) tarihli Avarız defterinde Refahiye'ye bağlı köylerde 35 hane halkı *Ortodoks Hristiyan* ve 6 hane halkı *Gregoryen Ermeni'nin* yaşadığı; 1890 tarihli yabancı bir kaynaktan ise Refahiye merkezi ve köylerinde 1221 *Ortodoks Hristiyan* ve 837 *Gregoryen Ermeni'nin* yaşadığı kaydedilmiştir.<sup>28</sup> 1882- 1893 Osmanlı Genel Nüfus sayımı tutanaklarında 557 kadın, 544 erkek, toplam 1101 *Ortodoks Hristiyan*; 376 kadın, 393 erkek toplam 769 *Gregoryen Ermeni*; 1318 (1900) tarihli Erzurum Salnamesinde 598 kadın, 590 erkek toplam 1188 *Hristiyan*; 314 kadın, 408 erkek olmak üzere toplam 722 *Ermeni*; 21 Safer 1314 (1896) tarihli ve 54 no'lu belgede ise Refahiye merkezinde ve köylerinde toplam 246 hane halkı 706 (?) nüfus *Ortodoks Hristiyan'ın* ve 67 hane halkı 393 (?) nüfus *Gregoryen Ermeni'nin* bulunduğu kaydedilmiştir. *Ortodoks Hristiyanların* Mendel-u Ulya (Yukarı Mendeme), Mendemebaşı, Melikşerif (Yurtbaşı), Pösür, Çakmaklı, Gazikendi (Kadıköy), Alacahan köylerinde ve Nefsi Kasaba (Refahiye'nin merkezi)'da; *Gregoryen Ermenilerin* ise Melikşerif (Yurtbaşı), Horopul (Kırkbulak) köylerinde ve Nefsi Kasaba (Refahiye'nin merkezi)' da yaşadıkları ifade edilmiştir. 1914'te ise Refahiye ve köylerinde Hristiyanların nüfusunun 1394, Ermenilerin nüfusunun ise 1270 olduğu belirtilmiştir.<sup>81</sup>

<sup>81</sup> 26. Hrand D. Andreasyan, *Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi*, İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 45. BOA. 1052 (1642) tarihli ve 5152 no'lu *Avarız Defteri*, s. 560, 594. Vıtal Cunnat, *La Turquie D'Asie*, c. 1, Paris 1890, s.137. Hrand D. Andreasyan, *Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi*, İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976, s. 45. BOA. 1052 (1642) tarihli ve 5152 no'lu



Sonuç olarak Refahiye ve yöresinde yaşayan Hristiyanlar, etnik bakımından bölgenin eski halklarından olup Türklerin örf âdet ve geleneklerini benimsediler, Türkçe konuşup Türkler gibi yaşadılar. Türklerin hoşgörüsü sayesinde ise inançlarını korudular ve ibadetlerini özgürce yaptılar. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Hristiyan toplum, başta Rumlar olmak üzere hiçbir topluluğun sahip olmadığı ayrıcalıklı konuma sahiptiler. Hatta, onların sahip oldukları bu ayrıcalıklı konuma Türkler bile sahip değillerdi.

Ancak, Batılı devletlerin kıskırtmaları sonucunda Yunanlıların “*Büyük Helen Devleti*” kurma hayalleri onları, Anadolu’yu işgal etmeye sevk etti. 1919-1922 yılları arasında yapılan savaş Yunanlıların hezimetleriyle sonuçlanınca Yunanlılar, gerçekleşmesi imkânsız olan idealerinden vazgeçtiler. Bu savaştan sonra 1923 yılında İmzalanan *Lozan Barış Anlaşması* uyarınca 1924 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi gerçekleştirildi. Bu mübadelede Anadolu’daki Hristiyanlar Yunanistan’a, Yunanistan’daki Müslümanlar da Anadolu’ya nakledildiler. İstanbul’da yaşayan Hristiyanlar ile Batı Trakya’da yaşayan Müslümanlar bu nüfus mübadelesinin dışında tutuldular.<sup>82</sup> İşte 1924 yılında iki devlet arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesi gereğince Refahiye’de yaşayan Hristiyan azınlık Yunanistan’a nakledilmiştir.

1318 tarihli Erzurum Salnamesi’nde belirtildiğine göre Hristiyanlar nakledilmeden önce Hristiyanlara ait 13 kilise ve manastır mevcuttu. Bu ibadet yerlerinden sadece XIX. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen Kadıköy Kilisesi ayakta kalabilmiştir. (Resim: 6) Kadıköy Kilisesi, Refahiye’ye 35 km uzaklıkta bulunan Kadıköy’dedir. Kilise, 13X9 ebatlarında, kubbeli, tonozlu ve dikdörtgen plânlı olup yöreye özgü kalkerli taştan yapılmıştır. Orta kubbe dört yuvarlak sütun üzerindedir. Ön ve arkaya yakın dikdörtgen tabanlı dört direk daha bulunmaktadır. Va-az bölümü ön cephenin sağ tarafındadır. Doğu cephesi, üç bölümlü ve yarım daireler şeklinde, içten dışa doğru çıkıntılıdır. Ortadaki çıkıntı, sağ ve soldaki çıkıntılara oranla dışarıya doğru daha taşkındır. Üst örtü sistemi taş çatı biçimindedir. Güneydeki taç kapı, kemer alınlıdır. Geometrik süslemeli ve sade görünümündedir. Güneye bakan üç pencere bulunmaktadır. Portalın üstünde onarım amaçlı tadilat yapılmıştır. İç kısımdaki ikonlar ve diğer süslemeler ise tamamen silinmiştir. Binanın en göz alıcı süslemeleri, ön tarafta ve yüksekçe bir yerde olup ahşaptan yapılmıştır. Zengin motişerin yanı sıra üst ve ortada ahşaptan oyularak Grekçe yazılmış bir yazı yer almaktadır. Bu yazıda 1912 tarihi ve mimarın da adı belirtilmiştir. Binanın en alt kademesindeki taşların farklılığı ve anlatımlar, binanın daha önceden yapıldığını; ancak 1912 tarihinde geniş kapsamlı bir tadilat yapıldığını göstermektedir.

#### 4. Ermeniler

*Osmanlı Devleti*’nde Ermeniler, kendi isimleriyle anılan millet olmuşlar ve devlet nezdinde güvenilir Hristiyanlar olarak görüldüler. Ülkenin her yerinde dağınık bir biçimde yaşayan Ermeniler, XIX. yüzyılda Bitlis, Diyarbakır, Erzurum (O sırada Erzincan ve ilçeleri

*Avarız Defteri*, s. 560, 594. K. Karpat, *Osmanlı Nüfusu, Demografik ve Sosyal Özellikleri* İstanbul 2003, s. 164.

<sup>82</sup> Kemal H. Karpat, *age*, s. 87, 88



Erzurum'a bağlı idi.), Elazığ, Sivas ve Van illerinde diğer illere oranla daha yoğun bir nüfusa sahiptiler; ancak Refahiye ve yöresinde çok küçük bir azınlık durumundaydılar.

Ermenilerin Anadolu'ya nereden ve ne zaman geldikleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. En yaygın ve fazla kabul gören görüşe göre Ermeniler; *Trak* kökenli olup, İÖ, 1200 yıllarında *Friglerle* beraber veya daha sonraları batıdan gelerek Anadolu'ya dağılmış olmalarıdır.<sup>83</sup>

Frigler, Trakya'dan Anadolu'ya geçtikten sonra Hitit İmparatorluğu'nu yıktılar ve egemenlik alanlarını güneydoğuda Kilikya limanlarına, kuzeydoğuda ise Hititlerin başkenti Hattuşaş'ın kuzeyine kadar genişletip Anadolu yaylasına yerleştiler. Asur kaynaklarında "Muşki" diye anılan kavmin de Frigler olduğu kabul edilmektedir. Muşkiler, İÖ, 882'de ilerlemelerini

sürdürerek Murat suyu ile Fırat'ın birleştiği yere ulaştılar ve orada Asur Kralı *II. Asurnasirpal* ile savaştılar. Asurluların durdurma çabalarına rağmen Frig ilerlemesi devam etti. Bu ilerlemeyi durdurmak için Asur Kralı *Sargon*, Kapadokya'da *Nazianzos* ile *Tyana* (Kemerhisar) arasında bir dizi kale inşa ettirdi. İÖ, 695'te *Gurdi* (Helen kaynaklarında "Gordios" olarak geçmektedir.) adında bir Muşki kralının Kayseri ile Darende arasındaki Asur kaynaklarında *Til-Garimmu*, Hitit kaynaklarında ise *Tegarama* diye adlandırılan bugünkü Gürün dolaylarına hâkim olduğu görülmektedir. Tegarama ülkesi; Tevrat'ta, *Togarma* olarak geçmektedir. Bundan dolayı Orta Çağ Ermeni tarihçileri, milletlerini "Torkom"un veya "Tokorm"un halkı olarak adlandırmışlardır.

Ermenilerin menşei hakkında *Herodot* da bazı malumatlar vermiştir. *Herodot*'un ifadesine göre: "Frigya kolonları olan Ermeniler, Frigyalılarla aynı geleneklere sahiptiler ve ikisi de Dareios'un kızlarından biriyle evlenmiş bulunan Artokhmes'in buyruğundaydılar." *Herodot*'un verdiği bilgileri destekleyen *Eudoksos* da Ermenilerin Frigya kökenli olduklarını ve dillerinin Friglere çok benzediğini belirtmiştir.

Kafkasya'dan gelen Kimmer ve İskit akınları sonunda Anadolu'ya hakim olan Frigler yıkıldılar. Ancak Kimmerler, Frigler karşısında zafer kazanmalarına rağmen,

Lidya'nın hızla toparlanması ve İÖ, 645'te de Asurluların onları Kilikya'da yıkıma uğratması neticesinde ayakta kalamadılar. Bu karmaşa sırasında dağılmış olan Ermeni kabileleri de hayatlarını kurtarabilmek için kısmen kuzeybatıda Erzincan diyarından, kısmen de güneybatıda Sason ve Adiabenos'tan doğuya doğru göç ettiler. Düzlük alanlara yerleşen Ermeniler güven içinde değillerdi. Sürekli dağlı bir kabile olan Khaltların düzenli olarak hücumlarına uğruyorlardı. Bu bakımdan Ermeniler, can güvenliklerini sağlamak için Toroslardan Urmiye Gölü arasında kalan geniş alandaki dağların doruklarına çekildiler. Gittikleri yerlerin yerli halkları, yeni gelen göçmenleri *Arina*, *Armai* ve *Armeni* gibi adlarla anıyorlardı. Persler ve Grekler ise Ermenileri *Armin*, *Armen* köküyle adlandırmışlar ve ilk olarak *I. Darius* zamanında bu ad bir kitabede zikredilmiş ve İÖ, 518'den sonra ülkeye *Arminiya* ülkenin yeni sakinlerine de *Armina* denmeye başlanmıştır. *Osmanlı Devleti* Döneminde ise "Armina" *Ermeni*; "Arminiya" ise *Ermenistan* söyleniş biçimlerini almıştır.

<sup>83</sup> Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, İstanbul 2005, s. 66.



Ermeniler, tarihî süreç içerisinde tam bağımsız ve uzun ömürlü bir devlet kuramadılar. Bölgede kurulan İskitlerin, Kimmerlerin, Medlerin, Perslerin, Selevkosların, Pontusluların, Romalıların, Bizanslıların, Selçukluların ve Osmanlıların ya vasalları oldular, ya da bu devlet-ler bünyesinde azınlık olarak varlıklarını sürdürdüler.<sup>84</sup>

Ermeniler, özellikle Osmanlı Devleti Döneminde huzurlu bir hayat sürdürdüler. Osmanlı Devleti'nin hoşgörüyü dayanan siyaseti sayesinde inançlarını özgürce yaşadılar ve serbestçe ticaretlerini yaptılar. Gayrimüslim tebaa arasında Ermeniler, *Türk-İslâm* medeniyetini en çok benimseyen bir unsur olmuştur. Âdetleri, zevkleri, yaşayış biçimleri ve giyimleri Türklerin-

kine çok benziyordu. Birçok Ermeni evlerinde Türkçe konuşuyor ve Ermeni harşerle Türkçe yazılmış İncil okuyorlardı. Bu sebeplerden dolayı XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki Osmanlı belgelerinde Ermeniler, "*Millet-i Sadıka*" olarak nitelendirilmişler ve *Darphane* ve *Baruthane* gibi iki önemli müessesenin nazırlıkları (bakanlıkları) Ermeni ailelere evrilmiştir.<sup>85</sup>

Fransız İhtilâli ile başlayan milliyetçilik akımı, XIX. asır ortalarında Ermeniler arasında da görülmeye başlandı. 1846 yılında Fransa'da bir Katolik Koleji kuran Ermeniler, bu kolejden mezun olanlar aracılığıyla Fransız İhtilâlinin ürettiği fikirleri İstanbul'da yaymaya başladılar. 1839'da *Mustafa Reşit Paşa*'nın öncülük ettiği Tanzimat hareketinin Gayrimüslimlere yeni haklar sağlaması, Ermeniler için uygun bir ortam hazırladı. Bu fırsattan yararlanan Ermeniler, yayınladıkları Ermenice gazeteler aracılığıyla Ermenilik şuurunun gelişmesi için çalıştılar. Bu çalışmaların neticesinde 1863'ten itibaren Patrik seçimi Ermeni cemaatinin kontrolüne geçti. Diğer yandan, *Mithat Paşa*'nın himayesinden önemli ölçüde yararlandılar. Dolayısıyla *Kirkor Odvan Efendi* 1876 *Kanun-i Esasî*'nin hazırlanmasında faal bir rol oynamıştır. Ne var ki Ermeniler, Tanzimat'la kendilerine tanınan hakları kötüye kullandılar ve *Osmanlı Devleti*'nin kendilerine yakıştırdığı "*Millet-i Sadıka*" nitelemesine aykırı davranışların içine girdiler. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Patrik *Nerses Varjabedian*, Yeşilköy'e kadar ilerleyen Rus ordusu karargâhına giderek *Grandük Nikola*'dan Osmanlılarla yapılacak olan anlaşmaya Doğu Anadolu'da Rus himayesinde *Ermeni Devleti* kurulması için bir maddenin konulması ricasında bulundu. Patriğin bu girişimi sonuçsuz kalmadı. 1878 yılı Temmuz ayında yapılan

Berlin Anlaşması ile Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı altı vilayette Büyük Devletlerin denetiminde ıslahat yapılması karara bağlandı. Çok geçmeden Ermeni aydınları Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma hayaline kapıldılar. Fransa ve İsviçre'de yaşayan Ermeni gençleri, 1887 yılında Cenevre'de *Hınçak* adında gizli faaliyet gösteren bir cemiyet ile 1890 yılında da Rusya'da *Taşnak* adında bir başka cemiyet kurdular. Her iki cemiyet,

<sup>84</sup> *Kitabı Mukaddes*, Tekvin, Bap: 10, İstanbul 2000, s. 9, *Herodot Tarihi*, VII, 73, s. 359. Rene Grousset, *age*, s. 68. 39. Ş. Günaltay, *Yakın Şark*, IV, II. Bölüm, s. 564.

<sup>85</sup> Ercüment Kuran, *Yeni Türkiye*, "*Osmanlılar ve Ermeniler*" adlı makale, Sayı: 38, Ankara 2001, s. 617; Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2003, s. 405 vd. Beşir Atalay, *Türkler*, c. 14, "*Osmanlı Sanayileşmesi Hakkında Düşünceler*" adlı makale, Ankara 2002, s. 624.



Osmanlı Devleti bünyesinde hücreler kurarak tedhiş hareketlerine başladılar. 1890'nın Şubat ayında Erzurum'da patlak veren Ermeni ayaklanması Hınçak ajanlarının faaliyetlerinin bir neticesi idi. Osmanlı Devleti bünyesinde meydana gelen Ermeni olayları, etkilerini Refahiye' de de gösterdi. Refahiye'de Müslümanlar ile Ermeniler arasında çarpışmaların olduğu, bir Ermeni'nin zaptiye onbaşısını tabanca ile yaraladığı haberleri üzerine Ermeni eşkıyasının giriştiği katliamların durdurulması için Refahiye'ye asker sevk edildiğine dair arşivlerde belgeler mevcuttur. Ayrıca, *Hüseyin Nazım Paşa* hatıralarında, Refahiye'de Ermenilerin Müslüman mahallelerine saldırdığı ve meydana gelen çarpışmalar neticesinde Ermenilerden on sekiz kişinin, Müslümanlardan ise bir kişinin öldüğünü ve on altı kişinin yaralandığını ifade etmiştir.<sup>86</sup>

Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların yanında savaşa katılması Ermenileri, *Doğu Cephesi*'nde Ruslarla işbirliğine sevk etti. Cephe gerisinde Ermeniler, eşkıyalık ve sabotaj hareketlerine girişmesi *İttihat ve Terakki Hükûmeti*'ni birtakım tedbirler almaya zorladı. Nitekim Doğu bölgesinde yaşayan Ermeniler kitleler hâlinde Güney vilayetlerine nakledildiler. "*Ermeni Tehciri*" diye adlandırılan bu nakil sırasında açlık ve hastalık nedenleriyle ölenlerin yanı sıra Hükûmet'in kontrol etmeye çalıştığı; ancak kontrol edemediği bazı yasa dışı olaylar neticesinde Ermeni vatandaşlardan öldürülenler de oldu. Ayrıca, Hükûmet tarafından idama mahkûm edilen Ermeniler de vardır. Bunlar, ülkemizin en buhranlı zamanında Ruslarla işbirliği yaparak Türk ordusunu arkadan vuran, kadın-çocuk-yaşlı ayrımı yapmadan önlerine gelen herkesi öldüren, soygunculuk yapan, savunmasız kadınlara tecavüz eden suçlulardı. Bu gibi davranışlarda bulunan kişilere, yaptıklarının karşılıklarının verilmemesi elbette ki düşünülemezdi. Nitekim Türk düşmanı yabancıların ve Ermenilerin iddia ettikleri gibi bir Ermeni soy kırımından söz etmek asla doğru değildir. Eğer bir soykırımından söz edilecekse, soy kırımını Ermenilerin yaptıdır. Bir görgü tanığı Ermenilerin yaptıklarını gayet açık bir dille anlatmaktadır: Alman Generali *Bronsart*'ın, 24 Temmuz 1921 tarihli *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesinde çıkan bir yazısında, "*Eli silâh tutan Müslümanların hepsi, Türk ordusunda bulunduğu için Ermeniler tarafından savunmasız kalan halk arasında korkunç bir katliam yapmak kolaydı. Çünkü Ermeniler cepheye Ruslar tarafından bağlanmış olan Doğu ordusunun yanında ve gerilere sarmakla yetinmeyerek, bu bölgedeki Müslüman halkı silip süpürüyordu. Tanık olduğum Ermenilerin zulümleri, Türklerin yaptığı iddia edilen zulümlerden çok daha kötü idi.*" demektedir.

Özet olarak Ermenilerin iddia ettikleri gibi bir milletin yok edilmesine yönelik soy kırımını asla gerçekleşmemiş ve Osmanlı Hükûmeti'nce de böyle bir şey asla düşünülmemiştir. Bugün

<sup>86</sup> BOA, 24. C. 1313, Dosya No: 109, Gömlek No: 5, Fon Kodu: Y..PRK.ASK; 07.Ca.1313, Dosya No: 130, Gömlek No: 65, Fon Kodu: Y..MTV; 05. Ca.1313, Dosya No: 33, Gömlek No: 10, Fon Kodu: Y.PRK.U.M.. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I, Ankara 1998, s. 171. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi*, II, 1919, Ankara 1995, s. 123 vd.





Batı ülkelerince böyle bir soy kırımını varlığının Türklere kabul ettirilmeye çalışılması, Hristiyanların, Müslümanlara karşı besledikleri tarihsel kinin dışı vurumundan başka bir şey değildir. Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı Arşivlerinde bulunan tahrir defterlerinde Refahiye ve yöresinde az sayıda Ermeni yaşamaktaydı. Nakil olayının gerçekleşmesinden bir yıl önce yani 1914 yılında Refahiye ve köylerinde 1270 Ermeni'nin yaşadığı kayıtlıdır. İşte bu naklin gerçekleştirildiği 1915 yılında Refahiye merkezinde, Yurtbaşı (Melikşerif) ve Kırkbulak (Horopul) köylerindeki Ermeniler Güney vilâyetlerine nakledilmiştir.

İS, 30 yıllarında kralları *Apkar*'ın Hristiyanlığı kabul etmesiyle Ermeniler Hristiyanlığı kabul etmeye başladılar; ancak *Apkar*'ın ölümüyle eski dinleri *Ateşperestlik* inancına tekrar geri döndüler. İS, 302'de Kayseri Başpiskoposluk unvanı almış olan *Aziz Gregor Lusavoriç*'in gayretleriyle 303-314 yılları arasında Hristiyanlığı milletçe din olarak tekrar kabul ettiler. Ancak, Kadıköy Konsili'nde çıkan İsa'nın iki tabiatlı olduğu görüşüne katılmadılar. İsa'nın tek tabiatlı olduğu şeklindeki *Monofizit* görüşü kabul ettiler. Kendi inançlarının kadim ve *Apostolik* (Havarilere ait bir özellik) karakter taşıdığına inanan Ermeniler bu görüşleri ile diğer Hristiyanlardan ayrıldılar. Kiliseleri, etnografik olarak "*Ermeni*" adını alırken, doktriner olarak da kurucusunun adına izafeten "*Gregoryen*" (Doğru yolda olan) adını kullandılar ve Ermeni Kilisesi'ne, *Gregoryen Kilisesi* denmeye başlandı.

Osmanlı Devleti Döneminde ise ibadetlerini özgürce yaptıkları gibi kilise yapmalarına da izin veriliyordu. Diğer yandan kendilerine ait okullarda eğitimlerini güven içerisinde sürdürdüler. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde Refahiye merkezinde *Surp Krikor Lusavoriç* ve *Surp Pırgiç* adlı iki kilise; Kırkbulak (Horopul) köyünde *Surp Asdvadzamayır* adında bir kilise ve *Surp Tamor* adında bir manastır; Yurtbaşı (Melikşerif) köyünde ise *Surp Asdvadzamayır* adında bir kilise ve *Surp Yeğya* adında bir başka manastırları bulunmaktaydı. Ayrıca bu üç beldede Ermenilerin kendilerine ait birer de okulları vardı.<sup>87</sup>

## 7. CUMHURİYET ÖNCESİ REFAHİYE'DE HALK VE DEVLET İLİŞKİSİ

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldan itibaren doğuda ve batıda sürekli savaş hâlinde bulunmasının ortaya çıkardığı sosyal baskı ve ekonomik sıkıntılar insanların, yaşamlarını güçleştirdiği gibi geleceğe güvenle bakmalarına da engel teşkil etmiştir. Ayrıca çıkmasına ortam hazırladığı *Celali İsyanları* olarak adlandırılan anarşik olaylar ise tüm Osmanlı toplumunu derinden sarsmıştır. Nitekim Refahiye insanının, bu olayların etkilerinin dışında kaldığı ve etkilenmediği düşünülemez.

Coğrafi konumların, yaşanan olayların odağında yer almanın ve dışında kalmanın insanlara yansımaları farklı bir biçimde olmuştur. Bu noktalar açısından Refahiye'nin konumuna

<sup>87</sup> Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 224. Mahmut Niyazi Sezgin, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 8, 2003; Davut Kılıç, *Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi* adlı makale. Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, İstanbul 2005, s. 330, 331.



bir göz atacak olursak Yassı Çimen ve Köseadağ Savaşları gibi iki önemli olayın Refahiye yöresinde zuhur etmiş olması tabîî ki yöre insanına yansımaları diğer olaylara oranla daha fazla olmuştur.

Refahiye insanını en çok etkileyen ve bölge tarihi açısından belirleyici unsurlardan bir diğeri de Refahiye'nin, İstanbul-Tebriz askerî yolu üzerinde bulunmuş olmasıdır. Bu yolun Refahiye yöresinden geçmiş olması birtakım sosyal ve ekonomik problemlerin de kaynağı olmuştur. Yöre halkı bazı durumlarda gücünün üstünde bedel ödemiş ve bazen de köy ve kasabalarını terk ederek konar-göçer hayat tarzını tercih etmek zorunda kalmışlardır. Yöre insanı, sadece adı geçen askerî yolun bölgeden geçmesinin olumsuz sonuçlarından etkilenmekle kalmamış, tarihî süreç içerisinde Osmanlı toplumunu huzursuz eden diğer olayların yansımaları da bölgede hissedilmiştir. Bu faktörlerin önemli olanlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Merkezî yönetimin sorunlara çözüm üretmemesi, adalet mekanizmasının iyi işlememesi, ülkenin sürekli savaş hâlinde olması, *Sünnî-Şîî* farklılaşmasına dayanan kışkırtmalardan kaynaklanan isyanlar, yerel yöneticilerin ve bazı nüfuzlu kişilerin günün şartlarından yararlanarak çıkardıkları anarşik olaylar, ehli örfün keyfi uygulamaları, nüfuzlu kişilerin halk üzerindeki baskıcı tutumları ...vb.

Burada yanlış anlaşılmaya yol açmaması için bir hatırlatma yapmakta yarar vardır: Osmanlı toplumunun bünyesinde görülen bu aksaklıklar anlatırken bu olumsuz olayların aralıksız sürüp gittiği, Osmanlı Devleti bünyesindeki insanların sürekli baskı altında tutulduğu ve zulüm gördüğü, hiç rahat yüzü görmediği şeklinde bir yargıya varmak yanlıştır. Olumlu yönleri değil, sadece olumsuzlukları peş peşe sıralamamız, belki böyle yanlış bir yargının doğmasına sebep olmuş olabilir. Burada anlatmaya çalıştığımız bu süre zarfında sadece bölge insanını rahatsız eden unsurları ortaya koymaktır. Günümüzü o günlerle karşılaştıracak olursak şu andaki mahkeme zabıtlarındaki suç işleme oranlarının ve suç dosyası sayısının o günlerdekinden kat kat fazla olduğu görülecektir. Dolayısıyla böyle bir sonuca bakarak günümüz insanının sürekli

işkence gördüğü ve baskı altında tutulduğu yargısına varmak doğru olabilir mi?

Ayrıca Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yönden analizini ve bir değerlendirmesini yaparken, değerlendirmeyi o günlerin şartlarını göz önünde bulundurarak yapmalıyız. Aksi takdirde tüm değerlendirmelerimiz bizi yanlış sonuçlara götürür.

Refahiye ve yöresi insanını olumsuz yönden etkileyen olaylardan bir başkası da *Osmanlı-İran Savaşlarıdır*. Başlangıçta *Sünnî-Şîî* düşmanlığının sebep olduğu, 1514 yılında Çaldıran Savaşı ile başlayan ve daha sonraki yıllarda ülke güvenliği ve ekonomik çıkarlar bahane edilerek sürdürülen bu savaşlar, kısa süreli barış anlaşmalarının dışında *II. Mahmut*'ün padişahlığı zamanına kadar devam etti. İki ülkenin jeopolitik durumlarından kaynaklanan sebeplerden ve ayrıca İran'ın, Osmanlı Devleti bünyesinde yürüttüğü inanca dayalı yıkıcı ve bölücü propagandaları neticesinde Anadolu'da sıkça çıkarılan isyanlardan dolayı bu iki ülke, sürekli birbirleriyle savaşmak durumunda kaldılar. Sonuçta iki ülke temsilcileri, 1746 yılında yapılan bir anlaşmanın kapsamı esas alınarak 28 Temmuz 1823'te bir barış anlaşması imzaladılar. Böylece 329 yıl gibi uzun bir süre devam eden, bazen inancın bazen ekonomik



menfaatlerin ön planda tutulmasından kaynaklanan Osmanlı-İran Savaşları bu anlaşmayla yerini barışa bıraktı.

Bu uzun süre zarfında çeşitli aralıklarla İran'a düzenlenen seferler neticesinde, ordunun izlediği güzergâh üzerinde bulunan yerleşim yerlerindeki insanlar sosyal ve ekonomik sıkıntıların içine düştüler. Konu ile ilgili detaylı bilgilere geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması bakımından Refahiye yöresindeki Osmanlı ordusunun izlediği yol üzerinde bulunan menzil ve durak yerlerine bir göz atmakta yarar vardır:

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Çıldır, Kars ve Van Gölü'nün doğusunda kalan yöreler hariç Doğu Anadolu Bölgesi, Osmanlı Devleti topraklarına ilhak edildi.<sup>1</sup>Ancak stratejik önemi olan Kemah hâlâ Safevîlerin elinde idi. Kalede bulunan Safevî askerleri zaman zaman baskınlar düzenleyerek çevreye korku salmaktaydılar. Hatta bir kış günü Erzincan'ı basarak *Uzun Hasan*'in soyundan olan bazı Akkoyunlu Türkmenlerini bile öldürdüler. Bu durum karşısında bazı tecrübeli devlet adamları Kemah Kalesi, Safevîlerin elinde kaldığı müddetçe Erzincan, Bayburt ve Kiğı'da emniyetin sağlanamayacağını *Yavuz Selim*'e bildirdiler. Bunun üzerine *Yavuz*, kendisi gitmeden önce *Bıyıklı Mehmet Paşa*'ya Kemah'ı kuşatma emrini verdi. Kendisi de 19 Nisan 1515 günü Amasya'dan Kemah'a hareket etti. 12 Mayıs 1515 günü Hafik ilçesinin doğusundaki *Yarhisar* konağına, 13 Mayıs 1515 günü Zara yakınındaki *Şeyh Merzuban* konağına, 14 Mayıs 1515 günü bugünkü İmranlı sınırları içinde olan ve o sırada Kemah'a bağlı *Çıt Hanı* konağına, 15 Mayıs 1515 günü İmranlı'nın doğusuna düşen *Agarmî Yurdu* konağına, 16 Mayıs 1515 günü Refahiye'nin batısında bulunan *Aydoğan* (Zöhrap) köyü yöresindeki *Yoğun Pelid* konağına, 17 Mayıs 1515 günü Refahiye'nin güneyindeki *Avşarözü* (Hüseynşeyh) yöresindeki *Gördeneç* konağına, 18 Mayıs 1515 günü Kemah'ın kuzeyindeki *Elmalı Yurdu* (Elmalı köyü) konağına ve 19 Mayıs 1515 günü ise Kemah Kalesi'nin karşısına gelindi.

*Yavuz Selim*, Kemah Kalesi'nin fethine karar verdiği sırada kale kumandanı olan *Varsak Yusuf*, yerine yardımcısı *Varsak Muhammet*'i bırakarak kendisi Kemah'tan ayrıldı.<sup>88</sup> *Varsak Muhammet* de kuşatma sırasında "Teslim ol!" çağrılarını reddederek üç yüz askeriyle kaleyi savunmaya çalıştı. Ne var ki, Osmanlı ordusunun yoğun top ateşi karşısında kalede önemli ölçüde hasar meydana geldi ve kaleyi savunan askerlerin tamamına yakını savunma sırasında öldüler. Kale kumandanı *Varsak Muhammet* de ölenler arasındaydı. Tamamen savunma gücü ortadan kalkınca "alınması gayrikabili!" diye nitelendirilen Kemah, 19 Mayıs 1515 günü ikindiye doğru Osmanlılara teslim edildi (19 Mayıs 1515).

*Yavuz Sultan Selim* döneminden sonra İran'a ilk ve önemli sefer 1534 yılında *Kanunî Sultan Süleyman* zamanında düzenlendi. Sefer sırasında tutulan günlüklerde ve daha sonraki yazılı kaynaklarda Refahiye yöresindeki menzil ve durak yerleri küçük farklar olmakla beraber genellikle aynıdır.

*Kanunî*'nin başında bulunduğu Osmanlı ordusu Haziran 1534'te İstanbul'dan hareket

<sup>88</sup> D. E. Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Ankara 1992, s. 150. Hoca Sadettin Efendi, *age*, c. 4, s. 231. Rumlu Hasan, *age*, s. 189.



ederek 6 Safer 941/16 Ağustos 1534'te Sivas'ın Gölova ilçesine bağlı Baru diğer adı Gümüş Teğin olan köyde konaklamıştır. *Kanunî* düzenlediği *İkinci İran Seferi*'nde de 4 Haziran 1548 günü yine aynı yöredeki Baru ile Çoban Emre (Çobanlı) yakınındaki Şuşarı'da ordusuyla mola vermiştir. *Katip Çelebi*'nin, "*Barudika*"; *Johannes Leunclavius*'ün "*Baruali*" karşısında "*Susar*" olarak adlandırdığı konak hakkında *Matrakçı*; "*Mezkur konak uzak olub, lâkin hurrem, havası hoşdem, vasi yerlerdür. Kemah kazasına tâbidür.*" bilgilerini vermektedir.

Baru'dan hareket eden ordu 7 Safer 941/18 Ağustos 1534'te Kemah'a bağlı Aktepe konağına ulaşmıştır. O zamanda Aktepe'nin diğer bir adı ise *Kabakluca Ova*'dır. Aktepe hakkında *Matrakçı*; "*Mezkur konak ziyade uzak olub, inüşlü, yokuşu, taşlu, çamurlu dağlar aşulur ve bir ulu çay geçilür amma yolu vasi*" yerlerdür. *Yolda iki yerde köprü geçülür.*" şeklinde konağın özelliklerini anlatmakta ve bir "*ulu çay*"dan geçildiğini söylemektedir. Burada bahsedilen "*ulu çay*"ın Çobanlısu olduğundan şüphe edilmemelidir. Ayrıca, bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Aktepe'nin Refahiye'nin kuzeybatı yöresinde olduğu ve Refahiye'nin bugünkü sınırları içinde kaldığı da kesindir. *Katip Çelebi*'nin de zikrettiği "*Gazi Pınar*" konağı, bugünkü Gazipınarı köyü olup bu köy, Aktepe konağından daha doğuda bulunmaktadır. Dolayısıyla Aktepe'nin, Çobanlı ile Gazipınarı köyleri arasında Gökseki yakınında bir yerde olduğunda şüphe yoktur.<sup>89</sup>

1578 tarihli ruznamelerde de Osmanlı ordusunun yine bu güzergâhı kullandığını görmek-  
teyiz. *Mustafa Ali*'nin *Nusretname*'sindeki '*Orçul Deresi*', Çobanlısu'yun Üçören köyü yöresinde kuzeye döndüğü noktadan başlayıp Karadağ'ın kuzeyine kadar uzanan vadidir. Aktepe, Gökseki, Gazipınarı ve Büyükyurt konakları Orçul Deresi'nin kuzey bölgesinde yer alan Osmanlı ordusunun konaklama yerleridir. *Kiepert*'in 1: 400.000 ölçekli haritasında "*Çimensü*" olarak belirttiği yer de yine bu Orçul Deresi' dir.

Aktepe konağından hareket eden Osmanlı ordusu, 8 Safer 941/18 Ağustos 1534 günü Kemah'a bağlı "*Büyükyurt*" konağına ulaşmıştır. *Matrakçı* de, 1548 ruznamesinde '*Büyükyurt*' konağının Yassı Çimen Yaylası konağından önce geldiğini belirttikten sonra Yassı Çimen

<sup>89</sup> *Haydar Çelebi Ruznamesi*, s. 88, 90; Rumlu Hasan, *age*, s. 189. "Franz Taeschner'in de belirttiği üzere Feridun, *Matrakçı* ve *Leunclavius*'ta belirtilen *Şuşarı* (Suşehri), bugün bu adla zikredilen Enderes ile aynı yer değildir. Suşehri bölgesi, *Kiepert*'e göre, Kelkit Irmağı'nın çıktığı Ezbider Suyu da içine almaktadır ve Ağvanis yakınında *Şuşarı* (Suşehri) adlı bir yer daha bulunmaktadır." (*Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*/ Tıpkıbasımı, yayına hazırlayan Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976, s. 75, 76. Hüseyin G. Yurdaydın, *age*, s. 76. Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, c. 1, İstanbul 1274, s. 585. Nasuhü's Silâhi *Matrakçı*, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Tıpkıbasımı yayına hazırlayan Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976, s. 21b. Franz Taeschner, Aktepe'nin Kemah'a bağlı olması nedeniyle bu konaklama yerinin Gercanis (Refahiye) yöresinde olduğunu belirtmektedir. (*Das Anatolische Wegenetz Nach Osmanischen Quellen*, C. 2, Leipzig 1924, s. 17 vd.) Haydar Çelebi Ruznamesi'nde Yavuz 'un Çaldıran Seferi sırasında "...14 Temmuz 1514'te Kemah'a tâbi Aktepe karşısında Gökseki konağına..." ifadesinden de anlaşılacağı üzere Aktepe'nin Gökseki köyü yöresinde olduğunu göstermektedir.



Yaylası hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: “*Mezkur konak uzak olub, konağa gelince sarp, taşlu, inüşlü, yokuşlu, Çıplak Yayla’dan, kar üzerinden aşılır. Otlı, sulu ve yer yer bataklı yerlerdür. Taraf-ı şimali Bayburt, taraf-ı kıblesi Kemah’dur. Güzel yaylalardur.*”

Böylece Refahiye’nin bugünkü sınırları içerisine Aktepe konağında giren Osmanlı ordusu’nun doğuya yaptığı seferlerin güzergâhı, Büyükyurt konağına kadar devam etmektedir. IV. *Murat*’ın 1603 yılında düzenlediği Revan Seferi ve sonraki yıllarda İran’a yapılan diğer seferlerde de aynı güzergâh birçok kereler daha kullanılmıştır. Bu güzergâhların sürekli kullanılması güzergâh üzerinde ve yakınında bulunan köy ve kasaba sakinlerini sürekli rahatsız etmiş ve yerleşik halkın çoğu yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

Az önce de belirtildiği üzere XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında *Osmanlı-İran; Osmanlı-Rus; Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Osmanlı Devleti’ni askerî, ekonomik, idarî ve hukukî yönden yıkılma noktasına getirmişti. Bir türlü sona erdirilemeyen savaşlar, devlet otoritesini zayıflatmış ve herkes başına buyruk hareket eder olmuştu. Ehliyetsiz, menfaatperest ve vurdumduymaz yöneticilerin, durumu düzeltmeleri şöyle dursun, toplum düzenini bozucu hareketlere her gün bir yenisi daha ekleniyordu. Anarşik olayların ve baş kaldırı hareketlerinin genel bir ifadesi olan “*Celâlî İsyânları*” halkta, ne mal ve ne de can güvenliği bırakmıştı.

Devletin her yanından kadıların, sancak beylerinin ve diğer görevlilerin hükûmete yolladıkları raporlarda halkın, soygunculardan ve bazı yöneticilerden olan şikâyetleri dile getiriliyordu. Ayrıca, tımarlı sipahilerin görevlerini yapmadıkları, yakalanıp zindana atılan eşkıyaları sipahilerin kurtardıkları, onlarla yiyip içip zevk yaptıkları ve onlarla birlikte soygunlara karıştıkları belirtiliyordu. Diyarbakır, Erzurum ve Erzincan dolaylarında da aynı olayların yaşandığı yapılan şikâyetlerden anlaşılıyordu.

Uzun süre devam eden İran Savaşları süresince, Erzurum ve Erzincan bölgeleri ordunun kışlak bölgesi seçildiğinden, bu yörelerin halkı askerlerin zulmüne daha dayanamaz hâle gelmişti. Kapıkulları ve yeniçeriler başta olmak üzere halkın ziraatına, ticaretin ve diğer geçim kaynaklarına el attıkları gibi, köylülerin topraklarını da çeşitli yollardan ellerine geçiriyorlar ve köylülerin ürettikleri her şeye ortak oluyorlardı. Bunlar yetmiyormuş gibi topraksız bıraktıkları ve kendilerine borçlandıkları insanları kendi işlerinde angarya olarak çalıştırıyorlardı. Buna karşılık levendlerin ve sekbanların sayısında da sürekli bir artış oluyordu.

Halkın şikâyetlerine yetkililer tarafından uzun süre cevap verilmeyince hükûmet kuvvetlerine karşı ilk isyan hareketi Erzurum’da çıktı ve isyan Erzincan ve yörelerine sıçradı. Diğer yandan bölge insanı, maruz kaldığı haksızlıkları bildirmek üzere İstanbul’a elçiler gönderdi. Ancak hükûmet, halkın şikâyetlerini ortadan kaldıracak tedbirleri alması şöyle dursun, yeniçerilerin tarafını tuttu. Bu yetmiyormuş gibi, gelen elçilerden bazılarını ve Erzurum’a gönderdiği araştırma heyetinin raporları doğrultusunda Erzurum’un ileri gelenlerinden birçok kişiyi idam ettirerek sorunun daha da büyümesine sebep oldu. Nitekim bazı kaynaklarda *Abaza Mehmet Paşa*’nın isyan etmesine bile bu yanlış uygulamanın sebep olduğu belirtilmiştir. Bu süreç sonunda halkın, devlete karşı başkaldırı hareketleri Amasya’ya



kadar yayılmakta gecikmedi. Doğal olarak bu huzursuzluklardan Refahiye ve yöresi insanının olumsuz bir şekilde etkilenmesi de kaçınılmazdı.

Halkın şikâyetleri sadece ordu mensuplarından değildi. Uzun yıllardır devam eden İran savaşlarının ardından Anadolu'da ortaya çıkan huzursuzlukların arkasında askerlerin yanında ehl-i örf (hükûmet memurları) ve mazûllar (memurluktan alınmış kimseler), suhteler (medrese öğrencileri), levender (köyünü terk eden ve çalışabilecek durumda olan işsiz kimseler)' de vardı. Adı geçen bu zümreler işsiz ve boş kaldıkları için zaman zaman anarşik olaylara karışıyorlar ve bazen tek tek, menfaatlerinin örtüştüğü zamanlarda da birlikte hareket ederek rakiplerinin ve korumasız durumda olan halkın mallarını gasbettikleri gibi canlarına kıydıkları da oluyordu. Bu sayılanların içinde özellikle ehl-i örf, askerlerden sonra halkın huzursuzluk kaynağıydı. Kadılar, müftüler, cami görevlileri, medreselerin öğretim üyeleri ve mahkeme görevlilerinin dışında kalan ve İstanbul haricinde hükûmetin işlerini hükûmet adına işleri bizzat kendileri yapan kimselere ehl-i örf denirdi. Bunlar; vezir rütbesindeki beylerbeyiler, kapıağaları, kethüdalar, hazinedarlar, mirahurlar, sancak beyleri, vezir rütbesindeki beylerin kendi yönetimi altında bulunan köy ve kasabalara atadıkları subaşilar...vb. görevliler ehl-i örfü oluşturuyorlardı. Ehl-i örf mensup görevlilerin vergi toplama, kırsal kesimlerde güvenliği sağlama, hüküm ve fermanların gereklerini yerine getirme ve halka duyurma gibi görevleri vardı. Doğal olarak vergi toplama sırasında ehl-i örf halk, sık sık karşı karşıya geliyorlardı. Vergi toplayıcıların, yeni vergiler ihdas ederek vergi mükelleşerini soymayı huy edinmeleri ve ayrıca halktan, güçlerinin üstünde vergi istemeleri halkı canından bezdirmişti. Bu durum karşısında borçlarını ödeyemeyen çiftçiler, borçlarını ödeyebilmek için “*ribahur*” denilen kişilerden faizi ile para alıyorlar ve böylece daha çok borç batağına batıyorlardı.

Böyle durumlarda başta köylüler olmak üzere vergisini ve borçlarını ödeyemeyenlerin kimisi boydak kimisi de aileleriyle birlikte yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kaldılar. ‘*Çift bozan*’ diye adlandırılan bu insanların bir bölümü büyük kentlere sığınırken, bir bölümü de “*saruca-sekban*” gruplarına katılarak kendilerinin maruz kaldığı kötü muameleleri başkalarına yapmaya başladılar.

Bu süreç sonunda XVI. yüzyılın sonlarında başlayıp XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar ülke genelinde devam eden sosyal buhran, binlerce köyün boşalmasına sebep oldu. 1591-1592 tahririnde Refahiye ve bağlı köylerinde 1070 hane ve 517 mücerred toplam yaklaşık 8007 nüfus varken, 1640 tarihli avarız defterinde ki kayıtlarda ise 577 hane yaklaşık 4039 nüfus vardı. Görüldüğü gibi nüfusun %50'si yurtlarını terk etmişlerdi.

Zira devletin en büyük gelir kaynağı ziraî ekonomiye dayandığından köylerin boşalması, devletin vergi gelirlerinde önemli ölçüde azalmalara sebep olduğu gibi, devleti de ziraî bakımdan büyük zararlara uğrattı. Bir çiftçi zulme uğrasa dahi toprağını terk edip başka bir yere göç etmesi kanunen yasaklanmıştı; ama halk bu buhranlı dönemde kanunları hiçe sayarak aralıklarla da olsa göç etmeyi sürdürmeye devam ettiler.<sup>90</sup>

<sup>90</sup> Franz Taeschner, *age*, c. 2, Tafel (cetvel): 37. Feridun Bey, *age*, c. 1, s. 585. Hüseyin G. Yurdaydın, *age*, s. 76, 77. Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murâd'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, Ankara 1999, s. 39 vd. Mustafa



Devlet, bu zararlarını önleyebilmek için daha sıkı tedbirler almak zorunda kaldı. *I. Ahmet* Döneminde (1603-1617), 1609 yılında yayınlanan bir fermanla halkın, terk ettikleri topraklara üç ay içinde geri dönmeleri emrediliyor, ayrıca borçlu olanların üç yıl süreyle borçlarının tehir edileceği ve bu süre içinde kimseden tek akçe istenmeyeceği teminatı veriliyordu. Bunun üzerine Erzincan ve Kemah yöresi halkından bir grup insan Üsküdar' dan hareket ederek eski yurtlarına geri döndüler. Bir yandan anarşik olaylardan ve ekonomik baskılardan dolayı köyler boşalırken diğer yandan sipahilerin giriştikleri soygun ve yolsuzluklar hakkında İstanbul'a sürekli şikâyetler ve raporlar gelmeye devam ediyordu. 1602 yılında *Delî Hasan* in üzerine gitmek için görevlendirilen Sağ Gureba Ağası *Yusuf Ağa*, 1603'te Erzurum'a geldiği zaman emrinde bulunan Altı Bölük sipahilerine izin vermiş, bu sipahiler de Erzurum, Bayburt, Erzincan ve Kemah dolaylarını yağmalayarak her tarafı hasara uğratmışlardı. O sırada Kemah'a bağlı olduğu düşünülürse bu yağmalama hareketinden Refahiye'nin de nasibini almış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu karışık ortamda ehl-i örfün birbiriyle didişmesi de söz konusuydu. Konuyla ilgili olarak aralarında anlaşmazlık bulunan Şarkî Karahisar kadısı *Mehmet* ile Erzincan sancakbeyi *Yusuf* un birbirlerini şikâyet etmeleri ve şikâyetlerine konu olan hususların, mevcut ortamı aydınlatması bakımından önemlidir:

*Kadı Mehmet*, “Sancakbeyi, mahkemeye başvurmaya gerek duymadan kethüdasını ve subaşısını suçlu aramaya çıkarıp, davacı yok iken fukarayı haksız yere hapsedip (mahkemeye getirin, ahvalleri görülsün diye mahzur yollandıkta kulak arkasına atılıyor) suçladıklarının mallarını alıyordu. Hatta şehir subaşısı olan Musa mahkemeyi basıp naibe hançer çektiği hâlde sancakbeyi hiçbir işlem yapmamış...” Ayrıca, “...daha önce kadılık yapan Muslihiddin'i kış ortasında ramazan günü kaleye hapsedip kapısına bekçi dikmişti.”

Bu suçlamalar karşısında Erzincan sancakbeyi *Yusuf* da karşılık vererek *Kadı Mehmet* 'i buna benzer iddialarla şikâyet etmiştir. Neticede, Erzincan ve Akşehir kadıları, bu iki kişiyi teftiş ederek suçlu olanı bulmakla görevlendirildiler.

Ehl-i örf hakkında şikâyetlerini sürdüren halk, köylerini ve kasabalarını kendilerinin koru-maları için isteklerde bulundular. Padişah *III. Murat* da vergi mükelleşerini korumak

---

Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası 'Celâli İsyânları*, İstanbul 1975, s. 137. BOA., *Mühimme Defteri*, No: 66, s. 82; *Mühimme Defteri*, No: 64, s. 66. 17. BOA., *Mühimme Defteri*, No: 62, s. 86. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), c. 2, Ankara 1999, s. 120; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 282. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Abaza Mehmet Paşa'nın isyan etmesine onun, Erzurum Kalesi'nden yeniçerileri çıkarması neticesinde, bunların İstanbul'a gelerek şikâyetlerde bulunmaları ve bunun üzerine Abaza'dan, Erzurum Beylerbeyliği'nin alınıp kendisine Sivas Beylerbeyliği'nin verilmesini sebep olarak göstermiştir. (*Osmanlı Tarihi*, c. III, I. Kısım, s.150, 151.). Cengiz Ornonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 32; Mustafa Akdağ, *age*, İstanbul 1975, s. 16, 17, 69,74, 244 vd.



amacıyla onların isteklerini kabul ederek bazı köy ve kasabalara ehl-i örf karşı silâhla korunmaları için izin verdi. Bu yetkiyi diğer köy ve kasaba sakinleri de kendilerine tanınmasını istediler. Neticede 1590 yılından sonra çıkarılan “*Adalet Fermanı*” adı ile meşhur olan ferman bütün vilâyetlere dağıtıldı. Elleri emirleri olan reaya, silâhlanarak valilerin ve hükûmetin görevlendirdiği diğer ehl-i örf mensuplarını içlerine sokmamaya karar verdiler. Böylece karşılarında silâhlı bir güç bulan ehl-i örf, hiçbir şey yapamaz duruma geldi. Bu sırada *İstanbul- Tebriz Askerî Yolu* boyunca olan yerlerde özellikle Erzurum vilâyetine dâhil topraklarda yerleşip kalmak isteyen kapıkulları ile tımarlı sipahiler ve reaya arasında üzüntü verici olayların sürüp gitti. Adalet Fermanı’nın verdiği yetkiye dayanarak reaya her yerde ehl-i örf karşı silâhlanmaya devam etmekte olduğu haberleri gelmekte ve durum başkentte ise üzüntüyle izlenmekteydi. Anlaşılacağı üzere Adalet Fermanı asayişini sağlayacağı yerde durumu daha da kötüleştirdi. Bu sefer hükûmet, reayanın ellerinden silahlarını alma yolunda emirler çıkardı ise de anarşinin artacağı korkusuyla çıkartılan emirler tam olarak uygulanamadı.<sup>91</sup>

Önce de belirtildiği üzere Refahiye ve yöresi insanını huzursuz eden faktörlerden bir diğeri de nüfuzlu kişilerin halk üzerinde yaptığı baskılardır. Devlet görevinde bulunmayan ve herhangi bir sorumlulukları olmayan bu tür kişiler, konumlarından kaynaklanan ve sahip oldukları bazı avantajları yasal olmayan yollardan baskı aracı olarak kullanmaları neticesinde halkın sızlanmasına ve şikâyetlerine sebep olmuşlardır. Refahiye’de yaşanan böyle bir olay neticesinde halk şikâyetçi olmuş ve olaya sebebiyet verenlerin ilçeden başka yere nakli için emir çıkarılmıştır.

## 8. CUMHURİYET ÖNCESİ REFAHİYE’NİN NÜFUS YAPISI

Osmanlı Devleti döneminde başlangıçta sayımların amacı İmparatorluk’ taki toplam nüfusu, birtakım toplumsal ve kültürel verileri ayrıntılarıyla tespit etmek değildi. Tahrir defterlerinden edinilen bilgilere göre sayımlar, vergi mükellef olan erkek nüfusu tespit etmek gayesiyle yapılıyor ve birlikte bazı demografik bilgiler de veriliyordu. Bu verilerden yola çıkarak ülke nüfusu hakkında tahmini bilgiler elde edebilmek mümkün olabilmektedir.

Cumhuriyet öncesinde bugünkü anlamımız manada ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapıldı. Ancak, bu sayımda da tam ve doğru bilgilerin elde edildiği şüphelidir. Bu ve bundan sora yapılan sayımlarda kadınların sayısının sürekli az çıkması, vergiden muaf olabilmek ve devlete karşı bazı sorumluluklardan kurtulabilmek için eksik beyanlarda bulunulması gibi durumlar ister istemez böyle bir şüpheyi akla getirmektedir. Diğer yandan göçebe

<sup>91</sup> 21. BOA, 41 no’lu ve 1591 tarihli *Tahrir Defteri*, v. 135, 198; 5152 no’lu ve 1640 tarihli *Avarız Defteri*, s. 561, 593. Cengiz Orhonlu, *age*, s. 44. M. Ç. Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s.147, 159, 163, 173. H. D. Andreeşyan, *Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi*, İ. Hakkı uzunçarşılı’ya Armağan, Ankara 1976, s. 45, 49. Mustafa Akdağ, *age*, s. 433. . BOA. Dosya no: 58, Gömlek no: 28.





aşiretler,1880'li yıllardan önce yapılan sayımlardaki istatistiklerde çoğu zaman yer almamıştır. Bu aşiretlerin sayımı yapıldığı zamanda ise istatistiklere çoğu zaman aşiret reislerinin verdiği bilgiler geçmekteydi.<sup>92</sup>

Bütün bunlara rağmen görevli memurlar, İmparatorluğun bir ucundan diğer ucuna kadar kentlerde, kazalarda, köylerde, camilerde, zaviyelerde, kervansaraylarda, yollarda, derbendlerde ...vb. yerlerde hizmet edenleri, vergi yükümlülüğü olanları, vergiden muaf olanları, zâimleri, sipahileri, tımar sahiplerini akla gelebilecek herkesi imkânların elverdiği ölçüde eksiksiz kayda geçirmeye çalışmışlardır.<sup>93</sup> Edinilen bu bilgilere hata payı ve eksik yazılma gibi belli bir oran da eklendiği zaman Osmanlı Devleti'nin nüfusunu doğruya yakın olarak tahmin edebiliriz. Kaldı ki çağımızda en gelişmiş ülkelerde yapılan nüfus sayımlarında elde edilen verilerin bile tam ve doğru olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Şimdi elimizde olan tahrir defterleri ve diğer kayıtlardan yararlanarak cumhuriyet öncesindeki yıllarda Refahiye ve yöresinin nüfus durumunu gözden geçirebiliriz.

Tahrirler yapılırken çoğu zaman “*hane*” kavramı kullanılmıştır. Bu kavram bazen çekirdek ailenin yerine kullanılmış olsa da genel olarak “*büyük aile*”nin karşılığı olarak kullanılmıştır. Biz de “*hane*” yi büyük ailenin karşılığı olarak kabul ettik. Sonuç itibarıyla bir hanede ortalama 7 nüfusun barındığı varsayımından hareketle hane sayısı ile hane halkı sayısının çarpımı, sayımı yapılan bölgenin tahmini toplam nüfusunu verecektir.

Refahiye ve yöresi Osmanlı Devleti yönetimine geçtiği zaman bölgede 1516-1518 yılları arasında ilk olarak tahrir yapılmıştır. Bu tahririn verilerinde daha ziyade anarşik olayların ve savaşların yol açtığı tahribat göze çarpmaktadır. Kasaba ve köyler boşalmış halk, *konar-göçer* hayat tarzını seçmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu yüzden bölgenin nüfusu hakkında tatmin edici bilgilere sahip olamamaktayız. Asayişin sağlanması neticesinde bölgedeki köylerde ikamet edilmeye başlanmış, köy ve kasaba nüfuslarının belirgin bir şekilde arttığı yapılan tahrir verilerinden anlaşılmıştır. Şimdi bu tahrirlerdeki nüfusla ilgili bilgilere göz atabiliriz.<sup>94</sup>

### 1. Tahrir Kayıtlarında Refahiye'nin Tahmini Nüfusu

Tahrir Yılları	Müslüman Nüfus	Hristiyan Nüfus	%'lik hata	Toplam
----------------	----------------	-----------------	------------	--------

<sup>92</sup> Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 46, 47.

<sup>93</sup> . Ömer Lütfi Barkan, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, İstanbul 1940, s. 20, 22.

<sup>94</sup> 3. BOA, 60 no'lu, 1516/1518 tarihli *Tahrir Defteri*, s. 89, 4. 122. BOA, 168 no'lu 1530 tarihli *Tahrir Defteri*, s. 59, 124. BOA, 540 no'lu 1568 tarihli *Tahrir Defteri*, s. 74, 179. 6. TKKA, 41 no'lu, 1591/1592 tarihli *Tahrir Defteri*, v. 135, 198. BOA, 5152 no'lu, 1640 tarihli *Tahrir Defteri*, v. 198. 8. Vital CunnetAli Cevad, *Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, c. 2, s. 416, İstanbul 1314. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 164. BOA, 21 Safer 1314 tarihli ve 54 no'lu Belge.



	Hane	Mücerred	Hane	Mücerred	payı dahil değildir.	tahmini Nüfus
1516-1518 60 no'lu TD Kayıtları <sup>3</sup>	33	3	15	—	—	339
1530 168 no'lu TD Kayıtları <sup>4</sup>	385	102	128	78	—	3771
1568 540 no'lu TD Kayıtları <sup>5</sup>	564	419	264	99	—	6314
1591-1592 41 no'lu TD Kayıtları <sup>6</sup>	902	462	304	32	—	8936
1640 5152 no'lu AD Kayıtları <sup>7</sup>	522	—	48	—	—	3990

## 2. Erzurum Vilâyet Salnamelerinde Refahiye'nin Nüfusu

Yıl	Hane	Müslüman	Hristiyan		Toplam
1288/1871	-	3680	1041		4721
Yıl	Hane	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
1290/1873	2527	6695	740	394	7829
1291/1874	2527	6695	740	394	7829
1292/1875	2528	6740	766	394	7900
1293/1876	2528	6740	766	394	7900
1294/1877	2528	6700	766	929	8295
1295/1878	2894	8027	539	466	9032
1304/1886	3376	20604	1110	761	22456
1310/1892	3568	20480	1098	770	22510
1312/1894	3286	22083	—	2137	24220
1315/1897	3286	22083	—	2137	24220
1317/1899	3578	23286	1179	722	25169
1318/1900	3569	Erkek: 12673 Kadın: 2496	—	25169	—

## 3. Vital Cünet'te Refahiye'nin Nüfusu

Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
22869	1221	837	24927

## 4. Ali Cevad'a Göre Refahiye'nin Nüfusu

Hane	Müslüman	Hristiyan	Toplam
3376	23000	1927	24927

**5. 1881-1882/1893 Genel nüfus Sayımı<sup>10</sup>**

	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
Erkek:	10009	557	367	10942
Kadın:	10631	544	393	11568
Toplam:	20640	1101	760	22501

**6. 1914 Genel Nüfus Sayımı<sup>11</sup>**

	Müslüman	Rum	Ermeni	Toplam
	23308	1394	1270	25927

**7. BOA 21 Safer 1314 Tarihli ve 54 no'lu  
Belgede Refahiye ve Köylerindeki Erkek Nüfusu****Cengerli Nahiyesi**

Köy Adı	Hane	Hristiysn (E)	Müslüman (E)
Kersen (Köymerkezi)	20	-	84
Cengerli (Nahiye merkezi)	38	-	171
Conur (Köy merkezi)	51	-	170
Laleli	9	-	38
Göçevi	16	-	53
Ağmusa	39	-	126
Esirgâh	13	-	55
Mülk	18	-	93
Haçır	14	-	51
Dikke	10	-	34
Mank	9	-	42
Hank(?)	31	-	103
Horopul	37	292	-
İspidi	33	-	112
Köy adı	Hane	Hristiyan (E)	Müslüman (E)
Derebaşı	8	-	33
Kerdağı	8	-	16
Amadun	15	-	60
Hıştolar	9	-	43
Diştaş	14	-	56
Hidonunyeri	6	-	9
Mollaahmet	8	-	5
Odunlu	4	-	16
Karayakup	6	-	24
Gemolar	1	-	5
Topalahmet	7	-	14
İmecek (?)	3	-	7
Güzeltozlar(?)	1	-	5



Düztarla “	9	-	18
Aykolan (?) “	19	-	48
Cibolar “	9	-	50
Gülacı “	11	-	41
Bolmanis (?) “	29	-	98

**Orçul Nahiyesi**

Zevker “	92	-	270
Gölköyü “	26	-	65
Çat “	48	-	126
Mahmer “	23	-	61
Buğdaçor “	33	-	98
Mondulas-1 Süfla	19	-	66
Perçem “	25	-	87
Kelur “	13	-	28
Modulas-1 Ulya	38	114	-
Lorut “	17	-	83
Gökseki “	51	-	58
Üçveran “	11	-	60
Kogez (?) “	12	-	42
Haraba “	14	-	42
Çatak “	32	-	73
Ortaviran “	4	-	8
Ofuz “	42	-	128
Venk “	23	-	64
Kuzviran “	33	-	142
Karayaprak “	24	-	77
Mendeme-i Süfla	20	-	63
Mendeme-i Ulya	13	-	49
<b>Köy adı</b>	<b>Hane</b>	<b>Hristiyan (E)</b>	<b>Müslüman (E)</b>
Mendeme-i Evsat	7	-	16
Kuhi “	7	-	20
Armutlu “	5	-	25
Oburluk “	16	-	59
Buldur (?)“	11	-	42
Allolar “	9	-	26
Cefolar “	5	-	19
Melkar “	6	-	24
Tuzluca “	5	-	16
Haçirge “	6	-	21
Kör Abdolar”	8	-	14
Emirderesi “	6	-	28
Çakolar “	4	-	17
Mendemabaşı	17	42	-
Kamerağa “	10	-	48



Gölüksür “	6	-	22
Kaşıkcamka (?)	2	-	6
Gencolar “	2	-	3
Gazipınarı “	10	-	34
Eşekçekmez	4	-	12
Gemoğlu “	2	-	7
Tepe “	10	-	38
Mülk “	9	-	35
Cano “	11	-	35
Göl “	16	-	42
Çatakkilise “	6	-	17
Mahiyurdu “	7	-	21
Yanık “	5	-	11
Taşlı “	6	-	16
Koçu “	3	-	14
Söğütlü “	8	-	35
Resuloğlu “	6	-	29
Kızılınış “	16	-	54
Riçgan “	9	-	30
Meleyler “	9	-	25
Gazipınarı Ulya	5	-	12
Körismail “	2	-	15
Karyatağı “	4	-	10
Yaroğlu “	6	-	23
Mollaninyeri	2	-	7
Çukurçimen	10	-	49
Deligencolar “	3	-	10
<b>Köy adı</b>	<b>Hane Hristiyan (E)</b>	<b>Müslüman (E)</b>	
Leventler “	6	-	24
Vaşnolar “	5	-	24

**Melikşerif Nahiyesi**

Melikşerif (Merkez nahiye)	146	183	290
Hanzar (Köy merkezi)	82	-	322
Ekecik “	75	-	219
Kaçak “	7	-	31
Harun “	30	-	89
Ekrek “	45	-	136
Alacatlı “	18	-	60
Gölcük “	8	-	21
Bulgarı “	3	-	11
Divir “	77	-	235
Başgercanis “	33	-	124
Hacıkendi “	27	-	82
Hakoğlu “	19	-	65



Siptiğin	“	38	-	129
Körkesdi	“	40	-	138
Kuşculu	“	17	-	49
Kalkancı	“	50	-	152
Hüseyinşeyh	“	27	-	95
Ağcakendi	“	6	-	19
Belensor	“	24	-	89
Hanzı	“	7	-	41
Kırıktaş	“	13	-	41
Pösür	“	31	100	-
Çakmaklı	“	14	54	-
Nefsi Kasaba (Kaza merkezi)		16	35	11
Altkendi (Köy merkezi)		77	-	300
Aşut	“	17	-	65
Ozan	“	4	-	18
Biçer	“	30	-	91
Bulak	“	4	-	11
Cesneli	“	4	-	11
Maksud	“	21	-	78
Badrik	“	14	-	94
Alakilise	“	35	-	163
Çavuş	“	16	-	35
Kayı	“	46	-	134
Kürelık	“	38	114	12
Salur	“	29	-	100
Tülü	“	11	-	34
Köst-iİ ulya	“	29	-	118
Köst-isüfla	“	21	-	80
Oğlanyusuf	“	16	-	66
Zöhrap	“	51	-	179
Karasu	“	14	-	63
Yazıkendi	“	29	-	121
Saip	“	16	-	61
Sarhan	“	20	-	63
Tahar	“	8	-	24
Gocu	“	7	-	25
Gemecük	“	28	-	95
Kadıkendi	“	44	161	-
<b>TOPLAM</b>		<b>2929</b>	<b>1099</b>	<b>9112</b>



## 9. REFAHIYE’NİN İDARİ STATÜSÜNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Çaldıran Savaşı’ndan (1514) sonra Osmanlı Devleti yönetimine geçen Kemah’ın idarî statüsünde düzenlemeler yapıldı. Bu yeni düzenlemeyle sancak yapılan Kemah on iki nahiyeye ayrıldı. Bu nahiyelerden biri de Gercanis nahiyesidir. Ancak Osmanlı Devleti zamanında nahiyenin idarî statüsü, Cumhuriyet Dönemindeki idarî statüden farklıydı. Osmanlı Devleti zamanında nahiyeye, doğal engellerin sınırladığı köyler topluluğunun oluşturduğu coğrafi bölgeye denirdi. Bu bölgeler adlandırılırken bölgelerin coğrafi özellikleri ve başka kriterler göz önünde bulundurulurdu. Bugünkü Refahiye’nin içinde bulunduğu Balkar Çayı ve Kocaçay havzalarının suladığı coğrafi bölgeye *Gercanis* adının verilmesindeki belirleyici kriter muhtemelen, bölgede bu adla anılan bir köyün bulunmuş olmasıdır. BOA, 1518, 1530, 1568, 1591 tarihlerinde yapılan tahrirlerden ve 1640 tarihli avarız defterindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre günümüzdeki Refahiye’nin yerinde yerleşim birimi bulunmamaktaydı. Muhtemelen XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bölgede ikamet edilmeye başlandı.

*Evliya Çelebi*’nin “*Üç nahiyeye kazadır ve nahiyeye kazaları bunlardır. Kim zikr olunur. Kazâ-i Kercânîs\** (Gercanis) ve *kaza-i Kuruçay ve kaza-i şehir.*” ifadesindeki (1670 yılları) gelişmişlikten anlaşılması gereken Gercanis nahiyesinin merkezinin kastedilmediği, Kocaçay ve Balkar Çayı havzalarındaki köylerin kapladığı coğrafi bölgenin kastedildiği anlaşılmalıdır. Hatta 54 no’lu ve Safer 1314 tarihli belgede, Melikşerif’in bir ara nahiyeye merkezi olduğu sırada bile bölge yine Gercanis nahiyesi olarak zikredilmiştir.<sup>95</sup> Nitekim Değrensor, Dikenli, Orçul ve Vadivank adları da yerleşim yerlerinin adları değil, coğrafi bölgelerin adları idi.

Gercanis belli bir süre nahiyeye statülüğünü korudu. Nahiyede H. 1276 (M.1859) yılında *Ömer Ağa* adında bir müdür görev yapıyordu. Aynı yıl *Ömer Ağa* azledilerek yerine Kemahlı *Halil Efendi* Müdür olarak atanmıştır. Daha sonra nahiyeye merkezi, güvenlik açısından bulun-duğu yerden 3 km kuzeydoğuya, Refahiye’nin şimdiki kurulu bulunduğu yere taşınmıştır.

Nahiyeye merkezinin yeni yerine taşınmasıyla birlikte burası da *Gercanis* olarak anılmaya başlandı. Ancak, bu ismin kökeni hakkında bir bilgi edinemedim. Konu ile ileri sürülen görüşler ise sadece söylentiden ibarettir. Yabancı bir kelime olması nedeniyle Erzincan Muhtasarı *Şefik Paşa’nın* girişimleriyle, “*Gercanis*” adı “*Refahiye*” olarak değiştirilmiştir. Değiştirilme zamanı konusunda kaynaklarda farklı tarihler verilmiş, ancak 1290 tarihli Erzurum Salnamesi’nde “*Gercanis nahiyesi*”, bundan bir yıl sonraki 1291 tarihli Erzurum Salnamesi ve daha sonraki salnamelerde ise “*Refahiye nahiyesi*” olarak zikredilmiş olması nedeniyle 1291 (M.1874) tarihini değiştirilme zamanı olarak kabul etmek durumundayız.

<sup>95</sup> 1. BOA 1516 tarihli ve 60 no’lu, 1530 tarihli ve 168 no’lu, 1568 tarihli ve 540 no’lu *Tahrir Defteri*; TKKA, 1591 tarihli ve 41 no’lu *Tahrir Defteri*; BOA, 1640 tarihli ve 5152 no’lu *Avarız Defteri*.

\*Evliya Çelebi, Refahiye için her ne kadar kaza kavramını kullanmışsa da, Refahiye o zaman hâlâ nahiyeye statüsündeydi. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz: Z. Kurşun – S. A. Kahraman – Y. Dağlı), 2. Kitap, İstanbul 1999, s. 194.



Nahiyeler; kazaların alt üniteleri olup, kaza kadılarına bağlı naibler tarafından yönetilirdi. Gercanis, Kemah'a bağlı bir nahiye iken (26/Ra/1298 H.) Mart 1881 tarihinde idarî statüsünde yapılan değişiklikle kaza yapıldı ve Erzincan sancağına bağlandı. Bu değişiklikle birlikte *Gercanis* (Merkez nahiye), *Melikşerif* (Yurtbaşı), *Altkendi* (Altköy), *Salur*, *Zevker* (Çatalçam), *Kaziviran*, *Kırış*\* (?) ve *Kerer* köyleri nahiye yapıldı. Adı geçen nahiyeler ve bu nahiyelere bağlı 144 adet köy, Gercanis kazasının idarî yönden alt birimini oluşturdular. Daha sonraki yıllarda Refahiye'nin nahiye sayısının *Cengerli*, *Melikşerif*, *Zevker* ve *Merkez Nahiyesi* olmak üzere dörde indirildiği ve köy sayısının ise 150 olduğu görülmektedir. 1317 ve 1318 tarihli Erzurum Salnamelerinde de nahiye sayısı yine dört olarak gösterilmiş; ancak bir değişiklikle *Melikşerif* nahiyelikten çıkartılmış, yerine *Alakilise* (Akarsu) nahiye yapılmıştır. Köy sayısı ise 1317 tarihli salnamede 176, 1318 tarihli salnamede ise 72 olarak gösterilmiştir. Bu iki salnamede köylerin sayısında bir yılın içinde bu kadar farkın olması, muhtemelen 1318 tarihli salnamede mezraların sayıma dahil edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.<sup>96</sup>

Cumhuriyet Döneminde de Erzincan'ın bir kazası olarak varlığını sürdüren Refahiye'de idarî yönden yeni düzenleme yapılmış ve bu yeni düzenleme ile *Merkez Nahiyeye*, *Akarsu*, *Cengerli*, *Çatalçam* ve *Gümüşakar* nahiyeleri ile birlikte nahiyesayısı beşe çıkarılmış ve bu nahiyelere 119 köy bağlanmıştır. Mezralar, bu sayının dışındadır.

<sup>96</sup> BOA, 54 no'lu ve 21 Safer 1314 tarihli belge. BOA, Dosya no: 389, Gömlek no: 11, Fon kodu: MKT. UM, H. 13.c. 127. Ali Kemalî, *Erzincan, (Tarihî, Coğrafi, İçtimai, Etnoğrafi, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi)*, Erzincan 1932, s. 354. BOA, Dosya no: 53, Gömlek no: 2979, Fon kodu: İ..ŞD. 26.Ra.1298 H.

\*Kırış diye bir yerleşim yerinin varlığını tespit edemedim. Burada hatalı bir yazım söz konusu olsa gerektir. Daha sonraki yıllarda yapılan idarî düzenleme ile Refahiye'ye tâbi Göçevi köyünün güneyinde kalan köyler Kerer ile birlikte Kemah'a bağlanmıştır. 1291 tarihli *Erzurum Salnamesi*; Vital Cunnet, Paris 1890, s. 133. BOA, 54 no'lu ve 21 Safer 1314 tarihli belge.





#### KAYNAKÇA

- 1516 tarihli ve 60 no'lu, 1530 tarihli Tahrir Defteri.  
1530 tarihli ve 168 no'lu *Tahrir Defteri*.  
1568 tarihli ve 540 no'lu *Tahrir Defteri*.  
1591 tarihli ve 41 no'lu *Tahrir Defter*.  
1591 tarihli ve 41 no'lu *Tahrir Defteri*.  
1640 tarihli ve 5152 no'lu *Avarız Defteri*.  
Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında, İki Komite İki Kitâf*, (Haz: O. Selim Kocahasanoglu), İstanbul 1998.  
Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990.  
Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara 1999.  
Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, C. 2, İstanbul 1314.  
Ali Kemalî, *Erzincan, (Tarihî, Coğrafi, İctimaî, Etnoğrafî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi)*, Erzincan 1932.  
*Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi*, II, 1919, Ankara 1995.  
Baki Öz, *Belgelerle Koçgiri Olayı*, İstanbul 1999.  
Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (çev: Cemal Köprülü), Ankara 1987.  
Beşir Atalay, *Türkler*, C. 14, "Osmanlı Sanayileşmesi Hakkında Düşünceler" Ankara 2002.  
*Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han / Tıpkıbasımı*, yayına hazırlayan Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976.  
*BOA., Mühimme Defteri*, No: 64- 66.  
Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1990.  
Cengiz Ornonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.  
Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, İstanbul 2000.  
Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1994.  
D. E. Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, (çev. Bahar Tırnakçı), Ankara 1992.  
*Das Anatolische Wegenetz Nach Osmanischen Quellen*, C. 2, Leipzig 1924.  
Davut Kılıç, *Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi*.  
Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı*, Ankara 1998.  
Ebu Bekrî Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2001.  
Enver Konukçu, *Büyük Güçler ve Ermeni Kışkacındaki Erzincan'ın Bayrağımıza Kavuşması*, Ankara 2001.  
Ercüment Kuran, *Yeni Türkiye, "Osmanlılar ve Ermeniler"* S. 38, Ankara 2001.  
Erzincan'da Hilâl-i Ahmer, *İleri*, 27 Teşrinievvel 1919.  
*Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz: Z. Kurşun – S. A. Kahraman – Y. Dağlı), İstanbul 1999.  
Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. 1, Ankara 1993.  
Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-İleri'ni Fethi*, Ankara 1976.  
Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul 1973.  
Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969.  
Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970.  
Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilâtı-Destanları*, Anadolu Yayınları, 3. bs., İstanbul 1980.  
Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 1992.



- Feridun Bey, *Münşeatü's-Selâtin*, c. 1, İstanbul 1274, s. 585.
- Fred C. Schwarz, *Koçgiri Halk Hareketi*, İstanbul 1997.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, Ankara 1993.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdarî Faaliyet ve Lojistik*, C. X, Ankara 1985.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, İdarî Faaliyetler*, C. VII, Ankara.
- Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, İstanbul 2005.
- Gregory Abûl-Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, (çev: Ömer Rıza Doğrul), C. II, Ankara 1999.
- Halil İnalçık, *Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu*, Belleten, C. XXIII, 1959.
- Haluk Selvi, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'da Ermeni Politikaları*, Sakarya 2006.
- Hamdi Ertuna, *Türk İstiklâl Harbi*, C. VI, Ankara 1974.
- Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982.
- Harp Mecmuası* (haz: Ali Fuat Bilkan-Ömer Çakır), İstanbul 2004.
- Hasan-I Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Ankara 2006.
- Haydar Çelebi Ruznâmesi*, (haz. Yavuz Senemoğlu) Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, (çev: Müntekim Ökmen, Yunanca aslıyla karşılaştıran ve sunan: Azra Erhat), İstanbul 1983.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. 4, (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1999.
- Hrand D. Andreasyan, *Celâlîlerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi*,
- Hüseyin Bulut, *“Şehit Bahattin Paşa” Tarih, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S.176, 2001.
- Hüseyin Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, Erzincan 1997.
- Hüseyin Bulut, *Millî Mücadelede Erzincan*, s. 186.
- Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I, Ankara 1998.
- İA, Atatürk, C. 1, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara 1995.
- Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, (çev: Turan Alptekin), İstanbul 1994.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, 5. bs., c. 2, Ankara 1988.
- İsmail Hakkı uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976.
- İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990.
- Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1969.
- Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983.
- Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare ettik' Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu-3*, İstanbul 2000.
- Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003.
- Kenan Esengin, *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul 1998.
- Kitabı Mukaddes*, Tekvin, Bap: 10, İstanbul 2000.
- Ksenophon, *Anabasis*, (çev: Hayrullah Örs), İstanbul 1944.
- Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2003.
- Lord Kınross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander) İstanbul 1994.
- M. Ç. Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.
- M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankaras 2003.
- Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Millî Devleti, Pontus*, Ankara 1973.
- Mahmut Niyazi Sezgin, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 8, 2003.



- Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Ankara 1997.
- Mehmed Süreyya, *Sicillî Osmanî*, İstanbul 1996.
- Mehmet Şahingöz, *Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler, Türkler*, C. 15, Ankara 2002.
- Mehmet Zeki Pekalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1993.
- Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul 2005.
- Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası 'Celâlî İsyânları*, İstanbul 1975.
- Mustafa Balcıoğlu, *İki İsyân Bir Paşa*, Ankara 2000.
- Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul 2002.
- Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul 2002.
- Mustafa Özdemir, *Cengerli, Tarihi, Toplumsal ve Kültürel Bir Araştırma*, İstanbul 2002.
- Nâsır Yüceer, "1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Dağıstan'a Askerî ve Siyasî Yardımı" *Türkler*, C. 13, Ankara 2002.
- Nasuhü's Silâhi Matrakçı, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Tıpkıbasımı yayına hazırlayan Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976.
- Nazmi Sevgen, *Tarih Dünyası Dergisi*, Sayı: 9, 15 Ağustos 1951;
- Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul 1985.
- Nuri Dersimî, *Kürdistan Tarihinde Dersim*, İstanbul 2004.
- Ömer Lütfi Barkan, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II, İstanbul 1940.
- Ömer Lütfi Barkan, *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara 1942.
- Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, İstanbul 2005.
- Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (haz: Bekir Sıtkı Baykal), C. 2, Ankara 1999.
- Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, İstanbul 2005.
- Şadillili V. *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyânlar*, Ankara 1980.
- Sait Paşa, *Mir'atül İber*, C. 2, İstanbul 1304 (1887).
- Şehitlerimiz*, C.2, Millî Savunma Bakanlığı Yayını, Ankara 1998.
- Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 2, Ankara 1978.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999.
- Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi*, Ankara 1987, s. 270, 271.
- Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark*, IV, I. ve II. Bölüm, Ankara 1987.
- Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal*, C.2, İstanbul 1981.
- Şükrü Kaya Seferoğlu, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri, Kürtler*, Ankara 1982.
- Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara 1999.
- Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri*, Ankara 2004.
- Türk İstiklal Harbi*, c. VI, s. 263, 264;
- Vital Cuynet, *La Turquie D'asie*, c. 1, Paris 1890.
- Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murâd'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, Ankara 1999.
- Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk tarihine Giriş*, İstanbul 1981.



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





V

RESMİ TELGRAFLAR DOĞRULTUSUNDA  
1939 ERZİNCAN DEPREMİ'NDE KURTARMA, İLK  
YARDIM VE İSKÂN FAALİYETLERİ

Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin<sup>1</sup>- Meryem İnan Önal<sup>2</sup>

27 Aralık 1939 yılında 7,9 şiddetinde ölçülen Erzincan Depremi, 19. yüzyıldan günümüze kadar Anadolu' da meydana gelen en büyük deprem olarak kabul edilir.<sup>3</sup> Erzincan merkezli gerçekleşen deprem Sivas, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Samsun, Gümüşhane, Yozgat, Malatya ve Tunceli gibi geniş bir alanda etkili olmuştur.<sup>4</sup>

Bu deprem, Erzincan'dan başlayıp Amasya'nın Ezinepazar mevkiine kadar yaklaşık 360 kilometrelik bir hat boyunca yüzey kırığı meydana getirmiştir.<sup>5</sup>1939 yılında yaşanan deprem birçok ilde ağır hasarlara sebep olmasına rağmen Erzincan Depremi olarak bilinmesinin sebebi depremin Erzincan merkezli olması ve en çok hasarın ve can kayıplarının Erzincan'da yaşanmasıdır.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> Doç.Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yzkeskin@erzincan.edu.tr

<sup>2</sup> Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, monal@erzincan.edu.tr

<sup>3</sup> İlhan Haçın, "1939 Erzincan Büyük Depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.30, S.88, Ocak 2014, s.40.

<sup>4</sup> Resul Köse, "1939 Büyük Anadolu Depremi ve Uluslararası İnsani Yardım Seferberliği", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5*, 26-28 Eylül 2019, Erzincan, s.510.

<sup>5</sup> Abdülhamit Dünder, "1939 Erzincan Depremi ve "Destan-ı Zelzele", *Bilecik Şeyh Edebadi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.2, Aralık 2019, s.760. 759-778.

<sup>6</sup> Erdem Yavuz, *1939 Erzincan Depremi: Erzincan ve Bölgeye Etkisi*, Birinci Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, s.13.



## I. Depremın Duyurulması İle İlgili Telgraflar

Depremde Erzincan postanesi yıkılmış, nöbetçi telgrafçılar hayatlarını kaybetmişlerdir. Erzincan İstasyonu'nun da haberleşme hatlarının hasar görmesi nedeniyle şehir dışı ile bağlantı kurulması mümkün olmamıştır. Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli ve Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı General Muharrem Mazlum İsoğara, kentten yaklaşık 14 km uzaklıkta bulunan Dumanlı İstasyonu'na gelerek Erzincan depremi hakkında ilk açıklayıcı telgrafi çekmiştir. Kemah Dumanlı İstasyonundan gönderdikleri ilk telgrafta, gece saat iki civarlarında Erzincan'da büyük bir deprem olduğu, devlet binaları dahil bütün evlerin yıkıldığı, çok sayıda insanın öldüğü ve enkaz altında kaldığı, yer yer yangınların çıktığı, sağ kurtulan askerlerin enkaz kaldırmaya ve yaralı kurtarmaya yardım ettikleri ayrıca depremden sadece şehir merkezi değil köylerinde çok etkilendiği ve depremdede halk için gereken acil ihtiyaçlar bildirilmiştir. Bu telgraf Başvekâletle birlikte Milli Müdafaa, Dâhiliye, Sıhhiye Vekâletlerine, Genelkurmay Başkanlığına, Elazığ'da III Ordu Müfettişi Kazım Orbay'a, IV. Umumi Müfettişliğine ve Kızılay Genel Merkezi'ne de gönderilmiştir.<sup>7</sup>

Sağlık Bakanı adına Dr. Osman İsmet Temizer tarafından 28 Aralık günü gelen telgrafların özeti olarak gönderilen telgrafta,

1-Refahiye hükümet doktoru tarafından gönderilen telgrafta, Refahiye merkezde ve köylerinde yaralı ve ölülerin bulunduğunu sayı belirtmeden bildirdiği ve kendisinin sağlık memuruyla birlikte yaralılara yardım için köylere gittiği,

2-Ordu Valisi tarafından gönderilen telgrafta, dört defa deprem olduğu fakat hasarlı bina ve yaralının olmadığı,

3-Sivas Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Sivas'tan bir otomobil ve on kamyon, Divriği'den beş kamyon, sıhhi malzemeler, 200 kilo ekmek ve 280 işçinin Erzincan'a gönderildiği,

4-Dördüncü Umumi Müfettişliği tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan İstasyonu ve ek binasında hasar olmadığı, telefon tellerinde ve bazı makinelerde bozulma olduğu ve bunlar için gereken malzemenin istendiği, Erzurum'dan beklenen trenin gelmediği, Elazığ'dan 200 ekmek, bir kamyon, bir hasta nakil aracı, bir doktor ve yeteri kadar ilacın trenle Erzincan'a gönderildiği,

5-Erzincan Valisi tarafından gönderilen telgrafta, sarsıntıların devam ettiği, şehirde yıkılmayan binanın kalmadığı, ölü sayısının çok olduğu, nüfusun yaklaşık yüzde ellisinin öldüğü, yüzde yirmisinin yaralandığı, askerlerin yardımıyla enkaz kaldırma çalışmalarının yapıldığı, Erzincan'a henüz hiçbir yerden yardım gelmediği için yiyecek ve içeceğin olmadığı, Kemah Erzincan arasındaki tren yolunun tamir edilmeye çalışıldığı, Erzincan ile Tercan arasındaki köprüde hasar olduğu ve yapılacak yardımların en kısa zamanda yapılmasının gerekliliği,

<sup>7</sup> BCA, 030 10 119.843.4



6-Erzurum Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Sıhhiye Müdürü başkanlığında üç doktor, üç sağlık memuru, iki hasta bakıcı ve üç kâtipten oluşan iki ekibin trenle Erzincan'a gönderildiği, çadır, battaniye, sedye gibi gerekli malzemelerle birlikte erzakta gönderildiği ayrıca dokuzuncu kol ordudan temin edilen elli dört çadır, erzak, iki doktor ve hastabakıcının Erzincan'a gönderildiği,

7-Ordu Valisi tarafından gönderilen telgrafta, depremden Ordu ve ilçelerin de etkilendiği, Ordu'da on ölü yirmi dört yaralı, Mesudiye'de yetmiş beş ölü, Fatsa'da dokuz ölü yirmi yaralı, Gököy Kazasına bağlı Yurt Köyü'nde bir ölü bir yaralı olduğu ve acil yardım olarak ikibin çadır istedikleri,

8-Erzurum Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan'a yardım götürmek için yola çıkan trenin gece Erbaş İstasyonunda kaldığı daha sonra trenin Tunceli İstasyonuna çekildiği, istasyonla Erzincan arasındaki tren yolunda sorun olduğu için trendeki malzemelerin ve yardım ekibinin Erzurum'dan gönderilen onbeş kamyonla Erzincan'a gönderileceği bildirilmiştir.<sup>8</sup>

Sağlık Bakanı adına 29 Aralık günü Dr. Osman İsmet Temizer'e gelen telgraflarda:

1-Sivas'tan alınan telgrafta Sivas merkezindeki okulların hasarlarının tespit edilmesi için bir gün tatil edildiği ve Zara'daki Cumhuriyet Okulu öğrencilerinin başka okullara dağıtıldığı,

2-Erzincan Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Kemah merkezinde ölenin olmadığı, köylerde otuz beş kişinin öldüğü ve sekiz kişinin de yaralandığı,

3-Hatay Valisi tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan'a yardım için bir komite oluşturulduğu,

4-Tokat Vilayetinden alınan telgrafta, Tokat'ta bulunan doktor ve sağlık memurlarından acil sağlık ekibi kurularak otomobil ve hayvanlarla gerekli köylere yardım gönderildiği, ağır yaralıların Tokat'taki hastaneye götürüldüğü, hastanelerin yeterli gelmediği durumlarda otellerin ve uygun binaların hastane olarak kullanılacağı ayrıca iki tane askeri hava çadırının kurulduğu ve Samsun'dan gelen yardım ekibinin, Reşadiye, Niksar ve Erbaa'ya gönderildiği ve bu kazalarda enkaz kaldırma çalışmalarının halen devam ettiği,

5-Aşı, serum, çeşitli ilaçlar, seyyar ve donanımlı laboratuvar ile Dâhiliye doktoru, Hariciye asistanı, hastabakıcı, laborant ve hademedden oluşturulan iki ekibin görev için hazır bir şekilde gelecek emirleri beklemekte olduğu,

6-Erzurum ve Sivas hastanelerine cerrahi malzeme gönderilmesinin İstanbul'a yazıldığı bildirilmiştir.<sup>9</sup>

29 Aralık günü saat 17:00'dan 30 Aralık saat 10:00'a kadar Sağlık Bakanı adına Dr. Osman İsmet Temizer'e gelen telgraflarda;

1-Amasya'dan alınan telgrafta, Amasya'da sarsıntılarının devam ettiği, yedi yüz on dokuz kişinin öldüğü, yetmiş dört kişinin yaralandığı, Kızılay'dan gelecek yardım malzemelerinin

<sup>8</sup> BCA, 030 01 77.482.5.5

<sup>9</sup> BCA, 030 01 77.482.5.3



henüz gelmediği, öncelikli olarak çadıra ihtiyaç duyulduğundan sekiz yüz çadırın gelmesinin beklendiği, Kayseri'den yardım ekibinin geldiği fakat daha fazla doktora ve ilaca ihtiyaç duyulduğu,

2-Malatya Valiliği'nden alınan telgrafta, Erzincan'a para, erzak ve tıbbi malzeme yardımının devam ettiği,

3-Tokat Valiliği'nden alınan telgrafta, Turhal'da yüz ölü olduğu, Niksar'ın köylerinde iki yüz ölü, üç yüz yaralı olduğu, Reşadiye ile henüz iletişim kurulamadığı, Reşadiye yollarının kapalı olduğu iki jandarmanın bildirmesiyle Reşadiye Merkezde iki yüz ölü, kırk sekiz yaralı bulunduğu, kasabada yangın çıktığı ve yardım gönderildiği,

4-Erzurum Valiliği'nden alınan telgrafta, Tunceli İstasyonunda kalan trendeki yardım ekibi ve yardım malzemelerini Erzincan'a götüren on sekiz kamyonun Aşkale'de kar nedeniyle yolda kaldığı fakat yolun açılarak akşama Erzincan'a ulaşacağını ayrıca Erzincan'a trenle ekmek ve erzak gönderildiği, Erzincan'da enkaz altında Tercan un fabrikasına ait bin çuval un bulunduğu ve bu unlardan faydalanılması için Erzincan'a bilgi verildiği,

6-Sivas Valiliği'nden alınan telgrafta, Koyulhisar Kaymakamlığı ile iletişime geçildiği, Suşehri'nde dört bin otuz üç ölü olduğu, Koyulhisar ve Suşehri ile ulaşım sağlanmaya çalışıldığı, Zara ve Hafik'e erzak ve malzeme gönderilmesine devam edildiği,

7-İstanbul'dan beş yüz kiloluk pamuğun Sivas Numune Hastanesine sevk edildiği bildirilmiştir.<sup>10</sup>

## II. Depremin Duyulmasından Sonra İlk Tepki ve Yapılan Yardımlar İle İlgili Telgraflar

Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı tarafından 28.12.1939 tarihinde gönderilen telgrafta, depremden zarar gören halka yardım edilebilmesi için iki bin liranın Ordu Kızılay Merkezi hesabına gönderildiği bildirilmiş ayrıca bu durum hakkında İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bilgi verilmiştir.<sup>11</sup>

Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından gönderilen telgrafta, depremin öğrenilmesinden sonra açıkta kalan depremezeler için 27.12.1939 tarihinde beş yüz çadır, bin battaniye, bin gömlek, bin don ve onbeş bin liranın Ziraat Bankası'ndan Kızılay Erzincan Merkezi adına gönderildiği, Erzurum ve Sivas Kızılay Merkezleri tarafından Erzincan'a un ve ekmek göndermelerinin istendiği bildirilmiş, bu telgraf İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bildirilmiştir.<sup>12</sup>

Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı tarafından gönderilen telgrafta, Zara Kızılay Şubesi Başkanlığından alınan telgrafta, Zara'da 26 kişinin öldüğü, depremde kaç evin zarar

<sup>10</sup> BCA, 030 01 77.482.5

<sup>11</sup> BCA, 030 10 178.234.5.1

<sup>12</sup> BCA, 030 10 178.234.5.2





gördüğünün halen tespit edilemediği ve açıkta kalan halk için iki yüz çadıra ve paraya ihtiyaç duyulduğunun bildirildiği, ayrıca ihtiyaç duyulan çadırların ve paranın gönderilmek için hazırlandığı ve Zara'daki durumun tespit edilmesi için bir müfettişin gönderileceği bildirilmiştir. Bu telgraf İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bildirilmiştir.<sup>13</sup>

Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı tarafından gönderilen telgrafta, 27.12.1939 tarihinde üç yüz çadır, beş yüz gömlek ve üç bin liranın Tokat Kızılay Merkezi adına trenle gönderildiği bildirilmiştir. Bu telgraf İç İşleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarına da bildirilmiştir.<sup>14</sup>

Başbakan tarafından 28.12.1939 tarih ve 12 sayılı yazılara cevap olarak gönderilen telgrafta, dün gönderilen telgrafta hangi şehirlerin ne kadar ve nasıl yardım edeceklerinin bildirildiği, emir verilen şehirlerin ekmek ve gerekli malzemeleri göndereceklerinin ümit edildiği, Hatay, İçel, Gaziantep, Maraş ve Diyarbakır İllerinden gönderilmesi istenilen ekmeklerin Erzincan'a ulaşınca kadar bayatlayacağı, yine de dün verilen emirlerin uygun bir şekilde yerine getirilmesi istenmiştir.<sup>15</sup>

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ahmet Hulusi Alataş'ın 01.01.1940 tarihinde gönderdiği telgrafta, depremden sonra Erzincan'daki durumu, depreme dair alınan kararları ve tedbirleri bu telgrafa ek olarak Başbakanlığa sunulacağını, yolların karla kaplı olması nedeniyle tren vagonunun yoldan çıktığı ve çok zor şartlarda Erzincan'a ulaştıklarını bildirmiştir.<sup>16</sup>Karagöl ve Eskiköy istasyonları civarında yolların karla kapanması ve iki kez trenin raydan çıkması dolayısıyla 38 saat kadar mecburi bir gecikme sonrasında Ankara'dan hareketin 73 üncü saatine doğru 31.12.1939 tarihinde saat on birde Erzincan'a ulaşılmıştır. Erzincan'da görülen ilk vaziyet, tüyler ürpercek şekilde muazzam bir felaket sahnesidir. En yeni yapılmış istasyon, Halkevi binaları da dahil olmak üzere şehir baştan başa yıkılmış ve korkunç bir harabe halini almıştır. İlk temaslarda tahribat, ölüm ve yaralı miktarı hakkında doğru bir bilgi alınmaya çalışılmış, fakat felaketin ani ve geniş olması ve ilgili bütün devlet dairelerinin amir ve memurlarının da aynı korkunç felaket içinde kalmış bulunmaları bunu imkânsız kılmıştır.

30.12.1939 akşamına kadar üç katile halinde Diyarbakır, Malatya, Elazığ, Sivas hastanelerine sevk edilmiş bulunan 342 yaralıdan sonra, 31.12.1939 gece yarsına kadar sevk merkezinde ancak elli kadar yaralı toplanmış ve bunlar da dördüncü katile olarak Erzurum'a sevk edilmişlerdir. Köylerle temas ve yaralı tahliyesine ancak 31.12.1939'da başlanabileceğinden, oralarda bulunacak ölü ve yaralı miktarı hakkında daha sonra bilgi verileceği bildirilmiştir.

Felaket sahasında alınan tedbirler şu şekilde özetlenebilir:

<sup>13</sup> BCA, 030 10 178.234.5.3

<sup>14</sup> BCA, 030 10 178.234.5.1

<sup>15</sup> BCA, 030 10 119.843.9.1

<sup>16</sup> BCA, 030 10 199.844.5.2



### 1-İlk Yardım ve tedavi işleri,

Felaketten sonra alınan ilk tedbir, enkaz çıkarmak ve tedavi faaliyetleri olmuştur. İlk yardım ve tedavi işlerine Erzincan'da bulunan doktorlar felaketin hemen akabinde ellerinden geleni yapmak suretiyle başlamışlar, kendisi de muhtelif yerlerden hafif yaralı bulunan hastane operatörü Suat ile şimendifer inşaat hekimi Safa ilk geceden itibaren yaralılara mümkün olan yardımı yapmışlardır. Memleket hastanesi yıkılmış olmasına rağmen hastanede bulunan 22 hasta kurtarılmış, burada sadece hastanenin aşçısı ölmüştür. Demiryolunun bozulması ve yolların karla kaplanmasına rağmen felaketin ikinci günü Erzurum'dan yetişen iki askeri doktor ile Erzurum'dan Dr. Salim'in başkanlığında yeterli miktarda malzeme ve yiyecek ile yola çıkan ilk yardım heyeti ile Ankara'dan gönderilen ilk yardım ekibi de gelerek yardım işlerine el koymuşlardır.

İstasyondaki harap olmuş binalardan ikisinde geçici yaralı tedavisine müsait olan bir iki odaya, hastaneden kurtarılan karyola ve yataklar konulmuş ve toplatılan yaralılar buralara yatırılarak ilk pansumanları yapılmış, kendilerine sıcak yemek verilmiş, sevke hazır bulundurulmuşlardır. Malatya bez fabrikası tarafından da fabrika müdürünün idaresinde gönderilen bir yardım heyeti Erzincan'a gelmiş ve istasyonda kurduğu bir mutfaktan halka ve yaralılara sıcak yemek dağıtımına başlamıştır. Enkaz altından cesetlerin çıkarılması ve defni, yaralıların tedavi ve iaşesi ve sevki gibi hususlarda, 1.1.1940'dan itibaren iki ekip halinde çalışmak üzere 800 asker görevlendirilmiştir. Şehir sekiz bölgeye bölünerek her bölgede öğleye kadar elli er, öğleden sonra da diğer elli erin çalışmasına yönelik planlama yapılmıştır.

Kızılay'dan ilk yardım olarak Erzincan'a gönderilen on beş bin lira Ziraat Bankası binası yıkıldığından ve kasa enkaz altından çıkarılmadığından vilayete verilememiş ise de, Erzurum Kızılay'ından Dr. Salim vasıtası ile getirilmiş bir miktar para kullanılmıştır. Ziraat Bankası'nın müfettişi nezaretinde kasalardan biri 31.12.1939'da çıkartılmıştır. Enkaz altından yaralı ve cesetlerin çıkarılması, yaralıların tedavi, iaşe ve sevki, hafif yaralıların pansumanları, ölülerin defni gibi işler Dr. Salim'in idaresindeki sıhhat ve yardım heyetlerine bırakılmış, doktor, sıhhi malzeme, çadır, yiyecek miktarı ilk günlerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumdadır. Ankara'dan hazırlanmış bulunan birer doktor ile yeterli yardımcı personel ve malzemeden oluşan ikinci ve üçüncü ilkyardım ekipleri de 31.12.1939'da gece saat 23'de Erzincan'a ulaşmıştır. Mevsim ve iklim şartları çok zor ve soğuk olduğundan Erzincan'ın merkez köylerine sağlık yardımı daha geç başlamıştır. 31.12.1939'da civar köylere bir tarama ve arama ekibi gönderileceği IV. Umum Müfettişliğinden bildirilse de, Refahiye gibi fazla tahribata ve zarara uğrayan yerlere Erzincan'dan bir şey yapılamamıştır. Kemah hakkında İçişleri Bakanlığı'nın felaketin ilk günü Ankara'da aldığı bilgilerde bir yanlışlık olduğu anlaşılmıştır. Kemah'ta fazla bir hasar ve zayıat bulunmadığı, Kemah merkezinde ölü ve yaralı bulunmayıp köyler de o ana kadar 53 ölü, 76 yaralı tespit edildiği bildirilmiştir.

Refahiye'de 6 evin yıkıldığı, birçok evin oturulamayacak derecede hasara uğradığı, iki ölü ve bir yaralı bulunduğu, köylerinde 2150 kadar ölü, 510 yaralı tespit edilmiş, iki binden fazla



evin yıkılmış olduğu anlaşılmıştır. Ilıç, Tercan ve Kemaliye’de büyük hasar oluşmadığı tespit edilmiştir.

### **2-İaşe işleri:**

Erzincan’da dördüncü umumi müfettiş ve vali tarafından bir iaşe heyeti oluşturulmuş, emirlerine bir ambar tahsis edilmiştir. Her gün civar illerden her biri 2000 kilo ekmek sevk etmeye başlamış, bu suretle günde gelecek 6000 kilo ekmek ile ihtiyaç karşılanmaya başlanmıştır. Askeri ihtiyaçlar ise Erzurum’dan temin edilmeye başlanmıştır. İaşe heyeti emrinde dört dağıtım merkezi oluşturulmuş, böylelikle kimsenin aç kalmaması ve herkesin ihtiyaçlarının zamanında öğrenilebilmesi hedeflenmiştir. Halkın su ihtiyacını karşılamak için, kaybolmamış çeşmeler ıslah edilip etrafi temizlenmeye başlamıştır. Eksik olan kaşık, yemek tabağı gibi ihtiyaçların Erzurum’dan temin edileceği telefon muhaberesi ile anlaşılmış ve derhal gönderilmesi bildirilmiştir. Erzincan’da halka ait fırınlardan birisinin tamir ettirilerek 1.1.1940 tarihinden itibaren faaliyete geçirilmesi hedeflenmiştir.

### **3-İskân Durumu:**

Erzurum’dan gönderilen, çoğunluğu askeriye tarafından karşılanan, demiryolları inşaatından verilen ve Kızılay’ın gönderdiği çadırlarla, Erzincan şehrinin çeşitli semtlerinde iskân kamplarının yapımına başlanmıştır. Fazla kalanlardan bir kısmının, sevki mümkün olursa, Refahiye’ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Halkın bir kısmı istasyondaki boş vagonlara yerleştirilmiş olduğundan, mevcut makas ve hatlarda manevra kabiliyeti azalmıştır. Bunların bir kısmı da hazırlanan çadırlı kamplara alınarak bu sorun giderilmeye çalışılmıştır. Erzurum’dan yardım heyetinin getirdiği 18 kamyonla, Sivas ve Divriği’nden gönderilen kamyonlar iaşe, iskân işlerinde ve diğer hizmetlerde kullanılmaya başlanmıştır.

Erzincan felaketini haber alan ve burada yakınları ve alakaları bulunan birçok vatandaş trenle Erzincan’a gelmeye başlamıştır. 31.12.1939’da bu suretle 500 kişi Erzincan’a gelmiştir. Bunlar da, mevcut iskân sıkıntısını daha da arttırmıştır. Bunlardan birçoğu aileleri efradını ölmüş veya yaralı olarak sevk edilmiş bularak geri dönmek istemiştir. Erzincan ikliminin sert ve mevsim şartlarının zorluğuna bağlı olarak bilhassa daha kuvvetli soğukların Ocak ve Şubat aylarında yaşanması ihtimalinden dolayı, çadır altında bir kısım hastalıklara maruz kalabilecek olan halktan bir kısmının geçici olarak daha müsait yerlere gitmelerini kolaylaştırmak hedeflenmiştir. Sivas 1000, Divriği 1500 ve Kayseri 1000 nüfusu bir ay müddetle misafir etmeyi taahhüt etmişlerdir. Daha da ihtiyaç olması durumunda Hatay’dan da istifade etmek planlanmıştır. Halktan isteyenlerin bir kısmının buralara gönderilmeleri ve arzu edenlerin de memleketin diğer yerlerindeki akrabalarının yanlarına gitmelerini kolaylaştırmanın uygun olacağı belirtilmiştir.

Çalışma çağındaki çocuklarla, aileleri ölmüş kimsesiz kadınlardan iki yüzünü Malatya bez fabrikası çalıştırmak üzere almayı taahhüt etmiştir. Dördüncü umumi müfettişlik diğer milli fabrikalarla da görüşerek bir miktar daha kimsesiz kadın ve çocuk göndermeyi sağlamaya



çalışmıştır. Gerek bunların sevklerini temin etmek ve gerek her gün akrabalarını aramak üzere çeşitli yerlerden Erzincan'a gelen yüzlerce vatandaşın geri dönüşlerini kolaylaştırmak üzere bir müddet için her gün Erzincan'dan iki, üç tren hareket ettirilmesinin zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Deprem sahasındaki demiryolu memurlarının birçoğu ailelerini ve bir kısım arkadaşlarını da kaybettiklerinden vazifeleri çoğalmış olmasına rağmen büyük bir feragatle gece ve gündüz aralıksız bir gayretle çalışmalarına devam etmiştir.

Erzincan'daki devlet memurları oldukça zor durumda kalmıştır. Hayatta kalanların bir kısmı ailelerinden bir veya bir kaçını kaybetmiş ve şaşkın bir hale gelmişlerdir. İçişleri Bakanlığı bunları kademeli olarak bekâr memurlarla değişimine başlamıştır. Benzer şekilde devlet demiryolları da benzer bir uygulamaya gitmiştir. Adliye Vekâleti ve diğer Vekâletlerin de benzer tedbirler almasına yönelik merkezden istekte bulunulmuştur.

Hükümet memurları işlerini ancak çadırlarda yürütmeye başlamıştır. Memurların ikamet ve çalışması için gerek enkazdan istifade edilerek gerek hükümetçe gönderilecek inşaat malzemesiyle barakalar inşası öncelikli zorunluluk olmuştur. Erzincan'da çivi ve diğer her türlü inşaat malzemesi ile inşaat ustası sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır. Kızılay'da eğer hazır portatif barakalar varsa hemen yerinde kurulmak üzere ustaları ile beraber gönderilmesi, hazır barakalar yoksa çivi, kereste ve diğer bilimum inşaat malzemesi ustaları ile yine Kızılay'ca derhal temin edilip gönderilmesi istenmiştir. Erzincan telgraf hattı şehrin içinden geçtiğinden tümü zarar görmüştür. Ordu müfettişliğinden alınan kablolarla bunların tamirine çalışılmış, telgrafhane bir çadırdaki faaliyete hazırlanmıştır. Erzincan'da askeri ve mülki güvenlik oluşturulmuştur. Erzincan'dan sevk edilen yaralılara yolda sıcak bir şey içirmek, pansumanlarını yapmak ve gerekli her türlü ilkyardımda bulunmak üzere Divriği'de oluşturulan yardım merkezi faydalı bir şekilde faaliyetine sürdürmüştür. 31.12.1939 akşamı saat 23'de İstanbul'dan gelen trenle yerli ve yabancı gazetecilerden ve sinemacıardan oluşan bir heyet Erzincan'a gelmiştir.

Afetin ilk anlarında Gümüşhane, Ordu, Giresun ve Kars illerinden güvenilir ve detaylı bilgi alınamamıştır. Trabzon, Erzurum, Artvin ve Rize illerinde hiçbir hasarın bulunmadığı öğrenilmiştir.<sup>17</sup>

Başkumandanlık Karargâhından gönderilen 02.01.1940 tarihli telgrafta, Üçüncü Ordu Komutanlığının depremden sonra Erzincan'da yaptıkları ve yapmakta oldukları yardımlar telgrafın ekinde Başbakanlığa bildirilmiş ayrıca Tokat ve Erzurum Kolordu Komutanlıklarına emir verilerek depremde hasar gören Refahiye, Şebinkarahisar, Suşehri ve Reşadiye kazalarına giden yolların açılması için yardım edilmesinin emredildiği bildirilmiştir.<sup>18</sup>

Ordu Müfettişi K. Orbay tarafından gönderilen 03.01.1940 tarihli telgrafta,

1-Depremin olduğu günden itibaren piyade ve topçu alaylarından dört yüz askerin enkaz altında kalan depremezdelere yardım ettikleri, şehirde çıkan yangını söndürmeye çalıştıkları,

<sup>17</sup>BCA, 030 10 119.844.11.

<sup>18</sup> BCA, 030 10 119.844.12.1



Sivas'tan gelen iki yüz amele ile birlikte Elazığ'dan gelen çadırları şehrin değişik yerlerine kurdukları, Sıhhat, Dahiliye Vekilleri ve Cumhurbaşkanı'nın Erzincan'a gelmesi ve emir vermeleriyle enkazdan insan çıkarma işine ağırlık verildiği,

2- Subayların önemli eşyalarının çıkarılmaya çalışıldığı,

3- Tehlikesiz olan yerlerde enkaz altındaki evrak ve dosyaların çıkarılması için bir kısım askerinin ayrıldığı, tehlikeli yerlerin aranmasına istihkam kıtasının gelmesiyle başlanacağı,

4-Bu yazının 02.01.1940 tarih ve 255 sayısı ile M.M.V. ve Genelkurmay Başkanlığına sunulduğu bildirilmiştir.<sup>19</sup>

### III. Yaralıların ve Depremzedelerin Başka Şehirlere Sevkleri İle İlgili Telgraflar

Erzincan Valiliği'nin verdiği bilgilerden, nüfusun yaklaşık yüzde ellisinin ölü ve yüzde yirmisinin yaralı olduğu, kesin rakamların tespitine imkân olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında üç bin yaralı tahmini üzerinden, bunlardan bininin hastanede tedaviye ihtiyaç duyacağı tahminiyle şu tedbirler alınmıştır:

29.12.1939 da Erzincan'dan ayrılan 96 yaralı Diyarbakır'a,29.12.1939 da Erzincan'dan ayrılan 104 yaralı 50'si Malatya, 54'ü Elazığ'a gönderilmiştir. Bunlar 30.12.1939 da Çetinkaya'dan geçip Malatya yoluna hareket etmişlerdir. Yol açılırsa 200 yaralı Erzurum'a, 100 yaralı Sivas'a, 100 yaralı Kayseri'ye, 200 yaralı Adana'ya, 100 yaralı Mersin'e, 100 yaralın da İskenderun ve Antakya'ya sevk edilmesi planlanmıştır.

Sivas ve Erzurum yolları açılmadığı takdirde,6,7,8 numaralı kabileler 3,4 ve 5 numaralıların yerine alınarak yerlerine sevk edilmesi hedeflenmiştir. Bu hastanelerde azami hasta kabul edilecek şekilde gerektiğinde uygun binalardan da istifade ve yedek malzemenin tamamı kullanılmak suretiyle yer ihtiyacı valiliklere bildirilmiştir. Hastanelere yatırımları zorunlu görülen yaralı adedi daha fazla olursa, yeni düzenlemeler yapılması istenmiştir. Açıkta kalan aileler için:1500 nüfus Divriği Kazasına, 1000 nüfus Sivas Merkezine, 1000 nüfus Kayseri'ye misafir edilmesi, gerektiğinde Malatya, Elazığ ve Diyarbakır'a da depremedeler gönderilmesi planlanmıştır.

Erzurum, Sivas, Elazığ, Malatya ve diğer civar illerden ekmek ve diğer yiyeceklerin trenlerle Erzincan'a gönderilmesi valiliklere bildirilmiştir. Sivas Valiliği'nden, Divriği halkının bağısladığı 400 kilo ekmek ile Sivas'tan 2136 kilo ekmek, 56 kilo pastırma, 20 kilo helva, 56 kilo zeytin ve 5 kilo peynir sevk edilmiştir. Tunceli İstasyonundan Erzincan'a eşya, erzak ve diğer ihtiyaçları karşılamak için de 200 yük hayvanının hemen Erzincan'a gönderilmesi Gümüşhane Vilayetine bildirilmiştir.<sup>20</sup>

Başbakan tarafından gönderilen 29.12.1939 tarihli telgrafta, Sağlık ve İçişleri Bakanlarının Sivas'taki incelemeleri bittikten sonra Erzincan'a gitmeleri ve Hatay Valisi ile görüşülerek

<sup>19</sup> BCA, 030.10.119.844.12.1

<sup>20</sup>BCA, 030 10 119.844.5.



depremzedelerin yerleştirilmeleri için Ermenilerden kalan evlerin durumları hakkında bilgi edinilmesi ve edinilen bilgilerin Başbakanlığa bildirilmesi istenmiştir.<sup>21</sup>

Sağlık Bakanı Hulusi Alataş, Başbakan tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan depreminde yaralananların ilk olarak Sivas'a gönderileceğinin öğrenildiği, Sivas'taki hastanelerin daha ne kadar hasta kabul edebileceğinin ve bundan sonra başka şehirlere sevk edilecek yaralı ve hastalar için Malatya, Elazığ, Diyarbakır şehirlerindeki hastanelerin durumlarının tespit edilmesi ve alınan kararların, verilen emirlerin Başbakan'a bildirilmesi istenmiştir.<sup>22</sup>

#### IV. Depremden Sonra Başka Şehirlere Giden Depremzedelerin Erzincan'a Dönüşleri İle İlgili Telgraflar

Maraş Valisi tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 17.04.1940 tarihli telgrafta, Maraş'a yerleşen depremzedelerden çiftçi olanların tarım mevsimi geldiği için Yüksek Vekâletin 29.03.1940 tarih ve 783 sayılı yazısına istinaden, 140 kişi Kızılay hesabına Erzincan'a gönderilmiştir. Ayrıca Erzincan depremzedelerinden olup çiftçilikle uğraşmayan Temel oğlu Abdullah ve üç kardeşi Erzincan'da yıkılan evlerinin enkazdan kalanları toplamak için Valiliğe verdikleri dilekçeyle Erzincan'a dönmek istemiştir. Bu aile ve bu durumda olan depremzedelerin Kızılay hesabına gönderilmesi hakkında İçişleri Bakanlığının görüşleri sorulmuştur.<sup>23</sup>

İçel Valisi Sahip Öрге tarafından 08.06.1940 tarihli ve 1122 sayılı yazıya cevaben gönderilen telgrafta, Kızılay hesabından Erzincan'a gönderilecek depremzedelerden bazılarının Erzincan yerine yine Kızılay hesabından akrabalarının bulunduğu başka şehirlere gitmek istedikleri, bu durumun uygun olup olmadığı ve Erzincan'a dönecek olanların aldıkları iâşe ve iskân yardımlarının 30 Haziran'dan itibaren kesilmesinden dolayı mağdur olacaklarını düşündükleri ve bu nedenle herkesin Erzincan'a dönmesinden sonra yardım paralarının kesilmesini istedikleri bildirilmiştir.<sup>24</sup>

Başvekalet Müsteşarı B. KUTAY tarafından 15.06.1940 tarih ve 1966/806/7229 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen 17.06.1940 tarihli telgrafta,

1-Buldukları şehirlerden Erzincan'a geri dönecek olan depremzedelerin yol masraflarının Kızılay tarafından ödeneceği ve Erzincan'a dönmek istemeyip başka şehirlere gitmek isteyenlerin yol masraflarının Kızılay tarafından ödenmeyeceği,

2-Haziran ayından sonra depremzedelerin iâşe ve iskân masraflarının Erzincan Valiliği tarafından karşılanacağı ve Temmuz ayında ödeme yapılmayacağı bildirilmiştir.<sup>25</sup>

<sup>21</sup> BCA, 030 10 119.843.8.

<sup>22</sup> BCA, 030 10 119.843.10.1

<sup>23</sup> BCA, 030 10 119.845.17.2

<sup>24</sup> BCA, 030 01 121.771.3.19

<sup>25</sup> BCA, 030 01 121.771.3.18.



İçel Valisi Sahip Öрге tarafından merkeze gönderilen telgrafta, Erzincan Valiliği ile yapılan görüşmeyle Erzincan'a dönecek depremzedelerin otuzar kişilik gruplar halinde birer hafta arayla gönderilmelerinin istendiği, dönüşlerin 20 Haziran'da başlamasından dolayı Haziran ayında iki grubun dönebileceği geriye kalan üç grubunda ancak Temmuz ayı içerisinde Erzincan'a dönebileceklerinden 1 Temmuz 1940 tarihinde kesilecek olan iâşe ve kira yardımlarının depremzedelerin hepsinin Erzincan'a döndükten sonra kesilmesinin daha uygun olacağı bildirilmiştir.<sup>26</sup>

Gaziantep Valisi tarafından gönderilen 21.06.1940 tarihli telgrafta, Erzincan depremzedelerinin Mayıs ayı yevmiyelerinin ödendiği ve Haziran ayı yevmiyeleri için iki bin beş yüz elli lira gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca 30 Haziran 1940 tarihinden sonra depremzedelere yapılan yardımların sona ermesinden dolayı Gaziantep'ten Erzincan'a dönecek olan (360) depremzedelerin kendilerinin ve yanlarındaki eşyaların Narlı tren istasyonuna kadar taşınabilmesi için 38 kamyonun kiralanması gerektiği, bir kamyonun on beş lira olduğu ve toplamda beş yüz liraya ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.<sup>27</sup>

Başbakanlık Müsteşarı tarafından gönderilen 25.06.1940 tarihli telgrafta, Gaziantep'ten Erzincan'a dönecek olan (360) depremzedelerin Gaziantep'ten Narlı istasyonuna kadar nakilleri için gereken beş yüz liranın Ziraat Bankası aracılığıyla hemen gönderilmesi Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi Reisliğinden istenmiştir.<sup>28</sup>

Başbakanlık Müsteşarı tarafından 21.06.1940 tarih ve 291 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, depremzedelerin Erzincan'a gönderilmeleri için gerekli kamyonların ücreti olarak istenilen 500 liranın Ziraat Bankası aracılığıyla ödenmesi için Kızılay Umumi Merkezi Reisliğine bilgi verildiği ve gönderilen paranın yerine ulaştığında bilgi verilmesi istenmiştir.<sup>29</sup>Kızılay C. Umumi Merkezi tarafından gönderilen telgrafta, Urfa'da bulunan Erzincan depremzedelerinin geri dönüşleri için talep edilen paranın telgraf havalesiyle Ziraat Bankası'na gönderildiği bildirilmiştir.<sup>30</sup>Hatay Vali Vekili tarafından gönderilen telgrafta Erzincan'a geri dönecek 2666 depremzedenin Haziran ayı iâşeleri ve yol masrafları için gerekli olan paranın gönderilmesi istenmiştir.<sup>31</sup>

Başbakanlık Müsteşarı tarafından gönderilen 27.06.1940 tarihli telgrafta, Hatay'dan Erzincan'a dönecek olan (2666) depremzedelerin Haziran ayı ev kiralrı ve yol masrafları için yedi bin liranın Ziraat Bankası aracılığı ile Hatay Valiliğine gönderilmesi Kızılay Cemiyeti Umumi Merkezi Reisliğinden istenmiştir.<sup>32</sup>Başbakanlık Müsteşarı tarafından 27.06.1940 tarih

<sup>26</sup> BCA, 030 01 121.771.3.6

<sup>27</sup> BCA, 030 01 121.771.1.12

<sup>28</sup> BCA, 030 01 121.771.1.10.

<sup>29</sup>BCA, 030 01 121.771.1.10.

<sup>30</sup> BCA 030 01 121.771.1.11

<sup>31</sup> BCA 030 01 121.771.1.9

<sup>32</sup> BCA, 030 01 121.771.1.7.



ve 7315/594 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, Erzincan'a gönderilecek (2666) depremzedelerin yol masrafları için gerekli paranın Ziraat Bankası aracılığıyla ödenmesi için Kızılay Umumi Merkezi Reisliğine bilgi verildiği ve gönderilen paranın yerine ulaştığında bilgi verilmesi istenmiştir.<sup>33</sup>

Zihni Halavud tarafından (29.06.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Erzincan depremzedelerinden olan Zihni Halavud ve ailesinin belirlenen tarihte Erzincan'a dönmek istedikleri fakat eşinin doğum yapması ve dispanser ebesinin 40 gün boyunca gidemeyeceğini söylemesi nedeniyle aileden üç kişinin Erzincan'a gideceği üç kişinin kalacağını belirtmiştir. Ayrıca fazladan kaldıkları süre boyunca yardımın devam etmesini ve bir ay sonra Erzincan'a gönderilmek istemektedir.<sup>34</sup> İçel Valisi tarafından Başbakanlığa(06.08.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Erzincan depremzedelerinden olan Zihni Halavud'un eşinin iyileştiği ve Tarsus'ta fazladan kaldığı günlerin ve Erzincan'a dönüş masraflarının ödenmesi için izin istenmiştir.<sup>35</sup>Başbakanlık Müsteşarı tarafından İçel Valiliğine (13.08.1940) tarihinde 6.08.1940 tarih ve 988/7388 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, Zihni Halavud'un eşi hakkında yapılması gerekenin 06.08.1940 tarih ve 1377 sayılı yazı ile bildirildiği, Zihni Halavud'un eşine verilen rapor doğrultusunda Tarsus'ta kaldıkları sürelerde iâşe bedelinin yardım için ayrılan paradan ödenmesi ve Erzincan'a varana kadar yol masraflarının peşin olarak ödenmeyerek Kızılay hesabına bir belge verilerek Erzincan'a gönderilmelerinin uygun olduğu bildirilmiştir.<sup>36</sup>

Vali Dr. S. Türel tarafından Başbakanlığagönderilen telgrafta, Erzincan'a geri dönen depremzedelerin sayılarının artması nedeniyle mevcut çadırların azaldığı, Kızılay Merkezi'nin 10.06.1940 tarih ve 17786 sayılı yazı iledepremzedeler için gönderileceği bildirilen 900 tanesi Etimesgut'tan ve 100 tanesi Sivas'tan gelmesi gereken çadırların 500 tanesinin geldiği, gönderilmeyen 500 çadırın acilen gönderilmesi için izin istenmiştir. Ayrıca bu telgraf Kızılay Umumi Merkezi'nede gönderilmiştir.<sup>37</sup>

İstanbul Valisi tarafından Başbakanlığa gönderilen telgrafta, seneler önce Erzincan'dan İstanbul'a gelerek yerleşmiş olanların ve depremden sonra kendi isteğiyle İstanbul'a gelenlerin şimdi Erzincan'a dönmek istedikleri ve bu durumda olanların Erzincan'a gönderilip gönderilmeyeceği hususunda görüş sorulmuştur.<sup>38</sup>Başbakanlık Müsteşarı tarafından 01.07.1940 tarihli yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, yıllar önce Erzincan'dan gelerek

<sup>33</sup> BCA 030 01 121.771.1.7

<sup>34</sup> BCA 030 01 121.771.3.17

<sup>35</sup> BCA, 030 01 121.771.3.2.

<sup>36</sup> BCA, 030 01 121.771.3.3.

<sup>37</sup>BCA 030 01 121.771.1.4

<sup>38</sup>BCA 030 01 121.771.2.8





İstanbul'a yerleşenlerin 08.06.1940 tarih ve 1122 sayılı Başbakanlık yazısında belirtilen Kızılay hesabına Erzincan'a gönderileceklere dahil olmadıkları bildirilmiştir.<sup>39</sup>

Başbakanlık Müsteşarı tarafından, Kızılay Cemiyeti Genel Başkanlığı'na (02.07.1940) gönderilen telgrafta, Erzincan'a geri dönecek olan depremzedelerin barınmaları için 10.06.1940 tarih ve 17786 sayılı yazı ile 900 tanesi Etimesgut'tan 100 tanesi Sivas'tan olmak üzere 1000 çadırın gönderileceği bildirilmiş fakat henüz 500 tanesinin gönderildiği, diğer şehirlerde bulunan depremzedelerin 01.07.1940 tarihinden itibaren Erzincan'a dönecekleri için 500 çadırın acilen Erzincan'a gönderilmesi istenmiştir.<sup>40</sup>

Erzincan Valiliği'nin 02.07.1940 tarih ve 33 sayılı yazısıyla 500 çadır daha istemesi nedeniyle ambarda bulunan 300 çadır ve tedarik edilecek 200 çadırın da en kısa zamanda Erzincan Valiliği'ne gönderileceği ve bu durum Erzincan Valiliği'ne 04.07.1940 tarihli ve 1639 sayılı telgrafla bildirilmiştir.<sup>41</sup>

Hatay Vali Vekili tarafından Başbakanlığa (09.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Hatay'dan Erzincan'a dönecek olan depremzedelerin ihtiyaçları için Ziraat Bankası'na gönderilen yedi bin liranın alındığı bildirilmiştir.<sup>42</sup>

İçel Valisi tarafından Başbakanlığa (12.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, Tarsus ve Mersin'e gelen depremzedelerden dokuz ailenin iş edinerek bu şehre yerleştikleri bildirilmiştir.<sup>43</sup>

İstanbul Valisi tarafından Başbakanlığa (16.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, aileleri Erzincan'a dönen depremzede öğrencilerin ailelerinden yardım alamadıkları için ve hastalıkları sebebiyle Erzincan'a dönemeyip İstanbul'da kalmaları gereken depremzedelerin yardımların devam etmesini istedikleri Başbakanlığa bildirilmiş ve bu durumda olanlar için ne yapılması gerektiği hakkında görüş sorulmuştur.<sup>44</sup> İstanbul Valisi tarafından Başbakanlığa (22.07.1940) tarihinde gönderilen telgrafta, depremden sonra İstanbul'a çalışmaya gelen Erzincanlı depremzedelerin geri dönmek istedikleri bildirilmiş ve bu durumda olanlar için ne yapılması gerektiği hakkında görüş sorulmuştur.<sup>45</sup> Başbakanlık Müsteşarı tarafından İstanbul Valiliğine (09.08.1940) tarihinde 18.07.1940 tarihli ve 4472/1290 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, İstanbul'da bulunan depremzedelere 08.06.1940 tarihli ve 1122 sayılı yazıyla 30.06.1940 tarihine kadar yardım yapılacağına karar bağlandığı, İstanbul'da okula gittikleri için Erzincan'a geri dönmeyen çocuklara yardım yapılmayacağı, hasta olup da

<sup>39</sup>BCA, 030 01 121.771.2.7

<sup>40</sup> BCA, 030 01 121.771.1.3

<sup>41</sup> BCA, 030 01 121.771.1.2

<sup>42</sup> BCA, 030 01 121.771.1.5

<sup>43</sup> BCA,030 01 121.771.3.14

<sup>44</sup> BCA,030 01 121.121.2.5

<sup>45</sup> BCA, 030 01 121.771.2.4



Erzincan'a dönemeyenlerin resmi rapor doğrultusunda iyileşene kadar yardım yapılacağı ve iyileşenlerin yardımlarının kesilerek isteyenlerin Erzincan'a dönebilecekleri bildirilmiştir.<sup>46</sup>

Başbakanlık Müsteşarı tarafından 20.07.1940 tarihli ve 1528/2415 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, depremden sonra İstanbul'a çalışmak için gelip şimdi geri dönmek isteyenlerinde Erzincan'a döndüklerinde yardım istememek şartıyla Kızılay hesabına gönderilebilecekleri ve bu durumda olan depremzedelerin kimlik bilgilerinin Erzincan Valiliği'ne bildirilmesi istenmiştir.<sup>47</sup>

Kaymakam Hüsnü Arı tarafından gönderilen telgrafta, Erzincan depremzedelerinden olan Dursun Kaygısız oğlu Tevfik'in dilekçesi İçel Valiliğe sunulmuş ve görüş sorulmuştur.<sup>48</sup>Erzincan depremzedelerinden Dursun Kaygısız'ın(17.07.1940) tarihinde gönderdiği telgrafta, 4 kişilik bir aile oldukları, bir babasının olduğu ve geldiklerinden beri hasta olduğu, Erzincan'a geri dönüşler yapıldığı zaman Erzincan'ın henüz yaşamaya uygun olmadığını düşündüklerinden dönmedikleri fakat şimdi ise şehrin havasının kendilerine iyi gelmediği için Erzincan'a dönmelerine izin verilmesini istemiştir.<sup>49</sup>

Seyhan Valisi tarafından Başbakanlığa 08.06.1940 tarihli ve 1122 sayılı yazıya cevaben gönderilen telgrafta, depremden sonra Seyhan'a yerleştirilen depremzedelerin Erzincan'a dönüşlerinin tamamlandığı, Seyhan'da bulunan 644 depremzededen 41 kişinin Erzincan'a dönmedikleri ve Seyhan'a yerleşmiş oldukları bildirilmiştir.<sup>50</sup>

İçel Valisi tarafından Başbakanlığa (01.08.1940) tarihinde 30.07.1940 tarihli ve 1354 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta,

1-Daha önce gönderilen 19/6/940 tarih ve 815/7238 sayılı telgrafa cevap gelmediği için Mersin ve Tarsus'ta bulunan Erzincan depremzedelerinin 1 Temmuz 1940 tarihinde Erzincan'a gönderildiği, ayrıca kendi isteğiyle Tarsus'ta kalan ve şimdi Erzincan'a dönmek isteyen Tevfik'in isteği hakkında görüş sorulduğu ve cevap gelmediği için de Erzincan'a gönderilmediği,

2-Bebekleri olduğu için Erzincan'a dönemeyen Ali oğlu Zihni ve ailesinin 40 günlük raporlu oldukları süre zarfında ihtiyaçları için gereken paranın ödenmesi hususu sorulmuş, cevap alınmadığı için depremzedelere Temmuz ayı içinde hiçbir ödeme yapılmadığı,

4-İkinci ve üçüncü maddelerde depremzedeler için gereken yardıma izin verilmesi durumunda Temmuz ayı için gereken ödemelerin tespit edileceğinden Başvekaletin görüşünün bildirilmesi istenmiştir.<sup>51</sup>

<sup>46</sup> BCA, 030 01 121.771.2.2

<sup>47</sup> BCA, 030 01 121.771.2.3

<sup>48</sup> BCA, 030 01 121.771.3.12

<sup>49</sup> BCA, 030 01 121.771.3.13

<sup>50</sup> BCA 030 01 121.771.2.6

<sup>51</sup> BCA, 030 01 121.771.3.4



Başbakanlık Müsteşarı tarafından İçel Valiliğine (05.08.1940) tarihinde 01.08.1940 tarih ve 761/7381 sayılı yazıya cevap olarak gönderilen telgrafta, 27.07.1940 tarih ve 960/7365 sayılı dilekçesiyle Erzincan'a gönderilmek isteyen Tefik Kaygısız'ın iade işlemlerinin son bulması nedeniyle Kızılay hesabına gönderilemeyeceğinin 31.07.1940 tarih ve 1358 sayılı yazı ile bildirildiği, 03.07.1940 tarih ve 874/7292 sayılı Valiliğin yazısıyla Zihni Halavud'un eşinin tedaviye ihtiyacı olduğu anlaşıldığından tedavisi bitene kadar yardıma devam edilmesinin uygun olduğu bildirilmiştir.<sup>52</sup>

Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Başbakanlığa (13.09.1941) tarihinde gönderilen telgrafta, Milli Eğitim Bakanlığı'nın Kızılay Genel Merkezine gönderdiği Erzincan'da depremde ailelerini kaybeden kimsesiz çocuklarla ilgili Başbakanlığa bilgi verilmiştir. Erzincan Milletvekili Salih Başotac'ın Erzincan'da yaptığı gezide depremde anne ve babalarını kaybetmiş 100 kadar çocuğun bulunduğu, bu çocukların sefalet çekmemeleri için Kızılay tarafından himaye altına alınmalarının uygun olacağını ve gereğinin yapılmasını Kızılay Cemiyetine bildirmiştir. Kızılay Cemiyeti Genel Başkanı, eğitim ve bakım masrafları Kızılay tarafından karşılanan farklı şehirlerde 168 çocuğun olduğunu, bu çocukların 1941-1942 ders yılı için masraflarının yirmi bin olduğunu, Erzincanlı depremde 100 çocuk için 1941-1942 yılları arasında bütün masrafları için tahminen yirmi bin liraya ihtiyaç duyulacağı bu nedenle himayelerinde bulunan 168 çocuk ve 100 depremde çocuk için gelecek yıllarda gerekli olacak 40-50 bin lira için verilecek devlet izninin yazılı olarak bildirilmesini istemiştir.<sup>53</sup>

## V. Sonuç

Cumhuriyet tarihinin en büyük felaketlerinden biri olan 1939 Erzincan Depremi binlerce kişinin ölümüne, yaralanmasına ve evsiz kalmasına sebep olmuştur. Etki alanı çok geniş olan deprem, Erzincan ile birlikte birçok şehirde de yıkıcı etki yapmıştır. 1939 Erzincan Depremi'nde Ankara ile Erzincan arasındaki bağlantıyı sağlayan en önemli iletişim aracı telgraf olmuştur. Depremden sonra Erzincan'ın durumu, can ve mal kayıpları, gerekli ihtiyaçlar, alınan kararlar ve yapılacak yardımlar gibi birçok husus telgraflar aracılığıyla ilgili yerlere bildirilmiştir.

Bu telgraf yazışmaları genellikle Başbakanlık, İçişleri ve Sağlık Bakanlıkları, Kızılay ve Erzincan Valiliği arasında olmuştur. Bunların yanı sıra göç eden depremzedelerin yerleştiği şehirlerin valilikleri depremzedelerle ilgili sorunların telgraf yoluyla bildirmişlerdir. Hatta bazen de depremzedeler isteklerini şahsen telgraf yoluyla arz etmişlerdir.

Deprem 27.12.1939 tarihinde gece saat iki civarlarında gerçekleşmiştir. Türkiye, depremi telgraf hatlarının hasar görmesi nedeniyle, Erzincan Valisinin sabah Kemah Dumanlı istasyonundan çektiği telgraftan öğrenmiştir. 27 Aralık 1939 tarihinde çekilen ilk telgrafta, gece çok şiddetli bir deprem olduğu, binaların büyük çoğunluğunun yıkıldığı, çok sayıda

<sup>52</sup>BCA, 030 01 121.771.3.3.

<sup>53</sup> BCA, 030 10 0 0 179.235.5.



insanın öldüğü ve yaralandığı, ayrıca enkaz altında kurtarılmayı bekleyen insanlar olduğu ve şehirde yer yer yangınlar çıktığı bildirilmiştir.

Alınan telgraftan sonra devlet sahip olduğu imkânlarla depremin ilk günü deprem bölgesine yardım ulaştırmaya çalışmış fakat depremin etki alanının geniş olması ve ağır kış şartları bu durumu zorlaştırmıştır. Merkezi hükümet bölgedeki valilerin ve umumi müfettişlerin Erzincan'a yardım konusunda dikkatini çekerek, ihtiyaç duyulan malzemelerin temin edilmeleri için civar illerin harekete geçmesini istemiştir.

28 Aralık 1939 tarihinde İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanları durumu tetkik etmek, yardım götürmek için yola çıkmışlar fakat depremin demir yollarını bozması ve yoğun kar yağışının yolları kapatması nedeniyle ancak 31 Aralık günü saat 11.00'de Erzincan'a ulaşabilmişlerdir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Erzincan'da ilk görünen vaziyetin tüyler ürpertici olduğunu ve sağlam bir binanın kalmadığını Başbakanlığa bildirmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bakanların gecikmeli gelmesinden dolayı bakanlarla aynı gün saat 14.00'de Erzincan'a gelmiştir. Milli Şef ilk olarak yaralıların tedavi edildiği yerleri ziyaret etmiş, daha sonra şehri gezerek halkla görüşmüştür.

Depremin ilk günü Erzincan'a yardım ulaşamadığı için eldeki imkânlarla öncelikle enkazlar kaldırılmaya ve yaralıları tedavi edilmeye çalışılmıştır. Tren istasyonunun sağlam kalan bölümlerine yataklar yerleştirilerek hastane olarak kullanılmaya başlanmış ve yaralıları burada tedavi edilmiştir. Depremin ikinci günü Erzincan'a ilk yardım Erzurum'dan gelmiştir. Erzurum Sıhhat Müdürü Dr. Salim ve yardım heyeti yanlarında yardım malzemeleriyle Erzincan'a ulaşmışlardır. Yolların açılmasıyla diğer çevre illerden de Erzincan'a her türlü yardım gelmeye başlamıştır. Bakanlarında Erzincan'a gelmesiyle kurtarma çalışmaları daha düzenli bir hal almıştır. İşlerin verimli yürütülebilmesi için Dr. Salim'in başkanlığında bir heyet kurulmuştur. Bu heyet enkaz altından cesetlerin çıkarılması ve defni, yaralıların tedavisi, Erzincan'da tedavi edilemeyen depremzedelerin çevre illere sevki gibi hususları düzenli olarak yürütmeye çalışmıştır. Ayrıca gelen yardımların herkese ulaştırılabilmesi için bir iâşe heyeti de kurulmuştur. Bu heyet de Erzincan'a her gün gelen ekmeklerin ve yiyeceklerin düzenli olarak dağıtımını sağlamıştır.

Depremin şiddetinin ve etki alanının büyük olması kırsal bölgelere ulaşımı zorlaştırmıştır. Erzincan'ın ilçe ve köylerine depremden 3-4 gün sonra ilk müdahaleler yapılabilmektedir. Ayrıca 27 Aralık gecesi yaşanan deprem Erzincan ile birlikte Erzurum, Sivas, Gümüşhane, Tunceli, Amasya, Tokat, Yozgat, Trabzon, Giresun, Samsun gibi pek çok şehirde etkisini göstermiştir. Erzincan'dan sonra depremden en çok etkilenen şehir Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Sivas, Amasya ve Gümüşhane olmuştur. Devlet elindeki imkânlarla can ve mal kayıpları yaşanan bu şehirlere de yardım yapmıştır.

Deprem bölgesine yardımlar Kızılay aracılığıyla yapılmıştır. Kızılay depremin ilk gününden itibaren depremzedelere para, çadır, battaniye, giyecek ve yiyecek yardımı yapmıştır. Depremzedelerin barınması için Kızılay'ın gönderdiği çadırlarla iskân kampları kurulmuş, bu kampların yanlarına sahra tuvaletleri yapılmıştır. Erzincan'da açıkta kalan



depremzedelerin bir kısmı soğuk havadan zarar görmemeleri için diğer illere gönderilmişlerdir. Bu iller Hatay, Mersin, Tarsus, Seyhan, Malatya, Gaziantep, Kayseri, Sivas, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş'tır. Depremzedelerin yol masrafları, kira ve günlük iâşeleri Haziran ayına kadar Kızılay hesabından devlet tarafından karşılanmıştır. Kendi arzusuyla başka şehirlere gidenler ve devletin belirlediği yerlere gidenlerin 1 Temmuz 1940 tarihinden itibaren gruplar halinde Erzincan'a dönmelerine karar verilmiştir. Erzincan'da bağı bahçesi olan, gittiği şehrin havasına alışamayan depremzedelerde artık Erzincan'a dönmek istemişlerdir. Bazı depremzedelerde gittikleri şehirlerle kalmak istemişler ve oralara yerleşmişlerdir. Erzincan'a dönmek isteyip de hasta olduklarından dolayı dönemeyenler rapor ile durumlarını beyan etmiş ve onların iyileştikten sonra sevk edilmelerine karar verilmiştir. 30 Haziran 1940 tarihine kadar geri dönenlerin yol, iâşe ve diğer bütün masrafları Kızılay tarafından karşılanmış bu tarihten sonra dönmek isteyenlerin masrafları karşılanmamıştır. Ayrıca bazı depremzedeler buldukları şehirlerden Erzincan'a değil de akrabalarının oldukları başka şehirlere gitmek ve masraflarının Kızılay hesabından ödenmesini istemiş fakat kabul edilmemiştir. Aileleri İstanbul'dan Erzincan'a dönen ve İstanbul'da okuyan öğrenciler masraflarının devlet tarafından karşılanması istemişler fakat bu öğrencilere 30 Haziran tarihine kadar yardım yapılabileceği eğer isterlerse Erzincan'a dönüş masraflarının karşılanabileceği kendilerine bildirilmiştir. Bunların yanı sıra Kızılay, anne ve babası ölmüş kimsesi kalmamış çocukları himayesine almış, bu çocukların bakım ve okul masrafları Kızılay tarafından karşılanmıştır. Erzincan'a dönen depremzedelerin açıkta kalmamaları için Kızılay ambarlarından çok sayıda çadır gönderilmiştir.

Devlet yaşanan bu felaketten sonra deprem bölgesinde asayişî sağlamak ve depremzedelere yardım için bir dizi kararname çıkarmıştır. İlk çıkarılan kararname Erzincan'a gidilmesinin ve demiryolu vasıtasıyla yolcu naklinin men edilmesidir. Deprem duylulmasından sonra birçok kişi Erzincan'daki yakınlarını bulmak için Erzincan' gelmişlerdir. Bu da zaten sıkıntılı olan barınma, yiyecek gibi ihtiyaçların artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Erzincan'a seyahat yasaklanmıştır. Deprem bölgesinde ceza hükümleriyle tevkif kararlarının infazının ertelenmesine yönelik kararmeye bağlı listeye, Refahiye ve Kemah kazalarını da eklenmiştir. Ayrıca kararnamelerle depremden etkilenenlerin ekli olduğu cetvel ihtiyaca göre genişletilmiş ilk başta eklenmeyen bazı şehir, kaza ve köyler bu cetvele eklenmiştir. Bazı şehirlerin cetvele sonradan eklenmesi devletin depremin vahametini depremin ilk günlerinden anlayamadığını ve taşra ile merkez arasındaki iletişim sıkıntısını göstermektedir.

28 Şubat 1940 tarihinde kabul edilen kararname ile depremden zarar görmüş bölgelerdeki memur ve müstahdemlerden yardıma muhtaç olanları tespit edilerek mevcut maaşlarının iki, emekli ve yetimlere üç, henüz tahsis muamelesi yapılmamış yetimlere ise yetim maaşına veya ikramiyeye mesnet olan memuriyet maaşının iki katının avans olarak verilmesine karar verilmiştir. Erzincan'da yaşanan sıkıntıların giderilmesi için 15 Haziran 1940 tarihinde Erzincan Belediye Reisliğinin Vali uhdesine geçmesine karar verilmiştir.



## KAYNAKLAR

- Akkan, E. (1961). Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 21, 123-139.
- Aytemiz, C. (2012). 1939 Erzincan Depremi ve Yeni Şehir Fay Hattı Üzerine Nasıl Kuruldu. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Dinç, F. (2016). Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 1-21.
- Dündar, A. (2019). 1939 Erzincan Depremi ve “Destan-ı Zلزهه. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 759-778.
- ERGÜNAY, Oktay, “Türkiye’nin Afet Profili” TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-7 Aralık 2007, İMO Kongre ve Kültür Merkezi, 1-14, Ankara.
- GÖKÇE, Oktay, ÖZDEN, Şeyda ve DEMİR, Ahmet, “Türkiye’de Afetlerin Mekânsal ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri”, T.C Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Afet Etüt ve Hasar Tespit Daire Başkanlığı, Ankara, s.5, 2008.
- Gül, A.& Başıbüyük, A. (2011). *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Erzincan Kazası*.(1.Baskı), Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Haçın, İ. (2014). 1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 37-70.
- Kızıloğlu, F, M.,Okuroğlu, M. &Örüng, İ. (2006). Kırsal Yerleşimler ve Doğal Afetler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 53-58.
- KÖSE, Resul, “1939 Büyük Anadolu Depremi ve Uluslararası İnsani Yardım Seferberliği”, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5, 26-28 Eylül 2019, Erzincan, s.510-538.
- Şahin, C. & Sipahioğlu, Ş. (2007). *Doğal Afetler ve Türkiye*.(3.Baskı), Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- TUNÇ, Bilal ve DEMİR, Ömer,”1935 Nüfus Sayımında Erzincan Nüfusunun Potansiyeli”, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Bildiriler Cilt 5, 26-28 Eylül 2019, Erzincan, s.467-476.
- Tuygun, Ü. (1992). *1992 Erzincan Zلزهه*. (2. Baskı), Ankara: Aydoğdu Ofset.
- Yavuz, E. (2017). 1939 Erzincan Depremi: Erzincan ve Bölgeye Etkisi.(1.Baskı)İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Arşiv Belgeleri:** Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.  
BCA, 030 10 119.843.4.  
BCA, 030 01 77.482.5.5.  
BCA, 030 01 77.482.5.3.  
BCA, 030 01 77.482.5.  
BCA, 030 10 178.234.5.1.



BCA, 030 10 178.234.5.2.  
BCA, 030 10 178.234.5.3.  
BCA, 030 10 178.234.5.1.  
BCA, 030 10 119.843.9.1.  
BCA, 030 10 199.844.5.2.  
BCA, 030 10 119.844.11.  
BCA, 030 10 119.844.12.1.  
BCA, 030.10.119.844.12.1.  
BCA, 030 10 119.844.5.  
BCA, 030 10 119.843.8.  
BCA, 030 10 119.843.10.1.  
BCA, 030 10 119.845.17.2.  
BCA, 030 10 119.845.17.1.  
BCA, 030 01 121.771.3.19.  
BCA, 030 01 121.771.3.18.  
BCA, 030 01 121.771.3.6.  
BCA, 030 01 121.771.1.12.  
BCA, 030 01 121.771.1.10.  
BCA, 030 01 121.771.1.10.  
BCA, 030 01 121.771.1.11.  
BCA, 030 01 121.771.1.9.  
BCA, 030 01 121.771.1.7.  
BCA, 030 01 121.771.1.7.  
BCA, 030 01 121.771.3.17.  
BCA, 030 01 121.771.3.2.  
BCA, 030 01 121.771.3.3.  
BCA, 030 01 121.771.1.6.  
BCA, 030 01 121.771.1.6.  
BCA, 030 01 121.771.1.4.  
BCA, 030 01 121.771.2.8.  
BCA, 030 01 121.771.2.7.  
BCA, 030 01 121.771.1.3.  
BCA, 030 01 121.771. 3.11.  
BCA, 030 01 121.771.1.2.



BCA, 030 01 121.771.1.5.  
BCA, 030 01 121.771.1.1.  
BCA,030 01 121.771.3.14.  
BCA,030 01 121.121.2.5.  
BCA, 030 01 121.771.3.12.  
BCA, 030 01 121.771.3.13.  
BCA, 030 01 121.771.2.6.  
BCA, 030 01 121.771.2.4.  
BCA, 030 01 121.771.2.3.  
BCA, 030 01 121.771.3.11.  
BCA, 030 01 121. 771.3.5.  
BCA, 030 01 121.771.3.10.  
BCA, 030 01 121.771.3.4.  
BCA, 030 01 121.771.3.3.  
BCA, 030 01 121.771.2.2.  
BCA, 030 10 0 0 179.235.5.

**İnternet Kaynakları**

<https://erzincan.ktb.gov.tr/TR-57382/tarihce.html> 10.03.2020





## VI

# AFETZEDELERİN DİLİNDEN 1939 ERZİNCAN DEPREMİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin

Türkiye, dünyanın üç önemli deprem kuşağından biri olan Akdeniz Deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle, çok sayıda kırıklarla parçalanmış olan Anadolu, geçmişte çok şiddetli ve yıkıcı depremler yaşamıştır. Türkiye'nin birinci deprem kuşağı olan Kuzey Anadolu Fay Kuşağında yer alan Erzincan, tarihsel süreç içerisinde büyük yıkımlara ve kayıplara neden olan pek çok deprem yaşamıştır. Erzincan'da X. yüzyıldan itibaren birçoğu şiddetli olan 36 deprem tespit edilmiştir. 967, 1045, 1168, 1287, 1418, 1458, 1576 ve 1666 depremleri can ve mal kaybı çok fazla olan depremlerdir<sup>1</sup>. Erzincan Ovasında, Türkiye'nin hemen hiçbir yerinde rastlanmayacak kadar sık sayıda depremler olmuştur. Bu depremler sonucunda Erzincan Şehri'nin yeri birçok kez değiştiği tahmin edilmektedir<sup>2</sup>. Bu depremlerin en büyüklerinden birisi olan 27 Aralık 1939 Erzincan Depremi, Türkiye' de yaşanmış en büyük depremler arasında yer almaktadır. Erzincan' da yaşanan büyük depremden bir ay önce 21 Kasım 1939 tarihinde Tercan Depremi meydana gelmiştir. Depremin şiddeti 5,9 olarak ölçülmüştür.<sup>3</sup> 27 Kasım 1939 tarihinde aynı yerde tekrar deprem olmuş, arka arkaya yaşanan depremler sonucunda onlarca ev yıkılmış çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bu depremler belki de 27 Aralıkta yaşanan büyük depremin habercisi olmuştur. 7,9 şiddetinde ölçülen Erzincan Depremi, 19. yüzyıldan günümüze kadar Anadolu' da meydana gelen en

<sup>1</sup> Fikret Çuhadaroğlu, *Deprem ve Erzincan 13 Mart 1992 Erzincan Depreminin Öncesi Deprem Olayı ve Sonrası*, Erzincan Valiliği Yayını, İstanbul 1992, s.36-38.

<sup>2</sup> Selçuk Hayli, "Erzincan Ovası' nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Elazığ 1995, s.113.

<sup>3</sup> Tuğba Eray Biber, "Karadeniz'de Depremler ve Yardımlar (1939-1944)", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2019, C.6, S.2, s.153.



büyük deprem olarak kabul edilir<sup>4</sup>. 1939 Erzincan Depremi'nin şiddetine dair Kandilli Rasathanesinin Müdürü M.Fatih Gökmen'in yaptığı açıklamada “*Beş seneden beri kullanmakta olduğumuz sismograf aleti, bugüne kadar memleketimiz dahilinde bu kadar şiddetli bir zelzele kaydetmiş değildir. Hareketin arz sahası, İstanbul'dan 550-600 km. uzakta olduğu halde, sarsıntı o kadar şiddetli olmuştur ki aletlerimizden ikisi ilk sarsıntıyı kaydettikten sonra, kalemleri yerinden sıçratmıştır.*” diyerek depremin şiddetinin büyüklüğünü belirtmiştir<sup>5</sup>. 1939 depreminin yıkıcı etkisinde, depremin büyüklüğü kadar diğer etkenler de rol oynamıştır. Erzincan'da daha önce yaşanan depremlerden sonra, yeniden inşa sürecinde gereken özenin gösterilememesi ve depreme karşı dayanıklı inşaatlar yapılmaması ilk akla gelenidir. Bunların yanı sıra, tarihinde birçok deprem yaşayan Erzincan'da, 1930 yılında yaşanan depremle mevcut binaların dirençlerini kaybetmesi, depremin yıkıcı etkisini ve kayıpları arttıran diğer önemli bir etkendir<sup>6</sup>.

Erzincan merkezli gerçekleşen deprem Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Samsun, Gümüşhane, Yozgat, Malatya ve Tunceli gibi geniş bir alanda etkili olmuştur. Erzincan'da meydana gelen depremler, Erzincan Ovasında gerçekleşen hareketlerin genç ve geniş ölçülü tektonik hareketler olması dolayısıyla, aynı deprem kuşağında bulunan diğer yerlere oranla daha şiddetli meydana gelmektedir<sup>7</sup>. Erzincan Depremi can kayıplarına göre sıralandığında dünya tarihinde 27. sırayı almaktadır. 20. yüzyıl depremleri arasında ise 8. sıradadır<sup>8</sup>. Bu deprem, Türkiye'de 1668 yılından beri yaşanan depremlerin en büyüğünü oluşturmuştur. Deprem, tüm ülkeyi etkilemiş ve toplam alanının 1/20'sinde hasar yapmıştır. Deprem, çok soğuk bir kışta meydana gelmiş ve 30.000 den daha fazla insanın ölmesine neden olmuştur<sup>9</sup>. Deprem Erzincan özelinde ortaya çıkardığı kayıp ve yıkımlar şu şekildedir; Ölü sayısı 15600, yaralanan sayısı 4128, tamamen yıkılan bina sayısı 15534, kısmen yıkılan bina sayısı 5877. Öte yandan Erzincan- Sivas, Erzincan- Gümüşhane ve Erzincan- Erzurum yolları da genel itibariyle bozulmuştur. Erzincan'daki okulların il merkezinde olanlarının neredeyse tamamı ve köylerindeki okulların da yarısı yıkılmış veya ağır hasara uğrayarak kullanılamaz hale gelmiştir. İl genelinde ki tüm ziraat ve tarım müesseseleri ve depoları yıkılmıştır. Depremin ardından halkın bir bölümü, şiddetli geçen kış şartlarında perişan olmaması için civar illere 1774 kişi nakledilmiştir. Yaz ayının gelmesiyle birlikte tarımla uğraşan ve tarım

<sup>4</sup> İlhan Haçın, “1939 Erzincan Büyük Depremi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XXX, Sayı: 88, 2014. s.39,40

<sup>5</sup> Cemal Aytemiz, 1939 Erzincan Depremi ve Yeni Şehir, Fay Hattı Üzerine Nasıl Kuruldu?, Başak Matbaacılık, Ankara 2012, s.75.

<sup>6</sup> Erdem Yavuz, 1939 Erzincan Depremi ve Erzincan ve Bölgeye Etkisi, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017, s.3.

<sup>7</sup> Erdoğan Akkan, “Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri”, Türk Coğrafya Dergisi, 1961, S.21, s.133-134.

<sup>8</sup> Osman Kubilay Gül, “27 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nin Sivas ve İlçelerine Etkileri”, Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, Sayı 3, 2011, s.136.

<sup>9</sup> 27 Aralık 1939 Erzincan Depremi, <https://depem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=65>



arazisi bulunan çiftçilerden 1000 kadarı tekrar Erzincan'a dönmüşlerdir. Köyleri olanlar köylerine dönmüş, diğerleri de şehirde kurulan çadırlara yerleştirilmişlerdir<sup>10</sup>.

Depremler tarihsel süreci şekillendiren en önemli etkenlerden birisidir. Yaşandığı bölgedeki siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel yapıyı derinden etkilemektedir. Özellikle toplumun dimağında derin izler bırakmakta ve daha sonraki yaşantıları üzerinde de etkisini sürdürmektedir. Deprem sonrasında yaşanan sorunların başında, insanların depremin şok edici etkisi ile yaşamış oldukları psikolojik sarsıntı gelmektedir. Kontrol edilip yönlendirilmediğinde, zamanla sosyal ilişkilere zarar verecek bir boyuta ulaşmaktadır. Bu süreçte, yerel yönetimlerin ve merkezi devlet örgütünün becerisi belirleyici olmaktadır. Depremin toplumsal alanda ortaya çıkardığı işsizlik, yoksullaşma, aile kayıpları, konut sorunu gibi problemler, insanların birbirleriyle olan münasebetlerinde yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Erzincan Depremi'nin meydana geldiği dönemdeki ağır kış koşullarında gece -30°C sıcaklıkta yarı çıplak halde insanlar çıplak elleriyle enkaz altında yakınlarını kurtarma çabasına girmişlerdir. Deprem nedeniyle devrilen mangal ve sobaların neden olduğu yangınlar, kurtarılmayı bekleyen enkaz altındaki birçok insanın yanarak hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Tüm ulaşım ve haberleşme hatlarının zarar görmesi afet bölgelerine ulaşmayı, arama ve kurtarma faaliyetlerini olumsuz etkileyen diğer bir unsur olmuştur. Bölgede geniş bir alanda meydana gelen yıkım sonrasında, sağ kurtulanlar kış koşulları nedeniyle çeşitli illere göç etmek zorunda kalmış, geri döndüklerinde de uzun yıllar devam edecek konut sorunuyla mücadele etmek zorunda kalmıştır<sup>11</sup>.

Çalışmanın bu bölümünde, 1939 Erzincan Depremi'ni yaşamış, olaylara tanıklık etmiş, bu zorlu süreci başarıyla atlatarak kendilerine yeni bir hayat kurmuş afetzedelere yapılan mülakatlara yer verilmiştir. Mülakatlar gerçekleştirilmeden önce, günümüzde yaşayan afetzedeler tespit edildikten sonra ön görüşmeler yapılmış, sağlıklı ve süreci iyi hatırlayanlarla mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

### **Faruk Güngör**

1933 Erzincan/ Yalnızbağ doğumluyum ama gerçek doğumum 1931'dir. Biz iki kardeşiz. Biri, benden küçük olan 1941'de doğdu. İki kız kardeşimde depremden sonra öldü. Fakirlik çoktu ama insanlık çoktu. Biri hasta oldu mu, ölü oldu mu toplanır yemek yapılıp götürülürdü. Hürmet çoktu.

Köyün muhtarı olan, harp malulü, Topal Osman köyün muhtarı idi. Halk Partili idi sözü geçen bir adamdı. Hiçbir köyde okul yokken bizim köyde vardı. Okulumuzun yeri hiç değişmedi. Biz komşu çocukları ile beraber bahçelerden birlikte okula giderdik. Köyümüz iki yüz haneden fazlaydı. Depremde de 600 kişi öldü. En hasar gören köy burası oldu. Deprem

<sup>10</sup> Yavuz, "1939 Erzincan Depremi ve Depremin Etkileri", s.3-4.

<sup>11</sup> Nurullah Hanilçı, Afetlerin Toplum Üzerindeki Etkileri, [http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/acilyardimveafetyonetimi\\_aofafetlerintoplum%C3%BCzerindekietikleri.pdf](http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/acilyardimveafetyonetimi_aofafetlerintoplum%C3%BCzerindekietikleri.pdf)



dün gibi aklımda, babam arabacılık-faytonculuk yapardı. Deprem gecesi uyanıktık. Sabah düğün olacaktı. Babam da arabasını hazırlıyordu. Sabah da Hıdır'dan (Dereyurt) gelin getirmeye gideceklerdi. Yer sarsılmaya başlayınca babamı köyneğinden tuttum. İki basamakla inilirdi evimize, biz babamla çıktık duvar yıkıldı. Annem kız kardeşimi emziriyordu içerde biz çıkıp ta duvar yıkılınca onlar içerde kaldı. Odayı da yeni yapmıştık, yıkılan duvar kerpiç değildi dolma duvardı. Çıktık, dayım geldi. Karısı ölmüş, geldi şaşırmış, yattı uyudu. Çıkarılanları da burayı getirirdik, hastane gibi yığıldık buraya. Komşular, kalanlar birbirine kenetlendi. Üç günden sonra devlet gelip yazmaya başladı. Bizimki yıkılmadı, (bahçesindeki ağaçları göstererek) burası çukurdu, annem açları getirdi koydu ve bir teneke armut kakı(hoşaf) kaynattı. Babamla Yaşar Emi ölüleri çıkarmaya başladılar. Hayvanlar ölmüş, insanlar, beni kurtarın, diye bağırıyor. On iki kişi hemen çıkarıldıkları yerlere gömüldüler. Annem cesaretliydi, babamlar enkazdan çıkarıyor annem yaralıları getirip kaynattığı hoşaftan veriyordu. Burası (evinin önünü göstererek) hastane gibi doldu. Üç gün gelen giden olmadı, üç gün sonra gelenler oldu. Öğretmenler geldi, gittik okulumuza baktık. Yıkılmıştı, sadece Atatürk ve İsmet İnönü'nün resimleri duruyordu. Çıkarılan yaralıları muhtarın oraya götürürlerdi, ambulans yok, arabayla hastaneye götürürlerdi. Nenemi götürmüşlerdi hastaneye onu hatırlıyorum.

Devlet sadece üç gün boyunca Yalnızbağ'a değil, Erzincan'a ulaşamadı. Şehre gidip gelenler anlatırdı. Üç gün askeriye kontrol altına alamadı. Talan edenlerin haddi hesabı yok. Biz çocuktuk, gidip görenler gelip anlatırdı bize, bende o duyduğumu söylüyorum. Kadın beni kurtar diye feryat ederken kadını kurtarmak yerine kadının kolunu kesip bileziğini almışlar. Kötü insanlar o zamanda vardı. Hele o hayvanların bağirtısı, yer sallanması üç gün devam etti. Anamlar bizi palazın altına yatırdı, siz yiğin için yatın dediler. Yakacak çoktu. Alıştırmak için geven (dikenli bitki) vardı. Üç gün sonra çadır verdiler. Ama iki eve bir çadır. Fakirlere iki eve bir çadır, zenginlere bir eve iki çadır. Öküz dağıttılar. Zengin eve iki öküz, fakir evlerin ikisine birer öküz verdiler. Yabancı devletler çok yardım ettiler. Ama o yardımlarla Ankara'da bir mahalle kurulmuş dediler. Depremden evvel ananın bir ezesi (teyze) vardı, Beybağı'nda otururdu. İki kızı vardı. Ezemde depremde öldü. Şehre giderdik yani, ama yürüyerek giderdik. Ben fabrikaya işe giderken yürüyerek giderdik. Bisiklet alamazdık gücümüz yetmezdi.

Okullar çok disiplinliydi. Bizim köyün muhtarının hatırı sayılırdı. Sık sık müfettiş gelirdi. Depremden evvel ben iki yıl okudum. Bir Deli İbrahim vardı. Babası zengin, hatırı sayılır kişilerden, Karakellelerden, bir gün okula girip pislemiş ve İnönü'nün yüzüne sürmüştü. Sonra deli raporu vardı da kurtuldu.

Depremden sonra, Antalya, Adana'ya gidenler oldu. Dönenlerde oldu, dönmeyenlerde oldu. Depremden üç gün sonra devlet, çadırın yanında kumanya da verdi. Ama onu da muhtarların denetiminde verdiler. Devletin memurları dağıtmadı yani. Altısı kadın altısı erkek on iki kişi burada öldü. Ben başlarında dolanıyordum. Adam boyu toprak attılar ki cenazeyi çıkarırsınlar. Adamı çıkardılar ki kafası ezilmiş ve uzamıştı. Depremden



sonra evlerimizi kendimiz yaptık. Devletin para verip vermediğini bilmem. Yalnız işte bir evden herkes ölmüşse onun evinin ağacını falan getirip kullandıkları olmuştur.

Bizim mahallede Başçavuş Salim'in anası babası öldü. Devlette onu okuttu asker yaptı. Emekli olunca geldi buralara beş altı yıl evvelde öldü. Anası babası olanlarda zaten devlete vermediler çocuklarını. Depremden sonra hiç şehre inmedim. Okul bitince 1943'de babam odun verirdi bende eşekle götürür satardım, fırınlara falan. Depremden sonra devletten gelen yardımlarda yalan söyleyip de fazla alanlar olduğu söylenirdi. Muhtar Topal Osman'a giderlerdi, yardımını o verirdi. Ailemden 6 kadın 6 erkek 12 insan öldü. Köyden 600 kişi öldü. Depremden sonra askerde olanlara izin vermişlerdi. Bizim akrabamız Sarı Yusuf derler. Askerden geldi, anası bacısı ölmüştü. Çıkardık oraya evin yerine gömdük.

### Mehmet Gültepe

1927 yılında doğdum ama nüfusta 1929 yazdırmışlar. Sebebi de şu; bir kız kardeşim olmuş beni onunla ikiz yazdırmışlar. Ben ondan büyüğüm. O dönemde yedi çocuğu olan yol parası vermiyormuş. 1938'de tren geldi Erzincan'a bizde merasime gittik. Ama hiç tren görmemişiz bizde, buharlı bir tren geldi. İstasyon binasını yapıyorlardı kocaman bir çukur açılmıştı. Dedik bu kadar çukur açılır mı? Eskiden toprağın üzerine binayı yaparlardı. Çukurun içinden bir ses geliyordu. Sorduk radyo dediler. Tabi ki o zaman kimsede radyo yoktu. Tren son güne doğru geldi.

1939 yılında ben 4. Sınıfa gidiyorum. Öküzü sulamaya götürmüştük. Orada bir sarsıntı olmuştu. İki ay evvelinden. Yılbaşı yaklaştı. Karneleri alacağız, heyecanla bekliyoruz. Ben okuldan geldim, yattım. Gününü tam hatırlayamıyorum. Bir sarsıntı, bakır kaplar düşüyor taşların üzerine ses çıkarıyor, yıkıntılar, insan sesleri hayvan sesleri birbirine karıştı. Sallanma 2 dk. sürdü, 8 şiddetinde. Evimizde iki odanın arasında bir duvar vardı, ayvan vardı. Dış avlu iç avlu vardı. Dış avludan hayvanlar ahırlarına girerdi, iç avlu ve bahçe vardı. Büyük ablam, ağabeyim, Recep ve ben bir odada yatıyorduk. Annem iki kızı ve babam duvarın öbür ucunda yatıyorlardı. Sarsıntı başlayınca onlar kalktılar bana da dediler kalk. Ben bir şey olmaz deyip kalkmadım. Onlar gittiler, kapının ağzında durdular, daha ileri gidemediler çünkü yıkım başlamıştı. Bende secdeye kapanır gibi durdum. Dedim ki bina çökerse nefes alabileyim. Birde baktım üzerime topraklar düşmeye başladı. Nerdeyse 40 cm. toprak, ağaçlar var üzerimde. Meğer ben iki terasın arasında kalmışım. Dizlerimde büyük bir ağrı başladı. Nefes alıyorum toprak geliyor ağzıma. Seslendiler kim var, kim yok diye. Üç kişi kaldı burada. Annem gelmiş kapının önüne kucağında kız çocuğu. Babamda çıkmış kaçmış buradaki ufak bahçenin önünde durmuş. Aşağı duvar yıkılınca baca olduğu gibi aşağı düşünce onlar o şekilde kurtulmuşlar. Bağırıyorlar kim var kim yok, anladılar benim olmadığımı. Bağırıyorlar, ben seslerimi duyuyordum. Bağırardım, eştiler elleri ile beni çıkardılar. Yataklar vardı. Fazla yataklar duruyordu. Dümdüz bir baca vardı yatakları oraya serdiler, bizde çıktık oraya. Bir zaman sonra birde de baktım ki kan akmış gidiyor. Acı da duymadım. (Bacağı göstererek) kırılmış, burayı yarmış böyle iki parmak boyunda kanda kurumuş. O zaman uzun paçalı donlar vardı. Bir de baktım oraya gitmiş, ama hiç acı duymadım. Ama epey zaman sonra fark ettim. Öbür



ayağıma da bir çivi batmış orası da delinmiş. Hiç birinin farkında değilim. Demek ki korku acıyı hissettirmiyor. Biz epeyce yattık. Komşuların bağırması, gelin bizi kurtarın diye, hayvanların bağırması. Herkes çıktı. Bizim aileden kayıp yok. Köyde 350-400 haneden sadece 7 hanede zayıt yok. Birisi bizimhane, diğerlerinin hepsinde ölü var. Karşıdakiler bağırıyorlar, gelin bizi kurtarın. Bağırınlar, çağırınlar. Bizim komşunun da sesi geliyor, iki metre toprağın altında. Ağabeyimler 15-18 yaşlarında daha güçlü kuvvetliler, yani delikanlılar, güçleri yetiyordu. Gittiler bir kız bir oğlanı kurtardılar. Bir anne ve bir oğlan rahmetli oldu. Cenazeleri hep bahçelere gömdüler. Bizim kilerimiz vardı yıkılmamıştı. Annem de peksimet hamuru yoğurmuş, leğende duruyordu. Herkes çıkmış, ağlayan, bağırın. Öğle akşama doğru oldu. Baktım herkes acıkmış. Bende çocuğum ama hemen gittim. O hamurdan aldım. Ateş yaktım, soba borusu vardı, soba borusunu açtım, tenekenin üzerine koydum. Onlardan peksimet yaptım. Hem kendim yedim hem de onlara dağıttım.

Akşam oldu, yapacak bir şey yok. Deprem olduğunda kar yoktu. Kuru soğuk vardı, kar yağmaya başladı. Yapacak bir şey yoktu. Bahçede çimenlerin üstünü süpürdük, yatakları oraya serdiler, yattık. Kar dört parmak kadar tutmuştu. Öyle bir uyumuşuz ki soğuğu bile duymadık. Yorulmuşuz, korkmuşuz, ama sağ kaldığımız içinde şükrediyoruz. Karşıdaki dağların orda kule gibi bir şeyler vardı. Baktım onlarda yıkılmış, dümdüz olmuş. O dağ duman içinde kalmıştı. İyi hatırlıyorum. Aradan bir iki gün geçti. Baktık böyle olmayacak, dut ağaçları vardı, kesip kereste yaptık. Çadırları üzerine çektik. Çadır benzeri bir şey yaptık ve öyle yaşamaya çalıştık. Epey zaman artçı sarsıntılar devam etti. Devlet yok. Çardaklı Deresi sonbaharda kapanır, ilkbaharda, Mayıs-Haziranda açılırdı. Orası kapalıydı. Tren yoluna da taşlar düşmüş, orası da kapalı. Depremden 15 gün sonra devlet gelmeye başladı. Çadır getirdiler.

Depremden önce otuz, kırk tane koyun vardı. Koyunların çoğu toprak altında kalıp öldü, iki üç tane kaldı. Tavuklar çıkmış dut ağaçların başında pinekliyordu, yer yoktu. Bir iki tane inek, koyun çıkmıştı. Dam var damın üzerinde bir oda var. Oraya misafir-dış odası deniyordu. Biz ölen hayvanların leşlerini tarlaya gömdük. İki üç sene orda ekin, mahsul (ürün) çok iyi oldu o tarlada. On beş gün sonra tedavi için geldiler. Ben dışarı çıkamıyordum, yatıyordum. Kız kardeşlerim dereden su getirilerdi, hayvanları da götürür orda sularlardı. Hayvanlar dışarıda kalıyordu. Kurtlarda iniyordu buralara, çünkü leş var. Bizim bir köpeğimiz vardı. Bir akşam köpek çok huysuzlandı. Biz çadırdan çıktığımız da kurtla dalaşmaya başlamıştı. Babamın da elinde bir şey yok. Cesaretliydi, gitti kurdu arkasından yakalayıp, köpeğin altına atmaya çalıştı. Kurdun mücadelesi sadece köpekle, adamı görmüyor. Boğuşuktan sonra kurt kaçtı. İkinci gün babam baltayı yanına koydu, kurdun saldırma ihtimaline karşı. Yani kurtlar gezerdi çadırlarımızın yanında, yiyecek arıyorlardı. Etraf leş doluydu, koku da yayılmaya başlamıştı. Cenazeler enkazdan çıkarıldıktan sonra hiçbir dini merasim yapılmadı. 340-350 kişi ölmüştü. Çünkü tam köyün içinden geçti fay hattı. Cenazeler üstüyle gömülüyordu. Hiçbir şey yok ki, her şey toprakta kalmış. Ulaşım yok. Şehirle bir bağlantımız yoktu.



Bizim o zaman 5 tane öküzümüz vardı. Babam çok çalışmış. Yetim de büyümüş, ama çok atılganmış. Seferberlikte çok iyi atıcıymış. Buradan giden kabileleri eşkıyalardan korumak için bir hayli muhafızlık yapmış. Buradaki aşiretler hep beraber gitmişler. Babam sadece rençberlik yaparmış. Eskiden zaten en makbul şey toprakla uğraşmak bir de hayvancılık. Nüfus böyle geçinebiliyordu. Aradan zaman geçti. Yardımlar gelmeye başladı. Çadır dağıttılar. Birer çift öküz verdiler, öküzler öldü diye. Kıyafet ve yiyecek verdiler. Biz somunu orda gördük. Biz ekmeği tandır ekmeği biliyoruz. İlk defa biz somunu orda gördük. Dediler, somun, baktık böyle karnı şiş bir ekmeğe. Aradan bir süre geçti, Sanki o zaman ufak bir para vermişlerdi, ben öyle hatırlıyorum. Sonradan başladılar bir şeyler yapmaya.

Trabzon'dan ne kadar usta varsa ekip olup gelmişlerdi. İki kişi geldi bizde çalıştılar. Ustanın yanında getirdiği çırak işten anlamıyordu. Kapı yapmış, kapı tersti. Trabzon'da iş yok o zaman. Sonradan iki oda bir ara, kerpiç-dolma ağaçlarla ev yaptık. Aralarına ağaçları koyuyorlar, çiviliyorlar, Samanla sıva yapıyorlardı. Bizim köyde bir Ethem Ağa vardı, Karakellegilden. O, alçı taşını bulup getirirdi. Kırıp, gevenlerle (bir tür çalı) yakıyordu, değirmende çekip alçı yapıyordu. Gittik ondan iki çuval alçı aldık. Babam evleri alçıyla sıvadı. Temiz ve sıcak olurdu alçı. Depremden sonra köyden gidenler oldu ama arazisi olan gitmedi. Depremde bizim köyden az adam gitti, tarlalar duruyor burada. Şehirden çok adam gitti.

Depremden sonra işimiz kuzuları otlatmaktı. Dağa gittim kuzuları otlatmaya. Baktım fay nerdeyse 30-40 cm açılmış. Birde çayırliklar vardı. Onları da sökmüş, atmış bir tarafa. Çayırın bir tarafı da çökmüştü. Fay hattı köyün içinden başlıyor, Suşehri'ne doğru gidiyordu.

### **Mustafa Yeter**

Nüfusa göre 87 yaşındayım. Ama yaşım daha fazla var. Depremde ilkokul 2. sınıftaydım. Deprem olduğunda Yalnızbağ'da bulunuyordum. O zaman başka iş yok. Yazın kuzuları otlatırdık, güzün de (son bahar) okula giderdik. Deprem nedir bilmezdik. Biz üç kardeşтик, ben ortanca kardeşim. Üçümüzde bir yatakta tandır evinde yatıyorduk. Annemler ayrı bir odada yatıyordu. Deprem olduğunda biz ne olduğunı anlamadık. Topraklar döküldü üstümüze. Kafamızı kaldırdık ki çatı yok yıldızları görüyoruz. Ama bize bir şey olmadı. Ağabeyimbizden büyük olduğunı içindeprem olduğunı anladı. Annem ile babamın sesleri gelmeye başladı. Annem babam geldi, babamın beline ağaç vurmıştu. Önce bir ses yoktu, sükûnet. Ama daha sonra sesler gelmeye başladı: kimi annem diyor, kimi babam. İnsanlar bağırıyorlar, cankurtaran yok mu diye. Komşular bağırıyor, amcam toprağın altında kalmış, bağırıyor. Biz küçükğüz elimizden bir şey gelmiyor. Zaten kürek yok, malzeme yok. Amcam kalmış ağaçların altında, belden aşağısı kırılmış. Babamla uğraşarak amcamı kurtardık. O zaman her yer donmuş beton halini almıştı. Amcamı kurtardık ama belden aşağısı tutmuyor. Gittik bizim komşuda bir kadınla iki çocuğunı çıkardık topraktan, hepsi ölmüşler. Amcam evliydi, ama ailesine bir şey olmamış. Halam da vardı ona da bir şeye olmamıştı. Bizim ailede ölü yok. Cankurtaran yok mu diyene yardıma gittik ama çoğunı ölmüştü. Küçükler büyükler ölmüşler, sabah olunca baktık ki ne mal kalmış ne başka bir şey. Ahırlarımız yıkılmış. Bizim



iki katlı evimiz vardı. Duvar sokağa yıkılmış. İki inek bağının koparıp kaçmış. O kadar mal da kaldı toprak altında. Biraz daha gün ışıyınca inekler geri geldi. Diğer bütün hayvanlarımız ölmüştü. Bir tane merkep vardı. Bir tane ağaç boynunun üstüne düşmüş. Uğraştık ama kurtaramadık. Hayvan iki gün boyunca bağıra bağıra öldü. Sonra leşler kokmaya başlayınca kurtlar indi köye. Herkes kendi cenazesini kendi bahçesine kendisi defnetti. Gücü yetmeyen birkaç kişiyi bir araya toplayıp defnetti. Toprak beton gibi sertti, kazmak çok zordu. Şimdiki ana yolun olduğu yerde bir çukur vardı. Cenazesini getirip oraya bırakan üstünü örttü. Orda çok mezar vardır. Tam sayısını bilmemama oldukça insan öldü. Bir iki gün sonra geldiler, yaralıları götürdüler. Ama 4 ay haber alamadık. 4 ay sonra amcam elinde bastonla geldi, tedavi etmişler. Daha sonra işe vermeye başladılar. Toz şeker ve çayı karıştırıp öyle verdiler. Çay kendinden şekerli oluyor yani. Okul için bir yıl bekledik. Muhtar taş falan getirtirdi. Onun sayesinde okul yapıldı. Ben 5 yıl okudum. İlkokul o zaman gözdeydi. Ben Yıldızeli'nden öğretmen okuluna gittim ama okumadım kaçtım. Amcamın oğlu 3.sınıftaydı bende gittim. Ahmet Dumlu okudu ben okumadım. Devlet para yardımı yapmaya başladı, 60'ar lira yardım vermeye başladı. Muhtar eliyle dağıtıldı yardımlar. Gücü yeten evini yaptı. Trabzon'dan Lazlar geldiler, keresteleri biçmeye başladılar. Koca koca ağaçlar. Beşe on gibi. Onları değerlendirip ev yapmaya başladık. Babam yıkılmamış duvara destek verdi, biz bir süre orda kaldık. Deprem olduktan sonra kar yağdı, ama tutmadı. Soğuk çok. Kimseden yardım göremiyoruz ki herkes kendi derdinde. Devlet yardım etti. Kimine ekmek, kimine şeker, kimine elbise verdi. Alan aldı. Çoğunun eşyası toprak altında kaldı. Depremde mektep yıkılmıştı. Yeni okul yapıldıktan sonra okula gittik. Kaçınıcı sınıfta okuduğumuzu sordular. Ben dedim ki ikinci sınıftaydım. İkinci sınıfın kitabını önüme koydular, okudum. Tamam dediler sen ikinci sınıftan devam et.

Depremden sonra çok giden oldu. Biz gidemedik, aslında gitmeyi düşünmedik. Kime gidelim. Şehirden çok gitti. Köylü evini bırakıp nereye gitsin. Depremden sonra yağma, hırsızlık gibi olaylar olmuş, iş çevirenler olmuş. Amcamın çocukları küçüktü. Amcam gelinceye kadar halam biz toplandık, hep beraber kaldık. Sonra amcamın ailesi öldü, sonra halam öldü. Evlenmedi de. Ben amcamın evine akşamdan akşama giderdim yanında kalmak için ama sonra bizim eve taşındık. Refahiye'den kaçak odun getirirlerdi. Onlardan aldığım çam ağaçları ile ona ev yaptık, bizle beraber kaldı.

Depremden sonra herkes kendi başının çaresine bakmak zorunda kaldı. Babam yaşlı, amcam yaşlı, kendimiz işe giremedik ki, başka bir iş yapma şansımız yok. Tarlaya git, bahçeye git. Depremde çok şeyimizi kaybetmiştik ama toprağımız yerindeydi. Çok değerliydi toprak. Toprağımız oldu mu dünyalar bizim olurdu.

### **Samet Çakmak**

Erzincan merkezde bulunan Sultaniye Mahallesinde 1929 yılında dünyaya gelmişim. Babam Yamaoğlu Ahmet Efendidir. Depremde vefat etti. Ufak bir bakkal dükkânı vardı. Annem Ayşe Hanımdı. Erzincan'ın en iyi mahallerinden biriydi Sultaniye Mahallesi, istasyona da yakındı. Bizim ortadan bir sokak geçerci, sol tarafı Hasan Efendi Mahallesi sağ





tarafı Sultaniye Mahallesi. Bizim karşılıklı iki tane evimiz vardı. Biri Hasan Efendi'de biri Sultaniye'de. Sultaniye'deki evde oturur, Hasan Efendi'deki evi kiraya verirdik. Orta halli bir ailenin çocuğuydum ben.

Bugün hayvan pazarının olduğu yerde Fırat İlkokulu vardı. O okulda 4. sınıfa kadar okudum. 4. sınıfta okurken deprem oldu. 9-10 yaşlarındaydım. Benim annem çok okumuş bilge bir hanımefendiydi. Bizim mahallenin imamı Hafız Hasan Efendi o gece rahatsızlanmıştı. Annemi o gece başında okusun diye çağırmışlar. Hasan Efendi hem mahallenin imamı hem de bizim akrabamız idi. Biz üç kardeş, ağabeyim Baki, küçük kardeşim Murat ve ben babamla evde kaldık. Bizim evimiz içeri girdiğimiz zaman küçük bir bahçesi olan büyük bir ev idi. Kileri-tandır her şeyi orada, tahta bir merdivenle yukarı çıkılan iki katlı bir evdi. Misafir odası da vardı. Altta büyük bir oda, üstte de bir oda, biz orada kalıyorduk. Deprem olduğu zaman biz hep beraberdik. Rahmetli babam küçük kardeşimi aldı. Çocuklar salâvat getirin korkmayın, peşime gelin, dedi. O dışarı çıkmak için önümüzde giderken merdivenlere geldiğinde merdivenler çöktü. Sonradan öğrendik ki o merdivenle beraber aşağı düşmüş. Biz ağabeyimle evde kaldık. Üst kattaydık biz. Rahmetli annemin okumaya gittiği Hafız Hasan Efendi depremden önce rahmetli olmuş. Onlar onunla uğraştığı sırada deprem olmuş, o sırada sokağa çıkmışlar. O evde fazla bir hasar olmamış. Bir müddet sonra annemin aklı başına geliyor, bizim ev ne oldu falan diye düşünüyor. Eve geliyor ki bizim mahalle dümdüz olmuş. Her taraf yıkılmış. İşte o anda dışarı çıkan komşular birbirlerine yardım ederken, annem komşuların yardımı ile rahmetli babamı buluyor. Babam rahmetli olmuş, yanında küçük kardeşimi de buluyorlar ki can yok. Bizi arıyorlar, önce ağabeyimi, sonra beni çıkarıyorlar. Aradan bir zaman geçiyor, 3-4 saat bilemiyorum ne kadar geçtiğini. Anne yüreği gidiyor, bakıyor ki çocuk sıcak. Bağırıyor komşulara, gelin diye. Komşular geliyor, bağırma çağırma derken çocuğun gözleri açılıyor. Biz üç kardeş depremden sağ çıktık. Kış kıyamet, kar, soğukçok. Bizim evin önünde bir dut ağacı vardı. Bu dut ağacının dallarına, ehramlarla, eski çarşaf, çullarla bir daldalık yapıyorlar. Komşuların yardımı ile yatak falan da çıkarıyorlar. Oraya yatak yapıyorlar. Biz çocuğuz hemen yatağa girip yattık. Babamız ölmüş, vahametinin farkında değiliz. Herkesin bir acısı var, kimsenin kimseye yardım edecek hali yok. Öğleden sonra oldu, komşuların, büyüklerin yardımı ile Serumhane'nin, Esesi'nin daha bu tarafında büyük tarlaların orda, bütün komşular cenazesi olanlar mezar açtılar, kaç tane mezar bilemiyorum, 20-30 tane var. O gün öğleden sonra, yıkama falan yok olduğu gibi defnettik. İkinci gün kalabalık oldu, kimisi dedi ki hapistekileri salıvermişler, kimi diyor askerler. Komşular birbirlerine yardım ederekiçerideki erzaklar çıkarıldı.

Orada ne kadar kaldık bilmiyorum, bir hafta mı, daha mı fazla? Sonra istasyon civarında Kızılay çadır kurdu, o beyaz-koni çadırlardan. Biz bütün komşular o civara gittik, yüzlerce çadır. Her taraf kar, çamur, içeri giriyoruz pislik. Orada da tam bilemiyorum ama bir hafta 10 gün kadar kaldık. Sonra başka vilayetlere göç başladı. Bizim büyüklerimiz de gidiyoruz dediler. Bizi kara vagonlara bindirdiler. Başka mahallelerde büyüklerimiz vardı, hareket edeceğimiz zaman geldiler. Ağaoglu Ahmet Efendi, Rahmi Tanoğlu Hocamız var, onun kayın pederi Ömer Ağabeyi, onun ağabeyi Şeyh Mustafa Efendi, benim ağabeylerim



Halit ve Halis Efendi ile beraber bir vagona bindik. Benim annem babamın ikinci evliliğidir. İstanbul'da teyzelerim vardı onların yanına gideceğiz. Kara vagona giderken büyüklerimiz diyor ki, İstanbul'a gidiyoruz, orada fabrikalar var, büyük şehir, büyüyünce oralarda çalışacaksınız, okuyacaksınız, üzülmeysin adam olacaksınız, orada deniz var, kayıklar var, vapurlar var. Bir sürü şeyle bizi teselli ediyorlar. Bu hayaller ve komşular ile beraber, başkaları da varda pek hatırlayamıyorum, gidiyoruz. Tren duruyor kalkıyor, büyükler iniyor bizi indirmiyorlar, su falan ihtiyacımızı gideriyorlar. Bir müddet gittikten sonra bir yere geldik. Bir gün mü bir buçuk gün mü geçti bilmiyorum. Orada tren fazla kaldı. Merak ettik, bizde balkon kapısını açtık arkadan, büyük bir kalabalık var bizim komşularımız büyüklerimiz falan. Konuşuyorlardı, işte olurdu olmazdı, şuydu buydu. Sonradan öğreniyoruz ki burası Kayseri. İstanbul'a giderken Kayseri'de oranın ileri gelenleri yolumuzu kesip demişler ki, gitmeyin burada kalın. Büyüklerimiz de ikna olmuşlar. Orada kalacağız dediler, bizim İstanbul hayallerimiz de orada bitti. Orada indik, Kayseri'nin Uhud Camii. Biz orada birkaç gün kaldık. Ondan sonra bizi Talas Nahiyesine götürdüler. Talas'ta da Alay Beyi'nin evleri diyorlar, büyük bir konak iki katlı, önünde bir bahçe, içeride kocaman bir salon, karşılıklı 8-10 tane oda, üstte de yine 8-10 tane oda. Her birimizi bir odaya yerleştirdiler, komşularla beraber. Hepimiz aynı konaktayız. Yiyecek ihtiyacımızı hep devlet karşılıyordu. Orada getiriyorlardı yiyorduk, içiyorduk, ama kim getiriyordu, devlet mi komşular mı bilemiyorum. Orada yaklaşık 6-7 ay kaldık. Biz o yıl okuyamadık, okula gittik ama düzensiz. Bir zaman sonra dediler Erzincan'da evler yapılmış. Kızılay Mahallesi yapılmış, Erzincan'a gideceğiz. Asıl sıkıntı Erzincan'a geldikten sonra başladı. Geldik Erzincan'a, ev dedikleri yer; bir kapıdan giriyorsun daracık bir salon karşılıklı iki tane oda, karşıda da bir tane tuvalet, Pavyon evleri. Sağda bir oda da bir aile solda bir oda da bir aile kalıyordu. Amcamlar vardı onlar bir odada, biz bir odada kalıyorduk. Ağabeyim benden 3 yaş büyük, kardeşim 6-7 yaşlarında. Evimiz bu odadan biraz daha büyük-uzun. Annem evi eski ehmamlarla böldü bir tarafını kiler ve odunluk yaptı. Bir tarafta da biz kalıyorduk. Kürsü tabir edilen bir tandır, üzerine dört ayaklı bir masa konurdu, üzerine de bir yorgan konurdu. Yorgan da eline ne geçerse yamalayarak büyük bir şey yapıldı. Akşam olduğunda ayaklarımızı sokar ısınırdık, bütün komşular gelirdi. Bir sabah, bir de akşamsobayanardı. Komşularda getirir korlardı kürsülerini oraya. Böyle bir müddet geçti.

Babamın kasası var mıydı, parası var mıydı hiçbir şeyden haberimiz yok. Yıkıldı oralar. Bu kapalı çarşının karşısında Ecepsirler'in dükkânlarının biraz altında ufak bir dükkânı varmış. Neyi vardı neyi yoktu bilemiyoruz. O zaman kimin aklında böyle şeyler, gitti. Bizim ıstıraplı günlerimiz ondan sonra başladı. Başımızda bir büyüğümüz yoktu. Bizim iki tane evimiz olduğu halde biz bu kurma evlerden ev alamadık, çünkü başımızda büyüğümüz yoktu. Sonradan bize daha büyük bu pavyonlarda iki oda dışarı avlusu tuvaleti olan bir ev verdiler, evlerimizin karşılığında. Dışarıdan gelen, köylerden gelen, yani hiç ilgisi olmayanlar ev aldılar. Kurma evlerin %80'ini Erzincan'da depremde zarar görenler değil köylerden gelip büyüğü olanlar, peşine koşturanlar aldılar. Sonra ortaokulda iken, nasıl geçindiniz diye



sordunuz ya, biz amelelik yapmaya başladık. Tuğla ocakları vardı Fırat kenarında, Rahmetli Nurettin, İsa ve Ali Ustaları hatırlıyorum. Biz en çokta Ali Usta'nın yanında çalıştık.

Biz pavyonlarda kalırken bu kurmalar yapıldı, herkes müracaat etti aldı. Biz alamadık, rahmetli ağabeyim askere gitti, ben o zaman İstanbul'a okumaya gittim. Kardeşim küçük, annem bir şeyden anlamıyor, bize de bir pavyon verdiler işimizi görüyor, sonradan gördük ki millet mal sahibi olmuş.

Yeni Erzincan, Selüke, Şoha, Hozunsu'nun üstünde büyük bir kıraç var, oraya kurulacakmış, fakat o zaman Zazaoğlu Vehbi gibi büyüklerin tarlaları varmış, onların kendi malları değerlensin diye şehri en güzel tarlaların arazinin üzerine kurmuşlar. Her şey nasip bizim orda 20-30 tane peş peşe susuz tarlalarımız varmış, ekemiyormuşuz biçemiyormuşuz, benim anne tarafı Sevlüke baba tarafı Brastik- Köprübaşı Brastiği. O zaman oradakiler zengin oldu.

### **Vehbi Işıkgöz**

1929 yılında Erzincan'da doğdum. Eski Erzincan'ın saraya doğru, çarşıya doğru giden bir caddesi vardı, büyük cadde. O caddenin üzerinde bizim evimiz vardı. Hasan Efendi Mahallesinde. Babam komisyonculuk yapıyordu, esnaftı yani. Deprem olduğunda 2. Sınıfa gidiyordum. Okulumuz aşağı taraftaydı, Terzi Baba taraflarına düşüyordu, Taş Mektep. Ablam, Fikri, Fahri, Rahmi, annem, babam bir de ben vardık evde. Kardeşim Rahmi depremden sonra 1940'da öldü. Deprem olduğunda duvar bahçeye doğru yıkıldı. Toprak evler zaten. Beton evler yoktu. Beton bina olarak-Kemahlı Beyler vardı tüccar- onlar yapmıştı yeni dükkân, birde istasyon binası vardı. Bizim evlerin üstündeydi istasyon binası. Babam depremde beni kardeşim Fikri'yi hemen kucakladı, dışarı çıktık. Yarım saat geçti kıyamet koptu. Bizim komşulardan hademe vardı, onun evi yandı. O, kızı, oğlu ve hanımını yandı. Bizim okulun hademesi idi. Mangalı yakmışlar ondan çıkmış yangın. Hakim bir komşumuz vardı, ailesinden altı kişi öldü. Sonradan toprak altından bir kaç kişiyi sağ çıkardılar. Fikri çıkardı o benden büyüktü.

Sonra devlet trenle yardım gönderdi. Eşyasını kurtarabilen kurtardı. Çok yıkılan yananlar başka. Evden kurtardıklarımızla baraka yaptık. Depremden sonra 10-15 gün şehirde kaldık. İneklerimiz vardı onlar kurtuldu. Her evde hayvancılık yapılırdı zaten. Sonra trenle İskenderun'a gittik. Malatya Osmaniye yolundan gittik. Trende sadece muhacirler vardı. Zaten tren Erzincan'a 1938'de gelmişti. İskenderun'a ailecek gittik, 1 yıl kaldık. Devlet adam başı 6 lira veriyordu, 6 ay devam etti bu yardım. Erzincan'dan Sivas'a kadar her yer yıkılmıştı. 6 ay devletin ayarladığı binada ücretsiz kaldık, 6 ay sonra para verdik. Babam aynı işine devam etti. Devlet para yardımı da yaptı. Zaten İskenderun'dan Fransızlar daha yeni gitmiş devlete yeni katılmıştı Hatay. Kaldığımız bina büyük ve muntazam bir evdi. Fransızlardan kalan evlerdi. Okula devam ettim orda. İskenderun'a giden vardı, Kırıkhan'a gidenler vardı. Antakya'ya giden vardı. 1942'de Erzincan'a döndük biz, ama çok kişi 6 ay kaldı döndü. 1939'da gidip de geri dönmeyen birkaç kişi de var. Dönüşte yine trenle geldik. Geldiğimizde istasyonun üstünde çarşı mahallesi yapılmıştı. Yine kerpiç evlerdi. Kurma evler çok sonra



yapıldı. Avrupa'dan gelen yardımlarla Ankara'da Saraçoğlu Mahallesi yapıldı. Şükrü Saraçoğlu Başbakan kendi adına yaptırdı o mahalleyi. Biz Erzincan'a döndüğümüzde babam hamal oldu. Birileri zengin oldu. Merkez ortaokuluna başladım ama son sınıfta bıraktım, komisyonculuğa başladım. Sonraları babam İskenderun'dan Erzincan'a mal getirir yine komisyonculuk yapardı. Devlet herkese evinin arsasının yerine ev-arsa verdi. Ama yine yolunu bulanlar oldu. Bizim evimiz yıkılmıştı, bize ev vermedi devlet. Yapabilenler kendi imkânları ile yaptılar evlerini. Pavyon evleri aşağı çarşıdan sonra yapıldı, bitişik olduğundan bu isim kullanıldı, karkas tipi yapılmıştı. Bizim evimiz Çarşı Mahallesi'ndeydi. Depremden sonra yerleşmek için gelenler oldu. Eski Erzincan dağıldı gitti.

### Sonuç

Kişisel tanıklık yoluyla hazırlanan sözlü tarih çalışmaları, toplumların tarihlerinde yazılı tarihin saptayamayacağı bilgilere ulaşmada önemli katkılar sağlamaktadır. Bu yönüyle sözlü tarih, bilimsel tutarlılığa uyumlu yaşam anlatılarının derlenmesiyle, sıradan insanların anılarını tarih yazımında ön plana çıkarır. Böylece insansız bir soyutlama alanı olmaktan çıkan tarih, farklı yaşam deneyimlerini bünyesine katarak süreci insani bir formla yeniden yorumlayabilme becerisini kazanır. Bu yöntem belgeye dayalı tarihçiliği besleyip zenginleştirmenin yanında, sürecin sosyo-kültürel boyutunu da daha dikkate değer kılar. Sözlü tarih yöntemiyle hazırlanan bu çalışmada, süreç belgelere dayalı olarak kısaca ele alındıktan sonra, bu dönemle ilgili pek başvurulmayan yaşam anlatılarına dayalı bir yöntem izlenmiştir.

Tanıkların anlatılarında dikkati çeken ilk şey, deprem sırasında çocuk yaşta olmaları dolayısıyla olayın vahametini ilk başta kavrayamamalarıdır. Yaştan kaynaklanan kavrama güçlüğü kadar olay sonrası yaşanan şok, tepkisel orantısızlığı arttırmıştır. Deprem sonrasına yönelik diğer ortak bir anlatı, gece yaşanan felaketin boyutunun ancak gün ağarıktan sonra anlaşılmasıdır. Kış mevsiminin en sert geçtiği dönemde yaşanan afet, soğuk havanın konaklamanın diğer önemli bir sorun olarak yaşanmasına sebep olmuştur. Afetin ilk anlarında herkes kendi derdine düşmüş, kurtarma çalışmaları aile efradı boyutunda kalmıştır. İlerleyen zamanda yardım çağlıkları, akraba ve komşulara yönelik arama kurtarma faaliyetlerini arttırmıştır. Tanıkların hemen hepsi mevcut binaların tamamının yıkıldığını beyan etmiştir. Dolayısıyla yıkıntıların altında sadece insanlar değil, çokça hayvan da kalmıştır. Havanın soğuk olması ve toprağın don olması kurtarma faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. İnsanlar kendi imkânlarıyla, ilkel yöntemlerle kurtarma faaliyetlerine girişmiş, bu da afetzedelerin kurtarılmasını güçleştirmiştir. Yıkıntı altından çıkarılan cenazeler hiçbir dini merasim yapılmadan kıyafetleriyle, birçoğu da toplu olarak defnedilmiştir. Köylerde yaşayanlara devlet elinin uzanması birkaç günü bulmuş, bu da toplumsal dayanışmayı ve yardımlaşmayı daha da arttırmıştır. Köylerdeki yaralılar, kış şartları ve ulaşım sıkıntılarından dolayı ancak görevlilerin ulaşmasıyla hastanelere götürülebilmıştır. Şehir merkezinde devletin yardım eli çabuk ulaşmışsa da kırsalda devlet yardımlarının ulaşması zaman almıştır. Her şeyini



kaybeden afetzedeler, devletin dağıttığı yiyecek, giyecek ve çadırlarla hayatlarını idame etmeye çalışmıştır.

İlerleyen günlerde özellikle şehir merkezinde yaşayanlar, devletin sevk ve idaresinde ağır kış şartlarının etkisini en az hissedecekleri Türkiye'nin çeşitli illerine göçe tabii tutulmuştur. Göç edenler, altı ay ile iki yıl arasında bu bölgelerde devlet desteği ile yaşamış, büyük bölümü geri dönerken, bir kısmı da gittikleri yerde kalmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı bugün Erzincan'a yakın illerde yaşayan Erzincanlıların birçoğu bu dönemde geri dönmeyen ailelerin çocuklarıdır.

Deprem sonrasında en önemli sorunlardan birisi tamamen yıkılan Erzincan'ın yeniden imarı olmuştur. Kırsalda halk kendi imkânlarıyla evlerini yaparken, kent merkezinde eski yerleşim alanı terk edilerek, daha kuzeyde yeni şehir kurulmaya başlanmıştır. Yeni şehirde Çarşı Mahallesi, Pavyonlar adıyla yeni mahalleler oluşturulmuştur. Bu süreçle ilgili dile getirilen en önemli şikâyetlerden birisi, bu mahalleler kurulurken, eski şehirde evi olan kimi ailelerin yeni yapılan evlerde hak sahibi olamaması ayrıca Erzincan'ın yerli halkının göçü sonrasında ortaya çıkan demografik ve ekonomik değişimdir. Erzincan insanı depremin etkilerini uzun yıllar boyunca hissetmiştir. Bunda, depremin II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanması, dolayısıyla afetin ortaya çıkardığı zorlukların, savaşın etkisiyle daha da katlanması önemli bir etken olmuştur.

#### KAYNAKLAR

- Akkan, Erdoğan, "Erzincan Ovasında Son Tektonik Hareketler ve Bunların Morfolojideki Tesiri", Türk Coğrafya Dergisi, 1961, ss.123-139.
- Aytemiz, Cemal, *1939 Erzincan Depremi ve Yeni Şehir, Fay Hattı Üzerine Nasıl Kuruldu?*, Başak Matbaacılık, Ankara 2012.
- Biber ,Tuğba Eray, "Karadeniz'de Depremler ve Yardımlar (1939-1944)", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2019, C.6, S.2, s.151-181.
- Çuhadaroğlu, Fikret, *Deprem ve Erzincan 13 Mart 1992 Erzincan Depreminin Öncesi Deprem Olayı ve Sonrası*, Erzincan Valiliği Yayını, İstanbul 1992.
- Gül, Osman Kubilay, "27 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nin Sivas ve İlçelerine Etkileri", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Sayı 3, 2011, ss.135-145.
- Haçin, İlhan, "1939 Erzincan Büyük Depremi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XXX, Sayı: 88, 2014. ss.37-69.
- Hanilçi, Nurullah, *Afetlerin Toplum Üzerindeki Etkileri*, [http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/acilyardimveafetyonetimi\\_ao/afetlerintoplum%C3%BCzerindekietikleri.pdf](http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/acilyardimveafetyonetimi_ao/afetlerintoplum%C3%BCzerindekietikleri.pdf)
- Hayli, Selçuk, "Erzincan Ovası' nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Elazığ 1995.
- Köse, Resul, "1939 Büyük Anadolu Depremi ve Uluslararası İnsani Yardım Seferberliği", Yavuz, Erdem, *1939 Depremi, Erzincan ve Bölgeye Etkisi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2017.



CUMHURİYETİN 100. YILINDA ERZİNCAN





## VII

# 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBE SÜRECİNİN ERZİNCAN YEREL BASININA YANSIMALARI<sup>1</sup>

Doç. Dr. Yusuf Ziya Keskin<sup>2</sup> - Murat Yaşar Şengül<sup>3</sup>

### GİRİŞ

Basın tarihine bakıldığında, gazetelerin büyük bir bölümü yerel olarak doğmuş; bazıları ise ekonomik gelişmelerden ve teknolojiden faydalanıp, yerel özelliklerinden sıyrılarak ulusal, hatta uluslararası boyut kazanmışlardır (Girgin, 2009:115). Yerel sorunların ilgi çeker hale gelmesiyle birlikte ulusal basın, birlik ve beraberliği güçlendirici bir özelliği olan yerel basından faydalanmaya ve ulusal basında yerel haberlere daha fazla yer verilmeye başlanmıştır (Yavuz, 2016:110).

Erzincan'da basın yayın hayatı, asıl adı Süleyman Bey olan Leblebici Baba tarafından Rumi 1842 yılında çıkarılan *Tuhfetü'l Uşşak* isimli çocuklara yönelik el yazması bilimsel bir dergi ile başlamıştır (Erzincan İl Yıllığı, 1973, s.95). Aylık olarak çıkarılan dergi, çocuklar için hazırlanan sayfaları nedeniyle oldukça ilgi görmüştür (Erzincan İl Yıllığı, 1967:179-182). İlgaller ve depremler nedeniyle uzun süre ara verilen Erzincan'daki basın faaliyetlerine 1942'de tekrar başlanmıştır (Yavuz, 2016:110). Erzincan'da İlk matbaa Kadri Savaş tarafından *Kadri Matbaası* adıyla 1937 yılında kurulmuştur. Bu ilk matbaa; gazete, dergi ve kitap basmadan 1939 deprem ile toprak altında kalmış; depremden sonra aynı adla tekrar kurulmuşsa da teknik donanım yetersizliğinden dolayı yayın hayatına başlayamamıştır (Erzincan İl Yıllığı, 1990:55). 26 Mart 1942 yılında *Yeni Erzincan* gazetesiyle başlayan Erzincan yerel basınında; 1942'den günümüze kadar 41 gazete yayın hayatına girmiştir.

<sup>1</sup> Bu makale "12 Eylül 1980 Askeri Darbe Sürecinde Erzincan Yerel Basınına Yansıyan Siyasal Gelişmeler (Öz Erzincan, Erzincan'ın Sesi ve Birlik Gazeteleri Özelinden)" adlı Yüksek Lisans Tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

<sup>2</sup>Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzincan, Türkiye, yzkeski@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-6275-7496.

<sup>3</sup> Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.



### 1.Öz Erzincan Gazetesi

1953 yılı Nisan ayında Kemahlı Suphi Özdemir tarafından Öz Erzincan matbaasında yayın hayatına başlayan, günlük, siyasi bir gazetedir (Erzincan İl Yıllığı, 1967:183). Gazetede yerel haberlerle birlikte, ulusal haberlere de yer verilmiştir. 1960'a kadar olan süreçte gazetenin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürlüğü oldukça sık el değiştirmiştir. Gazete çalışanları farklı dönemlerde Demokrat Parti'nin Erzincan teşkilatının çeşitli kademelerinde görev yapmışlardır. DP yanlısı bir gazete olmasına rağmen, parti yöneticilerini ve valiyi eleştiren yazılara da yer verilmiş, zaman zaman parti içinde yaşanan bölünmeler ve hesaplaşmalar da gazeteye yansımıştır (Erzincan İl Yıllığı, 1967:183). Hüseyin Ercan, Şefik Aras ve Hüseyin Tiryaki tarafından 1961'de Öz Erzincan Matbaası kurularak, aynı isimle ve büyük bir ebatta günlük olarak yayınlanmaya başlamış, ortaklardan ikisinin 1964 yılında ayrılması üzerine Şefik Aras ve Özdemir Bitlis tarafından gazete çıkarılmaya devam etmiştir. 1966 Ağustos'una kadar ayrı ayrı neşredilen Birlik, Yeşil Eğin ve Öz Erzincan gazeteleri, bu tarihten sonra birleşerek Öz Erzincan Gazetesi adıyla yayınlanmıştır. (Erzincan İl Yıllığı, 1973:99).

1 Ocak 1980 itibariyle gazetenin sahipleri Şefik Aras ve Özdemir Bitlis, Yazı İşleri Müdürü ise Refik Aras'tır. Dört sayfa olarak, pazar günleri hariç, her gün Atatürk'ün, "Basın, halkın müşterek sesidir." logosuyla yayınlanmıştır. 27 Ocak 1980 tarihine kadar günlük 50 kuruştan satılırken, kâğıt zamlarından sonra günlük 250 kuruştan satılmaya başlanmıştır (Öz Erzincan,1.01.1980). Gazete, 1992 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.

### 2.Birlik Gazetesi

19 Mayıs 1958'de ilk sayısı çıkan Fırat gazetesi, 1961 yılından itibaren "Birlik" adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Ali Tanrıverdi tarafından Fırat matbaasında, Pazar günleri hariç, her gün yayınlanmıştır (Erzincan İl Yıllığı, 1967:183). 1966 yılı Ağustos ayına kadar ayrı ayrı yayınlanan Birlik, Yeşil Eğin ve Öz Erzincan gazeteleri, bu tarihten sonra birleşerek Öz Erzincan gazetesi adıyla yayınlanmıştır. Bu gazetenin Matbaası Tipo cinsi olup günlük tirajı 500-600 arasında değişmiştir (Erzincan İl Yıllığı, 1973:99). Gazete Ali Tanrıverdi, Özdemir Bitlis ve Fehmi Bilyay tarafından çıkarılmıştır (Erzincan İl Yıllığı, 1990:55).

1 Ocak 1980 tarihi itibariyle gazetenin imtiyaz sahibi Mustafa Temeltaş, Yazı İşleri Müdürü Esiner Gören'dir. Altı sayfa olarak, pazar günleri hariç, her gün yayınlanmıştır. 27 Ocak 1980 tarihine kadar günlük 100 kuruş, 6 aylık 175 TL, yıllık 350 TL'den satılmıştır. Kâğıt zamlarından sonra, 28 Ocak 1980 tarihi itibariyle, günlük 200 kuruş, 6 aylık 375 TL, yıllık 750 TL'den, 14 Şubat tarihi itibariyle günlük 250 kuruş, 6 aylık 600 TL, yıllık 1000 TL'den satılmaya başlanmıştır (Birlik, 14.02.1980).

### 3.Erzincan'ın Sesi

Yayın hayatına 25 Şubat 1974 Pazartesi günü başlayan gazete Pazar günleri hariç, haftanın altı günü yayınlanmıştır (Milli Kütüphane, 14.04.2019). İmtiyaz sahibi Ali





Allahverdi, Yazı İşleri Müdürü Ali Tek'tir. Hz. Muhammed (sas)'in "Hak bildiğin yolda, yalnız da olsan yürü" mesajıyla çıkarılmıştır (Erzincan'ın Sesi, 1.01 1980). 29 Ocak 1980 tarihine kadar günlük 100 kuruş, 3 aylık abonelik 40 TL, 6 aylık 80 TL, yıllık 150 TL'den satılırken, kâğıt zamlarından sonra 30 Ocak 1980 tarihi itibarıyla günlük 250 kuruş, 3 aylık abonelik 200 TL, 6 aylık 375 TL, yıllık 750 TL'den satılmaya başlanmıştır. Gazetelerin birleşmesiyle birlikte 9 Ekimden itibaren haftalık çıkarılmaya başladıktan sonra günlük 500 kuruş, 3 aylık abonelik 100 TL, 6 aylık 200 TL, yıllık 400 TL'den satılmaya başlanmıştır (Erzincan'ın Sesi, 30.01.1980). Gazete 1992 yılına kadar yayının hayatına devam etmiştir.

1980 Ekim ayında, Erzincan'da yayınlanmakta olan Öz Erzincan, Birlik ve Erzincan'ın Sesi gazeteleri, ÖZ ERZİNCAN gazetesinde birleşerek tek bir gazete olarak yayın hayatına devam etmiştir. Birleşmenin ekonomik zorluklar nedeniyle yaşandığı, üç gazetenin bireysel olarak yayın hayatını sürdürmesinin imkânsızlığı dolayısıyla üç gazete sahibinin böyle bir işbirliğine gittiği belirtilmiştir. Erzincan'da ÖZ ERZİNCAN Gazetesi ortaklık mahiyetinde günlük olarak yayın hayatına devam ederken, Birlik ve Erzincan'ın Sesi gazeteleri haftalık olarak çıkarılmıştır. Öz Erzincan'ın tek amacının Erzincan'a ve topluma yararlı olmak olacağı gazete sahiplerince ifade edilmiştir (Erzincan'ın Sesi, 30.01.1980).

#### 4. 1980 Yılında Erzincan'da Siyasi Gelişmeler

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülend Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ile Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'un imzasını taşıyan bir uyarı mektubu 27 Aralık 1979 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilmiştir. Öz Erzincan Gazetesinde Şefik Aras imzasıyla çıkan, "*Komutanların Uyarısı*" başlıklı köşe yazısında şu ifadeler yer almıştır: "... Mektup konusunda gerek muhtevası, gerekse girişim biçimi yönünden eleştiriler olacaktır sanırız... Muhtemeldir ki her politik kuruluş konuya kendi açısından yaklaşacak ve değerlendirmeyi objektif olmaktan çok kendi düşüncesine göre yapacaktır... Böyle bir uyarının Türkiye Cumhuriyeti'ni, hürriyet ve istiklalimizi korumak görevini yüklenmiş Türk Silahlı Kuvvetleri adına yapılmış olması ise daha büyük bir anlam taşımaktadır. Kuşkuvarın sebepsiz olmadığını, durumun gerçekten bir uyarıyı gerektirecek boyutlara eriştiğini göstermektedir. Meselenin özü budur..." (Öz Erzincan, 4.01.1980).

Erzincan ve Sivas İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Basın Halkla İlişkiler Şubesinin duyurusuna göre; Erzincan ve Sivas İlleri Sıkıyönetim Bölgesi'nde yıkıcı ve bölücü unsurlara yönelik operasyonlar sonucu, failerin büyük çoğunluğu yakalanmıştır. Buna göre, Erzincan ilinde 24 Aralık 1979 günü yapılan operasyonlar sonucunda, mevcut anayasal düzeni yıkmak amacıyla bölücü illegal bir örgütün Erzincan teşkilatını kurma çalışmaları içinde oldukları tespit edilen, çeşitli mesleklere mensup isimleri bilahare açıklanacak olan 7 kişi yakalanmıştır. Yakalananlarla birlikte 1 adet 7,65 milimetre çapında tabanca, 12 adet mermi ve örgüte ait dokümanların ele geçirildiği duyurulmuştur (Erzincan'ın Sesi, 7.01.1980).

TBMM Bütçe Planlama Komisyonunda görüşülmesine başlanan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bütçesi ile ilgili söz alan Adalet Partisi Erzincan milletvekili Timuçin



Turan, Ecevit hükümeti zamanında ülkeye enerji hizmeti götürülürken, partizanlık ve Alevi-Sünni ayrımı yapıldığını savunmuştur. Bu durumun AP'nin aleyhine, sağdaki birtakım küçük partilerin, bu bölgelerde güçlenmesine hizmet ettiğini belirtmiştir. Eski Enerji Bakanı Deniz Baykal, yaptığı açıklamada elektrik verilen köylerde Alevi-Sünni ayrımına alet olduğunu kabul etmiştir. Baykal'ın bakanlığı döneminde Erzincan'da elektrik verilen 62, projesi tamamlanan 129 köyün tamamı Alevi köyleri olmuştur. Deniz Baykal “*Etkilenmelere boyun eğmek zorunda kaldık. Bundan böyle etkilenmelere meydan vermeyelim.*” demiştir (Birlik, 29.01.1980)

Erzincan il merkezinde 4 Ocak 1980 günü yaşanan kanunsuz afiş asma ile ilgili yapılan tahkikat sonunda, lise pansiyonunda aşırı sol ve Dev-Yol'a ait yayınlar ele geçirilmiştir. Olayla ilgili olarak 2 kişi yakalanmış, kimliği tespit edilen 4 kişi aranmaya başlanmıştır. Bu şahısların daha önce Erzincan'da afişleme olaylarının faileri olduğu ortaya çıkmıştır. Erzincan il merkezinde 7 Ocak 1980 günü bir kitap evinde yapılan aramada 72 adet aşırı sol içerikli yasaklanmış yayın ele geçirilmiştir. Yine Erzincan il merkezinde 5 Şubat 1980 günü yapılan operasyon sonucu, trenle Kayseri'den gönderilen, daha önce Sıkıyönetim bölgesine sokulması yasaklanmış bulunan altı çuval içinde 4650 adet *Devrimci Halkın Birliği Gazetesi* ele geçirilmiştir. Gazetelerin taşıyıcılık ve dağıtıcılık görevlerini üstlenmiş, üçü öğretmen altı kişi yakalanmıştır ( Erzincan'ın Sesi, 15.02.1980; Birlik, 15.02.1980.)

Aydınlıkevler Mahallesi ve Bahçelievler'deki Adnan Menderes caddelerine kimliği bilinmeyen kişiler tarafından bombalı pankart asılmış, olay mahalline gelen polis ve bomba uzmanı ekipler, bombalı pankartı zararsız hale getirdikten sonra duvardan indirmiştir (Birlik, 19.02. 1980). Şehir merkezinde bombalı bir pankartın asılmasının ardından gazeteler Erzincan'daki siyasi parti temsilcilerini anarşiye karşı birlikte hareket etmeye davet etmiştir ( Birlik, 25.02.1980). Erzincan Valiliği tarafından yayınlanan genelgede, Atatürkçülüğün ve laikliğin benimsenmesi, eşitlik ilkesine göre hareket edilmesi, bölücülük, komünizm ve faşizme karşı etkin mücadele vurgusu yapılmıştır ( Erzincan'ın Sesi, 29.02.1980). Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Genel Kurullarının yaptığı birleşik toplantıda 19 ilde uygulanan sıkıyönetimin, Sivas ili dışında iki ay süreyle uzatılması ve İzmir ile Hatay'ın da sıkıyönetim kapsamına alınmasına ilişkin Başbakanlık tezkeresi görüşülmüştür. Sıkıyönetimin uzatılmasına karar verilmesiyle Erzincan'da 26 Aralık 1978 tarihinde başlayan ve 14 aydan beri devam etmekte olan sıkıyönetim iki ay daha uzatılmıştır (Birlik, 22-23. 02.1980; Erzincan'ın Sesi, 23.02.1980).

Birlik gazetesindeki “*Şartlar Olgunlaşırken*” adlı başyazıda, Demirel'in *şartlar olgunlaşmaktadır*, sözüne atıfta bulunularak darbe meraklılarına bir anlamda mesaj gönderilmiştir (Birlik, 28.03.1980). Başbakan Süleyman Demirel yaptığı basın toplantısında, Adalet Partisinin Erzincan'a yaptığı yatırımlara rağmen, Erzincan seçmeninin partilerine çok az oy vermesine sitemde bulunmuştur (Birlik, 24.03.1980).

Erzurum, Erzincan ve Kars İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı, 17 Ocak ile 11 Nisan 1980 tarihleri arasında yapılan adli çalışmalarla Kürdistan örgütünün ortaya çıkarıldığını açıklamıştır (Birlik, 12.04.1980).



MGK toplantısı sonucunda 20 ilde var olan sıkıyönetim, Erzincan hariç, iki ay daha uzatılmasına ve Ağrı'da sıkıyönetimin ilan edilmesine karar verilmiştir. Alınan MGK kararı ile iki yıldır Erzincan'da devam eden sıkıyönetim kaldırılmıştır. Yaklaşan 1 Mayıs öncesinde, sıkıyönetim olan illerde 1 Mayıs gösterisinin yasaklanmış olduğu da kamuoyuna ilan edilmiştir (Erzincan'ın Sesi, 08.04.1980). Mayıs ayında, 30 ilde yasaklanan 1 Mayıs törenleri, Erzincan'da Emniyet Müdürlüğüne alınan sıkı güvenlik tedbirleri sonucunda olaysız geçmiştir (Birlik, 01.05.1980). MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın uğradığı saldırı sonucu öldürülmesi, yaşanan suikastlar ve terör olayları nedeniyle MHP Erzincan İl Başkanlığının kınama metni (Birlik, 29.05.1980) ile Tercan Kaymakamlığının, 23 Nisan'da çelenk göndermeyen siyasi parti ilçe örgütleri ile ilçedeki resmi kuruluş yetkililerine birer ihtar yazısı gönderdiği basında yer almıştır (Birlik, 03.05. 1980).

Siyasi gerilimin giderek artması sonrasında 3 Haziran'da Vilayet makamında Vali Yücel Bölgen başkanlığında yapılan toplantıya, Jandarma Alay Komutanı Necdet Ustaoglu, Emniyet Müdürü Kamil Tecirlioğlu ve siyasi partilerin Erzincan temsilcileri ile basın mensupları katılmışlardır. Açılış konuşmasını yapan Vali Yücel Bölgen, vatandaş olarak herkesin kendisine düşen görevleri yapmak zorunda olduğunu ve bu şekilde devlete yardımcı olabileceğini, Erzincan'da ortamı gerginleştirici eylem ve tavırlardan kaçınması gerektiğini belirterek, devletin hiçbir şekilde taviz vermeyeceğini ve her olayın üstesinden gelebilecek kapasiteye sahip olduğunu söylemiştir. Devletin acizliğini kesinlikle kabul etmeyen Vali Yücel Belgen, siyasi parti temsilcilerine büyük sorumluluk düştüğünü vurgulamış ve yıkıcı tüm dış mihraklara karşı birlik içinde olunmasının önemini belirtmiştir. Daha sonra siyasi partilerin Erzincan temsilcileri söz alarak konu ile ilgili görüşlerini belirtmiştir.

İlk sözü CHP Erzincan İl Başkanı almış ve olayların okullardan kaynaklandığını belirterek, okulların kontrol altına alınması ile gerginliğin büyük ölçüde giderilebileceğini söylemiştir. Elbirliği yapmanın şart olduğunu belirten CHP temsilcisi, tansiyonun yükselmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını belirtmiştir.

Türkiye Birlik Partisi temsilcisi ise, okullarda meydana gelen olayların okul idarecilerinin yanlış tutumlarından kaynaklandığını, okul idarelerinin tarafsızlaştırılması halinde olayların önleneceğini belirtmiştir.

MSP temsilcisi ise, olayların asıl maneviyat eksikliğinden kaynaklandığını belirterek, müzik dersinin mecburi ders olarak okutulduğu halde, din dersinin seçmeli ders olarak okutulduğu söyleyerek, bu uygulamanın yanlış olduğunu belirtmiş ve maneviyattan yoksun bir milletin evlatları için dış mihraklara karşı koymasının güç olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden önce çocuklara maneviyatın öğretilmesi gerektiğini, kendi maneviyatını bilmeyen birinin dış mihraklara karşı koyamayacağını belirtmiştir.

Daha sonra Güven Partisi temsilcisi söz almıştır. Öğrencilerin okula sokulmamasının tamamen bir örgütün düzeni olduğunu, tahrikçilerin üzerine gidilmesi gerektiği ve partilerin birlik içinde olması gerekliliğinin artık hissedilir olduğunu belirtmiştir.



Adalet Parti temsilcisi ise, ikinci bir 1975'in yaşanmasına akliselim kimsenin rıza göstermeyeceğini, partilerin ortak bir çalışma düzeni dâhilinde ortak bir program çerçevesinde çalışmalarını gerektiğini belirtmiştir.

Türkiye İşçi Köylü Partisi temsilcileri ise, mezhep ayrılığına karşı olduklarını ve birtakım mihrakların halkı galeyana getirmek için çalıştıklarını belirterek, siyasi partilerin kendi seçmelerine sahip çıkan bir tutum içinde olmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

MHP temsilcileri ise büyük hadiselerin tertiplenmek istendiğini, gelinen süreçte dış mihrakların önemli bir payı olduğunu belirterek, halkı sükûnete davet etmeyi daima amaç edindiklerini vurgulamışlardır.

Tüm siyasi parti temsilcilerinin konuşmasından sonra tekrar söz alan ve Vali Yücel Bölgen, devletin her zaman güçlü olduğunu ve devletin acizliğinin söz konusu olmadığını, devlet ya vardır, ya yoktur deyiminin geçerli olduğunu belirtmiştir. Suçu işleyenin cezasız kalmayacağını ve devletin suçluların hakkından gelebilecek kapasiteye sahip olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra ortak bir bildirge yayınlanması kararlaştırılmıştır (Erzincan'ın Sesi, 04.06.1980). 5 Haziran'da siyasi partilerin Erzincan temsilcileri, 8 maddelik ortak bir bildirge yayınlarken, hiçbir parti farkı gözetmeksizin, yıkıcı tüm dış mihraklara karşı birlik ve beraberlik içerisinde müşterek hareket edeceklerini açıklamıştır (Birlik, 05.06.1980, Erzincan'ın Sesi, 05.06.1980). Siyasi partilerin temsilcileri tarafından imzalanan ortak bildirge sonrasında, partilerin il örgütleri karşılıklı davetler düzenlemeye başlamıştır (Erzincan'ın Sesi, 30.07.1980).

Ağustos ayına gelindiğinde, Fatsa'da görevli Erzincan Emniyet Müdürlüğü kadrosundaki 32 polisten 12'si can güvenlikleri olmadığı gerekçesiyle Erzincan'a dönmüşler ve akabinde açığa alınmışlardır. Şehirlerde kamu düzenini, huzur ve güveni sağlamakla görevli polislerin, kendi can güvenliklerinin olmadığını iddia ederek görev yerlerini terk etmeleri, gelinen noktayı göstermesi açısından önemlidir (Birlik, 09.08.1980).

Eylül ayı oldukça yoğun gündeme sahne olmuştur. Öz Erzincan Gazetesinde Şefik Aras imzasıyla çıkan "*Ordu Asli Görevine Dönmeyi İstiyor*" başlıklı köşe yazısında, meclislerin aylardır çalışmaz ve cumhurbaşkanı seçimi gibi çok önemli bir görevini yapamaz duruma getirilmiş olmasından halkın derin ıstırap duyduğunu, ülkede huzur ve sükûnetin sadece sıkıyönetim komutanlarından beklemenin sakıncalı olduğunu ve ordunun sıkıyönetimden dolayı asli görevini yerine getiremediğine değinilmiştir (Öz Erzincan, 01.09.1980). Erzincan'a gelen Adalet Bakanı Ömer Ucuza, 23 Mayıs'ta sol görüşlü tutukların çıkardıkları isyan sonucunda yanan Erzincan Cezaevi'nin yenisinin şehir dışında yapılacağını açıklamıştır (Öz Erzincan, 01.09.1980; Erzincan'ın Sesi, 02.09.1980).

12 Eylül 1980 günü, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından *İç Hizmet Kanunu*'nun verdiği yetkiye dayanarak gerçekleştirildiği iddia edilen müdahaleyi gazeteler sevinçle karşılamış, darbe Türk Silahlı Kuvvetlerinin Atatürk'ün izinde olduğunu bir kanıt olarak yorumlanmıştır (Öz Erzincan, 13.09.1980, Erzincan'ın Sesi, 15.09.1980). Öz Erzincan Gazetesinde Şefik Aras imzasıyla çıkan köşe yazılarında darbenin sürpriz olmadığı, hatta memnuniyet verici olduğu, darbeye birlikte anarşist olayların kısa sürede sona erdiği dile



getirilmiştir (Öz Erzincan, 15-17.09. 1980). Erzincan'ın Sesi Gazetesinde Hüseyin Tan imzasıyla çıkan köşe yazısında, kısa zamanda başarıya ulaşan ve halk tarafından bu derece desteklenip, olumlu karşılanan darbenin en önemli sebebi olarak politikacıların görevlerini yapmaması gösterilmiştir (Erzincan'ın Sesi, 17.09.1980). Birlik Gazetesinde çıkan başyazılarda ise demokrasinin aksaması ve terör, darbenin sebebi olarak görülmüş, TSK'ya başarı dilenirken, diğer gazetelere oranla memnuniyet ifadelerinden çok, başarıya ulaşması için yeni yönetime yol gösterilmiştir (Birlik, 20.09.1980). Düzenlediği ilk basın toplantısında harekâtın amaçlarını açıklayan Kenan Evren, *bu bir darbe hareketi değil, demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için milletin isteği doğrultusunda gerçekleştirilmiş bulunan bir harekettir*, diyerek yaptığı darbeyi demokratik bir eylem olarak göstermeye çalışmıştır. Ayrıca, Evren'in, ülkenin bu hale gelmesine, politikacıların kendi çıkarları için yapmış oldukları hataları işaret ettiği açıklamalar, basında yer almıştır (Öz Erzincan, 17.09.1980, Erzincan'ın Sesi, 17.09.1980; Erzincan'ın Sesi, 19.09.1980). Sokağa çıkma yasağını konu alan 2 Numaralı Bildiri, duvar ve caddelerde eskiden kalmış slogan ve afişleri silinmesini konu alan 3 Numaralı Bildiri, okullarda geleneksel bayrak ve ant içme törenlerinin düzenli şekilde yapılmasını konu alan 4 Numaralı Bildiri, ülkedeki grev ve lokavtları tümüyle yasaklayan 5 Numaralı Bildiri, darbeden hemen sonra yerel basında yer almıştır (Öz Erzincan, 15.09.1980, Birlik, 15.09.1980, Erzincan'ın Sesi, 16.09.1980). 3. Ordu Komutanı Orgeneral Selahattin Demircioğlu, Erzincan dâhil 12 ilin Sıkıyönetim Komutanlığına getirilmiştir (Öz Erzincan, 13.09.1980; Erzincan'ın Sesi, 16.09.1980). Darbe sonrası güvenlik tedbirlerinin alındığı, çeşitli kurum ve kuruluşlarda görevlerin komutanlıkça görevlendirilen subayların gözetiminde sürdürüldüğü ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin duruma tamamen hâkim olduğu sık sık vurgulanmıştır (Öz Erzincan, 15.09.1980; Erzincan'ın Sesi, 16.09.1980). Belediye ve İl Genel Meclisleri feshedilmiş ve belediye başkanları görevden alınmıştır. Yeni kurulan kabinede Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Zeyyat Baykara, Ticaret Bakanı Kemal Cantürk, Tarım ve Orman Bakanı Sebahattin Özbek'in Erzincanlı olması Erzincan basınında geniş yer almıştır (Öz Erzincan, 22-23.09.1980, Birlik, 22.09.1980, Erzincan'ın Sesi, 23.09.1980).

Erzincan basınında Ekim ayı genel itibariyle Sıkıyönetim Bildirilerinin ve tutuklama haberlerinin yayınlanması ile geçmiştir. Tümgeneral Cihat Akyol'un CIA Ajansı olduğu, bazı işkence olaylarında rol oynadığını ve Türkiye'deki kanlı olayların sorumlusu olduğunu iddia eden Erzincan CHP eski Senatörü Niyazi Ünsal, 75 bin lira para cezasına çarptırılmıştır (Öz Erzincan, 09.10.1980). 1980 yılında Erzincan'da yayınlanan, Öz Erzincan, Birlik ve Erzincan'ın Sesi gazeteleri, ekonomik zorluklar nedeniyle, Öz Erzincan gazetesinde birleşerek, tek bir gazete çıkarmaya başlamışlardır (Öz Erzincan, 07.10.1980). Erzincan Belediye Başkanlığına, Erzincanlı Emekli Topçu Albay Nusret Çetinkaya atanmış, yeni başkan 17 Ekim'de görevine başlamıştır (Öz Erzincan, 18.10.1980). 12 Eylül 1980 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi'nin kararıyla tüm belediye başkanlarının görevden alınmasından, Nusret Çetinkaya'nın Erzincan Belediye Başkanlığına atanmasına kadar belediye başkanlığına Erzincan Valisi Yücel Bölgen vekâlet etmiştir. 3. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Selahattin Demircioğlu, orta dereceli okulların öğretime açılması dolayısıyla Erzincan Kazım



Karabekir Lisesi'nde düzenlenen törendeki konuşmasında, akılcı ve gerçekçi ilim doğrultusunda Atatürk ilkelerine vurgu yapmıştır (Öz Erzincan, 02.10.1980).

Darbeden sonra basına getirilen yasaklar nedeniyle, Eylül ve Ekim ayları gibi Kasım ayı da; genel itibariyle, harekât sonrası yapılacaklar, Sıkıyönetim Komutanlıklarının bildirimleri ile çok sayıda gözaltı ve tutuklama haberleriyle geçmiştir. Sendika, federasyon ve konfederasyonlara kayyum atanmış ve faaliyetleri durdurulmuş (Öz Erzincan, 03.11.1980); av tezkeresi bildirisiyle, vatandaşlardan sahip oldukları silahları güvenlik makamlarına teslim etmeleri istenmiştir (Öz Erzincan, 21.11.1980; Erzincan'ın Sesi, 27.11.1980).

3. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na bağlı bölgede 25 Ekim - 2 Kasım 1980 tarihleri arasında muhtelif suçlardan 349 kişi; (Öz Erzincan, 04.11.1980; Erzincan'ın Sesi, 06.11.1980) 14 Ekim 1980- 24 Kasım 1980 tarihleri arasında ise 1111 kişi gözaltına alınmıştır (Öz Erzincan, 29.11.1980). Erzincan'da Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Erzincan Yardım Komitesi kurulurken; Tercan, Refahiye ve Kemah'a yeni kaymakamlar atanmıştır (Erzincan'ın Sesi, 27.11.1980) .

Önceki aylarda olduğu gibi, Aralık ayında da gazeteler adeta Sıkıyönetim Komutanlıklarının yayın organı gibi çalışmış, Sıkıyönetim Komutanlıklarının bildirimlerini yayınlamaktan öteye geçememiştir. Valilikçe yayınlanan genelgeler ile memurların mesai saatine titizlikle uyması, (Öz Erzincan, 19.12.1980), resmi araçların görev dışı kullanılmaması ve araç onarımlarının resmi atölyelerde yapılması bildirilmiştir (Öz Erzincan, 22.12.1980). 3. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nda asayiş, emniyet ve girilmekte olunan kış ile ilgili alınması gereken tedbirlerin konuşulduğu, 12 ilin valisinin katıldığı toplantı Erzincan'da yapılmıştır (Öz Erzincan, 12.12.1980).

## SONUÇ

Kamuoyu oluşturarak sorunların ilgililere duyurulmasında ve bölgenin tanıtılmasında etkili olan yerel basın; ayrıca bölgenin ekonomi, sağlık, eğitim, sosyal ve özellikle siyasî özellikleri hakkında da önemli bilgiler barındırmaktadır. Yerel basın bu yönüyle yakın tarih çalışmalarının en önemli kaynaklarından birisini de oluşturmaktadır. Bu yönüyle, öncesi ve sonrasında 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin, Erzincan'da faaliyet gösteren Öz Erzincan, Erzincan'ın Sesi ve Birlik gazetelerine siyasal yansımaları önemli bilgiler içermektedir. Bu amaçla, 12 Eylül darbe sürecinde, 1980 yılında Erzincan'da çıkarılmış olan bu üç gazetenin, toplam 776 sayısının tüm nüshaları incelenerek, birbirleriyle karşılaştırılmış, darbeden önceki dokuz ve sonrasındaki üç aylık sürecin Erzincan'a yansımaları doküman incelemesi yoluyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Darbeler ülkeleri pek çok alanda onlarca yıl geriye götüren



süreçleri başlatmıştır. Bu acı gerçeği defalarca yaşayan Türkiye’de, 3. Ordu Komutanlığı’nı bünyesinde barındıran Erzincan darbe süreçlerini daha derinden hissetmiştir.

Darbe yılı olan 1980’de, Erzincan yereline bakıldığında; şehirdeki bölücü illegal örgüt yapılanmaları giderek çoğalırken, cadde ve sokaklara asılan bombalı pankartlar, lise pansiyonlarındaki aşırı sol ve Dev-Yol hareketleri, Erzincan’da huzursuz bir ortam oluşturmasına rağmen; kaldırılan sıkıyönetim, Erzincan halkının anarşist olaylara pirim vermediğini göstermiştir. CHP’li Baykal’ın Enerji Bakanlığı döneminde Erzincan’da köylere elektrik dağıtımında Alevi-Sünni ayrımı yaptıklarını kabul etmesi; ayrıca Demirel’in hükümet olarak Erzincan’a yaptıkları yatırımlara rağmen Erzincan’dan aldıkları cüzi oy yüzünden yapmış olduğu sitem, siyasilere olan güveni daha da zedelemiştir. Bu arada Erzurum, Erzincan ve Kars İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı, iç karışıklıklar çıkarmak için kurulmuş olan Kürdistan örgütünü tespit etmiştir. Yaşanan terör cinayetleri sonrasında, Erzincan’daki siyasi partilerin birlik ve beraberlik noktasında ortak hareket etmek amacıyla yayınladıkları 8 maddelik bildiri, şehir halkının huzur ortamını tesise yönelik uzlaşısını ortaya koymuştur. Bütün bunlar yaşanırken, geçici görevle Fatsa’ya görevlendirilmiş olan Erzincan Emniyet Müdürlüğü’nde görevli olan polis memurlarından bir kısmının, can güvenliklerinin kalmadığı gerekçesiyle Erzincan’a geri dönmeleri, gelinen noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Darbe öncesinde Öz Erzincan ve Erzincan’ın Sesi Gazetelerinde çıkan köşe yazılarında genel olarak yaşanan anarşist ortam ve siyasi karmaşa nedeniyle, orduyu öven yazılar yazılırken, parlamento eleştirilmiştir. Birlik Gazetesinde ise; yaşanan siyasi tartışma ve belirsizlikler ile CHP’nin orduyu tahrik edici açıklamalarını eleştiren başyazılar kaleme alınmıştır.

Darbeye birlikte, Öz Erzincan ve Erzincan’ın Sesi gazetelerinde askerlerin yönetime el koymalarından dolayı duyulan büyük sevinç ve memnuniyeti ifade eden yazılar kaleme alınmıştır. Orta yolu takip eden Birlik gazetesinde ise diğer gazetelerin aksine, memnuniyet ifade eden köşe yazılarından ziyade, başarıya ulaşması için yeni yönetime yol gösterici yazılara yer verilmiştir. Hatta 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e giden süreçte, gizli hesaplar, ihanetler, iyi niyetlerin istismar edilmesi gibi konular yazı dizisi olarak yayınlanmıştır.

Askeri müdahale ile birlikte, ulusal basında olduğu gibi Erzincan yerel basınında da çoğunlukla Orgeneral Kenan Evren’in ve 3. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Selahattin Demircioğlu’nun açıklamaları ve Sıkıyönetim Komutanlığının bildirimleri yer almış, gazeteler neredeyse askeriyenin resmi yayın organı haline gelmiştir. Gazetelerde askeri yönetimin ülke genelinde ve yerelde yaptığı uygulamaları ve darbeyi öven köşe yazıları yazılmış, haberler yapılmıştır.

3. Ordu’daki üst düzey subayların Sıkıyönetim Komutanlıkları döneminde yapmış oldukları çalışmalar, darbe sonrasında ödüllendirilip, yeni görevler bu subaylara tevdi edilmiştir. Ayrıca yeni kurulmuş olan kabinede yer alan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Zeyyat Baykara, Ticaret Bakanı Kemal Cantürk, Tarım ve Orman Bakanı



Sebahattin Özbek ile Erzincan Belediye Başkanlığına atanan Emekli Topçu Albay Nusret Çetinkaya'nın Erzincanlı olması ayrı bir gurur vesilesi olarak görülmüştür.

Devam eden süreçte Türkiye genelinde olduğu gibi, Erzincan'daki sendika, federasyon ve konfederasyonlara da kayyumlar atanırken, STK'ların faaliyetleri durdurulmuştur. Yayınlanan av tezkeresi bildiriyle, vatandaşların sahip olduğu silahları, güvenlik makamlarına teslim etmeleri istenerek, herhangi bir ayaklanmanın önüne geçilmesi planlanmıştır. 3. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na bağlı bölgede muhtelif suçlardan 1460 kişi daha gözaltına alınmıştır.

Kozmopolit yapısı nedeniyle, darbe öncesi yaşanan anarşi ve terör olayları Erzincan'da inişli çıkışlı bir süreç izlemiştir. Bununla birlikte gerek halkın, gerekse siyasi parti temsilcilerinin sağduyulu hareket etmesi, 1980 yılının genel itibarıyla sakin geçmesini sağlamıştır. Bazı illerde sıkıyönetim ilan edilip, 20 ilde ise sıkıyönetimin devamına karar verilirken, Erzincan'da sıkıyönetimin kaldırılması bunu destekler niteliktedir. Türkiye siyasi tarihi açısından ayrı ayrı dönem ve başlıklar halinde incelenmesi gereken bir şehir olan Erzincan, her devirde siyasi olayların merkezinde yer alabilecek bir potansiyele sahiptir.

## **KAYNAKÇA**

### **I-Arşiv Kaynakları**

Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi

### **II-Resmi Kaynaklar**

Resmi Gazete, 9 Ocak 1961.

Resmi Gazete 13 Mayıs 1977.

Resmi Gazete, 19 Nisan 1980.

Resmi Gazete 12 Eylül 1980.





Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Dönem:24, Sıra Sayısı 376, Yasama Yılı:3, C.2, Kasım 2012.

1967 Erzincan İl Yıllığı. (1968), Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Erzincan 1973 İl Yıllığı. (1973). Ankara.

1990 Erzincan İl Yıllığı. (1990). Komisyon, Ankara: Aydoğdu Ofset.

Erzincan İl Yıllığı. (2005), Ankara: Gemi Ofset.

Girgin A.(2009). Türkiye’de Yerel Basın, İstanbul:Der Yayınları.

Yavuz, E. (2016). Cumhuriyet Dönemi Erzincan Basını ve Basın-Siyaset İlişkisi (1960’a Kadar), The Journal of Academic Social Science Studies, S.44, Spring II, Adıyaman

### III-Süreli Yayınlar

Öz Erzincan Gazetesi; 3 Ocak 1980, 4 Ocak 1980, 5 Ocak 1980, 9 Ocak 1980, 10 Ocak 1980, 22 Ocak 1980, 23 Ocak 1980, 1 Mart 1980, 17 Mart 1980, 3 Mayıs 1980, 3 Haziran 1980, 7 Haziran 1980, 9 Haziran 1980, 17 Haziran 1980, 18 Haziran 1980, 21 Haziran 1980, 23 Haziran 1980, 25 Haziran 1980, 26 Haziran 1980, 27 Haziran 1980, 28 Haziran 1980, 7 Temmuz 1980, 17 Temmuz 1980, 26 Temmuz 1980, 31 Temmuz 1980, 4 Ağustos 1980, 5 Ağustos 1980, 8 Ağustos 1980, 22 Ağustos 1980, 1 Eylül 1980, 3 Eylül 1980, 4 Eylül 1980, 5 Eylül 1980, 6 Eylül 1980, 9 Eylül 1980, 10 Eylül 1980, 11 Eylül 1980, 13 Eylül 1980, 15 Eylül 1980, 16 Eylül 1980, 17 Eylül 1980, 19 Eylül 1980, 20 Eylül 1980, 22 Eylül 1980, 23 Eylül 1980, 24 Eylül 1980, 25 Eylül 1980, 26 Eylül 1980, 29 Eylül 1980, 30 Eylül 1980, 1 Ekim 1980, 2 Ekim 1980, 3 Ekim 1980, 4 Ekim 1980, 7 Ekim 1980, 9 Ekim 1980, 10 Ekim 1980, 11 Ekim 1980, 14 Ekim 1980, 15 Ekim 1980, 16 Ekim 1980, 17 Ekim 1980, 18 Ekim 1980, 25 Ekim 1980, 26 Ekim 1980, 28 Ekim 1980, 30 Ekim 1980, 1 Kasım 1980, 3 Kasım 1980, 4 Kasım 1980, 7 Kasım 1980, 8 Kasım 1980, 13 Kasım 1980, 14 Kasım 1980, 15 Kasım 1980, 18 Kasım 1980, 19 Kasım 1980, 21 Kasım 1980, 25 Kasım 1980, 27 Kasım 1980, 28 Kasım 1980, 29 Kasım 1980, 1 Aralık 1980, 3 Aralık 1980, 5 Aralık 1980, 6 Aralık 1980, 8 Aralık 1980, 10 Aralık 1980, 12 Aralık 1980, 13 Aralık 1980, 19 Aralık 1980, 22 Aralık 1980, 23 Aralık 1980, 24 Aralık 1980, 25 Aralık 1980.

Erzincan’ın Sesi Gazetesi; 20 Nisan 1977, 21 Nisan 1977, 22 Nisan 1977, 23 Nisan 1977, 25 Nisan 1977, 26 Nisan 1977, 27 Nisan 1977, 28 Nisan 1977, 29 Nisan 1977, 3 Mayıs 1977, 10 Mayıs 1977, 13 Mayıs 1977, 17 Mayıs 1977, 24 Mayıs 1977, 30 Mayıs 1977, 31 Mayıs 1977, 1 Haziran 1977, 2 Haziran 1977, 3 Haziran 1977, 4 Haziran 1977, 6 Haziran 1977, 7 Haziran 1977, 1 Ocak 1980, 4 Ocak 1980, 7 Ocak 1980, 9 Ocak 1980, 10 Ocak 1980, 21 Ocak 1980, 22 Ocak 1980, 1 Şubat 1980, 15 Şubat 1980, 16 Şubat 1980, 23 Şubat 1980, 29 Şubat 1980, 4 Mart 1980, 13 Mart 1980, 18 Mart 1980, 19 Mart 1980, 20 Mart 1980, 22 Mart 1980, 24 Mart 1980, 25 Mart 1980, 28 Mart 1980, 29 Mart 1980, 5 Nisan 1980, 8 Nisan 1980, 18 Nisan 1980, 19 Nisan 1980, 28 Nisan 1980, 30 Nisan 1980, 5 Mayıs 1980, 13 Mayıs 1980, 27 Mayıs 1980, 29 Mayıs 1980, 3 Haziran 1980, 4 Haziran 1980, 5 Haziran 1980, 13 Haziran 1980, 20 Haziran 1980, 9 Temmuz 1980, 12 Temmuz 1980, 15 Temmuz 1980, 16 Temmuz 1980, 17 Temmuz 1980, 19 Temmuz 1980, 21 Temmuz 1980, 23 Temmuz 1980, 26 Temmuz 1980, 28 Temmuz



1980, 31 Temmuz 1980, 30 Temmuz 1980, 31 Temmuz 1980, 2 Ağustos 1980, 4 Ağustos 1980, 6 Ağustos 1980, 8 Ağustos 1980, 9 Ağustos 1980, 15 Ağustos 1980, 20 Ağustos 1980, 26 Ağustos 1980, 28 Ağustos 1980, 23 Temmuz 1980, 2 Eylül 1980, 15 Eylül 1980, 16 Eylül 1980, 17 Eylül 1980, 19 Eylül 1980, 20 Eylül 1980, 23 Eylül 1980, 25 Eylül 1980, 29 Eylül 1980, 27 Eylül 1980, 3 Ekim 1980, 16 Ekim 1980, 30 Ekim 1980, 6 Kasım 1980, 20 Kasım 1980, 27 Kasım 1980.

Birlik Gazetesi; 1 Ocak 1980, 3 Ocak 1980, 4 Ocak 1980, 6 Ocak 1980, 22 Ocak 1980, 23 Ocak 1980, 24 Ocak 1980, 25 Ocak 1980, 26 Ocak 1980, 29 Ocak 1980, Şubat 1980, 6 Şubat 1980, 11 Şubat 1980, 12 Şubat 1980, 13 Şubat 1980, 14 Şubat 1980, 15 Şubat 1980, 16 Şubat 1980, 18 Şubat 1980, 19 Şubat 1980, 20 Şubat 1980, 22 Şubat 1980, 23 Şubat 1980, 25 Şubat 1980, 29 Şubat 1980, 1 Mart 1980, 5 Mart 1980, 8 Mart 1980, 11 Mart 1980, 13 Mart 1980, 15 Mart 1980, 18 Mart 1980, 19 Mart 1980, 20 Mart 1980, 22 Mart 1980, 24 Mart 1980, 25 Mart 1980, 28 Mart 1980, 31 Mart 1980, 2 Nisan 1980, 3 Nisan 1980, 5 Nisan 1980, 7 Nisan 1980, 9 Nisan 1980, 11 Nisan 1980, 12 Nisan 1980, 14 Nisan 1980, 15 Nisan 1980, 16 Nisan 1980, 17 Nisan 1980, 18 Nisan 1980, 19 Nisan 1980, 21 Nisan 1980, 26 Nisan 1980, 28 Nisan 1980, 29 Nisan 1980, 30 Nisan 1980, 1 Mayıs 1980, 3 Mayıs 1980, 5 Mayıs 1980, 8 Mayıs 1980, 12 Mayıs 1980, 13 Mayıs 1980, 14 Mayıs 1980, 20 Mayıs 1980, 26 Mayıs 1980, 27 Mayıs 1980, 29 Mayıs 1980, 31 Mayıs 1980, 5 Haziran 1980, 7 Haziran 1980, 9 Haziran 1980, 11 Haziran 1980, 16 Haziran 1980, 17 Haziran 1980, 18 Haziran 1980, 20 Haziran 1980, 23 Haziran 1980, 24 Haziran 1980, 25 Haziran 1980, 26 Haziran 1980, 28 Haziran 1980, 30 Haziran 1980, 1 Temmuz 1980, 2 Temmuz 1980, 3 Temmuz 1980, 7 Temmuz 1980, 8 Temmuz 1980, 9 Temmuz 1980, 10 Temmuz 1980, 11 Temmuz 1980, 12 Temmuz 1980, 14 Temmuz 1980, 15 Temmuz 1980, 2 Ağustos 1980, 4 Ağustos 1980, 8 Ağustos 1980, 9 Ağustos 1980, 15 Ağustos 1980, 16 Ağustos 1980, 18 Ağustos 1980, 19 Ağustos 1980, 20 Ağustos 1980, 23 Ağustos 1980, 25 Ağustos 1980, 28 Ağustos 1980, 29 Ağustos 1980, 5 Eylül 1980, 6 Eylül 1980, 8 Eylül 1980, 15 Eylül 1980, 16 Eylül 1980, 17 Eylül 1980, 18 Eylül 1980, 19 Eylül 1980, 20 Eylül 1980, 22 Eylül 1980, 23 Eylül 1980, 24 Eylül 1980, 25 Eylül 1980, 27 Eylül 1980, 29 Eylül 1980, 30 Eylül 1980.

EKLER

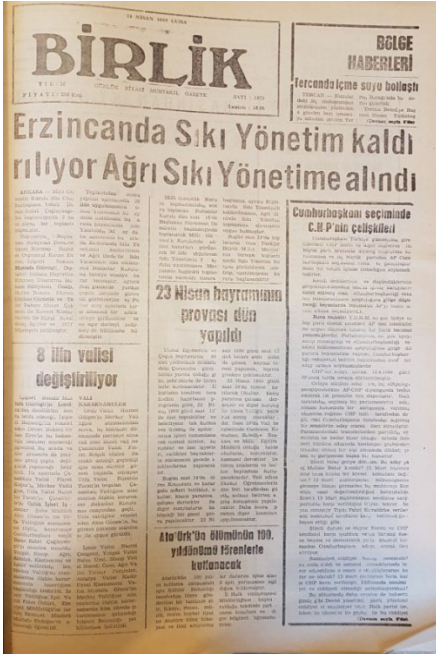
Birlik, 29 Ocak 1980.



Birlik, 19 Şubat 1980.



Birlik, 18 Nisan 1980.



Öz Erzincan, 16 Mayıs 1980.



Birlik, 5 Haziran 1980.

Erzincan'ın Sesi, 5 Haziran 1980.



Öz Erzincan, 13 Eylül 1980



Birlik, 22 Eylül 1980.





## VIII

# 12 EYLÜL 1980 DARBESİ SÜRECİNDE ERZİNCAN İLİNDEKİ SOSYO EKONOMİK GELİŞMELERİN YEREL BASINDAKİ YANSIMALARI

Doç.Dr. Yusuf Ziya Keskin\* -Doç. Dr. Murat Yaşar Şengül\*\*

### Giriş

12 Mart Muhtırasından 12 Eylül Darbesi'ne kadarki süreç, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik açıdan en zor yılları olarak tanımlanabilir. Atmışlı yılların sonlarından itibaren politik alanda yaşanan bölünmeler, siyasi istikrara darbe vurarak hükümet bunalımlarını ortaya çıkarmış, bu dönemde on bir hükümet kurulmuştur<sup>1</sup>. 1974'de Kıbrıs Barış Harekâtı ile ülke uluslararası ambargolarla yüzleşmek zorunda kalırken, tüm dünyada hızla artan petrol fiyatları ile ekonomik dengeler daha da bozulmuş ve siyasal rekabetin sokak çatışmalarına dönüşmesiyle ülke siyasi bir karmaşa içine düşmüştür. 1977 seçimlerinde hiçbir parti tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamamıştır. İkinci Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan ve AP liderliğinde kurulan hükümet kısa zamanda yıkılmış, 1978'de, Bülent Ecevit AP'den ayrılan milletvekilleriyle hükümeti kurmuş ancak uzun ömürlü olamamıştır. Ecevit'in istifası sonrasında AP diğer sağ partilerin desteği ile tekrar iktidara gelmiştir. 26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş olayları nedeniyle aralarında Erzincan'ın da bulunduğu 13 ilde (Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kars, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa) sıkıyönetim ilan edilmiştir<sup>2</sup>.

\* Doç. Dr, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

\*\* Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi.

\* Bu çalışma, "Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu (26-28 Eylül 2019)" Bildiriler Kitabı'nda yer alan tam metnin gözden geçirilmiş ve revize edilmiş halidir.

<sup>1</sup>[https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e\\_kaynaklar\\_kutuphane\\_hukumetler.html](https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html)

<sup>2</sup> Resmi Gazete, 27 Aralık 1978, s.1.



1980 yılında, parti liderlerinin uzlaşmaz tavrı cumhurbaşkanlığı seçimini krize dönüştürmüş ve aylarca yeni cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu gelişmeler, ekonomik ve siyasal bunalımın çözülmesi gerekçesi ile 12 Eylül 1980'de yeni bir askeri müdahaleye zemin hazırlamıştır. Türkiye ekonomisi 1980 yılına yüksek enflasyon, döviz kıtlığına bağlı üretim daralması ve negatif büyüme hızı, işsizlik, mal kıtlığı gibi ekonomik sorunlar ile girmiştir. 24 Ocak 1980 tarihinde enflasyonu kontrol altına almak, ihracatı artırarak dış ticaret açığını küçültmek, mal darlıklarını gidererek ekonomiyi yeniden işler hale getirmek ve pozitif ekonomik büyümeyi yeniden sağlama amaçlarına yönelik olarak 24 Ocak Kararları olarak anılan ekonomik istikrar programı uygulamaya konmuştur. Batının desteği ile hayata geçirilen<sup>3</sup> ve Türkiye için ekonomik açıdan bir çıkış olarak görülen kararlar, partiler arası uzlaşmaz tutum ve iç barışın sağlanamaması gibi etkenlerle bekleneni verememiştir. 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen darbe ile yasama ve yürütme görev ve yetkisi Milli Güvenlik Konseyi'ne geçmiş ve Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Bülent Ulusu 21 Eylül 1980 tarihinde 44. T.C. hükümetini kurmuştur<sup>4</sup>.

Erzincan; 1863 yılından itibaren Erzurum vilayetine bağlı bir sancak iken 1924 sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni idari teşkilatlanmasında vilayet merkezi haline gelmiştir<sup>5</sup>. 1980 Nüfus sayımına göre Erzincan'ın toplam nüfusu 282.022 kişidir<sup>6</sup>. Cumhuriyetin ilk yıllarında bakırcılık ve tarıma dayalı küçük ölçekli aile işletmeleri hariç, Erzincan'da İmalat Sanayi yok denecek kadar azdır. Cumhuriyetle birlikte sırasıyla; 1937'de Tercan Un Fabrikası, 1955'te Tercan Makarna Fabrikası, 1954'te Sümerbank Erzincan İplik Fabrikası, 1956'da Şeker Fabrikası ve 1964'te Sümerbank Erzincan dokuma bölümü açılmıştır. 1960'larda açılan ilk özel sektör işyeri, 1963'te üretime geçen Çiftlik Meyve Suları İmalathanesi ve 1965'te açılan Ağaoğlu Tuğla Fabrikalarıdır. 1974'te kurulan, 1978'de bir bölümüyle ve 1980'de tüm birimleri ile üretime geçen Ersan, Türkiye'de özel kesimin et ve et ürünleri ile ilgili en büyük tesisi olmuştur<sup>7</sup>.

1960'lı yıllardan itibaren Erzincan V. ve VI. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yer almıştır<sup>8</sup>. 1968'de özel kesim yatırımcılarına özendirici birçok politikanın uygulandığı "Kalkınmada Öncelikli İller" kapsamına da alınmasına rağmen, özel kesimin 1970'lerdeki girişimlerinde çok önemli bir artış gerçekleşmemiştir. III. Ordu Karargâhı'nın Erzincan'da olmasına ve E80 uluslararası karayolunun Erzincan'dan geçmesine rağmen; Erzincan'ın deprem bölgesinde olması, 1970'lerdeki enerji sorunu ve genel olarak bölgenin az gelişmişliği

<sup>3</sup> Meltem Tekerek, *12 Eylül ve Ekonomik Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.244.

<sup>4</sup> Dr. Özcan Dağdevir-Mesud Küçükcalay, *Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları Ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, Kasım 1999, s.124-125.

<sup>5</sup> Dr. Erdem Yavuz, *Türk Siyasi Tarihinde Erzincan (1923-1960)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2018, s.29, 33.

<sup>6</sup> <http://rapory.tuik.gov.tr/80259436416819372001620600654.html>

<sup>7</sup> Komisyon, *Erzincan*, Dönence Basım Yayın, İstanbul 1999, s.84-86.

<sup>8</sup> *Erzincan*, s.76.



sanayileşmede önemli engelleri oluşturmuştur. Yetmişlerden sonra hem gıda sanayinde hem de başka dallarda geçmişe göre daha büyük fabrikalar kurulmuşsa da, bunların sayısı azdır ve bir bölümü 1980'lerin başında önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır<sup>9</sup>. Ekonomik büyüme ve teknolojik ilerlemeler; sosyal, kültürel ve psikolojik faktörler ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla bu dönemde ortaya çıkan üretim açığı, ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hemen hemen bütün iller göç veren il konumunda olmuştur<sup>10</sup>.

1980 yılı başından itibaren Erzincan yerel basınında Birlik, Öz Erzincan ve Erzincan'ın Sesi gazeteleri en önemli yayın organları olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde Erzincan'daki sosyo-ekonomik gelişmeler, bu yayın organları temel alınarak aylık periyotlar halinde değerlendirilmiştir.

### OCAK AYI

1980 yılı başında tüm Türkiye'de olduğu gibi Erzincan'da da yaşanan en önemli sorunlardan birisi petrol ürünlerinde yaşanan arz sıkıntısıdır. Yaklaşık bir aydan beri yokluğu artarak devam eden mazot ve fueloil sıkıntısına, benzin de eklenmiştir<sup>11</sup>. Şehirde mazot, gaz yağı ve fueloil sıkıntısı devam ederken,<sup>12</sup> enerji açığının ileride daha büyük boyutlara ulaşacağı endişesi ortaya çıkmıştır<sup>13</sup>.

Vali Yücel Bölgen başkanlığında Erzincan İl Genel Meclisi'nin 8. Dönem, 3 toplantı yılı 5. Oturumu yapılmış,<sup>14</sup> komisyonda bütçe raporu okunarak, oy birliği ile 10.743.104 TL olarak kabul edilmiştir<sup>15</sup>.

Erzincan, mevsimin en soğuk gününü 15 Ocak'ta yaşamış, yakacak satışları birdenbire artmıştır.<sup>16</sup>Şehirde yaşanan yakıt darlığı; grip, sarılık ve menenjit hastalıklarını yaygınlaştırmıştır. Kış aylarında bulunamayan akaryakıt, gribal enfeksiyon hastalıklarını artırırken, bunlara bağlı olarak mikrobik sarılık, menenjit ve zatürre gibi hastalıklar salgın boyutuna ulaşmıştır.<sup>17</sup>Mazotun bulunmayışı yüzünden Çayırılı 'ya bağlı Yeşilkaya köyünde pancar tarımcılığı durma noktasına gelmiş, pancarın çoğu tarlalarda kar altında kalırken, silodaki pancarın en az 2 ay taşımacılığı sürece belirtilmiştir<sup>18</sup>.

<sup>9</sup> *Erzincan*, s.85-86.

<sup>10</sup> *Erzincan*, s.72.

<sup>11</sup> *Birlik*, 2 Ocak 1980.

<sup>12</sup> *Öz Erzincan*, 9 Ocak 1980.

<sup>13</sup> *Öz Erzincan*, 11 Ocak 1980.

<sup>14</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 11 Ocak 1980.

<sup>15</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 12 Ocak 1980.

<sup>16</sup> *Birlik*, 16 Ocak 1980.

<sup>17</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 12 Ocak 1980.

<sup>18</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 14 Ocak 1980.



İl Koordinasyon Kurulu, Vali Yücel Bölgen'in başkanlığında toplanarak, 1979-1980 yatırımlarını görüşmüştür. İl kütüphane salonda yapılan toplantıya, kamu kuruluşlarının temsilcileri ile yatırımcı dairelerin müdür ve amirleri katılmışlardır. Toplantıda, Erzincan'a yapılacak olan yatırımlar, tek tek ele alınarak, bu yatırımların gerçekleştirilmesi için ele alınacak konular görüşülmüştür<sup>19</sup>.

Yakıt yokluğu nedeniyle bazı resmi dairelerde işler aksamaya başlamıştır. Şiddetli soğukların devam ettiği ilde, yakıt yokluğu nedeniyle Milli Eğitim ve Sağlık müdürlüklerinde memurlar paltoları ile oturarak soğuktan hastalanmamaya ve işlerini yürütmeye çalışırken, Milli Eğitim Müdürlüğü'nün bazı bürolarında odun sobası kurulmaya başlanmıştır<sup>20</sup>. Lisede kalorifer tesisatının verimli olmayışı nedeniyle öğretim aksamaya başlamıştır. Eskimiş olan kalorifer tesisatının yeterli olmayışı ve lise müdürlüğüne belediyeden verilmesi gereken tahsisat yeterince sağlanamadığı için öğrenci ve öğretmenler soğuk dersanelerde öğretime devam etmiştir<sup>21</sup>.

İlkokul öğretmenleri üç ay süreyle ek ders ücretlerini alamamış, sağlık ücretlerinin haricinde hiçbir ödeneği alamayan öğretmenler, soğuk kış aylarında çok zor durumda kalmışlardır.<sup>22</sup>Tercan ve çevresinde baş gösteren çay sıkıntısı, özellikle kahvehane sahiplerini güç durumda bırakmış,<sup>23</sup> ilerleyen günlerde de çay artık hiç bulunamaz olmuştur.<sup>24</sup> Erzincan'da yakacak sorunu artarak devam etmiştir<sup>25</sup>.

Mazot bulunamadığı için İliç belediye jeneratörü durmuş ve ilçe karanlıkta kalmıştır. Mazot darlığı yüzünden bundan önce ilçeye günde üç saat süreyle elektrik verdiklerini belirten Belediye Başkanı Zikri Akın, mazot stokunun bittiğini, yaptığı girişimlerden de Sonuç alamadığını, dolayısıyla jeneratörünün artık çalışmayacağını ifade etmiştir. İlçenin karanlıkta kalmasına çok üzüldüğünü belirten Belediye Başkanı Akın, ekipleri köylere yollayarak teneke hesabı ödünç mazot almaya çalıştıklarını, bu yolla biraz stok yaparak sorunu hafifletmeye çalıştıklarını ifade etmiştir<sup>26</sup>. Üretilen ve ithal edilen fueloil geçen yıldan fazla olmasına rağmen şehirdeki akaryakıt sıkıntısı önlenememiştir<sup>27</sup>. Erzincan Milletvekili Timuçin Turan'ın çabalarıyla elektriksiz 202 köy yatırım kapsamına alınmıştır<sup>28</sup>.

<sup>19</sup> *Birlik*, 16 Ocak 1980.

<sup>20</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 16 Ocak 1980.

<sup>21</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 16 Ocak 1980.

<sup>22</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 17 Ocak 1980.

<sup>23</sup> *Birlik*, 18 Ocak 1980.

<sup>24</sup> *Öz Erzincan*, 18 Ocak 1980.

<sup>25</sup> *Öz Erzincan*, 18 Ocak 1980.

<sup>26</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 18 Ocak 1980.

<sup>27</sup> *Öz Erzincan*, 21 Ocak 1980.

<sup>28</sup> *Birlik*, 21 Ocak 1980.





Sanayi Bakanı Nuri Bayar, Erzincan Şeker Fabrikası dışındaki fabrikaların kampanyaya devam ettiğini, yalnız Erzincan Şeker Fabrikası'nın çalışmadığını söylemiştir. Konuyla ilgili olarak bilgisine başvurulmuş Erzincan Şeker Fabrikası Müdürü, bakanın yaptığı açıklamanın doğru olmadığını ima ederek, fabrikanın çalıştığını iddia etmiştir. Sanayi Bakanı Nuri Bayar ise, yaptığı açıklamada fabrikadaki mazotun donmasından ötürü fabrikanın çalışmadığını söylemiştir. Bu konu ile ilgili olarak Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Aydın Arat'a ulaşılmazken, iddiaların aksine fabrikanın çalıştığı öğrenilmiştir<sup>29</sup>.

İlde çay ve sigara sıkıntısı baş gösterirken,<sup>30</sup>akaryakıt darlığı devam etmiştir<sup>31</sup>. Ziraat Odası Başkanlığı uyarıda bulunarak, kullanılmayan tarım arazisine iskân müsaadesi verilmemesi yönünde açıklama yapılmıştır<sup>32</sup>.

Vali Yücel Bölgen'in başkanlığında ilçe kaymakamlarının ve bazı daire müdürlerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Uzun süren toplantıda, ilçelerin akaryakıt durumları ve asayiş sorunları ele alınmış, yoğun kış nedeniyle ilçelerin köylerle olan ulaşım ve haberleşme durumları gözden geçirilmiş, yolları kapalı bulunan köylerin hayvan yemi, yakacak ve diğer ihtiyaçları gözden geçirilerek, gerekli görülen tedbirlerin derhal alınması kararlaştırılmıştır<sup>33</sup>.

Doğunun en modern oteli olan Urartu Oteli, grev nedeniyle kapanmıştır. İşveren ve çalışanlar arasında toplu sözleşme dolayısıyla çıkan anlaşmazlık, bütün çabalara rağmen çözülememiştir. Milyonlarca lira harcanarak 1975 yılında hizmete sokulan otel, kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır<sup>34</sup>.

Erzincan'da çay darlığı bir ölçüde giderilirken,<sup>35</sup>et fiyatlarında yeni artışlar yaşanmıştır<sup>36</sup>. Erzincan'da akaryakıt yokluğu nedeniyle şehirlerarası otobüs seferleri yarıya düşerken,<sup>37</sup>Kemaliye'nin elektrik sorunu çözümlenememiştir. Kemaliye ilçe merkezine bağlanacağı bildirilen elektriğin ilçeye verilmesi gecikmiş, bir açıklama yapan Belediye Başkanı Hüsnü Bayramoğlu, çeşitli olanaksızlıklara rağmen, şebekenin yapımını 4 milyon liraya tamamladıklarını belirtmiştir<sup>38</sup>. Erzincan Belediye Başkanı Adnan Ercan fiyat artışlarının çevre illere göre ayarlanacağını açıklamıştır<sup>39</sup>. Erzincan Milletvekili Timuçin

<sup>29</sup> *Birlik*, 22 Ocak 1980.

<sup>30</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 22 Ocak 1980.

<sup>31</sup> *Birlik*, 23 Ocak 1980.

<sup>32</sup> *Birlik*, 24 Ocak 1980.

<sup>33</sup> *Birlik*, 24 Ocak 1980.

<sup>34</sup> *Birlik*, 25 Ocak 1980.

<sup>35</sup> *Öz Erzincan*, 25 Ocak 1980.

<sup>36</sup> *Öz Erzincan*, 25 Ocak 1980.

<sup>37</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 28 Ocak 1980.

<sup>38</sup> *Birlik*, 29 Ocak 1980.

<sup>39</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 29 Ocak 1980.



Turan'ın çabaları ile Erzincan'a 3000 ton Tunçbilek linyit, 3000 ton kok kömürü ve 200 ton da sanayi kömürü tahsis edilmiştir<sup>40</sup>.

Ulaşım güçlüğü Erzincan'da mazot ve benzin sıkıntısını artırırken;<sup>41</sup> Trabzon'dan şehre tahsis edilen akaryakıt; bayiler, nakliye ücretini az buldukları için getirilememiştir<sup>42</sup>. Tercan'da gazyağı, kurulan komisyon aracılığı ile dağıtılmaya başlanırken, kaymakamlığın kurduğu Gazyağı Dağıtım Komisyonu, ilçe ve köylerde bir ay içinde toplam 34,000 litre gaz yağı dağıtımını yapmıştır<sup>43</sup>.

Belediye Encümeninde zam teklifleri ele alınırken, fırınlar ve kasaplar zam istemiştir. Erzincan Ziraat Odası Genel Kurulu toplantıya çağrılırken;<sup>44</sup> Belediye Başkanı Adnan Ercan, yediğinizi, içtiğinizi, giydiğinizi aldığınızı üçte birine düşürün mesajını vermiştir<sup>45</sup>.

## ŞUBAT

Fiyatlarına son ekonomik tedbirler dolayısıyla zam yapılan benzin ve tüp gazın satıldığı bayiler önündeki kuyruklar sürerken, zamlara rağmen bu mallar yeterince temin edilememiştir. Filtreli sigaralar karaborsada 50 liradan satılırken;<sup>46</sup> toz şeker, kesme şeker, minibüs, taksi ve hamamların yeni ücretleri belirlenmiştir<sup>47</sup>. Erzincan Belediye Encümeni aldığı son kararlar fırın, lokanta ve kasapların fiyat artışlarını belirlemiştir<sup>48</sup>. Bu arada Erzincan'da ekmeğin fiyatı 150 kuruş artırılmıştır. Erzincan'da yakıt yokluğu hat safhaya ulaştıkça, Belediye temizlik amirliği görev yapamaz hale gelmiştir<sup>49</sup>. Erzincan'da et fiyatlarına kilo başına, 15 ile 40 lira arasında zam yapılmıştır. Yeni ayarlama ile 1 kilo sığır eti 220 liraya çıkarırken, bir kilo kıyma Erzincan'da 200 lira olmuştur<sup>50</sup>. Uzun zamandır şehirde devam eden çay sıkıntısı giderilememiştir. Çay sıkıntısının paketlemeden ve akaryakıt darlığından ileri geldiği ve Vilayetin devamlı surette Rize Çay Kurumu ile görüşmeler yaparak, Erzincan'daki çay sıkıntısının kaldırılmasını istediği bildirilmiştir<sup>51</sup>. Akaryakıt bayilerinin, nakliye ücretini bahane ederek, şehre mazot ve benzin getirmemeleri büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaya başlarken; Erzincan'daki akaryakıt darlığı her geçen gün biraz daha büyümüştür<sup>52</sup>. Bu arada

<sup>40</sup> *Birlik*, 30 Ocak 1980.

<sup>41</sup> *Öz Erzincan*, 31 Ocak 1980.

<sup>42</sup> *Birlik*, 31 Ocak 1980.

<sup>43</sup> *Birlik*, 31 Ocak 1980.

<sup>44</sup> *Öz Erzincan*, 31 Ocak 1980.

<sup>45</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 31 Ocak 1980.

<sup>46</sup> *Birlik*, 1 Şubat 1980

<sup>47</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 1 Şubat 1980.

<sup>48</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 6 Şubat 1980.

<sup>49</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 8 Şubat 1980.

<sup>50</sup> *Birlik*, 12 Şubat 1980

<sup>51</sup> *Birlik*, 15 Şubat 1980

<sup>52</sup> *Birlik*, 15 Şubat 1980



Erzincan Belediyesi 1,5 ay içerisinde dar gelirli 130 ailenin yakacak ihtiyacını karşılarken;<sup>53</sup>Erzincan halkı, civar illere göre ekmeği pahalı yemiştir<sup>54</sup>. Erzincan piyasasında un fiyatlarındaki anormal artış devam ederken;<sup>55</sup>fırıncılara, vilayet, tahsis unu verememesi ve fırıncıların ekmeçlik un çuvalını piyasadan 1200 liraya alması sonrası, ekmeç fiyatları ile ilgili olarak Belediye Başkanlığı tarafından açıklama yapılmıştır<sup>56</sup>. Bu arada fırınlar, ancak karaborsadan un bulabilmişlerdir.<sup>57</sup>Erzincan'da bir sanayi organizasyon bölgesi kurulması için bir süreden beri devam eden girişimler müspet safhaya gelmiştir<sup>58</sup>.

İnşaat mevsimi gelmesine rağmen piyasada çimento bulunamamıştır. Son aylarda çekilen fuel-oil sıkıntısı, çimento üretimini büyük ölçüde etkilemiş ve yakıt darlığı 6 milyon ton çimentonun kaybına yol açmıştır<sup>59</sup>. Belediye Meclisi, yeni elektrik ve su tarifesini onaylamıştır.<sup>60</sup>Geçen yıl maden suyundan 20 milyon lira gelir sağlanırken; Maden Suyu Tesislerinin de genişletileceğı açıklanmıştır<sup>61</sup>. Hükümet tarafından fırınlara tahsis unu verilmesi için çalışmalar sürerken, Tercan'da Un Fabrikası yandıktan sonra Erzincan'a tahsis unu verilmemiştir. Fırıncılar serbest piyasadan aldıkları unla ekmeç çıkarmışlardır. Vilayet'de yapılan toplantıda, Erzincan'a yeni tahsis unu verilmesi için Toprak Mahsulleri Ofisi ile temasa geçilmesi kararlaştırılmış, gerekli işlemleri tamamlanarak, Toprak Mahsulleri Ofisinden Erzincan'a 300 bin ton buğday tahsisi sağlanmıştır<sup>62</sup>.Çiftçiye, gübre dağıtılacağı bildirilirken; Belediye Başkanı fırıncılara yakında tahsis unu verileceğini açıklanmıştır.

Belediye Başkanı Adnan Ercan maaşının artırılmasına karşı çıkmıştır. Belediye Meclisinde bütçe görüşmeleri sürerken, belediye meclis üyeleri tarafından maaşının artırılması meclis gündemine taşınmış, Belediye Başkanı Adnan Ercan ise halen aldığı maaşının kendisine yettiğini, artırmaya karşı çıktığını belirterek, şayet meclis artırmakta ısrar ediyorsa fazlalığın hayırsever kurumlardan birine bağışlanmasını istemiştir. Buna rağmen Belediye Meclisi brüt maaşını 30 bin liradan, 50 bin liraya çıkarmıştır<sup>63</sup>.

## MART AYI

<sup>53</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 17 Şubat 1980.

<sup>54</sup> *Birlik*, 19 Şubat 1980

<sup>55</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 19 Şubat 1980.

<sup>56</sup> *Birlik*, 21 Şubat 1980

<sup>57</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 23 Şubat 1980

<sup>58</sup> *Birlik*, 22 Şubat 1980

<sup>59</sup> *Birlik*, 25 Şubat 1980

<sup>60</sup> *Birlik*, 27 Şubat 1980

<sup>61</sup> *Birlik*, 28 Şubat 1980

<sup>62</sup> *Birlik*, 28 Şubat 1980

<sup>63</sup> *Birlik*, 29 Şubat 1980



Belediye Başkanı Adnan Ercan, yeni tesisler kurulduktan sonra Erzincan belediyesince Suudi Arabistan'a maden suyu ihraç edileceğini açıklamıştır<sup>64</sup>.

Erzincan'a tahsis edilen kömürün Erzincan'a sevk edilmemesi eleştirilere sebep olmuştur.<sup>65</sup> İki aydan beri maaşlarını alamayan Tercanlı 74 köy ve mahalle muhtarının geçim sıkıntısı çektiği bildirilmiştir<sup>66</sup>. Kemah ilçesine bağlı 10 köye bu yıl içinde ulusal elektrik sisteminden enerji verileceği bildirilirken;<sup>67</sup> Belediye Başkanı Erzincan'a halk ihtiyacı için kömür sevkiyatının başladığını açıklamıştır<sup>68</sup>.

Erzincan'daki fırıncılar, serbest piyasadan unu pahalı aldıklarını ileri sürerek kısıntılı ekmek çıkarmaya başlamaları üzerine şehirdeki bazı fırınlar önünde kuyrukların meydana gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine fırıncılar, Belediye Başkanı Adnan Ercan'la görüşerek, piyasadan aldıkları unun çok pahalı olması nedeniyle para kazanamadıklarını ileri sürüp, kendilerine tahsis unu verilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Belediye Başkanı Adnan Ercan, şehirde ekmek sıkıntısına sebep olacak herhangi bir durumla karşılaşılmasını için kendilerine daha önceden bağlantısı yapılan tahsis unununun %50'sinin verileceğini, bu nedenle fırıncıların tam kapasiteyle çalışmalarını istemiştir. Fırıncılar bu açıklama sonrasında normal çalışmalarını sürdüreceklerini açıklamıştır<sup>69</sup>.

Ampul sıkıntısının yeniden ön plana çıktığı Erzincan'da, 35 lira olan 60 wattlık bir ampul, karaborsada 150 liradan satılmaya başlamıştır<sup>70</sup>. Tercan'da zam istekleri kabul edilmeyen kasaplar, hayvan kesimini azaltmaları sonrası ilçede et sıkıntısı baş göstermiştir. Belediye Başkanı İbrahim Binici, kasapların zam isteğine kesinlikle karşı olduğunu bildirmiştir. Sığır eti 160, koyun etinin ise 180 liradan satılmasına devam edileceğini kaydeden Belediye Başkanı Binici, fazla fiyatla et satanlar hakkında yasal işlem yapılacağını açıklamıştır<sup>71</sup>.

Dış ülkelerle yapılan bağlantılar neticesinde Türkiye'ye bol miktarda akaryakıt girmeye başlamış, bu nedenle Erzincan'da bol miktarda mazot ve diğer akaryakıt maddeleri gelmeye başlamıştır. Bu gelişme sonrasında, karne ile mazot verilme işlemine son verilmiş, herkes istediği kadar mazot alabilmiştir. Şehre bol miktarda mazot gelmesi, bilhassa çiftler arasında büyük sevinç yaratmış, ekim zamanının da yaklaşması sebebiyle, günlerdir kuyruklarda

<sup>64</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 1 Mart 1980

<sup>65</sup> *Birlik*, 3 Mart 1980

<sup>66</sup> *Birlik*, 3 Mart 1980

<sup>67</sup> *Birlik*, 4 Mart 1980

<sup>68</sup> *Birlik*, 8 Mart 1980

<sup>69</sup> *Birlik*, 8 Mart 1980

<sup>70</sup> *Birlik*, 11 Mart 1980

<sup>71</sup> *Birlik*, 13 Mart 1980



bekleyen çiftçiler, hiç beklemeden akaryakıt bayilerinden istedikleri kadar mazot almaya başlamışlardır<sup>72</sup>. Erzincan Un Fabrikası UNSAN, deneme çalışmalarına başlamıştır<sup>73</sup>.

Erzincan Milletvekili Timuçin Turan, Ulaştırma Bakanı Hüseyin Özalp ile yaptığı başvuru sonrası, 1982 yılında Erzincan'da 3000 kişiye daha telefon verileceği açıklanmıştır<sup>74</sup>.

Belediye Başkanı Adnan Ercan, yazılı bir açıklama yaparak asker sevkiyatının yaşandığı dönemde Erzincan'da bazı esnafın hizmette ve satışlarda yüksek ücret aldıklarının belediyeye intikal ettiğini, normal kar haddinin üzerinden mal satan ve hizmet görenler hakkında kanuni işlem yapılacağını açıklamıştır<sup>75</sup>.

Yurt dışına çıkmak için yüzlerce kişi, sabahın erken saatlerinden, akşamın geç saatlerine kadar bekleyerek, pasaport almaya uğraşmışlardır<sup>76</sup>. Erzincan Emniyet Müdürlüğü'nden günlük ortalama 60 kişi pasaport almaya başlamıştır. Bayilerin kar hadleri nedeniyle, akaryakıt ve tüp gaza ciddi oranda zam yapılmıştır<sup>77</sup>. Erzincan'ın Tercan ve Kemaliye ilçelerde bir süreden beri çekilen çay sıkıntısı kısmen giderilmiştir. Erzincan Baş Müdürlüğü'nden bir ton çay alındığını kaydeden Tercan Tekel Memurluğu yetkilileri, ilçedeki bayilere 5'er kilo çay dağıtıldığını açıklamıştır. Yetkililer çay satışlarının normal yapılması için bayilerin sıkı şekilde denetlendiğini bildirmişlerdir<sup>78</sup>. Fatih Mahallesi'ndeki 225 konuta törenle elektrik verilirken;<sup>79</sup>düne kadar gaz lambası ile yetinen 225 Evler Sakinleri elektriğe kavuşmuştur<sup>80</sup>. Bu arada Erzincan'da Sanayi Tesisleri kuran Ersan ve Doğusan Genel Kurul toplantılarını yapacakları bildirilmiştir<sup>81</sup>. Erzincan'da mazot için bekleyen kamyon kuyrukları oluşmuştur<sup>82</sup>. Zam kesinleşinceye kadar fabrikalar piyasaya ilaç süremeyeceklerini açıklamışlardır<sup>83</sup>.

## NİSAN AYI

Erzincan ile karayolu bağlantısı olmadığı için Kemaliye, İliç ve Kemah Belediye Başkanları, Başbakan'a ortak bir mektup göndererek yol için çözüm istemişlerdir<sup>84</sup>. İliç'te kasapların başvurusu üzerine Belediye Encümeni et fiyatlarını yeniden ayarlamıştır. Daha

<sup>72</sup> *Birlik*, 14 Mart 1980

<sup>73</sup> *Öz Erzincan*, 17 Mart 1980

<sup>74</sup> *Birlik*, 17 Mart 1980

<sup>75</sup> *Birlik*, 18 Mart 1980

<sup>76</sup> *Birlik*, 22 Mart 1980

<sup>77</sup> *Birlik*, 26 Mart 1980

<sup>78</sup> *Birlik*, 26 Mart 1980.

<sup>79</sup> *Birlik*, 27 Mart 1980

<sup>80</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 27 Mart 1980

<sup>81</sup> *Öz Erzincan*, 28 Mart 1980.

<sup>82</sup> *Öz Erzincan*, 28 Mart 1980.

<sup>83</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 28 Mart 1980

<sup>84</sup> *Birlik*, 2 Nisan 1980



önce kilosu 130 liraya satılan koyun keçi ve kemiksiz sığır etinin fiyatı 170 liraya, kilosu 120 liradan işlem gören kemikli kuzu etinin kilosu 150 liraya yükselmiştir<sup>85</sup>.

Kemaliye'de Zirai Donatım Kurumu Şubesinin kapatılması gübre sıkıntısına yol açarken;<sup>86</sup> ilkbahar mevsiminin gelmesine rağmen Kemaliye ve yöresinde yem sıkıntısı devam etmiştir<sup>87</sup>. Bu arada Tercan'da et fiyatları yeniden düzenlenmiştir. Hayvancılık bölgesi olan ilçede, et fiyatlarının yükselmesi ile balık satışlarını artırmış, 130 liradan, 180 liraya çıkan et fiyatları karşısında halk, 40-50 liraya satılan balığı tercih etmiştir<sup>88</sup>.

Cengiz Topel ve Barış Mahallesine törenle elektrik verilmiştir<sup>89</sup>.

Son yağışlar, tarım alanında zararlara yol açmış, Erzincan'da kar ve soğuklar yüzünden, 175 binden fazla kayısı ağacından 70 bininin çiçekleri solmuş, maddi zararın 36 milyon lira olduğu açıklanmıştır<sup>90</sup>.

Kemaliye ilçesinde bir süreden beri çekilen akaryakıt darlığı giderilmiştir. Karne yöntemi ile yapılan akaryakıt satışları serbest bırakılmıştır.<sup>91</sup> Tercan'da ekmek fiyatı yine artırılmıştır. Tercan İlçe Belediye Encümeni, ekmek fiyatını yeniden belirlerken, yapılan düzenleme ile ekmeğin gramajı düşürülmüş, fiyatı 150 kuruş ile 3 lira artırılmıştır<sup>92</sup>.

#### MAYIS AYI

Tercan'ın Kıraçlar mevkiinde 1977 yılında yapımına başlanan ayakkabı fabrikasının inşaatı çıkmaza girmiştir. Ayakkabı imalatı için kurulması planlanan fabrikanın halı fabrikasında dönüştürüleceği konusu da kesinlik kazanmamıştır<sup>93</sup>.

Belediye Meclisinin toplantısında gündemin ilk maddesi olan, Küçük Sanayi Sitesi ile ilgili karar kabul edilerek, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı sunulmasına karar verilmiştir<sup>94</sup>. Milli Eğitim Bakanlığının bu yıl Erzincan'a okul yapımı için gönderdiği para yetmemiştir<sup>95</sup>.

Tercan'da noksan gramajda ekmek çıkartan 3 fırına kapatma cezası verilmiştir<sup>96</sup>. Erzincan'da şekerin yeni fiyatı henüz belirlenmezken;<sup>97</sup> yaş sebze ve meyve fiyatları bir türlü

<sup>85</sup> *Birlik*, 7 Nisan 1980

<sup>86</sup> *Birlik*, 10 Nisan 1980

<sup>87</sup> *Birlik*, 14 Nisan 1980

<sup>88</sup> *Birlik*, 15 Nisan 1980

<sup>89</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 25 Nisan 1980.

<sup>90</sup> *Birlik*, 24 Nisan 1980

<sup>91</sup> *Birlik*, 28 Nisan 1980

<sup>92</sup> *Birlik*, 28 Nisan 1980

<sup>93</sup> *Birlik*, 2 Mayıs 1980

<sup>94</sup> *Birlik*, 7 Mayıs 1980

<sup>95</sup> *Birlik*, 8 Mayıs 1980

<sup>96</sup> *Birlik*, 13 Mayıs 1980

<sup>97</sup> *Öz Erzincan*, 21 Mayıs 1980.



düşmek bilmemiş, meyveler turfanda olarak çıktıkları dönemin fiyatlarıyla satılmıştır. Meyveler içinde kiraz 250 lira ile en yüksek etiketi taşıırken, çileğin fiyatı 230 ile 241 arasında satılmıştır<sup>98</sup>.

### HAZİRAN AYI

Şekere yapılan zamlara rağmen Erzincan'da bakkallarda şeker bulunmazken, sigara yeniden tezgâh altına girmiştir. Birkaç aydan beri görülmeyen filtreli sigara sıkıntısı yeniden başlamış, Tekel'in, sigara dağıtımına devam edildiğini açıklamasına rağmen, bakkal ve bayilerde filtreli sigara bulmak mümkün olmamıştır<sup>99</sup>. Bu arada tüm yurttaki olduğu gibi, Erzincan'da da tekel maddelerine gelen zamlardan dolayı satışı durdurulan tekel maddelerinin satışına, tekrar başlanmıştır<sup>100</sup>. Su sıkıntısı, artarak devam ederken;<sup>101</sup> ekmeğin fiyatlarının yeniden düzenlenmesi ile 74-76 randımanlı undan imal edilen 460 gram ekmeğin, 10 liraya yükselmiştir<sup>102</sup>.

Yapılan zamdan sonra Erzincan'da benzin 43.40, motorin 26.52, gaz 26.40 lira olmuştur. Tüp gaz 390'dan, 420 liraya yükselirken;<sup>103</sup> Erzincan'ın çimento ihtiyacının Aşkale Çimento Fabrikası tarafından karşılanacağı yönünde açıklama yapılmıştır<sup>104</sup>.

Erzincan Şeker Fabrikası'ndaki stok şekere, Vilayet tarafından el konulması sonrası, bir süredir devam eden şeker sıkıntısı bitmiştir. Alınan yeni tedbirlerle, piyasaya bol miktarda küp şeker tahsis edildiğinden, kristal şekerin tahsisi de serbest bırakılmıştır<sup>105</sup>.

Erzurum, Erzincan ve Kars illerindeki orman köylülerini kalkındırmak için 4 milyar liralık yatırım yapılacağı açıklanmıştır<sup>106</sup>. Erzincan Belediyesi'ne 5 milyon; Kemaliye, Tercan ilçe belediyelerine 1'er milyon, Çadırkaya, Mercan, Üzümlü, Altınkent belediyelerine 500'er bin lira İller Bankası yardım gönderilirken<sup>107</sup>. Ekşi Suda yeniden kurulmakta olan otomatik şişeleme tesisi için Devlet Planlama Teşkilatı 10 milyon lira göndermiştir<sup>108</sup>.

<sup>98</sup> *Birlik*, 23 Mayıs 1980

<sup>99</sup> *Birlik*, 2 Haziran 1980

<sup>100</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 12 Haziran 1980

<sup>101</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 6 Haziran 1980

<sup>102</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 6 Haziran 1980

<sup>103</sup> *Öz Erzincan*, 14 Haziran 1980; *Birlik*, 19 Haziran 1980

<sup>104</sup> *Birlik*, 19 Haziran 1980

<sup>105</sup> *Birlik*, 19 Haziran 1980

<sup>106</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 12 Haziran 1980

<sup>107</sup> *Birlik*, 21 Haziran 1980

<sup>108</sup> *Öz Erzincan*, 23 Haziran 1980



Haziran ayının çıkmasına rağmen Erzincan'da sebze ve meyve fiyatlarında bir düşme olmaması ve hatta bazı ürünlerde daha yüksek fiyatların oluşması halkın şikâyetlerine sebep olmuştur<sup>109</sup>.

Kemaliye'de elektrik sorunu devam ederken, Kemaliye Belediye Başkanı Hüsnü Bayramoğlu, Kadingözü Çağlayanı üzerinde kurulu bulunan; ancak ilçenin ihtiyacına cevap veremeyen elektrik santralının yerine, daha verimli ve büyüğünü yapmak için halktan yardım istemiştir<sup>110</sup>.

### TEMMUZ AYI

Erzincan'da altyapısı tamamlanan cadde ve sokaklardaki yol yapım ve onarım çalışmalarına hız verilmiştir<sup>111</sup>. Kış mevsiminde Erzincan'ın ihtiyacı olan 28.000 ton Şırnak ve Silopi kömürü tahsis edilirken;<sup>112</sup> çimento sıkıntısı devam etmiştir. Vali Yücel Bölgen, inşaat sahiplerini güç durumda bırakan çimento sıkıntısının kısa sürede gidileceğini bildirmiştir. Erzincan'ın günlük çimento ihtiyacının 150 ton olduğunu belirten Vali Yücel Bölgen, Aşkale fabrikasından, günde en çok 70 ton çimento gönderildiğini belirtmiştir<sup>113</sup>. Aşağı Çarşıda yapılacak dükkanların temeli törenle atılmıştır<sup>114</sup>.

Erzincan'da sıcaklıkların artmasını müteakip, elektrik ve su kesintileri kendini hissettirmeye başlamıştır<sup>115</sup>. Belediye Başkanı Adnan Ercan: *Şehirdeki mevcut 9 su kuyusu, ihtiyaca cevap veremez duruma gelmiş olup, bunun sebebi ise yazın gelmesiyle birlikte şehirdeki evlerin bahçe sulaması, inşaatların çok fazla su harcaması ve buna ilaveten sık sık meydana gelen teknik arızaları çoğalması neden olmaktadır*, açıklamasını yapmıştır<sup>116</sup>.

Belediye, su sıkıntısını önlemek için iki kuyu daha hizmete sokarken;<sup>117</sup> çimento sıkıntısı hala giderilememiştir. Elazığ'dan temin edilen çimentonun, yatırımcı kuruluşların acil ihtiyaçları için kullanılacağı açıklanmıştır<sup>118</sup>. Yaşanan kömür sorunu ile ilgili açıklama yapan Belediye Başkanı Adnan Ercan, Erzincan'a tahsis edilen kömür nakliye bedelinin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından karşılanmasını talep etmiştir<sup>119</sup>.

### AĞUSTOS AYI

<sup>109</sup> *Birlik*, 25 Haziran 1980

<sup>110</sup> *Birlik*, 30 Haziran 1980

<sup>111</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 2 Temmuz 1980

<sup>112</sup> *Birlik*, 4 Temmuz 1980

<sup>113</sup> *Birlik*, 4 Temmuz 1980

<sup>114</sup> *Birlik*, 5 Temmuz 1980

<sup>115</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 7 Temmuz 1980

<sup>116</sup> *Birlik*, 8 Temmuz 1980

<sup>117</sup> *Birlik*, 15 Temmuz 1980

<sup>118</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 15 Temmuz 1980

<sup>119</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 29 Temmuz 1980





Bayramın yaklaşmasına az zaman kalmasına rağmen piyasadaki durgunluk devam etmiştir<sup>120</sup>. İzinli olarak Erzincan'a dönen işçiler tüm ailelerini de yanlarında götürmenin yollarını ararken, Erzincan bölgesinden Almanya'ya gitmek isteyen işçilerin sayısında artış görülmüştür<sup>121</sup>. Belediye Başkanı Adnan Ercan'ın imzasıyla yayınlanan bir açıklama ile kömür parası yatırıp da fişini alanlar, on gün içerisinde kömürlerini almazlarsa fişlerinin geçersiz sayılacağı açıklamıştır<sup>122</sup>. Su sorununun çözümü için Çayırılı İçme Suyu Tesisi inşaatı ihaleye çıkmıştır<sup>123</sup>.

Eylül 1979 tarihinden itibaren devam eden grevin sona ermesiyle birlikte Urartu Oteli 4 Ağustos 1980 tarihinde işletmeye açılmıştır. Urartu Oteli'nde 15.09.1979 tarihinde başlayan ve daha sonra işverenin mahkemeye başvurması üzerine 06.11.1979 tarihine kadar ertelenen grev, yapılan antlaşma ile sona ermiştir. Yapılan anlaşma ile Urartu Oteli'nde çalışanların ücretlerine zam yapılırken, tüm sosyal hak ve güvencelerden yararlanabilmelerine karar verilmiştir. Anlaşma Urartu Oteli işverenleri ile DİSK'e bağlı Oley-İş Sendikası arasında imzalanmıştır<sup>124</sup>. Erzincan'a getirilmesi daha önce kararlaştırılan Maden suyu şişeleme makinesinin tüm bölümleri Erzincan'a gelmiştir<sup>125</sup>.

Bayram öncesi şehir piyasası kısmen canlanmaya başlamıştır. Alışverişteki canlılığın geçen senelere göre az olduğunu belirten tüketim maddeleri satan işyerleri sahipleri, alışverişin az olmasını, satın alma gücünün düşmesine bağlamışlardır. Bayram haftası dolayısıyla canlanan alışveriş müşterileri arasında, ilk sırayı yurt dışında çalışan işçiler ile onların aileleri aldığı belirtilmiştir<sup>126</sup>.

Erzincan peynirinin kilosu 1 ayda 175 liradan, 250 liraya fırlamıştır. Bahattin Güldökmez, yeni piyasaya sürülen tulum peynirinin ise 350 liradan satıldığını, ay sonuna doğru bu fiyatın 400 liraya kadar çıkacağını belirtmiştir.<sup>127</sup>

Tercan'da tahsis un yetersizliğinden dolayı karışık undan yapılan ekmeğe yeniden zam yapılmıştır<sup>128</sup>. Erzincan'da çimento sıkıntısı kalmadığı açıklanmıştır.<sup>129</sup> Erzincan Belediyesi sokaklara parke döşemeye devam ederken, bazı semtlerin su sorununa da çözüm aranmıştır<sup>130</sup>. Erzincan Belediyesi, Bakanlığa ve Türkiye Elektrik Kurumuna başvurarak, günlük hayatı felce

<sup>120</sup> *Birlik*, 1 Ağustos 1980

<sup>121</sup> *Öz Erzincan*, 2 Ağustos 1980

<sup>122</sup> *Birlik*, 5 Ağustos 1980

<sup>123</sup> *Öz Erzincan*, 5 Ağustos 1980

<sup>124</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 5 Ağustos 1980

<sup>125</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 8 Ağustos 1980

<sup>126</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 11 Ağustos 1980

<sup>127</sup> *Birlik*, 19 Ağustos 1980

<sup>128</sup> *Birlik*, 19 Ağustos 1980

<sup>129</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 19 Ağustos 1980

<sup>130</sup> *Birlik*, 21 Ağustos 1980.



uğratan elektrik ve su kesimlerinin önüne geçilmesini isterken,<sup>131</sup> şehir halkı sık sık elektrik kesilmesinden yakınır olmuştur<sup>132</sup>.

### EYLÜL AYI

Şeker İş Genel Yönetim Kurulu 4 Şubat 1980 tarihinden beri sürdürmekte olan toplu iş sözleşmesi görüşmelerinin halen açıklığa kavuşmaması üzerine, sendika tüm şeker fabrikalarında grev kararı almıştır<sup>133</sup>. Şeker İş Erzincan Şube Başkanı Alaattin Aktaş grev kararı ile ilgili olarak yazılı bir açıklama yaparak, “*Şeker işçisi hakkını er ya da geç olsun alacaktır*” demiştir. Bir süreden beri Erzincan'da şeker sıkıntısı çekilmesi üzerine bazı kahve ve çay ocaklarının kapanma tehlikesiyle karşılaştıkları belirtilmiştir.<sup>134</sup>Bu arada, Erzincan Şeker Fabrikası 5 Eylül'den itibaren pancar alımına başlamıştır.<sup>135</sup>

Giderek artan telefon sıkıntısından dolayı, Erzincan'a geniş kapasiteli yeni bir santral kurulması için vatandaşlarca, Bakanlığa ve PTT Genel Müdürlüğüne telgraflar çekilmiştir.<sup>136</sup> Üretimde gerileme yaşanması nedeniyle Erzincan Şeker Fabrikası kampanyaya başlamıştır. 120 gün devam edecek olan yeni kampanyada 30 bin ton kristal şeker üretileceği açıklanmıştır.<sup>137</sup> Kemaliye'de kurulan Fukara Hayrat Vakfı törenle açılmıştır.<sup>138</sup>

Erzincan'da şehir içi dolmuş ücretleri, bozuk para sıkıntısından dolayı artırılması sonrası, 7,5 liralık ücret 10 lira olmuştur.<sup>139</sup> Kiralık ev bulmanın sorun olduğu Erzincan'da konut kiralari giderek yükselirken, geçen yıl kirası 1500-2000 lira olan 2 odalı bir evin, bu yıl 3500 liradan aşağı kiralanmadığı belirtilmiştir.<sup>140</sup>Akaryakıtta yapılan 5 lira zamdan sonra, Erzincan'daki akaryakıt fiyatları da yeniden düzenlenmiştir. Buna göre eskiden 44 liradan satılan benzin, 49 liraya; 22 liradan satılan gaz ise 27 liradan, tüp gazların büyük boylarının 525 liradan, küçük boyları ise 105 liradan satılmasına karar verilmiştir. Şeker fiyatları ise belediyelerce yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.<sup>141</sup>

### EKİM AYI

Akaryakıttaki fiyat değişikliğinden sonra, Erzincan'da taşıma ücretleri henüz değiştirilmezken, petrol ürünlerine Erzincan'da uygulanacak yeni ve kesin fiyat listeleri

<sup>131</sup> *Öz Erzincan*, 27 Ağustos 1980; *Erzincan'ın Sesi*, 27 Ağustos 1980.

<sup>132</sup> *Öz Erzincan*, 28 Ağustos 1980.

<sup>133</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 3 Eylül 1980.

<sup>134</sup> *Birlik*, 9 Eylül 1980.

<sup>135</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 9 Eylül 1980.

<sup>136</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 10 Eylül 1980.

<sup>137</sup> *Öz Erzincan*, 11 Eylül 1980.

<sup>138</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 12 Eylül 1980.

<sup>139</sup> *Erzincan'ın Sesi*, 12 Eylül 1980.

<sup>140</sup> *Birlik*, 19 Eylül 1980.

<sup>141</sup> *Birlik*, 23 Eylül 1980.



valiliğe ulaşmıştır<sup>142</sup>. Kış mevsimi yaklaşırken şehre tahsis kömürün nakli devam ederken, Belediyenin aracılığı ile vatandaşlara Cizre Kömürün tonu 6300 liradan dağıtılmıştır.<sup>143</sup>Erzincan'da boru fabrikası kurmakta olan Doğusan A.Ş Yönetim Kurulu, ortaklarına gönderdiği mektupla, ortaklarını rüçhan haklarını kullanmaya çağırmıştır.<sup>144</sup>

#### KASIM AYI

Erzincan'da kömür sorunu için tedbirler alınarak, kömür sevkiyatının artırılması düşüncesiyle, 1500 ton gazhane kok kömürü ile 6500 ton Refahiye kömürü getirilerek halka dağıtımı yapılması planlanmıştır.<sup>145</sup>

Erzincan'da Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Erzincan Yardım Komitesi, teşekkül ettirilmiştir. Toplantıda açış konuşmasını yapan Orgeneral Selahattin Demircioğlu, Erzincan'da başlatılmakta olan Silahlı Kuvvetlere Yardım Kampanyasını büyük bir mutlulukla karşıladıklarını belirterek, “*Vatanımızın her köşesinde başlamış bulunan Silahlı Kuvvetleri yardım kampanyası yarışmasında, ebetteki güzel yurt parçamız Erzincan'ımızın da bu yarıştan geri kalamazdı. Bu nedenle Türk Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Fahri Yardım Komitesinin Erzincan'da kurulması gereği duyulmuştur*, demiştir.<sup>146</sup>

#### ARALIK AYI

Erzincan'da kok kömürünün tonu 20 bin, Refahiye kömürünün tonu ise 4800 liradan satılmaya başlanmıştır<sup>147</sup>. Belediyeden, kok kömürü için fiş dağıtımına başlanmıştır. Belediyece 7000 TL olan palut odun satışına devam edilmiştir.<sup>148</sup> Belediye Başkanı, tahsis kömürünün artırılması girişimlerini sürdürürken, Refahiye kömürü ve odunun yeterli miktarda bulunduğunu açıklamıştır.<sup>149</sup> Kış mevsimine girilmesine rağmen, tahsis kömürün dörtte biri Erzincan'a getirilirken; Belediye, şehrin ihtiyacını karşılamak için yeteri kadar Refahiye kömür ve odun getirmiştir.<sup>150</sup>

Valilikçe yayınlanan genelge ile resmi araç kullanımı, yeni kurallara bağlanmıştır. Resmi araçların görev dışı kullanılmayacağı, araç onarımının ise resmi atölyelerde yapılacağı açıklanmıştır.<sup>151</sup>Petrol ürünlerine yapılan zamdan sonra, Erzincan'da akaryakıt ürünlerinin yeni fiyatları belli olurken; yayınlanan genelge üzerine, ellerinde petrol ürünü stoku bulunan

<sup>142</sup> Öz Erzincan, 26 Ekim 1980.

<sup>143</sup> Öz Erzincan, 27 Ekim 1980.

<sup>144</sup> Öz Erzincan, 31 Ekim 1980.

<sup>145</sup> Öz Erzincan, 14 Kasım 1980.

<sup>146</sup> Erzincan'ın Sesi, 27 Kasım 1980.

<sup>147</sup> Öz Erzincan, 3 Aralık 1980.

<sup>148</sup> Öz Erzincan, 5 Aralık 1980.

<sup>149</sup> Öz Erzincan, 8 Aralık 1980.

<sup>150</sup> Öz Erzincan, 15 Aralık 1980.

<sup>151</sup> Öz Erzincan, 22 Aralık 1980.



bayiler, vergi dairesine beyanda bulunmuşlardır.<sup>152</sup> Akaryakıttaki fiyat değişikliğinden sonra Erzincan'da taşıma ücreti henüz değiştirilmemiştir. Petrol ürünlerine Erzincan'da uygulanacak yeni ve kesin fiyat listeleri valiliğe gelmiştir.<sup>153</sup>

## SONUÇ

Türkiye’de demokrasi kültür ve pratiğinin oluşmaması, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan krizler ve bu krizlere siyasilerin çözüm üretmemesi, ordunun siyasete müdahale zeminlerini hazırlamış, Sonuçta demokratik süreç, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren hemen hemen her on yılda bir kesintiye uğramıştır. Hükümet bunalımlarının yaşandığı 1971-1980 arası dönem, Türkiye’nin siyasal ve ekonomik açıdan en zor yılları olarak değerlendirilebilir. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Türkiye uluslararası ambargolara uğramış, dünyada hızla artan petrol fiyatları, ekonomik problemleri daha da arttırmıştır. Siyasal rekabetin sokak çatışmalarına dönüşmesi ve sonrasında yaşan siyasi karmaşa, liderlerin uzlaşmaz tavrı sonucu 114 tura rağmen Cumhurbaşkanı’nın bir türlü seçilememesi, Türkiye’de buhranı iyice yükseltmiştir. Sosyo-ekonomik sorunların toplum üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğun giderilememesi 12 Eylül öncesinde sivil siyasetin zayıflamasına yol açarken, toplumun kurtarıcı beklentilerini arttırmış, *şartların olgunlaşmasıyla* birlikte ordunun müdahalesini beklenir hale getirmiştir.

Türkiye’de yaşanan ekonomik sıkıntılar Erzincan’da da derinden hissedilmiştir.1980 başından itibaren Vali Yücel Bölgen’in başkanlığında, Erzincan İl Koordinasyon Kurulu alınacak tedbirler ve yapılacak yatırımlar için toplantılar yapmış, Belediye Başkanı Adnan Ercan halka; yediğinizi, içtiğinizi, giydiğinizizi ve aldığınızı üçte birine düşürün mesajları vermiştir. Grevlerin artmasına bağlı olarak ekonomik bunalım tırmanışa geçerken, yurtdışına, işçi olmak amacıyla giden insanların sayısı artmış, izinli olarak Erzincan'a dönen işçiler, ailelerini de yanlarında götürmenin yollarını aramışlardır. Patates, soğan gibi temel tüketim mallarının fiyatlarında spekülasyon artışları yaşanmıştır. Ekonomik ve psikolojik nedenlerle halkın mala olan ilgisinin büyük ölçüde azaldığı bir ortamda, zamlar her geçen gün artarak devam etmiştir. Erzincan’da pek çok esnaf zam isterken, esnaf-müşteri kavgaları artık olağan hale gelmiş, fahiş fiyatlardan canı yanan Erzincan halkı durumu gerekli mercilere iletme çabası içine girmiştir. Sık sık yaşanan elektrik ve su kesintileri Erzincan halkının mağduriyetini iyice artırmıştır.

Yaşanan baskılar ve ekonomik zorluklar sonrasında 1980 yılında Erzincan’da yayınlanan; Öz Erzincan, Birlik ve Erzincan’ın Sesi gazeteleri, Öz Erzincan gazetesinde birleşerek, Ekim ayından itibaren tek bir gazete çıkarmaya başlamışlardır.

Tüm Türkiye’de olduğu gibi Erzincan’da da mazot, gaz yağı ve fueloil sıkıntısı devam etmiş; çok soğuk geçen kışa, yakıt yokluğu da eklenince grip, sarılık ve menenjit hastalıkları yaygınlaşmıştır. Tercan’da gazyağı, kurulan komisyon aracılığı ile dağıtılırken; benzin ve tüp gazın satıldığı bayiler önündeki kuyruklar sürmüş, filtreli sigaralar da karaborsaya düşmüştür.

<sup>152</sup> *Öz Erzincan*, 23 Aralık 1980.

<sup>153</sup> *Öz Erzincan*, 26 Aralık 1980.



Yakıt yokluğu nedeniyle eğitimde ve resmi dairelerde işler aksamıştır. İnşaat mevsiminin gelmesine rağmen çimento sıkıntısı yaşanmıştır. Tercan'da Un Fabrikası yandıktan sonra Erzincan'a tahsis unu verilememiş; fırıncıların serbest piyasadan unu pahalı aldıklarını ileri sürerek, kısıntılı ekmek çıkarmaya başlamaları, şehirdeki bazı fırınlar önünde kuyrukların meydana gelmesine sebep olmuştur.

Erzincan'da ampul karaborsada satılırken; yaz ayının gelmesiyle birlikte Erzincan'da su ve elektrik sıkıntısı artarak devam etmiştir. Erzincan'da mevsimin ilerlemesine rağmen yaz sebze ve meyve fiyatları düşmezken, Erzincan Şeker Fabrikası'ndaki stok şekere vilayet tarafından el konulmuştur. Erzincan'da şeker ve çay sıkıntısından dolayı bazı kahve ve çay ocakları kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Normal benzin 1 Şubat-23 Aralık tarihleri arasında %72 zamlanarak, 31.40 kuruştan 54.10 kuruşa yükselirken; piknik tüpü 1 Şubat-24 Aralık tarihleri arasında %270 zamlanarak 33 liradan 122 liraya yükselmiştir. Erzincan çıkarılan yerel gazeteler, kâğıda yapılan %354'lük zamdan nasiplerini almışlar 1 Ocak- 31 Aralık tarihleri arasında Birlik Gazetesi %150, Öz Erzincan Gazetesi, %400, Erzincan'ın Sesi Gazetesi ise %400 zamlanmıştır.

Darbe öncesinde hükümetin olumlu adımlarına rağmen, temel tüketim mallarının stoklanması, iş yavaşlatma ve grev kararlarıyla, askeri müdahaleye zemin hazırlanırken; kamuoyuna, darbeden başka çare yok izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Darbe öncesinde yangına körükle giden gazeteler, darbeyle birlikte, adeta Sıkıyönetim Komutanlıklarının yayın organı haline gelmiş, gazetelerde olumsuz sosyo-ekonomik olaylara neredeyse hiç yer verilmemiştir.

#### KAYNAKÇA

Dağdevir Özcan- Küçükcalay Mesut, *Türkiye'de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları Ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3, Kasım 1999, ss. 121-138.

Yavuz, Erdem, *Türk Siyasi Tarihinde Erzincan (1923-1960)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2018.

Ertem, Barış, *12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)*, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches, Yıl : 8, Cilt 8, Sayı :14 Nisan 2018, ss.655-676.

Komisyon, *Erzincan*, Dönence Basım Yayın, İstanbul 1999.

[https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e\\_kaynaklar\\_kutuphane\\_hukümetler.html](https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html)

<http://rapory.tuik.gov.tr/80259436416819372001620600654.html>

Tekerek, Meltem, *12 Eylül ve Ekonomik Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.244.

Resmi Gazete, 27 Aralık 1978.



### Gazeteler

#### *Birlik,*

2 Ocak 1980, 16 Ocak 1980, 18 Ocak 1980, 21 Ocak 1980, 22 Ocak 1980, 22 Ocak 1980, 23 Ocak 1980, 24 Ocak 1980, 24 Ocak 1980, 25 Ocak 1980, *Birlik*, 29 Ocak 1980, *Birlik*, 30 Ocak 1980. *Birlik*, 31 Ocak 1980, 1 Şubat 1980, *Birlik*, 12 Şubat 1980, 15 Şubat 1980, *Birlik*, 22 Şubat 1980, 25 Şubat 1980, 27 Şubat 1980, 8 Şubat 1980, 28 Şubat 1980, 29 Şubat 1980, 3 Mart 1980, 3 Mart 1980, 4 Mart 1980, 8 Mart 1980, 8 Mart 1980, 11 Mart 1980, 13 Mart 1980, 14 Mart 1980, 19 Şubat 1980, 21 Şubat 1980, 17 Mart 1980, 18 Mart 1980, 22 Mart 1980, 2 Nisan 1980, 7 Nisan 1980, 10 Nisan 1980, 14 Nisan 1980, 15 Nisan 1980, 26 Mart 1980, 26 Mart 1980, 27 Mart 1980, 24 Nisan 1980, 28 Nisan 1980, 28 Nisan 1980, 2 Mayıs 1980, 7 Mayıs 1980, 8 Mayıs 1980, 13 Mayıs 1980, 23 Mayıs 1980, 2 Haziran 1980, 19 Haziran 1980, 19 Haziran 1980, 21 Haziran 1980, 25 Haziran 1980, 30 Haziran 1980, 4 Temmuz 1980, 4 Temmuz 1980, 5 Temmuz 1980, 8 Temmuz 1980, 15 Temmuz 1980, 1 Ağustos 1980, 5 Ağustos 1980, 21 Haziran 1980, 25 Haziran 1980, 30 Haziran 1980, 4 Temmuz 1980, 4 Temmuz 1980, 5 Temmuz 1980, 8 Temmuz 1980, 15 Temmuz 1980, 1 Ağustos 1980, 2 Ağustos 1980, 5 Ağustos 1980, 19 Ağustos 1980, 19 Ağustos 1980, 21 Ağustos 1980, 9 Eylül 1980, 19 Eylül 1980, 23 Eylül 1980.

#### *Erzincan'ın Sesi,*

11 Ocak 1980, 12 Ocak 1980, 12 Ocak 1980, 14 Ocak 1980, 16 Ocak 1980, 16 Ocak 1980, 17 Ocak 1980, 18 Ocak 1980, 28 Ocak 1980, 29 Ocak 1980, 31 Ocak 1980, 1 Şubat 1980, 6 Şubat 1980, 8 Şubat 1980, 17 Şubat 1980, 19 Şubat 1980, 23 Şubat 1980, 1 Mart 1980, 27 Mart 1980, 28 Mart 1980, 25 Nisan 1980, 12 Haziran 1980, 6 Haziran 1980, 6 Haziran 1980, 12 Haziran 1980, 2 Temmuz 1980, 7 Temmuz 1980, 8 Temmuz 1980, 15 Temmuz 1980, 15 Temmuz 1980, 29 Temmuz 1980, 5 Ağustos 1980, 8 Ağustos 1980, 11 Ağustos 1980, 19 Ağustos 1980, 27 Ağustos 1980, 21 Ağustos 1980, 3 Eylül 1980, 9 Eylül 1980, 10 Eylül 1980, 12 Eylül 1980, 12 Eylül 1980, 27 Kasım 1980.

#### *Öz Erzincan,*

9 Ocak 1980, 11 Ocak 1980, 18 Ocak 1980, 18 Ocak 1980, 21 Ocak 1980, 25 Ocak 1980, 25 Ocak 1980, 31 Ocak 1980, 31 Ocak 1980, 17 Mart 1980, 17 Mart 1980, 28 Mart 1980, 28 Mart 1980, 21 Mayıs 1980, 14 Haziran 1980, 23 Haziran 1980, 2 Ağustos 1980, 5 Ağustos 1980, 27 Ağustos 1980, 28 Ağustos 1980, 11 Eylül 1980, 26 Ekim 1980, 27 Ekim 1980, 31 Ekim 1980, 14 Kasım 1980, 3 Aralık 1980, 5 Aralık 1980, 8 Aralık 1980, 15 Aralık 1980, 22 Aralık 1980, 23 Aralık 1980, 26 Aralık 1980.